Výroční konference České geografické společnosti

NOVÉ VÝZVY PRO GEOGRAFII

Brno, 3.–7. září 2012

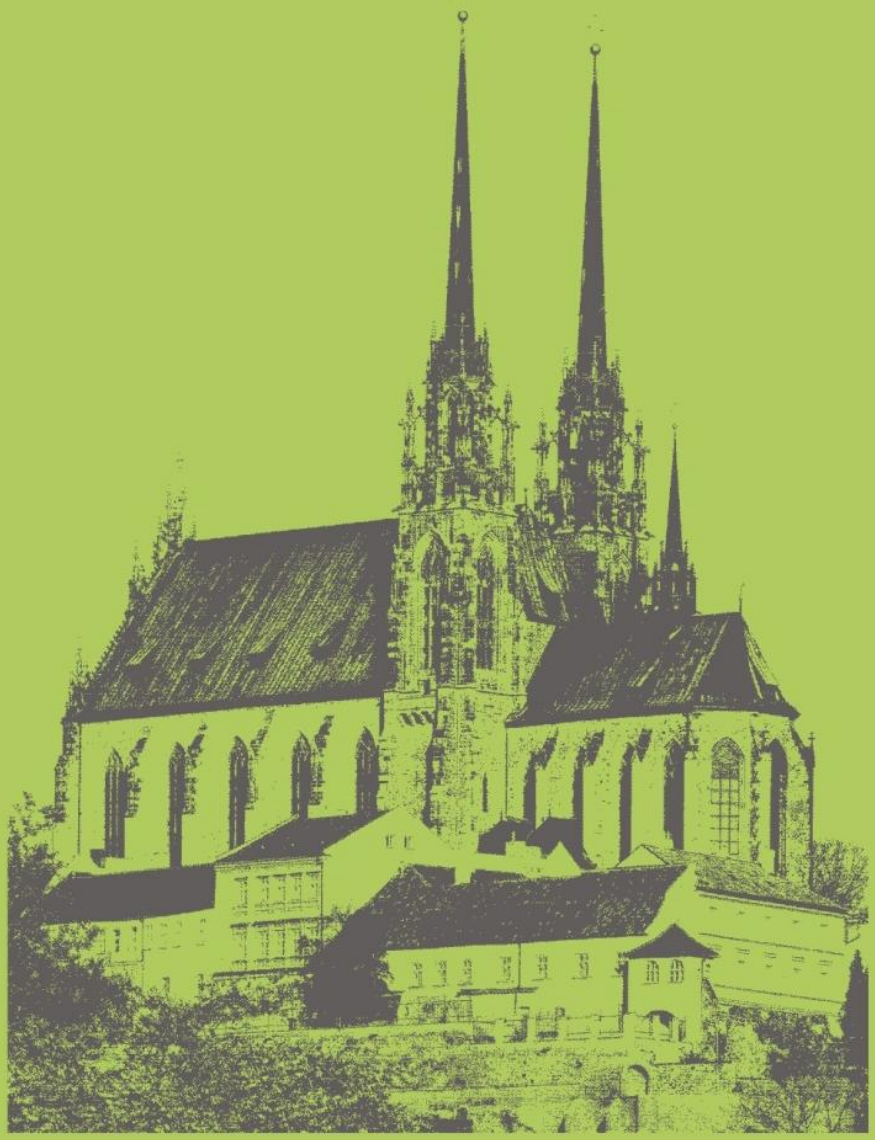

Brno 2013

Masarykova univerzita

Výroční konference České geografické společnosti

Nové výzvy pro geografii

3.–7. září 2012 Brno

Sborník příspěvků

Hana Svobodová (ed.)

Brno 2013

Pořadatelé Výroční konference České geografické společnosti:

Jihomoravská pobočka ČGS

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita

Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., pobočka Brno

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

Recenze:

doc. RNDr. Petr DOBROVOLNÝ, CSc., Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita

RNDr. Karel KIRCHNER, CSc., Ústav geoniky AV ČR, v.v.i

doc. RNDr. Jaromír KOLEJKA, CSc., Katedra geografie, Pedagogická fakulta MU

doc. RNDr. Alfred KROGMANN, PhD., Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-6110-1

Obsah

PLENÁRNÍ ZASEDÁNÍ 7

SOUČASNÝ STAV ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI (2010–2012) 7

Tadeusz Siwek

NÁRODNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY A ČEŠI V ZAHRANIČÍ 10

Jaromír Kolejka, Vít Vilímek

NÁRODNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY 17

HYBNÉ SÍLY VZNIKU GATED COMMUNITIES V ČESKU 17

Tomáš Brabec, Branislav Machala

HOLANDSKÉ VESNIČKY V ČECHÁCH – VÝCHODISKA VÝZKUMU 24

Dana Fialová, Hana Horáková

VÝZNAM REKREAČNÍ FUNKCE OBCÍ A SÍDEL PŘI FORMOVÁNÍ REGIONÁLNÍ IDENTITY V ČESKU – VÝSLEDKY VÝZKUMU 29

Jiří Vágner, Dana Fialová

ČEŠTÍ GEOGRAFOVÉ V ZAHRANIČÍ 36

PODÍL ČESKÝCH CESTOVATELŮ NA OBJEVOVÁNÍ SVĚTA 36

Jiří Martínek

ORIENTACE V GEOGRAFICKÉM VZDĚLÁVÁNÍ V ČR A VE SVĚTĚ 42

DIDAKTIKA PŘÍRODNÍCH VĚD NA PDF MU 42

Eduard Hofmann

DRUŽICOVÉ ATLASY JAKO UČEBNÍ POMŮCKA VE VÝUCE GEOGRAFIE 48

Jaromír Kolejka, Kateřina Batelková

REGIONÁLNÍ KABINET NA 1. STUPNI ZÁKLADNÍ ŠKOLY 62

Darina Mísařová, Vlasta Dušejovská

ENVIRONMENTÁLNÍ RIZIKA A GEOGRAFICKÉ VZDĚLÁVÁNÍ 72

Jan Kopp, Lukáš Černík, Marek Ulip

KOMPETENCE STUDENTŮ GEOGRAFIE NA VYBRANÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V POLSKU, ČESKÉ REPUBLICE, NA SLOVENSKU, V RAKOUSKU A NĚMECKU – HODNOCENÍ KOMPETENCÍ A PROFESIONALITY UČITELŮ ZEMĚPISU 81

Wiktor Osuch

VYUŽITÍ STARÝCH MAP A NÁSTROJŮ PRO ZPŘÍSTUPNĚNÍ A JEJICH ANALÝZU PRO VÝUKOVÉ ÚČELY 95

Zdeněk Stachoň, Jiří Kozel

GEOGRAFICKÝ VÝZKUM KRAJINY.....101

VLIV STÁŘÍ A PROSTOROVÉHO FAKTORU NA STAV A FUNKCI BIOKORIDORŮ 101

Martin Culek, Martin Večeřa

GRADACE KRAJINNÝCH MAP V GEOGRAFICKÝCH ATLASECH 118

Jaromír Kolejka

ANALÝZA VYBRANÝCH MORFOMETRICKÝCH PARAMETROV V PROCESE GEOMORFOLOGICKÉHO VÝSKUMU – NA PRÍKLADE SEVERNEJ ČASTI BRANISKA.....126

Martin Pramuka

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY EKONOMICKÉHO A SOCIÁLNÍHO ROZVOJE.....131

VYBRANÉ ASPEKTY ADMINISTRATÍVNEHO USPORIADANIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY PO ROKU 1989 NA LOKÁLNEJ ÚROVNI 131

Miloš Bačík

GEOGRAFIE A UMĚNÍ: SITE-SPECIFIC ART V AKCÍCH KATEŘINY ŠEDÉ 142

Jaroslav Biolek, Ivan Andráško

VOLNÝ ČAS A SOCIÁLNÍ KAPITÁL: ANALÝZA SPOLKOVÉ AKTIVITY V ČESKU 152

Tereza Gelná

PROSTOROVÉ ASPEKTY POSLANECKÝCH A MINISTERSKÝCH DOTACÍ V ČESKU V OBDOBÍ 2003–2012.....163

David Hána

GEOGRAFIE PŘÍJMOVÝCH NEROVNOMĚRNOSTÍ A VYBRANÉ PODMIŇUJÍCÍ FAKTORY: PRŮŘEZOVÁ ANALÝZA NA ÚROVNI ZEMÍ.....172

Jiří Hasman, Josef Novotný

MULTIFUNKCIONALITA: GEOGRAFIE, VENKOV, ZEMĚDĚLSTVÍ.....182

Ondřej Konečný

REZIDENČNÍ STABILITA OBYVATEL ZÁZEMÍ PRAHY.....190

Martina Kopečná

PROSTOROVÉ ZMĚNY LOKALIZACE PRŮMYSLOVÝCH AKTIVIT VE MĚSTĚ SVITAVY 198

Libor Lněnička

URBANIZÁCIA A REGIONÁLNY ROZVOJ V KONTEXTE GLOBÁLNYCH ZMIEN.....208

Alena Lukáčová, Ivana Sovičová

KREATIVITA, KREATIVNÍ TŘÍDA A KREATIVNÍ KAPITÁL 219

František Murgaš

REGIONÁLNA IDENTITA V SLOVENSKO-POĽSKOM POHRANIČÍ REGIONAL IDENTITY OF THE SLOVAK-POLISH BORDER REGION 226

Richard Nikischer

DUALITA EVROPY JAKO FENOMÉN A OBJEKT VÝZKUMU 239

Aleš Nováček

SOUČASNÉ ZMĚNY MIGRAČNÍ BILANCE NEJMENŠÍCH ČESKÝCH OBCÍ 246

Martin Ouředníček, Jakub Novák, Martin Šimon

IDENTIFIKÁCIA A EVALUÁCIA MIGRAČNÝCH PRÚDOV OBYVATEĽSTVA V ZÁZEMÍ ČESKÝCH BUDĚJOVÍC 256

Dagmar Popjaková

ZKUŠENOSTI S PROGRAMEM LEADER V ČR A VE FINSKU: KOMPARAČNÍ ANALÝZA 267

Jan Procházka, Kiira Noponen, Antonín Věžník, Hana Svobodová 267

SČÍTÁNÍ LIDU 2011 – KONFRONTACE ADMINISTRATIVNÍCH DAT S VÝSLEDKY TERÉNNÍHO ŠETŘENÍ 277

Robert Šanda

ZMĚNY V ROZMÍSTĚNÍ ČESKÉHO ZPRACOVATELSKÉHO PRŮMYSLU V OBDOBÍ LET 1989 AŽ 2011 294

Václav Toušek, Ondřej Šerý

DYNAMIKA KRAJINY V ZÁZEMÍ MĚSTA BRNA POD VLIVEM SUBURBANIZAČNÍCH PROCESŮ 307

Hana Vavrouchová, Iva Křenovská, Mária Pákozdiová

TECHNOLOGIE A METODY ZPRACOVÁNÍ A VIZUALIZACE GEOGRAFICKÝCH ÚDAJŮ 315

ORIENTAČNÝ SYSTÉM UNIVERZITY POSTAVENÝ NA TECHNOLÓGII MAPOVÉHO SERVERA315

Martin Jedlák

VIZUALIZACE HODNOCENÍ VÝZNAMU CYKLOSTEZKY JIHLAVA – TŘEBÍČ – RAABS 322

Aleš Ruda

VOJENSKÉ MAPY A LETECKÉ SNÍMKY – DOKLADY EXISTENCE VĚZEŇSKÝCH TÁBORŮ V KRAJINĚ JÁCHYMOVSKA 329

Hana Svatoňová

ZPRACOVÁNÍ GEOGRAFICKÝCH DAT S POMOCÍ SPATIAL SQL 342

Daniela Szturcová, Pavel Švec, Václav Hönig

PLENÁRNÍ ZASEDÁNÍ

SOUČASNÝ STAV ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI (2010–2012)

Tadeusz Siwek

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje,

Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě

Dvořákova 7, 701 03 Ostrava

tadeusz.siwek@osu.cz

Od ostravského sjezdu ČGS se toho v naší společnosti mnoho nezměnilo. Počet členů nepatrně poklesl. Ke dni zahájení této výroční konference evidujeme 445 individuálních členů a 15 kolektivních, což jsou jednotlivé katedry a Nakladatelství ČGS. Pokles byl způsoben revizí a vyřazením členů, kteří dlouhodobě neplatili členské příspěvky a to i přestože v posledních 2 letech do ČGS přišlo 54 mladých geografů, většinou studentů. Největší nárůst v tomto směru zaznamenala pobočka v Ústí nad Labem.

Organizační struktura společnosti zůstává nezměněna. Máme formálně stále 9 územních poboček a 7 oborových sekcí. Viz tabulka:

Pobočky:	Sekce:
1. Pražská – Středočeská (Praha)	1. Fyzickogeografická
2. Jihočeská (České Budějovice)	2. Sociální geografie
3. Západočeská (Plzeň)	3. Regionální geografie
4. Ústecká (Ústí nad Labem)	4. Kartografie a geoinformatika
5. Liberecká (Liberec)	5. Geografie vzdělávání
6. Východočeská (Hradec Králové)	6. Polární
7. Jihomoravská (Brno)	7. Historická geografie a environmentální dějiny
8. Středomoravská (Olomouc)	
9. Moravskoslezká (Ostrava)	

Některé pobočky jsou velmi početné a aktivní, jako např. Pražská-Středočeská a Jihomoravská, aktivita některých menších poboček je minimální. Vůbec žádnou aktivitu nevyvíjí již několik let Východočeská pobočka a HV se již usnesl, že tamní situaci bude nutno řešit.

Stejně tak aktivitu sekcí lze hodnotit různě. Nejaktivnější jsou tradičně sekce fyzické geografie a sekce kartografie a geoinformatiky, v posledním roce byla mimořádně aktivní sekce historické geografie, která byla hlavním organizátorem 15. mezinárodní konference historických geografů, což byla druhá nejvýznamnější mezinárodní akce po regionální konferenci IGU v roce 1994. Poměrně aktivní je i přes malý počet členů polární sekce. Sekce geografie vzdělávání se podílí pravidelně na organizaci zeměpisné olympiády a její hladký průběh i mezinárodní úspěchy (6. místo Hany Pařízkové letos v Kolíně nad Rýnem) si zaslouží

vysoké ocenění jejich členů. Poněkud slabší aktivitu prokazuje sekce regionální geografie a sekce sociální geografie. Zejména druhá z uvedených trpí velkou roztříštěností, která ztěžuje její řízení přes teoreticky největší počet členů, kteří jsou v ní zapsáni. Nedaří se také stabilizovat její vedení.

Pozitivní hodnocení si zaslouží vydavatelské aktivity ČGS. Náš hlavní vědecký časopis Geografie je již pátý rok ve sledování databáze Web of Knowledge, v roce 2011 měl poprvé vypočítaný Impact Factor ve výši 0,787, letos tento důležitý ukazatel stoupl na 1,021. Na seznamu jsme v sekci geografických časopisů pro rok 2011 na 35. místě (ze 72 časopisů), zatímco loni jsme byli na 31. místě z 67 loni registrovaných časopisů. Náš další časopis, Geografické rozhledy, který je určen především učitelům, je evidován na seznamu Rady vlády pro výzkum a inovace a jsou pravidelně vyhodnocovány jako jeden z nejlepších časopisů v popularizaci vědy u nás. Informace ČGS změnily v roce 2009 svůj vzhled i obsah a z rozmnožovaného tisku, který byl členům rozesílán jednou ročně, se proměnily v plnohodnotný spolkový časopis, který vychází dvakrát ročně. i on je evidován na seznamu Rady vlády.

Ve vydávání knih se podařilo rozjet ediční řadu Geographica, v níž během roku 2011 vyšlo sedm titulů, a připravují se další. Vyšel Atlas krajiny České republiky, jehož vydavatelem byl sice Silva Taroucy, ale autorsky se na něm podílelo mnoho našich členů.

K pozitivům publikační aktivity patří i zkvalitňování dalších časopisů, které sice nejsou vydávány přímo naší společností, ale naší členové se podílejí na jejich vydávání. Jsou to Geographica AUC (vydavatel: UK Praha), Moravian Geographical Reports (vydavatel: Ústav Geoniky AV ČR) a European Countryside (internetový časopis vydávaný Mendelovou univerzitou v Brně). Všechny tyto časopisy vycházejí v angličtině a v posledních 2–3 letech požádaly o zařazení do sledování v databázi Web of Knowledge. To je příznivá tendence, která posiluje naše publikační možnosti.

Počet i kvalita našich publikací tedy roste, ale v dalších aktivitách se ne všechno daří, jak bychom si přáli. Bez hmatatelného výsledku jsou naše snahy o zřízení pro geografii samostatné kategorie v systému věd. Skutečnost, že jsme různě přiřazování k jiným přírodním a společenským vědám omezuje naše šance na získání grantů, peněz z rozpočtu a poškozuje nás i v kariérním růstu. Geografická témata pak často připadnou k řešení negeografům, což je jev nikoli typicky český, ale vyskytuje se v mnoha dalších zemích celého světa. Měli bychom proto čerpat více zkušeností ze zemí, kde geografie má lepší pozici, především v USA a ve Velké Británii, ale i v některých zemích srovnatelné velikosti, jako např. Nizozemí nebo skandinávské státy.

Finanční situace ČGS se v důsledku celosvětové krize poněkud zhoršila. Máme letos víc členů, kteří se opožďují s platbou členských příspěvků a své platby omezila i většina kolektivních členů. Doufáme, že se situace příští rok zlepší, protože v opačném případě budou ohroženy především naše publikační aktivity.

ČGS na mezinárodním poli vystupovala podobně, jako ostatní podobně početné geografické společnosti v Evropě. v Mezinárodní geografické unii (IGU) naši společnost – ale i ostatní neorganizované geografy – zastupuje tříčlenný národní komitét, v jehož čele stojí doc. Vít Vilímek z Katedry fyzické geografie Přírodovědecké fakulty UK. Početné skupiny našich členů se zúčastnily vrcholných akcí IGU v posledních dvou letech: regionálních konferencí v Tel Avivu (2010) a v Santiagu de Chile (2011) a 32. mezinárodního geografického kongresu v Kolíně nad Rýnem, který proběhl minulý týden. ČGS je pravidelně zastoupena i na akcích

sdružení evropských geografických společností EUGEO (3. kongres tohoto sdružení se konal v r. 2011 v Londýně) a jednotlivci z našich řad se podílejí i na aktivitách sdružení evropských geografů zaměřených převážně na výuku geografie EUROGEO.

Celkové shrnutí hodnocení naší společnosti v posledních dvou letech nevyznívá špatně. Situace naší společnosti i naší vědní disciplíny se celkově nezlepšila, ale ani nezhoršila a bude na nás, aby hodnocení na příštím 23. sjezdu v Praze, jehož odborná a společenská část bude po dlouhé době organizována společně se Slováky, bylo přinejmenším stejné.

NÁRODNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY A ČEŠI V ZAHRANIČÍ

Jaromír Kolejka[1], Vít Vilímek[2]

[1] Katedra geografie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity

Poříčí 7, 603 00 Brno,

kolejka@kerio.ped.muni.cz

[1] Katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy

Albertov 5, 112 00 Praha 2

vit.vilimek@natur.cuni.cz

Abstrakt: Společenské změny po roce 1989 znamenaly pro českou geografii ohromné rozšíření pracovního prostoru, navázání kontaktů a spolupráce se zahraničními odborníky a institucemi. V příspěvku jsou přehledně upraveny dostupné informace o zahraničních kooperacích českých geografických pracovišť. V kartografické podobě je pak možné si učit rámcový přehled o geografickém rozmístění aktivit českých geografů v jednotlivých zemích světa.

Klíčová slova: přeshraniční spolupráce, mezinárodní projekty, výzkum v zahraničí

ÚVOD

České geografii se po roce 1989 nebývale „otevřely dveře do světa“. Vedle již dříve existujících kontaktů a rozmanitých forem spolupráce z dřívějších dob, které byly dominantně orientovány na státy východního bloku, došlo velmi rychle k obnovení dříve tradičních kontaktů na Západ. Česká geografie se tak snažila dohnat dopady relativní izolace z minulého období, která Česko postihla více, než polskou, maďarskou, rumunskou nebo východoněmeckou geografii. Enormně se zvýšila dostupnost do té doby málo známé západní odborné literatury, do Česka pronikly poznatky světové geografie a došlo k výraznému metodologickému obohacení české vědy. Přitom všem nebyly opuštěny osvědčené kontakty a spolupráce směrem na Východ. Ačkoliv česká geografie nepožívá takové materiální a společenské podpory jako jiné disciplíny v České republice, podařilo se během poměrně krátké doby dobře etablovat postavení české geografie ve světě. Již v roce 1994 byla Praha pověřena uspořádáním Regionální konference IGU, která splnila veškerá očekávání a před světem dokumentovala solidní úroveň geografického výzkumu a vzdělávání v České republice. Přesto však je co dohánět, zvláště v úspěšnosti v soutěži o mezinárodní projekty, ve spolupráci s klíčovými podporovateli výzkumu v zemích třetího světa, a zapojení v oblasti nadregionální a globální problematiky, dále ve spolupráci s nejprestižnějšími pracovišti světa či v zapojení do mezinárodních výzkumných týmů.

Současné podmínky pro zahraniční práci

Zahraniční vědeckou spolupráci mohou čeští geografové realizovat prostřednictvím řady programů. Spolupráci s okolními zeměmi umožňuje množství mezivládních, rezortních a institucionálních dohod. Spolupráci s polskými institucemi lze realizovat v rámci partnerských dohod mezi univerzitami a s Polskou akademií věd. Další dvojstrannou možností je spolupráce v rámci Česko-polského fóra a Dohody o porozumění, kde projekty podporuje Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Nezaostávají ani projekty spolupráce v rámci euroregionů, kterých působí v česko-polském pohraničí celá řada. Partnerské smlouvy pojí české geografy tradičně se slovenskými a lze je realizovat na dvojstranné úrovni za podobných podmínek jako s Polskem. v rámci Visegrádského systému lze navíc uskutečňovat společné česko-slovensko-polsko-maďarské projekty. Dvojstrannou spolupráci s Rakouskem mj. upravují programy KONTAKT a AKTION, v rámci kterých lze rozšiřovat spolupráci i do dalších zemí. v případě spolupráce s Německem navíc přistupují možnosti výzkumných projektů přes Česko-německý fond budoucnosti, cestou DAAD, Adenaurova stipendia, Volkswagen Foundation, či přes Max-Planck-Institute a další, poměrně početnou skupinu poskytovatelů stipendií a financování společných projektů.

Mezinárodní spolupráci podporují také četné české instituce, programy a poskytovatelé grantů, ve kterých je možné se ucházet o financování (např. v GAČR, Hlávkova nadace, Literární fond). Aktivně na tomto poli působí i nadnárodní společnosti etablované v Česku. Télefonica spravující mj. síť O_2 poskytuje projektovou podporu pro české vědce do prakticky neomezeného zahraničí.

Spolupráce se vzdálenějším evropským zahraničím je možná cestou mnoha programů Evropské komise, např. 7RP, Socrates, Erasmus, Comenius, Marie Curie, MOBILITY, ESPON, LIFE a řada dalších. Dobré zkušenosti jsou s projekty COST a pod patronací výzkumných programů NATO, UNESCO, World Bank, NASA, ESA apod. Velmi dobrou motivaci poskytují rozvojové programy Ministerstva zahraničních zemí ČR, obzvláště pro rozvojové země a země bývalého východního bloku. Silným impulzem k rozvíjení přeshraniční spolupráce jsou také některé subprogramy Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, zejména Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost (OPVK). Samozřejmě zůstává na českých geografech, jak tyto poměrně široké možnosti využijí. Hlavní tíha vědecké spolupráce leží na univerzitních geografických pracovištích a na Akademii věd České republiky. v podstatě všechna akademická pracoviště právě s ohledem na potenciální projektovou spolupráci se zahraničím vybudovala specializovaná institucionální pracoviště (oddělení) podpory vědy, které se postupně transformují od kontrolních orgánů v instituce skutečné podpory, poradenství, konzultací a komunikace.

Aktuální přehled realizovaných spoluprací po roce 2000

V rámci přípravy tohoto příspěvku a zpracování zprávy Českého národního geografického komitétu byla oslovena česká akademická a další pracoviště se žádostí o informace o zkušenostech se zahraniční vědeckou spoluprací. Od neúplného počtu oslovených institucí se dostalo plného pochopení a požadované údaje byly v různé šířce poskytnuty. Dosavadní přehled je třeba chápat jako iniciální pokus zaevidovat mezinárodní spolupráci na celorepublikové úrovni. Tuto spolupráci následně vyhodnotit a pootevřít prostor pro intenzivnější zapojení geografů do mezinárodního výzkumného prostroru. z dosavadního přehledu (Tab. 1), byť ještě rozhodně není kompletní, lze již usuzovat na poměrně široký

záběr, jak z hlediska tématického zaměření, tak i regionální působnosti. Nalezneme zde jak tématiku základního či aplikovaného výzkumu, tak i výukové aktivity. Je zde zastoupena čistě geografická problematika i typická mezioborová témata, kde geografie může nabídnout spolupráci jiným vědním disciplínám. Pro pracoviště, jež dosud dostatečně nerozvinula mezinárodní spolupráci, může být toto jedním z vodítek.

Tab. 1: Přehled disponibilních informací o tématech přeshraniční spolupráce a výzkumu uváděných českých geografických pracovišť

Pracoviště	Téma spolupráce
Univerzita J.E.Purkyně, Fakulta životního prostředí, Katedra geoinformatiky	Dokumentace archeologických výzkumů v Egyptě a Súdánu
Technická univerzita Liberec, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra geografie	Regionální identita a transnacionální prostory v středovýchodní Evropě
Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra geoinformatiky	Dálkový průzkum sídel; Tvorba atlasů; DPZ a GIS ve fluviální geomorfologii
Ostravská Univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, Katedra fyzické geografie a geoekologie	Kvartérní vývoj alpinotypních pohoří; Svahové procesy; Dendrogeomorfologický výzkum; Datování geomorfologických procesů
Ústav Geoniky AV ČR, oddělení environmentální geografie, Brno	Experimentální model komplexního monitorování krasu; Regenerace brownfields; Energetika v krajině: inovace, dynamizace a internacionalizace výzkumu
Západočeská univerzita v Plzni Fakulta pedagogická, Centrum biologie, geoid a environmentální výchovy	Výzkum Šumavy a Vysokých Tater; Vývoj geomorfologického informačního systému
Masarykova Univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav	Recentní deglaciace severní části ostrova Jamese Rosse, Antarktida; Antarktida: Czech Polar - České polární stanice: Stavba a operační náklady; Residential environment in the housing estates in V4 countries and Armenia Assesment and strategic development of INSPIRE compliant Geodata-Services for European Soil Data
Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra geografie	Sucho – Drought; Cultural Heritage and Its Sustainability in Europe
Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje	Regionální rozvojové dopady slovenského automobilového průmyslu; Ekonomické a sociální dopady migrace na Česko a Ukrajinu; Charakteristiky termálních parků v zemích Visegradské čtyřky; Analýza sociálních determinant zdraví;

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra aplikované geoinformatiky a kartografie	Pořádání workshopů a e-learningových kurzů ve spolupráci s NASA a ESA; GEO network for capacity building – 7. rámcový program
Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra fyzické geografie a geoekologie	Členství v Paleoenvironmental group (Cambridge); Projekty COST, NATO, UNESCO, ICL; World Centre of Landslide Risk Reduction; Výzkum GLOFs v Peru a Kyrgyzstánu;

Pramen: údaje poskytnuté oslovenými pracovišti

Teritoriální rozmístění zahraničních kooperací českých geografů

Dodané podklady z jednotlivých geografických pracovišť svědčí o tom, že záběr výzkumů českých geografů je skutečně globální. Mezinárodní projekty, nebo projekty českých institucí určené k realizaci v zahraničí, dnes spojují české geografy a pracoviště se všemi světadíly.

Smluvní projektová spolupráce propojuje české odborníky s kolegy v evropských zemích, kdy co do početnosti spoluprací dominují zejména sousedící země, především Německo a Polsko. Ačkoliv v souladu s dokončovanými a zahajovanými projekty se v detailu mění spektrum zemi, s jejichž odborníky řeší čeští geografové společné úkoly, tradičními partnerskými státy dále zůstává Spojené království, Francie, Rakousko, Švédsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Řecko a Rusko, ze zámořských zemí pak USA a Kanada. Stále častěji dochází ke kooperaci s baltskými zeměmi, státy pyrenejského poloostrova, některými zeměmi bývalého Sovětského svazu a Jižní Ameriky (obr. 1).

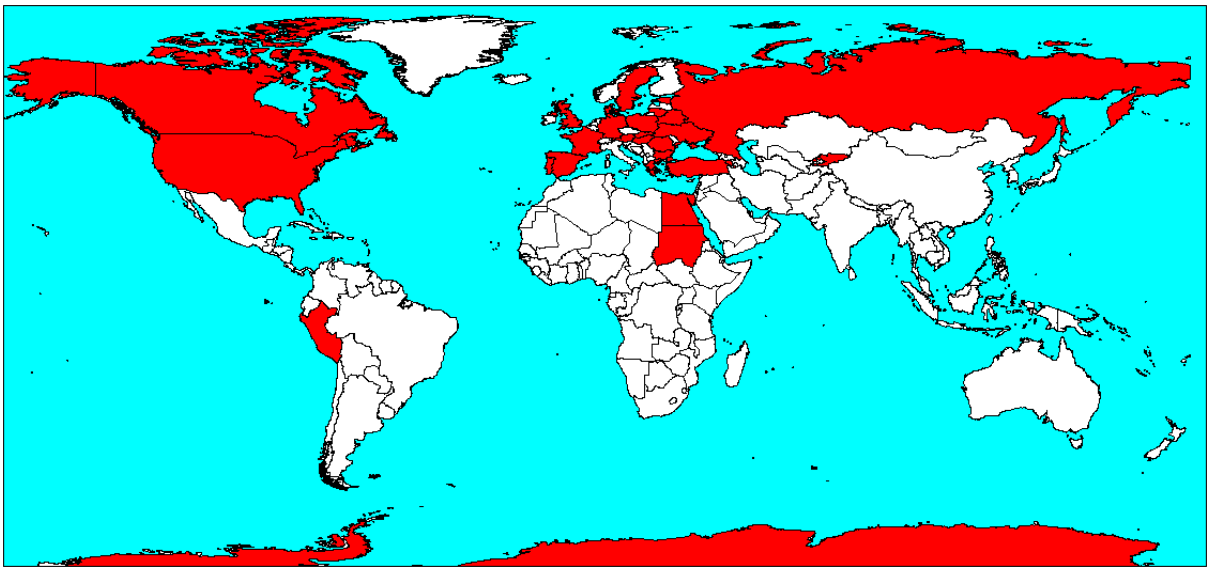

Obr. 1: Přehled zemí světa, kde čeští geografové řeší úkoly mezinárodních nebo národních projektů (po roce 2000)

Pramen: informace českých geografických pracovišť, mapový podklad ESRI

Mnohostranná a pestrá je neformální spolupráce s odborníky a pracovišti po celém světě, jež není postavena na smluvních základech, ale na osobních kontaktech. Taková spolupráce má charakter společné publikační aktivity, výměny poznatků, vzájemných návštěv a pořádání odborných přednášek. v mnoha směrech má tato neformální spolupráce význam přesahující

projektové výsledky. Není pochyb o tom, že usnadňuje českým odborníkům vstup do mezinárodních publikačních týmů, a to zejména v renomovaných nadnárodních periodikách. Tradičními oblastmi neformální spolupráce se tak jeví Německo, Spojené Království, Švédsko a Kanada (obr. 2). Tradiční kontakty jsou zachovány s kolegy v Rusku, na Ukrajině, v Číně a na Balkáně.

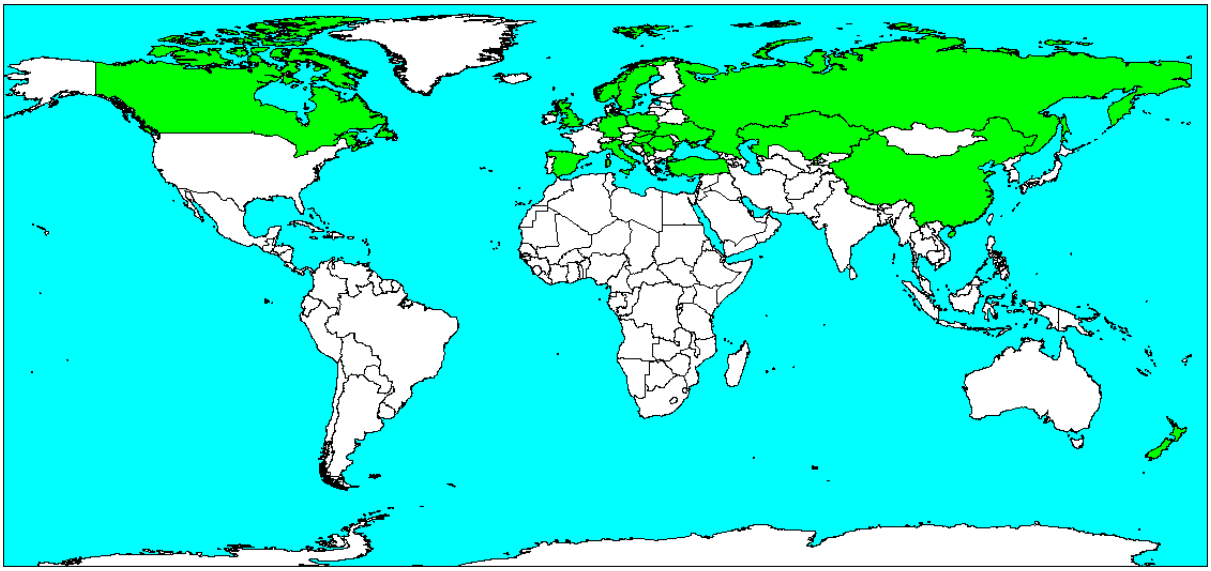

Obr. 2: Přehled zemí světa, s jejichž odborníky pojí české geografy neformální spolupráce (po roce 2000)
Pramen: informace českých geografických pracovišť, mapový podklad ESRI

Oproti období před rokem 1989 a krátce po něm znatelně ubylo na expedičních počinech českých geografů. Zatímco dříve byly expedice podstatně početnější, a to např. do polárních či tropických oblastí. Geografické expedice tak zůstaly v současné náplni práce jen u moravských geografů a jsou stále orientovány do zemí určité exotiky, ať již jde o území s extrémními přírodními podmínkami: subpolární regiony (Grónsko, Špicberky, sever Ruska), pouštní oblasti světa (Afrika a Austrálie) či tropické oblasti s kombinací přírodních a kulturních pozoruhodností (Střední a Jižní Amerika, jihovýchodní Asie, Madagaskar). Odtud jsou přiváženy poznatky a materiály, které nelze získat projektovou či neformální spoluprací (obr. 3). Navíc tyto akce utužují jak geografické kolektivy, tak spolupráci s odborníky jiných profesí, či jen kvalifikovanými laiky.

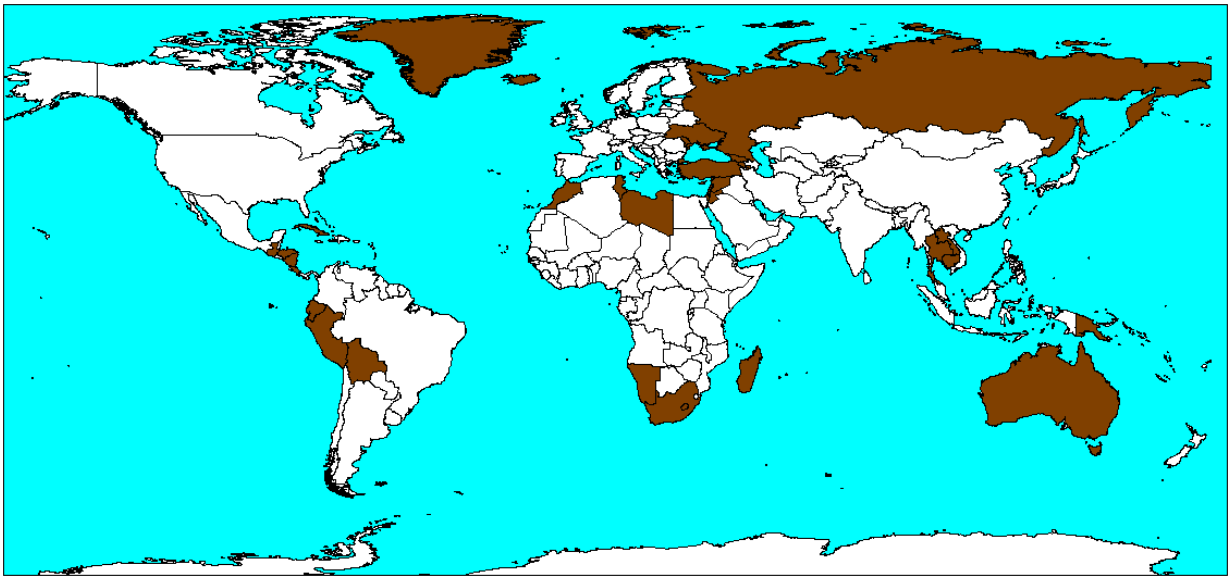

Obr. 3: Přehled zemí světa s realizovanými českými geografickými poznávacími expedicemi (po roce 2000), mimo Evropu
Pramen: informace českých geografických pracovišť, mapový podklad ESRI

ZÁVĚR

Přeshraniční aktivity české geografické obce se staly regulérní náplní práce prakticky všech akademických geografických pracovišť, řada spoluprací probíhá na bázi dlouhodobé smluvní kooperace na konkrétních tématech, daleko početnější jsou participace na evropských, regionálních, či jiných projektech podporovaných zpravidla zahraničními institucemi. Zejména výsledky přeshraničních spoluprací nacházejí publikační ohlas v renomovaných periodikách. Roste počet projektů financovaných tuzemskými agenturami, které se však realizují v zahraničí, nezřídka v oblastech geograficky velmi atraktivních. Rezervy jsou v nedostatečné angažovanosti ve velkých transnacionálních evropských projektech, např. ESPON nebo 7. RP, kde by se zkušenosti českých geografů mohly významně uplatnit a přispět k vyšší kvalitě výstupů. Nepochybně stinnou stránkou projektů mezinárodní spolupráce je nebývale široká administrativa spojená s jejich řešením. Zvláště do vedení mezinárodních projektů se pak doslova nikomu nechce. v tomto směru je stále ještě nedostatečná podpora domovských institucí, ve srovnání se zahraničím, kdy v administrativní části projektů drtivý objem práce a přípravy připadá na řešitele projektu, a poradenská výpomoc je slabá. To však nemůže být výmluvou k tomu, aby se do mezinárodních projektových konsorcií nevstupovalo a odmítalo se i řídící postavení v projektech. v každém případě lze konstatovat, že do mezinárodních spoluprací a další zahraniční odborné angažovanosti česká geografická pracoviště masivním způsobem vstoupila. Je však třeba počítat s tím, že většinu podpory pro realizaci výzkumů bude zapotřebí hledat za hranicemi tak, jak se zužují možnosti financování projektů na české půdě.

NATIONAL RESEARCH PROJECTS AND CZECHS ON ABROAD

The paper provides an overview of international activities of the Czech geographic community. Czech geography is involved in a number of European and international projects funded by foreign agencies. The number of projects funded by Czech institutions to work

abroad is growing. Informal cooperation with many institutions and experts from all continents is very widely implemented. The maps present many international project activities, informal professional contacts and target regions of geographic expeditions. All data relate to the period after 2000.

Key words: cross-border cooperation, international projects, research abroad

HYBNÉ SÍLY VZNIKU GATED COMMUNITIES V ČESKU

Tomáš Brabec, Branislav Machala

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Albertov 6, Praha 2 – Nové Město, 128 43

tomas.brabec@natur.cuni.cz, branislav.machala@gmail.com

Abstrakt: Podíl obyvatel žijících v uzavřených rezidenčních komplexech (gated communities) po celém světě rychle narůstá. Cílem příspěvku je diskutovat prostorové rozmístnění a příčny vzniku gated communities v současném Česku. Vznik gated communities v USA, Latinské Americe či Jihoafrické republice je nejčastěji spojován s obavami z kriminality a zvyšováním sociální prestiže spojeného s prostorovým odlišováním se od majoritní společnosti. Rozšíření gated communities v Česku však naproti tomu není primárně iniciován na straně poptávky. Současný výzkum nedostatečně koncentruje svoji pozornost na úlohu developerů v procesu vytváření gated communities. Tento příspěvek chce poukázat na stranu nabídky a její úlohy při vytváření a prostorovém rozmístění gated communities v Česku.

Klíčová slova: gated communities; developeři; residenční výstavba; Praha; Česko

1. Úvod

Gated communities jsou residenční objekty s více než dvěma oddělenými domy (bytovými či rodinnými), jejichž přístup je pomocí plotů, zdí či soukromých bezpečnostních agentur zakázán všem, kteří v objektu nebydlí ani nemají povolení k vstupu, a kde mohou platit zvláštní pravidla, která musejí residenti dodržovat. Počet objektů gated communities na prakticky na celém světě bouřlivě narůstá a Česko není výjimkou. Jednou z hlavních výzkumných úkolů je hledat příčiny vzniku těchto rezidenčních objektů (Cséfalvay a Webster 2012). v každé oblasti ovšem jsou různé příčiny vzniku a univerzální teorie není možná (Hirt, Petrović 2011, Low 2003). v USA, Latinské Americe či Jihoafrické republice je vznik gated communities nejčastěji spojován s obavami z kriminality a zvyšováním sociální prestiže spojeného s prostorovým odlišováním se od majoritní společnosti (Blakely a Snyder 1997). Cílem toho článku je diskutovat příčiny vzniku gated communities v Česku. Pro pochopení vzniku je nutné také představit vývoj výstavby a prostorové rozmístění těchto residenčních objektů v současném Česku.

2. Metodika

Pro hodnocení vývoje výstavby a prostorového rozmístění jsme vytvořili, pomocí metody obsahové analýzy propagačních materiálů developerů, realitních inzerátů a internetových stránek, věnujících se bydlení, databázi všech objektů gated communities v Česku. Tato databáze je vytvářena dlouhodobě již od roku 2007 a každým rokem byla dále inovována

(především o gated communities mimo území Prahy). Obsahová analýza byla doplněna o terénní průzkum vybraných objektů, který potvrdil, zda daný objekt skutečně splňuje prvky gated communities či nikoliv. Vzniklá databáze obsahuje všechny objekty gated communities a jejich příslušné charakteristiky – název, lokalizace (podle katastru), jméno developera (investora), rok výstavby, počet bytových jednotek, průměrná cena bytové jednotky za m2, míru fyzické separace (zda se jedná o střežený či oplocený areál).

Pro hodnocení příčin vzniku českých gated communities nám ovšem vytvořená databáze nestačí. Jako další výzkumnou metodu jsme proto využili semi-standardizovaných rozhovorů s odborníky na fungování realitního trhu, zástupci realitních agentur, developerů či zástupců místní samosprávy. Snažili jsme se především hledat příběhy vzniku lokalit: jaké byly důvody, že určitý projekt se začal koncipovat jako uzavřený či střežený; zda lidé vyžadovali/vyžadují toto nadstandardní vybavení a služby (zda jsou za ně ochotni si připlatit); zda jsou projekty gated communities na realitním trhu úspěšnější než ostatní. Zajímalo nás také složení obyvatel a také jejich postoj k fenoménu gated communities. Důraz na developery byl především proto, že podle předchozích výzkumů se zdají být primární důvody vzniku spíše na straně nabídky, právě u developerů, kteří našly v gated communities inovaci na realitním trhu (Bodnar a Molnar 2010, Brabec 2009).

3. Vývoj výstavby

Výstavba prvních gated communities na světě začala v USA koncem devatenáctého století, kdy se postavilo omezené množství velmi luxusních objektů určených pouze pro bohaté a slavné lidi. Bouřlivější výstavba byla zaznamenána na začátku 70. let 20. století, kdy se gated communities staly dostupné pro širokou vrstvu obyvatel (Blakely a Snyder 1997). Z USA se postupně gated communities postupně rozšířil do celého světa a stal se skutečně globálním fenoménem (Glasze a kol. 2006).

První gated communities v Česku začaly vznikat v Praze ve druhé polovině 90. let 20. století, kdy byly vystavěny projekty Malá Šárka a Trinity Garden. Další výstavba pokračovala v roce 2002, kdy byly dokončeny další residenční projekty, které je možné zařadit mezi gated communities[1]. Vždy se jednalo o velmi luxusní projekty určené pro vyšší vrstvu či cizince. Od roku 2004 postupně dochází k novému přechodu výstavby, kdy začíná výstavba gated communities, dostupných i příslušníkům středních vrstev[2]. Od roku 2007 se gated communities se gated communities pomalu stávají standardem na rezidenčním realitním trhu. Od této doby je se více 10-30 % ze všech postavených rezidenčních objektů v Praze má prvky gated communities (obr. 1). Vývoj výstavby je podobný, jako tomu bylo v USA, tedy gated communities byly nejdříve luxusní residenční objekty pro bohaté a postupem času se staly více dostupné. Většina nových projektů je plánována méně luxusně, než byly prvotní pražské gated communities, a je zaměřena především na vyšší střední vrstvu. Velice luxusní projekty pro vyšší vrstvu a cizince se stavět nepřestaly[3]. Od roku 2008 také dochází k výstavbě gated communities v ostatních částech Česka[4].

[1] Projekty: Villa Park Strahov, Residence Zvonařka, Villa Bianca.
[2] Výstavba projektů jako: Za Zahradami, Podvinný mlýn či Bělohorské Zahrady.
[3] Příkladem může být projekt Rezidence Riegrovy sady.
[4] Některé projekty vznikaly dříve. Například uzavřené ulice v obci Česká a MČ Brno-Ivanovice.

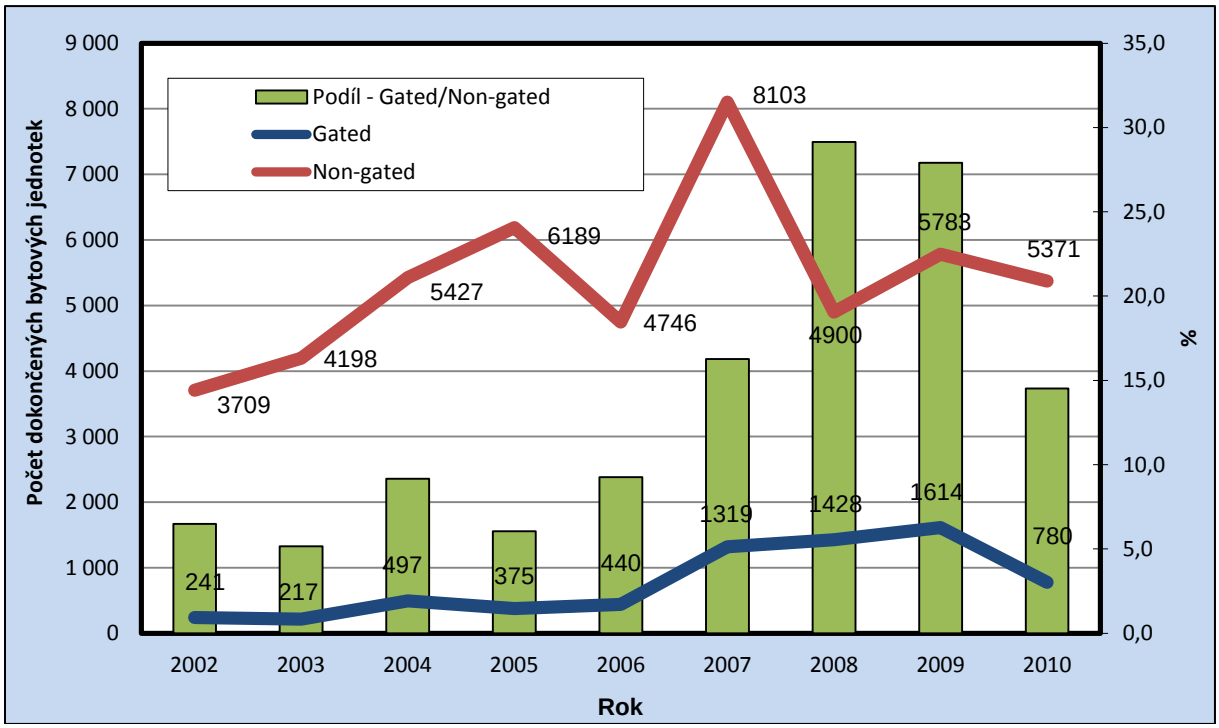

Obr. 1: Vývoj výstavby gated communities v Praze v letech 2002-2010
Zdroj: vlastní výzkum, ČSÚ – Bytová výstavba

4. Prostorové rozšíření

Objekty gated communities se vyskytují na nejrůznějších místech Česka (obr. 2). Jednoznačně nejvíce se jich ovšem nalézá v Praze a jejím okolí[5]. Obsahovou analýzou bylo v hlavním městě nalezeno celkem 69 residenčních areálů, které mohou být prohlášeny za gated communities. Na zbylém území Česka bylo nalezeno 20 takových objektů. 7 z nich leží ve středočeském kraji a některé velmi blízko Prahy (např. obec Milovice).

Dalším větším shlukem českých gated communities jsou Karlovy Vary (celkem 5 objektů). Tedy město, kde se v posledních několika letech dochází k výraznému přílivu bohatších cizinců z Ruska, kteří skupují byty či rodinné domy jako investici (Sýkora a kol. 2010). Dva objekty gated communities nalezneme v Brně, po jednom pak v krajských městech Plzeň, Liberec a Olomouc. Jednu gated community nalezneme také u břehu Máchova jezera.

[5] V USA (Blakely a Snyder 1997), Jihoafrické republice (Landman 2000) nebo Anglii (Atkinson a kol. 2003) se gated communities vyskytují především v suburbánních oblastech s dostatkem volného prostoru. V Praze je situace poněkud odlišnější a gated communities se vyskytují, podobně jako v Budapešti (Cséfalvay 2009), především ve vnitřním a vnějším městě.

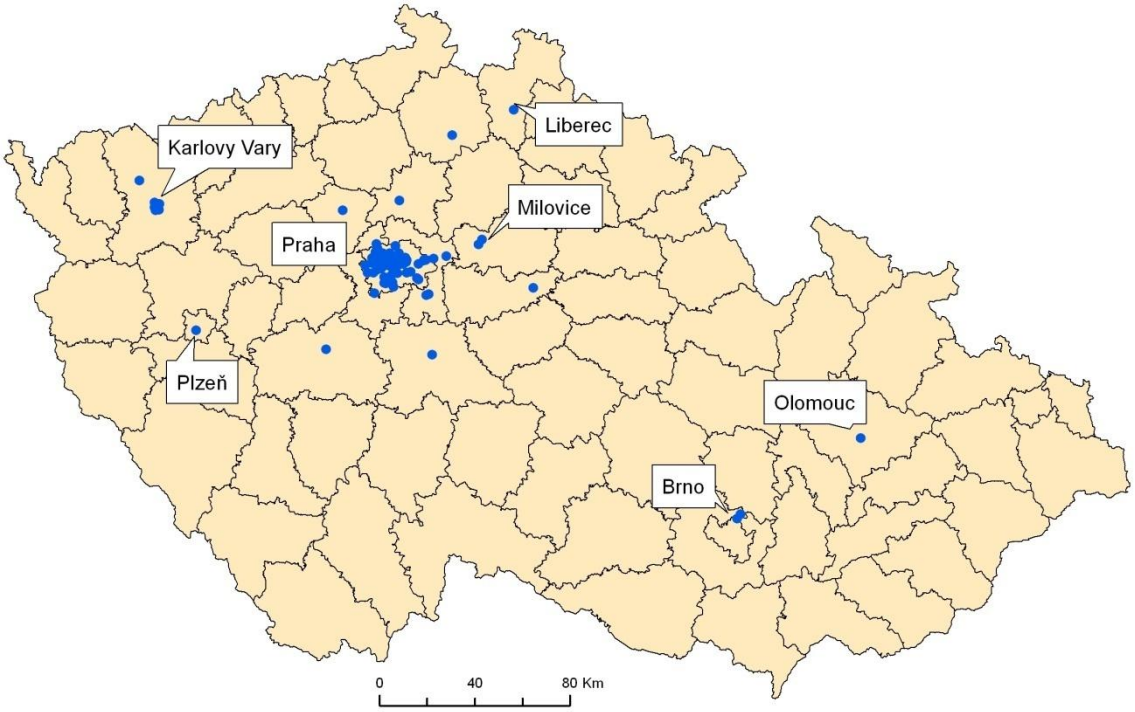

Obr. 2: Prostorové rozmístění gated communities v Česku v roce 2012
Zdroj: vlastní výzkum

5. Příčiny vzniku gated communities v Česku

Vznik gated communities je velmi komplexní proces, který ovlivňuje řada faktorů. Nicméně teorií proč vznikají tyto residenční objekty je několik. Mnoho autorů přikládá hlavní důraz na fakt, že lidé se do gated communities stěhují, protože cítí silný strach z kriminality, ať už násilné či majetkové, a mají pocit, že v uzavřených či střežených objektech se budou cítit bezpečněji (Blakely a Snyder 1997, Landman, Schönteich 2002, Roitman 2005). Teorie klubových statků vysvětluje, že gated communities vznikají z ekonomické racionality všech zainteresovaných aktérů[6] (Glazse 2005, Webster 2001). Vznik gated communities můžeme také chápat, jako snahu lidí uniknou za ploty od problémů města i celé společnosti (Atkinson a Blandy 2005). Významných faktorem může být také snaha lidí o zvýšení sociální prestiže, přestěhování se do objektu gated communities. Mezi další důvody patří také o vyšší zajištění soukromí, potřeba o vyšší návratnost investice či snaha žít v oblasti s vyšším pocitem komunity (Blakely a Snyder 1997).

Tyto nejčastěji používané teorie mají ovšem několik problémů. Hlavní teorie jako hlavního aktéra často chápou residenty, kteří se stěhují do gated communities, jsou zde ovšem také developeři, kteří mohou mít na vznik uzavřených objektů podobně silný vliv. Gated communities také mohou vznikat na straně nabídky, tedy jako inovace developerů, kteří takto hledají své místo na trhu.

[6] Lidé v objektech gated communities nahrazují veřejné statky, ekonomicky výhodnějšími statky klubovými. Příkladem klubového statku může být například bazén či tenisový kurt. Residenti klubu jsou vlastníky tohoto vybavení a mohou je kdykoliv využívat. Zároveň je pro ně výhodné, že tento statek sdílejí s ostatními členy klubu – především díky snížení nákladů na údržbu. Podle zastánců této teorie jsou gated communities také výhodné pro státní správu, která se nemusí starat o různé druhy správy či služeb (úklid silnic, odklízení sněhu, zajišťování bezpečnosti). Developeři poté mohou profitovat z prodeje úspěšného projektu.

Strach z kriminality může být vysvětlující faktor vzniku ve státech Latinské Ameriky či Jihoafrické republiky, ve státech střední Evropy ovšem tato teorie není, vzhledem k nízké úrovni kriminality, relevantní (Cséfalvay 2011, Bodnar a Molnar 2010). Gated communities sice vznikají především v Praze, kde je vysoká kriminalita, nicméně i nevznikají např. v Ústeckém kraji, kde je úroveň kriminality srovnatelná (Policie ČR). Podle teorie klubových statků by gated communities, díky své ekonomické racionálnosti, měly v Česku vznikat dříve než roce 2002 a na více místech.

Při rozhovorech s developery, realitními agenty či odborníky jasně vyplynulo, že residenti nejsou ti hlavní hnací silou při výstavbě gated communities. Při výběru bydlení nepřikládají velký význam faktu, že objekt je oplocen či střežen bezpečnostní agenturou. Mnohem důležitější rolo hrají jiné faktory, jako je především lokalita a cena. Život v gated communities přináší vyšší náklady v podobě poplatků za správu recepce či údržbu společných prostor a ne každý je ochoten si za tento nadstandard připlácen. Jsou proto i případy, kdy rezidenti rozhodli, že developerem naplánované prvky gated community nechtějí.

Již bylo řečeno, že gated communities nalezneme především v Praze a jejím okolím (Průhonice, Milovice). Tedy ve městě, kde nalezneme nejvíce developerských společností a tudíž i největší konkurenční prostředí[7]. Větší konkurenční můžeme očekávat i v Karlových Varech. Nevíce gated communities se stavělo v letech 2007-2009, tedy v době, velkého stavebního boomu, kdy na trhu působilo několik developerských firem.

Jsou to tedy developeři, kteří přinesly gated communities na český trh. Jsou tou hlavní hnací silou při výstavbě gated communities, které chápou jako inovativní realitní produkt, jako něco čím se odlišují od své konkurence. Developeři, kteří mají ke gated communities výrazně pozitivní vztah, nedělají analýzy trhu, zda lidé skutečně vyžadují prvky těchto objektů. Spíše zkouší, zda produkt bude na trhu úspěšný. Existuje velká diferenciace v úspěšnosti projektů. Některé se byly velmi úspěšné (např. Bydlení Mazanka), některé naopak patří mezi největší propadáky na českém realitním trhu (projekt Central Park Praha). Na vznik gated communities mají zájem především menší, tedy i méně zkušení developeři, kteří se tak pravděpodobně snaží snáze proniknout na realitní trh.

6. Závěr

Výstavba gated communities začala v Praze po roce 2002 a později se tyto objekty začaly stavět i v jiných místech republiky. Jako první byly tyto objekty určené pouze pro příslušníky vyšších sociálních vrstev a bohaté cizince, později začal být život v gated communities dostupnější a nyní se pomalu stává na pražském realitním trhu standardem. Hlavní podíl na vzniku gated communities v Česku mají především developeři, kteří hledají své místo na trhu prostřednictvím inovací.

Poděkování: Článek vznikl za podpory projektu GA UK: „Život za branou: příčiny vzniku a důsledky gated communities v Česku.“, číslo: 28451.

[7] Na stránkách www.firmy.cz je registrováno celkem 707 developerských společností. 395, tedy více než 55 % ze všech firem uvádí jako sídlo Prahu.

Seznam literatury:

[1] ATKINSON, R., BLANDY, S. (2005): Introduction: International Perspectives on The New Enclavism and the Rise of Gated Communities. Housing Studies, 20(2), str. 177-186.

[2] ATKINSON, R., BLANDY, S., FLINT, J., LISTER D. (2003): Gated Communities in England. ESRC Centre for Neighbourhood Research. Glasgow. 56 str.

[3] BLAKELY, E. J. A SNYDER, M. G. (1997): Fortress America: Gated Residential Communities in the United States. Brookings/John Hopkins Press. Washington, D. C. 209 str.

[4] BODNAR, J., MOLNAR, V. (2010): Reconfiguring Private and Public: State, Capital and New Housing Developments in Berlin and Budapest. Urban Studies 47(2), str. 789-812.

[5] BRABEC, T. (2009): Gated communities: residenční separace a privatizace veřejného prostoru v Česku. Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha, 100 str.

[6] CSÉFALVAY, Z. (2009): Demythologising gated communities in Budapest. In: Smigiel, Ch., ed.: Gated and Guarded Housing in Eastern Europe. Forum IFL, Heft 11, Leipzig, Leibnitz-Institut für Länderkunde, str. 35-47.

[7] CSÉFALVAY, Z. (2011): Searching for Economic Rationale behind Gated Communities: a Public Choice Approach. Urban Studies, 48(4), str. 749–764.

[8] CSÉFALVAY, Z., WEBSTER, C. (2012): Gates or No Gates? A Cross-European Enquiry into the Driving Forces behind Gated Communities, Regional Studies, 46(3), str. 293-308.

[9] HIRT, S., PETROVIĆ, M. (2011): The Belgrade Wall: The Proliferation of Gated Housing in the Serbian Capital after Socialism. International Journal of Urban and Regional Research, 34(4), str. 753-777.

[10] GLASZE, G. (2005): Some Reflections on the Economic and Political Organisation of Private Neighbourhoods. Housing Studies, 20(2), str. 221-230.

[11] GLASZE, G., WEBSTER, CH., FRANTZ, K. (2006): Private cities: global and local perspectives. Routledge. London. 242 str.

[12] LANDMAN, K. (2000a). An overview of enclosed neighbourhoods in South Africa. Pretoria: CSIR publication. BOU/I 187. 36 str.

[13] LANDMAN, K, SCHÖNTEICH, M (2002): Urban Fortresses: Gated Communities as a reaction to crime. African Security Review, 11(4).

[14] LOW, S. M. (2003): Behind the Gates: Life, Security, and the Pursuit of Happiness in Fortress America. Routledge. New York, 275 str.

[15] ROITMAN, S. (2005): Who Segregates Whom? The Analysis of a Gated Community in Mendoza, Argentina. Housing Studies, 20(2), str. 303-321.

[16] SÝKORA, L., BRABEC, T., ČERMÁKOVÁ, D., FIEDLEROVÁ, K., MATOUŠEK, R., POSOVÁ, D., (2010): Případová studie segregace v Karlových Varech. Výzkumná zpráva pro Ministerstvo pro místní rozvoj ČR a Ministerstvo vnitra ČR, 53 str.

[17] WEBSTER, C. (2001): Gated Cities of Tomorrow. Town Planning Review, 72(2), str. 149-169.

Statistické podklady:

[18] Bytová výstavba. Český statistický úřad. Praha.

[19] Statistiky kriminality. Policie ČR. Praha.

DRIVING FORCES OF GATED COMMUNITIES IN CZECHIA

Number of residents living in gated communities throughout the world is rapidly increasing. The aim of this paper is to discuss the causes of spatial distribution of gated communities in contemporary Czechia. Gated communities in the U.S., Latin America or South Africa are primarily located on the outskirts of the city and their formation is often associated with fear of crime and increasing social prestige associated with spatial differential from mainstream society. Extension of gated communities in Czechia is not primarily initiated on the demand side. Current research is insufficiently devoted to the role of developers in the process of creating gated communities. This paper wants to point out the supply side and its role in the development and spatial distribution of gated communities in Czechia.

Key words: gated communities; developers; housing construction; Prague; Czechia

HOLANDSKÉ VESNIČKY V ČECHÁCH – VÝCHODISKA VÝZKUMU

Dana Fialová[1], Hana Horáková[2]

[1] Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum výzkumu geografie volného času

Albertov 6, 128 43 Praha 2

dana.fialova@natur.cuni.cz

[2] Metropolitní univerzita Praha o.p.s., katedra mezinárodních vztahů a evropských studií

Dubečská 10, 100 31 Praha 102

horakova@mup.cz

Abstrakt: Příspěvek seznamuje s východisky meziuniverzitního tříletého projektu „Holandské vesničky v Čechách: nová forma mezinárodního turismu na počátku 21. století“ podpořeného GAČR, který si klade za cíl sledovat charakteristické rysy této formy turismu a především jeho dopady na dotčené území a komunitu, případně se pokusit o predikci budoucího vývoje. Projekt navazuje a hlouběji rozpracovává zjištění, která byla učiněna v dílčích studiích. Ty se pokusily, tuto novou formu turismu, která bývá v médiích často zmiňována, na území Česka zmapovat a charakterizovat. Předkládaný příspěvek vychází právě z těchto studií a naznačuje, jakými směry se ubírá další výzkum, který využívá přístupů sociální geografie a sociální antropologie.

Klíčová slova: Česko, cestovní ruch, venkov

Nové formy druhého bydlení

Rekreační bydlení, často nazývané jako druhé bydlení, které má v Česku dlouholetou tradici doznává po přelomu tisíciletí výrazných změn. Jako reakce na politické, ekonomické a společenské změny po roce 1989 se objevují jiné formy využívání (pronájmy, komerční využití, transformace na bydlení trvalé) a vznikají i nové typy (apartmánové domy, „holandské vesničky“). Jedním z nejnovějších projevů je i forma internacionalizace, kdy druhé bydlení již plně nezapadá pouze pod druh domácího cestovního ruchu, ale je stále častěji využíváno, nejnověji i vlastněno, zahraniční klientelou, a to především z Nizozemska. [1, 3 ,4, 5, 6, 11]

Vedle tradičních chat a chalup dochází od poloviny 90. Let dvacátého století k výstavbě tzv. apartmánových domů. Jedná se o novostavby bytových domů situované v Česku především do atraktivních středisek cestovního ruchu v horských oblastech (Harrachov, Špindlerův Mlýn, Železná Ruda...), při vodních nádržích (Lipno, Nové Mlýny…), v lázeňských střediscích (Karlovy Vary, Janské Lázně…) i při golfových resortech (Čeledná…). Tyto byty jsou majiteli využívány k rekreaci, případně k pronájmu opět pro rekreační účely [7]. Dalším typem nové výstavby je vznik tzv. „holandských vesniček“, rekreačních areálů budovaných pro nizozemskou klientelu. Mediálně nejznámější je nikdy neuskutečněný projekt „Rajchéřov“, který měl dát vzniknout rekreační obci s kapacitou 2500 lůžek na místě bývalé osady Rajchéřov v pohraničním pásmu v oblasti České Kanady. Nejznámějším realizovaným

projektem je pak rekreační areál při vodní nádrži Landal Marina Lipno. Rekreační lokality „holandských vesniček“, kterých se na našem území v různé fázi výstavby nachází více jak 25 (nejvíce v Královohradeckém kraji), můžeme podle typu vlastnictví a využívání rozdělit do dvou základních typů: rekreační areály a rekreační vesnice. Za rekreační areál je označován ucelený soubor objektů, resp. ubytovacích jednotek určených k přechodnému ubytování hostů a vlastníků jednotek, s dalšími zařízeními a plochami sloužícími k rekreaci a jiným potřebám rekreantů. [9, 10] Svou vnitřní organizací a rozsahem poskytovaných služeb se rekreační areál podobá jiným hromadným ubytovacím zařízením. Rekreační vesnice je soubor individuálních objektů, které jsou primárně využívány k rekreačním účelům vlastníků objektů, jejich příbuzných a přátel, přičemž další funkce nebo jejich přeměnu nelze vyloučit. Vnitřní vybavení objektů, jejich způsob využívání a organizace dalších aktivit spojených s provozem a údržbou rekreační vesnice se může lišit i v rámci jedné rekreační lokality.

Dosavadní výzkum Apartmánových domů a „holandských vesniček“

V dosavadním výzkumu, na který současný projekt navazuje, jsme svou pozornost soustředili na statistické podchycení projektů apartmánových domů a holandských vesniček. Ve vybraných lokalitách, kterými byli pro apartmánové domy Harrachov, Horní Maršov a Josefův Důl a pro holandské vesničky Čistá u Černého Dolu, Rudná, Stárkov, Vidochov a Lipno, jsme svou pozornost soustředili na dopady, které tyto projekty mají na dotčené území. Jednalo se o sledování dopadů na přírodní a fyzické prostředí (poničení krajinného rázu, narušení přirozené urbanistické koncepce dotčeného sídla, ztráta genia loci, vytvoření turistické pasti), ekonomické dopady (zvýšení nároků na údržbu okolí objektů a komunikací, projevy turistifikace, omezení rekreačních poplatků (nemohou být v těchto objektech obcí nárokovány) a dopady sociální (nárůst turistické funkce, sezónní přelidněnost, nárůst turistické iritace ze strany rezidentů i dalších uživatelů území). [2,7,8]

Hlavní metodou výzkumu byly řízené rozhovory s představiteli dotčených obcí, terénní šetření a dotazníková šetření mezi rezidenty. Výzkum probíhal v letech 2007 – 2009. Část jeho výsledků již byla publikována, viz seznam literatury za touto statí. Jak o ukázku uvádíme graf zachycující názory rezidentů na existenci apartmánových domů či holandských vesniček na území jejich obce obr. č. 1

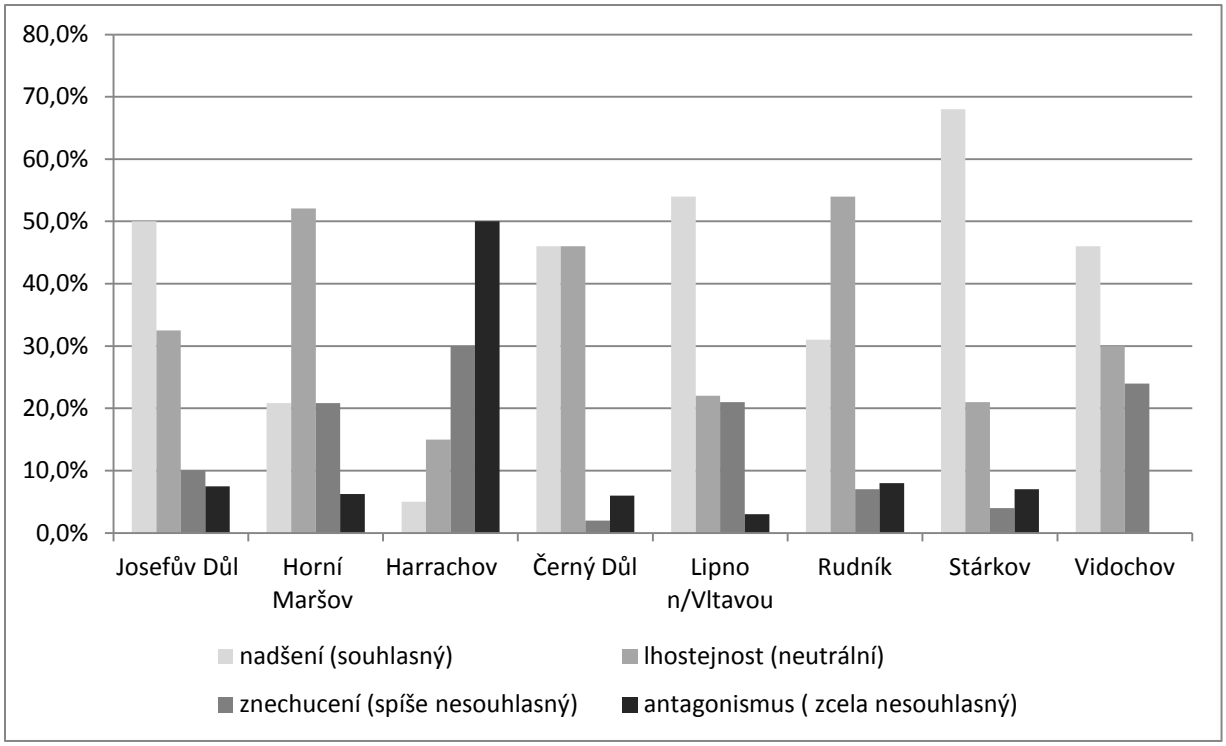

Obr. 1: Názor rezidentů ve vybraných obcích na existenci apartmánových domů a „holandských vesniček“ v roce 2009.
Pramen: Fialová, Kadlecová, Nožičková 2011 [2]

Z hlediska apartmánových domů můžeme v současné době konstatovat, že v mnoha obcích došlo k stavební uzávěře pro tento typ objektů. V mnohých místech nalezneme i objekty nedostavěné. Obecně můžeme říci, že nabídka převyšuje poptávku. Objekty si vysloužily pojmenování jako domy duchů či mrtvé domy, neboť jejich využívání je velmi sporadické (např. v Itálii nazývají obdobnou problematiku termínem „studené postele“). v místním obyvatelstvu samotné objekty vyvolávají antagonismus. Obci často přinesly „rychlé“ peníze prodejem pozemků pro jejich výstavbu, ale také řadu nepříjemností viz výše.

Nejnovější poznatky z modelových území

Cílem současného projektu je navázat na předchozí výzkumy „holandských vesniček“. Zjistit, zda v současné době, která je především z ekonomického hlediska výrazně stagnující oproti předchozí dekádě, má pojem „holandské vesničky“ ještě stále své opodstatnění. Konkrétně pak ve vybraných lokalitách identifikovat dopady tohoto nového specifického typu mezinárodního turismu na lokální komunitu s využitím metod sociální geografie a sociální antropologie.

Pro detailní průzkum byly vybrány rozdílné lokality. Prvním je rekreační areál, který patří mezi jedny z prvně realizovaných: „Villa Park Happy Hill“ v Čisté u Černého Dolu v Krkonoších. Druhým je „Arcadian Park Stupná“ u Vidochova nedaleko Nové Paky, který je specifický výstavbou roubených domků a podle naší typologie se jedná o rekreační vesnici. Třetí zkoumanou lokalitou, kterou není možné přesně zařadit (oba typy vlastnictví) je „Green Valley Park“ ve Stárkově nedaleko Police nad Metují v okrese Náchod. Specifickou je čtvrtá lokalita, ve které je rekreační vesnice dosud pouze ve stádiu plánování. Jedná se o projekt

„Holandské vesnice“ u Martinického potoka u Proseče v okrese Chrudim. v současné době probíhá posouzení tohoto projektu z hlediska vlivu na životní prostředí. v místní komunitě má své zastánce i odpůrce. Poslední, ovšem velmi rozsáhlou a zajímavou lokalitou je Lipno nad Vltavou. Tato významná destinace cestovního ruchu má na svém území vedle objektů klasického druhého bydlení či běžných komerčních ubytovacích zařízení různého typu také apartmánové domy, a „rekreační vesničky“. Již uvedený rekreační areál „Landal Marina Lipno“, který je považován za impulz k rozvoji výstavby na Lipně na přelomu tisíciletí, rekreační vesnice „Lipno Dreams“ v lokalitě Slupečná, „Villapark Resort Lipno“ pod Kramolínem i další rekreační lokality v různém stupni realizace.

V letošní letní sezoně bylo provedeno první terénní šetření ve zmíněných modelových územích. Pořízena byla fotodokumentace, provedeno pozorování a rozhovory s aktéry v území. Výsledky jsou nyní ve stádiu zpracovávání a budou prezentovány na semináři, který se uskuteční koncem listopadu v rámci odborných seminářů pořádaných Centrem výzkumu geografie volného času GeoVoČ (http://web.natur.cuni.cz/ksgrrsek/geovoc/) při Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze. Již nyní však můžeme konstatovat, že řada objektů v rekreačních vesničkách je na prodej. v některých lokalitách je na objektech již patrný proces chátrání, např. Čistá u Černého Dolu. Ve vrcholné letní sezóně i v době příznivého počasí byla obsazenost maximálně z 50 %. Obsazené objekty pak byly využívány třetinou klientelou nizozemskou, třetinou německou a třetinou českou. Bude velmi zajímavé, jaká obsazenost a skladba uživatelů se objeví v zimní sezóně.

Prvotní výsledky dávají tušit, že éra „holandských vesniček“ v Česku již má svůj vrchol za sebou a bude zajímavé sledovat, jak budou objekty využívány nadále a hlavně jaký vliv má tento nový prvek mezinárodního turismu vliv na dotčená území a komunity.

Literatura

[1] FIALOVÁ, D., KADLECOVÁ, V. Nové trendy a dopady druhého bydlení. In: Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec. P., Vančura, M., eds. Česká geografie v Evropském prostoru. Sborník XXI. Sjezdu České geografické společnosti, JČU PedF České Budějovice, 2007. s. 36-41

[2] FIALOVÁ, D., KADLECOVÁ, V., NOŽIČKOVÁ, V. Koncept timesharingu jako alternativa apartmánových rekreačních bytů a „holandských rekreačních vesnic“? Czech Hospitality and Tourism Papers – Hotelnictví, lázeňství, turismus, 2011, VII, č. 14, s.55-67

[3] FIALOVÁ, D., KADLECOVÁ, V., NOŽIČKOVÁ, V., VÁGNER, J. Changes in second housing in the integrating Europe. In: Wilk, W. (ed): Global changes: their regional and local aspects. FGRS Warsaw University, Warszawa. 2009 s. 171-178

[4] FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. Sociogeografické aspekty druhého bydlení a jejich regionální diferenciace (na příkladu Česka). Geografický časopis, 2009,61, 2, s. 107-128.

[5] HORÁKOVÁ, Hana. Post-Communist Transformation of Tourism in Czech Rural Areas: New Dilemmas. Anthropological Notebooks. 2010, roč. 16, č. 1, 18 stran. <http://www.drustvo-antropologov.si/AN/PDF/2010_1/Anthropological_Notebooks_XVI_1_Horakova.pdf/>. [cit. 28. 8. 2012].

[6] HORÁKOVÁ, H. Transformation of Rural Communities: Mobility, Tourism and Identity. Acta historica universitatis klaipedensis. 2010, roč. 20, č. 4, s. 1-14,

[7] KADLECOVÁ, V., FIALOVÁ, D. Recreational housing, a phenomenon significantly affecting rural ares. Moravian Geographical Reports, 2010, 18, č. 1, s. 38-44

[8] KADLECOVÁ, V., FIALOVÁ, D. Timesharing a apartmánové byty. Urbanismus a územní rozvoj, 2012, 15, č. 1, s. 20-25

[9] NOŽIČKOVÁ, V. Nově vzniklé rekreační lokality v kontextu sídelní struktury a ochrany krajiny v Česku. Diplomová práce. KSGRR PřF UK v Praze, Praha., 2010, 119 s.

[10] NOŽIČKOVÁ, V. (2011): Nové rekreační lokality ve vlastnictví cizinců. Geografické rozhledy, 2011, roč. 20, č. 3, s. 28-29

[11] NOŽIČKOVÁ, V., FIALOVÁ, D., KADLECOVÁ, V., VÁGNER, J. Recreational areas – a new element in the countryside. In: Majerová, V. :Sborník příspěvků mezinárodní konference Venkov je náš svět – Contryside – Our World. Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha, 2008 s. 456-467

DUTCH VILLAGES IN CZECHIA – RESEARCH RESOURCES

The contribution introduces the research resources of an inter-university free-year project „Dutch villages in Czechia: a new formo f international tourism in the beginning of 21st century“, backed by Grant Agency of CR. The objective is to analyze charactesristic feature sof this new tourism form and it impacts on regions and communities with an attempt at a prediction of future development. The project follows and ellaborates more deeply findings which resulted from partial studies. They moped and analyzed the new form of tourism which has been highly medialized. This contribution resources these studies and outlines directions of research with the use of approaches of social geography and social antropology.

Key words: Czechia; tourism; countryside

Poděkování: Autorky děkuji za finanční podporu projektu GAČR 404/12/1040 „Holandské vesničky v Čechách: nová forma mezinárodního turismu na počátku 21. století“, v jehož rámci příspěvek vznikl.

VÝZNAM REKREAČNÍ FUNKCE OBCÍ A SÍDEL PŘI FORMOVÁNÍ REGIONÁLNÍ IDENTITY V ČESKU – VÝSLEDKY VÝZKUMU

Jiří Vágner, Dana Fialová

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Praha 2, Albertov 6, 128 43

danafi@natur.cuni.cz; vagner@natur.cuni.cz

Abstrakt: Příspěvek seznamuje s výsledky tříletého projektu podpořeného GAČR, který si kladl za cíl ověřit, jakou roli hraje rekreační funkce obcí a sídel při formování regionální identity a identity regionů v Česku. Empirický výzkum proběhl v 8 modelových územích s významnou rekreační funkcí. Hlavní metodou výzkumu bylo dotazníkové šetření a řízené rozhovory. Respondenty byli rezidenti, rekreanti (uživatelé druhého bydlení), představitelé samosprávy a podnikatelé v cestovním ruchu. Příspěvek přináší vybrané dílčí výsledky těchto šetření (vztah jednotlivých skupin k území, obci, lokalitě a k sobě navzájem) a pokouší se o zobecnění získaných poznatků. Ukázalo se, že rekreanti – vlastníci a uživatelé objektů druhého bydlení i podnikatelé v cestovním ruchu patří v periferních územních k významným aktérům rozvoje nejen aktivit, spjatých s cestovním ruchem, ale i k důležitým organizátorům a účastníkům lokálního sociálního života.

Klíčová slova: regionální identita; rekreační funkce; cestovní ruch; druhé bydlení; Česko

Úvod

Tato studie navazuje na příspěvek, který byl přednesen a publikován u příležitosti XXII. sjezdu ČGS v Ostravě [1] a seznamoval s metodami výzkumu a na příspěvek, publikovaný v Actech Universitatis Geographica [2], který uváděl cíle a teoretický rámec projektu. Vybrané výsledky v širším kontextu byly prezentovány též na mezinárodním poli [3]; [4]. Proto bude v tomto příspěvku hlavní důraz kladen na interpretaci výsledků empirických šetření, pouze se stručným obecnějším a metodickým vstupem.

Identita je způsob, jímž se jednotlivec nebo skupina jednotlivců definuje, pociťuje svou existenci (jedinečnost) a o který se opírá, když si uvědomuje (vymezuje) sama sebe ve vztahu k jiným. Identita může mít mnoho podob (forem), které se vzájemně překrývají či doplňují [5]. Jedním z aspektů, který při formování identity bývá zastoupen, je aspekt prostorový (geografický). Vztah lidí k území (jejich regionu) je přirozenou součástí jejich života. Určitý prostor se specifickými sociálními, ekonomickými či vývojovými podmínkami (specifickým historickým vývojem), tak vystupuje jako základ pro formování územní/regionální identity. Klíčovou roli při formování územní identity mohou hrát také přírodní podmínky a krajina jako výsledek soužití člověka s přírodou [6]; [7]. Výzkum identity se tak v průběhu posledních desetiletí stal jedním z šesti pilířů nové regionální geografie [8]; [9]; [10], resp. předmětem zájmu kulturní (např. [11]; [12] a historické geografie [13]; [14]; [15] aj.

K formování regionální identity obyvatel, jakož i identity (či image) regionu nezanedbatelnou měrou přispívá i cestovní ruch (v našem pojetí zahrnuje i druhé bydlení). Ten patří mezi dynamicky se rozvíjející odvětví, avšak velmi rychle ovlivněné především negativními

podněty přírodního i socioekonomického charakteru. Přínos cestovního ruchu a rekreace by se měl, kromě ekonomických benefitů pro lokální podnikatele a instituce, odrazit i v proměně funkcí sídelního systému a krajiny. Cestovní ruch a rekreace se tak stávají nejen nedílnou součástí životního stylu a trávení volného času velké části populace, ale i významným aspektem formování vnitřního potenciálu rozvoje oblastí.

Výzkum regionální identity a identity regionů byl prováděn na základě několika základních hypotéz:

Intenzita regionální identity uživatelů území nabývá hodnot v celé škále spektra, a to tak, že často v regionech s minimálním podílem autochtonního obyvatelstva se s územím identifikují silněji uživatelé druhého bydlení než rezidenti.

Obce s dominantní rekreační funkcí (více než 50 % objektů rekreačních) jsou často ohroženy v plnění svých základních funkcí (samospráva apod.). Je zde možnost zapojení všech uživatelů území do života obce a tím oslabení častého antagonismu mezi rezidenty a rekreanty.

Intenzivní rekreační funkce (koncentrace druhého bydlení) může představovat bariéru pro rozvoj jiných funkcí (i jiné formy komerčního CR).

Metodické postupy

Výběr modelových oblastí byl prováděn se zřetelem rovnoměrného pokrytí Česka (v první fázi Čech). Podle jednotlivých krajů byly vybrány z každého kraje nejprve okresy, které vykazovaly nejvyšší podíly jednak objektů individuální rekreace na úhrnu obytných staveb (% OIR), ale zároveň i nejvyšší podíly neobydlených domů, sloužících rekreaci (% NBSR). Tyto nevyčleněné stavby z domovního fondu představují především rekreační chalupy a domky, jejichž majitelé a uživatelé by měly právě hypoteticky vykazovat nejsilnější vztah k území a nejsilnější regionální identitu.

Území okresů jsou samozřejmě značně heterogenní a rozsáhlá. Pro účely vlastního terénního a dotazníkového šetření byly ve vybraných okresech vytipovány obce s nejvyšším podílem neobydlených domů sloužících rekreaci. Většinou se jednalo o malé obci v zázemí většího centra. Spojením těchto dvou typů obcí a doplněním o obce sousední splňující kritérium vysokého podílu neobydlených domů sloužících rekreaci, tak byla vytvořena finální modelová území. Výběr modelových území ukazuje obr. 1.

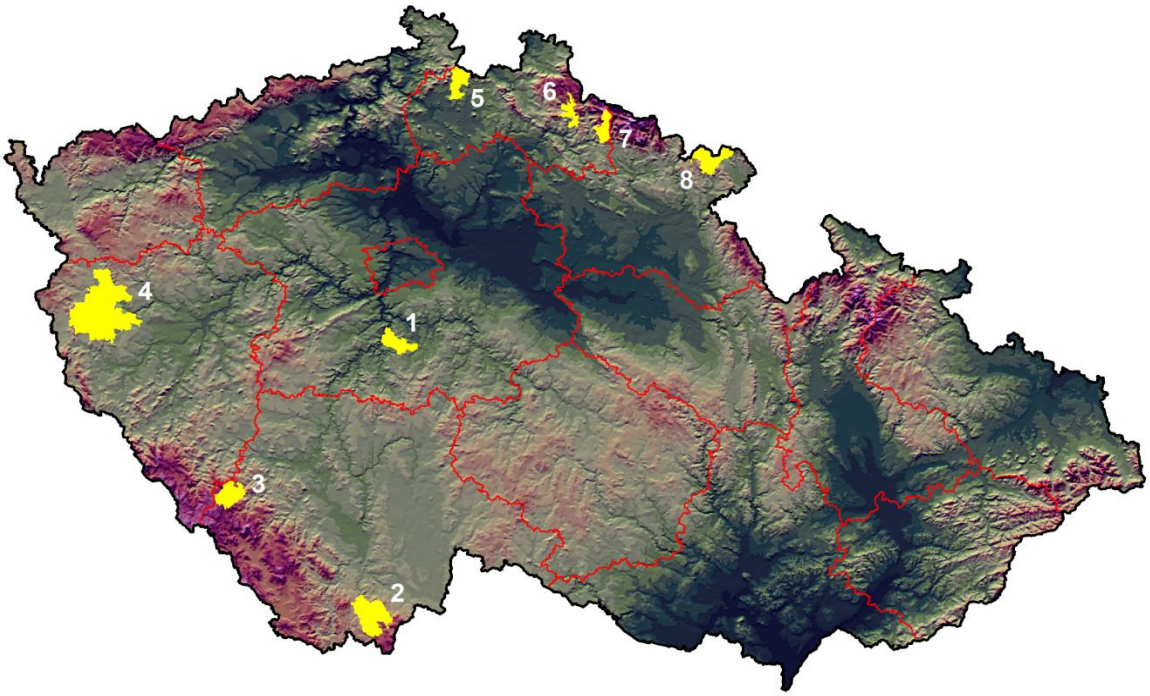

Obr. 1: Modelová území

Pozn.: 1 – Neveklovsko; 2 – Kaplicko; 3 – Vacovsko; 4 – Borsko; 5 – Cvikovsko; 6 – Benecko; 7 – Tanvaldsko; 8 – Teplicko n. M.

Pramen: vlastní zpracování

Dotazníkové šetření bylo koncipováno tak, aby bylo univerzální pro trvale žijící obyvatele, rekreanty i podnikatele v cestovním ruchu. Část otázek směřovala k různě široce pojatým prostorovým celkům. Úvodní otázky sledují typ, dobu a četnost pobytu, dále pak citové a generační vztahy, jedinečnost, symboly, funkci území. Další část dotazníku se snaží odhalit problémy, vztahy mezi místními obyvateli a rekreanty, jejich angažovanost. Následují dotazy na spokojenost a potenciální budoucí vztah k území, příslušnost k různým hierarchickým územním jednotkám (umožňuje srovnání s dalšími výzkumy zabývajícími se identitou). Závěr tvoří dva základní identifikační ukazatele – pohlaví respondenta a zařazení do věkové skupiny.

Takto formulovaný dotazník i na jeho základě sestavené, avšak širší, interview s představiteli obce, by měly odkrýt vztahy trvale bydlících občanů i rekreantů k území, jejich vnímání regionální identity i spoluúčast na vlastním formování identity regionů. Výsledky je možno hodnotit podle jednotlivých skupin obyvatel (rezidenti x rekreanti, pohlaví, věku) a srovnávat jednotlivá modelová území. Dotazníkové šetření bylo doprovázeno šetřením terénním a pořizováním fotodokumentace.

Výsledky

Šetření bylo prováděno v modelových územích převážně v letním období roku 2010. Z 864 získaných dotazníků se 294 týká rekreantů, kteří se však téměř v jedné třetině již považují za „místní“ - nedílnou součást lokální populace. 60 % respondentů bylo starších 46 let, mladší

skupinou byli provozovatelé ubytovacích zařízení. Téměř polovina objektů byla menší zařízení do 19 lůžek, provozovaná však v drtivé míře (84 %) celoročně. Poměrně překvapivým zjištěním byl i vysoký podíl místních majitelů (70 %), což pozitivně přispívá ke vztahu k území. 14 % ubytovatelů mělo sídlo v Praze.

Prokázal se silný vztah mezi délkou rekreace a intenzivním ztotožněním s územím – téměř třetina chalupářů navštěvuje území od narození či od útlého mládí, projevuje se intenzivní vliv příbuzenských vztahů a návštěv známých. Silnou a spíše silnou vazbu k území udalo více než 90 % respondentů. Pro trvalejší formování regionální identity je důležitá i frekvence a doba trvání jednotlivých pobytů, kde je pochopitelně zřetelná sezónnost s maximy v letních měsících. Rekreanti si nejvíce cení malebné krajiny, přírody, klidu, pohodlného bydlení.

Kvalita sociálních vztahů v chalupářských oblastech je ze dvou třetin považována za obecně dobrou, mírně pozitivnější pohled mají rekreanti. Za vyloženě špatné považuje vztahy 5 % rezidentů. Více alarmující je vnímaný postupný trend zhoršování vztahů (18 % rezidentů, jen 10 % rekreantů), což se může stát potenciálním problémem v území. Podrobněji viz obr. 2.

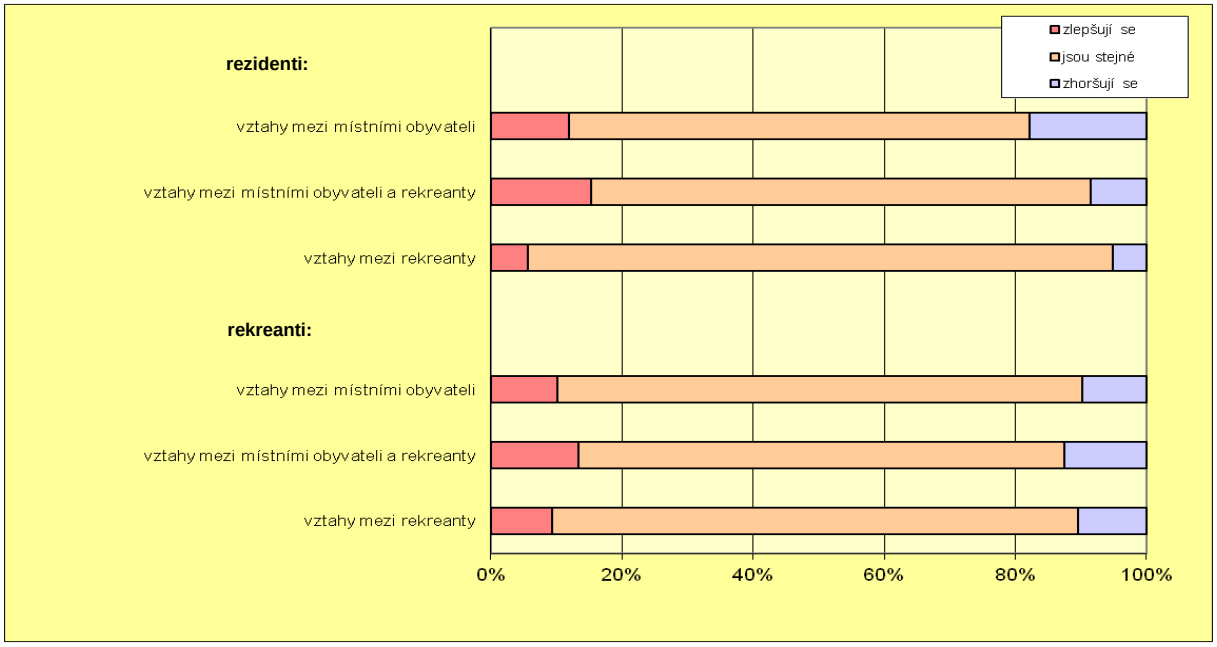

Obr. 2: Vývoj kvality sociálních vztahů

Pramen: vlastní dotazníkové šetření 2010

Pro integraci v obci je důležitá nejen vysoká účast rekreantů na veřejných akcích, ale i jejich podíl na jejich organizování, kdy se především při úpravě okolí, u akcí pro děti a sportovních akcí, ale i u tradičních venkovských akcí – plesů, poutí, masopustů, stavění májky, blíží či dokonce překračuje jednu polovinu. Místní podnikatelé též nezůstávají pozadu a kromě participace na organizací akcí se snaží být významnými lokálními sponzory.

Stěžejním dotazem pro zjištění sounáležitosti s rozvojem obce byl dotaz na hypotetickou angažovanost v místních zastupitelstvech. Téměř polovina všech respondentů (včetně rezidentů!) se domnívá, že by dlouhodobí chalupáři měli mít možnost ovlivňovat přímo politiku rozvoje obce.

Za nejpalčivější problémy je rezidenty vnímána vysoká nezaměstnanost a nedostatek pracovních příležitostí v periferních územích, následována špatnou dopravní obslužností a stavem a údržbou komunikací, nevyhovující občanská vybavenost (obchod, služby, lékařská péče, vysoké ceny) a technická infrastruktura (kanalizace, elektřina). Rezidenti jsou častěji nespokojeni s prací vedení obce a místní samosprávou. Starostové pak řeší především obecný nedostatek financí a jsou kritičtí k systému přerozdělování daní, který znevýhodňuje malé populačně slabé periferní obce. Rekreanti ostřeji vnímají problémy s kriminalitou i se sociálně slabými a nepřizpůsobivými vrstvami (Tanvaldsko), více zmiňuji klimatická rizika jejich dopady (povodně, sněhové kalamity) a jsou mnohem kritičtější k neudržování veřejné zelně, k ničení životního prostředí i majetku.

Názory podnikatelů jsou výrazně ovlivněny tím, zda provozování ubytovacího zařízení je hlavní výdělečnou činností, zda sídlo firmy je v místě, i na míře a hlavním důvodu angažovanosti v lokálním životě. Obecně jsou podnikatelé více nespokojeni s infrastrukturou a prací místních zastupitelstev. Jejich územní identita je silná, ale poněkud „širší“ (více mikroregionální než lokální) než je u rezidentů či rekreantů. Projevily se i větší diferencovanost mezi zkoumanými regiony (např. „klidné“a stabilní pošumavské Vacovsko versus s problémovějším a více „fluktuačním „ Tanvaldskem. Prezentace regionu potenciálním klientům prostřednictvím místních neobsahuje často stejné symboly, jaké uváděli rezidenti.

Závěr

Celkově lze z výzkumů soudit, že se projevila poměrně malá odlišnost názorů mezi rezidenty a rekreanty. Je nutno si uvědomit, že v případě rekreantů se často jedná o chalupáře, kteří jsou s územím spjati i po desítky let. Názory např. nedávno usazených chatařů by byly zřejmě výrazněji jiné. Vyhrocenější jsou i názory starostů a podnikatelů v cestovním ruchu. Obecně však výzkum prokázal silnou územní identitu aktérů, zájem rekreantů o příp. trvalé bydlení v budoucnu (doposud nutnou podmínku pro členství v lokálních zastupitelstvech), angažovanost ve veřejném dění i společenských akcích. Díky poměrně stabilní populaci rezidentů i chalupářů panuje vysoký pocit sounáležitosti aktérů s územím. Často se již de facto nejedná o oddělené skupiny „my“ a „oni“, je zde tedy silný endogenní potenciál. Ten je diferencovaný nejen podle věkových skupin, ale i podle typu periferního území. Rozdíly možnosti rozvoje se jeví v regionech, kde k významné rekreační funkci druhého bydlení přispívá i vysoká komerčně-turistická funkce, jiný potenciál je v regionech dosídlených po II. světové válce a v regionech se silnou pozdější urbanizací. Problémem zůstává, jak potenciál a ještě průkazněji aktivizovat a koexistenci přetvořit v užší kooperaci ve prospěch celkového lokálního i regionálního rozvoje.

Literatura

[1] VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2011a): Metody a výzkum regionální identity a identity regionů ve vztahu k cestovnímu ruchu a druhému bydlení. In Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-903-2.

[2] FIALOVÁ, D., CHROMÝ, P., KUČERA, Z., SPILKOVÁ, J., ŠTYCH, P., VÁGNER, J. (2010): The forming of regional identity and identity of regions in Czechia – introduction to the research on the impact of second housing and tourism. Acta Universitatis Carolinae Geographica, 1, PřF UK v Praze, s. 49-60.

[3] VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2010): Role cestovního ruchu a druhého bydlení při formování identity regionů a regionální identity. In: Holešínská , A. (ed): 1. Mezinárodní kolokvium cestovního ruchu. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita, Brno, s. 208-214, ISBN 978-80-210-5372-4

[4] VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2011b): Impacts of Second Home Tourism on Shaping Regional Identity in Regions with Significant Recreational Function. In: Encontros Científicos –Tourism & Management Studies. ESGHT University of Algarve, Faro, Portugal, s. 285-294. ISSN: 1646-24081.

[5] ZICH, F., ed. (2003): Regionální identita obyvatel pohraničí. Sborník příspěvků z konference „Evropská, národní, či regionální identita?“, Praha 3. 10. 2003. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 262 s.

[6] ATKINS, P., SIMMONS, I., ROBERTS, B. (1998): People, Land & Time. A Historical Introduction to the Relations Between Landscape, Culture and Environment. Arnold, London, 286 s.

[7] MITCHELL, D. (2001) : The lure of the local: landscape studies at the end of a troubed century. Progress in Human Geography, 25, 2, s. 269–281.

[8] CHROMÝ, P. (2004): Historická a kulturní geografie a nové přístupy v regionálním studiu. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 60 s.+příl.

[9] MITCHELL, K. (2004): Geographies of identity: multiculturalism unplugged. Progress in Human Geography, 28, 5, s. 641–651.

[10] PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164, č. 1, Helsinki, s. 105–146.

[11] GESLER, W. M., KEARNS, R. A. (2002): Culture/Place/Health. Routledge, London and New York, s. 19–20.

[12] NASH, C. (2002): Cultural geography: postcolonial cultural geographies. Progress in Human Geography, 26, 2, s. 219–230.

[13] BAKER, A. R. H. (2003): Geography and History. Bridging the Divide. Cambridge Studies in Historical Geography. Cambridge University Press, Cambridge, 279 s.

[14] GRAHAM, B., NASH, C., eds. (2000): Modern Historical Geographies. Pearson Education Ltd., Harlow, 279 s.

[15] HOLDSWORTH, D. W. (2002): Historical geography: the ancients and the moderns – generational vitality. Progress in Human Geography, 26, 5, s. 671–678.

Autoři děkují GA ČR za finanční podporu grantu č. 403/09/1491 „Význam rekreační funkce sídel a obcí na formování regionální identity a identity regionů ČR“, v jehož rámci byl tento příspěvek zpracován ve Výzkumném centru GeoVoč na KSGRR PřF UK v Praze.

THE SIGNIFICANCE OF RECREATIONAL FUNCTION OF MUNICIPALITIES AND SETTLEMENTS IN THE PROCESS OF FORMING REGIONAL IDENTITY IN CZECHIA – RESEARCH RESULTS

The contribution presents results of a three-year project supported by the Grant Agency of the Czech Republic. The main goal was to identify the role of recreational function of municipalities and settlements in forming regional identity and identity of regions in Czechia. The empirical research was conducted in 8 model regions with significant recreational function. The main methods were questionnaire surveys and in-depth interview. The respondents were residents, recreationists (second home users), local self-government representatives and entrepreneurs in tourism industry. The contribution show selected partial survey results (relationships of groups of actors with their territory, municipality, locality, mutual bonds) and attempts at a synthesis of partial findings. The results indicate that recreationists – second home owners and users as well as tourism entrepreneurs belong in peripheral areas to significant agents not only of tourist activities, but also represent important organizers and participants of local social life.

Key words: regional identity; recreational fiction; tourism; second home; Czechia

PODÍL ČESKÝCH CESTOVATELŮ NA OBJEVOVÁNÍ SVĚTA

Jiří Martínek

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 76, Praha 9, 190 00

martinek@hiu.cas.cz

Abstrakt: Na objevování světa, které dlouho představovalo hlavní náplň geografie jako oboru, se podílela i řada osobností původem z českých zemí; jména jako Fritz, Haenke, Holub jsou obecně známá. Kritický výzkum v oboru dějin českého cestovatelství ale u řady z nich význam relativizuje, a naopak upozorňuje na jména jiných osobností, které skutečně přispěly k poznání světa (v geografickém pojetí).

Klíčová slova: Čeští cestovatelé – 17. – 20. stol. – význam pro geografii

Motto: *„Naše znalosti o světě jsou tak nepatrné, že každý, kdo přejel hranice, je povinen vtloukat je do nás Čechů.“ (A. V. Frič, 1913)*

Termín „cestovatel“ je dnes už natolik rozšířený (a namnoze až zneužívaný), že je těžké přesně stanovit jeho definici. Obecná shoda panuje v tom, že se jedná o člověka, jehož cesty přinesou něco nového v geografickém poznání, nebo seznámí širší obecenstvo s málo známými oblastmi či málo známými stránkami oblastí již jinak poznaných, a poznatky o nich zveřejnit. Cestovatelé v tomto smyslu tedy byli (či by aspoň být měli) osobnostmi, které se tak či onak podílely na objevování ve své době ještě ne zcela probádaných částí světa. Cestovatelství se vyvíjelo se již od 16. století; více rozšířeno bylo koncem 18. stol., největší rozmach (a popularitu) pak zaznamenalo v 19. a na začátku 20. století. v současnosti již do značné míry ztratilo svou funkci a je většinou nahrazováno různými formami turistiky, o skutečném cestovatelství v „původním“ slova smyslu lze mluvit snad jen v některých odlehlých oblastech.

Cestovatelství samozřejmě neuniklo opakovanému zpracování ve vědecké literatuře. Bohatá je zde literatura monografická (o Holubovi či Vrázovi bylo napsáno mnohé – a přeci jejich kritické zhodnocení stále chybí!), ale nechybí ani syntézy: vedle Stěhuleho práce v *Československé vlastivědě* jde zejména o diplomovou práci Vladislava Mareše z r. 1952, dostupnou v Geografické knihovně UK, a dvoudílnou antologii Josefa Kunského *Čeští cestovatelé I-II* (1959, 1961). Nejnověji se cestovatelům, i když především z hlediska jejich vlivu na českou společnost, věnoval Rozhoň (2005). Z dalších institucí je výzkum cestovatelství (v regionálně omezeném rozsahu) cílem studia např. u skupiny kolem H. Navrátilové a A. Mackové v Českém egyptologickém ústavu.

Je možné upozornit také na encyklopedii, kterou autor tohoto příspěvku zpracoval spolu se svým otcem Miloslavem Martínkem koncem 90. let a která přes jisté nedostatky se snad jako první mohla oprostit od některých omezení, která se Kunskému a dalším nemohla vyhnout. Oba autoři se k téže problematice (populárněji, ale faktograficky přesněji) vrátili v rámci tradiční edice „OKO“ z nakladatelství Albatros (2006) a pisatel tohoto článku také v monografii *Geografové v českých zemích 1800-1945 (biografický slovník)*, vydané v roce 2008; sem také odkazuji zájemce, kteří by hledali konkrétní literaturu k jednotlivým osobnostem z oboru, kterou už dále nebudu (až na výjimky) text referátu zahlcovat. Nedávno také vyšel svazek věnovaný cestovatelům v rámci *Velkých dějin zemí koruny České* v nakladatelství Paseka z pera Michaela Borovičky (2010), i když ten dle mého dojmu nepřesahuje úroveň slušně zpracované kompilace.

Řekne-li se český cestovatel, vybaví se především tři jména: Emil Holub, Josef Kořenský a Enrique Stanko Vráz. První z nich je (aspoň v tomto smyslu bez větší diskuse) cestovatelem s určitostí: již za života, tak především po smrti, jeho osobnosti bylo věnováno množství literárních (Baum, Běhounek, Štroblová – a konečně i divadlo Járy Cimrmana), filmových (*Velké dobrodružství*, 1952, režie Jaroslav Makovec, v hlavní roli Otomar Krejča) i vědeckých prací. Samotná osobnost Holubova byla, již od vydání jeho vlastních knih, poněkud idealizována, a z Emila Holuba se stal cestovatel formátu téměř Livingstonova. Prostě VELKÝ ČESKÝ CESTOVATEL. Teprve podrobnější rozbor ukazuje, že Holub byl „velkým“ cestovatelem pouze v domácím měřítku (jeho přínos ve světovém srovnání nebyl nikterak závratný) a jeho životopis občas dovoluje (vcelku úspěšně) polemizovat i s tím, že byl cestovatelem českým... O těch dalších by se dalo pochybovat ještě více: cesty Josefa Kořenského měly turistický charakter, zejména druhá z nich (do Tichomoří) vyzněla prakticky jen jako přejezdy běžnými dopravními linkami od jednoho krajana ke druhému (což neopomenul zdůraznit ve svých knihách…). Osobnost Enriqua Stanko Vráze je pak otázkou sama pro sebe a vyžaduje si zvláštní rozbor.

V tomto stínu poněkud zanikají cesty například Karla Domina a Jiřího Daneše po Indonésii a Austrálii, vedené cíleně za poznáním přírody daných krajů (zejména Daneš důkladně využil získaných informací ve své práci), ale především dalších našich krajanů, byť převážně německého původu. Jména jako Pohl, Payer či Laube jsou dnes prakticky neznámá, ač jejich vědecký význam byl rozhodně ne menší, než třeba Holubův, o Vrázovi nemluvě. Přitom jak Payerova, tak i Holubova výprava měla oficiální název „c. a k. rakousko-uherská expedice...“

V zásadě bychom mohli rozdělit cestovatele – i dle významu pro geografii – na tři skupiny: jednak ty, kteří skutečně objevovali dosud neznámé země (nazývejme je, pracovně, **objeviteli**), jednak na ty, jejichž význam spočívá v důkladném poznání již v hrubých obrysech známé země (napadá mne termín **badatelé**; němčina má pro tuto skupinu vhodný název *Forschungsreisende*, i když do něj by se občas vešli i někteří skuteční poučení objevitelé typu třeba Bartha), přičemž ideálně už jde o lidi s vědeckým vzděláním obvykle v přírodních vědách. Modelovým příkladem pro první skupinu budiž třeba Kolumbus nebo co se (ne)vzdělání týče třeba Cortéz; v té skupině druhé, badatelské, nejspíše Humboldt nebo Darwin. Úplně třetí kategorií by pak mohli být „**úspěšní turisté**“, které ovšem netřeba zatracovat. Třebas nic neobjevili, pro prostředí země, která nebyla koloniální velmocí, bylo často přínosem už samotné seznámení obyvatel „naší kotliny“ s dalekými zeměmi, kam se

99,99 % jejich obyvatel z různých důvodů nemohlo dostat. Hledáme-li tady příklad, asi nejlépe pro české prostředí tu najdeme učitele reálky na Smíchově Josefa Kořenského a jeho hojně čtené *Cesty po světě* atd.; ve změněné době tu máme samozřejmě pány Jiřího Hanzelku a Miroslava Zikmunda.

Geografy v tomto zařazení můžeme najít i mezi objeviteli, vzhledem k době, kdy se etablovala geografie jako věda, jich ale je relativně málo – s trochou nadsázky v době, kdy univerzity začaly chrlit absolventy geografické vědy, byl už „svět poznán“ (výjimkám čest). Mnohem více je jich mezi badateli: to, že víme o existenci nějakého ostrova, ještě neznamená, že ho známe, natož, že jsme ho poznali po vědecké stránce... Konečně někteří cestující geografové mohli být i více-méně úspěšnými turisty, případně vykazovali znaky hned několika skupin dohromady.

Příspěvek je nadepsán podíl na „objevování světa“: proto další text vynechá turisty a jen okrajově zmíní badatele, zatímco se bude soustředit na ty, které bychom zařadili do první skupiny – tedy objevitele.

Pokud chtěl český cestovatel vyrazit někam do světa a objevovat, neměl k tomu mnoho možností. Vlastní koloniální říši jsme nikdy neměli a vlastně ani stát, který by objevování nových zemí podporoval (naprostá většina velkých zeměpisných objevů byla provedena, jako „základní výzkum“, ve státní režii – ostatně často šlo o mohutné expedice, třeba Stanleyho výprava čítala přes tisíc lidí, vesměs černošských nosičů, a i logisticky šlo o značně komplikovanou akci). Většina našich krajanů, objevujících nové země, se také proto dostala do světa s expedicí, vypravovanou některým jiným státem. Teprve v devatenáctém století při existenci základní infrastruktury mohly vyrážet menší skupiny – zde je ovšem šance hlavně pro ty badatele, případně úspěšné turisty.

Naši krajané se podíleli na objevování světa na všech kontinentech: je tak až paradoxní, že k největším geografickým objevům jimi provedeným došlo v Evropě, a podobně paradoxně vyznívá i skutečnost, že šlo o výsledek právě oficiální c. a k. expedice. Konkrétně mám na mysli Payerovu cestu do polárních moří z let 1872-74, při níž byla na mapy zakreslena Země Františka Josefa. Mezi čtvrtstovkou účastníků výpravy bylo pět rodáků z Čech, vesměs německy mluvících, v čele s jedním z velitelů – Juliem Payerem původem z Šanova u Teplic. Vedle toho se ovšem na evropském teritoriu uplatnilo množství českých badatelů v oboru geografie a dalších přírodních věd, nejvíce v oblasti Balkánu, který se pro nás ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století stal jakousi „českou exotikou“: z jednotlivých jmen je určitě vhodné vzpomenout jednoho ze zakladatelů nauky o krasu, kynžvartského rodáka Adolfa Schmidla, dále pak Jiřího Viktora Daneše a také Karla Absolona, jehož speleologické výzkumy přinesly celou řadu jedinečných výsledků v čele s řešením hádanky řeky Ombly (Rijeka Dubrovaćka).

Pokud bychom se podívali na účast českých rodáků v objevování světa chronologicky, je tu první na řadě budování španělského impéria v dnešní Latinské Americe: jak nedávno zjistil profesor Ivo Barteček, jedním z Cortézových průvodců při dobývání Tenochtitlánu byl také Johannes Berger de Hotzenplotz, tj. ze slezské Osoblahy. Celou řadu osob českého původu pak můžeme najít mezi jezuity ve službách španělské koruny: jméno **Samuela Fritze** (1654–1725) a jeho cesta po Amazonce je předpokládám všem známá, méně už řekne Václav Link, který se zasloužil o řadu objevů v oblasti Kalifornie, nebo znalec oblasti kmene Guaraní v dnešním Paraguaji Tadeáš Enis. Jiní krajané se v rámci španělských držav dostali třeba až na

Filipíny, jako třeba chebský rodák Pavel Klein nebo z Brna pocházející botanik Jiří Josef Kamel. u misionářů zeměpisné objevy ovšem obvykle nebyly prvotním cílem; tím se od nich značně liší osoba **Tadeáše Haenkeho** (1761 – 1817), který se účastnil Malaspinovy expedice do Ameriky a Tichomoří v letech 1789-94, přičemž v rámci výpravy i při dalších cestách po Jižní Americe značně přispěl k poznání těchto oblastí. Několik jezuitů se uplatnilo i ve službách portugalských, třeba Pantaleon Kirwitzer původem z Kadaně. S Haenkem srovnatelný je výzkum Johanna Emanuela Pohla (1782 – 1834) v Brazílii, kam se dostal roku 1817 jako člen doprovodu rakouské princezny Leopoldiny, provdané k portugalskému dvoru.

Zatímco Francouzi si do svého koloniálního panství jen vzácně někoho pustili a takřka plně se spoléhali na své síly, anglická správa byla k cizincům poněkud shovívavější. Zejména do dějin kartografie by tak patřilo dílo Augustina Heřmana v oblasti nynější Virginie a zejména Marylandu, na postupu osídlení Severní Ameriky v 18. století se podíleli i misionáři z řad Moravských bratří, z nichž někteří aspoň místem narození se mohou hlásit do našich zemí, jako například David Zeisberger (1721 – 1808). Teprve nedávno bylo upozorněno i na jméno Heinricha Klutschaka (1848 – 1891), který se účastnil pátrání po Franklinově výpravě na severu Kanady (srv. Martínek 2008).

V 19. století, když britská koruna už neovládala své americké državy, zamířila svou pozornost jinam: a opět u toho byli Češi. Roku 1837 vstoupil do britských služeb v Indii Jan Vilém Helfer (1810 – 1840), který se pak věnoval výzkumům v Barmě a na Andamanech, kde tragicky zahynul. Z hlediska světové geografie a geomorfologie jsou jedinečné výzkumy **Ferdinanda Stoličky** v oblasti Himálaje a Karakoramu (zemřel 1874 v oblasti Léhu), rovněž v britských službách, i návazné práce Otakara Feistmantela. v menším počtu se s českými rodáky můžeme setkat i v Austrálii – mj. Josef Polák se podílel na jedné z Forrestových výprav do nitra klokaního kontinentu. Menší počet krajanů se uplatnil i u Nizozemců (např. František Čurda nebo Pavel Durdík).

Logicky jazykově nejbližší koloniální velmocí bylo Německo s jeho opožděnou expanzí ve druhé polovině 19. století. Spolu s Gerhardem Rohlfsem se do nitra Afriky pokusil proniknout Antonín Stecker (1855 – 1888), který pak bádal i sám v oblasti Etiopie. Německé výpravy Karla Koldeweye do Grónska se účastnil Julius Payer, pozdější objevitel Země Franze Josefa, i pozdější pražský profesor geologie Carl Gustav Laube. Naopak opačným směrem – z Německa do tropů a až pak do Čech – „putoval“ Oskar Lenz, německý cestovatel po západní a centrální Africe, jenž se nakonec profesorem geografie na pražské německé univerzitě.

Snad až jako poslední se pokusilo i iniciativu v organizování výzkumných cest Rakousko-Uhersko, které navíc spíše občas podpořilo plány některých svých občanů, než aby budovalo koloniální říši: sem lze určitě zařadit cesty **Julia Payera** a **Emila Holuba**, ale i třeba nešťastnou expedici lodě Albatros na Guadalcanal, která skončila snědením několika jejích členů domorodci včetně velitele Heinricha Foullona von Norbeeck a českého námořníka Gustava Chaloupky v srpnu 1896.

Konečně i do polárních oblastí se během první půlky 20. století dostalo několik Čechů jako členové velkých polárních expedic, organizovaných jinými zeměmi: František Běhounek jako člen hlavně literárně proslavené cesty vzducholodi *Italia z* roku 1928 pod vedením generála Umberta Nobileho, na amerických výpravách R. E. Byrda se podíleli (vystudovaný geograf a historik, na místě psovod) Václav Vojtěch a mechanik Victor Czegka, i v sovětských výpravách najdeme krajana – rodáka z Kolína a účastníka Papaninových cest k severnímu

pólu Jana Březinu. Z emigrantů poúnorových se například Zdeněk „Frank“ Souček dostal do služeb australské antarktické expedice a zemřel roku 1967 na ostrovech Macquarie.

Mnohem méně bychom v kategorii objevitelů našli účastníky **soukromých expedic**. Ty ani tolik nebyly otázkou cestovatelů-objevitelů, ale spíš cestovatelů-badatelů. i tady ovšem můžeme najít několik našich krajanů, kteří v různých částech světa doplnili a zpřesnili mapy či po přírodovědecké, geografické nebo jiné stránce doplnili znalosti o některé oblasti světa. Sem by patřili například Josef Wünsch, který nalezl správné prameny Eufratu a Tigridu, v severovýchodní Etiopii působící Philip Paulitschke a Dominik Kammel z Jižní Moravy, zakladatel vědecké sabeistiky Eduard Glaser nebo mongolskými stepmi putující Hans Leder. Jako cestovatel-badatel se samozřejmě uplatnila i většina z našich univerzitních profesorů na cestách – namátkou Karel Domin či Jiří Viktor Daneš.

Konečně do třetí, poslední kategorie cestovatelů – úspěšných turistů (v nikoli pejorativním slova smyslu) by patřila většina osobností, které se zasloužili o cestopis jako žánr v české literatuře, ať jíž v umělecké (Neruda, Štolba, Eliášová…), nebo vědecké (Kořenský aj.) podobě. Sem také náleží i většina dobrodruhů na cestách, jejichž texty vychovaly nejednoho z nás – např. Vráz, Batlička, Elstner ad. Pochopitelně by tu šlo i dále rozlišovat mezi jednotlivými z nich, jakkoli každá osobnost je do určité míry solitérem a typologizace mezi nimi je pokaždé věcí velmi problematickou.

Tento příspěvek je naznačením, kam by se mohlo studium českých cestovatelů ubírat, a který zkouší ukázat, že termín cestovatel je těžko uchopitelný, a vlastně nedefinovaný. Jakkoli v pohledu běžného člověka termíny geograf a cestovatel aspoň zčásti splývají, jde vlastně o dvě odlišné skupiny osob jen s jistým průnikem. Ti z cestovatelů, kteří by vlastně měli geografii zajímat, jsou jen jednou, maximálně dvěma podskupinami sledované množiny osob, žijících u veřejnosti pod označením „cestovatel“.

Literatura

[1] KUNSKÝ, J. Čeští cestovatelé. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959-61. 2 sv.; 421+ 492 s.

[2] MARTÍNEK, J. Geografové v českých zemích 1800-1945 : (biografický slovník). 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008. 245 s. ISBN 978-80-7286-133-0.

[3] MARTÍNEK, J. – MARTÍNEK, M.: Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové. 1. vyd. Praha: Libri, 1998. 509 s. ISBN 80-85983-50-8.

[4] ROZHOŇ, V. Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti. 1. vyd. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. 317 s. ISBN 80-86493-18-0.

THE SHARE OF CZECH TRAVELERS TO EXPLORE THE WORLD

The term "traveler" is now so widespread that it is difficult to accurately determine its definition. There is general agreement is the fact, that traveler is a man whose voyages will bring something new in geographical knowledge, or learn a wider audience with little-known areas, and knowledge about them published. Travelling developed in the 16th century, boom

(and popularity) then recorded in the 19th and early 20 century. But now is already largely lost its function and is usually replaced by different forms of tourism.

*In principle, we could divide travelers – as well as their importance of geography – into three groups: first, **discovers,** those who actually discovered previously unknown country, and second, whose importance lies in a thorough understanding of the broad outlines already known country (**researchers**; German has for this group name Forschungsreisende), and ideally it the people with scientific training in the natural sciences. Models for the first group should be it Columbus or Cortez, in the second one probably Humboldt or Darwin. Fully a third category could then be **"successful tourists"**, which, however, not to be condemned.*

The article also provides examples of individual groups of travelers from the Czech environment (e. g. Fritz in the first, Daneš in second and Hanzelka with Zikmund in the third group) and a brief historical overview of the Czechs, who were involved in exploring the world.

Key words: Czech travelers – 17th-20th century – importance for geography

DIDAKTIKA PŘÍRODNÍCH VĚD NA PDF MU

Eduard Hofmann

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita
Poříčí 7
603 00 Brno
hofmann@ped.muni.cz

Abstrakt: Článek pojednává o stavu výuky předmětu, který se učí na PdF MU už sedmým rokem. Zabývá se stručně charakteristikou tohoto předmětu a vývojem jeho pojetí jednotlivými vyučujícími. v současné době nejde primárně o koncipování nové vědecké disciplíny, ale o předmět s praktickým využitím mezipředmětových vazeb.

Klíčová slova: obecná didaktika, mezipředmětová didaktika, oborová didaktika, teorie, praxe, spolupráce, kooperace, mezipředmětové vazby.

Úvodem

Tento předmět se učí na PdF MU od roku 2005. Je vyústěním snah přírodovědných kateder o prohloubení mezipředmětové spolupráce. Tato probíhá intenzivně od roku 1995 v rámci terénní výuky na Integrovaném terénním pracovišti v obci Jedovnice. Název předmětu, jakož i tohoto článku je však přece jen poněkud zavádějící. Nejedná se ve skutečnosti o výuku nového vědního oboru.

V mnoha zemích ve světě je dlouhodobě realizována výuka integrované přírodovědy (např. Velká Británie, Švédsko…). v dalších zemích jsou tyto snahy alternativou k tradičnímu systému diferencovaných předmětů. Většinou se jedná o tvorbu kurikula k určitým tématům (např. Německo, Francie, Česká republika…). Větší stupeň integrace nalezneme v kurikulu odpovídajícímu našemu prvnímu stupni ZŠ. Na obrázku č. 1 jsou dvě mapy Evropy graficky znázorňující způsob výuky přírodovědných předmětů na 1. (vlevo) a 2. (vpravo) stupni základní školy. Podle International Standard Classification of Education (ISCED) odpovídá v ČR 1. stupeň ZŠ standardu ISCED 1 (primary) a 2. stupeň ZŠ má označení ISCED 2 (lower secondary).

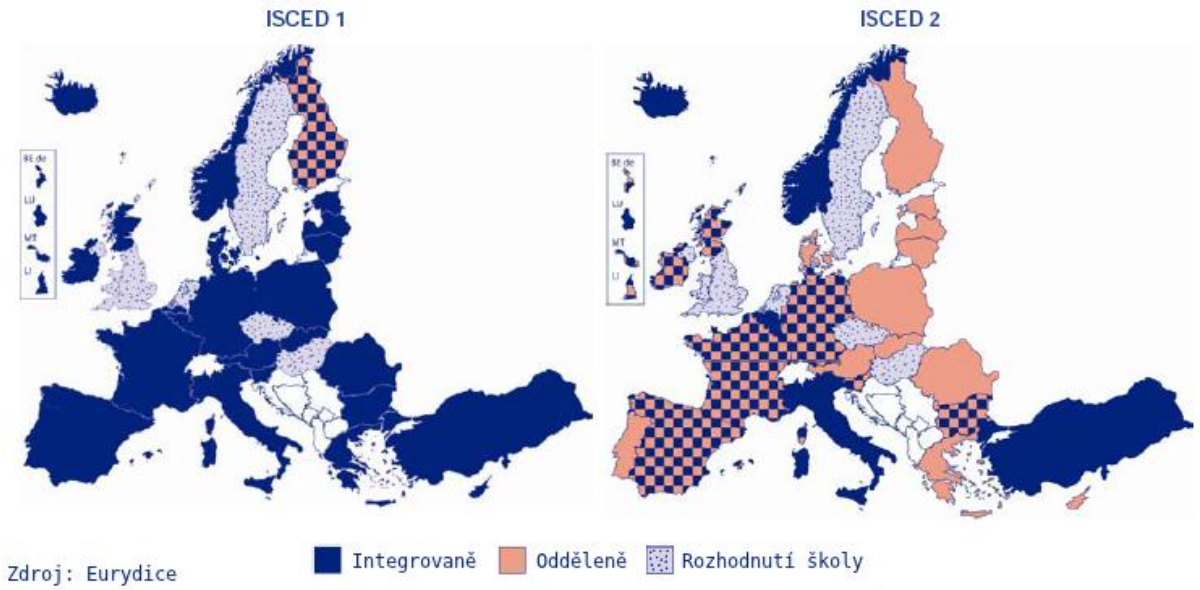

Obr. 1. Výuka přírodních věd na základních školách v Evropě
Pramen: Kol., 2011

Je možné vést spory o tom, který přístup je lepší, zda přechod od tradičního systému diferencovaných předmětů k výuce sjednocené přírodovědy nepovede k zhoršení výsledků žáků. Rámcový vzdělávací program v ČR dal integraci zelenou a ponechal na školách, respektive na jejich učitelích, jakého stupně integrace se jim podaří dosáhnout. Tento přístup lze považovat jako nesystémový, protože celá koncepce není podložena tvorbou vzdělávacích standardů apod.

Absenci teoretického základu by mohla překlenout „Didaktika přírodovědy“. Jednalo by se o obor, který by měl překlenout pole působení mezi obecnou didaktikou a diferencovanými didaktikami přírodních věd (Trna, J. 2005). K tomu, aby tento obor vznikl by, však musely vzniknout publikace, které by zachycovaly základní koncepce disciplíny a staly se východiskem pro další diferencovanou publikační činnost v daném oboru (Lepil, O., 2008). Obrázek č. 2 ukazuje na vztahy mezi oborovými přírodovědnými didaktikami, didaktikou přírodovědy a obecnou didaktikou.

Obr. 2.
Pramen: Trna, J., 2005

Podle J. Trny v problematice výuky integrované přírodovědy není dosud zodpovězeno několik důležitých otázek:

1. Jsou integrovaná témata dostatečně vyřešena odborníky jednotlivých oborů?
2. Jak tato integrovaná témata didaktiky zpracovat (transformovat)?
3. Je třeba stanovit garanci oboru (předmětu) nad integrovaným tématem? Podle jakého kritéria bude tato případná garance stanovena?

Stav výuky Didaktiky přírodních věd na PdF MU

Pokud se vrátíme ke stavu výuky Didaktiky přírodních věd na PdF MU, musíme konstatovat, že se tedy nejedná o výuku nové vědní disciplíny, ale o koordinovanou (interdisciplinární) výuku, kde dochází ke koordinaci obsahové, metodické a časové na základě didaktické kooperace. v prvních letech se jednalo o předmět, který se učil ve druhém ročníku magisterského studia učitelství pro 2. stupeň základní školy. Byla přidělena dotace 8 dvouhodinových přednášek. Cílem tohoto předmětu bylo, aby se studenti jednotlivých aprobací společně setkali a byli seznámeni s tím, co a jak se učí v ostatních přírodovědných předmětech. Jednalo se především o snahu, aby byli budoucí schopni spolu komunikovat a spolupracovat při tvorbě Školních vzdělávacích programů. Předmět končil zápočtem za odevzdání seminární práce s mezipředmětovou problematikou. Viz tab. č. 1.

Tab. č. 1

	Téma	Klíčová slova	Učitel
1 18.9.	**Cíle DPV. Mezipředmětové vazby přírodovědných předmětů (MPV)**	Cíle přírodních věd (poznání souvislostí) a cíle didaktik přír. předmětů (vzdělávání x kompetence). MPV obsahové, metodické, časové.	Janás
2 2.10.	**Integrující pojmy přírodovědného vzdělávání**	Uplatňování MPV (didaktická koordinace a kooperace). Hmota. Interakce. Čas. Hmtnost (látkové množství). Síla. Energie.	Janás
Konzultace se seminární skupinou od 20. 11. – 20. 12.			Janás
3 9.10.	**Cíle zeměpisného vzdělávání**	Co je geografie? Co je zeměpis? Vzdělávací cíle - goals, aims, objectives – taxonomie vzdělávacích cílů	Hofmann
4 16.10.	**Interdisciplinarita a kooperace zeměpisu s ostatními předměty**	Systém výuky zeměpisu, konkrétní ukázky mezipředmětové spolupráce, úloha neformálního kurikula při integraci předmětů	Hofmann
Konzultace se seminární skupinou od 20. 11. – 20. 12.			Hofmann
5 23.10.	**Terénní výuka přírodovědy**	Terén, pozorování, sběr dat.	Rychnovský
6 30.10.	**Enviromentální výchova**	Integrace a kooperace, enviromentalní vzdělávání a výchova.	Rychnovský
Konzultace se seminární skupinou od 20. 11. – 20. 12.			Rychnovský
7 6.11.	**Experiment ve výuce přírodovědy**	Vědecký a školní pokus, klasifikace pokusů, technická a didaktická složka pokusu.	Budiš
8	**Moderní výukové technologie**	ICT ve výuce, možnosti a hranice užití ICT.	Jančář

13.11.	**v přírodovědě**		
Konzultace se seminární skupinou od 20. 11. – 20. 12.			

Každý rok se obsah přednášek upravoval podle zkušeností z let minulých a podle zaměření jednotlivých přednášejících. Je však nutné konstatovat, že tato výuka zůstávala vždy jen na půl cesty. Proto jsme přešli v roce 2008 na model, který je na PdF MU praktikován v učitelství pro první stupeň základní školy. Ve svém důsledku se jedná o větší zapojení praktické výuky s výstupem do výukové praxe. Studenti, kteří mají ve svých aprobacích geografii, fyziku, chemii nebo biologii jsou po úvodní přednášce rozděleni do čtyř skupin tak, aby tam bylo poměrné zastoupení všech oborů. V těchto jednotlivých skupinách se rozdělí do jednotlivých rolí podle listu č. 1.

List č. 1
Rozdělení rolí pro výuku ITV

Role ITV	Jméno, UČO
Specialisté pro úvod a závěr	
Specialisté v oboru biologie	
Specialisté v oboru fyzika	
Specialisté v oboru geografie	
Specialisté v oboru chemie	
Dokumentaristé	
Inspektoři	
organizátoři	

Specialisté pro úvod a závěr: připravují a realizují úvodní (motivační) a závěrečnou část výuky.

Pedagogové – specialisté v oboru: připravují a realizují konkrétní aktivity pro jednotlivá stanoviště (podle oborů, ale i jinak).

Pedagogové – inspektoři: sledují práci metodiků a specialistů, zaznamenávají své postřehy z výuky, analyzují, hodnotí jejich práci a přinášejí nové podněty.

Pedagogové dokumentaristé: zaznamenávají aktivity skupiny, kompletují materiály pro seminární práci, prezentují výuku své skupiny na studentské konferenci.

Pedagogové organizátoři: zajišťují fungování týmu jako celku, zprostředkovávají kontakt mezi garantem a skupinou, školou a skupinou (učebny, materiální prostředky…)

Každá skupina má svého garanta z řad vyučujících, který rovněž domlouvá školu, na které jeho skupina integrované téma odučí. Jedná se o celý projektový den, zpravidla o 6 vyučovacích hodin, které si mohou rozvrhnout podle potřeby do jiných časových úseků. Další výuka probíhá formou konzultací u garantů jednotlivých předmětů. Výsledkem je zpracování podrobné přípravy na výuku a její realizace. Významnou roli zde sehrávají všichni

zúčastnění. Kromě realizátorů výuky se činí i dokumentaristé, kteří pořizují záznamy z celého procesu výuky a předkládají výsledky formou prezentací. Inspektoři poukazují na možné chyby a nedostatky při samotné výuce a organizátoři zajišťují styk s garanty a vyřizují s nimi svoje požadavky na materiálové vybavení koordinaci konzultací apod. Výsledky práce některých skupin lze shlédnout na stránkách katedry geografie PdF MU: www.ped.muni.cz/wgeo/.

Závěrem

Závěrem bychom se chtěli vrátit k otázkám J. Trny.

1. Jsou integrovaná témata dostatečně vyřešena odborníky jednotlivých oborů?

V České republice jsou známá témata integrované výuky z učebnic z vydavatelství FRAUS. Jedná se o učebnice přeložené z německého originálu „Naturwissenschaften (Cornelsen Verlag, Berlin 1998)“. Jedná se o doplňkový materiál pro školní výuku. Obsahují témata **Vzduch, Voda, Půda, Zdraví, Energie, Informace a komunikace**. Na pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v rámci projektu „Syntézou poznatků přírodních věd k rozvoji klíčových kompetencí učitelů s důrazem na realizaci kurikulární reformy“ vznikla série 6 učebních opor pro integrovanou přírodovědu (Svatoňová a kol., 2011). Obsahují témata: **Jezdíme autem, Domácnost – svět v malém, Město a venkov, Počasí a Podnebí, Šaty dělají člověka, Robinsonem dnes aneb co dělat když…**

Odpověď na otázku po odučení výše uvedených témat není jednoznačná, protože širší diskuse odborníků z jednotlivých oborů k daným tématům v ČR neproběhla. Kladem ovšem zůstává fakt, že tato témata vznikají a mohou posloužit jako námět do diskuse.

2. Jak tato integrovaná témata didaktiky zpracovat (transformovat)?

Může se jednat také o možnosti využít formu „Team teachingu“, kde téma může odučit více učitelů. v dalším případě záleží na garantovi tématu, což souvisí s otázkou č. 3. Garant tématu by měl koordinovat práci ostatních předmětů, které budou na transformaci pracovat.

3. Je třeba stanovit garanci oboru (předmětu) nad integrovaným tématem? Podle jakého kritéria bude tato případná garance stanovena?

Pokud neexistuje předmět Integrovaná přírodověda, pak je to otázka garance jednotlivých témat nezbytností. Alespoň pro začátek: u témat z učebnic od nakladatelství Fraus lze garanci určit poměrně jednodušeji, než u témat z PdF MU, protože jsou daleko širší a základní téma se větví do dalších podoblastí, ke kterým mají blíže rozdílné předměty. Tato otázka může souviset s otázkou předchozí a tou je otázka garance tématu.

Článek se snaží poukázat na jeden z trendů dnešní doby. Vzhledem k úvodu článku se může zdát náš postup k otázkám integrované výuky a především výuky mezioborové didaktiky jako nesystémový. Domníváme se však, že praktická výuka a zkušenosti s její realizací nám pomohou ke stanovení dalších hypotéz a výzkumných otázek, které dále povedou třeba ke vzniku nového vědního oboru, kterým může být mezioborová didaktika.

Literatura:

[1] LEPIL, O., k vývoji didaktiky fyziky jako vědecké disciplíny. Přírodovědecká fakulta UP, Olomouc. 2008.

[2] Kol., Science Education in Europe: National Policies, Practices a Research. Eurydice, European Commission, 2011. ISBN 978-92-9201-218-2. Dostupné z http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/ thematic_reports/133EN.pdf, In: Miléř,T. Meteorologie a klima ve výuce fyzice na základní škole. Disertační práce, Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta, Katedra experimentální fyziky, 2012, 122 s.

[3] TRNA, J. Didaktika přírodovědy a rámcové vzdělávací programy. In Moderní trendy v přípravě učitelů fyziky 2. Rámcové vzdělávací programy. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. ISBN 80-7043-418-X, s. 160-166. 28. 4. 2005, Srní. Dostupné také z WWW: <http://www.kof.zcu.cz/ak/trendy/2/sbornik/trna/srnitrna.doc>.

[4] SVATOŇOVÁ, H., PLUCKOVÁ, I., HOFMANN, E., KOLEJKA, J., LNĚNIČKA, L., MÍSAŘOVÁ, D., NAVRÁTIL, V., RUDA, A., RYCHNOVSKÝ, B., SVOBODOVÁ, J., Integrovaná přírodověda 1-6. Vyd. 1. Brno: MUNI Press, 2011. ISBN 978-80-210-5545-2.

SCIENCE EDUCATION AT THE FACULTY OF EDUCATION

This article discusses about the condition of the course, which has been taught at the Faculty of Education already seven years. It briefly deals with the characteristics of this course and the development of its concept by individual teachers. At present, it is not primarily about designing a new scientific discipline, but it is subject with practical utilization of interdisciplinary links.

Key words: general didactics, curricular didactics, didactics, theory, practice, collaboration, cooperation, cross-curricular links.

DRUŽICOVÉ ATLASY JAKO UČEBNÍ POMŮCKA VE VÝUCE GEOGRAFIE

Jaromír Kolejka[1], Kateřina Batelková[2]

[1] Katedra geografie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,

Poříčí 7, 603 00 Brno, kolejka@ped.muni.cz

[2] Ústav geoniky AV ČR, oddělení environmentální geografie,

Drobného 28, 602 00 Brno, katkabatelka@email.cz

Abstrakt: Družicové atlasy jsou hodnotnými publikacemi, nesoucími v sobě řadu informací o Zemi, které nelze vyčíst z klasických mapových atlasů, a nabízejícími netradiční a zajímavé pohledy na Zemi. Otázkou je, jakým způsobem je zprostředkovat veřejnosti, aby byla jejich bohatá informační a vzdělávací kvalita čitelná a využitelná i mimo vědeckou komunitu. Jednou z možností je jejich používání při výuce geografie, především pro zjišťování a hodnocení časoprostorových souvislostí. Z provedeného dotazníkového šetření mezi žáky základních, středních a vysokých škol vyplynul sice zájem o ně, ale k praktickému používání spíše nedůvěra. Obavy plynou především ze skutečností, že se v družicových snímcích ve srovnání s mapou hůř orientují a hůř se jim v nich čte. Jako zvlášť obtížné se ukázaly snímky s převahou nepravých barev a snímky bez vysvětlujícího popisu. Schopnost správného čtení souvisí se vzdělanostní úrovní čtenářů, nejde však o funkční závislost.

Klíčová slova: družicový atlas, učební pomůcka, geografické vzdělávání

ÚVOD

Poznatky získané dálkovým průzkumem Země slouží jak vlastnímu vědeckému výzkumu planety, tak řadě praktických oborů spojených s využitím přírodních zdrojů, ochranou prostředí a lidské společnosti, historickým bádáním, pro prognostické účely, pro výuku a vzdělávání o Zemi, pro pohyb a pobyt v přírodě a podobně. Jednou z možností, jak alespoň část těchto poznatků nabídnout i veřejnosti, je publikování družicových snímků a jejich souborů – atlasů s náležitým výkladem. Vedle své cenné informační a vzdělávací hodnoty nabízejí družicové snímky i netradiční a atraktivní pohledy na Zemi.

Předkládaný příspěvek pojednává o výsledcích a zkušenostech z dotazníkového šetření mezi žáky základních, středních a vysokých škol. Na konkrétních případech snímků převzatých z mnoha veřejně dostupných družicových atlasů Země jsme se snažili zjistit, zda družicové snímky uveřejňované v atlasech mohou poskytnout užitečnou a srozumitelnou informaci nad rámec informací, které lze vyčíst z tradičních atlasových map. Dále jsme uvažovali o možnostech a způsobech praktického využití těchto snímků při výuce geografie, tj. jejich užitečnosti k rozvoji časoprostorového myšlení a vybudování schopností hledat, poznávat a posuzovat věcné i teritoriální souvislosti na pozadí získávání a chápání znalostí o území, případně pomáhat řešit praktické úkoly v území. Podstatné pro tento cíl je, aby žáci byli schopni snímky spolehlivě a přiměřeně rychle číst, tj. orientovat se v něm a rozumět jeho obsahu. Předmětem zájmu také bylo zjišťování představ o ideálním moderním zeměpisném atlase.

VÝCHODISKA OBSAHU DRUŽICOVÝCH ATLASŮ a PŘEDPOKLADY JEJICH VYUŽITELNOSTI KE VZDĚLÁVÁNÍ

Informace poskytované družicovými atlasy jsou ukryty v jednotlivých snímcích tvořících jejich obsah. Značné rozdíly jsou v tom, jaké technologické postupy byly zvoleny ke zpracování snímků. Vydavatelé družicových atlasů jen výjimečně uvádějí, jaké postupy předcházely výslednému obrazu uveřejněnému v atlase. Na praktickou čitelnost a tím zájem o snímek (atlas) má podstatně vliv i kartografické doplnění a celková grafická úprava snímku (atlasu). O výukové užitečnosti takových atlasů není pochyb (Sausen, da Costa, Di Maio, Barbosa, 2006). Dokonce byl vydán speciální družicový atlas pro děti (Flint, Allen, Skelton, 1996).

K zjišťování užitečnosti družicových atlasů ve výuce geografie bylo vybráno 20 takových atlasů různých typů, analogových i digitálních, všeobecných i tematických, globálních i regionálních. Z nich bylo vybráno 18 snímků. Seznámení s družicovými snímky je zařazeno do učebních programů, proto u dotazovaných žáků a studentů lze očekávat s nimi jistou zkušenost.

Vlastnímu šetření předcházelo formulování následujících hypotéz:

1. Družicové atlasy a družicové snímky v klasických atlasech podporují u čtenářů myšlení v souvislostech.
2. Družicové snímky poskytují více informací.
3. Družicové snímky poskytují kvality, jež nelze zprostředkovat v běžných atlasech.
4. Je třeba určité předběžné vzdělání k efektivnímu čtení družicových snímků.
5. Tištěné i elektronické družicové snímky šíří geografické znalosti. Zprostředkovávají poznání jak vlasti, tak vzdálených zemí. Vyvolávají zájem o geografii, životní prostředí a svět jako celek.

Kromě těchto základních hypotéz výzkum sledoval i následující speciální cíle:

1. Testování jednodušších způsobů čtení družicových snímků za využití pravých a nepravých barev.
2. Testování složitějších způsobů odečítání údajů z družicových snímků využitím přímých a nepřímých interpretačních vazeb.
3. Sběr výzkumných údajů, jejich třídění a statistické vyhodnocení.
4. Vizualizace výsledků a jejich analýzy, sestavení výstupů a hodnocení výsledků.
5. Verifikace hypotéz.

KONCEPCE a PRŮBĚH VÝZKUMU

Základní úkoly k zajištění šetření byly:

1. Sběr publikovaných analogových a digitálních družicových atlasů a z nich výběr snímků. Celkem vybráno 18 ukázek.

2. K vybraným atlasovým snímkům formulace otázek a k nim komentářů a jejich uspořádání do formy dotazníku tak, aby při potřebě srovnávání nemusel být brán ohled na věk a zkušenosti respondentů. Stylizováno bylo celkem 30 otázek.

3. Výběr skupin žáků a studentů majících již předběžné zkušenosti se čtením družicových snímků. Vybráno pět věkových kategorií žáků a studentů od základní školy po magisterské studium zeměpisu v šesti skupinách.

4. Příprava kritérií hodnocení a celkového evaluačního systému k zjišťování použitelnosti družicových atlasů ve výuce geografie.

5. Doporučení pro učitele a tvůrce družicových atlasů.

Stejný dotazník včetně stejných nároků při hodnocení (pro potřebu srovnávání) byl předložen 129 žákům a studentům ve věku mezi 12-23 lety v šesti skupinách. Nejmladší skupinu [kód skupiny 7.W] tvořili žáci 7. třídy základní školy s waldorfským systémem výuky (alternativním systémem kladoucím důraz na vyváženost smyslové a rozumové složek výuky) ve věku 12-13 let. Druhou skupinu reprezentovali žáci 9. třídy téže školy ve věku 14-15 let [9.W]. Třetí skupina [4.bg] sestávala ze studentů 4. ročníku nižšího gymnázia ve stejné věkové kategorii 14-15 let. Čtvrtou skupinu představovali studenti 3. ročníku vyššího gymnázia ve věku 17-18 let [3.B]. Skupinu respondentů [1.Z] tvořili studenti 1. ročníku bakalářského (univerzitního) učitelského studia geografie ve věku 19-20 let. Poslední skupina [4.Z] respondentů sestávala ze studentů 1. ročníku magisterského (univerzitního) studia učitelství geografie ve věku 22-23 let. Šetření bylo anonymní. Kdo však chtěl, mohl uvést do záhlaví své jméno, nebo přezdívku. Dotazníkové šetření probíhalo v měsících únoru a březnu 2012. Prostorově bylo zajištěno na školách.

Realizace dotazníku měla dvě části:

1. vlastní dotazník vytištěný na papíře

2. powerpointová prezentace, ve které byly snímky prezentovány na plátno.

Výzkum probíhal tak, že na plátně byl promítnut vybrané družicový snímek a podán stručný výklad o poloze a základních vlastnostech území a charakteru snímku - o jaké území jde (geografická lokalizace, hlavní formy land use), zda jde o snímek v přírodě blízkých či nepřírodních barvách, nepřirozené barvy vysvětleny, pokud šlo o úkol spojený s odhalením vertikálních nebo horizontálních souvislostí. Žáci a studenti měli za úkol během přibližně tří minut snímek analyzovat a popsat podle příslušných otázek, tj. co na snímku vidí a co podle zadaného úkolu z něj odvozují. Ve vybraných případech měli v procentech vyjádřit, kolik spolehlivosti svému úsudku dávají. Celé vyplňování dotazníku trvalo zhruba 1 hodinu. Všechny snímky byly orientovány severem nahoru a u každého uvedeno, jaké území zachycují. Všichni byli upozorněni, že u šetření v žádném případě nejde o zjišťování

a hodnocení jejich individuálních zeměpisných znalostí, ale že zde reprezentující čtenářskou veřejnost uživatelů atlasů.

Principy formulování dotazníků jsme zvolili následující:

1. Začínat jednoduššími otázkami vedoucími k pochopení snímků.
2. Navazovat složitějšími otázkami.
3. Přecházet od popisných otázek k výkladovým úkolům.
4. Závěrečné otázky a úkoly založeny na dedukci informace o vlastnostech území prostřednictvím vícevrstevných či meziúzemních vztahů.

V první části dotazníku otázky a úkoly spočívaly v požadavku na popis a vysvětlení barev ve snímku a na odvozování přímých souvislostí. Střední část dotazníku směřovala otázky k odvozování složitějších souvislostí a vysvětlování, proč daná situace existuje právě tak, jak ji zobrazuje snímek, a jaké praktické závěry z toho vyplývají. Třetí část dotazníku vedla respondenty k přemýšlení, jaké užitečné závěry lze ze snímku vyčíst, aniž by byly snímkem explicitně znázorněny a co plyne z provedených technologických úprav snímku, aby nedošlo k jeho nesprávné interpretaci. Zvláště závěrečná otázka dotazníku sloužila k tomu, aby si čtenář snímku (atlasů) uvědomil, že geofyzikálně pořízené materiály prošly určitým procesem technického zpracování a jeho výsledek může být tak z hlediska možné nesprávné interpretace i zavádějícím. Původní úmysl gradace náročnosti otázek se nepotvrdil, už některé otázky z první části se ukázaly jako těžké.

Hodnocení spočívalo ve statistickém vyhodnocení podílu „správných“ odpovědí na jednotlivé otázky. Je třeba podotknout, že některým otázkám odpovídalo více „správných“ odpovědí (např. volba a zdůvodnění vhodného místa k přistání u pobřeží) než jedna. Respondenty vyplněnou část dotazníku bylo nutno pečlivě číst a následně bodovat. Body byly přidělovány známkovacím systémem 1 až 5, kde 5 znamenalo zcela špatnou odpověď a 1 optimální správnou odpověď. Všechny dotazníky byly hodnoceny oběma autory, aby bylo vyloučeno jednostranné hodnocení.

Otázky byly formulovány například následovně (upraveno):

Snímek č. 1: Liptov-Nízké Tatry-Horehronie – Slovensko

Výklad: snímek není ve skutečných barvách, plochy bez rostlin jsou vyznačeny červeně až modře, čím sytější je odstín, tím méně rostlin pokrývá půdní povrch.

Otázky:

1/1. Co znázorňuje zelená barva?

1/2. Co znázorňují odstíny zelené barvy?

1/3. Co znamenají stíny v zelené barvě?

1/4. Co představuje plocha černé barvy?

Účel otázky: Uvést uživatele do čtení snímku – pravé a nepravé barvy, skutečnost, že nepřírodní barvy mohou některý jev zvýrazňovat, role reliéfu na optické projevy ploch a objektů.

Snímek č. 2: Střední Evropa

Výklad: snímek je v přírodě blízkých barvách, plochy bez lesa jsou vyznačeny světle zeleně až žlutě, zeleně jsou označeny lesy, bíle horské ledovce, modře moře.

Otázky:

2/1. Co soudíte z rozmístění lesů o charakteru krajiny?

2/2. Co Vás napadá o plochách vyjádřených žlutě?

Účel otázky: Pochopit vztah mezi texturou snímku v areálech s dominancí jisté barvy podle mozaiky využití ploch. Změna měřítka a rozlišení.

Snímek č. 3: Praha

Výklad: snímek není v přirozených barvách, plochy bez lesa jsou vyznačeny odstíny světle zelené, růžové, fialové a modré, tmavě zeleně jsou označeny lesy, černě voda.

Otázky:

3/1. Popište, jak se mění vzhled Prahy od středu k okrajům?

3/2. Co mohou použité barvy napovídat o kvalitě životního prostředí?

Účel otázky: Barevné projevy území mohou mít implikaci ve vzhledu a stavu prostředí – i když jde o strojovou úpravu obrazu.

Snímek č. 4: Arktida

Výklad: snímek je v přírodě blízkých barvách, nazelenalé plochy vyznačují nezaledněnou pevninu, bílá barva horské a pevninské ledovce a mořský led, modře je moře.

Otázky:

4/1. v jaké roční době a podle čeho to usuzujete, že byl snímek pořízen?

4/2. Porovnejte západní a východní pobřeží ostrova Grónsko a co napovídá rozmístění ledovců na ostrově?

Účel otázky: Rozlišit časově proměnlivé jevy a dynamické vlastnosti území.

Snímek č. 5: Bylot Island, Kanadské arktické souostroví

Výklad: snímek je v přírodě blízkých barvách, ostrov je bezlesý, tundra hnědozeleně, bělavě až modře jsou označeny horské ledovce, černě moře.

Otázky:

5/1. Nakreslete na papír obrys ostrova a zakreslete trasu, kterou byste ostrov obeplouvali od západu (zleva) k východu (doprava). Proč volíte tuto trasu?

5/2. Kde a proč byste nejsnáze vystoupili na pevninu?

Účel otázky: Najít vhodné indikátory pro rozhodování při plavbě a přistání.

Snímky č. 6 a 7: Kruhové struktury na Labradoru a Sibiři

Výklad: snímek z Labradoru je v přírodě blízkých barvách, plochy lesa jsou zde vyznačeny odstíny zelené, žlutě a oranžově jsou plochy postižené lesními požáry v minulosti, černě vodní plochy, na snímku ze Sibiře nejsou použity přírodní barvy, lesy jsou hnědé a kaštanově červené, bíle zasněžené louky v horách a oblaka. Na obou snímcích jsou výrazné kruhovité útvary.

Otázky:

6,7/1. Jakým způsobem či jakou událostí mohla vzniknout kruhovitá tělesa?

6,7/2 a, b. Popište, jak asi vypadá krajina na snímcích v prostoru obou kruhových útvarů?

Účel otázky: Nalézt případnou souvislost s jevy na jiných nebeských tělesech, rozpoznat inverzi reliéfu.

Snímky č. 8 a 9: Aljaška a Ťan-šan

Výklad: snímky jsou přibližně v přírodě blízkých barvách, zeleně (jen vlevo) jsou označeny lesy, bíle, šedě až namodrale horské ledovce, žlutě a růžově holé skály, černě moře.

Otázky:

8,9/1. Která a proč z těchto zaledněných horských oblastí je náchylnější k nepříznivým dopadům globálního oteplování?

8,9/2. Které z území a proč je příznivější pro život člověka?

Účel otázky: Motivovat k myšlení v širších souvislostech z územního i tematického hlediska.

Snímky č. 10 a 11: Vulkány Ngorongoro a Damávand

Výklad: snímky jsou v přírodě blízkých barvách, plochy lesa a jiné vegetace jsou vyznačeny zeleně v různých odstínech, podobně vlhké a zavlažované plochy, světle modře (Ngorongoro) je označena voda, bíle (Ngorongoro) pokryvy soli, (Damávand) horské ledovce).

Otázky:

10,11/1. Kde byste hledali zdroje pitné vody v obou územích a proč?

10,11/2a, b. Kde jsou rozmístěny porosty lesa a zavlažovaných zemědělských ploch? Podtrhněte vhodné odpovědi.

Účel otázky: Nalézt a číst indikátory důležitých vlastností krajiny zachycené a skryté ve snímcích.

Snímek č. 12: Pobřeží jezera Issyk-kul

Výklad: snímek není v přírodě blízkých barvách, plochy bez lesa jsou hnědě, zemědělské zavlažované plochy jsou označeny červeně, bíle, namodrale až šedě jsou plochy bez rostlinstva, modře až černě jezero, čára probíhající od západu (zleva) na východ (vpravo) představuje okrajový zlom pohoří, z něj vytékají řeky a na úpatí hor (dolní polovina snímku) vytvářejí půlkruhovité náplavy.

Otázky:

12/1. Který náplavový kužel je nejstarší a který nejmladší? Proč?

12/2. Který z nich nejlépe zachycuje materiál unášený řekou? Proč?

Účel otázky: Podpořit geoprostorové myšlení v souvislostech souše-voda.

Snímky č. 13 a 14: Vulkán Ararat a údolí řeky Okawango

Výklad: snímky jsou v přírodě blízkých barvách, plochy lesa a zavlažované zemědělské pozemky jsou vyznačeny světle zeleně až tmavě zeleně, žlutě a béžově jsou označeny ploch bez rostlin, ostře bíle horské ledovce, černě nezvětralé sopečné lávy (Ararat), voda (Okawango).

Otázky:

13,14/1. Co mají oba snímky společně z hlediska rozmístění zeleného rostlinstva a proč?

13,14/2. Co napovídají barvy a jejich odstíny o území (mimo zelených ploch)?

Účel otázky: Zákonitosti horizontálních (synchorických) a vertikálních (synergetických) závislosti jsou všeobecně platné a lze je používat jako vysvětlení prvků v obsahu snímků.

Snímek č. 15: Suezský průplav

Výklad: snímek není v přírodních barvách, plochy písečné pouště jsou vyznačeny žlutě, hnědě jsou označeny skalnaté, kamenité a štěrkovité plochy, červeně mokřadní rostlinstvo, bíle zasolené plochy, šedě sladkovodní a poloslané laguny, černě moře.

Otázky:

15/1. Kde a proč byste v tomto území hledali lidská sídla?

15/2. Jaká ohrožení z okolí u předpokládané polohy sídel pro lidi vyplývají?

Účel otázky: Využití lokalizačních faktorů, pochopení rizikových faktorů území.

Snímky č. 16 a 17: Rudné ložisko v Jižní Africe a metropole Hongkong

Výklad: snímek rudného ložiska není v přírodě blízkých barvách, jde o plochy bez lesa a bez jiné vegetace, snímek Hongkongu v přírodních barvách zachycuje moderní přístavní město, zde jsou vyznačeny světle až tmavě zeleně lesy, šedohnědě zástavba, modře moře.

Otázky:

16,17/1. Co vysvětluje extrémní pestrost barev ve snímku z bezvegetační jižní Afriky?

16,17/2. o čem svědčí bíle šmouhy a skvrny v modrých plochách snímku z Hongkongu?

Účel otázky: Nepravé barvy pomáhají k zvýraznění rozdílů mezi vlastnostmi ploch na zemském povrchu. Ze snímku lze dedukovat a odečítat i socioekonomické informace, které snímek sám o sobě neposkytuje.

Snímek č. 18: Andy v Patagonii

Výklad: Promítnutí družicového snímku na 3D model terénu. Plochy jsou znázorněny v přírodě blízkých barvách, plochy bez lesa jsou vyznačeny světle hnědě až šedě, zeleně jsou označeny lesy, bíle až našedle horské ledovce, modře moře.

Otázky:

18/1. Co navíc nabízí takto upravený družicový snímek oproti všem předchozím? Jaké výhody a nevýhody v tom vidíte?

18/2. Co soudíte o vlastnostech plochy moře?

Účel otázky: Zohlednit počítačové zpracování snímku, uvědomit si výsledky technického vlivu na vzhled obrazu

V závěru dotazníku byli respondenti dotazováni na jejich názor na čitelnost a využitelnost družicových snímků včetně jejich představ o ideálním atlase.

ZPŮSOBY HODNOCENÍ DRUŽICOVÝCH ATLASŮ a MOŽNOSTI JEJICH PRAKTICKÉHO VYUŽITÍ PRO VÝUKU

Základní data k vyhodnocení šetření poskytuje spojitý graf (obr. 1) přehledu správnosti odpovědí na předložené otázky všemi skupinami. Na první pohled je patrné, že správnost odpovědí, bez ohledu na rozkolísanost, klesá od počátku dotazníku k jeho závěru, přibližně v souladu s rostoucí náročností otázek. K výraznější rozkolísanosti přispívá nejen proměnlivý obsah pojmu náročná otázka v jednotlivých skupinách, ale i skutečnost, že na výsledné bodové hodnocení má podstatný vliv způsob formulace otázky. Žáci základních škol propadali u otázek závisejících na konkrétních geografických znalostech a zkušenostech, naopak v otázkách vyžadujících cit, intuici a představivost úspěšně dotahovali na starší kolegy. Při hodnocení čitelnosti snímků je překvapením poněkud slabá úroveň studentů 1. ročníku bakalářského studia učitelské geografie ve srovnání s ostatním skupinami respondentů. Z pohledu v širších souvislostech (věk, vzdělání) nejlepší schopnost číst družicové snímky projevili studenti gymnázia. Je však třeba zmínit, že v průměru všech známek za všechny otázky u jednotlivých skupin podstatná rozdílnost není – všichni kolem 3,5 bodu, rozptyl ani ne jeden stupeň. Proto se lze domnívat, že schopnost číst snímky zásadně nekoresponduje ani s věkem, ani geografickým vzděláním.

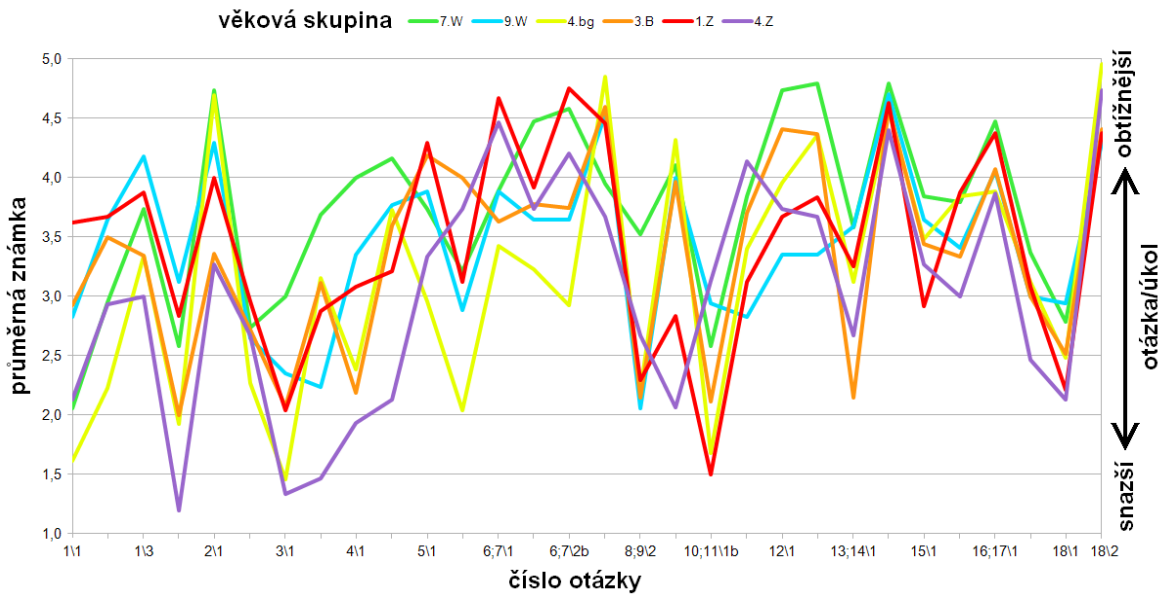

Obr. 1: Hodnocení správnosti odpovědí na jednotlivé otázky připojené k družicovým snímkům
Pramen: vlastní výzkum

Použití nepravých barev k úpravě snímků vzbuzuje mezi čtenáři většinou nejistotu, i když je podán vysvětlující výklad k použité barevnosti (otázky ke snímkům 1 a 3). Přesto respondenti nakonec většinou správně snímky četli a usuzovali o jejich obsahu, včetně prostorových souvislostí. Chyby se častěji objevovali v otázkách vyžadujících schopnost trojrozměrného vidění a čtení obrazu, stíny v členitém reliéfu často považují za zcela jiné fenomény.

Vidění reliéfu a jeho vliv na rozmístění klíčových forem využití evropské krajiny (otázky k snímku 2) bylo většinou nad možnosti respondentů. Otázky patřily k nejchybovanějším.

Při určování časové stránky snímku (roční doby pořízení) a dynamických vlastností území se významněji projevuje zkušenost respondentů. Správných odpovědí je nejméně mezi nejmladšími a nejvíce mezi nejstaršími čtenáři (otázky ke snímku 4).

V aplikaci praktických životních zkušeností při čtení obrazu (obeplouvání ostrova v otázkách ke snímku 5) panuje mezi čtenáři značná rozkolísanost, pravděpodobně související s tím, že v každé věkové kategorii jsou respondenti jak s cestovatelskými zkušenostmi a zájmen, tak bez nich.

Správná klasifikace exotických útvarů, zde kruhových (na snímcích 6 a 7) vyžaduje čtenářskou fantazii a odpoutání se od zavedených vzorů. Kvalifikace čtenářů zde nehraje pozitivní roli (univerzitní studenti geografie se mýlili nejčastěji), naopak se patrně více uplatňuje intuice a skutečně fantazie nesvazovaná vědomostmi.

Chápání nadregionálních souvislostí, citlivost různých prostředí ke globálním změnám, porovnání míry vhodnosti území pro život člověka (u otázek ke snímkům 8 a 9) činilo problémy všem skupinám respondentů. Zdá se, že snímky vyššího rozlišení a přírodě blízké barvy svádějí k přímočařejšímu hodnocení situace, než barvy nepřírodní. Zřetelnější obsah snímku asi svádí ke kladnému (ve prospěch daného snímku) zodpovězení otázky, aniž by byla vždy správná.

Hledání zdroje pitné vody pomocí vhodných indikátorů (otázky ke snímkům 10 a 11) je věcí zkušeností. Mladší čtenáři mylně považují slanou vodu za zdroj pitné vody, nevidí taky zdroj v horských ledovcích a špatně sdružují plochy zeleně s výskytem sladké vody. Zato dobře si dokáží představit rozmístění zelených ploch v terénu vysokohorské oblasti.

Identifikace složitějších časoprostorových souvislostí (otázky ke snímku 12) činila potíže všem skupinám respondentů, i když odstupňovaně podle věkové kategorie. Stáří podhorských náplavů řek lze hodnotit podle pokrytí vegetací, přírodní i kulturní, neboť ta signalizuje dostatek času ke vzniku půdy, či kultivaci území. Naopak zakalenost vody v přilehlém akvatoriu je přímou známkou filtračního účinku naplavenin a jeho zadržovací schopnosti, když už to nenapovídá nepřímo příslušné land use. Často k získání polovičního počtu bodů vedla situace, že stanovení stáří kuželů a jejich zadržovací schopnosti bylo správné (tip, intuice), ale potom už chybělo zdůvodnění proč.

Při srovnávání dvou odlišných aridních území (snímek 13 a 14) respondenti většinou správně lokalizovali zelené plochy do blízkosti vodních zdrojů. O indikační roli ostatních barev ve snímku až na několik výjimek neměli představu. Chronologická stránka dotazu, odhad stáří zvětralin hornin, tak zůstala prakticky bez povšimnutí. Tato záležitost je ovšem problematická, neboť neexistuje přesně specifikovaná souvislost mezi fyzikálními vlastnostmi zvětralin různého stáří a hodnotami jejich projevů v jednotlivých kanálech spektra. Z tohoto hlediska nelze jednoznačně potvrdit vypovídací schopnost snímků, nehledě na velkou variabilitu možností jejich zpracování a výsledného barevného vyjádření. v případě ostatních barev (většinou odstíny zelené) respondenti správně usuzovali na jejich význam (vegetace různé pokryvnosti).

Vyhodnocení dotazů směřujících k vytipování vhodných míst pro sídla a možných rizik v konkrétní oblasti (snímek 15) ukazuje na potřebu předběžné zkušenosti s existencí lokalizačních faktorů. Zkušenější respondenti reagovali výrazně kvalitněji než jejich mladší kolegové, celkově však všichni v dobrém průměru. Starší si také dokázali představit lokální a regionální souvislosti mezi prostorem delty a kanálu a okolní pouští.

Otázky k následujícím snímkům vyžadovaly schopnost myslet kombinačně a představivost. Snímek v extrémně nepravých barvách (snímek 16) vyvolal mezi respondenty chaos, jehož výsledkem byly dominantně nesprávné odpovědi. Ukazuje se, že taková zpracování a prezentace geofyzikálních dat, které jsou důležité pro odborníka v příslušném oboru, jsou matoucí pro laika. Zajímavé bylo, že někteří respondenti z mladších skupin spojovali barevnost snímku s Afrikou jako kontinentem. Daleko více motivující k usuzování byl snímek 17 v přírodě blízkých barvách, kde charakter a intenzitu lodní dopravy správně odhadla většina respondentů.

Výhod i nevýhod 3D úpravy družicového snímku promítnutím družicového snímku na 3D model terénu (snímek 18) si všimla a uvědomila většina respondentů a správně je popsala. Počítačové namodelování vodní hladiny moře a oblohy však považovala většina respondentů za realitu a zcela se tím nechala oklamat. Řada respondentů popisovala další neexistující efekty (zrcadlení, vlnění, proudění či klid na „hladině“), či připisovala „hladině“ další vlastnosti (čistá voda, studená voda apod.). Při počítačovém přepracovávání snímků, zvláště pro výukové účely, je třeba mít tento fakt na paměti a upozornit na něj.

Dotazníkové šetření tak prokázalo:

1. Správnost čtení snímků výrazně roste s podílem ploch a objektů vyjádřených v přírodě blízkých barvách. Není na závadu, když některé objekty a plochy jsou z důvodu jejich zvýraznění v nepřirozených barvách. Nesmí však v ploše obrazu převažovat.

2. Čitelnost snímku roste, pokud použité nepřírodní barvy pro minoritní část obrazu jsou v doprovodném výkladu popsány, zdůvodněno jejich použití a jejich věcný význam,

3. Umění správného čtení obsahu snímků souvisí se vzdělanostní úrovní čtenářů, nejde však o funkční závislost. Spíš záleží na vyvážených schopnostech zpracování kognitivních a smyslových impulzů, osobnostních předpokladech tvořivého myšlení a inteligenci čtenáře.

4. K správnějšímu a přesnějšímu přečtení snímku je třeba vhodně podat důkladný výklad.

5. Nevysvětlené počítačové zpracování snímku jak do nepřírodních barev zvýrazňujících určité plochy v celém snímku, tak použití i jen pro části plochy snímků modelovaných ploch, nedokážou většinou čtenáři správně odhalit a vede to k nesprávné interpretaci obsahu.

6. Identifikace vertikálních souvislostí a jejich použití pro praktické aplikace se vyváženě dařila jak použitím intuice, tak skutečných synergetických znalostí, při odečítání synchorických závislostí a souvislostí se více spoléhalo na faktické znalosti a na nich postavenou představivost analogie.

Je zřejmé, že začlenění práce s družicovými snímky (atlasy) do výuky klade zvýšené nároky nejen na vlastní výuku a její přípravu, ale i pedagoga samotného. K lepší orientaci v kritériích výběru vhodných družicových snímků (atlasů) pro výuku uvádíme z šetření odvozené postřehy ke vzdělávací hodnotě snímků.

Vzdělávací hodnota družicového atlasu je zvyšována:

1. vyšším podílem snímků v přírodních barvách, resp. takových snímků, na jejichž ploše přírodní barvy převládají,

2. vyšší rozlišovací úrovní snímků, zvláště jsou-li v přírodních barvách,

3. doprovodným textem dokumentujícím synergetické souvislosti mezi viditelnými objekty a plochami a skrytými vlastnostmi území,

4. textem vysvětlujícím synchorické (sousedské) vztahy mezi plochami a objekty v krajině tak, že z doloženého výskytu plochy či objektu jednoho typu, lze usuzovat na výskyt konkrétních typů ploch a objektů v sousedství,

5. motivačním a inspiračním textem o vnitřních regionálních souvislostech, pozorovatelných nikoliv na jediném snímku, ale mezi snímky na různých stránkách atlasu a snižována:

    1. vkládáním snímků bez jakéhokoliv komentáře, návodu ke čtení či legendy,

    2. absencí příkladů možností čtení snímků,

    3. absencí doprovodných, vysvětlujících a motivačních textů

Z hlediska využití družicových atlasů pro výuku je zřejmé, že družicové snímky (atlasy) mohou být významnou pomůcku při výuce geografie, především mohou dobře posloužit k uplatnění základního cíle výuky geografie, rozvoji schopnosti časoprostorového myšlení v souvislostech a nároky na přemýšlení. i když orientace v družicových snímcích je zpočátku náročnější než v klasických mapách a vyžaduje jistou zkušenost a zručnost, ve svém výsledku je z hlediska cíle výuky efektivnější a zajímavější možnostmi své bohaté nabídky vypovídajících informací o území a to nejen konkrétními fakty, ale i možnostmi grafického zpracování a tím jak rozumového, tak smyslového působení. Při provádění dotazníkového zkoumání se vždy na konci šetření strhl zájem nejen o správné odpovědi, ale i o obecnější diskuzi nad družicovými snímky. Žáci vyjadřovali své zkušenosti s družicovými snímky ve snaze dopracovat se utříděnějšího jejich pochopení. Diskuze nad konkrétními snímky se opakovaně objevovala v dotaznících jako představa způsobu zvýšení schopnosti číst snímky. Až na ojedinělé výjimky všichni respondenti vyjadřovali, že se jim lépe čte mapa a bez výkladu k družicovému snímku se jim jen velmi omezeně daří mu porozumět a vytáhnout z něj patřičnou informaci. Za jednoznačnou výhodu mapy považovali její přehlednost, snadnější orientaci v ní a popis. Je překvapující, že tento názor na své schopnosti měli všichni dotazovaní studenti magisterského studia učitelské geografie (nebo neodpověděli), ač většina se přikláněla k větší vypovídací schopnosti družicových atlasů ve srovnání s klasickými mapovými atlasy a ač družicové atlasy považovali za zajímavější včetně jejich tlaku na nutnost přemýšlet. Poněkud zarážející je v této skupině se objevující názor, že pro výuku na základní škole postačí klasické mapové atlasy.

Za ideální moderní zeměpisný atlas je většinou respondentů považován atlas s oběma informačními zdroji o území, jak klasické mapy, tak družicové snímky, vhodně doplněný fotografiemi, prostorovými 3D modely a v neposlední řadě i mapami dokumentujícími socioekonomické poměry a historické souvislosti v území. Z nároků na kvalitu se objevovaly nejčastěji přehlednost, srozumitelnost, přesnost, dobrá legenda, dostatek informací pro možnost najít v něm odpověď na téměř jakoukoliv zeměpisnou otázku. Objevují se představy o počítačové a internetové formě takového atlasu. Za úvahu jistě stojí i názor žáka z nejmladší skupiny, jehož jediné přání bylo, aby takový atlas nebyl moc tlustý.

Z výsledků provedeného výzkumu lze též potvrdit obecněji známou skutečnost o nevyváženosti geografických znalostí u žáků a studentů, nesouladu mezi orientací v geografických souvislostech a místopisnou orientací v mapě. Dobrý odhad prostorových souvislostí na snímku za cenu chabého odhadu, kde se území vůbec na mapě světa nachází a naopak.

Na základě provedeného šetření je možné formulovat následující doporučení pro využití družicových snímků při výuce geografie a to jak při výuce na základních a středních školách, tak při výuce na vysokých školách budoucích učitelů geografie.

1. Motivace k zájmu o porozumění družicovým snímkům, učení se je spolehlivě číst a vytahovat z nich informace, které nejsou dostupné v klasických mapách. Družicové snímky nabízí široké možnosti praktického a atraktivního využití.

2. Žáky a studenty přijetí skutečnosti, že družicové snímky jsou moderním nosičem geografických informací, využitelných v mnoha oborech a specializacích a proto gramotnost jejich čtení je směrem do budoucnosti žádoucí.

3. Družicové snímky nepovažovat za něco odbornějšího ve srovnání s klasickou mapou, ale prezentovat je vedle mapy jako další cenný informační zdroj o území.

4. Věnovat se cvičení schopnosti prostorové představivosti snímků a porozumění snímkům, u nichž bylo při interpretaci jejich obsahu použito nepřirozených barev.

5. Výuku vést prací s konkrétními snímky vybraného území a diskuzí nad nimi směrem k praktické aplikaci teoretických geografických znalostí a rozpoznání jak skrytých informací o území, tak cvičení k schopnosti správné orientace v možnostech počítačových úprav snímků a nenechání se tak těmito úpravami oklamat.

6. Při práci se snímkem začínat jednoduššími otázkami vedoucími k pochopení snímku. Následně teprve navázat složitějšími otázkami. Přecházet od popisných otázek k výkladovým úkolům. Závěrečné otázky a úkoly založeny na dedukci informace o vlastnostech prostřednictvím vztahů

7. Informace vyčtené snímků aktivují k přemýšlení a hledání hlubších souvislostí mezi vyčtenými znalostmi, což může mít i efekt principielně chybného a zavádějícího uvažování. Proto je třeba pozorně sledovat a doprovázet, jaké souvislosti ze zjištěných informací žáci a studenti vyvozují.

8. Vést k schopnosti pro zjišťovaný účel volit obsah družicového snímku a tím způsob jeho vypracování, resp. vybrat vhodný družicový atlas.

9. Vzhledem k celkovému směřování vzdělávání na pozadí zajímavosti vhodné využití prvků interaktivní výuky.

10. Studenty učitelské geografie naučit nejen spolehlivě je samotné ve snímcích orientovat a číst široké spektrum v nich ukrytých informací, ale i naučit je chápat družicové snímky jako moderní důležitý informační zdroj o Zemi nejen v současnosti, ale především směrem do budoucna a z této pozice jejich podstatné účasti na obecné gramotnosti čtení družicových snímků.

ZÁVĚR

Domníváme se, že schopnost číst družicových snímků může významně přispět k rozvoji nejen geografického myšlení, ale i zájmu o geografii, svět kolem a dění v něm. Pohled na Zemi, resp. vybrané území tak, jak je nabízejí družicové snímky, s možnostmi jejich úprav, významně přispívají k pochopení Země jako živého organismu, jako výsledku působení jak přírodních, tak socioekonomických faktorů, proměňujících se v prostoru a čase. v širším kontextu napomáhají k uvědomování si hranic podílu činnosti člověka a tím jeho zodpovědnosti k dalšímu vývoji Země. Zásadní pro takové využití družicových snímků je schopnost a zájem čtenářů je číst. Proto je třeba, aby družicové snímky byly doprovázeny dostatečným výkladem a čtenáři byly dostatečně motivovány k zájmu o ně. Vzhledem ke skutečnosti, že ve výuce se jedná o práci s dospívající generací, která stojí před prahem vlastního vykročení do světa a třeba jen obrazného odhodlání vydat se vstříc světu, do neznáma, jsou téměř nevyčerpatelné atraktivní motivace v tématech směřujících k přežití v přírodě, průchodu neznámou krajinou, plavbou do neznámých končin, osídlení v neznámé krajině, uskutečnění nového objevu, dokázání ještě nedokázaného atd.

Literatura

[1] FLINT, D., ALLEN, T., SKELTON, N. The satellite atlas. 1. vyd. Milwaukee: Gareth Stevens Publishing Inc, 1996, 64 s.

[2] SAUSEN, T. M., da COSTA, S. M. F., Di MAIO, A. C., BARBOSA, F. V. Educa SeRe II Project – Ecosystems Atlas of South America and Antarctica through Satellite Images. In International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Science, Tokyo: ISPRS, 2006. XXXVI, Part 6, s. 248-253.

SATELLITE ATLASES AS TEACHING TOOL IN GEOGRAPHY EDUCATION

Satellite atlases are valuable publications, carrying in themselves a lot of information about the Earth that cannot be red from the classical maps and atlases. They offer innovative and interesting views of the Earth. The question is how to convey them to the public to make their rich informational and educational quality readable and usable outside the scientific community. One way is to use them in the teaching of geography, especially in the detection and evaluation of spatio-temporal contexts. The conducted survey among pupils and students of elementary and high schools, and an university emerged, although interest in them, but for the practical use rather distrust. Concerns arise from the fact that in remotely sensed imagery as compared with the map, the orientation is much worse and reading in them is also worse. Particularly difficult was the reading of images with a predominance of false colours and of images without explanatory description. Correct reading ability is related to the educational level of readers, this is not a functional dependency.

Key words: satellite atlas, teaching tool, geographical education

REGIONÁLNÍ KABINET NA 1. STUPNI ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Darina Mísařová, Vlasta Dušejovská

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00 Brno

misarova@ped.muni.cz

Abstrakt: v současné době existuje celá řada různých materiálů písemných i hmotných, ze kterých může učitel při přípravě učiva o regionu na prvním stupni ZŠ čerpat. Tyto materiály se ve školách vyskytují v různých množstvích a jsou většinou rozptýleny v odborných učebnách či kabinetech. Cílem příspěvku je představit portfolio dostupných pomůcek týkajících se regionu a použitelných při výuce nejen na prvním stupni ZŠ.

Klíčová slova: region, regionální kabinet, pomůcky, výuka na 1. stupni ZŠ

Úvod

Na světě je dnes velmi málo míst, o kterých toho moc nevíme. Většina planety je prozkoumána detailně, existuje řada odborných materiálů i dokumentů určených široké veřejnosti. Lidé mají možnost cestovat, poznávat exotická místa, navštěvovat historické objekty, seznamovat se s cizí krajinou.

O místě, kde jsme se narodili, kde pracujeme nebo žijeme, bychom toho měli vědět co možná nejvíc. Na tomto pravidle je také založena současná koncepce školství, která prostřednictvím závazného dokumentu – Rámcového vzdělávacího programu (RVP) stanovuje jako jedno z témat právě učivo o regionu. To je zastoupeno ve všech oblastech RVP a v návaznosti na něm také ve školních vzdělávacích programech každé školy. Nejvíc se ale objevuje v oblasti „Člověk a jeho svět“, kde hraje klíčovou roli.

Příprava učitele na toto téma je ale velmi náročná. Neexistuje vlastně žádná regionální učebnice, o kterou by se mohl učitel opřít. Informace o dané lokalitě musí pracně vyhledávat v různých materiálech, především v kronikách, knihách pověstí, regionálních časopisech a novinách, ale i v odborné literatuře. Navštěvuje také muzea, obecní či městské úřady, knihovny. Velkým pomocníkem je v současné době počítač. Informace ale nejsou většinou systematicky utříděné a i učitelé na jednotlivých školách často nespolupracují a každý má svůj vlastní materiál. Přitom především pro začínajícího učitele nebo učitele, který se do dané lokality přistěhuje, je materiál o charakteristice oblasti velmi cennou pomůckou. Bylo by proto vhodné soustředit dostupné pomůcky a informace do jednoho místa – regionálního kabinetu tak, aby byly přístupné pro všechny učitele ve škole.

Vymezení základních pojmů

Dnešní školní osnovy kladou velký důraz na regionální učivo. O místě, kde trávíme podstatnou část svého času a k němuž si vytváříme určitý vztah, bychom měli vědět co nejvíc, abychom se mohli aktivně zapojit do jeho rozvoje a ovlivnit tak jeho další vývoj. Daná

oblast ale nemusí být pro každého člověka stejně velká. Je proto důležité si území regionu přesně vymezit.

Region

Definování pojmu region najdeme v mnoha publikacích. Podle Ponikelského a Koštejnové (2008, str. 26) se jedná „o ohraničené území, jehož vymezení (charakter, zaměření, vnitřní uspořádání apod.) závisí na zvolených kritériích vyplývajících z účelu existence daného regionu.“

V knize Úvod do regionálnej geografie (Bašovský, Lauko, 1993, str. 38-39) je region vymezen jako

„a) složitý dynamický prostorový systém, který vznikl na zemském povrchu na základě interakce přírodních a socioekonomických jevů

b) území se specifickou polohou, které se jistým způsobem odlišuje od jiných území a které se rozprostírá tak daleko, jak se rozprostírá daný vyčleňující znak. Má synergetický, chorický a chronologický aspekt.“

Podle Wokouna (1984, str. 14) je region „komplex vznikající regionální diferenciací krajinné sféry.“ Mečiar (2005, str. 77) charakterizuje region jako „vymezenou územní část krajinné sféry.“ z hlediska regionálního rozvoje lze region chápat jako „jakékoliv ohraničené území s vnitřní organizací (správou).“ (Ponikelský, Koštejnová, 2008, str. 30). Regiony vznikají rozdělením většího celku nebo spojením menších územních celků. Můžeme je rozdělit podle důležitosti, vlivu na okolí, funkčního dosahu, ekonomické, společenské, politické nebo administrativní působnosti. Podle toho, z jakého měřítka je sledujeme, rozdělujeme regiony na přirozené a vymezené, administrativní a účelové, homogenní a heterogenní (Ponikelský, Koštejnová, 2008, str. 26–27),

Podle velikosti a funkce rozlišujeme makroregiony, mezoregiony a mikroregiony. Jejich studiem se zabývá regionální geografie, která rozděluje regiony podle toho, čím jsou tvořeny na přírodní, socioekonomické a územní (Šupka, Hofmann, Matoušek, 1994, str. 28).

Regionální kabinet

Slovem kabinet rozumíme „místnost pro školní sbírky, pracovnu“ nebo „menší pracoviště (vědecké ap.)“ (Klimeš, 2005, str. 332). Spojíme-li poznatky o regionu a kabinetu, získáme jakousi definici pro regionální kabinet. Jedná se tedy o pracoviště, kde jsou shromážděny různé informace, pomůcky a další materiály, týkající se určitého území. Záleží na učitelích, jakou podobu regionální kabinet získá. Může to být jen skříň pro uložení těchto materiálů, až po vybavenou speciální učebnu, kde bude většina materiálů přístupná.

Regionální výuka na prvním stupni ZŠ

Poznávání místního regionu hraje ve vzdělávání důležitou roli. Jeho význam spočívá především v tom, že žáci poznají a porozumí společenskému životu v místě bydliště a blízkého okolí z hlediska historických i regionálních souvislostí, získají vztah k životnímu

prostředí, přírodním i společenským objektům, naučí se vnímat problémy, které se v okolí vyskytují a dokáží navrhnout a obhájit řešení těchto problémů (Kühnlová, 2007, str. 5).

Učivo, které se týká regionální problematiky, se prolíná prakticky všemi předměty na prvním stupni. Přesto asi nejmarkantněji se s touto tématikou žáci seznamují v předmětech prvouky v prvním období a ve vlastivědě a přírodovědě v druhém období. Jedním ze způsobů, jak seznámit žáky s danou problematikou, je rozdělit učivo podle obsahu na zeměpisné, historické a „občanské“. v zeměpisném učivu se žáci seznamují s konkrétními fakty o vlasti a zemích okolo nás. Cílem je rozvíjet žákovu schopnost srovnávat (např. rozdíly a shody mezi městy a vesnicemi, mezi regiony České republiky a zeměmi Evropy), uvědomit si příčinu a důsledek událostí a vztahy mezi nimi (např. vytváření zemského povrchu – jak a proč, ovlivňování života člověka v určité oblasti v závislosti na přírodních podmínkách a naopak působení člověka na změny v přírodě). Žák by vždy měl mít k dispozici vlastivědnou nebo fyzickogeografickou mapu, od pátého ročníku také glóbus. Na konci prvního stupně by měl žák kromě svého nejbližšího okolí poznat v reálu svoje krajské město, a pokud to je možné, navštívit hlavní město Prahu. Získané poznatky využije žák v běžných životních situacích (např. při volbě povolání, později při hledání pracovních míst – vzdálenost od místa bydliště, dopravní dostupnost, zastoupení průmyslu či zemědělství v oblasti aj.)

Témata, která jsou v prvouce zpracována, přímo vychází z regionu, ve kterém žáci bydlí (Fabiánková, 1995, str. 24). Na prvním stupni by měla výuka být co nejnázornější, aby si všechno mohli žáci „osahat“ a dovedli si věci dávat do souvislostí. Proto by měl učitel používat co nejvíc materiálů, které z regionu pochází, jsou pro něj typické a přesně ho charakterizují. i v tomto případě však platí, že méně je někdy více. Učitel by měl vždy zvážit míru využívání pomůcek tak, aby plnily svou funkci a žáka pouze nerozptylovaly a neodváděly jej od podstaty problému.

Celou řadu materiálů s regionální tématikou mohou žáci shromažďovat sami. Nejsnáze přístupné zdroje informací mají v rodinách a u lidí z jejich okolí. Vzpomínky prarodičů i ostatních příbuzných, besedy s pamětníky i současníky jsou jen jednou z mnoha možností, jak informace o životě v regionu získat. Dobové fotografie vyvolají mnohdy úsměv na tváři, jsou ale současně odrazem své doby a často také jediným dokladem o tom, jak místa nebo lidé skutečně vypadali, jak se oblékali, česali apod. Další možností, jak se o svém okolí něco dozvědět, je studium obecních kronik, návštěvy muzeí, knihovny nebo exkurze do různých hospodářských podniků v okolí. Zajímavou, ale časově i organizačně náročnější je návštěva archivu. Nesmíme opomenout ani moderní komunikační technologie, jako jsou internet, DVD materiály, televizní pořady a řada dalších.

Seznámení žáků s regionem nemusí nutně probíhat pouze ve škole. Je naopak žádoucí, aby se žáci s okolím svého bydliště seznamovali přímo. K tomu jsou velmi vhodná nejen různá pozorování, vlastivědné nebo přírodovědné vycházky, ale také terénní výuka. Tyto činnosti jsou pro žáky atraktivní, pro učitele však znamenají poměrně náročnou přípravu jak po stránce organizační, materiální, tak v poslední době také finanční.

Přístupy, metody a formy práce, které se vzhledem k regionu uplatňují v prvním období v prvouce, můžeme samozřejmě využít i v druhém období v předmětech vlastivědy a přírodovědy. Je nutné přizpůsobit je nejen danému učivu, ale také dosavadním znalostem a dovednostem žáků, jejich rozumové vyspělosti. Zatímco ve 4. ročníku se žáci od obce a mikroregionu přesouvají k jednotlivým krajům České republiky, v 5. ročníku se seznamují blíže s některými státy Evropy nejen z hlediska přírodních poměrů, ale také z hlediska

vybraných historických událostí dané oblasti. Protože organizace, ale také finanční stránka různých výletů a exkurzí je náročná, využíváme při výuce mimo jiné také vlastní zkušenosti, fotografie, videozáznam či jiný materiál od žáků, kteří je získali např. z cest se svými rodiči. Důležitou pomůckou je přitom vlastivědná či jiná mapa dané oblasti.

Pomůcky v regionálním kabinetě

Pomůcky, které jsou v každém regionálním kabinetě shromážděny, je vhodné utřídit. E. Hofmann (2008) dělí pomůcky do čtyř skupin na geografické, biologické, chemické a fyzikální. Můžeme je rozdělit také:

1. podle druhu na písemné a hmotné
2. podle předmětů na geografické, historické, fyzikální, přírodovědné, hudební, literární, výtvarné apod.

Níže uvádíme pomůcky roztříděné dle jednotlivých předmětů na geografické, biologické, chemické a fyzikální. Ke kompletnímu přehledu pomůcek však nesmíme zapomenout také základní literaturu, kam patří různé sborníky, odborná literatura pojednávající o dané lokalitě, informační letáky o dané oblasti, zpěvníky lidových písní, regionální a místní pověsti, pohádky, fotografie či snímky obrazů, historických objektů, pohlednice, notový zápis lidových písní, literární díla regionálních autorů, ale také seznam webových stránek a odkazů. Důležitou součástí regionálního kabinetu je také komplexní charakteristika daného území.

Geografické pomůcky

Mapy

Mapy slouží k mnoha účelům a měly by být nezbytnou součástí regionálního kabinetu. Rozdělujeme je podle různých hledisek a vlastností, např. podle vědního oboru (tematické), obsahu, rozsahu, měřítka, formy záznamu, účelu atd. Podle obsahu dělíme mapy na všeobecně zeměpisné, topografické (místopisné) a tematické. Na topografických mapách jsou znázorněny přírodní a společenské objekty, „jde o přesné polohopisné a výškopisné mapy středních měřítek, slouží jako úřední mapy pro Českou republiku.“ (Hofmann, 2008, str. 15) Existují v základních měřítkách 1: 10 000, 1: 25 000 a v odvozených menších měřítkách 1: 50 000, 1: 100 000, 1: 200 000. Obsahem mapy je především polohopis, výškopis a popis. Základní topografické mapy lze získat na katastrálních úřadech a učitel by měl mít vytvořen pro výukové účely dostatečný počet jejich černobílých xerokopií.

K tematickým mapám řadíme např. mapy hustoty zalidnění, hydrologické, klimatické, zemědělství a průmysl, druhy a typy půd apod. Řada mapových výřezů lze dnes získat na webových portálech (např. www.mapy.geology.cz, www.old.chmi.cz, www.geoportal.gov.cz. atd.). v regionálním kabinetě by však neměly chybět také turistické mapy, cyklomapy či mapy pro orientační běh.

S dětmi se při práci s mapou zaměříme nejprve na barevné rozlišení (zelená barva značí nížiny, hnědá barva hory, modrá vodní plochy). Barevná škála je blíže vysvětlena v legendě, která je nezbytnou součástí každé mapy. v ní se dále dozvíme vysvětlení ostatních značek použitých v mapě. Základní topografické značky by měly děti znát.

Aby mohli žáci určovat vzdálenosti na mapě, musí umět pracovat s měřítkem mapy. K převodu měřítka využijeme žákovy znalosti z matematiky. Práce s mapou a čtení z ní je základní aktivitou při výuce geografie nejen na prvním, ale i na dalších stupních škol.

Kompasy a buzoly

Pro správnou orientaci mapy v terénu slouží kompas nebo buzola. Kompas se nosí na ruce jako hodinky nebo volně v ruce. Obsahuje volnou magnetickou střelku, která ukazuje na sever podle magnetického pole Země. Na dně je umístěna směrová růžice. Buzola je přístroj na určování světových stran a azimutu (pochodový úhel). Některé buzoly obsahují také otočné počitadlo kroků.

Pro nácvik orientace v přírodě můžeme využít i přírodní zdroje, které ale nejsou tak přesné. Patří sem např. určování světových stran pomocí mraveniště (k severu je svah příkřejší), lišejníků (rostou více na severní a severozápadní straně osamělých stromů), letokruhů na pařezech osamělých stromů (jsou hustší na severní straně), oltářů (obvykle směřují na východ). v noci je orientace možná pomocí hvězd (Polárky – směřuje k severu), ve dne pomocí Slunce (ráno východ, v poledne jih, večer západ – toto je velmi přibližné, závisí na ročním období, zeměpisné šířce i letním čase) atd.

Krokoměry

Krokoměr je jednoduché zařízení, které počítá kroky podle otřesů, které vznikají při chůzi nebo běhu. Jejich počet zaznamenává na displeji. Pro výpočet vzdálenosti je třeba zjistit délku vlastního kroku v různých podmínkách. Kvůli spolehlivosti měření se krokoměr nejčastěji umisťuje v oblasti pasu, kyčelních kloubů. Některé modely obsahují také měřič vzdáleností, rychlosti, ukazují čas nebo počítají spálené kalorie.

GPS

GPS (Global Positioning System) je moderní navigační systém, který slouží k okamžitému určení pozice či nadmořské výšky. Dobře funguje v otevřeném terénu, problémy nastávají ve vysoké zástavbě či v blízkosti jiné vysoké překážky (stromy, hory). Abychom přístroj dobře využili, je třeba si předem ujasnit, k jakému účelu a za jakých podmínek ho budeme používat.

Automatické meteostanice

Toto zařízení umožňuje měřit směr a sílu větru, tlak, vlhkost, teplotu a veličiny od nich odvozené. Ukazuje aktuální počasí, ale také předpověď.

Letecké a historické snímky

Letecké fotografie umožňují pozorovat různá místa z ptačí perspektivy. Vhodným sestavením leteckých měřických snímků vzniká ortofotomapa, která poskytuje aktuální a komplexní polohopisné informace o dané oblasti. S žáky využijeme letecké snímky k procvičení orientace v terénu, pozorování krajiny, může sloužit jako základ pro tvorbu náčrtu apod.

Dobře využít se dají také historické snímky, které slouží k porovnání současné podoby dané oblasti s dřívějším stavem. S žáky zkoumáme, k jakým změnám v průběhu času došlo a jak se asi bude ubírat další vývoj daného území.

Letecké i historické snímky jsou dostupné na internetových prohlížečích (např. www.mapy.cz, www.geology.cz), na webových stránkách jednotlivých obcí nebo v tištěné podobě na obecních či městských úřadech jednotlivých obcí.

Biologické pomůcky

K výbavě biologické části regionálního kabinetu řadí E. Hofmann (2008) brašnu s vybavením pro sběr a determinaci rostlin a živočichů. Blíže bychom sem tedy měli zařadit entomologické síťky, smýkačky, planktonky, síta, lapače pro odlov drobných živočichů na souši i ve vodě, sáčky a lopatky pro odběr rostlinných či půdních vzorků i další drobný materiál, např. pinzetu, pipetu, laboratorní sklíčka, metr. K pozorování v přírodě jistě využijeme různé dalekohledy. Pro bližší zkoumání a pozorování drobných živočichů i rostlin lze použít různé lupy či mikroskop. K určení rostlinných i živočišných druhů poslouží různé atlasy a klíče k určování rostlin a živočichů. Ty by měly být kromě učebnic a pracovních sešitů součástí základní literatury. Mimo to by v kabinetě měly být také herbáře rostlin i jejich částí. v přírodě lze živočichy nejen pozorovat, ale také poslouchat. Proto je vhodné mít v kabinetu také zvukové nahrávky především ptáků pěvců.

Do regionálního kabinetu je dobré zařadit tzv. přírodní nebo biologický koutek, který může být umístěn na vhodném místě v učebně i v přilehlých prostorách (chodba). Zde by měly být prezentovány především živé exempláře rostlin a plodů typických pro dané roční období a měly by být pravidelně obměňovány. Do biologického koutku patří bezpochyby také pokojové rostliny, které jsou umístěny v učebnách nebo na chodbách školy. Zde je třeba si ovšem uvědomit nebezpečí v případě alergenních či jedovatých rostlin. Některé rostliny jsou nebezpečné díky svým trnům. Pokud si tedy učitel není jistý, zda jsou všechny pokojové rostliny bezpečné, měl by se poradit s učitelem biologie či jiným odborníkem, případně nastudovat příslušnou literaturu.

V současné době řada učitelů povoluje žákům ve třídě chovat drobné živočichy, jako jsou rybičky, morčata, křečci, laboratorní myši. Většina učitelů i rodičů se k této aktivitě staví kladně, žáci jsou nadšeni. Je ovšem nutné stanovit určitá pravidla, jak bude takový chov probíhat a určit služby, jak se o živočichy budou žáci starat, jak budou shánět vhodnou potravu, kde budou živočichové v době prázdnin apod. Je také nutno s žáky i s vedením školy dohodnout, jakého živočicha si mohou do třídy pořídit. Kromě toho, že vybíráme živočichy, kteří nejsou nebezpeční či jedovatí, by při výběru mělo platit pravidlo, že živočichové nesmí rušit běžnou výuku různými zvuky. Dále by neměli příliš zapáchat a v případě alergických reakcí žáků je nutné okamžitě živočichy ze třídy odstranit. Výhodou tohoto přírodovědného koutku je to, že děti získají nejen informace přímo se týkající biologie, ale učí také zodpovědnosti, respektu a lásce k živým organismům.

Chemické pomůcky

Do chemických pomůcek patří krabice s chemickým materiálem, která umožňuje sestavit mobilní laboratoř. Lze do ní zařadit odběrové nádoby (dobře vymyté sklenice, polyethylenové lahve s širším hrdlem), zkumavky, stojánek na zkumavky, teploměry (rozsah 0° - 100°C), podložní sklíčka, skleněné tyčinky, indikátorové papírky, filtrační papír, filtrační aparaturu, nůžky, baňky, odměrné válce, kapátko, destilovanou vodu, tepelný zdroj (kahan, v učebně lze použít propanbutanový vařič či plynový sporák), azbestovou síťku, pipetu, hodinky, lžičku.

Z chemikálií bezpečných pro žáky sem patří zejména sůl, cukr a ocet, z ostatních např. zředěná kyselina chlorovodíková, kyselina jablečná, kyselina citronová, kyselina listová,

manganistan draselný (hypermangan), peroxid vodíku. S žádnými chemikáliemi nesmí žáci pracovat bez předchozího poučení o bezpečnosti a vždy musí být přítomna odpovědná osoba (vyučující).

K vybavení kabinetu patří také různé vzorky půdy, vody (vzorky odebíráme z různých zdrojů - pumpa, potok, rybník, studánka atd.). Je třeba tyto vzorky označit štítkem s názvem místa odběru, datem a časem. Odběr se provádí asi 25 cm pod hladinou, v případě, že měření a rozbory nebudou probíhat na místě odběru, lze vzorek uchovat maximálně 12 hodin v lednici při teplotě 3-4°C.

Fyzikální pomůcky

Na prvním stupni základní školy se ve fyzikální části učiva seznamují žáci s různými vlastnostmi věcí a látek, zkoumají jejich hmotnost, objem, teplotu, měří čas. K fyzikálním pomůckám řadíme proto pomůcky k měření těchto vlastností (váhy, teploměry, odměrné nádoby a kádinky, hodiny – i s vteřinovou ručičkou nebo digitální hodiny, stopky apod.). Dále sem patří jednoduchý srážkoměr, automatické meteostanice (viz kapitola Geografické pomůcky), krokoměry (blíže v kapitole Geografické pomůcky), lana, měřič vzdálenosti na mapě, případně hvězdářský dalekohled, mapa hvězdné oblohy, metodické materiály a základní literatura. Řadu informací může učitel i žák získat z internetových zdrojů. Hvězdářský dalekohled škola nemá k dispozici. Při zkoumání vlastností jednotlivých věcí a látek v terénu je třeba si vyznačit prostor, ve kterém bude výzkum probíhat. K tomu poslouží lana. Šikovným pomocníkem je také měřič vzdálenosti na mapě. Pouhým projetím trasy na mapě lze získat přesnou vzdálenost dvou míst a spočítat čas, který je třeba k jejímu překonání. v současné době jsou na trhu k dostání digitální měřiče, které kromě své základní funkce měří také např. teplotu, obsahují kalkulátor, kompas či mini svítilnu.

Pro výuku na prvním stupni lze využít také mapu hvězdné oblohy a hvězdářský dalekohled k pozorování hvězd i noční oblohy.

V současnosti jsou k dispozici také internetové stránky, na kterých je možno sledovat oblohu (např. www.aldebaran.cz, www.nio.astronomy.cz, www.googleEarth.cz)

Dotazníkové šetření k využívání pomůcek v regionálním kabinetu

Cílem šetření bylo zjistit množství, druhy a využití pomůcek v regionálním kabinetu na prvním stupni. Podrobné výsledky viz Dušejovská, 2012.

Pro výzkum bylo zvoleno dotazníkové šetření. Prostřednictvím internetu a osobním setkáním bylo rozesláno 120 dotazníků. Zpět se vrátilo 99 dotazníků. i když byly dotazníky anonymní, lze předpokládat, že je vyplňovalo i několik učitelů z jedné školy. Nelze proto s jistotou určit míru objektivity. Přesto z něho lze při vytváření regionálního kabinetu a jeho doplňování vycházet.

Z nejdůležitějších výsledků uveďme, že pod pojmem regionální kabinet si dovede 68 % respondentů představit něco konkrétního, avšak pojem často slyšeli poprvé. Do regionálního kabinetu by učitelé zařadili především různé druhy map, letecké a satelitní snímky, současné i historické fotografie, knihy beletrie, encyklopedie, zvukové ukázky, ukázky přírodnin, reprodukce uměleckých děl, informační a propagační materiály. Učitelé poskytli také několik námětů, co ještě do kabinetu zařadit. Byli to především různé brožury z informačních

středisek, kroniky a výrobky lidové tvorby. Učitelé zařazují k regionálním pomůckám také místní a regionální pověsti.

Na otázku, zda učitelé na svých školách pomůcky využívají, odpovědělo 77% učitelů kladně. Mimo jiné je příčinou nevyužívání pomůcek na prvním stupni to, že jsou soustředěny především v jednotlivých odborných učebnách nebo kabinetech (na druhém stupni) a nejsou jim tedy běžně k dispozici.

V současné době klade škola důraz na mezipředmětové vztahy. Dotazníkové šetření se proto také zabývá využitím regionálních pomůcek v různých vyučovacích předmětech. Z něho vyplývá, že nejčastěji jsou pomůcky využívány v hodinách prvouky, přírodovědy a vlastivědy (viz graf č. 1).

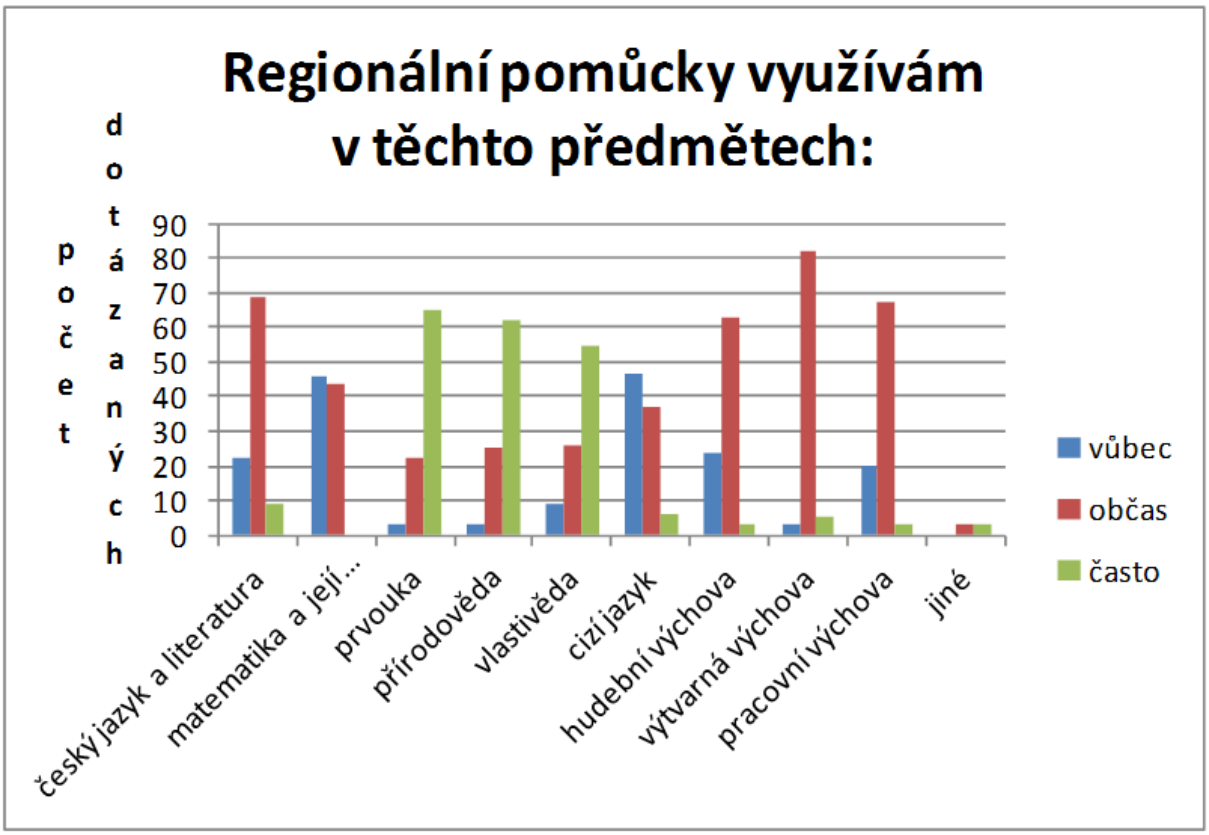

Graf č. 1: Využití regionálních pomůcek v předmětech

Jen velmi malá část z dotázaných učitelů (27 %) tvoří s dětmi portfolio, ve kterém by shrnuli informace, které se o dané lokalitě dozvěděli. Z dotazníku bohužel nevyplývá, jakým jiným způsobem informace ukládají a jak je dále využívají. To lze považovat za nedostatek a námět na další diskusi. i přesto mohl dotazník pomoci učitelům uvědomit si, co všechno je možné využít při výuce o regionu, jaké další možnosti při práci s dětmi mají a čím mohou svou práci obohatit.

Existuje samozřejmě množství dalších moderních technických pomůcek, které by se v regionálním kabinetě uplatnily a výuku oživily a zatraktivnily. Záleží nejen na schopnostech učitele, jestli tyto pomůcky uplatní, ale také na finančních možnostech škol.

Závěr

Regionální výchova aktivně řeší rozvíjení a zachování kulturních tradic, jejím prostřednictvím se upevňuje národní povědomí, vztah k národu, k jeho kulturním i historickým hodnotám. Žák se seznamuje rovněž s prvky přírodovědnými, technickými, uměnovědnými, jazykovědnými a to jej vede k vytváření si vztahu ke krásám přírody, úctě práci předků, ale i k výsledkům tvořivé práce současníků a učení jej v přírodním a kulturním prostředí žít.

Cílem regionální výchovy je pozitivně ovlivnit osobnost žáka a formovat vyšší úroveň jeho vztahu k rodišti, lidem i duchovním hodnotám. K těmto cílům samozřejmě učebnice a pracovní sešit nestačí. Učitel musí vyhledávat další zdroje, kterými by tyto cíle upevnil.

V současné době existuje sice celá řada různých materiálů písemných i hmotných, ze kterých může učitel při přípravě učiva o regionu čerpat, ovšem tyto materiály se ve školách vyskytují v různých množstvích, jsou většinou rozptýleny v odborných učebnách a kabinetech, některé jsou hůře dostupné i z finančního hlediska. Cílem příspěvku bylo představit portfolio dostupných pomůcek týkajících se výuky regionu na prvním stupni ZŠ.

Literatura

[1] BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V. Úvod do regionálnej geografie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, 118 s. ISBN 8008002786

[2] DUŠEJOVSKÁ, V. Regionální kabinet na 1. stupni ZŠ. Diplomová práce. Brno: PdF MU, 2012.

[3] FABIÁNKOVÁ, B. Didaktika prvouky. Brno: Paido, 1995, 55s. edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-03-6.

[4] HOFMANN, E., KORVAS P. Orientace v přírodě: Pro výuku na základní škole. Brno: Paido, 2008, 96 s. ISBN 978-80-210-4715-0.

[5] KLIMEŠ, L. Slovník cizích slov. Vydání 2. - rozšířené a doplněné. Praha: SPN, 2005, 864 s. ISBN 80-7235-272-5.

[6] KÜHNLOVÁ, H. Život v našem regionu, příručka učitele pro základní školy a víceletá gymnázia. 1. vydání. Plzeň: Fraus, 2007, 74 s. ISBN 978-80-7238-662-8.

[7] MEČIAR, J. Úvod do studia geografie. 1. vydání. Brno: Paido, 2005, 77 s. ISNB 80-210-3878-0.

[8] ŠUPKA, J., HOFMANN E., MATOUŠEK A. Didaktika geografie II. vydání 1. Brno: VENSEN, 1994, 59 s. ISBN 80-210-1010-X.

[9] WOKOUN, R. Základy regionální geografie. 1. vydání. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1984, 31 s.

[10] PONIKELSKÝ, P., KOŠTEJNOVÁ Z. Úvod do regionalistiky. Dostupné z: www.vsrr.cz/pomucka/uvod_do_regionalistiky.pdf.

REGIONAL CABINET OF THE 1ST GRADE OF ELEMENTARY SCHOOL

Currently, there are many different materials and written material from which the teacher preparation curriculum about the region of elementary school. These materials in schools are mostly scattered in special classrooms or cabinets. The aim of this paper is to present the portfolio of available devices on the region and not only applicable to teaching of the 1st grade of elementary school.

Key words: region, regionalní cabinet, teaching aids, teaching

ENVIRONMENTÁLNÍ RIZIKA A GEOGRAFICKÉ VZDĚLÁVÁNÍ

Jan Kopp, Lukáš Černík, Marek Ulip

Západočeská univerzita v Plzni, katedra geografie

Veleslavínova 42, 306 19, Plzeň

kopp@kge.zcu.cz

Abstrakt: Příspěvek prezentuje téma „Environmentální rizika“ a jeho využití v geografickém vzdělávání. Teoretická část diskutuje vnímání environmentálních rizik ve společnosti. Praktická část ukazuje nástroje pro rozvoj vzdělávání – využití historických map a obrázků, mentálních map, geoinformací a matematických znalostí.

Klíčová slova: environmentální rizika, přírodní rizika, geografické vzdělávání

Úvod – environmentální rizika a jejich vymezení

Termín „environmentální rizika“ není v české literatuře pevně zakotven. v tomto přípěvku zahrnujeme mezi environmentální rizika jak přírodní rizika způsobená pouze přírodními procesy (např. sopečné erupce), tak i rizikové přírodní procesy vznikající za spolupůsobení antropogenních faktorů (např. eroze orné půdy) a konečně také rizikové procesy způsobené lidskou činností, ohrožující životní prostředí (např. úniky toxických látek). Environmentální rizika jsou v tomto pojetí definovány jako rychlé události, které přímo ohrožují lidské životy, majetek a životní prostředí člověka. Jejich původ můžeme hledat jak v přirozených procesech, tak i v procesech podmíněných činností člověka. Důležitým společným znakem je, že vystavení riziku je nedobrovolné, čímž se environmentální rizika odlišují od sociálních rizikových procesů jako je např. kouření nebo jízda autem (Sudlický 2006). Jinou skupinu rizik vymezovanou v literatuře představuje ohrožení technickými objekty, stavbami, průmyslovou činností apod. (techno-human hazards, Brennan 2003). v širším pojetí environmentálních rizik tak částečně zahrnujeme i uvedenou kategorii. Kategorie rizikových procesů totiž nejsou disjunktní, jak ukazuje příklad povodně, která zasáhla areál Spolany Neratovice v roce 2002. Jednalo se o přírodní katastrofu, environmentální rizikový proces nebo průmyslovou havárii?

Přírodní rizika (natural hazards) jsou definována jako extrémní projevy přírodních sil, které ohrožují obyvatelstvo, nemovitosti nebo majetek lidí (McGuire, MASON a KILBURN 2002, ALCÁNTARA-AYALA 2002). Ve fyzickogeografických podmínkách České republiky řadíme mezi přírodní rizika zejména svahové pochody (sesuvy, mury), extrémní klimatické a meteorologické jevy (sucha, přívalové srážky, ničivé projevy větru, krupobití) a především povodně (Mentlík, Kopp 2005). Výskyt přírodních rizik je ovšem často ovlivněn změnami životního prostředí, například globálním oteplováním. Ve většině případů dochází k zintenzivnění projevů přírodních rizik, zvýšení četnosti jejich výskytu nebo jejich výskytu v oblastech, kde se v historické minulosti běžně nevyskytovaly (Mentlík, Kopp 2003). Právě obtížné vymezení hranice mezi čistě přírodními rizikovými procesy a jejich modifikacemi vznikajícími za spolupůsobení člověka vede k doporučení používat širší pojem environmentální rizika. Tento širší termín zahrnuje i skupinu rizikových procesů způsobených dopady lidských aktivit, která ohrožují lidské zdraví (kontaminace půd nebo podzemních vod chemickými látkami, epidemie apod.) (Brennan 2003).

Cíle příspěvku je prezentovat výsledky výzkumu vnímání environmentálních rizik ve vybraných obcích Plzeňského kraje a diskutovat možnosti uplatnění tématu v geografickém vzdělávání.

Vnímání environmentálních rizik obyvatelstvem v Plzeňském kraji

Pro výzkum vnímání environmentálních rizik bylo vybráno deset modelových obcí, přírodními a environmentálními riziky ohrožených v hojné míře i naopak riziky spíše neohrožených. v těchto deseti vybraných obcích (obr. 1) byl v roce 2011 prováděn výzkum prostřednictvím dotazníkového šetření, které oslovilo celkem 202 respondentů (Černík 2011). Respondenti pro dotazníkové šetření byli vybírání náhodným výběrem, avšak se snahou o vyváženost vzorku respondentů s ohledem na populační strukturu.

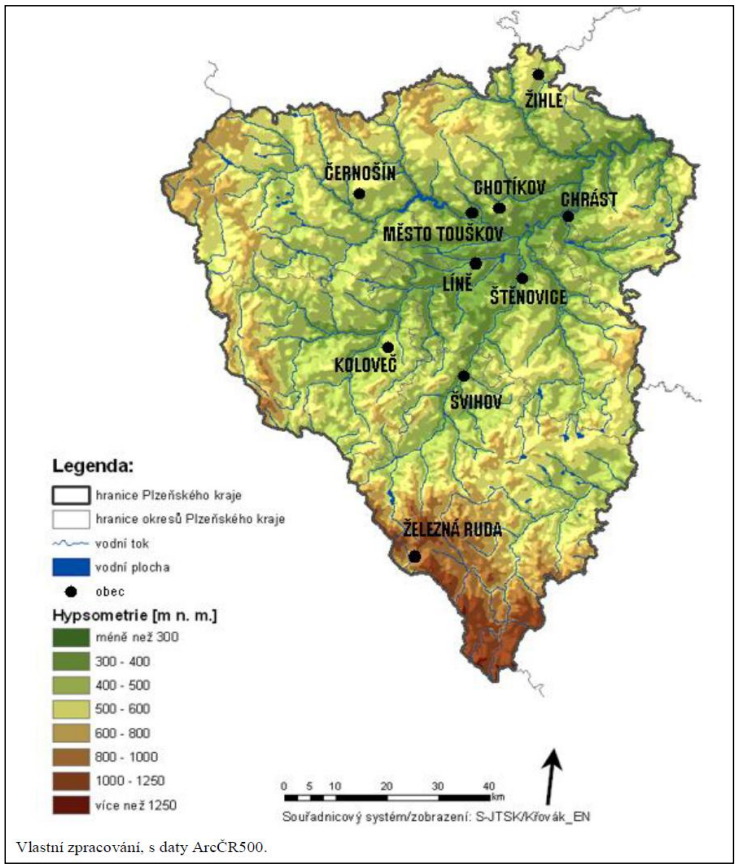

Obr. 1: Obce vybrané pro výzkum environmentálních rizik v Plzeňském kraji
Pramen: Černík 2011

Pro vyhodnocení míry vnímání rizika obyvatelstvem byl počítán Index vnímání rizika (IR). Index byl počítán jako vážený průměr, kde váhy odpovědí byly stanoveny následovně: odpověď rozhodně ANO váha +1 bod, odpověď spíše ANO +0,5, zatímco odpověď spíše NE představovala váhu –0,5 a odpověď rozhodně NE pak –1 (Černík 2011).

Z výsledků šetření vyplynulo, že více než polovina respondentů (58,4 %) si jako přírodní rizika vybaví vodu a povodně, čtvrtina potom vítr a vichřice. Výzkum odhalil neznalost pojmu „environmentální rizika“ u veřejnosti, přibližně polovina dotazovaných nevěděla, co si má pod tímto pojmem vůbec představit. Vnímání rizik bylo možné hodnotit za každou obec

zvlášť, avšak z obecného pohledu celého vzorku respondentů je možné vyvodit závěr, že respondenti se cítí ohroženi nejvíce rizikem větrné činnosti a rizikem odpadů (Černík 2011, obr. 2).

Z vyhodnocených odpovědí je možné vyvodit, že většina dotazovaných lidí by věděla, jak se zachovat a kam se obrátit pro pomoc. Navíc byla zjištěna poměrně vysoká informovanost veřejnosti o existenci integrovaného záchranného systému, v němž kooperují jednotky jeho složek, i o jednotné lince tísňového volání 112 (Černík 2011). Fakt, zda byla obec postižena živelnou pohromou či nikoliv, se významněji neprojevilo v míře pojištění respondentů. Získané výsledky však ukazují, že na míru pojištění má vliv věk a především dosažená úroveň vzdělání obyvatel.

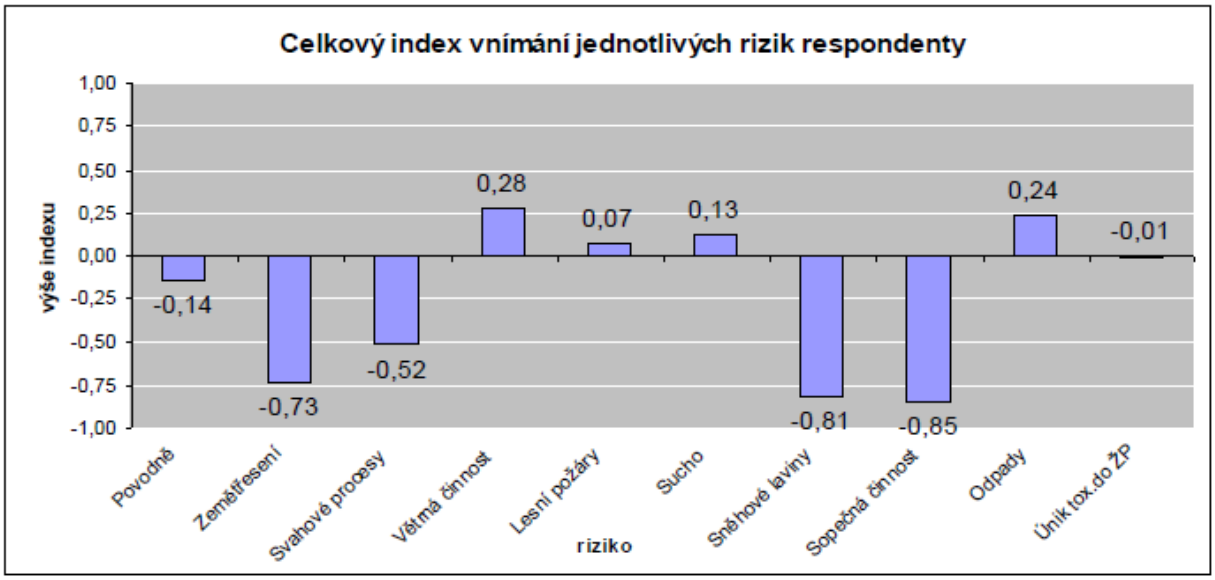

Obr. 2: Subjektivní míra ohrožení obyvatel vybraných obcí Plzeňského kraje přírodními riziky
Pramen: Černík 2011

Environmentální rizika jako téma ve vdělávání

Téma environmentálních rizik je možné prezentovat jako průřezové mezi učivem, geografie a občanské výchovy, ale i dalších předmětů, např. chemie, biologie, historie, matematiky nebo ekonomie. Uplatnění ve výuce geografie vyplývá především z významné prostorové diferenciace environmentálních rizik. Jako příklad lze uvést, že prostorová míra rizika výskytu povodní je pro potřeby pojišťovnictví definována čtyřmi zónami: 1 – mimo rizikové území, 2 – zóna maximálního rozlivu, 3 – zóna rozlivu 50-leté vody, 4 – zóna rozlivu 20-leté vody (Intermap 2012). Další diferenciace environmentálních rizik vychází z pravděpodobnosti jejich výskytu v čase, zejména s ohledem na roční sezónní klimatický režim.

V roce 2003 byl vydán Pokyn MŠMT k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů a Dodatek k učebním dokumentům pro základní školy, střední školy, speciální školy a vyšší odborné školy – Ochrana člověka za mimořádných událostí (MŠMT 2003, Martínek 2003). Do učebních dokumentů pro základní školy, střední školy a vyšší odborné školy a do učebních dokumentů pro speciální školy se podle tohoto pokynu zařazuje tematika Ochrana člověka za mimořádných událostí v rozsahu nejméně 6 vyučovacích hodin ročně v každém ročníku. Metodika vydaná k uvedenému pokynu MŠMT

(Martínek 2003) se podrobně zaměřuje především na chování obyvatel za mimořádných situací a přehled rizik, spíše okrajově se metodicky věnuje dlouhodobé prevenci před ohrožením nebo predikci nebezpečí v občanském životě. v roce 2011 byly vyzvány vysoké školy připravující učitele k zařazení tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do svých učebních plánů.

Podle výsledků šetření realizovaného Ústavem pro informace ve vzdělávání, které proběhlo v prosinci 2009 a bylo věnováno výuce Ochrany člověka za mimořádných událostí v základních a středních školách, je faktické uplatnění učitelů zeměpisu v této problematice okrajové (Kašparová, Hučín 2012). Celkem 52,4 procenta ze škol, ve kterých výuka Ochrany člověka za mimořádných událostí probíhá, uvedlo, že tento předmět vyučuje pedagog s aprobací občanská výchova (Kašparová, Hučín 2012). Frekventovanými aprobacemi u vyučujících sledované tematiky v základních a středních školách jsou biologie (48,1 % škol) a chemie (47 % škol). „Přitom celkově aprobaci přírodovědných předmětů, popřípadě předmětů z oblasti Člověk a příroda (tj. i fyziky a zeměpisu), uváděli v průzkumu významně častěji ředitelé základních škol než ředitelé škol středních“ (Kašparová, Hučín 2012).

O nepříliš silném postavení tématu environmentálních rizik ve výuce zeměpisu/ geografie vypovídá i pouze okrajová zmínka v RVP pro ZV, kde je sice mezi učivem pro praxi a aplikace uvedena „Ochrana člověka při ohrožení zdraví a života – živelní pohromy; opatření, chování a jednání při nebezpečí živelních pohrom v modelových situacích“, ovšem bez oborové specifikace a navíc bez vazby na výčet očekávaných výstupů.

O tom, že lze výuku Ochrany člověka za mimořádných událostí propojit s geografickým vzděláváním svědčí dílčí část souboru učebnic Ochrana člověka za mimořádných událostí - Živelní pohromy vydaný nakladatelstvím Fortuna. Text části „Živelní pohromy“ je určen do hodin zeměpisu a přírodopisu na základních školách.

Příklady uplatnění tématu v geografickém vzdělávání

K zařazení tématu environmentálních rizik do geografického vzdělávání se nabízí řada přístupů. v následujícím přehledu navrhujeme a stručně komentujeme některé možnosti ověřované v praxi.

Povodňové riziko v říční nivě

K zařazení tématu povodňového rizika lze využít terénní výuky v říční nivě a také geoinformací dostupných přes interaktivní mapový portál na internetu. Navržený projekt využívá uživatelsky příjemné prostředí výstupů z mapového portálu města Plzně (podrobněji Kopp 2008, Kopp 2012). Z mapového portálu je dále využita sekce „Povodňový model – veřejný“, která obsahuje nejen zobrazení záplavového území, ale také územního plánu. Žáci postupně zpracovávají následující úkoly:

a) **S využitím informací z povodňového plánu vybarvěte v pracovním plánu budovy v říční nivě, které jsou součástí pasivní zóny záplavového území. Jak je možné chránit objekty v záplavovém území?**

b) **Jaké důsledky mají nové objekty v říční nivě na rozsah záplavového území? K posouzení využijte informací z povodňového modelu včetně porovnání rozlivu povodní v roce 2002 a ve druhé polovině 19. století (obr. 3).**

c) **Navrhněte a odůvodněte vhodné využití louky na břehu řeky (učitel konkretizuje vhodné místo). Svůj názor porovnejte se záměrem územního plánu na mapovém portálu. Jaký význam má záplavové území v územním plánu?**

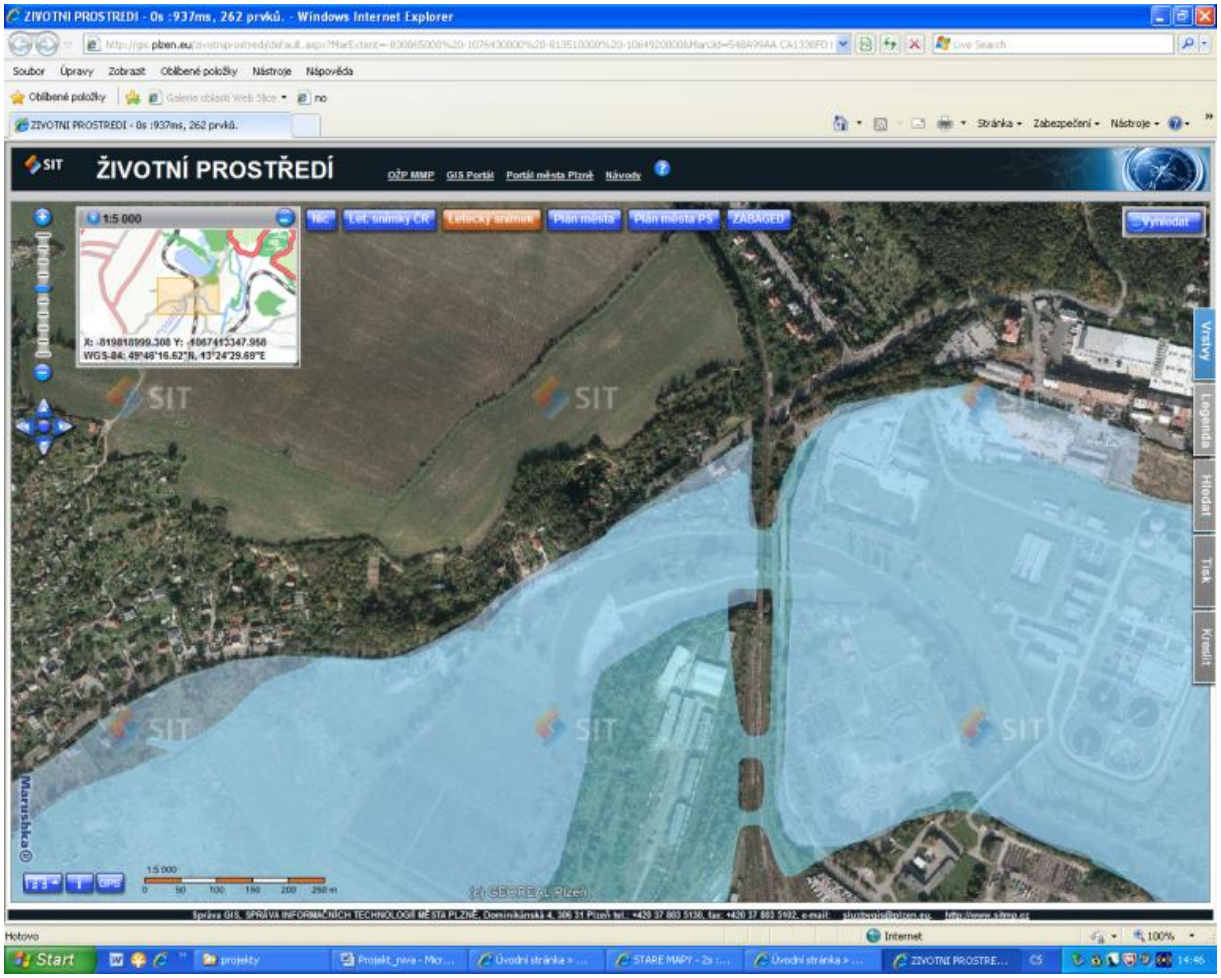

Obr. 3: Rozliv povodně v roce 2002 a povodní v 19. století dobře dokumentují vliv změn v říční nivě na průběh povodní
Pramen: SIT města Plzně 2012

Historické zdroje a riziko povodní

Dalším námětem práce s tématem povodní může být vyhledání podrobných informací o změnách říční nivy a historických povodních. Lze využít starých map a archivních fotografií. Podrobné informace o vývoji říčních niv, založené na historické dokumentaci, poskytují panely a informační brožury naučných stezek údolím řek na území města Plzně (Kopp 2011, Hajšman 2011), přístupné na internetu na portálu města Plzně v sekci Multimedia, e-book (http://www.plzen.eu/o-meste/multimedia/ebook/ebook.aspx, obr. 4).

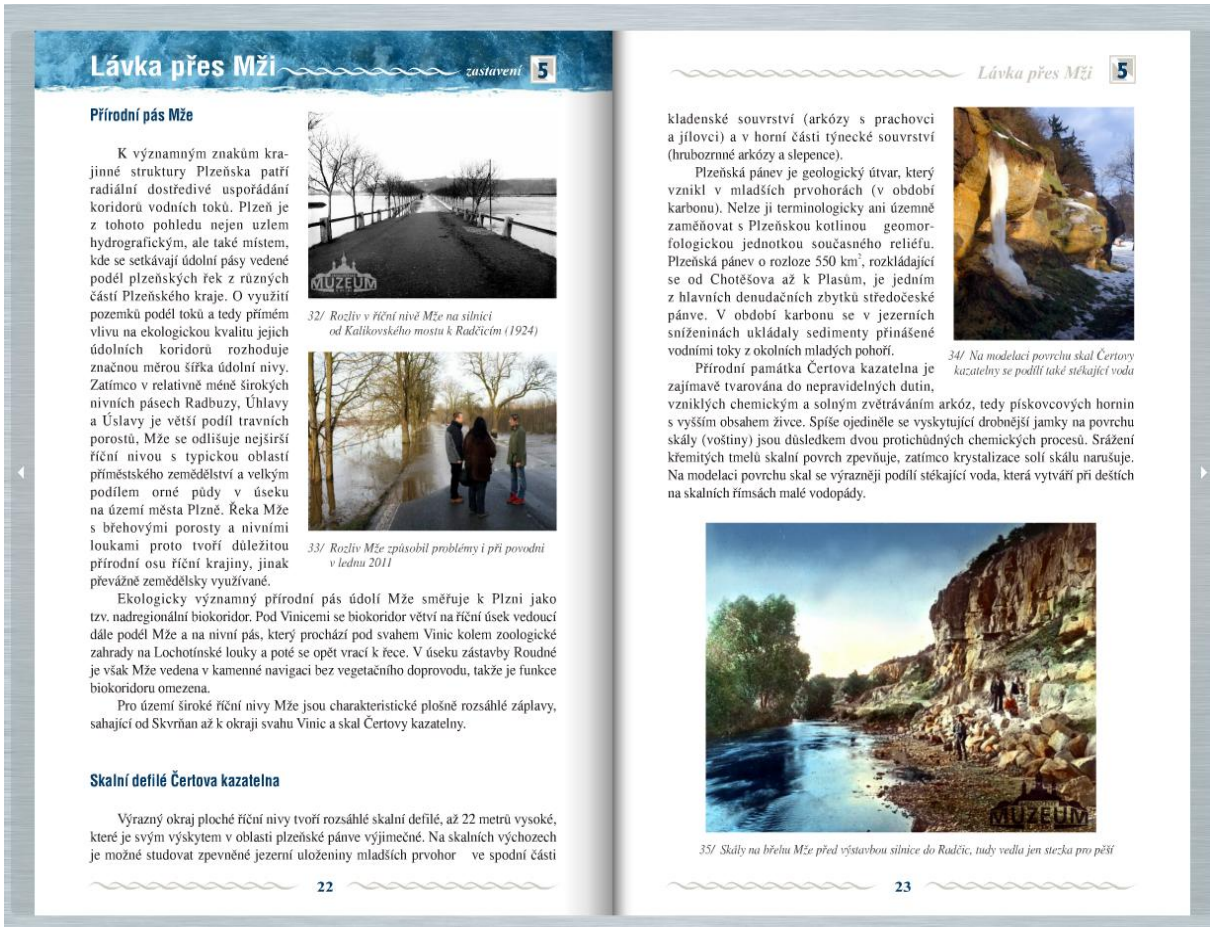

Lávka přes Mži zastavení 5

Přírodní pás Mže

K významným znakům krajinné struktury Plzeňska patří radiální dostředivé uspořádání koridorů vodních toků. Plzeň je z tohoto pohledu nejen uzlem hydrografickým, ale také místem, kde se setkávají údolní pásy vedené podél plzeňských řek z různých částí Plzeňského kraje. O využití pozemků podél toků a tedy přímém vlivu na ekologickou kvalitu jejich údolních koridorů rozhoduje značnou měrou šířka údolní nivy. Zatímco v relativně méně širokých nivních pásech Radbuzy, Úhlavy a Úslavy je větší podíl travních porostů, Mže se odlišuje nejširší říční nivou s typickou oblastí příměstského zemědělství a velkým podílem orné půdy v úseku na území města Plzně. Řeka Mže s břehovými porosty a nivními loukami proto tvoří důležitou přírodní osu říční krajiny, jinak převážně zemědělsky využívané.

32/ Rozliv v říční nivě Mže na silnici od Kalikovského mostu k Radčicím (1924)

33/ Rozliv Mže způsobil problémy i při povodni v lednu 2011

Ekologicky významný přírodní pás údolí Mže směřuje k Plzni jako tzv. nadregionální biokoridor. Pod Vinicemi se biokoridor větví na říční úsek vedoucí dále podél Mže a na nivní pás, který prochází pod svahem Vinic kolem zoologické zahrady na Lochotínské louky a poté se opět vrací k řece. V úseku zástavby Roudné je však Mže vedena v kamenné navigaci bez vegetačního doprovodu, takže je funkce biokoridoru omezena.

Pro území široké říční nivy Mže jsou charakteristické plošně rozsáhlé záplavy, sahající od Skvrňan až k okraji svahu Vinic a skal Čertovy kazatelny.

Skalní defilé Čertova kazatelna

Výrazný okraj ploché říční nivy tvoří rozsáhlé skalní defilé, až 22 metrů vysoké, které je svým výskytem v oblasti plzeňské pánve výjimečné. Na skalních výchozech je možné studovat zpevněné jezerní uloženiny mladších prvohor ve spodní části

22

Lávka přes Mži 5

kladenské souvrství (arkózy s prachovci a jílovci) a v horní části týnecké souvrství (hrubozrnné arkózy a slepence).

Plzeňská pánev je geologický útvar, který vznikl v mladších prvohorách (v období karbonu). Nelze ji terminologicky ani územně zaměňovat s Plzeňskou kotlinou geomorfologickou jednotkou současného reliéfu. Plzeňská pánev o rozloze 550 km², rozkládající se od Chotěšova až k Plasům, je jedním z hlavních denudačních zbytků středočeské pánve. V období karbonu se v jezerních sníženinách ukládaly sedimenty přinášené vodními toky z okolních mladých pohoří.

34/ Na modelaci povrchu skal Čertovy kazatelny se podílí také stékající voda

Přírodní památka Čertova kazatelna je zajímavě tvarována do nepravidelných dutin, vzniklých chemickým a solným zvětráváním arkóz, tedy pískovcových hornin s vyšším obsahem živce. Spíše ojediněle se vyskytující drobnější jamky na povrchu skály (voštiny) jsou důsledkem dvou protichůdných chemických procesů. Srážení křemitých tmelů skalní povrch zpevňuje, zatímco krystalizace solí skálu narušuje. Na modelaci povrchu skal se výrazněji podílí stékající voda, která vytváří při deštích na skalních římsách malé vodopády.

35/ Skály na břehu Mže před výstavbou silnice do Radčic, tudy vedla jen stezka pro pěší

23

Obr. 4: Ukázka z Průvodce naučnou stezkou Údolím Mže a Berounky, přístupného na internetu jako e-book

Pramen: Kopp 2011

Statistické ukazatele pro vyjádření rizikových procesů

Hodnocení přírodních rizik je ze své podstaty snahou o vyjádření extremity projevů přírodních procesů. Z pohledu učiva matematické statistiky se tedy nabízí mnoho příkladů, kdy k vyjádření míry rizika nestačí pouze využití středních hodnoty statistického souboru sledovaného jevu. Příkladem je redukované vnímání rizika meteorologického (příp. klimatického) sucha na základě rozložení průměrných měsíčních úhrnů srážek v roce. Klasický klimadiagram vyjadřuje pouze „průměrné“ úhrny, nikoliv pravděpodobnost nedostatku srážek. Míra tohoto rizika je přitom rozdílná v jednotlivých měsících, ovšem s jiným průběhem, než má režim průměrných srážek (obr. 5).

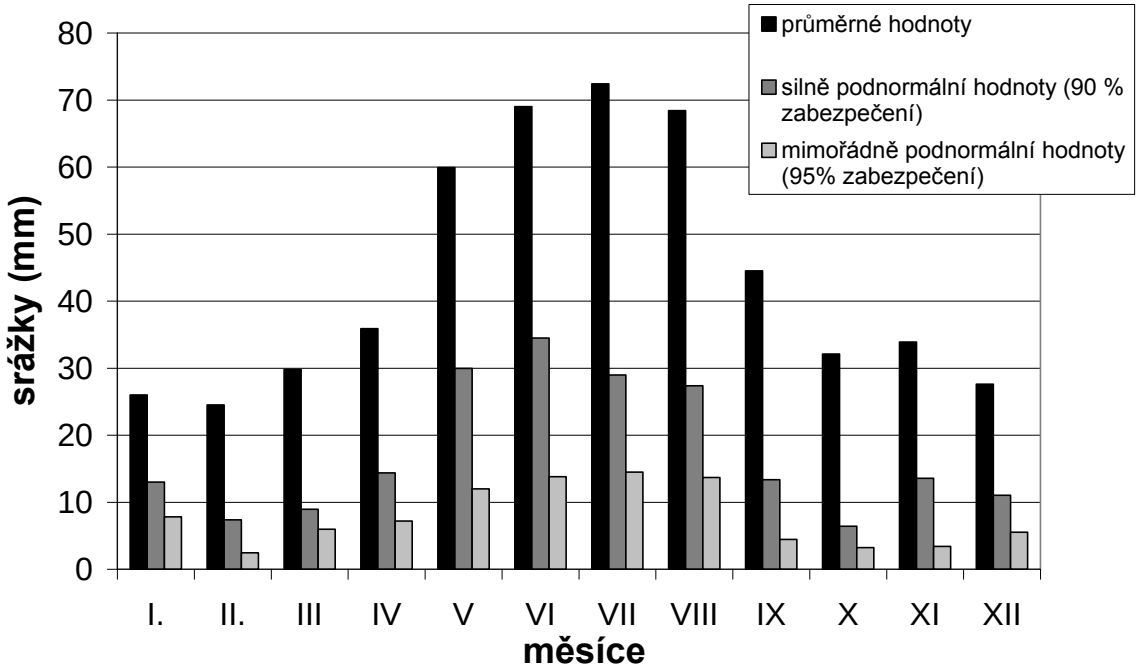

Obr. 5: Průměrné, podnormální a silně podnormální měsíční úhrny srážek ve stanici Líně.
Pramen: vlastní výpočet z dat ČHMÚ

Mentální mapy a vnímání rizika

Jako nástroj pro zapojení tématu environmentálních rizik do výuky lze využít také mentálních map. Na vybraných školách v Plzni bylo testováno využití mentálních map jako součásti projektu hodnocení životního prostředí v okolí školy (Ulip 2012). Znázorňování míst pozitivně vnímaných a rizikových (z hlediska kvality životního prostředí a vlastní bezpečnosti) bylo navrženo pro použití ve fázi před terénní částí projektu, ve které jsou konfrontovány subjektivní pocity znázorněné mentální mapou s objektivní skutečností. Otázky bezpečnosti v osobní rovině vystupují u žáků jako významnější, než možná environmentální rizika, která jako rizika mimořádných událostí zasahujících území plošně.

Přírodní rizika a cestovní ruch

Téma přírodních rizik je možné řadit jako důležité též ve výuce cestovního ruchu. Zejména na odborných středních školách zaměřených na cestovní ruch je vhodné řešit např. otázku rizik, se kterými nemají žáci přímé domácí zkušenosti (např. sopečná činnost, zemětřesení, tsunami, tropická cyklóna). Aktuální jsou některá rizika například pro region Středozemního moře. Přírodní rizika přitom vystupují v cestovním ruchu nejen jako rizikový faktor, důležitý například v otázce cestovního pojištění, ale také pozitivně jako významný lokalizační faktor poznávacích zájezdů (např. Vesuv, Pompeje apod.).

Závěr

Příspěvek naznačuje východiska a perspektivy zařazení tématu environmentálních rizik do geografického vzdělávání. Tématu bude vhodné věnovat systematickou pozornost v metodické přípravě nejméně ze dvou důvodů. Za prvé klade MŠMT stále velký důraz na problematiku ochrany člověka za mimořádných událostí v základních a středních školách, kam téma bezesporu patří. Za druhé přináší uplatnění tématu environmentálních rizik ve výuce geografie potřebné poznatky pro život a tím posouvá geografické vzdělávání blíž ke kýžené praktičnosti. Je zároveň třeba najít vhodné formy mezipředmětové spolupráce (občanská výchova, biologie, historie, chemie) a zapojení geografických otázek environmentálních rizik do průřezových témat, jako je zejména environmentální výchova, případně také mediální výchova.

Příspěvek vznikl za podpory grantu Západočeské univerzity v Plzni SGS-2010-051 Odraz environmentálních vlivů ve výuce přírodních věd.

Literatura

[1] ALCÁNTARA-AYALA, I. Geomorphology, natural hazards, vulnerability and prevention of natural disasters in developing countries. Geomorphology. 2002, č. 47, s. 107–124.

[2] BRENNAN, A. Disposition toward environmental hazards in Hong Kong Chinese: validation of a Chinese version of the environmental appraisal inventory (EAI-C). Journal of Environmental Psychology. 2003, č. 23, s. 369–384.

[3] ČERNÍK, L. Přírodní a environmentální rizika – znalosti a postoje obyvatel vybraných obcí Plzeňského kraje. Bakalářská práce. Plzeň: FPE ZČU v Plzni, 2011, 67 s.

[4] HAJŠMAN, J. Průvodce naučnou stezkou Údolím Úslavy. Plzeň: Útvar koncepce a rozvoje města Plzně, 2011, 60 s.

[5] INTERMAP Rizikové zóny záplav. Dostupné na www: <http://www.gisportal.cz/2011/08/povodnove-mapy-na-webu-cap>. [cit. 1. 5. 2012].

[6] KAŠPAROVÁ, V., HUČÍN, J. Výuka Ochrany člověka za mimořádných událostí v základních a středních školách. Týdeník školství, ročník 2010, číslo 18. Dostupné na www: <http://www.tydenik-skolstvi.cz/archiv-cisel/2010/18/vyuka-ochrany-cloveka-za-mimoradnych-udalosti-v-zakladnich-a-strednich-skolach/>. [cit. 15. 8. 2012].

[7] KOPP, J. Průvodce naučnou stezkou Údolím Mže a Berounky. Plzeň: Útvar koncepce a rozvoje města Plzně, 2011, 80 s. Dostupný na http://www.plzen.eu/o-meste/multimedia/ebook/ebook.aspx [cit. 10. 8. 2012]

[8] KOPP, J. Údolní niva jako místo terénní výuky. Geografické rozhledy 5/11–12, 2012, s. 16–17.

[9] KOPP, J. Využití GIS portálu města Plzně pro environmentální výchovu [CD ROM]. In: Alternativní metody výuky 2008. Praha: UK Praha, Praha.

[10] MARTÍNEK, B. a kol. Ochrana člověka za mimořádných událostí. Příručka pro učitele základních a středních škol. Praha: Ministerstvo vnitra – generální ředitelství Hasičského záchranného sboru ČR, 2003, 118 s.

[11] McGUIRE, B., MASON, I. a KILBURN, CH. Natural Hazards and Enviromental Change. London: Arnold, 2002. ISBN 0 34074220 8.

[12] MENTLÍK, P. a KOPP, J.. Kvalita přírodního prostředí jako předpoklad regionálního rozvoje. In Dokoupil, J. a Matušková, A. (eds.): Rozvojový potenciál Plzeňského kraje. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2005, s. 106–111. ISBN 80-7043-429-5.

[13] MŠMT. Pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k začlenění tématiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů č.j. 12050/03-22 ze dne 4. 3. 2003.

[14] ŘEZNÍČKOVÁ, D. a kol. Náměty pro geografické a environmentální vzdělávání: Výuka v krajině. Praha: KSGRR PřF UK v Praze, 2008, 184 s.

[15] SIT města Plzně Mapový portál města Plzně. Povodňový model – veřejný. Správa informačních technologií města Plzně, 2012. Dostupná na www: <http://mapy.plzen.eu> [cit. 1. 4. 2012]

[16] SUDLICKÝ, P. Přírodní katastrofy a environmentální hazardy – Multimediální výuková příručka. Bakalářská práce. Brno: MU Brno, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, 2006. 36 s.

[17] ULIP, M. Využití mentálních map životního prostředí v environmentální výchově. Diplomová práce. Plzeň: FPE ZČU v Plzni, 2012, 91 s.

ENVIRONMENTAL HAZARDS AND GEOGRAPHICAL EDUCATION

The paper presents environmental hazards theme and its using in the geographical education. The theoretical part discusses perception of environmental hazards in the society. Our research analyses with the help of questionnaire, how the inhabitants of ten chosen municipalities of Pilsen region percieve the term of natural and environmental hazards and which hazards are dangerous for them. The practical part of paper shows tools for education development – using of historic maps and pictures, mental maps, geoinformations and mathematical knowledges. The paper demonstrates possibilities how a school fieldworks can take place on the floodplain as representative environmnetal hazard area. The practical part of paper shows environmental hazards as education theme for mathematical thinking development – right statistical characteristic of drought and flood risk.

Key words: environmental hazards, natural hazards, geographical education

KOMPETENCE STUDENTŮ GEOGRAFIE NA VYBRANÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V POLSKU, ČESKÉ REPUBLICE, NA SLOVENSKU, V RAKOUSKU A NĚMECKU – HODNOCENÍ KOMPETENCÍ A PROFESIONALITY UČITELŮ ZEMĚPISU

Wiktor Osuch

Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography

Department of Geography Education

Cracow, Poland

wiktor_osuch@wp.pl, wikosuch@ap.krakow.pl

Abstrakt: Předmětem výzkumů bylo hodnocení kompetencí učitelů zeměpisu a studentů geografie – budoucích učitelů. Ve vzdělávacím procesu budoucích učitelů a učitelů zeměpisu podstatnou úlohu sehrávají kompetence, které jsou utvářeny především během geografického studia a odborné praxe ve škole. Autor předložené práce již několik let provádí výzkumy týkající se utváření předmětových a didaktických kompetencí studentů geografie – budoucích učitelů. Výzkumy byly prováděny v letech 2000–2009, tj. v období důležitém na změny probíhající v evropském vysokém školství. Tyto změny jsou označovány jako součást širšího procesu směřujícího k realizaci vize znalostí Evropy.

Klíčová slova: vzdělávání geografů, předmětové a didaktické kompetence

1. Úvod

Autor předložené příspěvku se domnívá, že získání vhodných kompetencí studenty geografie – budoucích učitelů je nejdůležitějším prvkem v profesní přípravě budoucího učitele, v tom rovněž učitele zeměpisu.

Ve vzdělávacím procesu budoucích učitelů a učitelů zeměpisu podstatnou úlohu sehrávají kompetence, které jsou utvářeny především během geografického studia a odborné praxe ve škole.

2. Přehled literatury

Český pedeutolog J. Průcha (2006, str. 306) definuje učitelské kompetence jako „soubor profesionálních dovedností, znalostí, hodnot a také postojů, kterými musí disponovat každý učitel, aby mohl efektivně vykonávat svoji práci“.

Známá autorita polské pedeutologie – H. Kwiatkovská – termín kompetence (lat. competentia) chápe jako „ […] schopnost a připravenost podnětu ke splnění úkolů na určité úrovni, která je integrací vědomostí, velkého počtu nepatrných dovedností, ale také přesností ve vykonávání hodnot” (Kwiatkovská 2008, str. 35).

Výzkumy na téma kompetencí v Česku dříve provedli mj. O. Šimoník (1994), ukázal na činnosti, které začínající učitel nezískal během studií, ale musel je získat během učitelské praxe. M. Chrástka (1996) psal na téma nezbytných učitelských kompetencí. Na základě dotazníkových průzkumů, které byly provedeny mezi učiteli, určil didaktické kompetence, které jsou nejdůležitější pro práci učitele, patří k nim: znalost základních metod výuky a jejich používání, dovedností verbální komunikace se žáky, učiteli a rodiči, schopnost formulovat cíle, schopnost hodnocení dosažených výsledků žáků.

Český geograf a didaktik A. Wahla (2000) psal na téma kvalifikace budoucích geografů a nutností využívání jak různých zdrojů vědomostí (ekonomie, techniky, technologie, politiky), tak i zasazení celého procesu vzdělávání do rozsáhlých společensko-hospodářských proměn ve světě.

L. Műllerová (2002) psala o kompetencích učitele v oblasti požadavků, které jsou kladené na žáky, znalosti kompetencí jeho žáků, znalosti metod a technik výuky pro dosažení vysokých výsledků vzdělávání žáků.

V. Heřmanová (2004) psala o získávání kompetencí z hlediska procesu učitelova sebevzdělávání. Podrobné dotazníkové průzkumy provedené mezi studenty se týkají mj. efektivity vzdělávání vybraných schopností budoucích učitelů.

Rakouští didaktici zeměpisu při každých programových změnách ve vzdělání geografů a učitelů zeměpisu formulují podrobnou charakteristiku absolventa těchto studií a jeho kompetencí. A. Erhard (2001) psal o kompetencích studentů geografie – budoucích učitelů ve spojení se změnami plánu a výukového programu vzdělání na Univerzitě v Innsbrucku. Kompetence byly rozdělené do skupin, např. v oblasti komunikace, odborné (fachliche) v oblasti učitelského vzdělání, v oblasti zeměpisu a hospodářských věd, didaktiky geografie.

Ch. Vielhaber (2006) psal o klasifikaci kompetencí a charakteristice absolventa geografických studií na Vídeňské univerzitě. Je zajímavé, že se autor málo věnuje předmětovým kompetencím z geografie a tím exponuje kompetence v oblasti kooperace a spolupráce, motivuje k činnosti, plánování, úvahám nad vlastní činností, zavedení inovací. Takové rozdělení kompetencí způsobuje upozornění na behaviorální kompetence, které jsou v současné době častěji zkoumané a popisované (Osiński 2010).

H. De Jong (2008) psal v Nizozemsku o vzdělání studentů geografie – budoucích učitelů. Kromě analýzy výukových programů vzdělávání geografů a praxe ve škole, popsal charakteristiku absolventa a jeho kompetence. Tyto kompetence rozdělil na: komunikační, pedagogické, odborné a didaktické, organizační, v oblasti spolupráce s učiteli, rodiči, v oblasti úvahy a profesionálního vývoje. Je zajímavé, že nejsou samostatně exponované předmětové kompetence z geografie, ale jsou spojené s didaktickými.

V posledních letech, zejména v zemích západní Evropy jsou prováděné výzkumy, které se týkají profesionálních osudů absolventů vysokoškolských a také geografických studií. Výzkumy se týkají vztahu mezi požadavky zaměstnavatelů na konkrétní kompetence kvalitního vzdělávání absolventů vysokých škol a situaci na trhu práce. Autoři Donert, Charzyński, Podgórski (2007) uvádějí příklad, kdy byly provedené výzkumy požadavků na určené kompetence, které jsou výsledkem geografické vysokoškolské edukace mezi pracovníky v evropském měřítku. Výzkumy také ukazují na různé přístupy ke studiu a odborné práci, např. studia pro zálibu (ideální situace) a bohaté meritorní **a** formální kompetence, které určují přínos pro školy tím, že připravuji absolventa na trh práce.

Zaměstnání není považováno za cíl studia, tímto se zabývají odborné školy, ale jako jeden z jeho efektů a úkolu, o kterém rozhoduje absolvent, vybavený souborem kompetencí (Heron, Le Hathaway - 2000, Owen 2001). Velký zájem zaměstnavatelů o absolventy oborů geografie, ekologie a geologie je díky provedeným výzkumům – je rovněž cestou k předcházení nezaměstnanosti absolventů (Gedye, Fender, Chalkley – 2004).

Podle D. Piróg (2010) od absolventů vysokých škol se očekává: „ […] profesionality ve vlastním oboru, analytického myšlení, schopnosti vedení skupiny, znalostí příbuzných oblastí, schopností rychlé výuky, schopností efektivního negování, dovedností obsluhy počítače, inovace, upřímností" (Piróg 2010, str. 75). v Polsku takové výzkumy v širším měřítku nebyly provedené, i když můžeme očekávat, že brzy budou provedeny mezi geografy různých oborů.

Jedním z hlavních cílů Boloňské deklarace je rozšíření takové koncepce vysokoškolského vzdělávání, která připravuje studenty k mobilitě, pružnosti a konkurenceschopnosti na evropském trhu práce. Splnění těchto předpokladů umožňuje především vybavení všech studentů klíčovými kompetencemi. Soubor klíčových kompetencí musí být uskutečněn na každé vysoké škole, která vzdělává geografy. Kromě toho je třeba brát v úvahu kompetence, které jsou spojeny se společensko-hospodářským specifickým charakterem a zvyky dané země. Tato skupina kompetencí určuje charakter univerzity, měla by být výsledkem autorského programu vzdělávání vysokoškolského kádru, ve kterém se předpokládají hlavně praktické strategie získávání žádoucích kompetencí.

O kompetencích, zejména o klíčových kompetencích ve výuce matematiky psal J. Molnár (2007), podrobně představil význam matematiky ve formování konkrétních klíčových kompetencí u žáků základních škol. Za pozornost stojí široký přehled J. Molnárem citovaných definicí klíčových kompetencí a také vlastní interpretace těchto pojmů.

Boloňská deklarace představuje rovněž nový paradigmat učitelského vzdělávání, ve kterém důležité místo zaujímá strategie výuky skrze vyučování (*learning upon teaching*), které naznačuje:

- **získávání kompetencí praktickými činnostmi studenta v průběhu vysokoškolských kursů;**
- **získávání kompetencí praktickým angažováním vysokoškolského učitele během vedení jeho kursů (např.: student bude samostatně provádět činnosti s využitím této metody, než aby se seznámil s vybranou metodou geografického vzdělávání);**
- **zlepšování kompetencí během odborné praxe (Salgueiro 2005).**

V představované klasifikaci T. B. Salgueiro (2005) je důležité to, že se týká vzdělávání budoucích učitelů zeměpisu.

3. Výsledky dotazníkových průzkumů na vybraných vysokých školách v Polsku, České republice, na Slovensku, v Rakousku a Německu

Autor předložené práce provedl v letech 2004-2006 sondážní dotazníkové průzkumy u studentů geografie – budoucích učitelů zeměpisu, které byly zaměřeny na vzdělání didaktických a předmětových kompetencí studentů a týkaly se vybraných vysokých škol ve střední Evropě. Výzkumy si mimo jiné kladly za cíl srovnat úroveň získání kompetencí

studenty geografie na těchto vysokých školách: Ostravské univerzitě, Prešovské univerzitě, Vídeňské univerzitě, Pedagogické akademii ve Vídni, Univerzitě v Grazu, Univerzitě Johanna Wolfganga Goetheho ve Frankfurtu nad Mohanem, Vysoké škole pedagogické (Pädagogische Hochschule) ve Freiburgu a Pedagogické akademii v Krakově.

Dotazníkových průzkumů se zúčastnilo kolem 300 studentů geografie. Autor předložené práce provedl výběr vysokých škol na základě již dříve navázané spolupráce s vysokoškolskými učiteli, která umožňovala realizovat dotazníkové průzkumy, zájmem jednotlivých vysokých škol realizovat tyto výzkumy a seznámit se s výsledky, a také relativně nízkými náklady na provedení výzkumů. Autor práce se v provedených výzkumech více soustředil na předpoklady, organizaci a průběh praktického vzdělávání studentů, na průběh odborné praxe na školách a zvláště na změnách, se kterými se ve školství vysokých škol v Evropě můžeme setkat.

Výzkum konkrétních kompetencí však netvořil hlavní cíl těchto výzkumů, hlavním cílem bylo srovnání kompetencí na vybraných vysokých školách v zemích střední Evropy, které zabývají vzděláváním budoucích učitelů, proto také budou představeny pouze příklady některých kompetencí. Kromě toho na některých vysokých školách (hlavně rakouských) nebylo možno provést výzkumy s větší populací studentů geografie, kteří se podíleli na praktickém vzdělávání ve škole, důvodem byly málo početné ročníky. Pro výzkum byl použit dotazník, který byl použit ve výzkumech na polských vysokých školách.

Část výsledků výzkumů (z rakouských a německých vysokých škol) byla prezentována během Polského sjezdu geografické společnosti v Lublinu v 2004 roce (Osuch, 2004), jiná část výsledků ze Slovenska a Česka byla prezentována během mezinárodní konference v Banské Bystrici (Osuch, 2006).

Níže uvedené grafy představují procentní podíl získaných kompetencí a představují pouze vybrané didaktické kompetence, které průměrují podobné výsledky výzkumů pro rakouské a německé školy. Autor předložené práce v té době neprováděl podrobnou analýzu hodnocení získání jednotlivých kompetencí, důvodem byl odlišný způsob známkování v těchto zemích. V následujících grafech jsou pro srovnání uvedeny zprůměrované výsledky výzkumů šesti polských vysokých škol z roku 2000. s ohledem na velké rozdíly ve vzdělávacích systémech studentů geografie, v tom také v přípravě na učitelské povolání, jakož i v odlišné struktuře školství ve srovnávaných zemích, je velmi obtížné na základě krátkých sondáží vyvozovat podrobné závěry a zobecnění.

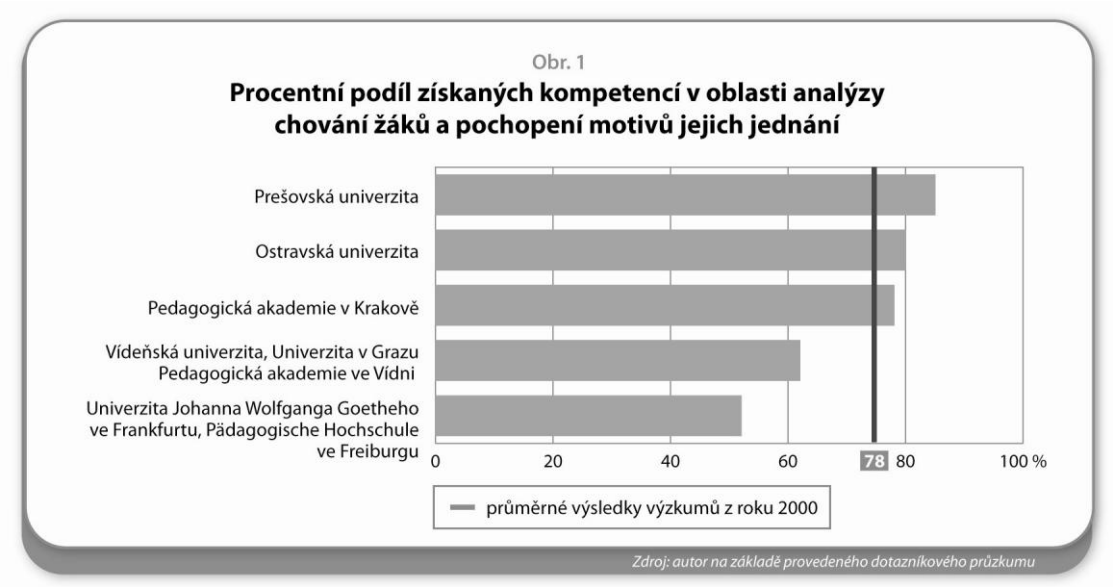

Pramen: [15] Osuch, 2010

Již úvodní výzkumy upozornily na to, že zavedení dvoustupňového vzdělávání nemá vliv na zvyšování vzdělání kompetencí budoucích učitelů zeměpisu. Německé a rakouské vysoké školy již dříve zavedly dvoustupňový systém a výsledky výzkumů pro tyto vysoké školy se týkají studia 1. stupně (bakalářského studia). Budoucí učitelé v Německu a Rakousku (zejména na gymnáziu) nemají povinnost pokračovat v magisterském vzdělávání a ve většině případů hned po ukončení bakalářského studia začínají pracovat ve škole a ve studiu 2. stupně (magisterského studia) nepokračují.

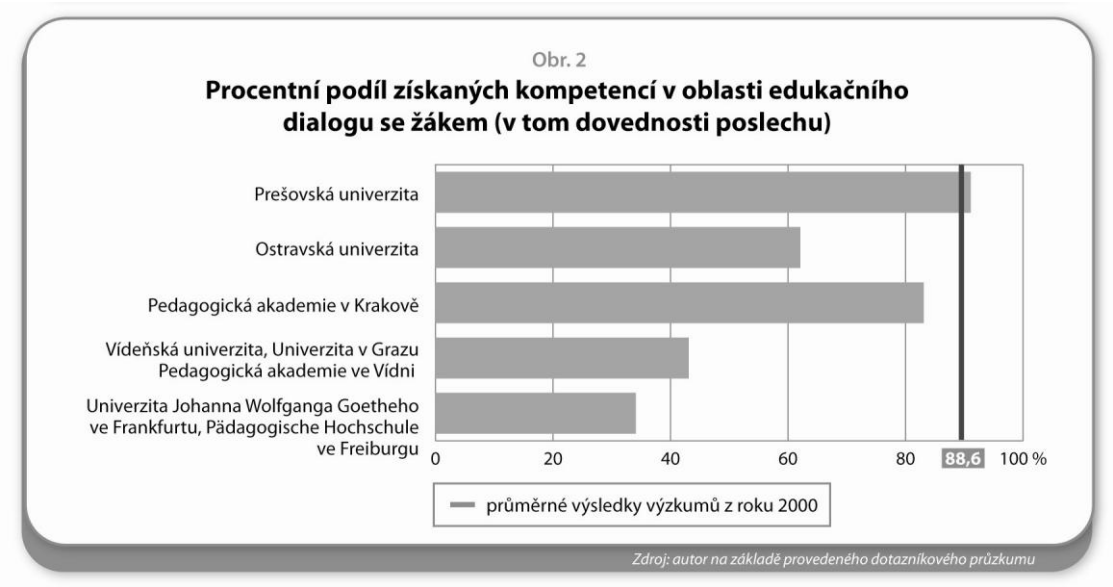

Pramen: [15] Osuch, 2010

Jiná je tradice vzdělávání učitelů v Polsku, Česku a na Slovensku. v těchto zemích se studenti – budoucí učitelé obvykle rozhodují pro pětileté magisterské studium (v České republice na

některých vysokých školách nově na strukturované bakalářské a navazující magisterské studium).

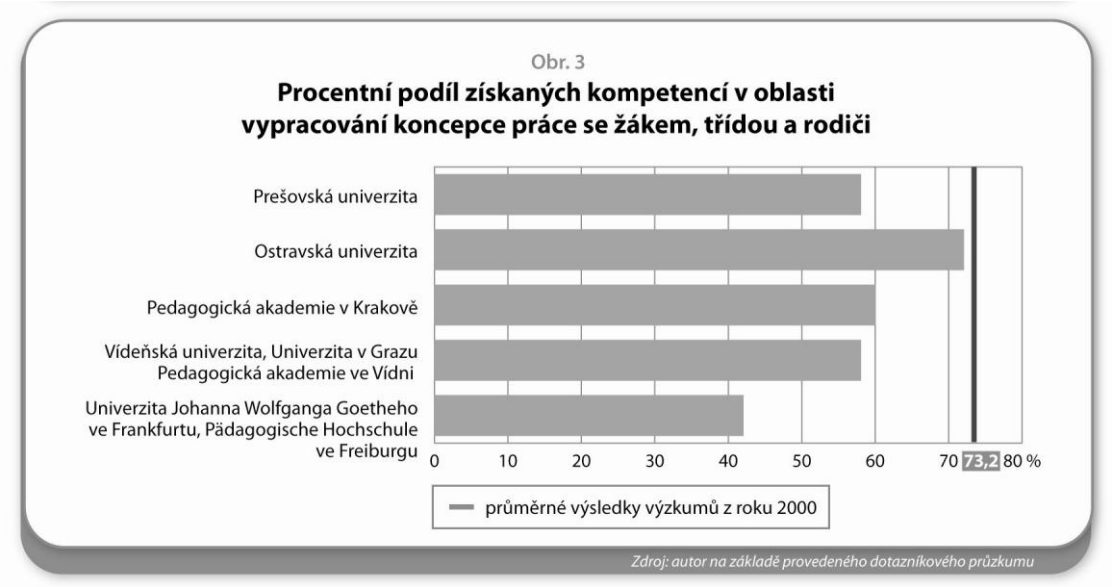

Pramen: [15] Osuch, 2010

Z představených grafů jsou zřejmé následující závěry:

- podíl získaných didaktických kompetencí byl rozdílný;
- didaktické kompetence z psychologie a pedagogiky (obr. 1, 2, 3) mnohem lépe získali studenti geografie na Prešovské univerzitě a na Ostravské univerzitě než v německých a rakouských vysokých školách, studenti krakovské Pedagogické akademie v oblasti vzdělání těchto kompetencí dosáhli průměrných výsledků;
- didaktické kompetence z didaktiky geografie či zeměpisu (obr. 4, 5, 6) nejlépe získali studenti geografie na Prešovské univerzitě a na Pedagogické akademii v Krakově, na zbývajících školách byly výsledky mnohem rozdílnější (nejhůře skončili studenti německých vysokých škol);

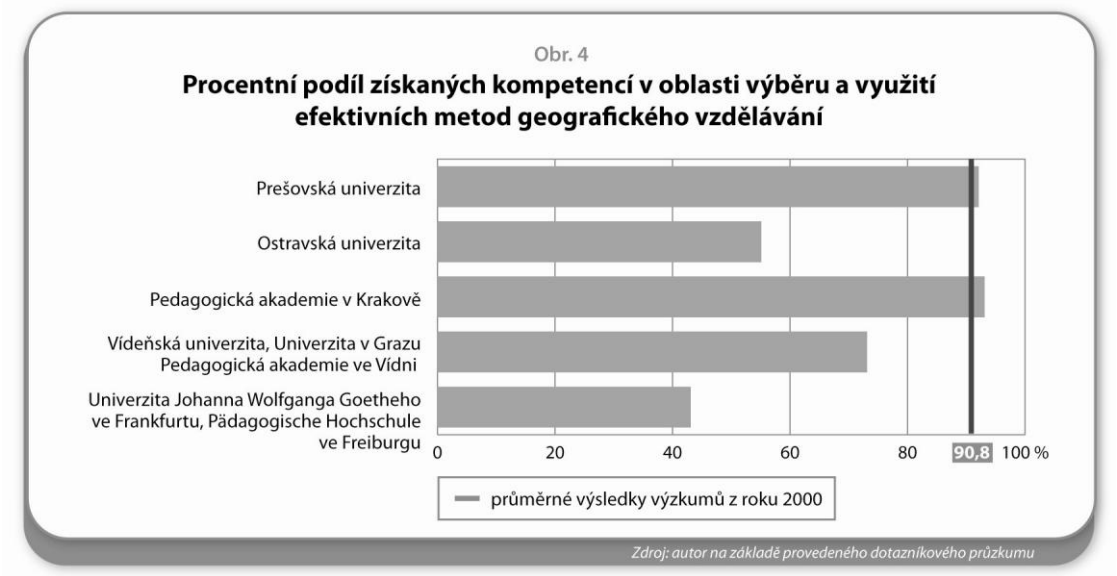

Pramen: [15] Osuch, 2010

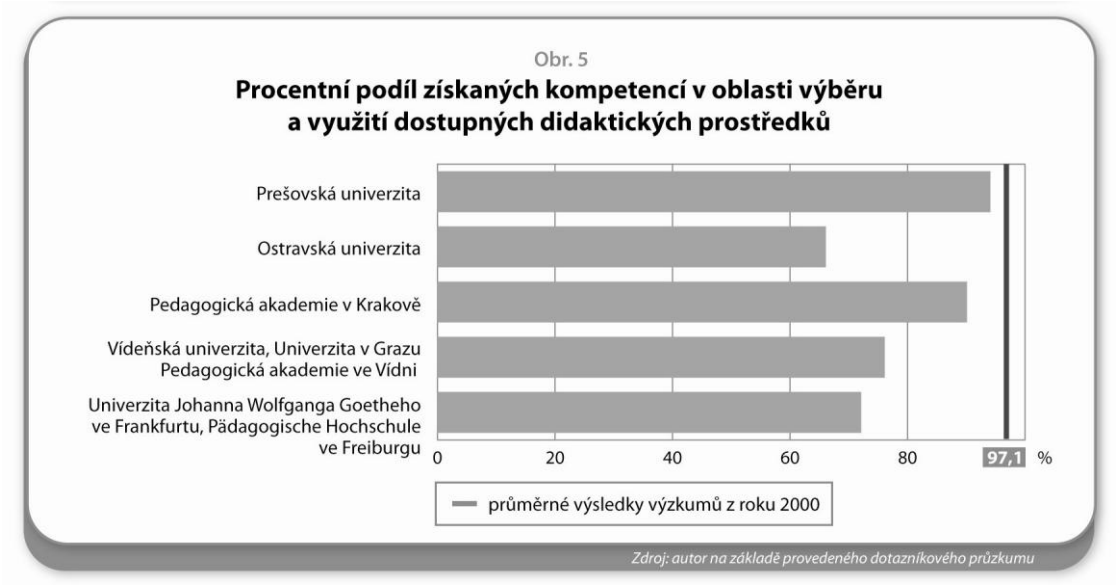

Pramen: [15] Osuch, 2010

- studenti geografie Ostravské univerzity mnohem lépe získali didaktické kompetence z psychologie a pedagogiky než didaktické kompetence z didaktiky geografie (zeměpisu). Studenti geografie pedagogických vysokých škol v Německu a Rakousku dosáhli mnohem horších výsledků v získání didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu) než studenti krakovské Pedagogické akademie a studenti vysokých škol v Česku a na Slovensku;

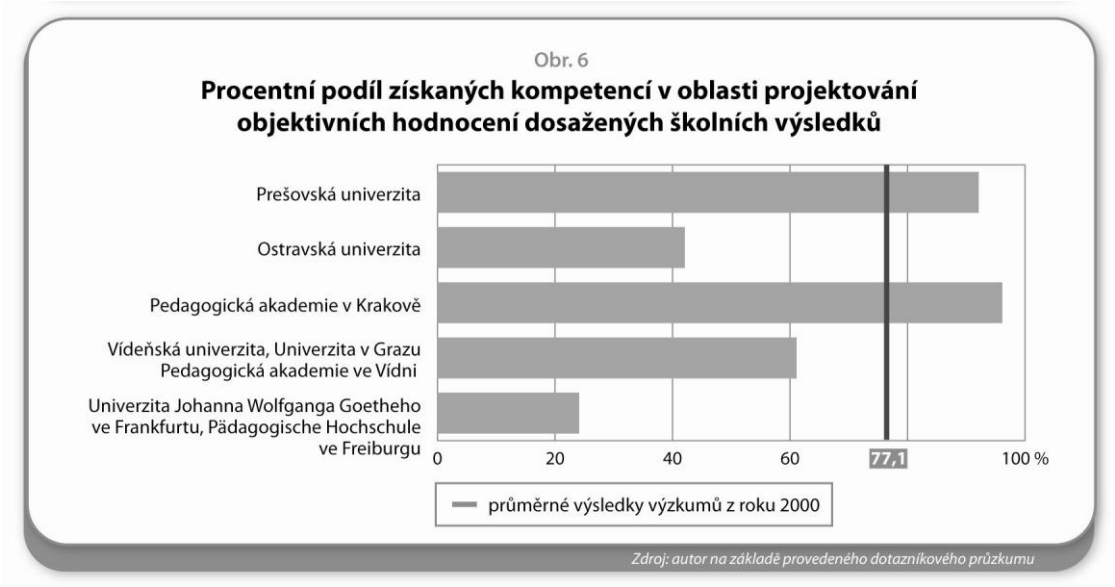

Pramen: [15] Osuch, 2010

- studenti geografie pedagogických vysokých škol v Německu a Rakousku dosáhli mnohem horších výsledků vzdělání didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu) než studenti krakovské Pedagogické akademie a studenti vysokých škol v Česku a na Slovensku (Osuch 2006);

Autor předložené práce měl k dispozici výsledky výzkumů, které umožnily předložit následující obecné závěry, týkající se možnosti vzdělání jednotlivých předmětových a didaktických kompetencí:

- studenti geografie získávali předmětové a didaktické kompetence během teoretické výuky na vysoké škole, během terénních cvičení a odborné praxe ve škole;

- v případě utváření předmětových kompetencí z geografie (zeměpisu) měla největší význam teoretická výuky a terénní cvičení, na druhou stranu odborná praxe na škole má pro získávání těchto kompetencí o něco menší význam;

- největší význam na utváření didaktických kompetencí z psychologie a pedagogiky měla odborná praxe na škole, nikoliv však teoretická výuka psychologie a pedagogiky, jejichž výuka byla slabě zakomponována do programových reálií a potřeb školy;

- utváření didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu) probíhalo více méně souběžně s rozšiřováním teoretických znalostí na vysoké škole a odbornou praxí na škole (Osuch, 2004).

Kromě obecných závěrů, které se týkají vzdělání jednotlivých kompetencí studentů geografie, je třeba přihlížet na specifičnost jednotlivých vysokých škol, které se podílely na dotazníkových průzkumech. Kromě rozdílných výsledků ve vzdělání v kompetencích, bylo také zjištěno, že na některých vysokých školách byly tyto výsledky nevyhovující. Rozdílné

programy a modely vzdělávání učitelů, rozdílná struktura školství, organizace studia, angažovanost studentů geografie a kmenových pracovníků na vysoké škole, ne vždy působily příznivě na dosažení nejlepších výsledků. Nepatrné procento získaných didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu) na Ostravské univerzitě bylo zapříčiněno malým rozsahem praxe na škole a také tradicí vysoké školy ve vzdělávání geografů, nikoli učitelů.

Bylo dále zjištěno, že výuku předmětů psychologie a pedagogika na většině vysokých škol, kde probíhal výzkum, nevedou (negarantují) pracovníci zaměstnaní na ústavu nebo katedře geografie. Ve skutečnosti studenti výuce těchto předmětů nepřikládali větší pozornost.

Výjimkou byla Prešovská univerzita, kde pedagogika byla vyučována přímo didaktiky geografie (zeměpisu). Těmto zjištěním je třeba věnovat širší diskusi, neboť studenti geografie jsou výukou psychologicko-didaktického bloku patřičně motivováni ke studiu těchto předmětů. Studenti přiznali, že v případě získávání didaktických kompetencí z psychologie a pedagogiky nebyla teoretická výuka dostatečná, příliš krátká praxe na škole způsobuje, že existuje malý prostor tyto kompetence procvičovat. Je třeba poznamenat, že odborná praxe na škole na německých a rakouských vysokých školách byla v té době rozsáhlejší než tyto praxe na polských vysokých školách, což ale nemělo vliv na dosažené výsledky v oblasti didaktických kompetencí didaktiky geografie (zeměpisu). Je třeba dodat, že nejen průběžná praxe, ale také pololetní praxe vedená garantujícím učitelem a didaktikem zeměpisu byla podstatně rozsáhlejší. je to určité překvapení, nicméně důvod tak nízké úrovně vzdělání didaktických kompetencí v oblasti didaktiky geografie (zeměpisu) je zřejmě nutno hledat jinde. Studenti geografie německých a rakouských vysokých škol, kteří se připravují k učitelskému povolání (zejména v Hauptschule), se nesetkali s náročným obsahem výuky oborových předmětů. Výsledky dotazníkových průzkumů, které se týkaly vzdělání předmětových kompetencí ze zeměpisu, rovněž upozornily na slabé výsledky ve vzdělávání těchto kompetencí na německých a rakouských vysokých školách. Na Pedagogické akademii ve Vídni v programech studia převládala jen humánně-ekonomická geografie, sporadicky se objevovala výuka fyzické geografie. Je možné, že slabé výsledky v oblasti získávání předmětových kompetencí ze zeměpisu také přispěly k dosažení horších výsledků ve vzdělání didaktických kompetencí z psychologie a pedagogiky, a tím i k získání celkově horších výsledků ve vzdělání didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu), i když výsledky byly dosaženy výsledky na vyšší úrovni vzdělání didaktických kompetencí z psychologie a pedagogiky. Je tedy možné, že vzdělávání učitelů pouze na úrovni bakalářského studia, a to dvou oborů současně nemělo na utváření předmětových kompetencí z geografie (ze zeměpisu) a didaktických kompetencí z didaktiky geografie (zeměpisu) pozitivní dopad, což potvrdily úvodní výzkumy na německých a rakouských vysokých školách (Osuch, 2007, 2010).

Nastíněné výsledky mohou být motivem pro další podrobnější výzkumy v oblasti utváření kompetencí budoucích učitelů. Autorovi předložené práce se ovšem nepodařilo získat finanční prostředky k provedení podrobnějších výzkumů, což také ovlivnilo jeho rozhodnutí neprovádět tyto výzkumy. Existuje ovšem plán návratu k této koncepci formou případného grantu, neboť na některých vysokých školách (českých a rakouských) se lze setkat s velkým zájmem a snahou organizovat a provádět výzkumy.

4. Výsledky dotazníkových průzkumů kompetencí učitelů zeměpisu v oblasti použitívzdělávacích metod a využití didaktických prostředků

Autor předložené příspěvku využil hodinu zeměpisu vedenou učiteli - garanty odborné praxe studentů k hodnocení vybraných kompetencí. Autor se v příspěvku omezil na prezentaci vybraných otázek provedenýchvýzkumů, které se týkají kompetencí učitelů zeměpisu v oblasti použitívzdělávacích metod a využití didaktických prostředků.

Nejen kompetence učitele, ale i jeho angažovanost a aktivita v hodině zeměpisu byly předmětem hodnocení studentů a provedené analýzy přípravy a vedení hodiny zeměpisu. Zápis z hospitace hodiny vyplnilo 115 studentů prezenčního a kombinovaného studia v Geografickém ústavu Pedagogické univerzity v Krakově (2009), kteří vykonávali praxi na gymnáziu a 80 studentů prezenčního studia během praxe v lyceu.

Níže uvedené grafy (obr. 7, obr. 8) představují využití vzdělávacích metod v hodině zeměpisu u učitelů, a to viděno studenty geografie – budoucími učiteli během hospitace hodiny (Osuch 2010).

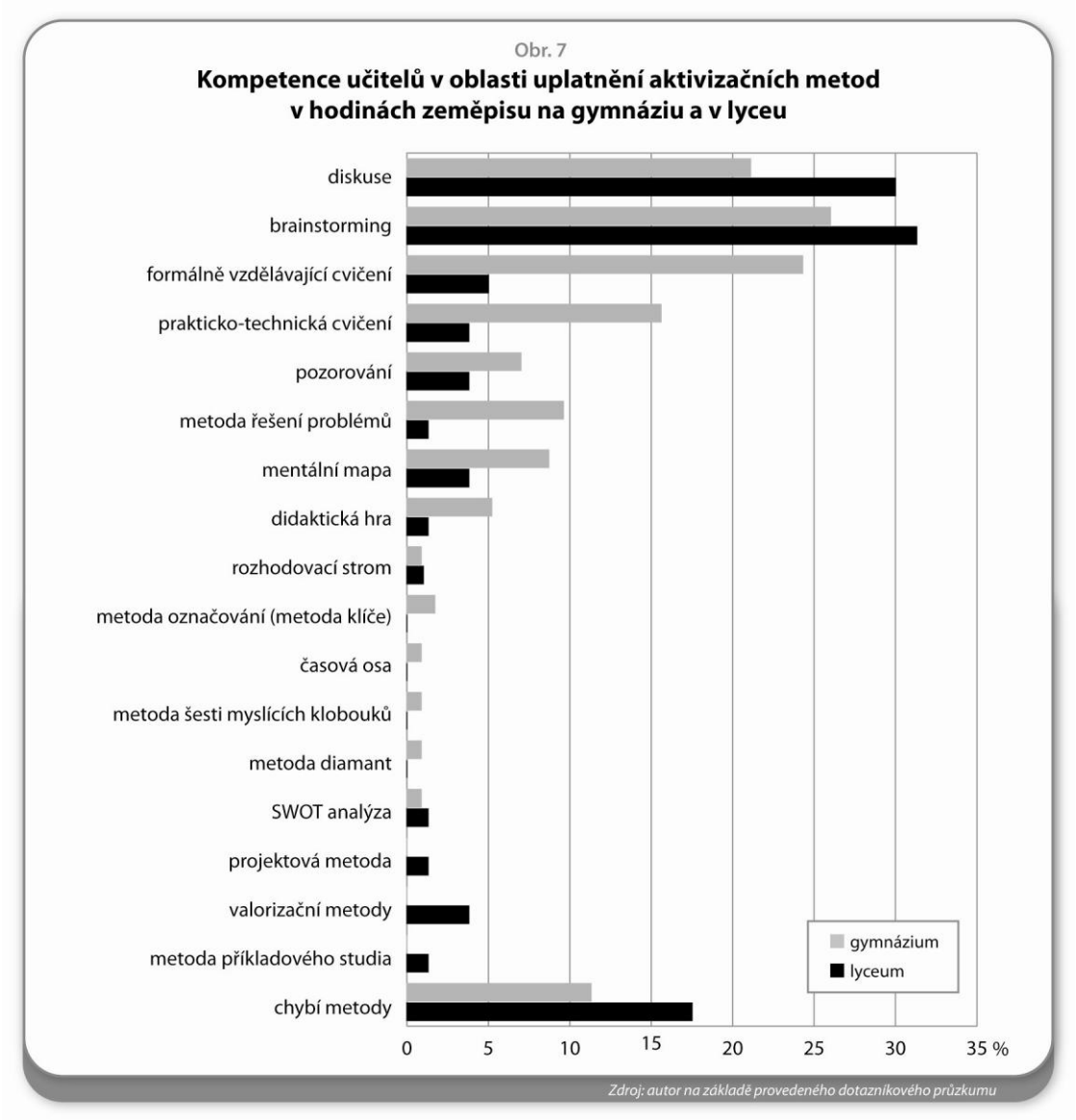

Pramen: [15] Osuch, 2010

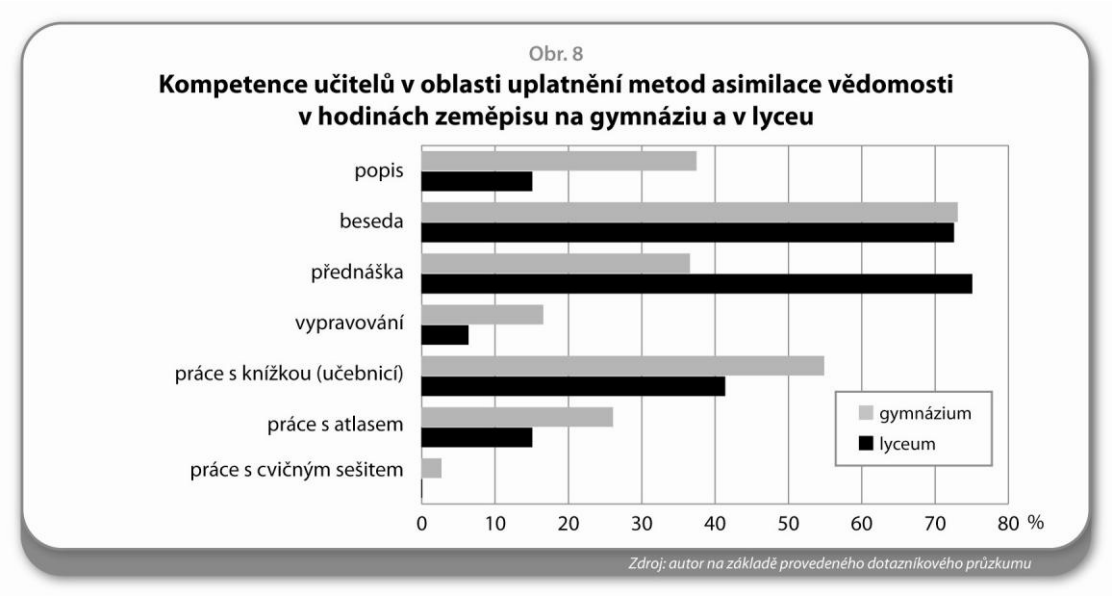

Pramen: [15] Osuch, 2010

Na základě provedených výzkumů byl zformulován obecný závěr.

Učitelé zeměpisu – garanti praxí na hospitovaných hodinách na gymnáziu byli kompetentní nejčastěji u těchto metod:

- asimilace znalostí (které převládají): beseda, práce s knížkou, popis, práce s atlasem,
- aktivizujících, například: formálně vzdělávací cvičení, brainstorming, diskuse, prakticko-technická cvičení.
- Učitelé zeměpisu – garanti praxe na hospitovaných hodinách v lyceu byli kompetentní nejčastěji u těchto metod:

- asimilace znalostí (které převládají): přednáška, besedy, práce s knížkou,
- aktivizujících, kde převládají: brainstorming, diskuse. Nedostatek aktivizujících metod potvrdilo až 17,5% studentů.
- Lze se tedy domnívat, že učitele měli především kompetence v oblasti využití metod asimilace znalostí.

3. Závěr

Autor předložené práce již několik let provádí výzkumy týkající se utváření předmětových a didaktických kompetencí studentů geografie – budoucích učitelů

Prováděné výzkumy mohou efektivně přispět k optimalizaci vzdělávacího procesu učitelů, v tom také učitelů zeměpisu nejen v Polsku a Česku, a mohou přispět k vypracování účinného a efektivního vzdělávacího modelu budoucích učitelů a k získávání požadované kompetence.

Předložené výsledky výzkumů by měly být impulsem k dalším analýzám a úvahám v oblasti utváření kompetencí budoucích učitelů.

Literatura:

[1] CHRÁSTKA M. (1996): Které vědomosti a dovednosti z pedagogiky považují ucitelé za důležité? Pedagogika nr 4 (46), s. 256-265.

[2] DE JONG H. (2008): Aspekte der Ausbildung von Geographielehrer/inne/n In den Niederlanden. GW Unterricht Nr 109/2008, Wien, s. 27-32.

[3] DONERT K., CHARZYŃSKI P., PODGÓRSKI Z. (eds.), (2007): Teaching geography in and about Europe. Toruń: Herodot Network, 143 s.

[4] ERHARD A. (2001): Der neue Studienplan fűr das Unterrichtsfach Geographie und Wirtschaftskunde (Lehramt) an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Innsbruck GW Unterricht Nr 82/2001, Wien, s. 54-62.

[5] GEDYE S., FENDER E., CHALKLEY B. (2004): Geography and jobs: undergraduate expectations and graduate experience. Journal of Geography in Higher Education, 28, nr 3, s. 381-396.

[6] HEŘMANOVÁ V. (2004): Profesní sebepojetí učitelů. Acta Universitatis Purkynianae 102. Ústí nad Labem, 191 s.

[7] HERON R., LE HATHAWAY J. T. (2000): An international perspective on developing skills through geography programmes for employability and life: narratives from New Zeland and the United States, Journal of geography Higher Education, 24, nr 2, s. 271-276,

[8] KWIATKOWSKA H., (2008): Pedeutologia. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 260 s.

[9] MOLNÁR J. (2007): Učebnice matematiky a klíčové kompetence. Univerzita Palackého v Olomouci. 72 s.

[10] MŰLLEROVÁ L. (2002): Řízení učební činnosti (jako aktivní konstrukce poznání žáků). Acta Universitatis Purkynianae 85. Ústí nad Labem, 135 s.

[11] OSIŃSKI Z. (2010): Kompetencje miękkie absolwenta humanistycznych studiów wyższych a metody prowadzenia zajęć. In: Sitarska B., Droba R., Jankowski K. (eds.): Studia wyższe z perspektywy rynku pracy. Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 57-66.

[12] OSUCH W. (2004): Kształcenie przyszłych nauczycieli geografii w wybranych ośrodkach akademickich w Polsce, Austrii i Niemczech. In: Michalczyk Z. (ed.): Badania geograficzne w poznawaniu środowiska. Polskie Towarzystwo Geograficzne. Oddział Lubelski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydawnictwo UMCS Lublin 2004, s. 758-763.

[13] OSUCH W. (2006): Formation Geography Professional Competences – candidates for teachers in selected universities in Poland, Germany, Slovakia and Czech Republic. Geograficka Revue roc. 2, č. 2, 2006. UMB Banska Bystrica, s. 558-565.

[14] OSUCH W. (2007): Zmiany w systemie kształcenia nauczycieli a kompetencje przyszłych nauczycieli geografii. In: Strzyż M., Zieliński A. (eds.): Region w edukacji przyrodniczo-geograficznej. Nauki Geograficzne w Badaniach Regionalnych, Tom IV, Kielce, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Oddział Kielecki Polskiego Towarzystwa Geograficznego. s. 81-88.

[15] OSUCH W. (2010): Kompetencje nauczycieli geografii oraz studentów geografii – kandydatów na nauczycieli. Prace Monograficzne nr 570. Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010, ss. 304.

[16] OWEN E. (2001): What skills do employers need? Journal of Geography in Higher Education, 25, nr 1, s. 121-126.

[17] PIRÓG D. (2010): Studia wyższe a rynek pracy w Polsce – zarys stanu badań. In: Sitarska B., Droba R., Jankowski R. (eds.): Studia wyższe z perspektywy rynku pracy. Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, 67-80.

[18] PRŮCHA J. (2006): Pedeutologia. In: Śliwerski B. (ed.): Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych. Tom 2, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, s. 293-316.

[19] SALGUEIRO T.B. (2005): Geography programs and Bologna. In: Changing horizons in geography education. Herodot Network, Liverpool-Toruń, s. 102-106.

[20] ŠIMONÍK O. (1994): Začínající učitel, Masarykova univerzita, Brno 1994, 94 s.

[21] VIELHABER CH. (2006): Wie viel Nachhaltigkeit verträgt das Schulfach Geographie und Wirtschaftskunde? Unterricht Nr 103/2006, Wien, s. 17-24.

[22] WAHLA A. (2000): Vnější podněty geografického vzdělávání. In: Zioło Z. (ed.): Znaczenie geografii w systemie edukacyjnym. Problemy Studiów Nauczycielskich nr 25. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000. s. 97-102.

COMPETENCES OF GEOGRAPHY STUDENTS FROM SELECTED UNIVERSITIES IN POLAND, CZECH REPUBLIC, SLOVAKIA, AUSTRIA AND GERMANY AND THE ASSESSMENT OF COMPETENCES AND PROFESSIONALISM OF GEOGRAPHY TEACHERS

The aim of the conducted research was: comprehensive evaluation of competence acquired by active geography teachers (supervisors of students' school practice) and by geography students, multiaspectual analysis of factors affecting the process of competence development in geography teacher-trainees, and creation of a model of teacher's competence evaluation by geography students.

The surveys were conducted both among geography teachers (school practice supervisors) and geography students.

The research was carried out in several stages; in total, it included about 1200 geography teacher-trainees in selected academic centres in Poland, the Czech Republic, Slovakia, Germany and Austria, and about 100 active geography teachers of lower and higher secondary schools in Poland.

The research was designed to provide answers to the following questions:

- *What competences were acquired by geography students of the selected universities?*

- *What knowledge and skills should a geography student (of various types of geographic studies) possess in order to fulfil the requirement of professional geographic and pedagogical education?*

- *What subject and didactic competences did teachers acquire during the course of studies, and what elements did they acquire while working at school?*

On the basis of the conducted research, conclusions and generalizations for further actions were formulated:

- *the level of subject competence in geography influences evaluation of the teacher's competence presented in the geography class, therefore subject competence in geography is definitely most frequently associated with success in the class;*

- *geography students of all examined year-groups are able to recognize the level of subject competence of the teachers-school practice supervisors, and are able to conduct a thorough and objective evaluation of a geography class.*

Additionally, conclusions have been formulated concerning improvement of curricula and study plans; the most important ones seem to be the following:

- *paying attention to didactic competences in geography and in tutorial pedagogy, which are difficult to develop in the course of studies and require more time and school practice.*

Research in this area should successfully contribute to optimization of the teacher-training process and to development of an effective and efficient model of teacher-training and competence acquisition.

Key words: geographers' education, geographers' competences.

VYUŽITÍ STARÝCH MAP A NÁSTROJŮ PRO ZPŘÍSTUPNĚNÍ A JEJICH ANALÝZU PRO VÝUKOVÉ ÚČELY

Zdeněk Stachoň, Jiří Kozel

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita

Kotlářská 2, Brno, 61137

zstachon@geogr.muni.cz, jirikozel@mail.muni.cz

Abstrakt: Výuka dějin kartografie probíhá na většině škol s výukou kartografických a geografických oborů. v souvislosti s vývojem v oboru je k dispozici stále větší množství digitálních kopií starých map na straně jedné a nástrojů pro práci s nimi na straně druhé. Logickou reakcí je potom zařazení ukázek dostupných map a také využití dostupných nástrojů nejen v předmětech zaměřených na výuku dějin kartografie.

Prezentovaný příspěvek představuje dostupné nástroje pro práci se starými mapami a na zvolených příkladech prezentuje jejich možnosti pro využití ve výuce.

Klíčová slova: Staré mapy, nástroje pro zpřístupnění starých map

ÚVOD

Staré mapy představují unikátní zdroj informací, který se díky rozvoji geoinformačních technologií stává dostupný odborné i laické veřejnosti. Značné využití již nalezly při studiích věnujícím se dynamice krajiny (např. portál Změny ve využívání krajiny [4]), při tvorbě územních plánů apod. Díky stále větší nabídce bezplatných nástrojů pro zpracování těchto map se využití starých map rozšiřuje do více oblastí. Jednou z nich je využití starých map a dostupných nástrojů pro jejich zpracování při prezentaci probíraných témat na vysokých školách s výukou kartografie a geografie. v následujících kapitolách jsou prezentovány příklady pro využití starých map a možnosti dostupných nástrojů.

Jako staré mapy jsou chápány nejen staré tisky (tj. mapy vydané před rokem 1850), ale všechny mapy, u nichž vypršela podle autorského zákona (č.121/2000) autorská práva, tudíž není omezeno jejich využití.

Příspěvek si neklade za cíl vytvořit vyčerpávající seznam dostupných nástrojů pro zpracování starých map, ale spíše prezentovat existující možnosti na vybraných příkladech.

PŘÍKLADY VYUŽITÍ STARÝCH MAP a NÁSTROJŮ PRO JEJICH ZPRACOVÁNÍ

Staré mapy obsahují nejen informaci tematickou, ale také dokumentují konstrukční základy map dané doby a používané kartografické metody pro vyjádření polohopisu, výškopisu a popisu. K uvedeným informacím jsou dále prezentovány příklady jejich použití ve výuce pomocí dostupných nástrojů.

Prezentace metod kartografické vizualizace

Ukázky starých map mohou doplnit prezentované metody kartografické vizualizace. Jako modelový příklad metod zobrazení výškopisu mohou v tomto případě sloužit Kořistkovy výškopisné mapy pro prezentaci hypsometrie (viz obr. 1) nebo mapy třetího vojenského mapování kombinující pravé šrafy a vrstevnice. Tímto způsobem je možné prakticky prezentovat většinu tradičních kartografické vyjadřovací prostředků.

Obr.1. Výřez z Kořistkovy výškopisné mapy Prahy a Speciální mapy.
Pramen: Mapová sbírka Geografického ústavu, Přírodovědecké fakulty, Masarykovy univerzity.

Prezentace konstrukčních základů map

Souřadnicové sítě a kartografická zobrazení tvoří témata základních přednášek oborů kartografie. Pro demonstraci rozdílů mezi systémy používanými na území České republiky jsou vhodné speciální mapy 1:75 000. Tyto mapy vznikaly téměř tři čtvrtě století v různých zobrazeních a souřadnicových systémech (viz obr. 2).

Při využití vhodných nástrojů je možné demonstrovat zkreslení v různých částech map. Příkladem takového nástroje může být nástroj MapAnalyst umožňující zjištění průměrného měřítka, stočení, zobrazení ekvideformát, posunutí identických bodů apod. (viz obr. 3)

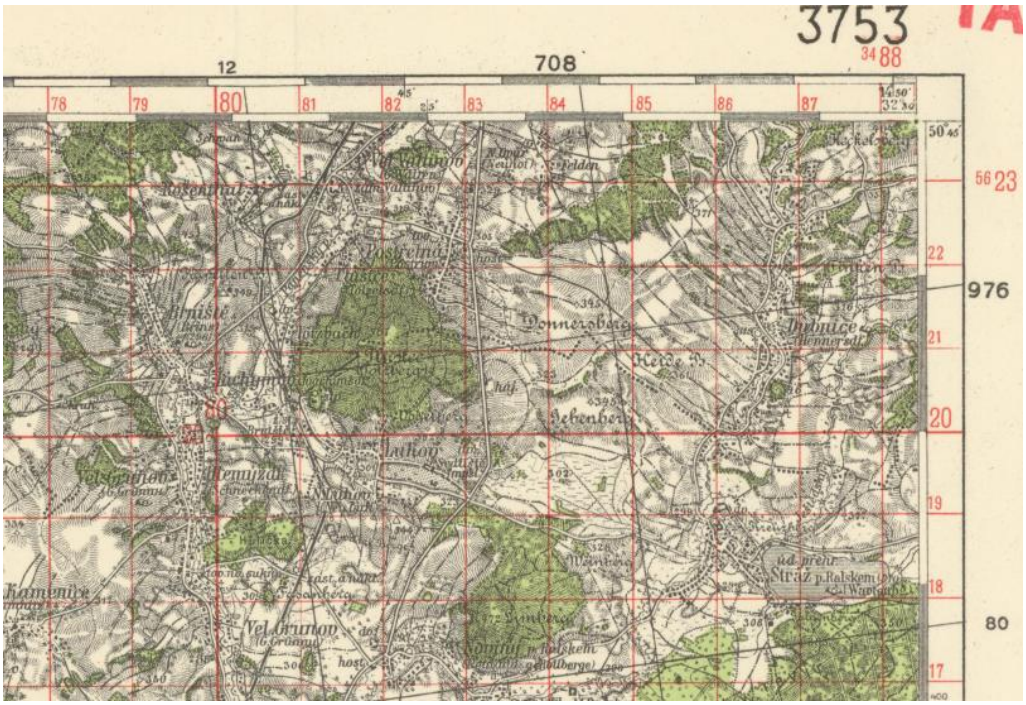

Obr.2. Výřez ze Speciální mapy 1:75 000.
Pramen: Mapová sbírka Geografického ústavu, Přírodovědecké fakulty, Masarykovy univerzity.

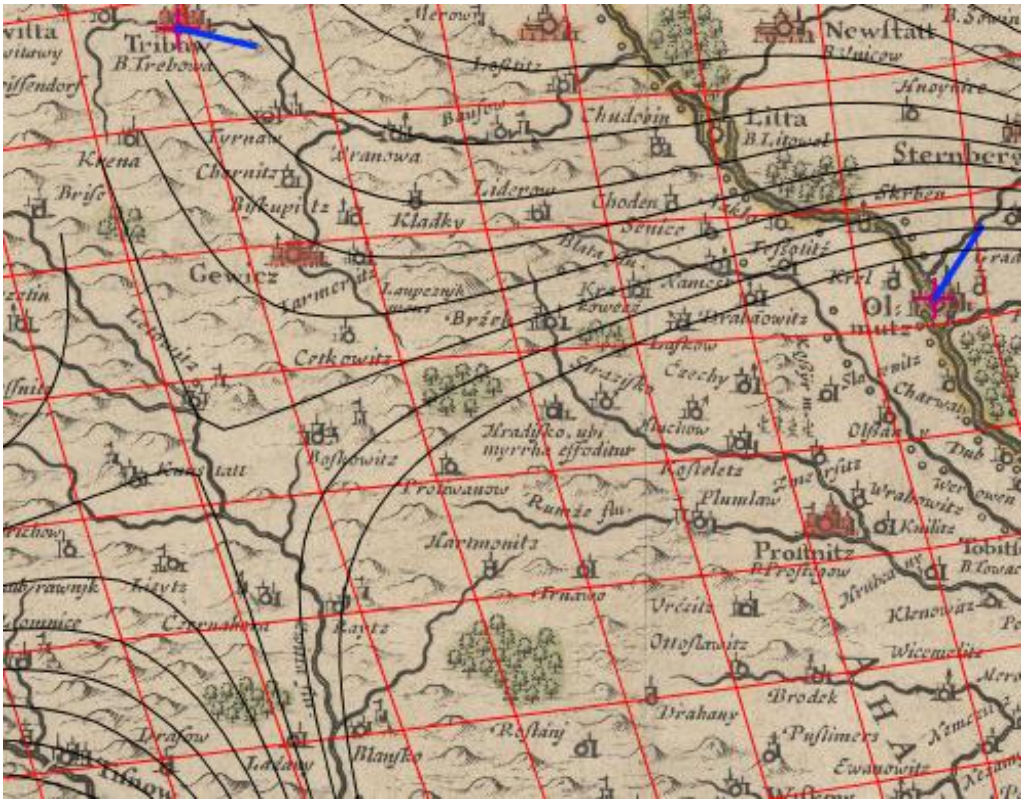

Obr.3. Příklad použití nástroje MapAnalyst [2].
Pramen: Mapová sbírka Geografického ústavu, Přírodovědecké fakulty, Masarykovy univerzity.

Prezentace účelu map

Účel mapy jako schopnost mapy uspokojovat potřeby uživatelů je možné také prezentovat na v minulosti vzniklých mapách. Příkladem mohou být mapy používající kartografické metody pro vyjádření zaměřené na zdůraznění jednoho jevu na základě aktuální poptávky určité skupiny obyvatel. Mezi tzv. mapy politické propagandy můžeme zařadit velkou většinu národnostních map vzniklých v období národního obrození (viz obr. 4). Zvláštní kapitolu tvoří mapy představující tzv. „kartografickou agresi“.

Obr.4. Výřez z mapy Slovanského světa.
Pramen: Mapová sbírka Geografického ústavu, Přírodovědecké fakulty, Masarykovy univerzity.

Prezentace využití obsahu starých map

Obsah starých map představuje vůbec nejrozsáhlejší potenciál jejich využití. Jak již bylo zmíněno je běžně rozšířeno využití starých map pro studium změn krajiny. Nicméně každá mapa obsahuje unikátní informace, které je možné využít při prezentaci zobrazeného jevu.

Staré mapy jako prostředek pro prezentaci dalších témat

Velké možnosti nabízí staré mapy a nástroje pro jejich zpracování při výuce základních metod digitalizace analogových materiálů, ale také při praktické prezentaci metodiky vektorizace mapových děl. Nástroje pro digitalizaci a vektorizaci jsou obsaženy ve většině současných GIS programů.

Dalším příkladem může být použití starých map pro georeferecování. Příkladem dostupného nástroje pro georeferencování může být GeoReferencer: Online Georeferencing Tool For Scanned Maps [3] (viz obr. 5), který je zaměřen na použití širokou veřejností.

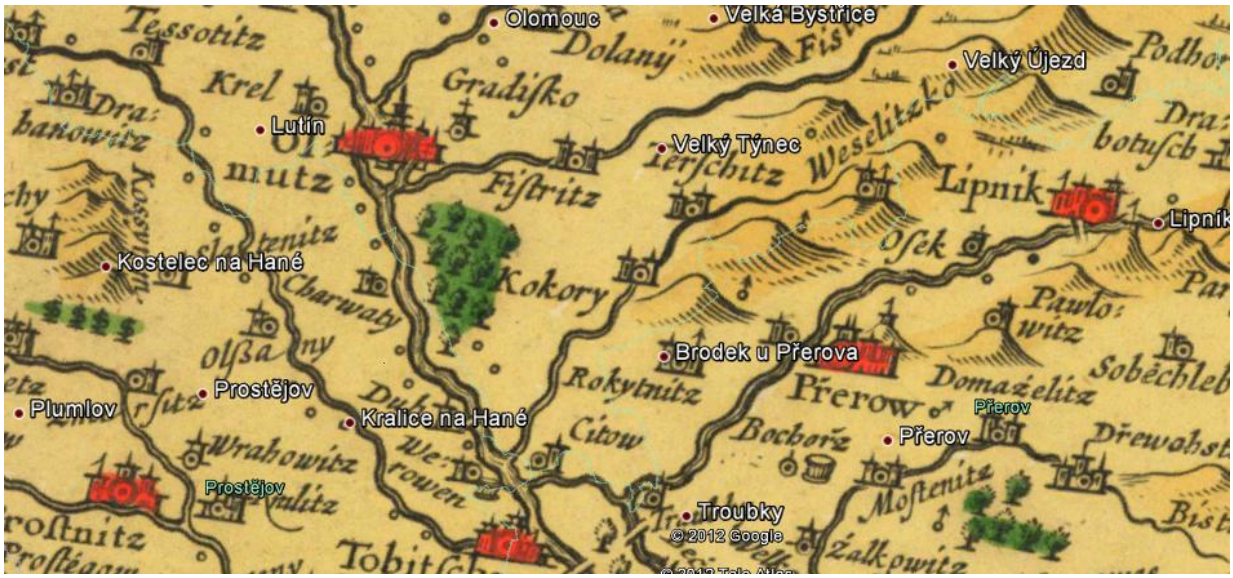

Obr.5. Příklad výsledku nástroje Georeferencer.
Pramen: http://www.georeferencer.org/ [3].

DISKUSE

Staré mapy a nástroje pro jejich zpracování resp. jejich využití ve výuce má nesporné výhody. Je to zejména jejich dostupnost zdarma prostřednictvím internetu. Představují snadno dostupné kvalitní mapy a programové vybavení pro jejich zpracování. v případě, že dané téma nevyžaduje přímo aktuální stav, jako například prezentace základů digitalizace, metodiky vektorizace, matematických základů map apod. Výhodu představují také chybějící omezení z hlediska autorského práva.

Omezení těchto mapových podkladů představuje zejména jejich zastaralý stav, protože často jsou dostupné i aktuální data i když často v nižším rozlišení a bez možnosti ověření jejich kvality.

Ohrožení použití těchto map představuje hlavně nutnost znalosti daného mapového díla, bez které se jejich použití stává v podstatě nemožným. Příkladem může být použití nástroje Georeferencer pro mapy vzniklé bez geometrických základů. Interpretace výsledku může být značně problematická.

ZÁVĚR

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že využití starých map a nástrojů pro jejich zpracování pro výukové účely má své místo. K dispozici je stále vyšší počet starých map i nástrojů pro jejich zpracování a jejich využití nejen pro výukové účely má své místo. Výhodou je zejména jejich nulová pořizovací hodnota, protože většina map a nástrojů pro jejich zpracování je k dispozici zdarma. Omezení tvoří pouze uplatňovaná reprodukční práva, zastaralý stav zobrazené tematiky a relativně nižší dostupnost informací o původu a vlastnostech daného mapového díla.

Staré mapy mají potenciál pro využití v různých oborech lidské činnosti a v současné době dostupné nástroje tento potenciál značně rozšiřují. v budoucnu tak s největší pravděpodobností dojde k rozšíření využití informací v nich obsažených.

Článek vznikl v rámci projektu TEMAP programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI – identifikační kód DF11P01OVV003. Poskytovatelem finančních prostředků je Ministerstvo kultury.

Literatura

[1] DUFKA, Jiří. Staré mapy online. Duha [online]. 2012-03-21 (All day) [cit. 29.08.2012]. Dostupný z WWW: <http://duha.mzk.cz/clanky/stare-mapy-online>. ISSN 1804-4255.

[2] MapAnalyst – The Map Historian's Tool for the Analysis of Old Maps [online] URL <http:// http://www.mapanalyst.org/>. [cit. 15. 7. 2012].

[3] PŘIDAL, Petr, et al. GeoReferencer : Online Georeferencing Tool For Scanned Maps [online]. Alpha. 2009 [cit. 2012-06-12]. Dostupné z WWW: <http://www.georeferencer.org/>.

[4] Změny ve využívání krajiny. URL <http:// http://www.zmeny-krajiny.cz/>. [cit. 15. 7. 2012].

OLD MAPS, TOOLS FOR ACCESSIBILITY AND ANALYSIS OF OLD MAPS: EDUCATION POSSIBILITIES

History of cartography takes part in the learning courses of most of the universities focused on geography and cartography. Depending on rapid development in field of cartographic heritage, there are increasing number of digital old maps available and also tools for old map information analysis. It is logical to use these old maps and tools for extension of education courses not only in terms of history of cartography.

This article presents selected tools for old map information analysis and illustrates their usability within education courses on selected examples. Main advantages of usage of old maps and some tools for their processing is their availability for free, and without usage conditions. Limitations can be old obsolete situation provided by old maps and poor metadata information.

Old maps have potential to be used in various fields of human society. Currently available tools for their processing extend this potential. It can be presupposed, that old maps information will be widely used and revealed in the near future.

Key words: old maps, education

The article was supported by funding from the Ministry of Culture, Czech Republic, project TEMAP n. DF11P01OVV003.

VLIV STÁŘÍ A PROSTOROVÉHO FAKTORU NA STAV A FUNKCI BIOKORIDORŮ

Martin Culek, Martin Večeřa

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity

Kotlářská 2, Brno, 611 37

culek@sci.muni.cz

Abstrakt: Územní systémy ekologické stability jsou součástí naší legislativy již 20 let a za posledních 15 let bylo realizováno v ČR přes 500 prvků – biokoridorů, biocenter a interakčních prvků. Přestože je důležité vědět, jak se vysazené prvky vyvíjejí, jejich průzkum stagnuje. Proto se do výzkumu biokoridorů z ekologického a biogeografického hlediska zapojilo pod vedením autora článku i několik studentů na Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy university. Předkládaný článek přináší jejich první zajímavé výsledky. Zkoumány byly lokální biokoridor ve Vracově, regionální biokoridor v Bílých Karpatech a starý dřevinný pás nad obcí Strání v tomtéž pohoří. Ukázalo se, že v biokoridoru ve Vracově se přes jeho malou šířku (15 m) a současný nevalný vzhled vytvořilo téměř lesní prostředí a začínají se v něm vyskytovat první lesní druhy rostlin i živočichů. Starší širší regionální biokoridor v Bílých Karpatech se vyvíjí velice dobře a daří se v něm i migraci lesních rostlin, což je dáno také jeho napojením na sousední přirozené lesy. Pozoruhodné výsledky přinesl výzkum asi 160 let starého úzkého pásu listnatých stromů nad obcí Strání, kde se v bylinném patře vyskytuje bohatá škála rostlin s dominancí typicky lesních a v mnoha případech i vzácnějších rostlin. To vše ukazuje na velký význam časového faktoru pro kvalitativní vývoj biokoridorů, značný vliv napojení biokoridoru na přirozené lesy a menší vliv faktoru šířky biokoridoru.

Klíčová slova: ÚSES, ekologická síť, biokoridor, migrace rostlin a živočichů, jižní Morava

Úvod

Teorie ÚSES a metodika jejich navrhování byly v hrubých rysech dokončeny v letech 1984 – 1986. Po politickém převratu v r. 1989 se otevřely možnosti pro výzkum, zpracování klíčových regionálních generelů ÚSES i pro realizace navržených ÚSES. Ovšem finanční podpora výzkumu a zpracování metodických materiálů byla v r. 1995 ze strany MŽP ukončena. v současné době je v ČR již přes 500 realizovaných (vysazených) prvků ÚSES – přitom jejich centrální evidence neexistuje a lze se obávat, že v některých případech neexistuje evidence ani regionální nebo lokální. Tím spíše problematika ÚSES v současné době trpí nedostatkem konkrétních informací z vývoje a fungování realizovaných skladebných částí ÚSES. Přitom tyto informace jsou důležité pro společenskou obhajobu realizací ÚSES, případně k argumentacím o změnách metodických přístupů i vlastních metodik.

Výzkum vývoje realizovaných biokoridorů probíhal v l. 1992 – 1996 ve Vracově, Křižanovicích na Vyškovsku a v Radějově v Bílých Karpatech, v roce 1993 přibyly ještě lokality v Medlovicích a Stříbrnicích. Tento výzkum byl financován MZe a Státní meliorační správou v Brně. Cíle výzkumů byly následující (BÍNOVÁ et al. 1993):

1. Ověření teoretických předpokladů lokálních ÚSES
2. Sledování průběhu sukcese
3. Hodnocení vlivu změněných trofických a hydrických poměrů na zakládané biokoridory
4. Návrh optimálního zakládání lokálních biokoridorů.

V letech 1999 až 2001 byl výzkum částečně obnoven (ZÍMOVÁ et al. 2001). Po roce 2001 ovšem financování ze strany státních orgánů zatím definitivně skončilo a docházelo už jen k ojedinělým soukromým aktivitám. Za této situace je částečným řešením výzkum ÚSES v rámci kvalifikačních závěrečných prací studentů na univerzitách. Takto postupuje výzkum růstu stromů v několika biokoridorech na jižní Moravě, probíhající pod vedením Doc. Úradníčka z LDF Mendelovy univerzity v Brně (ÚRADNÍČEK 2002, ÚRADNÍČEK, JELÍNEK 2010, JELÍNEK 2011). Uvedená situace vedla i nás na Geografickém ústavu přírodovědecké fakulty Masarykovy university v Brně k podniknutí vlastních výzkumů biokoridorů. v letech 2011–2012 byly pod vedením prvního autora příspěvku v rámci tří bakalářských prací a terénního cvičení z krajinné ekologie zkoumány čtyři realizované biokoridory, jedna oblast potenciálního nadregionálního biokoridoru a jedno liniové dřevinné společenstvo. Cílem prací bylo zjistit:

1. Nakolik již vývoj realizovaných biokoridorů pokročil směrem k lesnímu prostředí.
2. Zda se v nich nějak projevuje koridorový efekt, tj. zda v nich již dochází k nějakým náznakům migrace organismů.
3. Jak se projevuje prostorový kontext biokoridoru (vliv okolního prostředí) a jak šířka samotného biokoridoru.

O některých zajímavých předběžných zjištěních pojednává tento příspěvek.

1. Biokoridor u Vracova

Biokoridor u Vracova je spolu s biokoridorem v Křižanovicích nejstarší v ČR (realizace dokončeny v r. 1991) a vracovský je snad i nejznámější - díky snadné dostupnosti a publicitě v médiích. Biokoridor je lokálního významu, široký 15 m a 1,94 km dlouhý. Severní konec biokoridoru je v polích u cesty s mezí, jižní navazuje na borové monokultury Bzenecké doubravy. Tyto lesy však byly založeny uměle na písečných dunách, kde ještě mapy II. vojenského mapování (r. 1836–40) uvádějí pole, případně louky v mokrých mezidunových depresích. Nejbližší lesík založené borové kultury byl v té době vzdálen asi 500 m od dnešního jižního konce biokoridoru. Nejedná se tedy o žádné vyspělé lesní ekosystémy, které by mohly nedávno realizovaný biokoridor „zásobovat“ druhy rostlin a živočichů přirozených lesů - takto ideálně situovaných biokoridorů je však v ČR málo. Výzkumem biokoridoru se

zabýval student Martin Večeřa (VEČEŘA 2012). Byla provedena velmi podrobná rekognoskace biokoridoru, v červnu a září 2011 bylo zpracováno 9 zjednodušených fytocenologických snímků (viz obr. 1 a 2). Byl také realizován omezený malakologický průzkum, pozorováni živočichové, včetně jejich pobytových stop v zimním období. Výsledky studia vegetace byly porovnány s posledními botanickými výstupy Dr. Unara (ZIMOVÁ et al. 2001). Student ovšem není biolog, a některá zjištění tak nemusí být úplná.

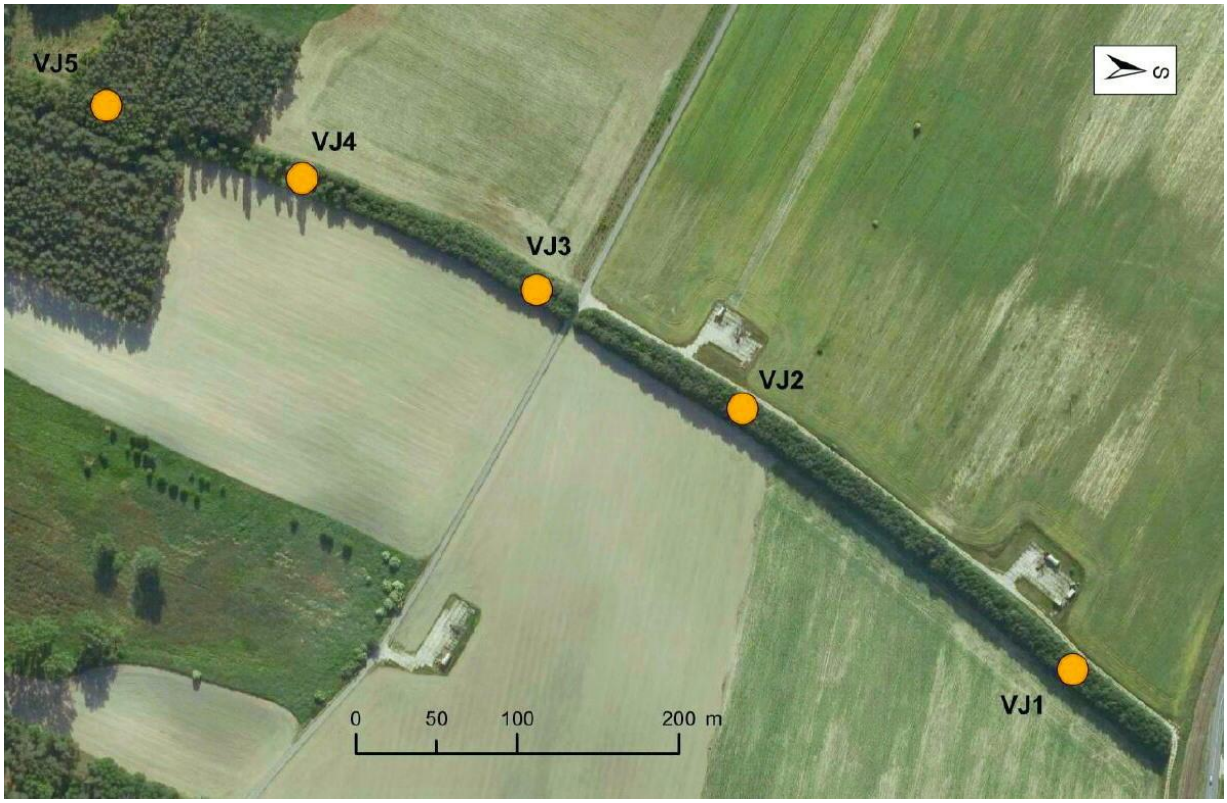

Obr. 1. Jižní část vracovského biokoridoru s lokalizací fytocenologických snímků
Podklad: GoogleEarth.

Obr. 2. Severní část vracovského biokoridoru s lokalizací fytocenologických snímků
Podklad: GoogleEarth

Vracovský biokoridor je cenný mj. tím, že v severní části leží na vápnité spraši s černozemí, v jižní části na mírně zahliněných vátých píscích s půdou blízkou regozemi. Vývoj probíhá v obou částech mírně odlišně, což potvrzuje nutnost dobrého půdního průzkumu před realizací biokoridorů. Koruny dřevinného patra jsou již téměř deset let zapojeny a po okrajích se vyvinul plášť s ekotony (viz obr. 3). Některé druhy dřevin zde již přirozeně vyhynuly, jiné se zde více či méně úspěšně šíří a skladba dřevin biokoridoru se tak již mění vlastními přírodními silami. Mění se ovšem také bylinné patro. Celkový počet zjištěných rostlinných druhů vč. dřevin je ve Vracově 90 druhů, což je poměrně hodně. Další část příspěvku je upravena z uvedené bakalářské práce (VEČEŘA 2012). Označení VJ na obrázcích i v textu znamená jižní segment vracovského biokoridoru, VS severní segment (severně od silnice a železnice).

Obr. 3. Západní okraj severní části vracovského biokoridoru je souvisle zapláštěn větvemi a keři. 30. 8. 2011.

Zvolená skladba dřevin v severní části biokoridoru koridoru víceméně odpovídá stanovištním podmínkám, v jižní části už méně. Do výsadeb se rovněž dostalo značné množství introdukovaných druhů. Kosterními dřevinami jsou v celém biokoridoru dub letní (*Quercus robur*) a lípa srdčitá (*Tilia cordata*). Z ekologického hlediska lze mít výhrady k užití vlhkomilné střemchy obecné (*Prunus padus*) jako hlavní plášťové dřeviny v jižní části biokoridoru. Půda je v těchto místech značně vysýchavá, nicméně střemcha zde vcelku zdárně odrůstá.

K introdukovaným a/nebo stanovištně nedopovídajícím druhům patří topol černý vlašský (*Populus nigra* var. *Italica*) a kultivar vrby černající (*Salix myrsinifolia 'Cotinifolia'*). v jednotlivých exemplářích byly zaznamenány v jižním segmentu biokoridoru pro stanoviště nevhodné druhy jako jeřáb ptačí (*Sorbus aucuparia*), javor klen (*Acer pseudoplatanus*) a javor jasanolistý (*A. negundo*).

Původní kompozice výsadby je v koridoru dobře patrná s výjimkou snímku VJ4 a navazujícího prostoru u lesa. v těchto místech docházelo v 90. letech k častějším průnikům zvěře poškozeným plotem, a vznikla tak rozsáhlejší světlina. v současné době se zde rozvíjí ekologicky poměrně zajímavý prostor střídajících se skupinek dřevin a nelesních plošek (viz obr. 4). Tento stav bohužel nejvíce svědčí třtině křovištní, nicméně z lesa sem proniká i borovice lesní (*Pinus sylvestris*), která je tu stanovištně přirozená, byť v příměsi. Asi dvouletý stromek byl zjištěn v prosvětlené části biokoridoru cca 60 m od okraje borového lesa (viz obr. 5).

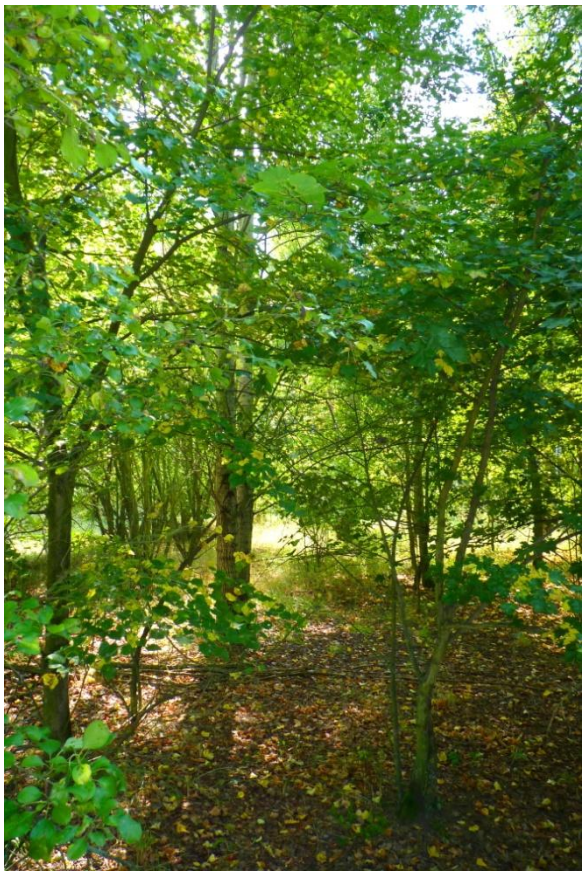

Obr. 4. Interiér jižní části vracovského biokoridoru asi 100 m od jižního konce u lesa. Vyskytují se světliny se zajímavými druhy rostlin. 30. 8. 2011.

Obr. 5. Mladá borovice lesní, uchycená v jižní části biokoridoru, asi 60 m od lesa. 30. 8. 2011.

V celém biokoridoru bohatě zmlazuje javor babyka (*Acer campestre*) či bez černý (*Sambucus nigra*). Zvláště bez černý, který byl ptactvem rozšířen po celém biokoridoru, zde velmi prospívá. Kořenovými výběhy zmlazuje svída krvavá (*Cornus sanguinea*), místy se při krajích objevuje líska obecná (*Corylus avellana*). Relativně často zmlazuje i kalina tušalaj (*Viburnum lantana*). Z exotických druhů lze zmínit kustovnici cizí (*Lycium barbarum*), která se rozrůstá na mezi v blízkosti severního konce biokoridoru.

V keřovém patře biokoridoru uhynula velká část dřevin ve vnitřních řadách vlivem zastínění. Zejména se jedná o zimolezy (*Lonicera* sp.) v severním segmentu. Uhynuli i jedinci exotického druhu ptačí zob vejčitolistý (*Ligustrum ovalifolium*) v jižním segmentu, kde došlo k vymrznutí (JELÍNEK, 2011). Jejich zbytky se vyskytují v severním segmentu. K vyhynulým druhům keřového patra biokoridoru patří zřejmě také ptačí zob obecný (*Ligustrum vulgare*), klokoč zpeřený (*Staphylea pinnata*), krušina olšová (*Frangula alnus*) (JELÍNEK, 2011) a habr obecný (*Carpinus betulus*). Výrazně ubylo řešetláku počistivého (*Rhamnus cathartica*). v biokoridoru byla cíleným managementem téměř zlikvidována exotická růže mnohokvětá (*Rosa multiflora*). Objevena byla aktuálně pouze na třech místech severního segmentu, v největším počtu při silnici Vracov – Vlkoš, kde se drží v hustých porostech ostružiníku.

Dřeviny jsou v obou segmentech vracovského biokoridoru poškozovány zvěří (zejména vytloukáním srnčího), ovšem stav většiny jedinců je dobrý.

V bylinném patře uvnitř biokoridoru se hojně vyskytují ruderální druhy jako vlaštovičník větší (*Chelidonium majus*), svízel přítula (*Galium aparine*), měrnice černá (*Ballota nigra*) či ptačinec prostřední (*Stellaria media*).

V ekotonech a při okrajích biokoridoru se často vyskytují očekávatelné běžné, na živiny náročné druhy narušených stanovišť – pelyněk černobýl (*Artemisia vulgaris*), lebedy (*Atriplex* sp.), pcháč obecný (*Cirsium vulgare*), pcháč oset (*C. arvense*), hluchavka bílá (*Lamium album*), kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*), turanka kanadská (*Conyza canadensis*), heřmánkovec nevonný (*Tripleurospermum inodorum*) ad.

Obr. 6. Interiér severní části vracovského biokoridoru v místě fytocenologického snímku VS4. Bílými šipkami jsou vyznačeny nově zjištěné kapradiny. 30. 8. 2011.

Z lesních druhů již bylo zjištěno několik jedinců kapraďorostů – kapraď osténkatá (*Dryopteris carthusiana*) a kapraď samec (*D. filix-mas*) vyskytující se ve fytocenologickém snímku v severní části biokoridoru (VS4), kde je velmi stinné prostředí (viz obr. 6). v jižní části biokoridoru blíže k lesu (ve snímcích VJ1 a VJ2) se objevuje strdivka nící (*Melica nutans*), druh dubohabřin a níže položených bučin. Posledně tři jmenované druhy naznačují, že zde již vzniklo vnitřní lesní prostředí. V jižní části jižního segmentu vzhledem k písčitému substrátu se navíc objevují některé druhy preferující sušší stanoviště, s různou náročností na živiny – pumpava obecná (*Erodium cicutarium*), lipnice úzkolistá (*Poa angustifolia*) či šrucha zelená (*Portulaca oleracea*), dále druhy méně až středně náročné na živiny, částečně ruderální – sveřepy (*Bromus* sp.) a vratič obecný (*Tanacetum vulgare*). Byla zde (VJ4) zjištěna i pozoruhodná rostlina hvozdíček prorostlý (*Petrorhagia prolifera*), druh kyselých substrátů,

zejména písčin, který je z hlediska ochrany a ohrožení řazen do kategorie C4 – vzácnější druhy vyžadující další pozornost (viz obr. 7). Zajímavý je i výskyt zelené formy užanky lékařské (*Cynoglossum officinale*) v blízkosti lesa. Dále se zde vyskytuje například či medyněk vlnatý (*Holcus lanatus*) a kozlík lékařský (*Valeriana officinalis*) preferující vlhčí místa či tořice japonská (*Torilis japonica*), vyhledávající spíše polostinná stanoviště.

Obr. 7. Hvozdíček prorostlý (*Petrorhagia prolifera*) se vyskytuje v biokoridoru v jižní části na pískích.
Foto (z jiné lokality): Radim Cibulka – www.botany.cz.

Zájmovým územím se šíří ekologicky velmi plastická, expanzivní travina třtina křovištní (*Calamagrostis epigejos*). v lese v borové monokultuře dominuje, v navazujícím jižním segmentu biokoridoru je její výskyt nesouvislý, avšak relativně hojný. Proniká sem z lesa a po okrajích se šíří směrem k severu. Travnaté lemy podél železnice přetínající koridor tvoří druhotné ohnisko jejího výskytu. Odtud třtina postupuje k severu a dosáhla již konce biokoridoru, kde se na západní straně vyskytuje několik trsů. Zatím bohužel funkci biokoridoru nejvýrazněji indikuje právě tato travina, která za 20 let urazila cca 1,9 km – lze tedy u ní soudit na průměrnou rychlost postupu asi 100 m/rok.

Při porovnání výsledků terénního šetření bylinného patra s předchozími výzkumy v l. 1992 – 1996 lze podle Ellenbergových indikačních hodnot říci, že v biokoridoru stále převažují světlomilné druhy. Ovšem druhy silně světlomilné již v r. 2011 vykázaly nenáhodný úbytek, z cca 39 % na 29 % a v některých fytocenologických snímcích nebyly zaznamenány vůbec. Druhy polostinné až stínomilné se do r. 1996 prakticky nevyskytovaly, nyní zde již 5 druhů bylo zjištěno, což činí přes 10 % biodiverzity bylinného patra. Vyskytují se však zatím jen v malém počtu jedinců.

Pokud se týče bioindikace půdních podmínek pomocí druhů bylinného patra, lze v případě pH půdy konstatovat, že ta je zatím velmi neurčitá. Dominují totiž indiferentní druhy, nebo druhy preferující průměrné pH půdy. Nástup acidofilnějších druhů rostlin v souvislosti s postupným okyselováním půdy pod vyvíjejícím se lesem se zatím neprojevil, je na to zřejmě

ještě příliš brzy. Zajímavý je ovšem mírně zvýšený výskyt druhů acidofilní tendence v jižní části Vracovského biokoridoru, kde se kyselost vátých písků již stihla prosadit i v nově vznikající, ještě neustálené vegetaci na místě bývalého pole.

Podobně se jeví i bioindikace množství živin v půdě. Dle vstupní hypotézy mělo po založení biokoridoru a ukončení hnojení plochy docházet k nárůstu zastoupení druhů méně náročných na živiny. U vracovského biokoridoru však zatím ani takový trend není zřetelný. Dominantním jevem je celkový úbytek druhů (převážně plevelů).

Během terénních pochůzek v biokoridorech a jejich okolí byli zaznamenáváni i živočichové. Většinou se jednalo o běžné druhy kulturní krajiny.

Hmyz a motýli byli pozorováni v červnu a začátkem září 2011. Ze zástupců hmyzu a motýlů se ve Vracově v letním období (konec června) hojněji vyskytovala ruměnice pospolná (*Pyrrhocoris apterus*), slunéčko sedmitečné (*Coccinella septempunctata*), chroust obecný (*Melolontha melolontha*), zaznamenána byla babočka síťkovaná (*Araschnia levana*) a rovněž skvrnopásník jilmový (*Calospilos sylvatus*). U několika druhů motýlů lze vypozorovat vazbu na hostitelské rostliny vyskytující se v biokoridorech. To je případ skvrnopásníka jilmového vázaného na střemchu a babočky bílé c, vázané na kopřivu. Motýli byli určováni dle publikace Motýli (REICHHOLFOVÁ-RIEHMOVÁ 2003).

Z malakofauny byly zaznamenány ve Vracově čtyři druhy. Poměrně hojný byl hlemýžď zahradní (*Helix pomatia*), druh synantropní s širokou ekologickou amplitudou, ale typický pro trávníky se stromy. Neurčeným druhem byla páskovka (*Cepaea* sp.). Pozoruhodné je, že v lese navazujícím na jihu na biokoridor ani v ostrůvku lip s množstvím mrtvého dřeva nebyl zaznamenán žádný druh. v biokoridoru byl ale dále zjištěn údolníček žebernatý (*Vallonia costata*), vázaný na suché teplé stráně a křoviny. Zajímavější je zjištění mírně teplomilné sítovky suchomilné (*Aegopinella minor*), která je spíše lesním druhem, vyskytuje se však i na nekrytých suchých místech v lesích. Z uvedeného lze soudit, že uvedení měkkýši nepřišli do biokoridoru z přilehlého lesa, ale jejich vajíčka byla pravděpodobně přinesena ptáky. Důležitý je výskyt sítovky suchomilné, který naznačuje, že tento druh už pro sebe v koridoru nachází víceméně lesní prostředí.

Zástupci obojživelníků a plazů byly spatřeni pouze v blízkosti jižního segmentu vracovského koridoru. Z žab to jsou skokan hnědý (*Rana temporaria*), ropucha obecná (*Bufo bufo*) a ropucha zelená (*Bufo viridis*), což patrně souvisí s blízkými mokřady.

Druhově nejčetnější sledovanou skupinou živočichů byli ptáci. Pro ptáky jsou v biokoridorech vhodné hnízdní podmínky i dostatek potravy. Objevují se tu především hnízda pěvců. Přímo v biokoridorech či v jejich těsné blízkosti byli pozorováni: bažant obecný (*Phasianus colchicus*), vrabec polní (*Passer montanus*), kos černý (*Turdus merula*), drozd zpěvný (*Turdus philomelos*), sýkora koňadra (*Parus major*), sýkora modřinka (*P. caeruleus*), poštolka obecná (*Falco tinnunculus*) či káně lesní (*Buteo buteo*). Dále byly zjištěny kukačka obecná (*Cuculus canorus*), sojka obecná (*Garrulus glandarius*), hrdlička zahradní (*Streptopelia decaocto*), červenka obecná (*Erithacus rubecula*) či křepelka polní (*Coturnix coturnix*).

Ze savců jsou běžnými návštěvníky biokoridorů zajíc polní (*Lepus europaeus*), který zde nachází vhodný úkryt, a srnec obecný (*Capreolus capreolus*), jehož stáda se v blízkosti koridorů často pohybují. Ve Vracově jsou četné známky vytloukání srnců. Dalším výrazným zástupcem savců je prase divoké (*Sus scrofa*), jeden kus (sele) byl v létě pozorován v severním segmentu a výskyt tohoto druhu byl zaznamenán i při zimním stopování.

Objevuje se i liška obecná (*Vulpes vulpes*), jejíž stopy byly zaznamenány v blízkosti nově založeného biocentra. Z drobnějších savců se v biokoridorech vyskytuje krtek obecný (*Talpa europaea*); krtiny byly zaznamenány na mnoha místech. Přítomnost mnoha menších nor značí výskyt dalších savců.

Ve fauně biokoridoru a jeho nejbližšího okolí zatím převažují spíše ekologicky nevyhraněné druhy kulturní krajiny. Objevují se už ale i druhy s užší vazbou na lesní prostředí (měkkýš sítovka suchomilná, kukačka, sojka, červenka, prase divoké a liška).

Biokoridory tedy jednoznačně savcům poskytují dobré podmínky pro úkryt, některým i pro trvalou existenci. Na mnoha místech jsou patrné vyšlapané stezky. Zejména v prostoru napojení Vracovského biokoridoru na les je poměrně výrazná „páteřní komunikace“ zvěře (dobře rozlišitelná v podzimním období). Je tedy zřejmé, že zvířata se dřevinným pásem pohybují. Prase divoké a liška obecná by se v těchto místech daleko od lesa pravděpodobně nepotulovaly, nebýt biokoridoru.

Poznatky z vývoje Vracovského biokoridoru lze shrnout takto: Koruny stromového patra jsou již 6–10 let uzavřeny a dřevinný pás je po obvodu zapláštěn větvemi a křovinami. Pokud se týče světelných podmínek, panuje již ve vracovském biokoridoru lesní prostředí. Mikroklimatické poměry lesa se vzhledem k malé šířce biokoridoru v něm nemohou plně vyvinout, lze ale předpokládat, že se dnes již blíží poměrům ve vyspělých ekotonech. Nyní je tedy prostor pro uplatnění lesních druhů víceméně zajištěn, první lesní druhy se v něm již objevily a bude zajímavé sledovat, kdy dojde k jeho nasycení větším počtem těchto druhů. Ptáci hnízdící na stromech koridor využívají již přes 10 let. Postupně se v něm začínají samovolně vyskytovat i typické lesní druhy rostlin, které přimigrovaly vzduchem nebo prostřednictvím ptáků, podobně jako měkkýš sítovka suchomilná. Funkci biokoridoru a tedy prostorové šíření druhů zatím indikuje třtina křovištní, snad i výskyt strdivky nící v jižní části, ale též četné stopní dráhy zvěře v jižním segmentu v blízkosti lesa. Celkově však vracovský biokoridor zatím hostí převážně ruderální vegetaci a běžné druhy kulturní krajiny; jeho stav je stále značně vzdálen stavu cílovému. Je však třeba brát v potaz, že již při tvorbě teoretických a metodických základů ÚSES (KOLEKTIV 1984, LŐW et al. 1995) bylo konstatováno, že začátek fungování ÚSES tvořeného převážně duby lze očekávat po cca 20 letech, což nastalo právě v r. 2011. Vyzrálý stav a plnou funkčnost lze očekávat dle uvedených materiálů až po 390 letech. Z tohoto hlediska je třeba přistupovat k hodnocení biokoridoru. Šířka biokoridoru zřejmě při jeho současném stupni vývoje není pro šíření organismů limitou, tou spíše je nižší kvalita jeho vnitřního prostředí i okolí a absence blízkého biocentra s vyvinutými ekosystémy, odkud by se druhy přirozených lesů mohly šířit. Pro další zdárný vývoj biokoridoru bude klíčové omezit do něj přísun živin z okolí.

2. Biokoridor Kuní hora – Travičná

Větrolam na bočním hřbetě v jz. části Bílých Karpat v trase Kuní hora – Travičná je v generelech ÚSES veden jako regionální biokoridor. Byl vysazen r. 1970 (STRAŠILOVÁ 2000), jeho stáří je tedy 42 let. Propojuje dvě existující biocentra regionálního významu, je široký 55 m, tvořený převážně duby s jádrem ze smrku, borovic a modřínu. Poloha na hřbetě a louka z jižní strany naznačují, že přísun živin z okolních zemědělských ploch je malý. Zkoumán byl už v rámci diplomové práce v r. 1999 (STRAŠILOVÁ 2000), opětovně v l. 2010-2011 (ŠŤASTOVÁ 2012). Dnešní stav koridoru působí velmi optimisticky – bylinné patro je vyvinuto a přibližně odpovídá okolním lesům (viz obr. 8). Mařinka vonná (*Galium odoratum*),

epizoochorní druh, stihla již za 30 let po výsadbě prostoupit celý biokoridor v délce 1,1 km. i v případě, že by se šířila stejnoměrně z obou stran, znamená to průměrnou rychlost šíření přes 18 m/rok. Relativně velmi dobrý stav biokoridoru přes jeho polohu v rekreační oblasti je dán také kyselejším opadem dubu, smrku a borovice proti listnáčům jako jsou javory a lípy, ale také větším stářím a větší šířkou. Zvláště otázka vlivu stáří a šířky tohoto regionálního biokoridoru na bylinné patro je klíčová. Co má větší vliv?

Obr. 8. Interiér biokoridoru regionálního významu v úseku Kuní hora-Travičná v Bílých Karpatech.
Foto: Tomáš Slach, stav v září 2011.

3. Pás dřevin nad obcí Strání

Odpověď na předchozí otázku jsme se snažili najít při průzkumu v rámci terénního cvičení v pásu dřevinné vegetace na rozvodním hřbetě severně od obce Strání v Bílých Karpatech (viz obr. 9). Výsledek byl pozoruhodný.

Uvedený pás je široký 0 – 57 m (při typické šířce 15 – 20 m) a dlouhý cca 2,3 km. Na třech místech je přerušen komunikacemi a na dvou místech 30 a 40 m širokými mezerami vzniklými dlouhodobým vykácením a užíváním jako políčko nebo skládka zemědělského materiálu. Na vyšší západní straně (cca 600 m n. m.) je biokoridor napojen na smrkový les s okraji tvořenými listnáči, na východní (cca 525 m n. m.) končí v loukách 170 m od nejbližšího lesa. Tento pás dřevin se jevil jako perspektivní pro řešení otázky vlivu stáří porostu na jeho kvalitu a funkci, neboť z mapy I. vojenského mapování (r. 1764-68) je zřejmé, že zde bylo pole a snad jen jedna skupina dřevin. Nejedná se tedy o zbytek lesa neznámého stáří. Během II. vojenského mapování (1836-40) zde byla pastvina s několika skupinami dřevin (viz obr. 10). Linie byla podle mapy významnou administrativní hranicí, v pravém slova smyslu mezí. Není zde žádný terénní stupeň, ale jen plochý hřbet. Z přilehlých polí sem již dříve byly snášeny kameny – zbytky jejich akumulací jsou lokálně dodnes patrné. Jen ve východní čtvrtině vedla podél linie nějaká málo významná cesta či pěšina. v mapách III. vojenského mapování (1876-78) je již východní polovina dnešní linie vedena jako les, v západní jsou uváděny dva malé lesíky. Lze tedy odhadnout, že východní část dřevinného pásu se začala vyvíjet v lesní charakter kolem r. 1850, západní o něco později; přerušovaná linie dřevin zde však již kolem r. 1850 zřejmě také byla. Stáří lesního prostředí ve studované linii dřevin je tedy cca 160 let. Velké stáří u dodnes existující dřevinné linie v bývalých polích

je významné pro řešení otázky vlivu věku porostu na charakter bylinného patra, a tím zprostředkovaně i na funkčnost potenciálního biokoridoru.

Obr. 9. Dnešní charakter lesního pásu severně od obce Strání. Červená úsečka značí 1 km.
Zdroj: Google Earth, foto: GEODIS Brno.

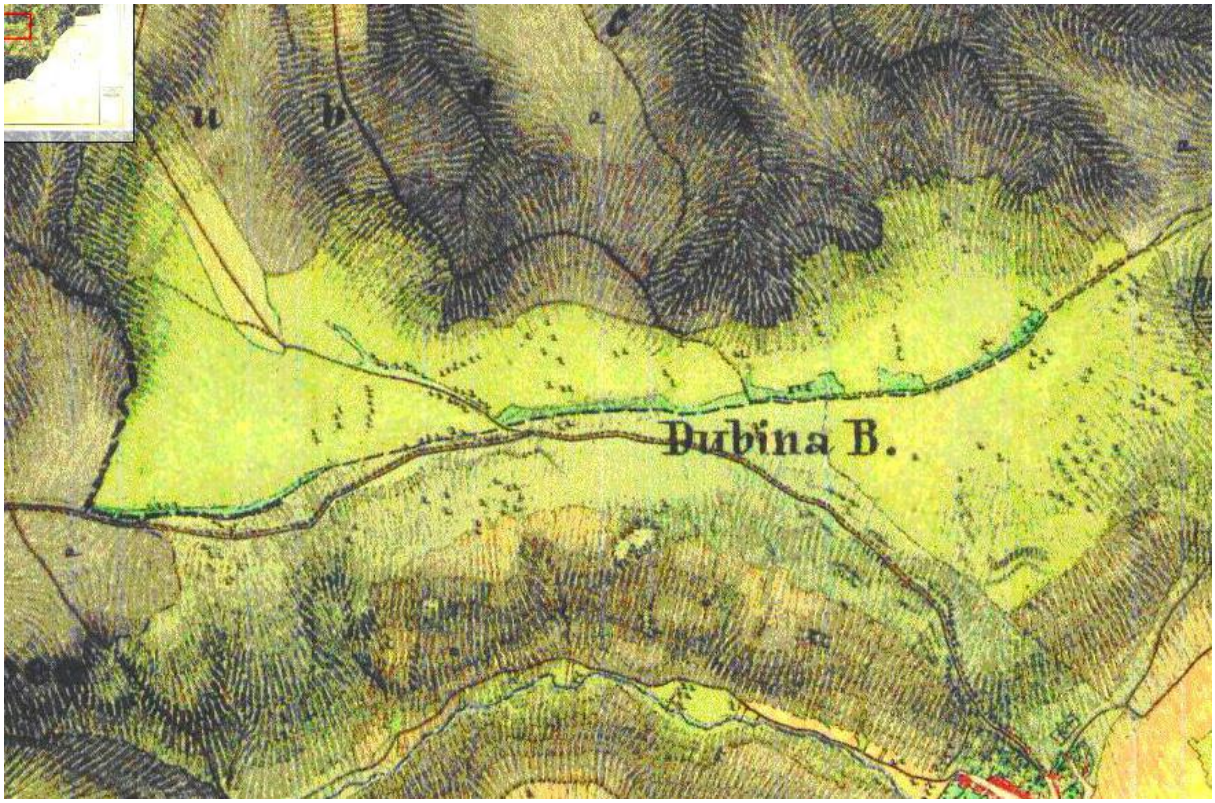

Obr. 10. Lokalita budoucího lesního pásu severně od obce Strání na mapě II. vojenského mapování. Část pastvin v místě budoucího pásu je vybarvena sytě modrozeleně.
Zdroj: oldmaps.geolab.cz.

V dřevinném pásu bylo zpracováno celkem 24 zjednodušených fytocenologických snímků, rozmístěných přibližně rovnoměrně po celém pásu. Cílem bylo zjistit, v jaké míře již došlo k nasycení pásu dřevin bylinnými druhy přirozených listnatých lesů, jaký je vliv šířky dřevinného pásu na charakter bylinného patra a zda je v biodiverzitě pásu patrný nějaký gradient od z (od lesa) k v do slepého konce v loukách.

Obr. 11. Starý pás dřevin nad obcí Strání v Bílých Karpatech během průzkumu. 11. 5. 2012.

Stromové patro je poměrně nízké, s maximální výškou stromů 8 – 12 m. Stromové a keřové patro jsou v délce koridoru tvořeny opakující se skupinou dřevin. Ve stromovém patře dominují habr obecný (*Carpinus betulus*) a javor babyka (*Acer campestre*), méně zastoupen je dub zimní (*Quercus petraea*) a lípa velkolistá (*Tilia platyphyllos*), místy se vyskytuje buk lesní (*Fagus sylvatica*). Ojediněle se vyskytuje javor klen (*Acer pseudoplatanus*) a třešeň ptačí (*Prunus avium*). Stromy jsou často staré, mají křivé pokroucené kmeny. U nejstarších jedinců je zřejmé, že byly pařezinově obhospodařovány (viz obr. 11 a 12). Věk mohutných druhotných kmenů vyrážejících z bývalých pařezů byl odhadnut na 80 – 100 let, což opět nasvědčuje značnému stáří dřevinného pásu. Větve stromů na severní straně přesahují až 6 m do louky, na jižní straně je keřový ekoton, tvořený většinou hlohy, trnkou nebo lískou. Keřové patro uvnitř pásu je vyvinuto v převážné části lokalit. v něm dominují hlohy (*Crataegus* sp.), hojný je řešetlák počistivý (*Rhamnus cathartica*) a bez černý (*Sambucus nigra*), vzácněji se vyskytují líska obecná (*Corylus avellana*), zimolez obecný (*Lonicera xylosteum*); ojedinělá je kalina tušalaj (*Viburnum lantana*).

Překvapením byl ráz bylinného patra (viz obr. 12). Přes malou šířku pásu, v mnoha místech tvořenou jen jednou řadou stromů a jednou řadou ekotonálních keřů, je velmi blízké zachovalým listnatým lesům. v jednotlivých snímcích se dominantní druhy bez zřetelné tendence (na ose z – V) střídají, ale přítomné zpravidla jsou všude: ostřice chlupatá (*Carex*

pilosa), sasanka - odkvetlá, asi pryskyřníkovitá (*Anemone ranunculoides*), orsej jarní (*Ficaria verna*), mařinka vonná alias svízel vonný (*Galium odoratum*), kokořík mnohokvětý (*Polygonatum multiflorum*), bažanka hajní (*Mercurialis perennis*) nebo bršlice kozí noha (*Aegopodium podagraria*). Mírně ruderální tendenci a místy kamenitý podklad charakterizovaly druhy jako kuklík městský (*Geum urbanum*), kakost smrdutý (*Geranium robertianum*), česnáček lékařský (*Alliaria petiolata*), či svízel přítula (*Galium aparine*) a kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*). Tyto druhy se však vyskytují podružně a spíše u okrajů porostu. Další druhy nedominují, ale vyskytují se poměrně stabilně; jsou mezi nimi i vzácnější lesní druhy: prvosenka jarní (*Primula verna*), kopytník evropský (*Asarum europaeum*), česnek medvědí (*Allium ursinum*), strdivka nící (*Melica nutans*), kostival hlíznatý (*Symphytum tuberosum*), šťavel kyselý (*Oxalis acetosella*), lipnice hajní (*Poa nemoralis*), konvalinka vonná (*Convalaria majalis*). Poměrně hojná a častá je lilie zlatohlavá (*Lilium martagon*).

K druhům vyskytujícím se jen v 1–2 snímcích patří pstroček dvoulistý (*Maianthemum bifolium*), jarmanka větší (*Astrantia major*), žindava evropská (*Sanicula europaea*), violka lesní (*Viola sylvatica*), břečťan popínavý (*Hedera helix*), hrachor jarní (*Lathyrus vernus*) a poměrně unikátní je výskyt arónu východního (*Arum cylindraceum*).

Obr. 12. Interiér pásu dřevin v jeho západní části, v místě, kde je asi 25 m široký. Typické je bohaté bylinné patro s lesními druhy vč. lilie zlatohlavé (*Lilium martagon*). Vlevo v pozadí druhotné kmeny buku, které obrazily z pařezu. Dne 11. 5. 2012.

Z uvedené skladby je zřejmé, že podrost tvoří druhy vyzrálých zachovalých ekosystémů listnatého lesa středních poloh. v některých případech je dokonce mírně kvalitnější než v sousedním lese. Překvapivě se tato skladba vyskytuje i v místech, kde byl pás tvořen jen jednou řadou stromů a byl široký sotva 8 m. Gradient ve výskytu druhů v pásu od z k v (tedy od lesa do louky) nebyl zjištěn. Typické lesní druhy se vyskytovaly i v nejzazším snímku.

v mnoha případech se jednalo o druhy autochorní či myrmekochorní, tedy vázané na pomalou pozemní migraci: kopytník evropský, violky, bršlice kozí noha, ostřice chlupatá nebo hrachor jarní. Nelze ovšem vyloučit, že migrace myrmekochorních druhů na konec biokoridoru neprobíhala koridorem, ale značně kratší vzdáleností přes louku z nedalekých lesů.

Uvedené skutečnosti naznačují, že:

1. Klíčové je stáří biokoridoru, ve věku cca 160 let může již být plně vyvinutý – tedy doba 390 (400) let uváděná v metodických materiálech (KOLEKTIV 1984, LŐW et al. 1995, MADĚRA, ZIMOVÁ 2005) se jeví přehnaná. Biokoridory se pravděpodobně do svého vyvinutého stavu dostávají někdy mezi 40 a 160 lety (biokoridor na Travičné versus dřevinný pás nad Stráním). To potvrzuje i naše pozorování při jiné příležitosti na Znojemsku, kdy jsme v malé padesátileté doubravě vysazené uprostřed polí nalezli v porostu lipnice hajní orchidejové druhy. Vývoj vracovského biokoridoru naznačuje, že skutečně po 20 letech od výsadby koridor začíná fungovat pro zamýšlené druhy rostlin a živočichů.

2. Šířka biokoridoru z hlediska migrace rostlin není tak podstatná, důležitá však může být z hlediska migrace živočichů, kteří se stěží budou ubírat jen úzkým pásem dřevin.

3. Jako velmi důležitý se jeví prostorový kontext – především napojenost realizovaných biokoridorů na ekosystémy s odpovídající druhovou skladbou rostlin a živočichů. Podstatná určitě je minimalizace přísunu živin z okolních ploch do biokoridoru. Z tohoto důvodu je vhodné situovat biokoridory v nelesní krajině do luk nebo pastvin (při zabránění vstupu zvířat) nebo na hřbety, kde nehrozí přísun živin splachem z okolních polí. To ovšem v některých typech krajin může zase být problematické z hlediska krajinného rázu. Částečně lze problém nadbytku živin řešit výsadbou druhů dřevin s kyselým opadem (podle stanoviště - dubu, buku, borovice lesní), které podporují jejich vyplavování a omezením výsadby javorů a lip.

Pozn. 1: Veškeré názvy rostlin byly sjednoceny podle Klíče ke Květeně České republiky (Kubát [ed.] 2002).

Pozn. 2: Autorem všech foto, není-li uvedeno jinak, je M. Culek.

Literatura a prameny

[1] BÍNOVÁ, L. et al. (1993): *Sledování a hodnocení vývoje založených prvků lokálních územních systémů ekologické stability na modelových územích: Výsledky sledování za rok 1993.* MS. Uloženo: Společnost pro životní prostředí, Brno. SpŽP, Brno. 205 s.

[2] ELLENBERG, H. et al. (1992): *Zeigerwerte von Pflanzen in Mitteleuropa*. 2. Auflage. Scripta

[3] Geobotanica 18: 1–258.

[4] http://www.seps.sk/zp/daphne/casopis/981/biokor.htm

[5] JELÍNEK, B. (2011): *Zhodnocení stavu vybraných biokoridorů na jižní Moravě, zejména jejich dřevinné složky.* Disertační práce, ved.: doc. Ing. Luboš Úradníček, CSc. MZLU. 152 s. + 105 s. příloh.

[6] KOLEKTIV (1984): Výstupní materiály z činnosti KRB k územním systémům ekologické stability krajiny. Interní materiál. Agroprojekt Praha, pobočka Brno. Uloženo: Lőw a spol., s r.o., Brno.

[7] KUBÁT, K. [ed.] (2002): *Klíč ke Květeně České republiky.* Academia, Praha. 928 s. ISBN 80-200-0836-5.

[8] Letecký snímek: GoogleEarth, MapLink/TeleAtlas a GEODIS Brno 2012.

[9] LÖW, J. et al. (1995): *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability:*

[10] MADĚRA, P.; ZIMOVÁ, E. [eds.] (2005): *Metodické postupy projektování lokálního ÚSES.*

[11] Mapy vojenského mapování: http://oldmaps.geolab.cz/

[12] *Metodika pro zpracování dokumentace*. Doplněk, Brno. 133 s. ISBN 80-85765-55-1.

[13] REICHHOLFOVÁ-RIEHMOVÁ, H. (2003): *Motýli.* 2. vyd. Euromedia Group – Knižní klub

[14] STRAŠILOVÁ, M. (2000): Hodnocení vývoje a fungování regionálního biokoridoru Kuní hora – Travičná v CHKO Bílé Karpaty. Diplomová práce, ved.: Doc. Ing. A. Buček, CSc. MS. Uloženo: MZLU Brno. 151 s. + přílohy.

[15] ŠAMÁNKOVÁ, L.; LENGÁL, T. (1998): *Naplňování teorie ÚSES v praxi* [online]. DAPHNE – časopis pre aplikovaný environmentálny výskum, č. 1. Dostupné z:

[16] ŠŤASTOVÁ, E. (2012): Fungování regionálního biokoridoru Kuní hora-Travičná. Diplomová práce, ved.: Doc. Ing. A. Buček, CSc. MS. Uloženo: Mendelova univerzita, Brno. 63 s. + přílohy.

[17] *učební text Mendlovy univerzity* [pdf]. Ústav lesnické botaniky, typologie a dendrologie Lesnické a dřevařské fakulty MZLU a Löw a spol., Brno. 277 s.

[18] ÚRADNÍČEK, L.; JELÍNEK, B. (2010): *Vývoj a růst dřevin na příkladu biokoridoru Vracov* [pdf]. In: ÚSES – zelená páteř krajiny. Sborník semináře, Brno. Dostupné z: http://www.uses.cz/1.34-predchozirocniky?lang=1&kod=47

[19] v Praze, Praha. 288 s. ISBN 80-242-0969-1.

[20] VEČEŘA, M. (2012): *Biogeografický výzkum realizovaných biokoridorů u Vracova a Křižanovic.* Bakalářská práce, ved.: RNDr. Martin Culek, Ph.D. MS. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU. 91 s. + přílohy.

[21] ZIMOVÁ, E. et al. (2001): *Experimentální zakládání skladebných částí územního systému ekologické stability* [doc]. VaV/640/1/99 ”Péče o krajinu II”, Ústav aplikované ekologie LF ČZU Kostelec nad Černými lesy.

IMPACT OF AGE AND SPACE FACTOR TO THE STATE AND FUNCTION OF CORRIDORS OF BIOLOGICAL DIVERSITY

Terrestrial Systems of Landscape Ecological Stability (TSLES - similar to ecological networks in other european countries) are more than 20 years incorporated in legislation of the Czech

Republic. More than 500 parts – biocorridors, biocentras and other elements were realised during that time, but their evidence is not done and research is not subsided. That´s why initiatives on two universities in the Brno city were estabilished. Their aim is to monitor the evolution of biocorridores in the region of south Moravia. Evolution of woods in biocorridores is traditionally researched on Faculty of Foresty and Wood Sciences in Mendel University. In last years students of physical geography of Masaryk university were involved in the research too, with supervision of the author of this article. They have been studying biocorridores from komplex point of view, but first of all from ecological and biogeographical ones. First interesting results are presented in this paper. Biocorridor near the Vracov village after 20 years of tree plantations seems to be in problematic state, but forest canopy has closed recently and first forest species – plants and animals had appeared. Wide biocorridor 42 years old in White Carpathians mountains is in good state and biodiversity of forest plant species grows up and some of them evidently do migrate through the biocorridor. Its connection to forest ecosystems with natural species composition is imporant. Very interesting are results of research of 160 years old, about 15 m narrow tree stripe in the same mountains – it is full of typical forest plant species – and some of them are rare or even protected by the law. These results elucidate importance of the time span from planting of a biocorridor to the expected state and function. On the contrary, the width of the corridor for plants seems not to be so important as was supposed earlier.

Key words: ecological network, biocorridor, migration of plant and animals, south Moravia, research

GRADACE KRAJINNÝCH MAP V GEOGRAFICKÝCH ATLASECH

Jaromír Kolejka

Katedra geografie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity

Poříčí 7, 603 00 Brno

kolejka@kerio.ped.muni.cz

Abstrakt: Systém uspořádání tematických map v atlasech musí sledovat závažné cíle: zaujmout čtenáře, povzbudit ke čtení map, naučit jej odečítat údaje, pochopit prostorové souvislosti, odvozovat je a aplikovat je v analýze map. Promyšlené uspořádání map tak musí vycházet nejprve z obecných informací a pak postupuje od jednoduchého ke složitějšímu, od analytického ke komplexnímu a dále k syntetickému. v příspěvku je tento postup demonstrován na příkladu posloupnosti krajinných map.

Klíčová slova: geografický atlas, krajinné mapy, koncepce map, gradace

ÚVOD

Každoročně na světě vycházejí desítky nových geografických atlasů, nebo jejich přepracovaná vydání. Tvůrci atlasů se snaží plnit jak komerční, tak vzdělávací a informační cíle. v atlasech se objevují jak doposud nepojednávaná témata, tak výsledky nekonvenčního zpracování dat, či jejich netradiční úprava. Většina realizovaných geografických atlasů je v zásadě poplatná dodržovanému schématu, které předpokládá klasické uspořádání tematik v atlase a tomu odpovídajících map. Řadu atlasových map zpravidla zahajují lokalizační, obecně geografické a maloměřítkové tematické mapy, které mají za úkol čtenáře uvést do problematiky polohy dále podrobněji pojednávaného území a toto území dát do souvislostí s globálními, či regionálními charakteristikami prostředí. Pak následují skupiny tematických map s různým detailem se zabývající cílovým územím, kterým jsou buď jednotlivé kontinenty, regiony, skupiny států nebo národní stát. Každá taková skupina se pak vnitřně člení do řady zahajované mapami s fyzickogeografickou tématikou, po níž následují zpravidla mapy populační a ekonomické. Řada pak končí zatím nepříliš ujasněnou skupinou map environmentálního obsahu (ochrana přírody, kvalita složek prostředí, míra jejich poškození lidskými aktivitami, sociálně patologické jevy apod.).

Fyzickogeografická skupina, resp. řada map (kterými se nyní budeme podrobněji zabývat) obvykle začíná buď klimatickou, anebo geologickou mapou, které reprezentují informace o tzv. pozaďových složkách přírody, kterým se ostatní komponenty v krajině v té či oné míře přizpůsobují. Klimatická mapa tak podává základní informaci o hlavní formě disponibilní energie v krajině – teple, zatímco geologická mapa o disponibilní pevné hmotě, bez kterých obou se krajina nemůže vyvíjet. Dále se objevuje mapa s charakteristikami reliéfu, neboť reliéf je hlavním diferenciačním faktorem vláhově energetické a materiálové bilance každého území. Navazují mapy vodstva, půdního pokryvu a charakteristik bioty. Na uvedené analytické mapy pak podstatně vzácněji navazují mapy komplexní, které v jednom listě dávají do polohových souvislostí odlišné tématiky, např. krizové jevy přírodního původu vázané na tu či onu přírodní složku krajiny. Zpravidla výjimečné jsou syntetické mapy, které dávají nejen do polohových, ale také věcných (funkčních, synergetických) souvislostí více tématik.

Takovými jsou krajinné mapy, integrující poznatky o všech přírodních složkách prostředí do jediné informační vrstvy v mapě (mapy přírodní krajiny), případně i o dopadech lidských aktivit na území (v mapách současné krajiny). Národní, regionální nebo tematicky specializované atlasy toto schéma buď rozvíjejí, nebo naopak tlumí, podle celkového účelu díla. v zásadě však posloupnost map: analytické – komplexní – syntetické by měla být zohledněna v každém atlase. Že tomu tak není, je zřejmé z četných atlasových editorských počinů v zahraničí i v České republice. Výjimkou z toho nevhodného pravidla se nestal ani nedávno vydaný Atlas krajiny České republiky (2009), byť v některých jeho pasážích se optimální pořadí map podařilo vytvořit.

Pojem gradace map v atlasech

Tvůrce atlasu, resp. jeho redakční kolektiv se snaží, s ohledem na disponibilní autorské a datové zdroje, zpravidla požadavku na logické uspořádání map v atlase vyhovět, byť tato záležitost bývá předmětem ostrých diskusí. Do názorového spektra se promítají osobní zkušenosti a profesní specializace zúčastněných, často negeografického charakteru. Je vhodné připomenout, že geografie je (ve stručnosti) věda o prostorových a časo-prostorových souvislostech mezi objekty a jevy, disciplína zkoumající a vysvětlující prostorovou diferenciaci objektů a jevů právě v těchto souvislostech. Jde tedy o disciplínu komplexní a syntetickou, opírající se o poznatky dalších (analytických) geověd, jež se hlouběji a podrobněji zaměřují na dílčí aspekty okolního prostředí, resp. planety Země. Je pochopitelné, že v atlasech se pak objevují dominantně analytické mapy, neboť jejich autorské pozadí je tematicky ohromně široké, ale také dosahem vidění limitované právě partikulární tématikou. Role všeobecného geografa při sestavování geografických atlasů, ať to však nevyznívá jako sebechvála disciplíny!, je tak nenahraditelná právě s ohledem na komplexnější a syntetický charakter jeho práce.

Úkolem geografa při sestavování geografického atlasu je zajistit, aby analytické, komplexní a syntetické mapy byly umístěny na správných místech, ve správném zastoupení a v logickém pořadí. Toto cílevědomé logické a zákonité uspořádání map od jednodušších ke složitějším, od analytických ke komplexním a k syntetickým je principem gradace map v geografických atlasech. Zatímco tvorba komplexní mapy je produktem koordinované práce kartografa, geografa a specialistů v konkrétních doménách, syntetická mapa je již ryzím produktem spolupráce geografa s kartografem.

V řadě zemí světa se podařilo zajistit, aby vnitřní uspořádání geografických atlasů nastíněné posloupnosti map vyhovovalo (např. národní atlasy Maďarska, Polska, Ruska, Německa). Dokonce je tak tomu i ve školních atlasech (např. Rumunsko, Ukrajina, Rusko, Moldavsko, Mexiko, Chile), které svojí podstatou musejí být koncipovány jednodušeji kvůli snadnější použitelnosti při vzdělávání. Přesto ani ty se nevyhýbají početnějšímu zařazování komplexních map a uvedení map syntetických. Jen takové totiž mohou podpořit cíl geografického vzdělávání, jak je má deklarována geografie jako věda. Eklektické shromáždění rozmanitých tématik do atlasu nemůže zřetelně směřovat k danému cíli, i když jsou třeba uspořádány podle klasického (spíše kartografického než geografického) schématu. Školní atlasy vydávané v České republice jsou tak spíše poplatné kartografickému, než geografickému přístupu a styl geografického myšlení a jeho cíle podporují jen omezeně. Podobná, spíše horší, je situace s vydáváním regionálních atlasů v Česku, jež geograficky motivovaný obsah vlastně postrádají a jsou souborem analytických map. Zavedení gradace

map do geografických atlasů se tak stává pro geografii jako celek a obor holou nezbytností, aby se disciplína nerozpadla na prostorová pojednání zcela odděleně v rámci jiných disciplin a prostorové myšlení a jednání v souvislostech se tak ze společnosti zcela vytratilo.

Příklady úspěšného provedení gradace map

Zmiňovaný Atlas krajiny České republiky na několika místech dobře dokumentuje promyšlenou stránku využití gradace map při sestavování například jednotlivých oddílů, daleko však jejich dílčích částí. Fyzickogeografické mapy, resp. mapy týkající se jednotlivých aspektů přírodního subsystému krajiny, jsou většinou zařazeny do oddílu „Přírodní krajina“. Ten se dělí do pododdílů podle příslušnosti map k tematice jednotlivých přírodních komponent krajiny a celý oddíl měl vyústit do geografické syntézy. Ostatně dílčí syntéza v rámci každé přírodní složky krajiny byla záměrem sestavitelů.

Dílčí nebo celková syntéza poznatků znamená vytvoření typologie zájmového území z hlediska pojednávané buď příslušné složky krajiny, anebo jejího komplexu vlastností jako celku na jedné straně, zatímco na druhé straně druhou adekvátní formou syntézy je identifikace jednotných regionálních celků jednotek podle dané tématiky, či opět krajiny jako celku.

Tematickou syntézu poznatků je tedy možné realizovat formou nejprve typologické mapy, kdy jsou v mapě vyznačeny jednotky popsané výčtem vlastností, přičemž tyto jednotky jsou plošně homogenní podle použitých klasifikačních kritérií na každé úrovni členění území. Opakují se v širším území a do jednoho typu je spojuje přesně definovaná podobnost jejich vlastností. Druhou možností tematické syntézy je vymezení územně celistvých, vždy však heterogenních a neopakovatelných jednotek, kdy důvodem jejich vymezení je naopak jejich unikátnost daná konfigurací – mozaikou rozmanitých vlastností v jediném území. Spojující vlastností je zpravidla dosah rozšíření této zvláštní mozaiky v širším území. Individuální (regionalizační) jednotky jako důkaz své výjimečnosti nesou vlastní geografický název. V rozdílné podobě se podařilo gradaci zakončenou syntetickými mapami zakomponovat do Atlasu krajiny České republiky (tab. 1).

Tab. 1: Realizace myšlenky gradace tematických map v oddíle „Přírodní krajina“ v Atlase krajiny České republiky

pododdíl	typ map		
	analytické	syntetické	
		typologické	regionalizační
Energie	ano	ano	ano
Ovzduší	ano	ano	ne
Geologické podmínky	ano	ano	ano
Reliéf	ano	ne	ano
Vodstvo	ano	ano	ne
Půda	ano	ano	ano
Rostlinstvo a živočišstvo	ano	ano	ne
Typy přírodní krajiny	ano	ano	ne

Pramen: Atlas krajiny České republiky

A atlase tak chybí např. individuální klimatické regiony, tedy geografické pojaté neopakovatelné oblasti s charakteristickým klimatem na území České republiky. Podobně je tomu v případě regionů sdružujících informace o povrchových a podzemních vodách do charakteristických regionálních celků. Chybí mapa typů reliéfu České republiky, ač v minulosti byla vytvořena a publikována (Czudek, et al., 1971, Balatka, et. al., 1975). (Rovněž ve školních atlasech ČR bývá vložena pouze mapa regionálního členění reliéfu, ačkoliv ve výuce jde řeč zpravidla o typech reliéfu.) Podobně je tomu i v případě bioty, kdy regionální individuální celky živé přírody nebyly vymezeny, ačkoliv dřívější individuální regionalizace jsou k dispozici (Culek, et al., 1996, 2005). Naopak v případě přírodní krajiny byla sestavena regionalizační mapa s individuálními přírodními krajinnými celky v šestistupňové hierarchii a v nátisku do atlasu zařazena. Ve finální podobě atlasu však již zastoupena nebyla (obr. 7).

Úspěšné zvládnutí gradace map dokumentuje pododdíl Energie, kde je zařazena řada analytických map popisujících jednotlivé přírodní formy energie na území ČR (obr. 1), typologická mapa popisující opakovatelné jednotky s charakteristickým podobným energetických zásobením (obr. 2) a nakonec mapa regionalizační pojmenovávající specifické regiony vyznačující se neopakovatelnou kombinací přírodních zdrojů energie (obr. 3).

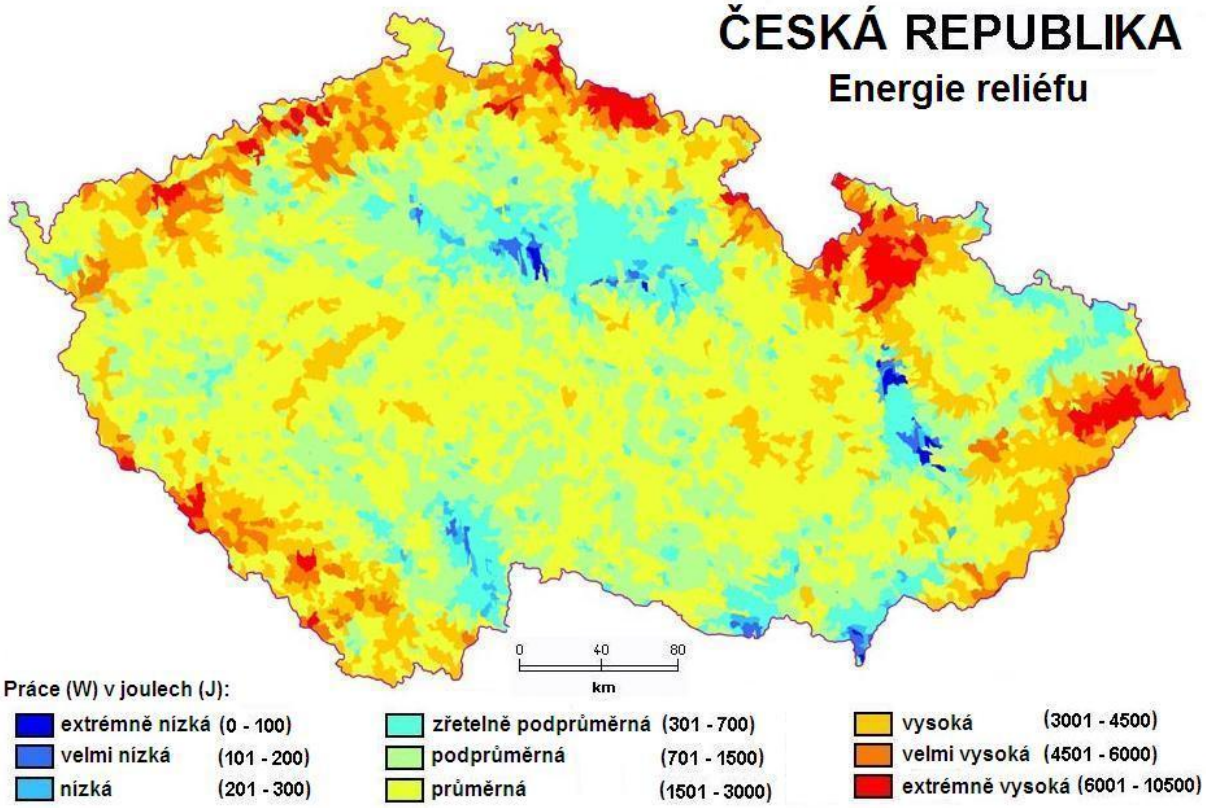

Obr. 1: Energie reliéfu – jedna z analytických map z oboru energií
Pramen: vlastní, J. Kolejka. V. Plšek, M. Klimánek

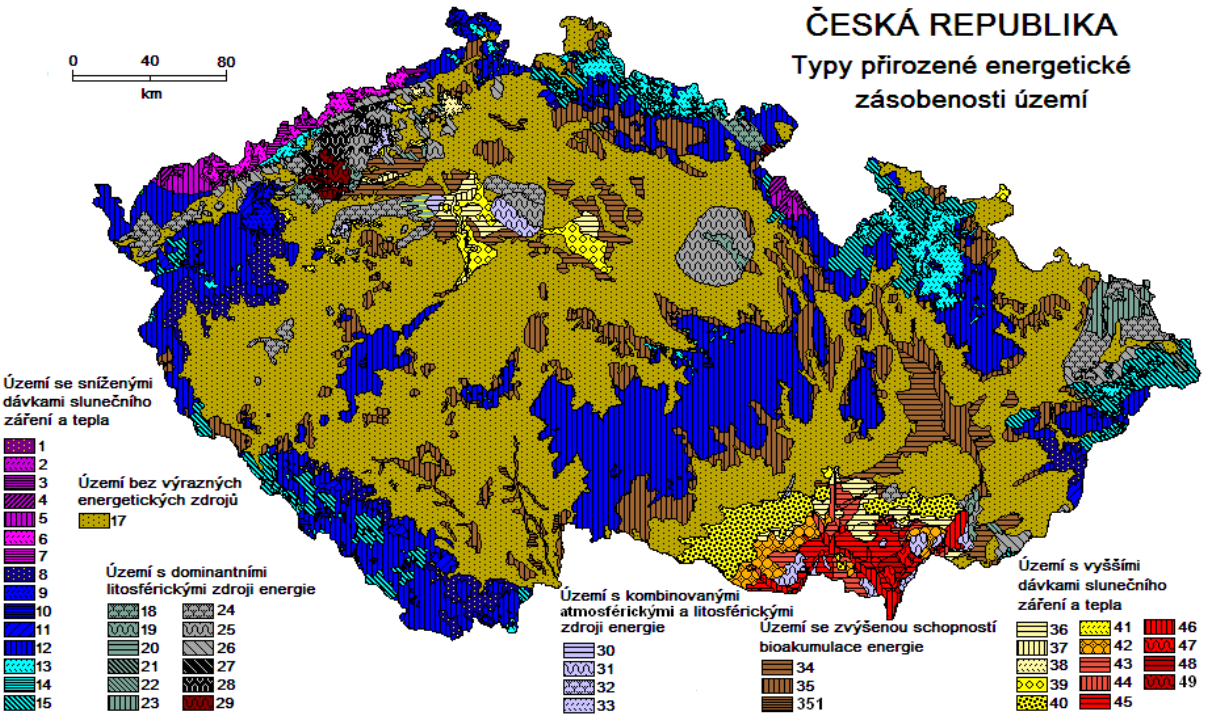

Obr. 2: Typy území podle disponibilních přírodních zdrojů energie
Zdroj: vlastní

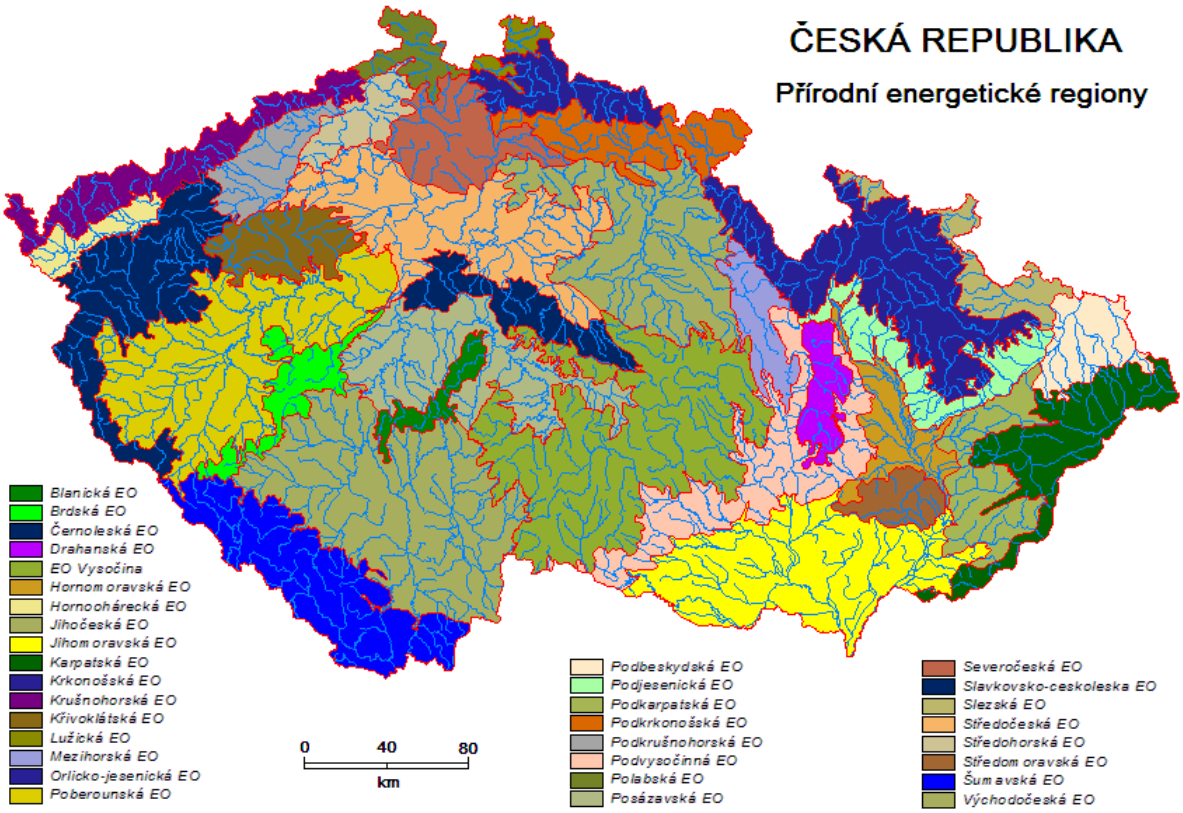

Obr. 2: Individuální regiony podle disponibilních přírodních zdrojů energie
Zdroj: vlastní, vodstvo: ArcČR 500

Dvojice syntetických krajinných map byla plánována jako posloupnost typologické (obr. 4) a individuální (regionalizační) mapy (obr. 5) přírodní krajiny České republiky. v obou případech šlo o dvě odlišné, avšak pevně se doplňující formy syntézy poznatků o vlastnostech jejích složek do jednotného geografického projevu v opakujících se i unikátních jednotkách (obr. 7).

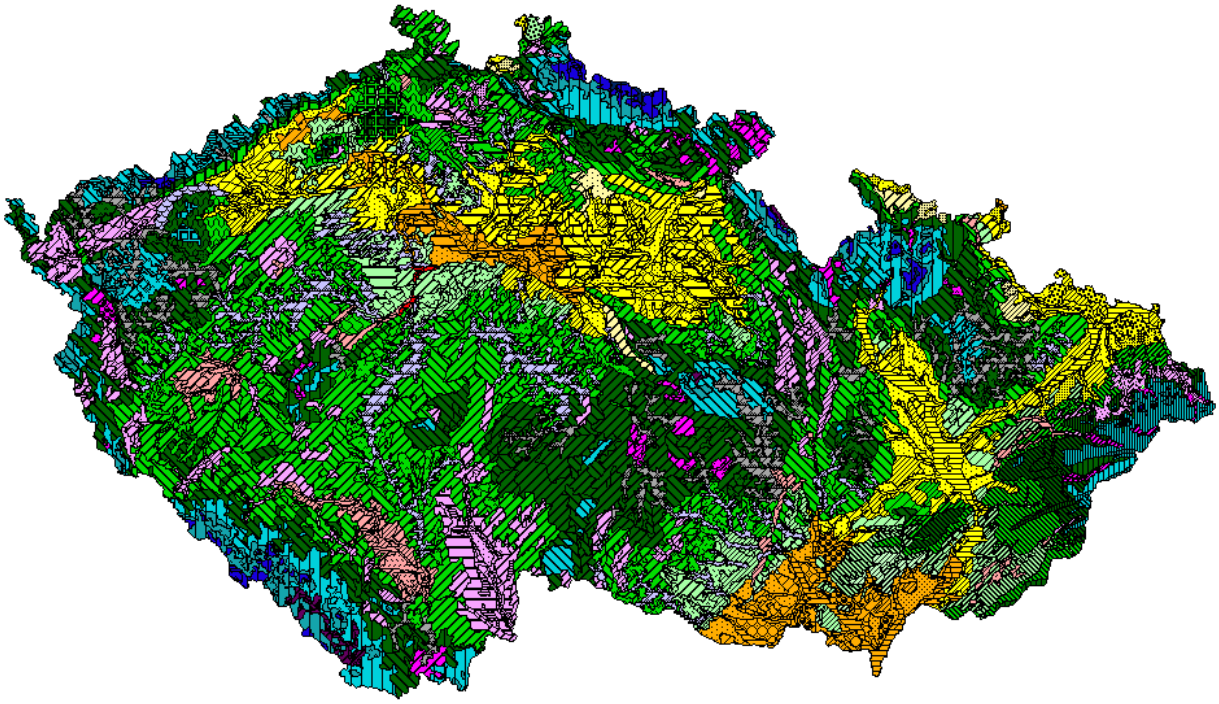

Obr. 5: Typy přírodní krajiny uspořádané do hierarchického systému zahrnujícího celkem 271 položek, barvy dokumentují vertikální rozmístění typů krajin nížin a vysočin (kotlin, údolí a pohoří) s příslušným potenciálním vegetačním krytem, rastry jejich geomorfologické, geologické, půdní a vláhové poměry

Zdroj: vlastní

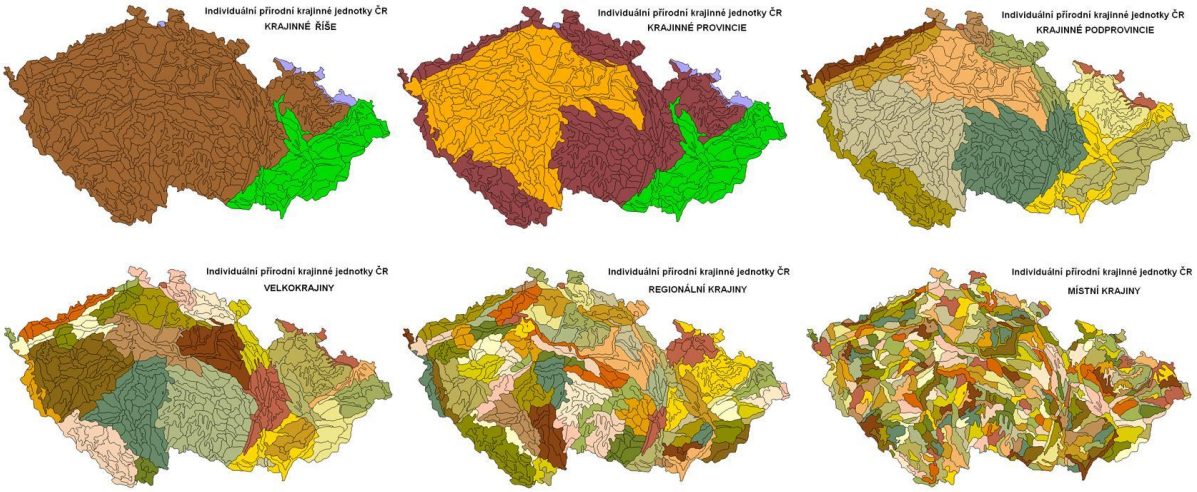

Obr. 6: Individuální neopakovatelné přírodní krajinné jednotky v šestistupňovém hierarchickém systému

Zdroj: vlastní, J. Kolejka, A. Hynek, P. Trnka

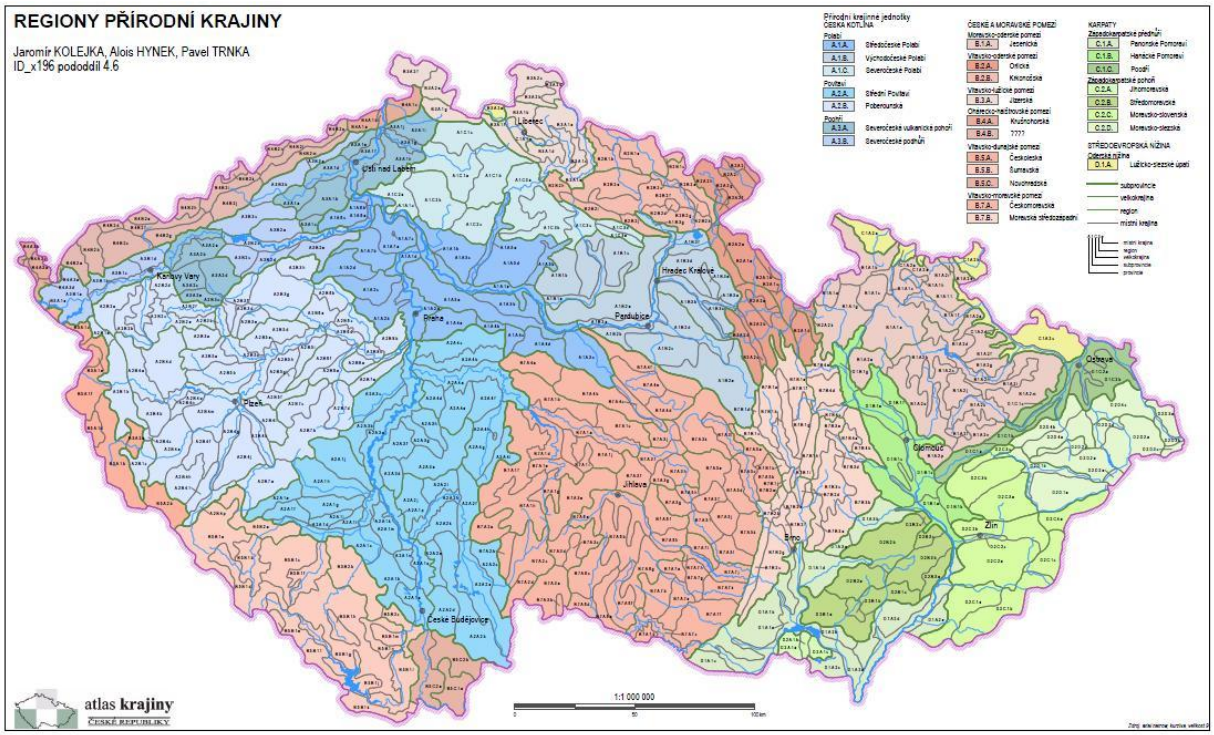

Obr. 7: Individuální přírodní krajinné jednotky na nátisku příslušné mapy pro Atlas krajiny České republiky

Zdroj: nátisk ESPRIT, s.r.o., data vlastní, J. Kolejka, A. Hynek, P. Trnka

Diskuse a závěr

Lze se oprávněně domnívat, že vedle námětu, kvantity a kvality obsahu, věrnosti vyhodnocení dat a obecně dostupnosti výsledků kartografického zpracování, obdobně významnou roli v poznávání okolního světa a ve výchově k poznávání okolního světa a formování vztahu k němu hraje i náležitý výběr a uspořádání tématik v atlasech, především geografických. Enormní množství analytické informace v mapách, aniž by byly vzájemně dávány do souvislostí (či je to jen ponecháno na uživateli) nevede k pochopení synchorických a synergetických vztahů v okolním světě. Není se pak co divit, že lidé při svých aktivitách v krajině si dostatečně neuvědomují jejich dopad a působí škody krajině, sobě i jiným lidem a lidským výtvorům, nehledě na to, že se mohou také vlastním přičiněním rozmanitě ohrožovat.

Lékem na tyto společenské neduhy samozřejmě nejsou a ani nemohou být informace o okolním světě, včetně znalosti vztahů mezi jevy, objekty a procesy. Přesto však jen nelze pominout jejich vzdělávací a motivační význam. Atlasy, zejména obecné geografické a školní atlasy, tuto edukační roli mají doslova v „popisu práce“ a je bohužel smutné, že ji často ani plnit nemohou. Nedávají dostatečně poznat vztahy, když už alespoň podrobně informují o prvcích. Faktem je, že kartografická nakladatelství se na odborníky – specialisty v jednotlivých oblastech poznání obracejí jen s požadavkem tvorby konkrétního surového mapového díla, či jen za účelem poskytnutí podkladů k němu. Málokdy již dochází k dostatečně hluboké společné koncepční práci nad výsledným dílem. Kartografům pak už jen uniká nutnost nejen formálního, ale také logického (z geografického hlediska) uspořádání a doplnění map do ucelené vzdělávací série. v rostoucí konkurenci nejen mezi vzdělávacími institucemi, ale také mezi producenty kartografických děl se však prokážou výhody takých

atlasů, které budou v souladu s vyučovanou látkou, či jen obecnou potřebou vzdělávání společnosti, a nikoliv jen surovým zdrojem analytické informace, byť samotné o sobě kvalitní a spolehlivé. K efektivnímu poznání světa to už nestačí dnes. Navíc dotažení gradace krajinných map po úroveň místní krajiny je výraznou motivací pro detailnější rozpracování místními odborníky – znalci, kteří tak mohou výrazně napomoci realizaci vzdělávacích záměrů v oblasti vlastivědy a zeměpisu.

Literatura

[1] ATLAS KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY (2009): Ministerstvo životního prostředí České republiky/Výzkumný ústav Silva Tarroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i., Praha/Průhonice, 332 s.

[2] BALATKA, B., et al. (1975): Typologické třídění reliéfu ČSR. Sborník Československé zeměpisné společnosti, roč. 80, č. 2, s. 177-183.

[3] CULEK, M., ed., (1996, 2005): Biogeografické členění ČR. 1. a 2. vydání, Enigma, Praha.

[4] CZUDEK, T., et al. (1971): Typologické členění reliéfu ČSR. Mapa měřítka 1:500 000. Geografický ústav ČSAV, Brno.

LANDSCAPE MAP GRADATION IN GEOGRAPHIC ATLASES

This paper is addressed to the issue of specific arrangement of thematic maps in atlases. The map gradation is the logical and inevitable purposeful arrangement of maps from simpler to more complex ones, from analytical to complex and synthetic, always related with a single topic. Gradation allows the reader to better understand the contents of maps, reliably read information from them, and finally, on the basis of the knowledge context to better understand map content and make right decisions in life. An example of successful implementation of the map gradation is demonstrated in the example of maps of nature embedded in the recently published Atlas of the landscape of the Czech Republic (2009). Gradation was properly carried out in a number of geological, energy and soil maps, and also in the case of synthetic maps on the natural landscape of the Czech Republic. The starting points for the construction of a gradation map set are represented by analytic maps on individual components of natural landscapes dealing with various aspects of the sub-problems. Synthetic maps represent the area typology according to in a form of the homogeneous component area units spatially repeating, while continuing regionalization maps show the distribution of unique individual and heterogeneous geographic units bearing their own geographical names. Tightening the gradation maps into the partial (component) or full (landscape) synthesis motivates atlas readers for the better understanding of the relationships between phenomena and objects in the landscape. It also motivates local expert to develop synthetic maps into further detail in a smaller area.

ANALÝZA VYBRANÝCH MORFOMETRICKÝCH PARAMETROV V PROCESE GEOMORFOLOGICKÉHO VÝSKUMU – NA PRÍKLADE SEVERNEJ ČASTI BRANISKA

Martin Pramuka

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove

Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, Slovensko

martin.pramuka@gmail.com

Abstrakt: Pohorie Branisko na východnom Slovensku nebolo doteraz významnejším objektom slovenských geomorfológov. v tomto príspevku sa snažíme načrtnúť význam GIS metód v geomorfologickom výskume práve na príklade tohto územia. Venujeme sa analýze niektorých vybraných morfometrických parametrov, medzi ktoré patria hypsometrické pomery, reálny sklon svahu georeliéfu alebo orientácia svahov voči svetovým stranám. Tento krok má pomerne veľký potenciál stať sa kľúčovým momentom v úvodnej fáze geomorfologického výskumu. Branisko predstavuje výraznú horskú bariéru v rámci východného Slovenska, maximálne relatívne výškové rozdiely dosahujú 700 – 800 m a aj z tohto dôvodu naberá význam a analýza práve vybraných parametrov na dôležitosti.

Kľúčové slová: Branisko, geomorfologický výskum, GIS, hypsometria, reálny sklon svahu georeliéfu

1. POLOHA a VYMEDZENIE ÚZEMIA

Branisko predstavuje výraznú horskú bariéru v rámci východného Slovenska. Podľa geomorfologického členenia územia Slovenskej republiky (Mazúr, Lukniš, 1978) je pohorie Branisko celkom. Zaradenie Braniska v rámci celej alpsko – himalájskej sústavy je nasledovné: Fatransko – tatranská oblasť – Vnútorné Západné Karpaty (subprovincia) – Západné Karpaty (provincia) – Karpaty (podsústava) – Alpsko – himalájska sústava. Severným a východným úpätím Braniska prechádza geomorfologická hranica medzi Vnútornými a Vonkajšími Západnými Karpatmi. Branisko susedí na severe s celkami Levočské vrchy a Bachureň, na východe s plytkou Širockou brázdou, ktorá je súčasťou Šarišskej vrchoviny, na juhu s Čiernou horou a Volovskými vrchmi a zo západu s Hornádskou kotlinou. Okrem iného aj fakt, že Branisko je obklopené z východnej aj západnej strany výraznými zníženinami nás oprávňuje tvrdiť, že v rámci Západných Karpát Branisko predstavuje typické hrásťové pohorie (Mazúr, 1963, 1964), ktoré sa strieda s priekopovými prepadlinami (Hornádska kotlina). Samotné Branisko tvoria dva rozsiahle masívy – Sľubica (1129 m n. m.) na juhu a Smrekovica (1200 m n. m.) na severe, tá je zároveň aj najvyšším bodom celého pohoria. Samotný masív Smrekovica oddeľuje na juhu od Sľubice priesmyk Branisko spolu s dolinou Dolného potoka dolinou Kanné, na západe vymedzujú územie dolina potoka Branisko, na severe hranica sleduje Podhorský potok, Lačnovské sedlo a obec Lačnov a z východu je územie ohraničené dolinou potoka Lipovec.

2. MORFOMETRICKÁ ANALÝZA ÚZEMIA

Dá sa povedať, že reliéf ako taký dokážeme presne popísať a vyjadriť jeho vlastnosti pomocou kvalitatívneho aj kvantitatívneho prístupu (Minár, Machová, 2011). Kvalitatívny prístup predstavuje samotný pojmový aparát, ktorým pomenuvávame jednotlivé formy georeliéfu (dolina, chrbát), pričom tam existuje veľmi silná závislosť na druhom spomínanom prístupe – kvantitatívnom. Ak chceme pomenovať konkrétny geomorfologický tvar resp. formu, vtedy sa ako veľmi užitočný ukazuje práve kvantitatívny prístup, v tom prípade sa totiž opierame o istý geometrický útvar, najviac pripomínajúci svojím tvarom konkrétnu formu identifikovanú v teréne. Problematike sa pomerne podrobne venuje viacero autorov (Urbánek, 1973), podľa neho pri interpretácii geomorfologických pojmov môžeme vychádzať z geometrických pojmov, priradíme im empirické vlastnosti, pričom operácia by vyzerala takto: s je *P*, kde písmeno s označuje geometrický tvar, a P empirickú vlastnosť, ktorú poznáme z terénu, z vlastnej geomorfologickej skúsenosti, výsledkom je geomorfologický pojem. v konečnom dôsledku vyjadrujeme prostredníctvom kvalitatívneho aj kvantitatívneho prístupu tú istú objektívnu realitu terénu, pričom kvantitatívna charakteristika je podstatne presnejšia a dôslednejšia, a tým pádom aj častejšie využívaná, je tam minimálny priestor pre subjektívny pohľad.

V našej analýze sme sa zamerali na dva najdôležitejšie morfometrické parametre (hypsometriu a reálny sklon svahu georeliéfu), z ktorých je potom možné odvodzovať vedľajšie.

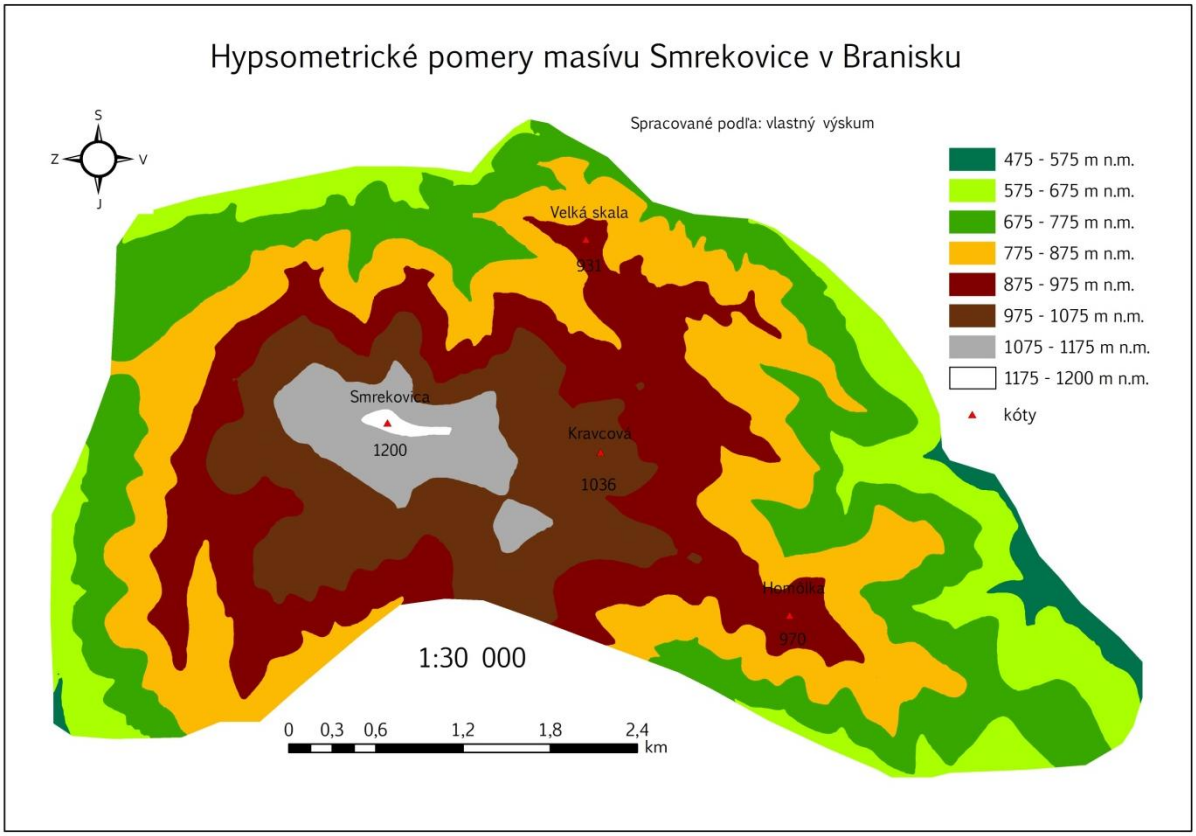

Obr. 1: Hypsometrické pomery masívu Smrekovice v Branisku
Prameň: vlastné spracovanie

2.1. Hypsometria

Územie sme rozdelili do 8 hypsometrických stupňov, interval dosahuje hodnotu 100 m, najnižšie nadmorské výšky dosahuje územie vo východnej časti, v Širockej brázde, necelých 500 m n. m., naopak, najvyššiu výšku dosahuje nielen samotný masív, ale aj celé pohorie Branisko na Smrekovici (1200 m n. m., obr. 1). Samotnú mapu hypsometrických pomerov, rovnako ako aj mapu reálneho sklonu georeliéfu programy sme vytvorili v prostredí ArcView 3.2 v kombinácii s ArcMap 10 s nadstavbou 3D Analyst a Spatial Analyst. Databázovú základňu pre túto mapu predstavoval shape so zvektorizovanými vrstevnicami daného územia a následne vytvorená TIN (triangulated irregular network) vrstva (Hofierka, 2003, s. 17). Šírku intervalov sme potom upravili, aby hranicu aj šírku intervalu tvorilo okrúhle číslo.

2.2. Reálny sklon svahu

Aj v tomto prípade sme vychádzali z pripraveného digitálneho modelu reliéfu v podobe vektorovej TIN vrstvy, v prostredí ArcMap 10 sme potom zmenili parameter pomocou príkazu Add renderer. ArcMap 10 nám tak vygeneroval 9 intervalov farebne odlíšených v spektre do zelenej po červenú (obr. 2), pričom zelená farba predstavuje miesta s najnižším sklonom georeliéfu (približne do 15°) a naopak, miesta s červenou farbou sú miesta s najvyšším sklonom georeliéfu (od 35° a vyššie). Miesta s najnižším sklonom v masíve Smrekovice (do 10°) tak predstavuje plochý vrcholový reliéf v okolí Boldigáňa (939 m n. m.) a Kravcovej (1036 m n. m.), naopak, severné svahy Smrekovice a strmé svahy Lačnovského kaňona (nad 35°) predstavujú miesta s najvyšším sklonom reliéfu. Sklon reliéfu má pre geomorfológov pomerne dôležitý význam. v momente, keď máme v teréne vykreslenú podstatnú časť foriem a tvarov, to, čo zostáva, sú zvyčajne svahy. Keďže svahy zaberajú väčšiu časť vo veľkej časti geomorfologických máp, je nutné ich potom rozčleniť podľa istého kritéria. Najčastejšie sa môžeme stretnúť s dvomi možnosťami: buď ich rozčleníme podľa geologického podložia alebo podľa sklonu svahu, prípadne kombináciou oboch parametrov.

3. VÝZNAM MORFOMETRICKEJ ANALÝZY v PROCESE GEOMORFOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Morfometrickej analýze sa už v súčasnosti pravdepodobne nevyhne žiadny geomorfológ, pokiaľ to so svojím výskumom myslí vážne. s nástupom a vývojom GIS technológií naberá morfometrická analýza čoraz viac na dôležitosti. Pokúsime sa teraz načrtnúť jednu z kľúčových úloh morfometrickej analýzy.

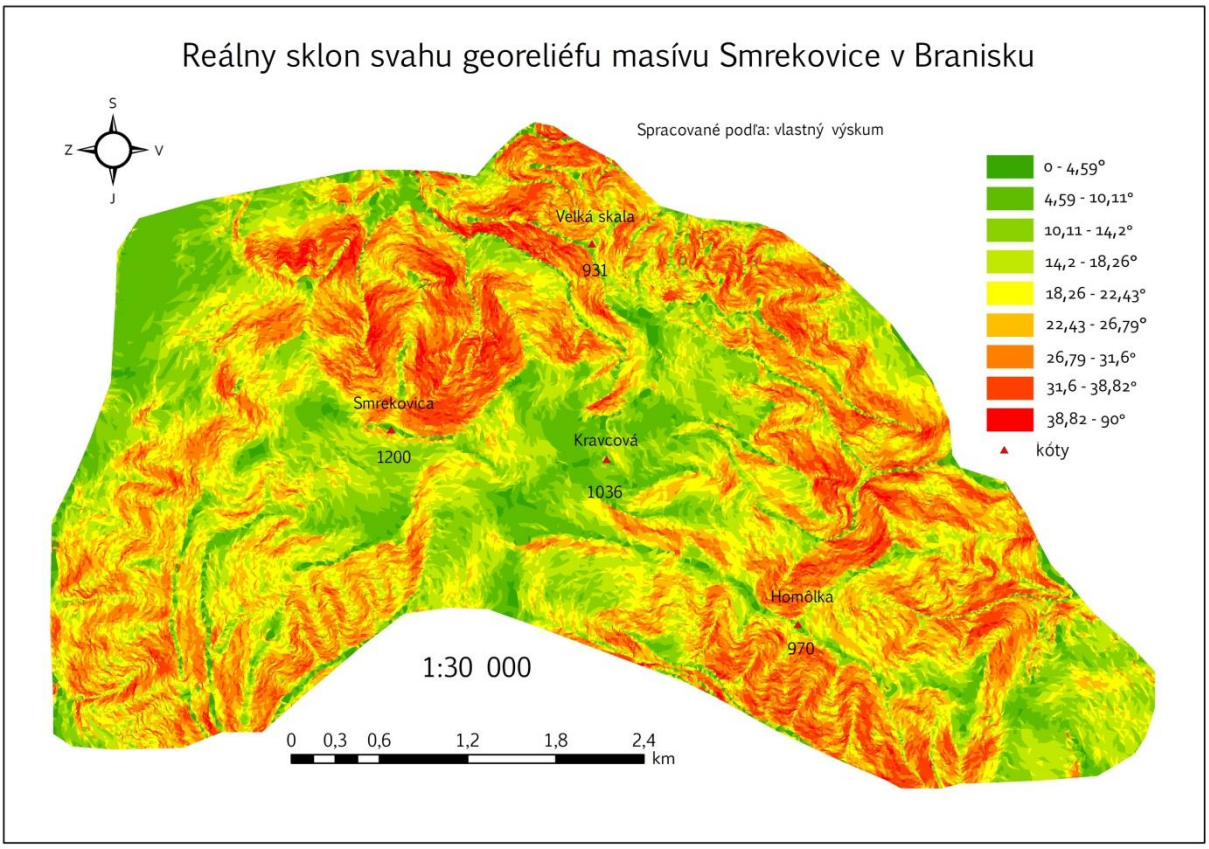

Obr. 2: Reálny sklon svahu georeliéfu masívu Smrekovice v Branisku
Prameň: vlastné spracovanie

Skôr, ako geomorfológ vstúpi do terénu, mal by byť pred tým aspoň približne oboznámený s terénom, ktorý je resp. bude predmetom jeho výskumu. Predpokladá, že v teréne nájde isté formy a tvary. Mohli by sme to nazvať klasickým postupom v úvodnej fáze geomorfologického mapovania, hoci si to zaslúži aj istý stupeň kritiky (Urbánek, 2001). Ak stojíme pred situáciou, že máme od terénu isté očakávania, dokážeme si pomôcť mapovými podkladmi, to je de facto samozrejmá vec. v prípade morfometrickej analýzy ako úvodnej fázy geomorfologického výskumu je kľúčové oboznámiť sa s podrobnými topografickými mapami daného územia, najlepšie v mierke 1:10 000. a dostávame sa ku k najdôležitejšiemu. Ako bolo spomenuté vyššie, vývoj nielen GIS technológií, dnes geomorfológom situáciu značne uľahčuje. Najdôležitejšia úloha morfometrickej analýzy tak spočíva v tom, že umožňuje geomorfológovi ešte pred tým, ako vstúpi do terénu, urobiť si veľmi presný obraz o reliéfe územia. Veľmi presne sa dajú určiť líniové a depresné, konkávne a konvexné tvary reliéfu, dokážeme charakterizovať a analyzovať niektoré (napr. matematické) vlastnosti reliéfu, využiteľné aj v ďalších nielen vedeckých odvetviach (napr. poľnohospodárstvo).

Tým samozrejme neznižujeme význam terénneho výskumu, ten napriek všetkému je a aj zostane najdôležitejšou zložkou geomorfologického výskumu ako takého.

4. ZÁVER

Možnosti využívania stále GIS metód naberajú s pribúdajúcim časom na intenzite. v príspevku sme sa pokúsili načrtnúť možnosti využitia GIS metód a s nimi súvisiacej morfometrickej analýzy. Naznačili sme možnosti GIS - ov v súčasnom geomorfologickom výskume. Dá sa povedať, že súčasná situácia je taká, že bez kvalitnej morfometrickej analýzy by sa geomorfológ vo svojom území len veľmi pomaly pohyboval smerom dopredu. Hlavná úloha analýzy spočíva v jej zjednodušení a uľahčení úvodných fáz geomorfologického výskumu. Neustále sa zlepšujúce GIS metódy a s tým súvisiace stále kvalitnejšie mapové podklady nás oprávňujú predpokladať, akým smerom sa môže v budúcnosti uberať geomorfologický výskum. Napriek všetkému je však isté, že čaro a relevancia fyzického terénneho výskumu zostanú na prvom mieste.

Literatúra

[1] HOFIERKA, Jaroslav. Geografické informačné systémy a diaľkový prieskum Zeme. Vysokoškolské učebné texty. Prešov: FHPV PU, 2003. 106 s. ISBN 80 – 8068 – 219 – 4

[2] MAZÚR, Emil. Intermountain basins - a characteric element in the relief of Slovakia. In: Geografický časopis, roč. 16, č. 2. Bratislava: SAV, 1964. s. 105 - 126. ISSN 0016 – 7193

[3] MAZÚR, Emil. Žilinská kotlina a priľahlé pohoria. Bratislava: SAV, 1963. 185 s. ISBN 71 – 021 – 63

[4] MAZÚR, Emil, LUKNIŠ, Michal, M. Regionálne geomorfologické členienie SSR. In: Geografický časopis, roč. 30, č. 2. Bratislava: SAV, 1978. s. 101 - 125. ISSN 0016 – 7193

[5] MINÁR, Jozef, MACHOVÁ, Zora. Morfografia a morfometria. In: *http://www.fns.uniba.sk* [online]. 27.1.2011 [cit. 28.8.2012]. Dostupné z: http://www.fns.uniba.sk/index.php?id=3639

[6] URBÁNEK, Ján. Nová paradigma slovenskej geomorfológie? In: Geomorphologia Slovaca et Bohemica, roč. 1, č. 1. Bratislava: SAV, 2001. s. 84 - 90. ISSN 1335 - 9541

[7] URBÁNEK, Ján. Pokus o interpretáciu geomorfologického tvaru. In: Geografický časopis, roč. 25, č. 1. Bratislava: SAV, 1973. s. 6 - 26. ISSN 0016 – 7193

ANALYSIS OF SELECTED MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE PROCESS OF GEOMORPHOLOGICAL RESEARCH (EXAMPLE OF THE NORTHERN PART OF THE BRANISKO MOUNTAINS)

The Branisko mountains represents a type of horst mountain typical for Western Carpathians. It is situated in the east of Slovakia. In this article we focused on the northern part of this mountains – the Smrekovica massive. It is the highest point od the area (1200 AMSL). Then we tried to draw the importance of morphometrical analysis in geomorphological process, we analysed the hypsometry and slope characteristics of the area using the specialized software ArcView 3.2 and ArcMap 10 with extensions 3D Analyst and Spatial Analyst. The greatest significance of this analysis lies in the fact, that it facilitates the opening periods of geomorphological research. In spite of that, at the first place always will stay physical terrain research.

Key words: the Branisko mountains, geomorphological research, GIS, hypsometry, slope

VYBRANÉ ASPEKTY ADMINISTRATÍVNEHO USPORIADANIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY PO ROKU 1989 NA LOKÁLNEJ ÚROVNI

Miloš Bačík

Katolícka univerzita v Ružomberku

Pedagogická fakulta, Katedra geografie

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

milos.bacik@ku.sk

Abstrakt: Významné spoločenské a politické zmeny po roku 1989 sa premietli aj do organizácie administratívneho systému štátu. Na začiatku poslednej dekády minulého storočia (po komunálnych voľbách) došlo k legitímnemu zrušeniu inštitútu národných výborov a konštituovaniu sa nových úradov štátnej moci, správy a orgánov samosprávy. Obnovenie samosprávy na lokálnej úrovni znamenalo nesporne posilnenie postavenia obce ako rovnocenného partnera vo vzťahu k štátu (napr. pri riešení rozvojových zámerov regionálneho resp. nadregionálneho významu), často deformované predchádzajúcim zriadením. Spontánne prejavy korigovať necitlivé rozhodnutia v dotknutom území v rokoch minulých viedli zákonite k odstredivým tendenciám miestneho obyvateľstva, ktoré sa prejavili nárastom počtu samostatných obcí.

Cieľom príspevku je zhodnotiť vybrané aspekty administratívneho usporiadania Slovenskej republiky po roku 1989 na lokálnej úrovni a to najmä z pohľadu dezintegračného procesu, ktorý v latentnej forme stále pretrváva, pričom má vplyv aj na sídelnú štruktúru. Sme toho názoru, že tento proces by sa mal vnímať ako dôležitá etapa vývoja územno-správneho usporiadania a konsolidácie administratívnych pomerov štátu za posledných vyše dvadsať rokov.

Kľúčové slová: administratívne usporiadanie, Slovenská republika, typológia územných zmien, dezintegračný proces, sídelná štruktúra

Úvod

Predložený príspevok nadväzuje na práce autorov, ktorí sa venujú problematike administratívneho usporiadania Slovenskej republiky z pohľadu územných zmien na lokálnej úrovni.

Transformačné procesy v našej spoločnosti po r. 1989 sa premietli aj do organizácie administratívneho systému štátu. Na začiatku poslednej dekády minulého storočia došlo k legitímnemu zrušeniu inštitútu národných výborov a konštituovaniu sa nových úradov štátnej moci, správy a orgánov samosprávy. Obnovenie samosprávy na lokálnej úrovni znamenalo nesporne posilnenie postavenia obce ako rovnocenného partnera vo vzťahu

k štátu (napr. pri riešení rozvojových zámerov regionálneho resp. nadregionálneho významu), často deformované predchádzajúcim zriadením. Spontánne prejavy korigovať necitlivé rozhodnutia v dotknutom území v rokoch minulých viedli zákonite k odstredivým tendenciám miestneho obyvateľstva, ktoré sa prejavili nárastom počtu samostatných obcí.

Cieľom príspevku je zhodnotiť vybrané aspekty administratívneho usporiadania Slovenskej republiky po r. 1989 na lokálnej úrovni a to najmä z pohľadu dezintegračného procesu, ktorý v latentnej forme stále pretrváva, pričom má vplyv aj na sídelnú štruktúru. Sme toho názoru, že tento proces by sa mal vnímať ako dôležitá etapa vývoja územno-správneho usporiadania a konsolidácie administratívnych pomerov štátu za posledných vyše dvadsať rokov.

1. Zhodnotenie literatúry

Tematika administratívneho usporiadania štátu často rezonuje najmä v prácach politologického, historického a geografického charakteru. Je predmetom záujmu najmä v prechodných obdobiach po výrazných politických zmenách, kedy predchádzajúci administratívny systém de facto zanikol a nový ešte nebol de jure konštituovaný. Menej priestoru sa venuje analýze územných zmien na lokálnej úrovni, pričom existujúce práce dokumentujú, že táto téma nemusí stáť na okraji problematiky. Svedčia o tom napr. príspevky Kovaříka (1990) a Blažeka (1993) zamerané na územné zmeny obcí vybraných štátov Európy alebo práce, v ktorých skúmanie územných zmien bolo súčasťou sídelných analýz vybraných regiónov resp. miest (napr. Slavík 1986, 1990). resp. práce, ktoré sledovali dezintegračné a decentralizačné procesy v transformačnej etape ako dôsledok minulého sídelného vývoja (napr. Gajdoš 1993, Slavík 1998a). Obsahom prác napr. Bačíka (1997), Barana (1997), Bučeka (1997), Slavíka (1998b) je skúmanie dezintegračných procesov v mestách Slovenskej republiky. Jurčová (1998) ponúka faktografický pohľad na históriu územného a správneho usporiadania Slovenskej republiky. Fičor (2001) analyzuje katastrálne územie ako významný prvok obsahu štátnych mapových diel aj vo vzťahu katastra k územiu obce. Berčík - Lovecký (2003) dokumentujú organizačno-právnu stránku územných zmien a poukazujú aj na geografické, demografické a najmä ekonomické aspekty pretrvávajúceho procesu vzniku nových obcí.

2. Rôzne vymedzenia termínu obec

Obec je najfrekventovanejším pojmom administratívnych pomerov na lokálnej úrovni. Zároveň je termínom, pre ktorý sa neustálila obecná definícia. v literatúre sa môžeme stretnúť s jeho viacerými vymedzeniami, ktoré odrážajú rôzne hľadiská napr. legislatívne, ekonomické, štatistické a prirodzene tiež geografické. v Ústave Slovenskej republiky sa obec definuje ako samostatný územný samosprávny a správny celok v rámci štátu, združujúci osoby s trvalým pobytom na jeho území. v právnych predpisoch je obec deklarovaná ako právnická osoba, ktorá samostatne hospodári s vlastným majetkom a so svojimi finančnými prostriedkami. v zákone o obecnom zriadení z roku 1990 v znení neskorších predpisov je obec územným celkom, tvoreným jedným resp. viacerými katastrálnymi územiami. Katastrálnym územím sa v zmysle katastrálneho zákona (Zákon NR SR č. 162/1995 Z. z. o katastri nehnuteľností a o zápise vlastníckych a iných práv k nehnuteľnostiam) rozumie „územno-technická jednotka, ktorú tvorí územne uzavretý a v katastri nehnuteľností spoločne evidovaný súbor pozemkov. v susednej Českej republike v ustanovení „Zákona

o obcích“ (č. 128/2000 Sb.) sa za obec považuje základné územné samosprávne spoločenstvo občanov, resp. územný celok vymedzený hranicou územia obce. Prostredníctvom obecného úradu sa pritom obec stará o všestranný rozvoj svojho územia a o potreby svojich občanov. Ako územnosprávnu jednotku charakterizovanú súvislým domovým osídlením s vlastným názvom uvádza obec Krátky slovník slovenského jazyka (1987). Obec môžeme vnímať aj ako základný prvok priestorového vymedzenia výkonu verejnej správy a tým aj štátneho informačného systému (Berčík - Lovecký 2003). Podľa Hamerskej (1983) je obec základnou územnou jednotkou vymedzenou stanovenou obecnou hranicou, ktorá zahrňuje jedno alebo viac sídiel a zároveň jedno alebo viac katastrálnych území alebo ich častí. Ďalej uvádza, že pre územie patriace k obci je zo všetkých používaných termínov najvhodnejším územný obvod obce. v zhode s ponímaním termínu hranica podľa Bezáka (1995) môžeme považovať obec za teritórium resp. legálnu oblasť, ktorá je vymedzená na základe určitých právnych noriem. s teritóriom je úzko spojený pojem teritoriality. Neoznačuje iba polohu a rozlohu obce v priestore ale vyjadruje predovšetkým skutočnosť, že územie niekto ovplyvňuje alebo ovláda. Hranice obcí sú preto spravidla presne a jednoznačne určené, susedné územia sa neprekrývajú, ich hranice sa zhodujú a sú relatívne stabilné v čase. Podľa Slavíka (1986) je obec so sídlom miestneho národného výboru (MNV) považovaná za základnú jednotku administratívnej štruktúry a bez sídla MNV za základnú jednotku územnej štruktúry.

Z pohľadu geografickej regionalizácie považujeme obec za nodálny región najnižšej hierarchickej úrovne, ktorý sa vyznačuje prítomnosťou horizontálnych väzieb (t.j. dráh a tokov), spájajúcich periféria s jadrom.

Termín obec sa zvykne často zamieňať s pojmom sídlo čo nie je správne, pretože sídlo je považované za základnú geografickú (sídelnú) jednotku. Podľa Lukniša (1987) je sídlo sídelným útvarom, skladajúcim sa z jedného alebo viac trvale alebo sezónne obývaných obydlí, ktorý je v krajine oddelený od susedných sídiel širším neosídleným a neurbanizovaným priestorom. Zatiaľ čo obec môže byť zložená z jedného resp. viacerých sídiel, sídlo môže byť súčasťou len jednej obce, nemôže sa skladať z viacerých obcí. Chybou je, keď napr. obec Podkriváň v okrese Detva stotožňujeme s jedným sídlom. Skladá sa z viacerých sústredených sídiel (napr. Bukovinka, Dolná Bzová, Podkriváň) a mimo toho z ďalších roztratených sídiel. Obec Beňuš v Horehronskom podolí tvorí jedna dedina (Beňuš) a tri viesky (Filipovo, Gašparovo, Pôbišovo). Považujeme za nesprávne dávať znamienko rovnosti napr. medzi 15 administratívnych obcí okresu Detva a rovnaký počet sídiel. v Podpolianskej oblasti, ktorá sa vyznačuje charakteristickým lazníckym osídlením je v skutočnosti niekoľko desiatok až stoviek roztratených sídiel.

3. Legislatívny rámec administratívneho usporiadania

Obec síce považujeme za historicky relatívne stabilný právny subjekt, ale aj ten môže podliehať občasným zmenám. Tie sa premietajú napr. v rozdelení obce, zlúčení obcí, zriadení novej obce resp. zrušení starej obce. Miera a formy reglementácie tejto problematiky zo strany štátnych inštitúcií signalizujú, do akej miery je spoločensky potrebné uplatniť snahy miestneho obyvateľstva, ktoré spontánne smerujú k atomizácii a fragmentácii základných administratívnych štruktúr.

Lokálne ambície obyvateľov v ére socializmu, smerujúce k decentralizácii boli ovplyvnené politikou štátu. v zákone č. 130/1970 Zb. o územnom členení SSR sa uvádza, že:“ z dôležitých spoločenských záujmov, najmä na vytvorenie lepších predpokladov na ďalší hospodársky

a kultúrny rozvoj obcí, možno vytvoriť, zrušiť alebo zlúčiť obce, prípadne vykonať inú zmenu ich územia. o takomto opatrení, ak ide o obec v tom istom okrese a ak s ním súhlasia miestne národné výbory a občania dotknutých obcí, rozhoduje okresný národný výbor – inak o ňom rozhoduje krajský národný výbor“. Vláda SSR uznesením č. 1/1972 schválila „Zásady pre realizáciu dlhodobého vývoja osídlenia“. v strediskovej sústave osídlenia sa preferovali infraštruktúrne investície a bytová výstavba do siete sídiel obvodného a miestneho významu. Koncentrácia a centralizácia ako dôsledok urbanizačného procesu a administratívne opatrenia na zlučovanie obcí výraznejšie zasiahli najmä municipality v bezprostrednom zázemí mestských sídiel. Sedemdesiate a začiatok osemdesiatych rokov minulého storočia sa niesol v znamení systémového znižovania počtu obcí ich integráciou (tab. 1). Vznikali spoločné národné výbory pre dve a viac obcí. Pri týchto aktivitách politických orgánov sa často nezohľadňovali miestne špecifiká, pričom v mnohých prípadoch sa nedosiahol konsenzus s obyvateľstvom. Postupne sa objavovali problémy najmä v mestách s integrovanými obcami, ktoré boli často na okraji záujmu a pozornosti predstaviteľov lokálnej štátnej správy.

Tab. 1: Markantné príklady integrácie, ktoré prebehli vo vybraných mestách Slovenska v období 1974–1981

Mesto	Pričlenené obce
Žilina	Brodno, Lietavská Lúčka, Mojšova Lúčka, Rosina, Teplička nad Váhom, Turie, Višňové, Vranie, Zádubnie, Zástranie, Žilinská Lehota (11)
Považská Bystrica	Dolný Moštenec, Horný Moštenec, Milochov, Podmanín, Podvažie, Považská Teplá, Praznov, Sverepec, Šebešťanová (9)
Topoľčany	Chrabrany, Jacovce, Krušovce, Kuzmice, Nemčice, Práznovce, Továrniky (7)
Púchov	Dolné Kočkovce, Hoštiná, Ihrište, Nimnica, Streženice (5)
Kremnica	Horná Ves, Krahule, Kremnické Bane, Lúčky (4)
Banská Bystrica	Hronsek, Uľanka, Vlkanová (3)

Prameň: Statistický lexikon obcí ČSSR 1982, 2.díl. Praha, Federální statistický úřad, 1984, 715 s.

Iným problémom bolo, že integračný proces sa nevykonal dôsledne a systematicky podľa jednotných zásad, a to najmä v katastri nehnuteľností. Zlučovanie obcí sa vykonávalo podľa zásady, že pôvodné obce zanikli a stali sa časťami obcí novej obce (Fičor 2001). Na integráciu katastrálnych území neboli prijaté žiadne metodické usmernenia. v niektorých prípadoch nová obec má rovnaký počet katastrálnych území a častí obce, zatiaľ čo v iných prípadoch sa pôvodné katastrálne územia zlúčili do jedného. Špecifické sú prípady, keď intravilány zlúčených obcí úplne splynuli, takže časti obce zanikli, avšak kataster nehnuteľností naďalej eviduje pôvodné katastrálne územia, ktoré zodpovedali častiam obcí.

Po zmene politických pomerov sa naplno prejavili transformačné procesy aj vo verejnej správe. Deväťdesiate roky sa niesli v znamení výrazného zvyšovania počtu obcí ich dezintegráciou (tab. 2). Prijatím zákona o obecnom zriadení (Zákon SNR č. 369/1990 Zb.)

a jeho novelou z r. 1991 sa vytvoril priestor pre revíziu tých integračných procesov, ktoré v predchádzajúcom období zanechali v časti obyvateľstva dotknutých obcí pocit krivdy. Konkrétne pri petícií, týkajúcej sa rozdelenia obce stačilo 20 % podpisov oprávnených voličov tej časti obce, o ktorej odčlenenie pri rozdelení obce išlo. Ďalej bolo v novele zákona stanovené, že obecné zastupiteľstvo vyhlási hlasovanie obyvateľov dotknutej časti obce, ak ide o odčlenenie časti obce spravidla s vlastným katastrálnym územím, ktoré urbanisticky nesplynulo s obcou a do rozvoja tejto časti obce neboli vložené také investície, od ktorých by bola závislá celá obec. Koaličné vlády pod vplyvom politickej klímy zväčša pozitívne reagovali na snahy po rozdelení predtým integrovaných obcí, čo sa považovalo za súčasť demokratizačného procesu v spoločnosti. Na druhej strane sme sa mohli stretnúť s prípadmi, keď boli vytvorené legitímne predpoklady pre odčlenenie sa, ale administratívny status príslušného územia sa nezmenil. Názorným príkladom nerešpektovania lokálnych ambícii obyvateľov sa stala Šalková. Pôvodne samostatná obec sa stala v r. 1970 mestskou časťou Banskej Bystrice. Po vyše štvrťstoročí sa v nej konalo referendum, ktorým voliči súhlasili s osamostatnením od mesta. Šalková sa týmto rozhodnutím mala zaradiť k pätici odčlenených obcí po r. 1989 (Bačík 1997). Následné obštrukcie magistrátu podmienené zámerom lokovať v extraviláne katastrálneho územia veľkokapacitnú skládku komunálneho odpadu neumožnili uzavrieť s petičným výborom dohodu o názve obce a dohodu o majetku obce.

Tab. 2: Markantné príklady dezintegrácie, ktoré prebehli vo vybraných mestách Slovenska v období od roku 1990

Mesto	Odčlenené obce
Topoľčany	Chrabrany, Jacovce, Krušovce, Továrniky, Nemčice, Kuzmice, Práznovce (7)
Žilina	Lietavská Lúčka, Porúbka, Rosina, Teplička nad Váhom, Turie, Višňové (6)
Banská Bystrica	Kynceľová, Nemce, Vlkanová, Hronsek, Malachov (5)
Rožňava	Brzotín, Čučma, Jovice, Kružná (4)
Kremnica	Krahule, Kremnické Bane, Lúčky, Horná Ves (4)
Rajec	Ďurčiná, Malá Čierna, Veľká Čierna, Šuja (4)
Prešov	Haniska, Ľubotice, Šarišské Lúky (3)
Púchov	Dolné Kočkovce, Nimnica, Strežnice (3)

Pramene: Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 1992. Štatistický úrad SR, Bratislava, ŠEVT, 1994, 280 s.

Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002. Štatistický úrad SR, Bratislava, Perfekt, 2003.

Dôsledné proklamovanie idei, že každá obec je plnoprávnym samosprávnym subjektom sa stalo návodom na hromadné osamostatňovanie jednotlivých obcí. Takáto fragmentácia podľa zásady čo obecný kataster to obec postupne viedla ku konštituovaniu samosprávnych orgánov aj v prípadoch, keď lokálna komunita nemala objektívne predpoklady na samostatné samosprávne fungovanie. Názorným príkladom sa stali zväčša odľahlé obce

s malým počtom obyvateľov, u ktorých bolo problematické skúmať, do akej miery a kvality je takáto pospolitosť, vyznačujúca sa spravidla nepriaznivou vekovou štruktúrou, schopná kreovať legálnu tvorbu orgánov obce (starosta, obecné zastupiteľstvo), kvalifikovane vykonávať samosprávu a zabezpečovať tak základné životné potreby pre svojich občanov.

Významnú legislatívnu zmenu do celého dezintegračného procesu priniesol novelizovaný zákon Národnej rady SR č. 453/2001 Z. z. v jednom z ustanovení zákona sa určuje, že obec sa môže rozdeliť, ak nové obce budú mať katastrálne územie alebo súbor katastrálnych území tvoriaci súvislý územný celok, ďalej najmenej 3 tis. obyvateľov a ak urbanisticky nesplynuli s ostatnými časťami obce. Obec nemožno rozdeliť, ak do rozvoja odčleňovanej časti obce boli vložené investície, od ktorých je závislá celá obec. Bol to jasný signál zo strany štátu utlmiť dovtedy pozvoľne pretrvávajúce dezintegračné tendencie v územnej organizácii obcí so snahou o stabilizáciu administratívnych pomerov na lokálnej úrovni (tab. 3).

Tab. 3: Vývoj počtu obcí na území Slovenskej republiky podľa cenzov uskutočnených v období 1950–2011 *

Cenzus	Počet obcí	Prírastok resp. úbytok	Index rastu [1)]
1950	3 334	-	100,0
1961	3 237	- 97	97,1
1970	3 091	- 146	92,7
1980	2 725	- 366	81,7
1991	2 834	109	85,0
2001	2 883	49	86,5
2011	**2 890** [2)]	**7**	**86,7**

* doplnené a upravené autorom

[1)] rok 1950 = 100

[2)] bez mestských častí Bratislavy (17) a Košíc (22)

Prameň: Berčík, P. - Lovecký, P. Územné zmeny obcí SR od roku 1990. Bratislava, Sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra SR, 2003, 321 s.

4. Územné aspekty administratívneho usporiadania

Obec vo všeobecnosti považujeme za základnú územno-správnu, priestorovú a štatistickú jednotku. v súčasnosti sa obce členia na časti obcí, základné sídelné jednotky a územno-technické jednotky.

Časť obce je nižšou územnou jednotkou obce, ktorá je spravidla osídlená a má vlastný názov. Nie každá obec má aj časti obcí. Platí to najmä o obciach s kompaktnou zástavbou, kde hranica medzi intravilánom a extravilánom je výrazná a v teréne resp. na mape ľahko rozlíšiteľná. Časti obcí boli prvýkrát vyčlenené pri cenze v r. 1961 ako najnižšie sídelné jednotky (Slavík 1998). Do sumy časti obcí sa rátali aj obce, ktoré sa ďalej nečlenili na časti.

Po zavedení základných sídelných jednotiek v r. 1970 bol tento princíp porušený a nezmenili ho ani metodické usmernenia pre sčítanie obyvateľov, domov a bytov v nasledujúcich rokoch (napr. podľa Štatistického lexikónu obcí SR 1992 bol v r. 1991 počet obcí o cca tisíc vyšší ako počet častí obcí). Podľa Fičora (2001) v Slovenskej republike existuje len okres Snina, v ktorom žiadna z 34 obcí nemá časti obce.

V metodickom pokyne Štatistického úradu SR k sčítaniu v r. 2001 sa uvádza, že základná sídelná jednotka je skladobnou časťou sídelného útvaru, za ktorý sa považuje každá jednotka osídlenia, tvoriaca uzavretý a od iných jednotiek osídlenia priestorovo oddelený útvar. Tvorí ju buď sídelná lokalita vo vidieckych obciach a väčšine miest. Vo vybraných mestách je to urbanistický obvod.

Územno - technickú jednotku stotožňujeme s katastrálnym územím, ktoré tvorí územne uzavretý a v katastri nehnuteľnosti spoločne evidovaný súbor pozemkov. Považuje sa za relatívne najstabilnejšiu priestorovú jednotku, odpovedajúcu stálemu štatistickému obvodu. Previazanosť katastrálnych území s územiami obcí a ich časťami je veľmi úzka, pričom jej korene siahajú do obdobia vzniku prvého pozemkového katastra v Rakúsko-uhorskej monarchii koncom 18. stor. (Bačík 2002). Na začiatku r. 2001 bolo na teritóriu štátu cca 2,9 tis. obcí a cca 3,5 tis. katastrálnych území. v okrese Brezno ako jedinom na Slovensku mali všetky obce po jednom katastrálnom území (Fičor 2001).

5. Typológia územných zmien obcí

Typológia územných zmien obcí vychádza zo štúdie Slavíka (1998a), ktorý vyčlenil tri skupiny územných zmien a ako autor uvádza, všetky typy sú súčasťou nie správneho ale územného usporiadania. Skupinu a predstavujú dezintegračné zmeny so 4 typmi a prírastkom počtu obcí, skupinu B tvoria integračné zmeny so 4 typmi a úbytkom počtu obcí a skupinu C zahrňujú ostatné zmeny s 2 typmi. Tie obsahujú zmeny názvu obcí a presuny časti územia obce do inej obce. Pretože pri nich sa počet obcí nemenil, nie sú predmetom nášho skúmania.

Po zmene politických pomerov je zrejmá výrazná prevaha dezintegračných územných zmien. Realizovali sa najmä v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, kedy prírastok počtu obcí bol ďaleko výraznejší než začiatkom tohto storočia (tab. 4). Za špecifický môžeme považovať r. 1990, kedy vzrástol počet obcí až o 157. v nasledujúcom období sa intenzita územných zmien znižovala, pričom mala klesajúcu tendenciu. Po r. 2000 boli územné zmeny sporadické. Skôr sa jednalo o presuny časti územia obcí vykonané po vzájomnej dohode obcí obvodnými úradmi v sídle kraja, alebo zmeny vnútorného členenia obce vytváraním resp. zrušením častí obcí. Ich prehľad poskytuje Vestník vlády SR. v súvislosti so zrušením Vojenského obvodu Javorina v priestore Levočských vrchov na východnom Slovensku došlo s účinnosťou od 1. 1. 2011 k pričleneniu územia k 19 obciam v okresoch Kežmarok (Holumnica, Hradisko, Ihľany, Jakubany, Jurské, Ľubica, Tvarožná), Levoča (Levoča, Nižné Repaše, Torysky, Vyšné Repaše), Sabinov (Bajerovce, Krásna Lúka, Poloma, Tichý Potok) a Stará Ľubovňa (Kolačkov, Lomnička, Podolínec, Šambron). Pri uvedených zmenách sa celkový počet obcí nemenil.

Tab. 4: Prírastky (úbytky) obcí Slovenskej republiky dezintegračnými resp. integračnými zmenami podľa typov a období*

Typ územnej zmeny	1990–2000	2001–2011
A 1 vznik pôvodne samostatnej obce odčlenením od mesta	93	3
A 2 vznik pôvodne samostatného mesta odčlenením od mesta	1	-
A 3 vznik vidieckej obce odčlenením od vidieckej obce	134	2
A 4 vznik vidieckych obcí rozčlenením vidieckej obce	22	1
B 1 zlúčenie vidieckych obcí	- 2	-
B 2 zánik pôvodne samostatnej obce pričlenením k mestu	- 4	-
B 3 zánik pôvodne samostatnej obce pričlenením k inej obci	- 27	-
B 4 zánik obce z iných dôvodov	- 1	-

* upravené a dopracované autorom

Pramene: Slavík , V. Územné zmeny obcí v Slovenskej republike v etape transformácie (1990-1998). In: AFRNUC, Geographica, 41, Bratislava 1998a, s. 137 - 154.; Berčík, P. - Lovecký, P. Územné zmeny obcí SR od roku 1990. Bratislava, Sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra SR, 2003, 321 s.

5. 1 Charakteristika jednotlivých typov

A 1: Vznik pôvodne samostatnej obce odčlenením od mesta je považovaný za veľmi častý spôsob dezintegrácie, realizovaný v zmysle legislatívnych ustanovení formou referenda. v sledovanom období predstavuje druhý najpočetnejší typ územnej zmeny. Tento proces prebiehal najmä v období konštituovania samosprávnych orgánov počas konania sa prvých komunálnych volieb. Mesto ním stratilo časť územia, slúžiace mu perspektívne ako rozvojová plocha a časť obyvateľstva. z prímestskej časti sa stala samostatná obec, ktorá si ponechala spravidla svoj pôvodný názov a existujúce katastrálne územie. Názorným príkladom sú obce Lietavská Lúčka, Porúbka, Rosina, Teplička nad Váhom, Turie a Višňové, odčlenené od Žiliny 23. 11. 1990, alebo obce Kynceľová, Nemce a Vlkanová, ktoré sa odčlenili k rovnakému dátumu od Banskej Bystrice. v tejto súvislosti je pozoruhodné, že k destabilizácii teritória z pohľadu územných zmien nedošlo v dvoch najväčších mestách Slovenskej republiky, aj keď snahy miestnych komunít o odčlenenie tu rozhodne existovali (príklad Devínskej Novej Vsi v Bratislave).

A 2: Vznik pôvodne samostatného mesta odčlenením od mesta je zriedkavým typom, ktorý sa vyskytol len v jednom prípade. Vrútky aj napriek tomu, že takmer urbanisticky splynuli s Martinom sa od neho 23. 11. 1990 nakoniec odčlenili.

A 3: Vznik vidieckej obce odčlenením od vidieckej obce bol najfrekventovanejším typom s časovou dominanciou práve v r. 1990. v období 1990 - 2000 týmto spôsobom vzniklo 134 nových obcí. Existujúca obec tak stratila časť katastrálneho územia a zmenšil sa počet jej obyvateľov. Tento proces prebiehal v mnohých obciach najmä Trenčianskeho, Trnavského

a Nitrianskeho kraja. Názorným príkladom môže byť obec Petrova Lehota v okrese Trenčín, ktorá vznikla 1. 7. 1995 odčlenením od obce Motešice, alebo obec Zvončín v okrese Trnava, ktorá k rovnakému dátumu vznikla odčlenením od obce Suchá nad Parnou.

A 4: Vznik vidieckych obcí rozčlenením vidieckej obce bol menej frekventovaným typom. Pred r. 1989 dochádzalo aj pod vplyvom strediskovej sústavy osídlenia k zlučovaniu dvoch resp. troch obcí a prijatiu nového názvu pre integrovanú obec. v nasledujúcom období integrovaná obec zanikla a vznikli dve resp. tri nové obec väčšinou s pôvodným názvom. Ako príklad môžeme uviesť zánik obce Tŕňa v okrese Trebišov a vznik obcí Malá Tŕňa a Veľká Tŕňa k 1. 7. 1990. Iným príkladom je zánik obce Dudváh v okrese Trnava a vznik obcí Križovany nad Dudváhom, Opoj a Vlčkovce k 1. 9. 1990.

B 1: Zlúčenie vidieckych obcí bolo zriedkavým typom územnej zmeny, ktorá sa vyskytla len v dvoch prípadoch s úbytkom dvoch obcí. Zhodou okolností k rovnakému dátumu (1. 7. 1991) v bývalom veľkom okrese Trnava (v súčasnosti Piešťany) sa obce Kočín a Lančár zlúčili do obce s názvom Kočín - Lančár a v okrese Žilina vznikla obec Lietavská Svinná - Babkov, zložená z pôvodne samostatných obcí Lietavská Svinná a Babkov.

B 2: Zriedkavým typom bol aj zánik pôvodne samostatnej obce pričlenením k mestu. Táto zmena sa uskutočnila len v troch prípadoch s úbytkom štyroch obcí. K Spišskému Podhradiu bola 1. 7. 1991 pričlenená obec Katúň a Lysá nad Dunajcom sa 1. 2. 1992 zlúčila so Spišskou Starou Vsou. Od 23. 11. 1990 nieslo územie zlúčených obcí Starý Smokovec, Štrbské Pleso a Tatranská Lomnica nový názov Starý Smokovec a od 1. 1. 1999 Vysoké Tatry.

B 3: Zánik pôvodne samostatnej obce pričlenením k inej obci bol aj napriek prevládajúcim opačným trendom najfrekventovanejším typom integračných zmien. Dotýkal sa najmä obcí s nízkym počtom obyvateľov a nepriaznivou demografickou štruktúrou, v ktorých bolo problematické konštituovať orgány samosprávy a vykonávať bežnú agendu. Príkladom môže byť obec Uderiná v okrese Lučenec, ktorá sa 1. 9. 1990 zlúčila s Lovinobaňou. v ojedinelých prípadoch dochádzalo k pričleneniu dvoch resp. troch obcí k ďalšej obci. Napríklad obce Závadka a Zaťkovce v okrese Prešov boli 1. 7. 1991 pričlenené k obci Geraltov a Báčovce, Dvorníky a Šipice v okrese Krupina sa 23. 9. 1990 pričlenili k Hontianskym Tesárom.

B 4: Tento typ súvisí spravidla s národohospodárskymi projektmi, ktoré si vyžadujú rozsiahle investície a nadmerný záber pôdneho fondu. v sledovanom období fyzicky zanikla len obec Mochovce v okrese Levice v dôsledku výstavby atómovej elektrárne (jej územie bolo 23. 11. 1990 pričlenené k obci Kalná nad Hronom). Na katastrálnom území Mojšovej Lúčky, ktorá tvorí prímestskú časť Žiliny, bolo vybudované nové sídlo v súvislosti so zaplavením pôvodného sídla výstavbou vodného diela.

Záver

Zmeny v územno - správnom usporiadaní obcí za ostatných vyše dvadsať rokov ovplyvnili formovanie sa sídelnej štruktúry Slovenska. Prvá dekáda s dominanciou dezintegračných typov územných zmien reflektovala demokratizačné pohyby v spoločnosti. v druhej dekáde sa tento proces už stabilizoval. v dôsledku územných zmien sa zmenil celkový počet obcí, čiastočne sa menila ich veľkostná štruktúra, menila sa výmera katastrálnych území a v neposlednom rade aj počet obyvateľov. u niektorých miest došlo dezintegráciou k úbytku obyvateľov. Názorným príkladom bola Žilina a Banská Bystrica, ktoré ku koncu éry socializmu

atakovali hranicu 100 tis. obyvateľov, no v súčasnosti, v existujúcich spoločenských podmienkach, je táto méta pre obidve mestá skôr iluzórna.

Literatúra

[1] BAČÍK, M. Dezintegračné snahy prímestských komunít po roku 1989. In: Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie No. 3. Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied UMB, 1997, s. 129 - 137. ISBN 80 - 8055 - 093 - X

[2] BAČÍK, M. Vybrané aspekty sčítania ľudu, domov a bytov 2001 z pohľadu jeho prvých výsledkov v okrese Banská Bystrica. In: Banská Bystrica v geografickej realite priestoru a času. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a mesto Banská Bystrica, Geografické štúdie. Banská Bystrica, 2002, s. 105 - 119. ISBN 80 - 8055 - 706 - 3

[3] BARAN, V. Vývoj a problematika administratívnych hraníc na príklade Banskej Bystrice. In: Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie No. 3. Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied UMB, 1997, s. 102 - 108. ISBN 80 - 8055 - 093 - X

[4] BERČÍK, P. - LOVECKÝ, P. Územné zmeny obcí SR od roku 1990. Bratislava, Sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra SR, 2003, 321 s. ISBN 80 - 88842 - 64 - 6

[5] BEZÁK, A. Regionálna štruktúra a nové kraje na Slovensku. Sborník geografie X, Brno, 1995, s. 4 - 8.

[6] BLAŽEK, J. Systémy místní správy v zemích západní Evropy. In: SÝKORA, L., ed.: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 1993, s. 147 - 163

[7] BUČEK, J. Problémy organizácie samosprávy veľkých miest na Slovensku. In: Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie No. 3. Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied UMB, 1997, s. 109 - 117. ISBN 80 - 8055 - 093 - X

[8] FIČOR, D. Katastrálne územie - významný prvok obsahu štátnych mapových diel. Geodetický a kartografický obzor, roč. 47/89, č. 8 - 9, 2001, s. 223 - 227.

[9] GAJDOŠ, P. Lokalizmus a regionalizmus v socio - priestorových súvislostiach regionálneho vývoja SR. Sociológia 25, č. 4 - 5, 1993, s. 355 - 377.

[10] HAMERSKÁ, H. Územní struktury, jejich vazby a základní pojmy. Demografie, 25, č. 4, 1983, s. 335 - 343.

[11] JURČOVÁ, D. História územného a správneho usporiadania SR. Bratislava, INFOSTAT, 1998.

[12] KOL. AUTOROV. Krátky slovník slovenského jazyka, 1. vyd. Bratislava, Veda, 1987.

[13] KOVAŘÍK, M. Státní správa a územní samospráva v Evropě. Praha, KSMO, 1990, 61 s.

[14] LUKNIŠ, M. Rozloženie a hustota sídiel v SSR. In: AFRNUC, Geographica, 26, Bratislava 1987, s. 3 - 25.

[15] Oznámenie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky číslo SVS - OVVS3 - 2011/011534 z 30. marca 2011 územných zmenách v obciach k 31. decembru 2010. Vestník vlády SR, 2011, Č. 4. s. 3 - 4.

[16] SLAVÍK, V. Proces integrácie obcí a sídelná štruktúra v Západoslovenskom kraji. In: AFRNUC, Geographica, 25, Bratislava 1986, s. 19 - 34.

[17] SLAVÍK, V. Súčasná transformácia sídelnej štruktúry Horehronia. In: AFRNUC, Geographica, 25, Bratislava 1990, s. 149 - 170. ISBN 80 - 08 - 00112 - 7

[18] SLAVÍK, V. Územné zmeny obcí v Slovenskej republike v etape transformácie (1990-1998). In: AFRNUC, Geographica, 41, Bratislava 1998a, s. 137 - 154. ISBN 80 - 223 - 1372 - 26

[19] SLAVÍK, V. Mestá Slovenskej republiky v transformačnej etape. Sborník Geografie X, Brno, 1998b, s. 128 - 133.

[20] Statistický lexikon obcí ČSSR 1982, 2. díl. Praha, Federální statistický úřad, 1984, 715 s.

[21] Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 1992. Štatistický úrad SR, Bratislava, ŠEVT, 1994, 280 s.

[22] Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002. Štatistický úrad SR, Bratislava, Perfekt, 2003.

[23] Zákon č. 128/2000 Sb. ze dne 12. dubna 2000 o obcích (obecní zřízení) v platném znění.

[24] Zákon SNR č. 130/1970 Zb. o územnom členení Slovenskej socialistickej republiky.

[25] Zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov.

[26] Zákon NR SR č. 162/1995 Z. z. o katastri nehnuteľností a o zápise vlastníckych a iných práv k nehnuteľnostiam (katastrálny zákon).

[27] Zásady pre realizáciu dlhodobého vývoja osídlenia v SSR. Uznesenie vlády SSR č. 1/1972 (príloha 2).

SELECTED ASPECTS OF THE SLOVAK REPUBLIC ADMINISTRATION AT LOCAL LEVEL AFTER THE YEAR 1989

Modifications in the territorial administration of towns and villages, realized in the last two decades, have had a significant impact on the formation of settlement structure in Slovakia. In the first decade we can observe the dominance of disintegration tendencies which were the result of movement towards democracy in the Slovak society. In the second decade, this process has been stabilized. As a consequence of the territorial modifications, an overall number of villages and their size structure have changed. This had an impact on the acreage in cadastral areas, as well as on the number of inhabitants, as several towns report the decrease of population. For instance, the cities of Žilina and Banská Bystraica, which in the late 1980ies reported nearly one hundred thousand inhabitants, are at present far from reaching this population number.

Key words: state administration, regulatory measures, administrative division, the Slovak Republic, typology of territorial changes, disintegration process, settlement structure

GEOGRAFIE A UMĚNÍ: SITE-SPECIFIC ART V AKCÍCH KATEŘINY ŠEDÉ

Jaroslav Biolek[1], Ivan Andráško[2]

[1, 2] Geografický ústav PřF MU
Kotlářská 2, 611 37 Brno
[1] 217989@mail.muni.cz, [2] geoganry@mail.muni.cz

[2] Geografický ústav SAV
Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geoganry@mail.muni.cz

Abstrakt: Mnoho umělců implicitně využívá geografické perspektivy při své práci a zároveň řada geografů studuje umělecká vyjádření zkoumající prostor kolem nás. Tendence pracovat s daným prostorem v tzv. site-specific artu, místně specifickém umění, můžeme nalézt i v českém prostředí, kupříkladu v akcích Kateřiny Šedé. Ve studii analyzujeme proces vzniku a výstavby vybrané místně specifické akce a rovněž rozebíráme a hodnotíme socio-prostorové dopady na účastníky této akce využitím praktik humanistické geografie. Výsledky práce potvrzují, že prostřednictvím site-specific artu lze odhalit mnoho skrytých aspektů lidského prostorového chování.

Klíčová slova: geografie, umění, Kateřina Šedá, místně specifické umění, sense of place, kvalita života

1. Úvod

Předkládaný příspěvek se zabývá vzájemným vztahem umění a geografie, konkrétně na příkladu místně specifických akcí Kateřiny Šedé. Cílem studie je geografická analýza projektu *Od nevidím do nevidím*, který zkoumá a reformuje vzájemný vztah obyvatel Bedřichovic a vazby na jejich obec. Práce rovněž hodnotí možné přínosy umění pro rozvoj geografické metodologie a analýzy společensky relevantních témat, jako je kvalita života.

2. Geografie a umění

2.1 Geografie v umění

Geografická věda a umění, ač se to tak na první pohled nezdá, již od počátků své existence řeší podobná, ne-li v mnoha ohledech i stejná témata – prostor (potažmo prostředí) v kontextu odlišných úhlů pohledu je pouze jedním ze spektra „průřezových“ konceptů, které v daném ohledu lze chápat jako relevantní. Najdeme nespočet příkladů, v nichž různorodé směry umění rozebírají a popisují prostor a místa v rozmanitých měřítkách a perspektivách. Kupříkladu na vývoji avantgardního výtvarného umění lze doložit, jakým způsobem se měnilo vnímání okolního prostoru v očích umělců. Impresionismus a postimpresionistické směry jako kubismus či surrealismus reformovaly percepci věcí okolo nás, bezprostředně reagovaly na ploché a jednostranné vnímání prostoru dřívějšího umění.

Na druhou stranu také geografie se již od svého etablování jako moderní vědecká disciplína zaměřila na problematiku percepce prostoru, resp. okolního prostředí. Poněvadž záměrem

našeho příspěvku není rozbor daného, v mnoha geografických pracích (např. Siwek 2011) dostatečně pertraktovaného tématu, pouze namátkově zde zmíníme kupříkladu tradici francouzské školy „klasické“ regionální geografie (Élisée Reclus, Paul Vidal de la Blache), které taktéž odráží zájem geografie o krajinu, o vnímání krajiny v očích lidí tak, jak je prezentuje francouzské malířství. Podle Vidala de la Blache (1926) je krajina přetvářena lidmi a poté pokládána za otisk v představě lidí. Vizuální percepce krajiny, estetické vnímání krajinných prvků je dále rozvíjeno v krajinné ekologii, regionální geografii a dalších geografických subdisciplínách.

Jedním z novodobých uměleckých směrů, v jehož hlavní pozornosti stojí místa a jejich sociálně-prostorové vazby, je tzv. site-specific art, v českém překladu z angličtiny místně specifické umění. V širším kontextu se jedná o umění, které je vždy propojeno s daným prostorem, vytváří vztah k němu a hledá společné téma, jež konkrétní místo nabízí, tedy vztahuje se ke „geniu loci“. Nejčastěji je termín site-specific art používán k popisu skulptur, instalací či dalších uměleckých děl ve veřejném prostoru města či v přírodě. Mimo to v poslední době termín site-specific art získává další filozofické a konceptuální konotace, což jednak samotné označení site-specific problematizuje a za druhé otevírá široké pole diskuze, co si vlastně pod tímto termínem lze představit (Tinti, bez udání data).

V rámci vývoje místně specifického umění můžeme pozorovat jakýsi trendový přechod od materiálního objektu na konkrétním, fixovaném místě ke vztahovému umění, které není přímo vázané na fyzické místo, ale odkazuje na něj virtuálně nebo přímo transformuje daný diskurs. Miwon Kwon (2002) na základě toho vymezuje tři paradigmata, které definují různé typy site-specific artu. Fenomenologické paradigma respektuje hlavně fyzický, topologický charakter daného místa, sociálně-institucionální pak především kriticky reflektuje vztahy mezi uměleckým dílem, institucí či dalšími aktéry místně specifické akce. Ve třetím paradigmatu je umělecký akt chápán již jako předpoklad, tvůrce diskursu, který sám pozměňuje; nelze od sebe oddělit intervenci do daného místa a efekty tohoto zásahu. Jistou paralelu lze nalézt i v geografickém vnímání prostoru, v rozdělení prostoru na absolutní, relativní a relační (např. Harvey 1973), což odráží odlišná paradigmatická chápání.

Přechodem k novému modelu site-specific artu tíhne umění k větší demokratizaci a rovněž dochází k redefinici pojmu site-specificity; nové umělecké akce, které se primárně zaměřují na sociální otázky v prostorovém kontextu, jsou spíše nazývány jako „audience-specific“ či „community-specific“. Site-specific art se v těchto případech zabývá tématy jako bezdomovectví, městské násilí, rasismus, homofobie či AIDS, přičemž tyto sociální otázky jsou také styčnými body dialogu mezi umělcem a veřejností a definují vztah mezi umělcem a komunitou (Kwon 2002).

Český site-specific art vznikl za mírně odlišných podmínek. Během normalizace byl site-specific art ve veřejném prostranství města tabu, veškerá nezávislá tvorba byla tudíž odkázána do přírody či soukromých prostor. Až po revoluci se rozvíjí místně specifické umění v městském prostoru. Ekologie, krajina a spiritualita však zůstávají stěžejními tématy českého site-specific artu, jak je patrné např. z výstav z cisterciáckého kláštera v Plasech u Plzně či ze špitálu a zámku v Kuksu. Akce *Kladno+-Záporno* zase demonstruje zájem o postindustriální krajinu a zapojení veřejnosti do procesu transformace veřejných prostor ve městě (Schmelzová 2010). Jinou stránku českého site-specific artu představují právě akce Kateřiny Šedé, které mají nejblíže k americkému pojetí komunitního umění.

Právě v community-specific artu, který má za prvotní cíl vytvořit či aktivizovat určité společenství lidí, lze nejlépe vidět posun v umění k větší angažovanosti a zapojení veřejnosti. Umělec naslouchá, decentralizuje své ego prostřednictvím akcí, jež jsou založeny na otevřené konverzaci, politické či sociální debatě (Gablik 1995). Jako příklad společensky angažovaných, ale zároveň decentralizovaných a participativních uměleckých aktivit můžeme uvést projekty rakouské skupiny WochenKlausur. v těchto sociálních akcích navazuje skupina dialog s určitou komunitou lidí, která si sama identifikuje společenský problém, jenž se následně, také díky jistému politickému kapitálu umělecké skupiny, snaží vyřešit (Zálešák 2011).

Otázka, kterou lze položit na tomto místě nezní, zdali by se geografická věda měla aktivně podílet na sociální participaci a inkluzi společnosti, ale především **jak** by toho měla dosáhnout. Je zřejmé, že potenciál uplatnění postupů vycházejících ze site-specific artu může na jedné straně hraničit se sociálním a politickým aktivismem, na druhou stranu, pakliže popud vychází od samotných lidí a geograf funguje jako facilitátor a vědecký odborník, který má tu moc usměrnit a prosadit jejich zájmy (a případně také celý proces a jeho součásti „objektivizovat"), se může sociální geografie stále více prosazovat jako aplikovaná a společensky užitečná disciplína, přispívající ke zkvalitnění života lidí. V geografii není nouze o příklady „aktivistického" vědeckého přístupu, např. v rámci konceptu sociální, prostorové, potažmo environmentální spravedlnosti (bližší diskuze konceptů např. Matoušek 2009). Jedním z průkopníků tohoto směru v humánní geografii byl William Bunge, který založil Společnost pro humánní výzkum. Ve svých expedicích do městských ghett žil s místními obyvateli, spoluprožíval jejich společenské problémy a prostřednictvím nejrůznějších sociálních intervencí se snažil zlepšit jejich životy (Bunge 1971). Bohužel jeho požadavky na změnu role vědce v geografickém výzkumu byly vyslyšeny pouze částečně.

Domníváme se, že právě site-specific art (a samozřejmě i další umělecké směry) má v současnosti co nabídnout sociálním vědám, geografii nevyjímaje, ať už se jedná o inspiraci v metodice práce či v řešených tématech. Místně a komunitně specifické umění dokáže relevantně odrážet soudobé tendence ve společnosti a jejich prostorové konsekvence. Již nelze přemýšlet o světě pouze jako o fyzickém prostoru, je třeba pochopit globální síly, které deteritorializují a reteritorializují společnost, uvědomit si naši roli v produkci prostoru a míst kolem nás, a aktivně participovat na těchto procesech ve snaze zlepšit kvalitu života lidí i životního prostředí.

2.2 Umění v geografii

Jak již bylo výše naznačeno, vztah mezi geografii a uměním není pouze jednostrannou záležitostí, jinak řečeno, i umění stojí v zájmu geografie. Historický materiál, jakým jsou kupříkladu staré krajinomalby či obrazy měst, může geografům posloužit k rekonstrukci krajiny, ke komparaci morfologických změn, jež transformovaly tamější prostředí. Brett Wallach (1997) ve stati *Painting, Art History, and Geography* ukazuje, jakým způsobem se měnilo vnímání krajiny v očích malířů, resp. obraz krajiny v tehdejší společnosti, a jak může být tento náhled na umění užitečný i pro soudobou geografii. Typickým příkladem analýzy uměleckého díla může být feministická kritika obrazu Jana Vermeera *Geograf*, jenž znázorňuje středověkého zeměpisce v kontemplaci nad mapami. Svým způsobem jsou uměleckými díly i historické mapy a plány, jejichž rozborem se zabývá nejen historická kartografie.

Ovšem předmětem geografické analýzy nemusí být jen historická díla, nýbrž i (post)moderní umění. Kulturní obrat v geografii přinesl novou vlnu studií věnovaných tzv. kulturním krajinám; krajina je v tomto smyslu chápána reprezentativně, jako obraz sdíleného prostoru. Reprezentativní krajiny jsou pak vnímány jako metafory, které se analyzují a interpretují za účelem porozumění prostoru kolem nás v určitém kulturním a sociálním kontextu. Post-strukturalistická geografie se rovněž zaměřuje na rozbor filmových děl, fotografií, reklam a dalších produktů masové kultury. Tyto slouží zejména k dekonstrukci a odhalení prostorových mocenských vazeb a zájmů, jež jsou právě uplatňovány skrze produkci kulturních artefaktů (Aitken – Craine 2005). Je však podivuhodné, že site-specific art dosud stojí stranou zájmu geografů, přestože se jedná o typ umění, který se primárně zabývá některými z klíčových geografických témat – konceptem prostoru, místa a prostředí (a samozřejmě jejich vztahu k člověku).

Geografii je občas (z našeho pohledu zcela zbytečně) vytýkáno přejímání teorie a metodologie z dalších vědeckých disciplín. Také při rozboru uměleckých děl jsou využívány metody jako psychoanalýza, sémiologická či diskursivní analýza, které byly převzaty z jiných sociálních věd. Naopak řada geografů aplikuje „čistě“ geografické kreativní techniky na analýzu lidského prostorového chování, kupříkladu využití mentálních a kognitivních map se uplatnilo nejen v geografii, ale i v dalších vědách. Podle našeho názoru právě v tomto bodě se geografie může inspirovat od umění - využití výtvarných a jiných uměleckých metod představuje potenciál pro rozvoj geografické metodologie, jak si mimo jiné ukážeme v analýze akcí Kateřiny Šedé.

3. Analýza akcí Kateřiny Šedé

3.1 Charakteristika akcí Kateřiny Šedé

v první části příspěvku jsme stručně prodiskutovali vzájemné propojení mezi geografií jako vědou a uměním. Tuto vazbu lze vnímat jako živou, přičemž oba světy se snaží rozšiřovat své pole působnosti a v důsledku toho dochází k prolínání oblastí jejich zájmů. Bohužel v české geografii jsme doposud nezaznamenali pokusy o analýzu uměleckých akcí, které pracují s konkrétním prostorem či geniem loci. v následující části se proto pokusíme alespoň parciálně tento nedostatek kompenzovat, a to prostřednictvím geografického rozboru site-specific art projektu Kateřiny Šedé. Nejprve však ve stručnosti představíme tuto umělkyni a charakterizujeme její sociálně koncipované akce.

Kateřina Šedá patří k nejznámějším současným českým umělcům, dokonce její akce jsou lépe hodnoceny v zahraničí, o čemž svědčí větší počet výstav v zahraničních galeriích než v českých. v roce 2005 získala také nejprestižnější ocenění pro české výtvarné umělce Cenu Jindřicha Chalupeckého za projekt *Je to jedno*. v minulém roce ji londýnská Tate Modern Gallery poskytla jako první české umělkyni prostor pro samostatnou výstavu. Jednoduše řečeno, Šedá se ve své práci zaměřuje na společensky orientované akce, odehrávající se v neuměleckém prostředí. Její experimenty s mezilidskými vztahy mají za cíl vyvést zúčastněné ze zažitých stereotypů nebo sociální izolace. Charakter projektů je buď velmi osobní (např. projekt *Je to jedno*, do něhož zapojila svou babičku), nebo pracuje s určitou komunitou (třeba akce *Nic tam není*, vyvádějící ze stereotypu občany malé obce Ponětovice) (Raimanová, bez udání data). Akce Kateřiny Šedé lze také charakterizovat jako otevření se, proměna, zjevení. Mnohotvárné, časoprostorově náročné a dynamické sociální intervence

totiž vybízejí účastníky ke sdílení soukromí, k vytváření intersubjektivní zkušenosti. Lidé při akcích zveřejňují své soukromí, otevírají se i proměňují se (Polášková 2009).

I když ne všechny její projekty zapojují větší počet lidí - společenství, můžeme její díla v mezinárodním měřítku přiřadit k širokému proudu participativního umění. Komunity, se kterými Šedá pracuje, však nejsou definovány na základě etnicity či sociálního statutu (i když geograficky je lze vymezit), nýbrž podle jejich veřejné nečinnosti, nezájmu o společenský život, ukotvení v každodennosti apod. i tímto vymezením zapadá česká umělkyně spíše do evropského kontextu komunitního umění, nežli do americké nového veřejného umění, které spíše operuje se sociálně marginalizovanými skupinami obyvatel (Zálešák 2011).

Na akce Šedé se lze rovněž podívat jako na určitý typ site-specific artu, zkoumající zvláštní vlastnosti daného místa. Takto odpovídala Šedá v souvislosti s akcí *Duch Uhystu*: „Každá obec či městečko je zvláštní organismus, tajemná osoba, jež se neustále proměňuje. Vnitřní energii tvoří všichni obyvatelé a těžko se dá letmým pohledem zachytit. Všichni, kteří na nějakém místě delší dobu žili, vědí dobře, o čem mluvím. Duch místa je těžko přenosná věc a přitom by řada lidí mohla odpřísáhnout, že ho zahlédla nebo fyzicky cítila“ (Skřivánek, 2010, s. 30). Během proměn Kateřiny Šedé objevují lidé skryté aspekty míst, o kterých vůbec nevěděli, nebo se o ně dříve nezajímali.

Prvotním impulsem k realizaci akcí je problém, který vzniká v kritických očích Kateřiny Šedé, ať už se jedná o soukromou věc, nebo o společenskou záležitost. Ve svých rozborech společenských problémů se však snaží zbavit zažitých stereotypů a být nestranná (Zálešák 2011), avšak z vědeckého hlediska lze polemizovat nad společenskou relevancí těchto palčivých otázek vzhledem k subjektivnímu výběru autorky. Šedá se především inspiruje svým okolím, rodinným prostředím či rodnou Líšní, nicméně její sociální intervence poukazují na stereotypy, klišé a různé společenské problémy, které mohou trápit i jiné rodiny či komunity. Kateřina Šedá dokáže zanalyzovat daný stav a přichází s návodem na řešení, které však dále závisí na míře aktivity a zapojení lidí do celkového procesu akce (Polášková 2009).

Výsledkem celého díla pak nemusí být jenom obraz *Ducha Uhystu* ve stejnojmenné akci, nýbrž komplexní několikafázový výtvarný proces, na kterém participovali všichni obyvatelé německé obce Uhyst. Cesta je v tomto případě cíl. Dokonce ani nelze říct, že by odchodem Kateřiny Šedé z Uhystu skončila její akce. Očekává se, že lidé se často budou vracet, vzpomínkami i reálně, ke společně stráveným chvílím, které jim připomíná doma visící obraz či kniha. Také by měli, podle jejího názoru, „uměleckou“ kvalitu takové akce hodnotit především sami účastníci, nejen kurátoři a umělečtí kritici (Rozhovor s Kateřinou Šedou 2012).

Nejspornějším bodem, který je viditelný např. při srovnání jejích akcí s realizacemi skupiny WochenKlausur, je vymezení problému a ztotožnění se s ním. Zatímco v prvním případě překážky nalézá spíše sama autorka, v druhém případě problémy identifikují sami účastníci setkání, které organizuje umělecká skupina. Účastníci interaktivních a intersubjektivních zkušeností, jež iniciuje Šedá, často nevnímají své potíže, nebo je považují za neřešitelné. O to větší nároky jsou pak kladeny na přesvědčovací techniky umělkyně (Zálešák 2011). Zde pozorný čtenář zcela jistě zachytí námět na diskuzi: je umění odrazem stavu společnosti? Jinak řečeno, je participace veřejnosti na společenském dění, kupříkladu v rámci procesů plánování a rozhodování, na takové úrovni, aby se na ni umělec mohl plně „spolehnout“? Ačkoliv si neutváříme nárok na jednoznačnou odpověď, naše předcházející výzkumy (např.

Andráško et al. 2012) naznačují, že schopnost (nebo zájem) aktivně se zapojovat do veřejného života je u obyvatel ČR zatím na nepříliš lichotivé úrovni.

Z uvedeného vyplývá, že sociálně koncipované akce Kateřiny Šedé se jeví jako vhodné k analýze nejrůznějších geografických aspektů participujících komunit. Ač povahou alternativní umělkyně, Šedá de facto specifickým způsobem zkoumá vlastnosti míst a lidí s nimi svázanými, jež jsou předmětem vlastního výzkumu humanistické či behaviorální geografie, i proto by bylo zajímavé konfrontovat výsledky jejího rozboru s vlastním geografickým výzkumem. Otázky typu: jaký máte vztah k místu svého bydliště či jak vnímáte obraz své obce, se přímo slučují s cíli jejích akcí; ty ovšem nekončí u pouhých odpovědí na tyto otázky, ale snaží se pokročit ještě dále, k pozitivní transformaci těchto vztahů. Také proto zasluhují její akce pozornost geografů.

3.2 Rozbor akce *Od nevidím do nevidím*

Následující případová studie se věnuje akci *Od nevidím do nevidím*, jejíž nejznámější část se odehrála 3. září 2011 v Londýně pod záštitou Tate Modern Gallery. Hlavními účastníky této skupinové performance byli obyvatelé Bedřichovic a tamější malíři, kteří Bedřichovickým zprostředkovali v Londýně domácí prostředí. Obec Bedřichovice leží v těsném zázemí Brna, je tedy silně ovlivněna urbanizačními a suburbanizačními procesy. Přestože vylidňování obce se v posledním desetiletí zastavilo díky přílivu nových obyvatel, vesnice přes všední den pustne, jelikož lidé odjíždějí do zaměstnání a vracejí se až navečer. Když už lidé přijedou z práce z města, schovají se do svých domovů a nemají chuť sdílet veřejný život se svými sousedy. Klíčová otázka pro Kateřinu Šedou tedy zní: jak tento rozpor v životním rytmu obce vesnice a města překonat a ukázat lidem život v obci v jiném světle (Skřivánek 2011).

Díky možnosti vystavovat v Tate Modern Gallery si Šedá mohla dovolit přesunout celou vesnici i s obyvateli do absolutně odlišného prostředí, doprostřed velkoměsta Londýn. Aspekt specificity daného místa je tedy v této akci více než zdůrazněn. Důležité však bylo, aby se Bedřichovičtí stále cítili jako doma, dle slov autorky, oni se vlastně stále nacházeli v Bedřichovicích. Proto byla struktura katastru Bedřichovic vzata a následně promítnuta do Londýna, přičemž bedřichovická Hlavní ulice se překrývala se spojnicí Tate Modern Gallery a katedrálou sv. Pavla. v takto vymezeném prostoru se obyvatelé Bedřichovic věnovali běžným činnostem, které doma dělají o víkendu (Skřivánek 2011).

Osmdesát obyvatel Bedřichovic tvořilo vlastně jen polovinu aktérů proměny středu Londýna. Druhou část účastníků akce představovali britští výtvarníci, kteří, stojíce na pomyslných hranicích katastru přenesených Bedřichovic, malovali vlastní vizi této vsi. Každý malíř dostal předem danou fotografii, aby si zapamatoval, jak vypadají domy v této obci, a poté kreslil jen to, co vidí on sám. Kateřina Šedá vypovídala o akci takto: „Pro mě je to celé o zázraku, o vyjevení něčeho, co není vidět, a to jak ve vztazích mezi lidmi z Bedřichovic, tak v tom, že prostřednictvím těch obrazů se jejich vesnice v Londýně najednou zpřítomní“ (Skřivánek 2011, s. 40-41). Jedno z těchto procitnutí, otevření se, nastalo v kapli sv. Beneta, jež zastupovala zavřený kostel Panny Marie Lourdské v Bedřichovicích.

Občané Bedřichovic dostali také možnost odpoutat se od svého „místa“ a podívat se na něj z jiné perspektivy. Klíčová byla v tomto případě konfrontace s malíři, kteří vlastně zaznamenávali svůj vlastní obraz Bedřichovic. Umělci tedy jednak zpřítomnili obyvatelům „jejich“ místo, na druhé straně jim umožnili pohlédnout na něj skrze jejich perspektivu. Další

kontakt s „jinými“ Bedřichovicemi se uskutečnil prostřednictvím percepce orientačních bodů – budov, cest, parků, které zároveň reprezentovaly bedřichovické objekty. Ze zpětné vazby vyplynulo, že si občané Bedřichovic poopravili mínění o velikosti obce, změnilo se jejich prostorové vnímání, případně si přehodnotili význam některých míst (Rozhovor s Kateřinou Šedou 2012).

Lze se zamyslet nad úlohou iniciátorky akce jako režisérky a dramaturgyně. Kateřina Šedá navrhla rámec, ve kterém měli obyvatelé Bedřichovic hrát svoje role. Ovšem činnosti, které vykonávali, si navrhovali sami participanti, navrhli si svoje role, kostýmy a po celou dobu dne improvizovali ve zvláštním prostředí Bedřichovic nad Temží. Bohužel k tomu, abychom posoudili jejich „(ne)nucenost“, by bylo zapotřebí provést s nimi rozhovor či být přímo v dění. Projekt se každopádně stal již od začátku otevřenou hrou s dalšími setkáními, obyvatelé chtěli dále spolupracovat. Po londýnské akci kupříkladu vybírali jméno filmu, který dokumentoval jejich činnost, navzájem si rozdělovali díla výtvarníků, kteří malovali Bedřichovice po svém. Šedé se tedy konečně podařilo vybrat společenství lidí, které je připraveno participovat na netradičních akcích, aniž by k tomu Šedá musela použít výraznější přesvědčovací praktiky. Další práce s bedřichovickou komunitou představuje výzvu do budoucna, přičemž očekávání budou jen ztěžovat náročnost dalších realizací; vývoj bude především záviset na úspěšném vedení dialogu umělce s členy společenství (Rozhovor s Kateřinou Šedou 2012).

4. Závěr

Vzhledem k tomu, že text je prezentován jako „working paper“, nelze sem zahrnout analýzu celé akce. Abychom mohli podrobně zanalyzovat daný projekt, bylo by přinejmenším nutné provést hloubkové rozhovory s účastníky akce a mentální mapování jejich percepce Bedřichovic před a po této akci (např. využitím lynchovské metodiky mentálních map či jiných, humanisticky orientovaných technik). Tento průzkum je v současnosti rozpracován, výsledky studie budou prezentovány v dalších příspěvcích. Nicméně, v závěru přinášíme některé postřehy, jež vyplynuly z rozhovoru s Kateřinou Šedou a následného geografického rozboru její poslední realizace.

Pokud se podíváme blíže na akci *Od nevidím do nevidím* z hlediska humanistické geografie, jedná se v podstatě o pokus docílit reflexe a přeformulování vztahu obyvatel Bedřichovic ke své obci. Tím, že Kateřina Šedá přenesla účastníky akce do úplně jiného prostředí, ale zároveň je přesvědčila, že jsou doma, donutila Bedřichovické přemýšlet o „sense of place“ jejich vesnice. v terminologii Yi-Fu Tuana (1990) občané Bedřichovic během jednoho dne přehodnocovali svůj emocionální vztah k obci a významy, které přikládají různým místům v Bedřichovicích, až možná někteří dospěli k topofilii, pozitivnímu náhledu a vazbě na svoji domovinu. Je zřejmé, že do realizace akce si většina Bedřichovických představila pod slovem Bedřichovice spíše svůj dům, svoje bydliště, naopak po realizaci se obraz jejich obce rozšířil, respektive v jejich mentálních mapách se zvýraznila některá význačná místa v obci (např. kostel).

Tadeusz Siwek (2011, str. 76) tvrdí, že „percepce geografického prostoru je obraz okolního světa, který si každý člověk vytváří ve svém vědomí, svým jedinečným způsobem a na základě zkušeností v podobě mentální mapy“. Kateřině Šedé se podařilo právě jedinečným způsobem, během jediného dne, zintenzivnit mentální mapu obyvatel Bedřichovic a prostřednictvím netradiční, originální a mnohovrstevnaté metody (nesmíme zapomenout

na malíře, kteří zprostředkovali Bedřichovickým obraz jejich obce po svém) reformovala jejich image Bedřichovic.

Přestože si mentální mapy a vztahy k určitým místům vytváříme sami, jedním z nejdůležitějších aspektů produkce pozitivních vazeb na daná místa bývá přítomnost dalších lidí. Pokud jsou naše vzpomínky a zážitky z míst, které jsme tam spoluprožili s kamarády, rodinou či sousedy, kladné, pak i vztah k místu bývá pozitivní, tudíž si i lépe zapamatujeme ona místa. Základ úspěchu akce *Od nevidím do nevidím* tedy spatřujeme ve společenských aktivitách, jež spolu obyvatelé Bedřichovic provozovali, a tím vytvořili jak pouto v rámci komunity, tak kladný vztah ke specifickým místům v obci. Je zřejmé, že zlepšení vztahů v rámci společenství, tedy komunitní kvality života obyvatel obce, pozitivním způsobem působí i na jejich individuální kvalitu života.

Jako zajímavé se jeví podívat se na tento projekt z perspektivy Lefebvrova pojetí prostoru (Lefebvre 1991). Účastníci akce se vlastně podíleli na produkci sociálního prostoru, jenž jim poté utkvěl v paměti, tedy sociální prostor místně specifické akce reprezentoval fyzický prostor obce, který se pak přenesl do myslí Bedřichovických. Významy určitých míst a vztahy k nim se během akce transformovaly mnohem intenzivnějším způsobem než při každodenních aktivitách, jako je dojíždění do práce či sekání trávy na zahradě.

Jen tyto kusé závěry dokazují, že i český site-specific art, zvláště pak sociálně koncipované akce Kateřiny Šedé, je hoden pozornosti geografické obce. Nutno však říci, že analýza takové akce vyžaduje komplexní kvalitativní přístup, tedy použití šíře metod z humanistické či behaviorální geografie. Na druhou stranu efektivita metodiky práce Kateřiny Šedé potvrzuje, že přílišné teoretizování a metodologizování nemusí být vždy úspěšnou technikou dosažení vytyčených cílů, třebaže vědeckých. Co je však důležité, to je kreativní přístup k metodice práce, využití netradičních metod, a proto právě umění může být tímto nápomocné vědám, jako je geografie.

Za další možný přínos umění geografii lze považovat inspiraci společenským aktivismem zaměřujícím se na řešení sociálně-prostorových problémů určitých komunit. Tyto problémy se bezprostředně odrážejí v kvalitě života postižených obyvatel a právě komunitní umění se snaží na tyto neduhy nejen poukázat, ale je i aktivním zapojením lidí řešit. v popředí zájmu soudobé geografie rovněž stojí prostorové aspekty kvality života obyvatel. Právě příklady úspěšné participace lidí v uměleckých akcích na řešení společenských otázek mohou geografům vnuknout podněty, jakým způsobem uchopit tuto problematiku a jak ji vědecky řešit.

Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu „Projevy globální environmentální změny v krajinné sféře Země (MUNI/A/0966/2009).

Seznam literatury

[1] AITKEN, Stuart C. – CRAINE, James. Visual methodologies: what you see is not always what you get. In *Methods in Human Geography*. Harlow: Pearson Education Limited, 2005, s. 250-269.

[2] ANDRÁŠKO, Ivan, BIOLEK, Jaroslav, HORÁKOVÁ, Jana. Mikroregion a kvalita života – případová studie mikroregionu Jindřichohradecko. In *XV. mezinárodní kolokvium*

o regionálních vědách: sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 529-537. ISBN 978-80-210-5875-0.

[3] BIOLEK, Jaroslav. *Akce Kateřiny Šedé jako forma socio-artu a site-specific artu.* Bakalářská práce, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2012.

[4] BUNGE, William. *Fitzgerald; Geography of a Revolution.* Cambridge, MA: Schenkman, 1971.

[5] DE LA BLACHE, Paul Vidal. *Principles of Human Geography.* London: Constable, 1926.

[6] GABLIK, Suzi. Connective aesthetics: Art after individualism. In *Mapping the Terrain (New Genre Public Art),* Seattle: Bay Press, 1995, s. 74-87.

[7] HARVEY, David. *Social justice and the city.* Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1973.

[8] KWON, Miwon. *One place after another: site-specific art and locational identity.* The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, 2002.

[9] LEFEBRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991.

[10] LYNCH, Kevin. *The image of the city*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960.

[11] MATOUŠEK, Roman. Environmentální spravedlnost: představení konceptu a aplikace v Česku. In LIPSKÝ, Z., POPKOVÁ, K., POŠTOLKA, V., ŠMÍDA, J. (eds): *Sborník příspěvků. Výroční mezinárodní konference České geografické společnosti, Liberec 25. -29. 8. 2008*. Liberec: Technická univerzita, 2009, CD.

[12] POLÁŠKOVÁ, Marie. Spoluúčast jako intersubjektivní zkušenost. Otevření, zjevení a proměny Kateřiny Šedé (host Lenka Klodová). In *Formáty transformace 89-09.* Brno: Dům umění města Brna, 2010, s. 26 – 37.

[13] RAIMANOVÁ, Ivona. *Kateřina Šedá* [online], bez udání data [cit. 02 – 05 - 2012]. Dostupné na World wide web: < http://artlist.cz/?id=2651>

[14] Rozhovor s Kateřinou Šedou realizovaný 09. 05. 2012 v Galerii Kaple ve Valašském Meziříčí.

[15] SCHMELZOVÁ, Radoslava. Jiné podoby umění aneb hledání kořenů umění místa. In *Divadlo v netradičním prostoru, performance a site specific: současné tendence.* Praha: AMU, 2010, s. 31-33.

[16] SIWEK, Tadeusz. *Percepce geografického prostoru.* Praha: ČGS, 2011.

[17] SKŘIVÁNEK, Jan. Bedřichovice nad Temží. Projekt Kateřiny Šedé pro Tate Modern. *Art & Antiques*, roč. 10, 2011, č. 10, s. 38-42.

[18] SKŘIVÁNEK, Jan. Umění pro všechny: s Kateřinou Šedou o zjevení, spojování lidí a důležitosti kresby. *Art & Antiques*, roč. 9, 2010, č. 5, s. 28-33.

[19] TINTI, Mary M. *Site-specific* [online], bez udání data [cit. 19 – 04 - 2012]. Dostupné na World wide web: < http://www.oxfordartonline.com/subscriber/article/grove/art/T2086064>

[20] TUAN, Yi-fu. *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. New York: Columbia University Press, 1990.

[21] WALLACH, Brett. Painting, Art History, and Geography. In *Geographical Review,* roč. 87, 1997, č. 1, s. 91-99.

[22] ZÁLEŠÁK, Jan. *Umění spolupráce.* Praha: VPP AVU, 2011.

GEOGRAPHY AND ARTS: THE SITE-SPECIFIC ART IN KATEŘINA ŠEDÁ'S EVENTS

The aim of study is to show live connection between the art and the geography, in which the art practices can be useful for geography, especially in so-called site-specific art. The study analyzes Kateřina Šedá's projects from geographical view. Šedá is the artist, whose work focuses on building interpersonal relationships or making positive relations to places. We use methods of the humanistic geography to investigate and analyze the mental mapping of people who took place the specific art project Od nevidím do nevidím. Finally, we discover potential benefits of art for the development of methodology and analysis of geographic socially relevant topics such as quality of life.

Key words: art, geography, Kateřina Šedá, site-specific art, community-specific art, humanistic geography

VOLNÝ ČAS A SOCIÁLNÍ KAPITÁL: ANALÝZA SPOLKOVÉ AKTIVITY V ČESKU

Tereza Gelná

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK v Praze

Albertov 6, Praha 2

terezagelna@gmail.com

Abstrakt: Tvorba sociálního kapitálu je podmíněna existencí sociálních sítí a vztahů, které vznikají i v rámci volnočasových aktivit. Sociální kapitál je zdrojem, který může být využit pro individuální prospěch či vést k posílení soudržnosti společnosti jako celku. Vazby vytvářené v rámci volného času slouží k oběma těmto účelům. Některé formy trávení volného času (např. dobrovolnictví), jsou navíc přímo motivovány snahou o veřejné blaho. Cílem příspěvku je objasnit, jakým způsobem a v rámci jakých volnočasových aktivit je sociální kapitál vytvářen, představit základní zdroje dat a prvotní výsledky analýzy vertikální a polohové diferenciace rozložení předpokladů pro vznik sociálního kapitálu v rámci volného času v Česku. Vycházíme přitom z dat o spolkovém životě v českých obcích a regionech. Spolky jsou založeny na dobrovolné práci jejich členů v rámci volného času a jejich význam spočívá také ve vytváření volnočasových aktivit. Participace ve spolcích je tak obecně používána jako jeden z ukazatelů sociálního kapitálu.

Klíčová slova: volný čas, sociální kapitál, spolky, Česko

1 Volný čas a sociální kapitál

Jedním z významných pozitiv volného času je dle mnohých autorů (Glover Stewart 2006, Glover 2004, Arai, Pedlar 2003, Rojek 2001, Hemingway 1999, Putnam 2000, Sak, Saková 2004) jeho přínos pro tvorbu sociálních sítí a rozvoj komunity, tedy jeho schopnost přispívat k tvorbě sociálního kapitálu[8]. Klíčové jsou přitom jednak vazby a kontakty, které v rámci trávení volného času vznikají a jednak normy a hodnoty, které mohou být během společných aktivit formovány a následně přenášeny i do jiných kontextů mimo volný čas (Hemingway 1999, 2006, Blackshaw, Long 2005, Ingen, Eijck 2009, Putnam 2000). Za přínosnější pro tvorbu sociálního kapitálu jsou považovány aktivní formy trávení volného času, v rámci kterých dochází ve větší míře ke vzniku nových kontaktů a předávání znalostí (Putnam 2000, Hemingway 1999). Významná je také kooperace a snaha o dosažení společného cíle vedoucí k sounáležitosti s dalšími členy sítě. Podle Uslanera (1998) jsou jedinci, kteří tráví volný čas pasivněji (v jeho výzkumu sledováním televize) např. signifikantně méně občansky angažovaní. Z hlediska tvorby sociálního kapitálu jsou pak nejpřínosnější ty aktivity, které jsou buď přímo motivovány snahou o rozvoj místní komunity či přispívají k dalšímu setkávání obyvatel tím, že vytváří volnočasové aktivity pro ostatní. Tam můžeme zařadit aktivity vykonávané v rámci oficiálních volnočasových sdružení a dobrovolnou spolkovou činnost.

[8] Problematice sociálního kapitálu a jeho měření se z geografického pohledu věnuje např. Pileček 2010, Pileček Jančák 2010.

Pokud se tedy věnujeme problematice přínosu volného času pro tvorbu sociálního kapitálu z geografického hlediska, je vhodné zkoumat, v jakých lokalitách jsou jedinci v rámci volného času aktivnější, jaké to má na tyto lokality dopady a co o nich můžeme na základě těchto zjištění usuzovat. Jedním ze dvou možných metodických postupů je pak individuální výzkum způsobu trávení volného času v různých regionech či lokalitách. v takovém případě je nutné použít data z výběrových šetření, u kterých se potýkáme s problémem nedostatečné regionální podrobnosti. Volný čas a komunitní život s ním spojený je organizován na velmi malé měřítkové úrovni obcí či jejich částí. Druhou možností, ke které jsme v této fázi výzkumu přistoupili my, je pak výzkum možností pro trávení volného času a samotná aktivita v daných lokalitách v rámci oficiálních občanských sdružení, tedy spolková činnost, o které máme k dispozici data ze statistik (více ke zdrojům dat viz dále).

2 Význam spolkové činnosti pro tvorbu sociálního kapitálu

Význam spolků (především volnočasových) pro tvorbu sociálního kapitálu v poslední době asi nejvíce zdůraznil v rámci své dlouholeté práce Putnam (1993, 2000). Tento autor občanská sdružení ve světle neotocquevillánského přístupu[9], považuje za generátory sociálního kapitálu přispívající k socializaci a občanské angažovanosti. v rámci spolku vznikající hodnoty v podobě důvěry a reciprocity pak jsou ve formě norem přenášeny dále do společnosti (Putnam 2000). Putnam (1993) svá tvrzení empiricky dokládá na rozdílech mezi italskými regiony, kdy efektivnost institucionálních reforem a celkový ekonomický úspěch severoitalských regionů spojuje právě s vysokou spolkovou aktivitou a naopak méně úspěšný jih s existencí klanově uzavřených vertikálně strukturovaných sociálních společenství. Ve svých dalších dílech (1995, 2000) pak upozorňuje na úpadek občanské i politické angažovanosti v USA spojený s poklesem formálního i neformálního sdružování v rámci komunit.

Putnamova tvrzení jsou však již dlouhodobě kritizována. Hlavní kritika spočívá v tom, že empirické výzkumy nepotvrdily jednoznačnou souvislost mezi členstvím ve spolcích a dalšími ukazateli sociálního kapitálu měřeným empiricky nejčastěji jako důvěra ve společnost a větší politická angažovanost (Fischer 2005, Stolle 2001, Newton 2001). Například autoři Beugelsdijk, Schaik (2005) empiricky potvrzují na evropské regionální úrovni souvislost členství ve spolcích s ekonomickým růstem, nepotvrzují však souvislost s důvěrou. Jednoznačná není souvislost ani na individuální úrovni, na příkladu Česka vyvrátili Putnamovu hypotézu o souvislosti institucionalizované participace s generalizovanou důvěrou Sedláčková, Šafr (2008). Spíše se ukazuje, že ti lidé, kteří již vysokým sociálním kapitálem disponují (zpravidla lidé s vyšším společenským statusem, který je spojený s větší sociální sítí), mají větší tendenci se aktivně angažovat v občanských sdruženích a mají i větší důvěru ve společnost jako celek (Curtis, Grab, Baer 1992, DiMaggio 1991, Schlozman, Verba, Brady 1999). Dalším bodem kritiky Putnamova přístupu je jeho normativně pozitivní hodnocení všech spolků - ne všechna sdružení produkují sociální kapitál tak, jak jej chápe Putnam a mají také různý potenciál aktivizovat občany například k politické činnosti (Pollock

[9]Tocqueville (2000) ve svém díle z první poloviny 19. století akcentuje význam občanské společnosti formované zespoda, tvořené solidárními obyvateli zodpovědnými ke své komunitě, v rámci které je spolupráce založena na morálce a největší sankcí za její porušení je nikoli trest na základě práva, ale vyloučení z komunity. Takto fungující společnost je pak klíčová pro rozvoj demokracie i životní úrovně společnosti jako celku.

1982). Podmínkou je inkluze, otevřenost a tolerance umožňující seberealizaci členů spolku (Wood and Judikis 2002).

Kromě dopadů na společenskou soudržnost může být sociální kapitál přínosný i pro ekonomický rozvoj, technologické změny a šíření znalostí. Společenský život v určité lokalitě, který, jak jsme uvedli výše, může k tvorbě sociálního kapitálu přispívat, tak můžeme přirovnat k tzv. lokálnímu bzukotu (local buzz), kterým autoři Bathelt a kol. (2004) nazývají informační a komunikační prostředí vytvářené osobními kontakty lidí a firem v rámci jedné lokality. Volnočasové aktivity umožňují setkávání osob odlišných profesí i sociálního postavení, což může nepochybně přispívat ke vzniku nových myšlenek, tedy inovací (Roberts 1999).

Výše jsme sociální kapitál chápali jako kolektivní statek, jako komoditu, ze které těží společnost jako celek. Pro konceptualizaci volného času však může být přínosné i chápání sociálního kapitálu jako statku individuálního, jak jej definoval Bourdieu (1986). Jednotlivec zapojený do velkého množství sociálních sítí tak prosperuje z širších vazeb, recipročních vztahů a znalostí. Příkladem může být například Grannovetterem (1973) zdůrazněný význam tzv. slabých vazeb při hledání zaměstnání, které bezpochyby velmi často vznikají během volného času.

Ačkoli z výše uvedeného textu vyplývá, že problematika přínosů spolkové aktivity je komplikovaná a jejich konkrétní dopady nejasné, domníváme se, že jejich výzkum má své opodstatnění. Spolková aktivita vypovídá o podmínkách pro trávení volného času a tedy i o kvalitě života v lokalitách. Spolky představují potenciál pro tvorbu generalizované důvěry, zlepšení atmosféry, ekonomické prosperity či pro individuální přínos. Není ale přitom nutné na ně pohlížet jen jako na generátory těchto jevů. Již jejich samotná existence, fungování a participace lidí v nich může být považována za ukazatel kvality života jednotlivců či indikátor fungování místní komunity. Například (Frič, Pospíšilová 2010) zmiňují výrazně nižší pokles počtu přátel během života u osob zapojených do dobrovolnické aktivity či význam dobrovolnictví pro osobní růst, seberealizaci, zábavu a celkové osobní uspokojení. Za hnací motor ekonomických a sociálních změn na venkově, za element, který bude ovlivňovat rozvoj venkovských obcí, považuje lokální iniciativy také Majerová (2009). Za ukazatel rozvoje či rozvinutosti obce považuje společenský život také Bernard (2011). Důležitost aktivity lokálních či mikroregionálních komunit a význam lokálních elit pro rozvoj, především v polohově znevýhodněných regionech zdůrazňují také (Hampl, Dostál, Drbohlav 2007). Ouředníček, Feřtrová, Špačková (2011) vyzdvihují i význam nově příchozích či přechodně přítomných obyvatel, se slabšími vazbami k lokalitě, využívajících možnosti dopravy či moderních komunikačních metod k působení na více místech. Výzkumy potvrzují jejich přínos pro rozvoj lokálních komunit, i v případě, když v lokalitě pobývají jen sezóně (Fialová, Vágner 2005). Výzkum volnočasových aktivit, které mohou propojovat různé lokální aktéry, tak může vhodně doplňovat ekonomické diferenciační modely o netržní, nekomerční, společenský aspekt.

3 Spolková aktivita v Česku

Podmínky pro rozvoj spolkového života jsou odlišné v rámci různých institucionálních prostředí. Ačkoli samotná aktivita obyvatel institucionální prostředí utváří, jedná se v realitě o obousměrnou kauzalitu – socializace a tvorba sociálního kapitálu je kontextuálně závislá a zároveň ovlivňuje kontext (Stachová 2008). Výsledkem je pak odlišná situace v USA, kde

jsou sdružení na státu nezávislá (i finančně), doplňují často chybějící služby a v Evropě, tedy i v Česku, kde jsou spíše podporována státem jako další služba obyvatelům. v našem prostředí hraje nepochybně roli i socialistická minulost, kdy byl občanský sektor do určité míry deformován. Spolková a dobrovolnická činnost byla částečně zneužita k politické agitaci a ideologizována, některé tradičně dobrovolné činnosti se staly povinně vykonávanými či alespoň vykazovanými činnostmi, mnohá tradiční sdružení jako dobrovolní hasiči či sportovní kluby byla centralizována či přímo zrušena (např. Sokol). Nelze však říci, že tradice spolkového života byla za socialismu plně přerušena, mnohé, především volnočasové spolky fungovaly dále a na svoji činnost navázaly i po roce 1989 (Frič, Pospíšilová 2010). Socialistická minulost a negativní konotace, například tzv. akcí „Z“ však zajisté doposud ovlivňuje skepticismus a nedůvěru občanů k některým typům sdružení. Pravděpodobně i vzhledem k tomu mezi současnými sdruženími převažují ta, která se věnují volnému času a i dobrovolníci, kteří v nich pracují, své působení v nich považují primárně za volnočasovou aktivitu, a v menší míře jsou motivováni veřejným dobrem (Frič, Pospíšilová 2010). Význam kontextuálního rámce potvrzuje na české regionální úrovni Stachová (2008), která porovnává občanskou společnost ve dvou krajích (na Vysočině a v Karlovarském kraji), které leží z hlediska občanské participace i relativního podílu občanských sdružení na opačných koncích. Vyšší angažovanost na Vysočině pak vysvětluje vyšší historickou a kulturní kontinuitou spolkového života v regionu spojenou s vyšší sounáležitostí s komunitou, vyšší vzdělaností, lepší propojeností organizací a rozvinutější spoluprací s krajskými samosprávami. Jako významná se naopak nepotvrdila celková ekonomická situace regionu, která je v obou krajích srovnatelná a ukázalo se také, že aktivní jedinci v obou krajích vykazují podobné názory i hodnotové orientace. v českých výzkumech je zdůrazňován význam spolků především pro venkov (Majerová 2009). Podle Majerové (2009) je větší míra občanské aktivity v nejmenších obcích. Důvodem jsou častější a osobnější kontakty mezi lidmi, vyšší míra sociální kontroly a pocit větší zodpovědnosti za své životní prostředí. Spolkovou aktivitu používá ve své analýze diferenciace rozvinutosti venkovských obcí také Bernard (2012). Ten s pomocí faktorové analýzy konstruuje abstraktní ukazatel Lokálního veřejného života, který je sycen počtem sdružení, podílem vyjíždějících na zaměstnaných, obsazenými pracovními místy na 100 ekonomicky aktivních a sumou základních služeb v obci. Pomocí hot spot analýzy pak identifikuje jako území nejrozvinutějšího společenského života velkou část pohraničí a oblast tzv. vnitřních periferií, tak, jak byla definována Musilem a Müllerem (2006). Autor ale neodlišuje jednotlivé typy sdružení v závislosti na jejich činnosti, což považujeme za poněkud problematické vzhledem k tomu, že soubor je velmi heterogenní. Prostorové vzorce i význam jednotlivých sdružení pro společenský život je odlišný v závislosti na jejich zaměření. v našem výzkumu se proto snažíme jednotlivé typy sdružení odlišit a posoudit, zda se Bernardem konstruovaný vzorec vztahuje na všechny typy spolků. Do analýzy navíc vkládáme nejen venkovské obce. Domníváme se totiž, že občanská sdružení jsou stále aktivnější právě v městském prostředí. Zaměřujeme se přitom také na suburbánní oblasti, které se skladbou obyvatel blíží spíše městu. Suburbia jsou navíc často nazývány oblastmi úpadku společenského života (Lupi, Musterd 2005, Jacobs 1961, Putnam 1995). Putnam (2000) uvádí suburbanizaci jako jednu z příčin úpadku společenského života a tedy i sociálního kapitálu v USA. Z výzkumů prováděných v Česku však podobné dopady suburbanizace nevyplývají (Puldová, Ouředníček 2006, Špačková, Ouředníček 2011).

Specifické výzkumné otázky, které si pokládáme tedy jsou: 1. v jakých územích je největší koncentrace sdružení různého typu? 2. Kde dochází a docházelo v jednotlivých obdobích k největší dynamice ve vývoji jednotlivých typů sdružení? 3. Jaká je situace v oblastech

ekonomického a populačního rozvoje (města, oblasti cestovního ruchu, suburbia) a jaká naopak v oblastech periferních či oblastech ekonomického úpadku? 4. Jaké může mít velká/malá spolková aktivita dopady v území, jakým způsobem a v jakých regionech by bylo vhodné ji dále zkoumat?

4 Metodika a zdroje dat

Ve výzkumu pracujeme s daty o počtech občanských sdružení a jejich organizačních jednotek pocházejícími z registru ekonomických subjektů (RES) doplněnými o regionálně tříděná data o členech Sdružení dobrovolných hasičů (SDH). V RES bylo k 31. 1. 2009 celkem 98 579 aktivních sdružení a jejich organizačních jednotek, které představují největší část všech neziskových organizací. Subjekty jsme rozdělili na jednotlivé typy dle klasifikace ekonomických činností CZ-NACE, která také částečně odpovídá klasifikaci neziskových organizací, jak ji vypracovali Salamon a Anheier (1997 cit. v Stachová 2008). Vzniklo tak 14 kategorií sdružení (tabulka 1), které jsme sloučili do 4 základních subkategorií (volnočasová, nevolnočasová, nová a ostatní sdružení). Nejčetnější skupinou CZ- NACE byla skupina 949900 (Činnosti ostatních organizací sdružujících osoby za účelem prosazování společných zájmů j. n.) a skupina 949990 (Činnosti ostatních organizací j. n.). Tyto dvě skupiny jsme spojili a společně se všemi skupinami NACE, které obsahovaly méně než 10 spolků[10], zařadili do typu ostatní, z nějž jsme na základě textového vyhledávání vybrali jako samostatné typy některé nejčetnější skupiny (např. zahrádkáře, sdružení rodičů, chovatele, sportovní organizace a další). Přesto ale zůstalo téměř 30 % všech spolků nespecifikováno. Ty jsou obsaženy v typu nazvaném „Ostatní“ a představují různorodou škálu sdružení (od folklorních sdružení po sdružení podnikatelů). Informaci o počtech sdružení v rámci jednotlivých typů poskytuje tabulka 1. Pro hodnocení regionálních rozdílů pak využíváme dvou základních typů ukazatelů. Jedná se o počet sdružení na počet obyvatel obce a dva typy indexů změny. Provádíme také mezikrajské srovnání relativního počtu spolků v rámci jednotlivých velikostních kategorií obcí.

Pro zhodnocení rozložení ukazatelů v prostoru byla použita metoda globální a lokální autokorelace, tedy výpočet Moranova i a lokální hot spot analýza[11]. Pomocí Moranova i zjišťujeme, do jaké míry má daný jev tendenci ke shlukování. Moranovo i je globálním ukazatelem, jedná se tedy jen o jednu hodnotu popisující celé území, což do vysoké míry komplikuje jeho interpretovatelnost v případě, že je daný fenomén ovlivňován několika protichůdnými faktory (Spurná 2008). U našich dat se jedná například o relativní koncentraci sdružení do nejmenších a největších obcí zároveň či výrazně vyšší tendenci ke shlukování v Čechách než na Moravě. Vyšší vypovídací schopnost tak má lokální hot spot analýza, která identifikuje území, kde se spolky koncentrují. Data o členech SDH máme k dispozici jen za okresy.

5 Prvotní výsledky analýzy

Doposud provedená analýza potvrdila předpoklad odlišného prostorového rozložení jednotlivých typů sdružení. Největší tendenci ke shlukování mají tradiční venkovské spolky,

[10] až na výjimky, zřejmé kam zařadit. např.:

[11] Pro ověření byla provedena i analýza LISA v programu Geoda (používá např. Spurná 2008, Netrdová, Nosek 2009), která poskytuje pomocí odlišné matematické operace podobné výsledky.

jako jsou hasiči a myslivci (obr. 1). Sdružení, která se věnují sportovní a rekreační činnosti, kultuře či poskytují zábavu pro děti, se vzhledem k jejich nižší vazbě na venkovské oblasti koncentrují výrazně méně (Obr. 2). Z mezikrajského srovnání vyplynul větší relativní počet všech typů volnočasových spolků především v Jihočeském kraji, a to i při srovnání jednotlivých velikostních kategorií obcí. Spolků, které nazýváme „Nové“ je velmi málo, autokorelační analýzu tedy nemá smysl provádět. Ze srovnání velikostních kategorií pak jednoznačně vyplývá výrazná koncentrace těchto typů sdružení do měst s evidentní dominancí Prahy. Nevolnočasové spolky se také koncentrují do měst, není zde však patrná dominance Prahy. Relativně nejvíce jich je ve městech větších než 50 000 obyvatel, ale menších než 100 000 obyvatel. Vyšší relativní podíl nevolnočasových sdružení je v Ústeckém kraji, který však vykazuje podprůměrné hodnoty u zbylých kategorií. Poněkud složitěji popsatelnou skupinu představují sdružení, která jsou zařazena do typu ostatní. Tato sdružení vznikala výrazně více až od druhé poloviny 90. let a zóny jejich významnější koncentrace jsou do určité míry inverzní k zónám hot a cold spotů volnočasových spolků. Zajímavá je především koncentrace v suburbání zóně kolem Prahy. Vzhledem k tomu, že se jedná o spolky vzniklé v posledních letech, vypovídají o dynamice vzniku sdružení, která bude předmětem další analýzy.

Tab. 1: Použitá typologie občanských sdružení a jejich organizačních jednotek

Typ sdružení	Počet sdružení	Podíl na celkovém počtu sdružení
Volnočasová	50532	51,3%
Hasiči	8245	8,4%
Myslivci	5046	5,1%
Sport a Rekreace	25537	25,9%
Děti (volný čas dětí)	2498	2,5%
Kultura	3370	3,4%
Chovatelé	3563	3,6%
Zahrádkáři	2273	2,3%
Nevolnočasová	13611	13,8%
Odbory, profesní/politická/podnikatelská	7805	7,9%
Vlastníci domů/bytů/pozemků	1787	1,8%
Sociální služby/zdravotnictví	293	0,3%
Vzdělávání	3726	3,8%
Nová	1296	1,3%
Ekologické	415	0,4%
Menšiny	660	0,7%
Iniciativy	221	0,2%
Ostatní	33140	33,6%
Všechna celkem	98579	100,0%

Pramen: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ

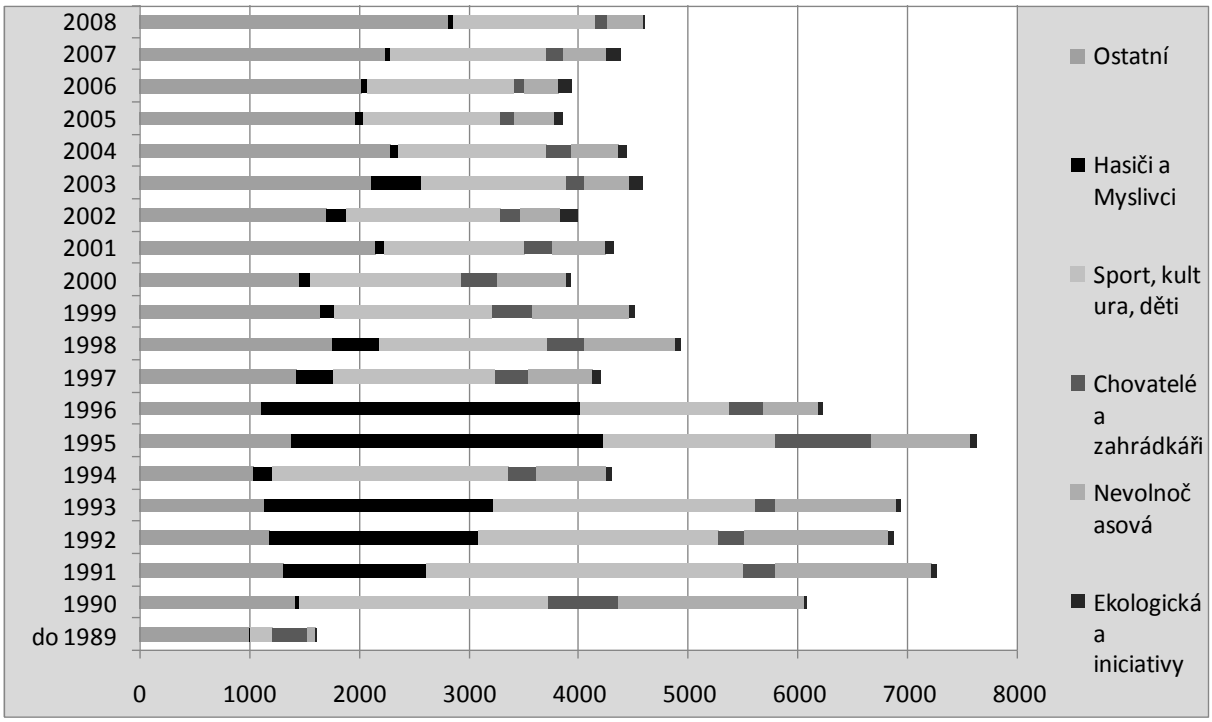

Graf 1: Sdružení vzniklá mezi lety 1989 až 2008 dle použité typologie
Pramen: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ

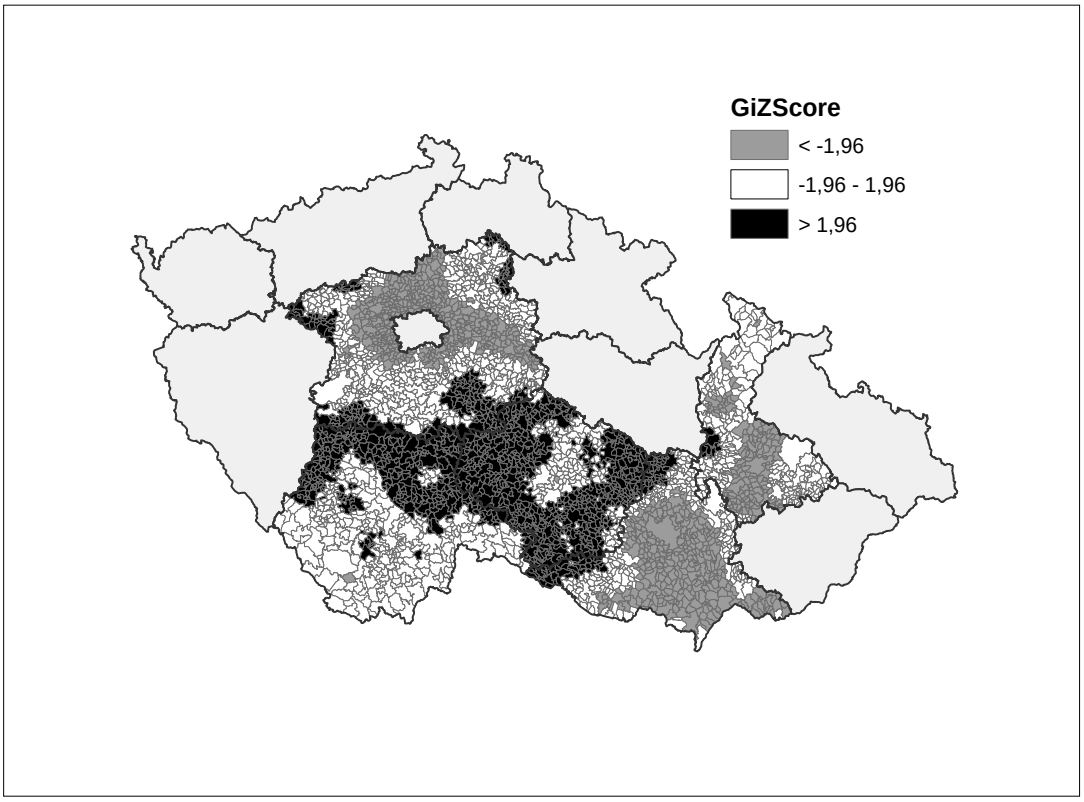

Obr. 1: Kategorizace obcí dle výsledků hot spot analýzy – Počet sdružení dobrovolných hasičů na obyvatele za celé Česko
Pramen: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ

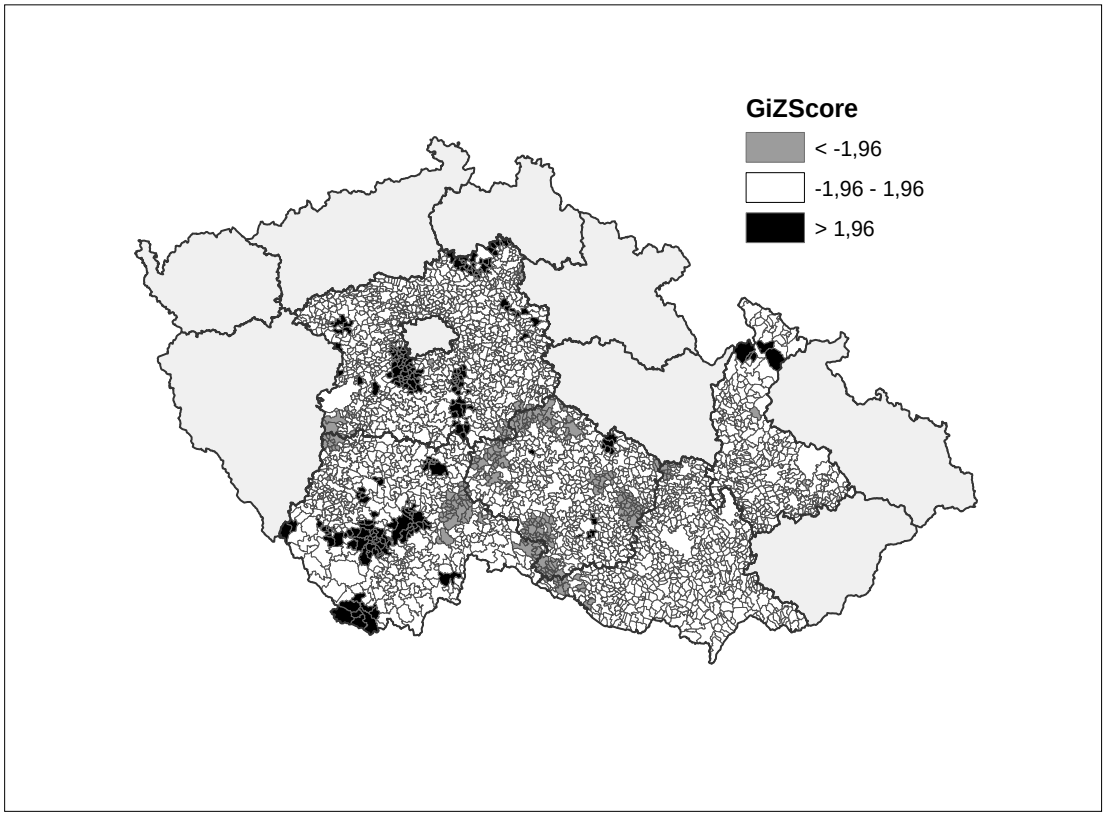

Obr. 2: Kategorizace obcí dle výsledků hot spot analýzy – Počet sdružení zaměřených na sport, kulturu a děti na obyvatele za celé Česko
Pramen: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ

Literatura

[1] ARAI, S., PEDLAR, A.: Moving Beyond Individualism in Leisure Theory: a Critical Analysis of Concepts of Community and Social Engagement, Leisure Studies, 2003, 22, č. 2, s. 185 – 202.

[2] BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL P.: Clusters and Knowledge: Local Buzz, Global Pipelines and the Process of Knowledge Creation. Progress in Human Geography, 2004, 28, č. 1, s. 31-56.

[3] BERNARD, J.: Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí – obtížné hledání a měření jejich vlivu. Sociologický časopis, 2011, 47, č. 4, s. 745 – 775.

[4] BERNARD, J.: Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka. Geografie, 2012, 117, č. 1, s. 72–94.

[5] BEUGELSDIJK, S. AND VAN SCHAIK, T.: Social capital and growth in European regions: an empirical test. European. Journal of Political Economy, 2005, 21, s. 301 – 324.

[6] BEUGELSDIJK, S., SCHAIK, V.: Social capital and growth in European regions; an empirical test. European Journal of Political Economy, 2005, 21, č. 2, 301-324.

[7] BLACKSHAW, T., LONG, J.: WHAT IS THE BIG IDEA? A CRITICAL EXPLORATION OF THE CONCEPT OF SOCIAL CAPITAL AND ITS INCORPORATION INTO LEISURE POLICY DISCOURSE, 2005, LEISURE STUDIES, 24, Č. 3, S. 239 – 258.

[8] BOURDIEU, P. (1986). The forms of capital. In: J. G. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education . New York: GreenWood, 1986, s. 241 – 258.

[9] CURTIS, J. E., GRABB, E. G., BAER, D. E.: Voluntary association membership in fifteen countries: a comparative analysis. American Sociological Review, 1992, 57, s. 139–152.

[10] DIMAGGIO, P.: Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the United States. In Bourdieu, P., Coleman, J. S. (Eds.): Social theory for a changing society. Boulder, CO: Westview Press, 1991, s. 133 – 155

[11] FIALOVÁ, D., VÁGNER, J.: Druhé bydlení v periiferních oblastech. In: Novotná, M.: problémy periferních oblastí, Univerzita Karlova v Praze, 2005, s. 74 – 80.

[12] FISCHER, C. S.: Bowling alone: What's the score? Social Networks, 2005, 27, s. 155–167.

[13] FRIČ, P., POSPÍŠILOVÁ, T..: Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti na začátku 21. století. Agnes, Praha, 2010.

[14] GLOVER, T. D., & STEWART, W. P.: Rethinking leisure and community research: Critical reflections and future agendas. Leisure/Loisir: Journal of the Canadian Association for Leisure Studies, 2006, 30, č. 2, s. 315-327.

[15] GLOVER, T.: The „Community" Center and the Social Construction of Citizenship, Leisure Sciences, 2004, 26, č. 1, s. 63 – 83

[16] GRANOVETTER, M.: The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 1973, 78, s. 1360-1380.

[17] HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D.: Social and cultural geography in the Czech Republic: under pressures of globalization and post post-totalitarian transformation. Social and Cultural Geography, 2007, 8, č. 3, s. 475 – 493.

[18] HEMINGWAY, J.,L: Leisure, social capital, and democratic citizenship. Journal of leisure Research, 1999, 31, s. 150 – 165.

[19] HEMINGWAY, J. L.: Leisure, social capital and civic competence. Leisure/Loisir, 2006, 30, č.2, s. 341 – 355.

[20] INGE, E., EIJCK, K.: Leisure and Social Capital: An Analysis of Types of Company and Activities. Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal, 2009, 31, č. 2, s. 192-206.

[21] JACOBS, J.: The Death and Life of great American Cities. Random House, New York, 1961.

[22] LUPI, T., MUSTERD S.: The Suburban Community Question. Urban Studies, 2004 43, č. 4, s. 801 – 817.

[23] MAJEROVÁ, V.: „Local Initiatives Functioning as a Condition of Rural Development of the Czech Countryside." Eastern European Countryside, 2009, 15, č. 1, s. 127–149.

[24] MUSIL, J., MÜLLER, J.: Vnitřní periferie Česke republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení. CESES, FSV UK, Praha, 2006, 52 s.

[25] NEWTON, K.: Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy International Political Science Review, 2001, 22, č. 2, s. 201-214.

[26] OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTROVÁ, M.: Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. Sociologický časopis, 2011, 47, č. 4, s. 777 – 803.

[27] PILEČEK, J., JANČÁK, V.: Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. Geografie, 2010, 115, č.1, s. 78 – 95

[28] PILEČEK, J.: Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodologických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. Geografie, 2010, 115, č. 1, s. 64 – 77

[29] POLLOOCK, P., H.: Organizations as agents of mobilization: How does grop activity affect political participation. American Journal of Political Science, 1982, 26, s. 486 – 503.

[30] PULDOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M.: Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In: Ouředníček, M. (ed.): 2006,

[31] PUTNAM, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. Journal of Democracy, 1995, 6, s.. 65–78.

[32] PUTNAM, R.: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, New York, 2000, 541 s.

[33] PUTNAM, R.: MAKING DEMOCRACY WORK: CIVIC TRADITIONS IN MODERN ITALY. PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 1993.

[34] Registr ekonomických subjektů, databáze ČSÚ.

[35] ROBERTS, K.: Leisure in contemporary society. Cabi Publishing, Wllingford, 1999, 250 s.

[36] SAK, P., SAKOVÁ, K. Mládež na křižovatce. Praha: Svoboda Servis, 2004. 240 s.

[37] SEDLÁČKOVÁ, M. ŠAFR, J.:„Social Trust and Civic Participation in the Czech Republic". In: J. D. Lewandowski, M. Znoj (eds.). Trust and Transition, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 2008. s. 213–236

[38] SCHLOZMAN, K. L., VERBA, S., BRADY, H. E.: Civic participation and the equality problem. In: Skocpol, T., Fiorina, M., P. (Eds.): Civic engagement in American democracy. New York: Russell Sage Foundation, 1999, s. 427–459.

[39] SPURNÁ, P.: Prostorová autokorelace – všudypřítomny jev při analýze prostorových dat? Sociologicky časopis / Czech Sociological Review, 2008, 44, č. 4, s. 767–787.

[40] STACHOVÁ, J.: Občanská společnost v regionech České republiky, SOÚ ČR, Praha, 2008, 98 s.

[41] STOLLE, D.: Clubs and congregations: The benefits of joining an association. In: Cook, K., S. (Ed.), Trust in society. New York: Russell Sage Foundation. 2001, s. 202 – 244.

[42] ŠAFR, J.: Třídní rozdíly ve výchově: vysokoškolské rodiny, rodiny dělnické „ambiciózní" a „statické". Socioweb [online], 2011/4, [cit. 8. 8. 2012]. Dostupné z <http://www.socioweb.cz/>.

[43] ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M.: Spinning the web: New social contacts of Pragues suburbanities. Cities, 2011. doi:10.1016/j.cities.2011.09.002.

[44] TOCQUEVILLE, A.: Demokracie v Americe. Academia, Praha, 2000.

[45] USLANER, E. M.: Social capital, television, and the “mean world”: Trust, optimism, and civic participation. Political Psychology, 1998, 19, s. 441–467.

[46] WOOD, G. S., JUDIKIS, J. C.: Conversations on Community Theory. West Lafayette Pudue University Press, 2002.

LEISURE AND SOCIAL CAPITAL: VOLUNTARY ASSOCIATIONS IN CZECHIA

Social capital exists in the social networks and ties among people that might arise also in the context of leisure activities. Social capital is a form of source that can be used for individual benefits or it can contribute to the growth of social cohesion. Social ties created within leisure time can serve for both purposes. Furthermore some forms of leisure activities (e.g. volunteering) are aimed to improve the well-being of the society. The aim of this paper is to explain how and within what leisure activities social capital is created and present the methodology and first results of analysis of vertical and horizontal differentiation of the preconditions for the formation of social capital within leisure in Czechia. Our research is based on the data about voluntary associations in Czech municipalities and regions. The associations are based on the voluntary work of their members within their leisure and are also important for the community life, as they provide leisure activities for other inhabitants.

Key words: leisure, social capital, voluntary associations, Czechia

PROSTOROVÉ ASPEKTY POSLANECKÝCH A MINISTERSKÝCH DOTACÍ V ČESKU V OBDOBÍ 2003–2012

David Hána

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK

Albertov 6, 128 43 Praha 2

david.hana@centrum.cz

Abstrakt: Jedním z podstatných témat sociální geografie je sledování faktorů z oblasti státního sektoru, které mohou mít vliv na rozvoj regionů. Volení zástupci občanů se na všech prostorových úrovních snaží politicky, finančně i legislativně podporovat vlastní volební obvody či místa vlastních bydlišť. To lze vysvětlit pomocí několika teoretických konceptů od strukturalistické nutné podpory svých teritoriálních aliancí až po institucionální sociální sítě, které mohou zaručit podporu konkrétních projektů kontakty na politiky. Typickými příklady jsou poslanecké dotace (porcování medvěda) a dotace ministerské. Příspěvek představí výzkum regionální a oborové diferenciace obou druhů dotací, které spolu mohou blíže souviset. Následně se příspěvek zaměří na význam výsledků voleb a nerovnoměrného prostorového rozmístění míst poslaneckých bydlišť v procesu alokace poslaneckých a ministerských dotací mezi okresy a obce Česka v období 2003-2012.

Klíčová slova: poslanecké dotace, ministerské dotace, regionální rozvoj, Česko

Úvod

Státní intervence například veřejnými výdaji jsou zásadním mechanismem regionálního rozvoje (Martin 1999a; Martin, Minns 1995), přestože se jimi zabývají „pouze“ některé institucionální a marxistické teorie regionálního rozvoje (viz Blažek, Uhlíř 2011). Vývoj politického systému, ve kterém dochází k postupnému začleňování politických stran do státních institucí (především univerzální a kartelové strany, Katz, Mair 1995), naznačuje značný vliv politických představitelů na výběr státem podporovaných lokálních projektů.

Typickým příkladem jsou v současné době již nepřidělované poslanecké dotace, tedy rozdělování dotací poslanci při schvalování státního rozpočtu v Poslanecké sněmovně (tzv. porcování medvěda), a stále existující ministerské dotace (dotace v ministerských dotačních titulech). Přestože jde o velmi významné téma zasahující do oblastí geografie, politologie, sociologie i ekonomie, studující například koncipování české regionální politiky, transparentnost českého státního rozpočtu či nastavení financování obcí, není toto téma v české vědecké literatuře příliš podrobně rozpracováno (výjimku tvoří Hána 2008, 2010; Stašková 2008; Hána, Macešková 2010; Hána, Feřtrová 2012).

Předchozím výzkumem (Hána 2008, 2010; Hána, Macešková 2010; Hána, Feřtrová 2012) byl zjištěn význam a výjimečnost poslaneckých dotací jak svým relativně vysokým finančním objemem, tak způsobem prosazování do státního rozpočtu. Poslanecké dotace však tvořily pouze menší část všech poslaneckých rozpočtových iniciativ, přestože byly nejčastějším objektem zájmu vědeckého i mediálního. Větší část poslaneckých rozpočtových iniciativ byla

i v době probíhající praxe přidělování poslaneckých dotací zařazována do státního rozpočtu již při jeho přípravě na ministerstvech (Stašková 2008). Po zrušení poslaneckých dotací tak zůstala pouze tato méně transparentní cesta přidělování dotací.

Studie systematicky se zabývající problematikou takových dotací se dlouhodobě publikují ve Spojených státech (např. Johnston 1979; Drazen, Eslava 2005; Grossman, Helpman 2005) a dalších zemích, jako jsou Itálie (např. Golden, Picci 2006) či také Indie (např. Khemani 2000). Ve většině případů jde o ekonomické studie zaměřující se na regionální diferenciaci objemu dotací v celonárodní perspektivě.

Tento text představí dílčí výsledky právě probíhajícího výzkumu, jehož cílem bude zjistit, které oborové sféry (za pomoci účelově vytvořené oborové klasifikace) a regiony byly objemově nejvíce podporovány ministerskými dotacemi v období 2003-2012, a jejich rozdíly oproti poslaneckým dotacím v letech 2003-2009. Součástí výzkumu také bude srovnávací analýza dotací rozdělovaných na ministerstvech v období 2003-2009 a 2010-2012, která zodpoví otázku, zda se změnila distribuce těchto dotací po ukončení rozdělování poslaneckých dotací v Poslanecké sněmovně. Samozřejmou součástí analýz ve výzkumu bude také snaha o identifikaci podmiňujících faktorů distribuce ministerských dotací, která naváže na již provedenou identifikaci podmiňujících faktorů distribuce poslaneckých dotací (Hána 2008, 2010; Hána, Feřtrová 2012).

Politické ovlivňování přidělování dotací

V zahraniční literatuře je pro oba druhy dotací ve velké míře používán pouze termín *„pork barrel“*, který souhrnně označuje všechny finanční prostředky distribuované z centra do regionů na základě politických zájmů (např. Johnston 1983; Fukui, Fukai 1996). Také v Česku se poslanci snažili uplatňovat svůj vliv na alokaci prostředků během celého rozpočtového procesu, nikoli pouze při projednávání návrhu státního rozpočtu v Poslanecké sněmovně.

Získávání financí pro své regiony při tvorbě rozpočtu na ministerstvech je poslanci dokonce voleno nejčastěji, využívá ho 74 % poslanců oproti 55 % poslanců využívajících prosazování regionálních projektů do rozpočtu přes Rozpočtový výbor a 46 % během druhého a třetího čtení zákona o státním rozpočtu v Poslanecké sněmovně (Stašková 2008). Argumentem pro toto jednání je zřejmě nízká veřejná kontrola této části rozpočtového procesu (Němcová 2007; Stašková 2008).

Jinak si tyto možnosti prosazování dotací stojí při posuzování efektivnosti. 60 % poslanců považuje za efektivní prosazování dotací přes ministerstva, 86 % přes Rozpočtový výbor a pouze 26 % poslanců je přesvědčeno o efektivnosti prosazování dotací přímo při jednání Sněmovny během druhého a třetího čtení zákona o státním rozpočtu. Také tento význam ministerských dotací pro poslance poukazuje na důležitost jejich výzkumu v pohledu, který se v zahraničí označuje jako *pork barrel*.

Během rozhodování poslanců, do kterých lokalit poslat finance ze státního rozpočtu, mohou hrát roli nejrůznější faktory. Za podstatný je možné považovat rozpor mezi „systémovým“ přidělováním dotací a prolnutí vlastních individuálních zájmů poslanců do ovlivňování distribuce těchto dotací. Systémové přidělování dotací může probíhat na základě teorie veřejné volby (např. Buchanan 1998). Poslanecké a ministerské dotace by tak byly přidělovány podle zájmů politických stran a jejich distribuce do regionů by respektovala především výsledky voleb.

V případě individuálního ovlivňování distribuce by poslanci nejvíce podporovali místa svých bydlišť. Vysvětlit tuto úvahu lze na základě teorie teritoriálních aliancí Davida Harveyho (Harvey 2006) představující rozhodující význam synergie zájmů aktérů, které jsou tvořeny společenskými strukturami. Institucionální teorie (např. Cooke 2001; Etzkowitz 2003; Bathelt 2004; Leydesdorff, Meyer 2006) pak představují koncept kooperace aktérů, kteří přes sítě prosazují své zájmy (viz Pileček, Jančák 2010).

Metodika

Základním zdrojem dat pro prováděné analýzy jsou databáze vytvořené z datových zdrojů Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a jednotlivých ministerstev dostupných na příslušných webových stránkách jednotlivých institucí. Vedle kompletní databáze poslaneckých dotací z let 2003-2010 (Hána 2010; Hána, Feřtrová 2012) jsou prozatím zpracovány dotace Ministerstva pro místní rozvoj v dotačním programu Podpora regionálního rozvoje (schválené dotace i podmínečně přijaté (nutnost doložit vlastnictví nemovitostí), nikoli náhradní dotace; dále jen ministerské dotace) především pro podobnost podporovaných investičních aktivit s akcemi podporovanými poslaneckými dotacemi. Vytvořená databáze ve své kompletní části prozatím obsahuje dotace z let 2009-2012. Vročení dotací bylo zaznamenáno podle roku schválení dotace. Srovnání bylo zaměřeno především na objem finančních prostředků a regionální diferenciaci alokace prostředků, které bude doplněno o srovnání oborové alokace prostředků.

Data bylo před analýzami nutné upravit do použitelné databáze, především bylo nutné vyřadit dotace, o jejichž konečné územní alokaci rozhoduje další instituce, např. příslušný krajský úřad, a tím získat pouze přímé dotace na jednotlivé lokální projekty. Tyto dotace bylo dále nutné územně přiřadit k obci, kde byla dotace přijata, a také do příslušného okresu (viz také zpracování databáze poslaneckých dotací (Hána 2008, 2010; Hána, Macešková 2010; Hána, Feřtrová 2012)). Další důležitou částí zpracování dat bude rozšíření databáze o chybějící roky a rozřazení dotací podle účelově sestavené oborové klasifikace, jež byla využita již pro potřeby studia poslaneckých dotací (Hána 2010; Hána, Macešková 2010).

Na úrovni okresů Česka byla provedena regionální analýza ministerských dotací, přičemž alokované finanční prostředky byly relativizovány na počet obyvatel a na jednotku plochy. Výzkum bude také zaměřen na identifikaci významných podmiňujících faktorů. Podle teorie veřejné volby by měly být ministerské dotace rozdělovány podle výsledků voleb, tedy procent odevzdaných hlasů místně vítězné straně či straně s největším zastoupením ve Sněmovně. K tomu budou využita data ČSÚ volně dostupná ve webových databázích. Podle konceptu teritoriálních aliancí a sociálních sítí jsou podstatné lokalizace bydlišť poslanců, kam by měla směřovat většina dotací. Použita budou data o trvalých bydlištích poslanců z volebních lístků voleb do Poslanecké sněmovny z roku 2002, 2006 a 2010, které jsou dostupné ze zdrojů ČSÚ. Trvalá bydliště poslanců byla již použita při analýze podmiňujících faktorů poslaneckých dotací (Hána 2010; Hána, Feřtrová 2012). S tím byla spojena rozsáhlá diskuze omezení a vhodnosti jejich využití pro tento typ analýzy (viz Hána 2010).

Srovnání dílčích výsledků analýz poslaneckých a ministerských dotací

V této kapitole budou představeny některé dílčí výsledky probíhajícího výzkumu ministerských dotací. Výsledky studia poslaneckých dotací již byly či budou publikovány

v jiných textech (Hána 2008, 2010; Hána, Macešková 2010; Hána, Feřtrová 2012), proto následující text představí pouze několik nejvýznamnějších charakteristik poslaneckých dotací, které jsou podstatné pro srovnání s ministerskými dotacemi.

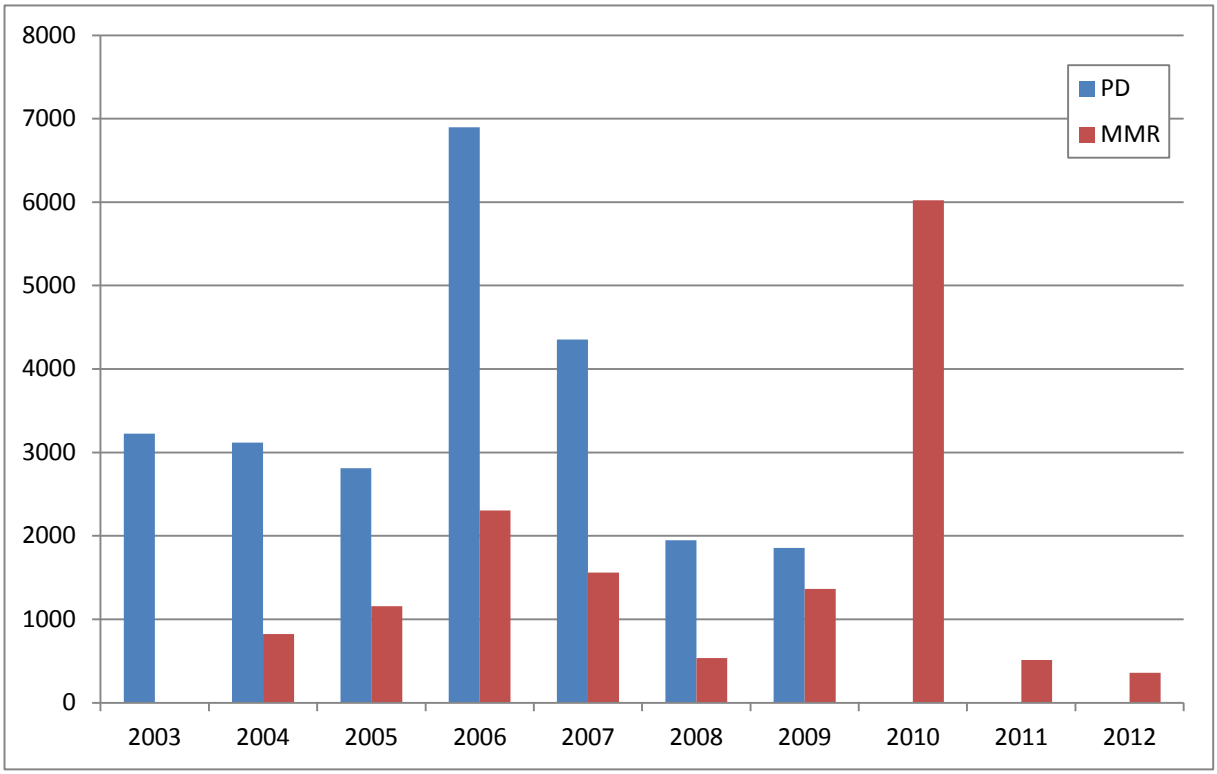

Graf 1 Poslanecké dotace a ministerské dotace v Česku v letech 2003-2012 (v mil. Kč)

Pozn.: PD = poslanecké dotace, MMR = ministerské dotace. Data ministerských dotací za rok 2003 nebyla na webových stránkách Ministerstva pro místní rozvoj dostupná, od roku 2010 nebyly poslanecké dotace přidělovány.

Zdroj: PSPČR 2002-2008; MMR 2012; výpočty autora

V grafu 1 je jasně patrné převýšení prostředků na poslanecké dotace nad prostředky vynaloženými na ministerské dotace (program Podpora regionálního rozvoje Ministerstva pro místní rozvoj). Poslanecké dotace převyšují ministerské dotace 2krát až 4krát během celé sledované doby, kdy byly poslanecké dotace přidělovány.

V časové řadě objemů ministerských dotací lze zaznamenat několik výrazných změn. Jde především o zásadní nárůst objemu dotací v roce 2010. Tuto skutečnost lze vysvětlit konáním voleb do Poslanecké sněmovny. Volební roky jsou podle teorie veřejné volby vždy spojeny s nárůstem státních výdajů, čím se politici snaží zlepšit podmínky voličů, aby tak ve volbách získali co největší počet hlasů (Musgrave, Musgrave 1994; Holman 1999; Drazen, Eslava 2005). Argumentem pro toto vysvětlení by také mohl být mírný nárůst ministerských dotací v roce 2006 či nárůst poslaneckých dotací opět v roce 2006.

Otázkou je, zda může nárůst ministerských dotací v roce 2010 souviset s ukončením přidělování poslaneckých dotací ve stejném roce. Aktivity poslanců v oblasti alokace státních finančních prostředků se mohly přesunout k jiným zdrojům, mimo jiné také ke zdrojům

v dotačních titulech jednotlivých ministerstev. Jinou zásadnější spojitost podobného charakteru mezi těmito dotacemi však nelze v této časové řadě zaznamenat.

Propad prostředků vyčleněných na ministerské dotace v letech 2011 a 2012 pak lze vysvětlit dopadem úsporných opatření vlády, které zasáhly také program Podpory regionálního rozvoje. Otázkou je, zda tato skutečnost také nesouvisí s čerpáním financí z rozvojových fondů Evropské unie, které výrazně převyšují prostředky vynaložené na stejný účel českou vládou a které je tak mohou postupně nahrazovat. Podobný vývoj lze zaznamenat také u poslaneckých dotací, které byly před jejich úplným zrušením omezeny v letech 2008 a 2009 po dohodě v koaliční smlouvě vlády.

Následující obrázky 1 a 2 ukazují územní rozložení alokace ministerských dotací v letech 2009-2012 mezi okresy Česka. Tyto analýzy za poslanecké dotace jsou dostupné za období 2003-2009 v jiných publikacích (Hána 2010; Hána, Feřtrová 2012), proto budou v tomto textu uvedeny pouze výsledky analýz ministerských dotací.

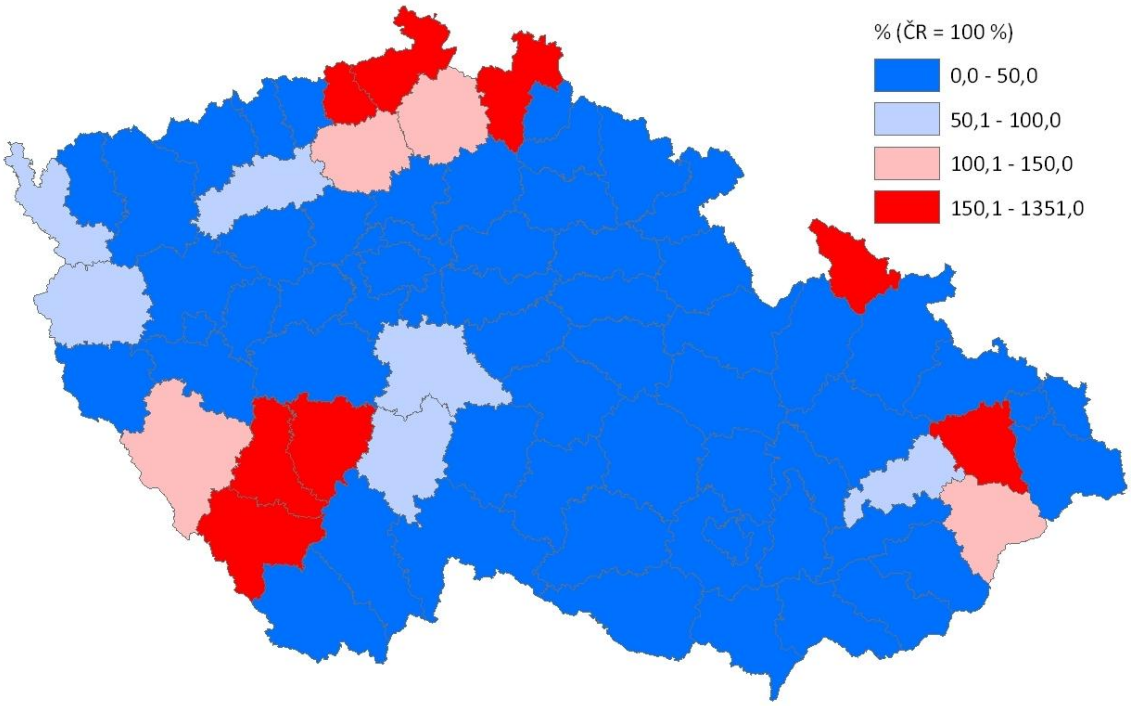

Obr. 1 Objem ministerských dotací na obyvatele v okresech Česka relativizovaný k průměru Česka v období 2009-2012 (v %)
Zdroj: MMR 2012; ČSÚ 2010; výpočty autora.

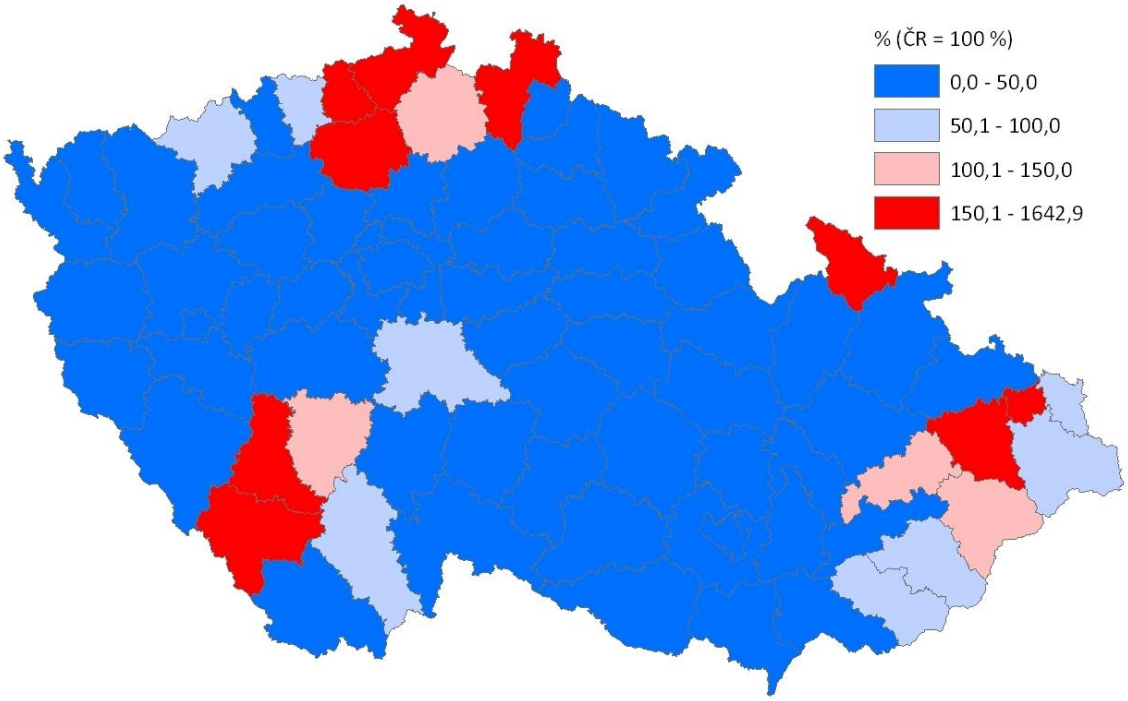

Obr. 2 Objem ministerských dotací na km^2 v okresech Česka relativizovaný k průměru Česka v období 2009-2012 (v %)
Zdroj: MMR 2012; ČSÚ 2010; výpočty autora.

Ve sledovaném období již na první pohled zaujme vysoká nerovnoměrnost distribuce ministerských dotací. Nejvíce byly podporovány okresy na severu Čech, na jihozápadě Čech a na severovýchodě Moravy. Nejméně pak zbytek Česka. Zajímavou skutečností je nejasná shoda s vymezenými okresy se soustředěnou podporou státu (MMR 2006), tedy okresy na severozápadě Čech a na moravskoslezském pomezí, které by měly být ústředními objekty podpory ze sledovaného dotačního programu Podpora regionálního rozvoje. Přesto některé z okresů mohou být hodně podporovány právě díky této vládní strategii podpory regionálního rozvoje v nejproblémovějších regionech Česka. Podporu jihozápadních Čech pak lze vysvětlit především investičními dotacemi na odstraňování povodňových škod v těchto oblastech.

Závěr

Cílem tohoto textu bylo představit probíhající výzkum a jeho dílčí závěry. Ty poukázaly na nejasnou souvislost mezi objemem přidělených poslaneckých dotací a schválených ministerských dotací. Významnou se také jeví značná nerovnoměrnost v přidělování ministerských dotací, která je dobrým vodítkem pro další úvahy a závěry. Přesto je nutné podotknout, že pro podstatné závěry je nutné dokončit databázi ministerských dotací do celého období 2003-2012.

Následně bude možné provést také srovnání oborové klasifikace s poslaneckými dotacemi a bude možné posoudit, zda i alokace ministerských dotací je ovlivňována podobnými

podmiňujícími faktory jako poslanecké dotace. Výsledky budou následně publikovány v odborné stati v některém českém recenzovaném časopise.

Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze v rámci projektu 43-253173 „Identifikace teritoriálních aliancí na základě studia poslaneckých a ministerských dotací v Česku v období 2003-2012“.

Literatura

[1] BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL, P. (2004): Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. Progress in Human Geography, 28, č. 1, s. 31-56.

[2] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, implikace. Karolinum, Praha, 342 s.

[3] BUCHANAN, J. M. (1998): Veřejné finance v demokratickém systému. Computer Press, Praha, 324 s.

[4] COOKE, P. (2001): Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy. Industrial and Corporate Change, 10, č. 4, s. 945-974.

[5] DRAZEN, A., ESLAVA, M. (2005): Pork Barrel Cycles. National Bureau of Economic Research Working Papers, č. 12190. National Bureau of Economic Research, Cambridge, 33 s. http://www.nber.org/papers/w12190.pdf (27.5.2012).

[6] ETZKOWITZ, H. (2003): Innovation in innovation: the Triple Helix of university-industry-government relations. Social Science Information, 42, č. 3, s. 293-337.

[7] FUKUI, H., FUKAI, S. N. (1996): Pork Barrel Politics, Networks, and Local Economic Development in Contemporary Japan. Asian Survey, 36, č. 3, s. 268-286.

[8] GOLDEN, M. A., PICCI, L. (2006): Pork-Barrel Politics in Postwar Italy, 1953-94. American Journal of Political Science, 52, č. 2, s. 268–289.

[9] GROSSMAN, G. M., HELPMAN, E. (2005): Party Discipline and Pork-Barrel Politics. Other Recent Works. Institute of Governmental Studies, University of California, Berkeley, 27 s. http://escholarship.org/uc/item/64k158j4 (27.5.2012).

[10] HÁNA, D. (2008): Regionální analýza poslaneckých dotací v období 2003-2007. Bakalářská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha, 49 s.

[11] HÁNA, D. (2010): Poslanecké dotace v Česku v letech 2003-2009: Prostorová dimenze a identifikace některých podmiňujících faktorů. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha, 96 s.

[12] HÁNA, D., MACEŠKOVÁ, M. (2010): Poslanecké dotace v kontextu implikací pro regionální rozvoj. E+M Ekonomie a Management, 13, č. 3, s. 16-25.

[13] HÁNA, D., FEŘTROVÁ, M. (2012): Faktory územní alokace poslaneckých dotací v Česku: význam lokalizace bydlišť poslanců a výsledků voleb. v recenzním řízení.

[14] HARVEY, D. (2006): Limits to Capital. Verso, London – New York, 478 s.

[15] HOLMAN, R (1999): Ekonomie. C. H. Beck, Praha, 726 s.

[16] JOHNSTON, R. J. (1979): Congressional Committees and Department Spending: The Political Influence on the Geography of Federal Expenditure in the United States. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 4, č. 3, s. 373-384.

[17] JOHNSTON, R. J. (1983): The feedback component of the pork barrel: tests using the results of the 1983 General Election in Britain. Environment and Planning A, 15, č. 12, s. 1691-1696.

[18] KATZ, R. S., MAIR, P. (1995): Changing Models of Party Organization And Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. Party Politics, 1, č. 1, s. 5-28.

[19] KHEMANI, S. (2000): Political Cycles in a Developing Economy. Effect of Elections in Indian States. Public Economics Working Papers, č. 2454. Development Research Group, The World Bank, Washington, 58 s. http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/10/27/000094946_00101405515652/Rendered/PDF/multi_page.pdf (18.4.2008).

[20] LEYDESDORFF, L., MEYER, M. (2006): Triple Helix indicators of knowledge-based innovation systems: Introduction to the special issue. Research Policy, 35, č. 10, s. 1441-1449.

[21] MARTIN, R. (1999a): The new 'geographical turn' in economics: some critical reflections. Cambridge Journal of Economics, 23, s. 65-91.

[22] MARTIN, R., MINNS, R. (1995): Undermining the Financial Basis of Regions: The Spatial Structure and Implications of the UK Pension Fund System. Regional Studies, 29, č. 2, s. 125-144.

[23] MMR (2006): Strategie regionálního rozvoje České republiky 2007-2013. Praha, 109 s. http://www.mmr.cz/upload/files/Regionalni%20politika/SRR_dokument.doc

[24] MUSGRAVE, R. A., MUSGRAVE, P. B. (1994): Veřejné finance v teorii a praxi. Management Press, Praha, 946 s.

[25] NĚMCOVÁ, M. (2007): Porcování medvěda, kdo ochutná a kdo si nechá zajít chuť? Blog Aktuálně.cz, 2.10.2007. http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/miroslava-nmcova.php?itemid=1727 (7.4.2009)

[26] PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. Geografie - Sborník ČGS, 115, č. 1, s. 78-95.

[27] STAŠKOVÁ, B. Š. (2008): Porcování medvěda očima poslanců. Socioweb, č. 10, s. 13-16. http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/156_socioweb_10_08.pdf (20.2.2009)

Zdroje dat

[28] ČSÚ (2010): Okresy České republiky v roce 2008. http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1303-09 (16. 2. 2010).

[29] MMR (2012): Programy a dotace. http://www.mmr.cz/Programy-a-dotace (27. 8. 2012).

[30] PSPČR (2002-2008): Schválené pozměňovací návrhy k tabulkové části a k číselným položkám návrhu zákona o státním rozpočtu. http://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=60195 (15. 1. 2010).

SPATIAL ASPECTS OF PORK BARREL IN CZECHIA IN PERIOD 2003–2012

State sector factors, which could influence regional development, are one of essential topics in social geography. Deputies on all spatial levels have same interests – to support politically, financially or legislatively their election or residence districts. The practise could be explained by theoretical concepts such as structuralist inevitable support of own territorial alliance or institutional social networks, which could ensure support of concrete project through contacts on politicians. Typical empirical examples are deputies and ministry grants (pork barrel). The contribution will present the exploration of the regional and departmental differentiation of both grant types and the outline of the connection between them. The contribution will also present the importance of election results and the spatial unevenness of deputies' residences in decision-making process in the phenomenon of pork barrel at a level of districts and municipalities of Czechia in period 2003-2012.

Key words: pork barrel, public expenditures, social networks, territorial alliances, elections, Czechia

GEOGRAFIE PŘÍJMOVÝCH NEROVNOMĚRNOSTÍ A VYBRANÉ PODMIŇUJÍCÍ FAKTORY: PRŮŘEZOVÁ ANALÝZA NA ÚROVNI ZEMÍ

Jiří Hasman, Josef Novotný

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Albertov 6, Praha 2 128 43

jirka.hasman@seznam.cz, pepino@natur.cuni.cz

Abstrakt: Sestavili jsme novou kvalitní standardizovanou databázi příjmových nerovnoměrností pro 147 zemí. Za pomoci Bayesiánského průměrování modelů a vícenásobné imputace dat jsme odhalili robustní prediktory nerovnoměrností z větší sady 26 potenciálních faktorů vycházejících z teoretické literatury. Kromě analýzy na celosvětové úrovni jsme též přistoupili k testování prediktorů nerovnoměrností ve čtyřech šířeji vymezených makroregionech. Výsledky prokazují významnou makroregionální specifičnost samotné výše nerovnoměrností i jejích prediktorů, což naznačuje, že celosvětová analýza může poskytnout jen dílčí náhled. Zatímco globalizace je spojená s nižšími nerovnoměrnostmi v západních zemích, v Latinské Americe, Subsaharské Africe a postkomunistických zemích je její vliv opačný. Dalšími důležitými determinantami s regionálně-specifickými dopady na nerovnoměrnosti jsou věková struktura populace, velikost sociálních výdajů a koloniální výdaje.

Klíčová slova: Bayesiánské průměrování modelů; průřezová analýza; příjmové nerovnoměrnosti; vícenásobná imputace

1. Úvod

Nerovnoměrnost rozložení příjmů ve společnosti je dnes považována za jednu z klíčových socioekonomických veličin. Měří se nejčastěji Giniho koeficientem na úrovni zemí a ty jsou také hojně jeho pomocí navzájem porovnávány. Nikoliv výjimkou je však přitom používání nesrovnatelných dat. To platí pro velkou část popularizačních, ale i odborných prací.[12] Prvním krokem v rámci tohoto příspěvku je proto pečlivé prozkoumání existujících dat i souvisejících metodických problémů a vytvoření nové standardizované databáze příjmových nerovnoměrností za 147 zemí světa. Druhým cílem je pak průřezová analýza 26 různých potenciálně relevantních podmiňujících faktorů identifikovaných na základě rozsáhlé rešerše stávající literatury. Byť je průřezová analýza příjmových nerovnoměrností tradičním výzkumným tématem, mnoho klíčových otázek zůstává stále nezodpovězeno. Dva důležité a dosud omezeně vyřešené problémy jsou otázka nejasnosti specifikace testovaných regresních modelů a opomíjení prostorové heterogenity (tzn. zřejmého faktu, že jsou různé podmiňující faktory různě relevantní pro jednotlivé části světa) plynoucí ze silné makroregionální specificity měr příjmových nerovnoměrností. Problém nejasnosti modelu,

[12] Například často používaná CIA World Factbook uvádí extrémně nesrovnatelné hodnoty Giniho koeficientů bez jakékoliv dokumentace a dokonce i renomované organizace jako UNDP ve svých klíčových dokumentech (např. Human Development Reports) používají nekonzistentní data s nedostatečnou dokumentací

tedy ověření, které proměnné nerovnoměrnosti skutečně ovlivňují a které ne, zde bude ošetřen použitím metody Bayesiánského průměrování modelů (BMA), přičemž chybějící data budou doplněna pomocí vícenásobné imputace. Otázka prostorové heterogenity bude zodpovězena provedením oddělených analýz za jednotlivé světové regiony (vedle analýzy na celosvětové úrovni).

2. Standardizovaná databáze příjmových nerovnoměrností

Vzdor četným zlepšením datové základny v posledních dvou dekádách zůstává stále nemožné získat data za všechny země za stejný rok a hlavně se stejnou koncepcí[13]. Zatímco použití údajů z několika různých vzájemně nepříliš vzdálených let je ospravedlnitelné doloženou relativní stabilitou příjmových distribucí v čase (Li et al. 1998), ignorování odlišných metodických koncepcí dat může vést k zásadním zkreslením. Jelikož ovšem neexistuje soubor údajů založených na primárně jednotné metodice, provádí se určité více či méně sofistikované úpravy a odhady. Nejčastěji jde o standardizaci pomocí určité konstanty vypočtené z informací extrahovatelných z existujících dat (např. pokud máme data pouze o nerovnoměrnostech v hrubých příjmech, odhadneme diferenciaci v čistých příjmech na základě rozdílu mezi těmito metodickými koncepcemi v ostatních zemích – viz např. Deininger, Squire 1996; Babones, Alvarez-Rivadulla 2007). Tento postup je nicméně kritizován, jelikož velikost rozdílů mezi jednotlivými koncepcemi se mezi jednotlivými zeměmi liší a nelze ji vyjádřit jedinou univerzální konstantou (Atkinson, Brandolini 2001; Mukhopadhaya 2004; Solt 2009). Pro sestavení naší databáze i v tomto ohledu vycházíme z doložené velké podobnosti v příjmových rozloženích geograficky si blízkých zemích a namísto využívání univerzálních konstant používáme k úpravám výše naznačeného typu specifické konstanty pro (větší) světové regiony.

3. Potenciální podmiňující faktory

Ve stávající literatuře nalezneme celou řadu někdy i protikladných předpokladů o determinantách úrovně příjmových nerovnoměrností. Na velmi omezeném prostoru se zde pokusíme uvést ty nejvýznamnější. Zároveň budou představeny zástupné proměnné, jež budou použity v následující analýze.

Začněme hypotézami hledajícími vysvětlení v historii. Podle nich byly v někdejších koloniích vytvořeny v závislosti na místních podmínkách takové socioekonomické struktury, které vedly k silné polarizaci společnosti. Elity pak v zájmu uchování svého postavení později zpomalovaly modernizaci, což vedlo k udržení vysokých nerovnoměrností až do dnešních dnů (Sokoloff, Engerman 2000; Acemoglu et al. 2002; Nunn 2008; Galor et al. 2009). Vliv koloniální minulosti zde bude testován pomocí čtyř proměnných. První je jednoduchá binární proměnná říkající, zda byl stát v minulosti kolonií. Druhou tvoří podíl evropských osadníků na místní populaci (či japonských v případě Jižní Koreje a Tajwanu) dle Angelese (2005). Ten předpokládá nejvyšší nerovnoměrnosti u zemí, kde tvořili osadníci 10-30 % populace, což stačilo na to, aby ovládli zdroje a přizpůsobili si instituce zájmům svým a svých potomků. Oproti tomu v oblastech, kde byl tento podíl vyšší, byly postupně adoptovány podobné

13 Pod různými koncepcemi se myslí především odlišné definice příjmu (či používání spotřeby/výdajů místo příjmu), referenční jednotky či velikost pokrytí studované populace (Deininger, Squire 1996; Gottschalk, Smeeding 1997; Atkinson, Brandolini 2001)

instituce jako v Evropě, zatímco v oblastech s nižším podílem (zejm. Asie) zůstala kontrola nad zdroji místním obyvatelům a kolonialismus tedy tyto země tolik neovlivnil. Poslední dvě proměnné tvoří HDP/obyv. za roky 1820 a 1913, kde je očekáván záporný vliv na základě tezí, že kdysi nejbohatší kolonie byly nejvíce využity (Acemoglu et al. 2002; Nunn 2008).

Ostatní autoři hledají vysvětlení v současných strukturách společnosti. Mezi nejtradičnější a nejstudovanější patří souvislost s ekonomickou úrovní. Již Kuznets (1955) upozornil na vztah ve tvaru obráceného u mezi ekonomickým rozvojem a výší nerovnoměrností v čase, celá řada dalších autorů pak tento vztah s různými výsledky studovala i v průřezové analýze zemí. Zde byl tento vztah otestován pomocí výše HDP/obyv. za rok 2007. Modernizace společnosti je ale spojena též s politickými faktory. Mnozí autoři (Li et al. 1998; Gradstein, Milanovic 2004) předpokládají, že v zemích s lepší kvalitou vládnutí budou mít občané větší vliv na politický i veřejný život a budou moci lépe kontrolovat elity, což povede k poklesu nerovnoměrností. Tento vztah je však méně potvrzován kvůli značné závislosti na regionálním kontextu, což ukazuje například růst nerovnoměrností i demokracie v zemích, kde padl komunismus. Kvalita vlády zde bude měřena pomocí Indexu svobody ve světě a Indexu vnímání korupce. Ekonomická a politická modernizace vede k většímu tlaku na sociální přerozdělování, které by mělo rozdíly v čistém příjmu snižovat (Beblo, Knaus 2001; Goñi et al. 2011). Data za tuto proměnnou jsou poměrně omezená, zde bude využit podíl sociálních výdajů na HDP.

Významná sada faktorů je spojena s dualismem a ekonomickou strukturou (mj. Kuznets 1955; Bourguignon, Morrisson 1998). Rozdíly ve mzdách a produktivitě mezi tradičním a moderním sektorem ekonomiky mohou být jednou z důležitých determinant nerovnoměrností, ačkoliv podle některých autorů (Cornia, Kiiski 2001; Glaeser 2006) význam rozdílů město-venkov (zde měřený mírou urbanizace) spíše ustupuje novým faktorům, jako je technologická změna. Strukturální transformaci jakožto posun od zemědělství k ostatním sektorům měří tyto tři ukazatele: relativní produktivita zemědělství (dále RLP; vypočteno dle Bourguignon, Morrisson 1998), vybavenost ornou půdou a podíl průmyslu na zaměstnanosti. Další možnou determinantou jsou různé formy socio-kulturní heterogenity. Lze předpokládat, že etnické, jazykové či náboženské rozdíly zvyšují příjmové nerovnoměrnosti, ať již z důvodu diskriminace menšin, prohloubení rozdílů ve vzdělání či menší tendence k přerozdělování příjmu, hrozí-li, že přerozdělení povede k přenosu příjmu ke členům jiných skupin (Glaeser 2006). Heterogenita bude v tomto článku měřena pomocí etnické frakcionalizace a součinitele frakcionalizace (geometrický průměr etnické a náboženské frakcionalizace) za pomoci dat od Alesiny et al. (2003). Socio-kulturní roztříštěnost může hrát obzvlášť silnou roli v zemích bohatých na nerostné zdroje. Boj o suroviny zejména v institucionálně slabých společnostech podporuje rent-seeking a ekonomické rozdíly (Hodler 2005). Význam surovin bude v této analýze zastoupen podílem těžby na HDP země.

Velmi častým tématem je též vliv vzdělanosti, zde sledované pomocí délky školní docházky a míry gramotnosti. Dopady na příjmové nerovnoměrnosti jsou nejednoznačné a závisejí nejen na výši vzdělání, ale též na tom, jak moc rovný přístup ke vzdělání lidé v dané zemi mají (Gottschalk, Smeeding 1997; Cornia, Kiiski 2001). Oproti tomu Andreski (1968) spojoval příjmové nerovnoměrnosti s velikostí armádního sektoru, přičemž Kick et al. (2006) skutečně potvrdili, že vyšší podíl vojáků na populaci snižuje příjmové nerovnoměrnosti. Vysvětlením může mj. být, že armáda poskytuje solidní příjem i šanci na kariérní vzestup méně kvalifikované části populace. Zde bude vliv armády testován pomocí podílu vojáků na populaci a vojenských výdajů na HDP. Někteří autoři upozorňují na možnou souvislost

příjmových nerovnoměrností a věkové struktury. Jako klíčové se jeví tři věkové skupiny: zatímco podíl mladých (15-24 let) dokládá tlak na pracovní trh a potenciální nezaměstnanost, tudíž nerovnoměrnosti zvyšuje (Galbraith, Kum 2005), lidé v generaci 40-59 let mívají vzhledem ke svým zkušenostem vyšší příjmy a rozdíly naopak snižují (Higgins, Williamson 1999) patrně stejně jako populace nad 65 let (viz Gottschalk, Smeeding 1997), ač v tomto případě nalezneme i opačná tvrzení (Beblo, Knaus 2001). Velký důraz se poslední dobou klade na procesy spojené s globalizací a ekonomickou liberalizací (Cornia, Kiiski 2001; Novotný 2006; Dreher, Gaston 2008). Byť jsou názory často protichůdné, častěji se lze spíše setkat s tvrzením, že oba procesy příjmové nerovnoměrnosti prohlubují. Zde budou řečené procesy kvantifikovány pomocí KOF indexu globalizace a Indexu ekonomické svobody. Posledními sledovanými faktory budou hustota zalidnění a rozloha země (Beenstock 2005).

4. Metodika

4.1 Problém specifikace modelu

Velké množství proměnných, které mohou ovlivňovat výši příjmových nerovnoměrností, vede k zásadní otázce, které z nich mají být zařazeny do testovaného modelu. Většina autorů arbitrárně volí několik málo proměnných (a každý jiné) a ostatní opomíjejí, čímž jim mohou unikat nejsilnější vztahy. Z přístupů, které otázku volby proměnných řeší, se v poslední době nejnadějněji jeví Bayesiánské průměrování modelů (BMA). Tato metoda je stále oblíbenější v řadě oblastí, v případě příjmových nerovnoměrností se však autoři kromě nepublikované práce Hopkinse (2004) s BMA nesetkali. Na rozdíl od klasických regresí BMA nestanoví jednu nejlepší kombinaci testovaných proměnných, ale pro každou určí pravděpodobnost, že by měla být zařazena do modelu (tzv. posterior inclusion probabilities – PIP). Nevýhodou BMA je velká citlivost ke zvoleným apriorním pravděpodobnostem, které je třeba ke každé proměnné stanovit (Ley, Steel 2009). Zde byla zvolena nejméně arbitrární varianta neinformativního aprioru, pro ověření robustnosti závěrů však byly provedeny testy i s odlišným apriorním nastavením. Výsledky ukázaly obvykle stejné pořadí proměnných dle důležitosti, ovšem velikosti PIP se změnily. Proto bude při hodnocení závěrů kladen spíše důraz na pořadí proměnných dle PIP než přímo na absolutní velikost PIP. Celá analýza byla provedena s pomocí knihovny BMS pro program R (Feldkircher, Zeugner 2009).

4.2 Chybějící data

Velkým problémem průřezových analýz zemí bývají četná chybějící data u vysvětlujících proměnných. Jelikož by vynechání zemí, za něž některé údaje chybějí, způsobilo značnou redukci vzorku a dosazování jedné hodnoty může vést k nepřesnostem, byla zde zvolena metoda vícenásobné imputace dat. Tato technika vypočte pro danou chybějící hodnotu několik (zde pět) odhadů, čímž je zachována nejasnost o přesnosti imputace. Výsledkem je tedy pět samostatných databází, které se liší hodnotami imputovaných proměnných. Celá analýza (zde BMA) se provede s každou z nich zvláště a teprve v závěru se výsledky zkombinují (podrobnější popis postupu viz Rubin 1987). Pro výpočet byl použit opět program R, tentokráte s pomocí knihovny Amelia II (Honaker et al. 2011).

4.3 Prostorová nestacionarita

Jedním ze zásadních nedostatků stávajícího výzkumu je opomíjení prostorové nestacionarity. Vztahy uvnitř jednotlivých makroregionů světa se mohou značně lišit, což však bývá ošetřeno maximálně zahrnutím binárních proměnných pro některé regiony (obvykle subsaharskou Afriku a Latinskou Ameriku), kterážto bývá obvykle signifikantní. Tento postup však neumožňuje zjistit, v čem se skutečně jednotlivé makroregiony liší. Proto zde byla provedena analýza BMA nejen na globální úrovni, ale též zvláště za každý světový region zvlášť. Vzhledem k omezenému množství dat i požadavkům BMA musely být makroregiony sloučeny do čtyř širších regionů: (1) Asie a severní Afrika, (2) postkomunistické země, (3) Latinská Amerika a subsaharská Afrika (dále jen LA+SSA) a (4) západní státy.

4.4 Zahrnuté proměnné a jejich transformace

Jako vysvětlující proměnné byly do modelu zahrnuty faktory popisované ve třetí kapitole. Vzhledem k tomu, že BMA může být citlivá na zahrnutí více proměnných popisujících jeden jev (Hoeting et al. 1999), zvolili jsme v případě vzdělanosti a kvality vládnutí, kde jsou uvedeny dva ukazatele, vždy jen ten vhodnější z nich. Kromě toho bylo nutno v zájmu splnění požadavků vícenásobné imputace i BMA některé proměnné transformovat (na základě série pokusů byla zvolena odmocnina či přirozený logaritmus). Pro testování nelineárních vztahů byly v globálním modelu některé proměnné zahrnuty též v kvadratické formě.

5. Výsledky

5.1 Analýza na globální úrovni

Celkem tři proměnné se na globální úrovni uplatňují se stoprocentní šancí (tedy PIP = 1). Jedná se o obě regionální proměnné za LA+SSA a také podíl populace ve věku 15-24 let. Z dalších proměnných je poměrně silný vliv sociálních výdajů a RLP. Znaménko koeficientů je u všech proměnných v souladu s teoretickými očekáváními.

5.2 Hodnocení na makroregionální úrovni

S cílem identifikovat faktory stojící za jedinečností LA+SSA potvrzenou analýzou na globální úrovni byla nejprve zopakována BMA za celý svět bez zahrnutí regionálních proměnných. Základním předpokladem byl silný nárůst PIP u proměnných zodpovědných za specifičnost LA+SSA. Ten se projevil největší u podílu evropských osadníků, a to zejména v kvadratické formě (jak očekával Angeles 2005). Poté již byla provedena analýza výlučně za země LA+SSA. Nejsilnějším faktorem se stal KOF index, což ukazuje kladný vztah mezi mírou zapojení do globalizace studovaných zemí a jejich příjmovými nerovnoměrnostmi. Opět byla potvrzena vysoká PIP věkové struktury a podílu evropských osadníků. Vzhledem ke stále ještě vysokému významu zemědělství v regionu není překvapením též silný vliv RLP. Méně se ještě uplatňují gramotnost, podíl těžby a historický HDP/obyv. Ač jsou výsledky za region vcelku dle očekávání, je nutno je hodnotit s jistou dávkou opatrnosti, jelikož zde musel být imputován relativně vysoký podíl hodnot.

V analýze zabývající se Asií a severní Afrikou jsou prvním zajímavým výsledkem obecně nízké hodnoty PIP, což značí jen poměrně slabé propojení vysvětlujících proměnných s výší

nerovnoměrností. Nejvíce se znovu potvrdila věková struktura (tentokráte podíl starších 65 let). Z ostatních ukazatelů překračuje 10% PIP již jen ukazatel svobody. Žádná z historických proměnných nepřesahuje ani 5 %, což dokládá zanedbatelný vliv kolonialismu na nerovnoměrnosti v tomto regionu.

V regionu zahrnujícím země bývalého východního bloku se nejvíce uplatňuje podíl sociálních výdajů na HDP. Poprvé se ukázala jako významná ekonomická úroveň a zaměstnanost v průmyslu a opět se potvrdil vliv míry svobody. Směr závislosti byl vždy dle očekávání. Oproti předešlým BMA byl výrazně slabší (ač ne zcela opomenutelný) vliv věkové struktury.

U západních zemí dosahují hodnoty PIP podobně jako v Asii poměrně nízkých hodnot. Nejsilnějšími proměnnými jsou zde sociální výdaje a index vnímání korupce. Znaménko je dle očekávání záporné stejně jako již překvapivěji v případě třetí nejvýznamnější proměnné, KOF indexu globalizace. Ve srovnání s předešlými výsledky byly daleko důležitější vojenské proměnné, ovšem znaménka jsou u nich protikladná: zatímco vyšší vojenské výdaje nerovnoměrnosti zvyšují, podíl vojáků je naopak snižuje. Relativně vysoká PIP byla nalezena i u rozlohy, což může nepřímo vyjadřovat vliv koloniální minulosti: evropské země mají obecně výrazně menší rozlohu i nerovnoměrnosti než státy Nového světa. Oproti ostatním regionům nevyšel žádný silný vliv věkové struktury ani vzdělanosti.

6. Závěrečné poznámky

Analýzy potvrdily, že se výše i determinanty příjmových nerovnoměrnosti velmi liší mezi zeměmi různých světových regionů, což dokládá tabulka 1 shrnující všechny proměnné, jejichž PIP v některém z modelů přesahovala 10 %.

Nyní si shrňme, jak se uplatňovala jednotlivá teoretická vysvětlení. Teorie hledající příčiny v dobách kolonialismu se potvrdily v případě LA+SSA, nicméně pro vysvětlení variability mezi zbylými částmi světa se musíme zaměřit na současné faktory. Z nich se nejvíce uplatnila velikost sociálního systému, ovšem jen v západním a postkomunistickém regionu, kdežto ve zbytku světa byl jeho vliv slabý a namísto toho hrála zpravidla nejzásadnější roli věková struktura populace. Vzhledem k silné vzájemné korelaci podílů tří věkových skupin vyšla pokaždé nejsilnější jiná kategorie, zatímco zbylé dvě jsou podhodnoceny, lze tedy očekávat, že ve skutečnosti hraje vliv spíše celá věková struktura než jednotlivé kategorie. Je možné, že spolu výsledky za sociální výdaje a věkové skupiny souvisejí: vyšší sociální výdaje v západním a většině postkomunistického světa omezují vliv odlišné demografické struktury, což slabší sociální systém v ostatních částech světa nedokáže.

Tab. 1: Pořadí a znaménko proměnných s PIP vyšší než 10 %

	Globální model s regionálními proměnnými*	Latinská Amerika a subsaharská Afrika	Asie a severní Afrika	Postkomuni-stické země	Západní země
Podíl evropských osadníků		4.(+)			
HDP/obyv. 1820		7.(-)			

Podíl sociálních výdajů na HDP	2.(-)			1.(-)	1.(-)
Podíl věkové skupiny 15-24 let	1.(+)	3.(+)	3.(+)	6.(+)	
Podíl věkové skupiny 40-59 let		5.(-)			
Podíl věkové skupiny 65 a více let			1.(-)	11.(+)	
KOF index globalizace	4.(+)	1.(+)		7.(+)	3.(-)
Index svobody ve světě**			2.(+)	4.(+)	
Index vnímání korupce					2.(-)
Gramotnost	5.(+)	6.(+)		5.(-)	
Podíl těžby na HDP		8.(+)		8.(+)	
Relativní produktivita zemědělství	3.(-)	2.(-)			
Podíl průmyslu na zaměstnanosti				3.(-)	
Součinitel frakcionalizace					6.(+)
Vojenské výdaje				9.(+)	4.(+)
Podíl vojáků					7.(-)
HDP/obyv. 2007				2.(-)	
Rozloha státu					5.(+)
Hustota zalidnění				10.(-)	

* Nejvýznamnějšími dvěma determinantami byly binární regionální proměnné pro LA+SSA

** Vyšší hodnoty představují menší míru svobody

Zajímavé výsledky nalezneme u KOF indexu globalizace. Záporný vliv na nerovnoměrnosti v západním světě a kladný v LA+SSA ukazují odlišné dopady tohoto procesu na obyvatele různých částí světa. Jako robustní se ukázaly ukazatele kvality vládnutí, důležitou výjimkou však je LA+SSA, tedy makroregiony v této oblasti silně pokulhávající. Slabší jsou výsledky u řady tradičních vysvětlení: vzdělávání sice mělo obvykle nezanedbatelnou PIP, leč koeficienty u něj byly blízké nule. Špatný vliv těžby se potvrdil v případě dvou regionů, průmysl i výše HDP se uplatňovaly pouze v postkomunistických zemích, kde mohou popisovat rozdíly mezi rovnostářštější evropskou a diferencovanější asijskou částí regionu. Podobně sociokulturní fragmentace vyšla významnější jen jedinkrát.

Tato práce tedy extenzivně odhalila relativní význam jednotlivých determinant příjmových nerovnoměrností, přesto však zůstává spousta otázek nevyjasněných. Zejména je nutno zaměřit se intenzivněji na jednotlivé mechanismy, kterými dané proměnné nerovnoměrnosti ovlivňují, což je téma důležité již z toho důvodu, že v případě některých faktorů není jasný směr závislosti, tedy co je příčina a co důsledek (a průřezová analýza to není schopna spolehlivě postihnout).

7. Seznam literatury

[1] ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon a ROBINSON, James A. Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *Quarterly Journal of Economics*. 2002, 117(4), 1231–1294.

[2] ALESINA, Alberto, DEVLEESCHAUWER Arnaud, EASTERLY, William, KURLAT Sergio a WACZIARG, Romain. Fractionalization. *Journal of Economic Growth*. 2003, 8(2), 155–194.

[3] ANDRESKI, Stanislav. *Military Organization and Society.* 2. vyd. Londýn: Routledge & Kegan Paul, 1968.

[4] ANGELES, Luis. Income inequality and colonialism. *Discussion Paper Series*. 066. Manchester: Centre for Growth and Business Cycle Research, 2005.

[5] ATKINSON, Anthony. B. a BRANDOLINI, Andrea. Promise and pitfalls in the use of "secondary" data-sets: income inequality in OECD countries as a case study. *Journal of Economic Literature*. 2001, 39(3), 771–779.

[6] BABONES, Salvatore J. a ALVAREZ-RIVADULLA, María José. Standardized income inequality data for use in cross-national research. *Sociological Inquiry*. 2007, 77(1), 3–22.

[7] BEBLO, Miriam a KNAUS, Thomas. Measuring income inequality in Euroland. *Review of Income and Wealth.* 2001, 47(3), 301–333.

[8] BEENSTOCK, Michael. Country size in regional economic. In: FELSENSTEIN, Daniel a PORTNOV, Boris A. *Regional Disparities in Small Countries*. Berlin Heidelberg New York: Springer, 2005, s. 25–45.

[9] BOURGUIGNON, François a MORRISSON, Christian. Inequality and development: the role of dualism. *Journal of Development Economics*. 1998, 57(2), 233–257.

[10] CORNIA, Giovanni Andrea a KIISKI, Sampsa. Trends in income distribution in the post-World War II period. *Discussion Paper*. 2001/89. Helsinki: UNU World Institute for Development Economics Research, 2001.

[11] DEININGER, Klaus a SQUIRE, Lyn. Measuring income inequality: a new database. *Paper presented at the Conference on Economic Growth, HIID, Cambridge, 10–11 May 1996.*

[12] DREHER, Axel a GASTON, Noel. Has globalization increased inequality? *Review of International Economics*. 2008, 16(3), 516–536.

[13] FELDKIRCHER, Martin a ZEUGNER Stefan: Benchmark priors revisited: on adaptive shrinkage and the supermodel effect in Bayesian Model Averaging. *Working paper*. 09/202. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009.

[14] GALBRAITH, James K. a KUM, Hyunsub: Estimating the inequality of household incomes: a statistical approach to the creation of a dense and consistent global dataset. *Review of Income and Wealth.* 2005, 51(1), 115–143.

[15] GALOR, Oded, MOAV, Omer a VOLLRATH, Dietrich. Inequality in land ownership, the emergence of human capital promoting institutions, and the Great Divergence. *Review of Economic Studies*. 2009, 76(1), 143–179.

[16] GLAESER, Edward L.: Inequality. In: WEINGAST, Barry R. a WITTMAN, Donald A. *The Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 624–641.

[17] GOÑI, Edwin, LÓPEZ, J. Humberto a SERVÉN, Luis. Fiscal redistribution and income inequality in Latin America. *World Development*. 2011, 39(9), 1558–1569.

[18] GOTTSCHALK, Peter a SMEEDING, Timothy M. Cross-national comparisons of earnings and income inequality. *Journal of Economic Literature.* 1997, 35, 633–687.

[19] GRADSTEIN, Mark a MILANOVIC, Branko. Does libertè = egalité? a survey of the empirical links between democracy and inequality with some evidence on the transition economies. *Journal of Economic Surveys*. 2004, 18(4), 515–537.

[20] HIGGINS, Matthew a WILLIAMSON, Jeffrey G. Explaining inequality the world round: cohort size, Kuznets curves and openness. *NBER Working paper*. 7224. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1999.

[21] HODLER, Roland. The curse of natural resources in fractionalized countries. *European Economic Review*. 2005, 50(6), 1367–1386.

[22] HOETING, Jennifer A., MADIGAN, David, RAFTERY, Adrian E. a VOLINSKY, Chris T. Bayesian Model Averaging: a tutorial. *Statistical Science.* 1999, 14(4), 382–417.

[23] HONAKER, James, KING, Garry a BLACKWELL, Matthew. Amelia II: a Program for Missing Data. *Journal of Statistical Software*. 2011, 45(7), 1–47.

[24] HOPKINS, Mark. The determinants of income inequality: a Bayesian approach to model uncertainty. Washington: Gettysburg College, 2004.

[25] KICK, Edward L., DAVIS, Byron a KENTOR, Jeffrey. A cross-national analysis of militarization and inequality. *Journal of political and military sociology*. 2006, 34(2), 319–337.

[26] KUZNETS, Simon. Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*. 1955, 45(1), 1–28.

[27] LEY, Eduardo a STEEL Mark F.J. On the effect of prior assumptions in Bayesian model averaging with applications to growth regression. *Journal of Applied Econometrics*. 2009, 24(4), 651–674.

[28] LI, Hongyi, SQUIRE, Lyn a ZOU, Heng-fu. Explaining international and intertemporal variations in income inequality. *The Economic Journal*. 1998, 108, 26–43.

[29] MUKHOPADHAYA, Pundarik. World Income Inequality Data base (WIID) review. *Journal of Economic Inequality*. 2004, 2, 229–234.

[30] NOVOTNÝ, Josef. Negativní vlivy společensko-ekonomických nerovností a mechanismy jejich regulace: argumenty z rozvojových zemí. *Ekonomický časopis.* 2006, 54(7), 709–724.

[31] NUNN, Nathan. The long-term effects of Africa's slave trades. *Quarterly Journal of Economics*. 2008, 123(1), 139–176.

[32] Rubin, Donald B. *Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys*. New York: John Wiley & Sons, 1987.

[33] SOKOLOFF, Kenneth L. a ENGERMAN, Stanley L.: History lessons: institutions, factor endowments, and paths of development in the New World. *Journal of Economic Perspectives*. 2000, 14(3), 217–232.

[34] SOLT, Frederick. Standardizing the World Income Inequality Database. *Social Science Quarterly*. 2009, 90(2), 231-242.

GEOGRAPHY OF INCOME INEQUALITY AND ITS SELECTED UNDERLYING FACTORS: a COUNTRY-LEVEL CROSS-SECTIONAL ANALYSIS

We construct a new good-quality standardized income inequality data set for 147 countries. We use Bayesian model averaging in combination with a multiple imputation approach in order to identify robust correlates of inequality from a larger pool of 26 potential predictors determined from the literature. In addition to the global level analysis, we also separately examine the determinants of inequality in four broader regional categories of countries . The results document significant macro-regional specificity both of levels and predictors of inequality suggesting that the global-level analysis can provide only an incomplete picture. While globalization associates with lower inequality in Western countries, it has opposite effects in Latin America, Sub-Saharan Africa or post-communist countries. Age structure, the extent of social spending, or colonial history are another important factors with regionally specific impacts on inequality.

Key words: Bayesian model averaging; cross-country analysis; income inequality; multiple imputation

MULTIFUNKCIONALITA: GEOGRAFIE, VENKOV, ZEMĚDĚLSTVÍ

Ondřej Konečný

Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, FRRMS, Mendelova univerzita v Brně

třída Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00

ondrej.konecny@mendelu.cz

Abstrakt: Měnící se charakter venkova, změny v zemědělství a i oslabování vztahu venkov-zemědělství je již dvě desítky let řadou geografů vysvětlováno jako přechod z produktivistického do post-produktivistického období. Někteří autoři pak hovoří o přechodu k multifunkčnímu režimu zemědělství a venkova, který by měl více vystihovat současné pozorované změny – stěžejním pojmem se v těchto debatách stává multifunkcionalita. Předkládaný příspěvek ukazuje, že zatímco čeští geografové užívají tento pojem zejména jako typ zemědělství respektující i mimoprodukční funkce zemědělství (obhajován Společnou zemědělskou politikou), někteří zahraniční autoři užívají normativního přístupu vysvětlující nejen celkové změny pozorované na venkově a zemědělství za posledních 20 let, nýbrž i jako vysvětlení pro rozdílné vývojové tendence jednotlivých regionů a lokalit. Příspěvek se proto snaží upozornit na tento přístup - dosud v českém geografickém prostředí nerozvinutý, a diskutovat jeho možnou aplikaci.

Klíčová slova: Multifunkcionalita, multifunkční zemědělství, venkov, geografie zemědělství

1 Úvod

Koncept multifunkčního zemědělství resp. venkova reaguje na významné změny, které se udály v tomto odvětví a území za posledních dvacet let, jak v západoevropských státech tak České republice – třebaže proběhly (a stále probíhají) s rozdílnou intenzitou, načasováním a někdy i odlišnou povahou změn vyvolanou lišícími se podmínkami a výchozím stavem (zejména politicko-historické aspekty). Vyjádřením funkcí venkova lze říci, že produkční funkce venkova ustupuje funkci rekreační a rezidenční a proměňuje se i vnitřně, když dříve zcela dominantní zemědělskou činnost stále více nahrazuje průmysl a služby (z pohledu zaměstnanosti obyvatel venkova) (Svobodová a kol. 2011, s. 35). Zatímco zemědělství stále představuje jeden z významných atributů venkovského prostředí odlišující jej od urbánního prostoru, roli stěžejních ekonomických odvětví, v nichž nacházejí obyvatelé venkova uplatnění, již plní jiné sektory, průmysl a služeby – dle Woodse (2005) vzrůstá význam

České zemědělství prodělalo významné změny nejen v propadu počtu pracovníků zaměstnaných v tomto sektoru. Za posledních 30 let došlo k rapidnímu poklesu některých druhů chovaných zvířat a vnitřní proměně jejich struktury a způsobu chovu, proměnila se struktura osévaných ploch či pozice zemědělství v rámci celé potravinové vertikály. Zemědělství se tak v Česku postupně stává více extenzivním a ekologičtějším (významný nárůst podílu zemědělské půdy obhospodařované v režimu ekologického zemědělství; cross compliance) - Niggli (2008) hovoří o ekologické intenzifikaci. Celkový vývoj je však nezbytné vnímat jako značně regionálně diferenciovaný proces (viz např. Jančák, Götz, 1997; Perlín, Hubková 2010; Věžník, Konečný 2011).

Proměnou evropského venkova a zemědělství v posledních třiceti letech se zabývá řada anglosaských autorů, kteří popisují proměnu jako přechod evropského zemědělství z produkční *(productivism)* éry do období postprodukčního *(postproductivist transition)* přechodu (Ilbery, Bowler, 1998). Obtížnost teoretické formulace změn na venkově a zájem o toto téma dokládá řada kritických textů (např. Evans, Morris a Winter 2002), kdy například Potter a Tizley (2005) tvrdí, že se zemědělství v převládajících neoliberálních praktikách více polarizovalo na produkční oblasti s příznivými podmínkami pro zemědělství a venkovské oblasti, kde se zemědělství extenzifikuje a tak je lze chápat jako alternativní konzumní prostor obyvatelstva (potravinářsky-neprodukční povahy). Někteří autoři proto hovoří o přechodu směrem k multifunkčnímu zemědělství a venkovu, např. Wilson (2007) multifunkční zemědělství konceptualizuje jako určitou pozici farmy v širokém „multifunkčním spektru“ vymezené rozsahem produkčních až neprodukční aktivit a myšlení aktérů zemědělské činnosti. Takto pojatá multifunkcionalita představuje normativní koncept využitelný nejen pro vysvětlení a pochopení celkových změn pozorovaných na venkově a zemědělství Česka za posledních 20 let, nýbrž i jako vysvětlení pro rozdílné vývojové tendence jednotlivých regionů a lokalit.

Na proti tomu, čeští autoři vnímají multifunkční zemědělství pouze z jedné roviny a to jako typ (formu) zemědělství, jež je významně podporován českou agrární politikou a zejména Společnou zemědělskou politikou (SZP) EU, která stále více upouští od podpor poskytovaných na produkci a na výrobek a větší důraz klade na ochranu životního prostředí, tvorbu a údržbu krajiny, bezpečnost potravin a dobré podmínky chovu zemědělských zvířat (EK, Společná zemědělská politika; Mze ČR, Koncepce agrární politiky...). V případě multifunkčního venkova je pak v jeho chápání stěžejní „nové paradigma“ rozvoje venkova publikované institucí OECD (2006: 14 -15) stavící na aktuálních institucionálních a endogenních teoriích rozvoje. Předkládaný příspěvek si právě klade za cíl konfrontovat zahraniční přístupy pojímání multifunkcionality venkova a zemědělství s dosavadními zkušenostmi českého prostředí a upozornit na možnosti a přínosy uplatnění „normativních konceptů multifunkcionality“ v Česku.

2 Od produktivismu k multifunkcionalitě

Proměna zemědělství je dávána do souvislostí s vlivem nastupující globalizace, ale také s širšími technologickými, ekonomickými a sociálními faktory měnící nejen zemědělství, ale i venkovské oblasti jako celku. Postupně se prosazující komercionalizace a industrializace zemědělství (Wilson 2001) posouvala zemědělství na okraj každodenního života obyvatel venkova, třebaže předtím se nacházelo v jejich centru (Symes 1992). Nejen tyto změny formovaly dle (zejména) anglosaských autorů tzv. „období produktivismu“ v zemědělství a venkova. Kromě komercionalizace a industrializace bylo produktivistické období konstituováno intenzifikací zemědělství podporovaného státem primárně založeném na zvyšování produktivity a produkce. Dle autorů Ilbery a Bowler (1998, s. 62-64) lze rozeznat 3 strukturální dimenze zemědělství tohoto období: intenzifikaci, specializaci a koncentraci (viz Obr. 1).

Takto fungující zemědělský systém s sebou nesl řadu negativních aspektů jako nadprodukce potravin, „obchodní války“ a následný pokles světových cen komodit, koncentraci produkce v rukách velkých společností a snižující se význam rodinných farem a zaměstnanosti v zemědělství, degradace půdy, poškozování životního prostředí, slábnoucí vazba mezi

místem produkce potravin a spotřeby atd., které se v 80. a 90. letech dostaly do pozornosti mnoha diskuzí a opatření - zemědělské hospodaření se tak opět postupně proměňuje (Symes 1992). Zvyšující se produkce skrze podpory ceny a garantovaných trhů a výše jmenované negativní aspekty hospodaření přestaly být politicky a ekonomicky přijatelné – v zemědělství a na venkově dochází k řadě změn, které se staly rámcem diskuze o tzv. „post-produktivistickém přechodu“ *(post-productivist transition)* směrem k post-produktivistickému období. Jak uvádí Woods (2005, s. 54), termín post-produktivistického přechodu by měl vyjadřovat nikoliv náhlou změnu, ale postupnou proměnu produktivisticky orientované zemědělské politiky (od podpory produkce směrem k vytvoření více udržitelného zemědělství), která je hnána rozličným souborem podnětů širokého spektra sociálních a ekonomických cílů. Jak ale dále uvádí, je však konceptem nejednoznačným a mnohostranným.

Za stěžejní změny hovořící o přechodu do „nového období“ post-produktivismu Wilson (2001) považuje ztrátu role zemědělství ve společnosti a snižující se sílu jeho lobyingu, proměnu chápání zemědělců (od „ničitelů“ krajiny a přírody směrem k jeho „udržbářům), „zezelenání“ zemědělské politiky (třebaže za tímto lze spatřovat potřebu zvýšit příjmy zemědělských farem společensky přijatelnou podporou), oslabování snahy o potravinovou bezpečnost státu či komodifikací původně zemědělských zdrojů jako jsou zemědělské ekosystémy, statky atd. „urbánními migranty“. Období post-produktivistického zemědělství je některými autory chápáno jednoduše jako protipól období předchozího (Ilbery, Bowler 1998) vyjadřovaného třemi stěžejními změnami v zemědělství (viz Obr. 1):

- přechod z intenzifikace na extenzifikaci zemědělství,
- přechod od koncentrace k rozptýlení (disperzi) zemědělského hospodaření a
- přechod ze specializace k diverzifikaci zemědělství.

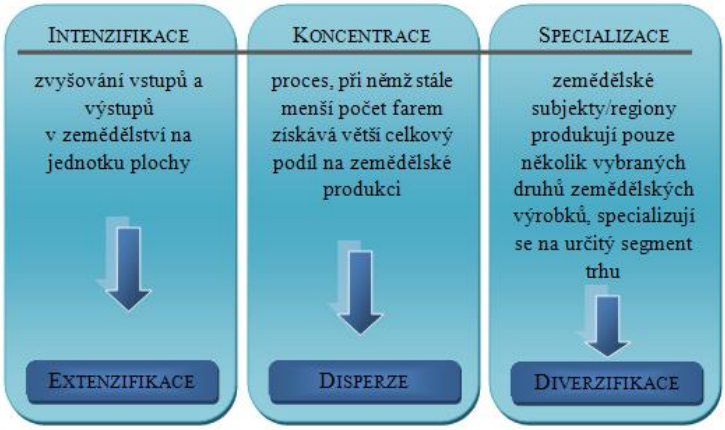

Obr. 1: Proměny evropského zemědělství ve třech strukturálních dimenzích
Pramen: Konečný 2010; Upraveno podle: Ilbery a Bowler 1998

Tento koncept čelil významné kritice, neboť skutečné naplnění uváděných změn (které jsou značně rozdílné povahy) je obtížně doložitelné a řada autorů poukazuje na nefunkčnost některých změn, příliš úzkém pohledu na faktory způsobující tuto změnu v zemědělství a potřebě širší polemiky tohoto konceptu (např. Wilson, 2001) či dokonce nezbytnému zavrhnutí dualisticky utvářeného konceptu (Evans, Morris a Winter 2002). Některé farmy (resp. regiony) mohou vykazovat postproduktivisté chování v jedné dimenzi, zatímco v druhé

zůstávají produktivisticky orientováni (Walford 2003, s. 496). Někteří autoři (např. Wilson 2001; Holmes 2006) na základě představené kritiky a nedoložených tvrzení vůči pozorovaným trendům ustavujících koncept post-produktivismu formulují tzv. multifunkční zemědělský režim (taktéž přechod, období), který navazuje na období post-produktivistického přechodu a je charakterizován teritorializací jak produktivistické, tak post-produktivistické aktivity a myšlení zahrnující multiplicitu odpovědí na výzvy post-produktivismu, ale také všech dalších koexistujících odezev (Wilson 2008).

Pro aktuální období odlišných, časově nelineárních a prostorově diferencovaných změn v zemědělství a venkovské společnosti (Wilson 2008) je koncept multifunkčního režimu zemědělství považován za přijatelnější (např. Walford 2003), neboť nepopírá existenci produktivistických praktik řady zemědělců (či regionů orientovaných na intenzivní zemědělskou výrobu) a lze jej považovat za charakteristiku všech současných farem (i produktivisticky jednající a smýšlející zemědělci plní např. environmentální zájmy ochrany přírody a krajiny).

I když je pojem multifunkcionalita zejména chápán na základě ideji společné produkce výstupů komoditního a nekomoditního charakteru, v současné literatuře autoři pracují s širokým spektrem pojmů odvozených od myšlenky multifunkčnosti jako již představený multifunkční režim zemědělství, multifunkční zemědělství, multifunkcionalita či multifunkční spektrum a odráží řadu konceptů a přístupů lišících se autor od autora. „Rozstříštěnost“ konceptu motivuje některé autory definovat jej na základě normativního přístupu (např. Wilson 2007), aby na něj nebylo nahlíženo, jak Holmes (2006) poznamenává, jako na termín přizpůsobený evropskými politiky k obraně evropské zemědělské dotační kultury (obdobně Potter, Tizley 2005), který lze vhodně modifikovat dle rozdílných potřeb jednotlivých států.

Normativní konceptuální rámec multifunkcionality lze dle Wilsona (2008) vhodně využít k analýze změn v zemědělství, jež jsou často charakterizovány jako časově nelineární, prostorově heterogenní (rozdílné změny v lokalitách) a strukturně-aktérově neslučitelné (zemědělští aktéři a zemědělské struktury nejsou rovnocenně ovlivněni). Základem Wilsonova (2007) pojetí je tzv. multifunkční spektrum, které je vymezeno produktivistickou a neproduktivistickou aktivitou a myšlením aktérů a rozdílnou mírou multifunkcionality (slabá, střední a silná) prostupujícím všemi geografickými měřítky (farma, lokalita – venkovská komunita, region, stát, svět; Wilson 2009, s. 271). Rozdílné trajektorie zemědělských změn (v regionech) a zejména směřování a rozvoj farmy je pak možné vysvětlit „zvolenou cestou farmy“ z hlediska multifunkčnosti *(multifunctional path dependency)*, která je často značně závislá na vnějších faktorech jako je environmentální a zemědělská politika či tržní síly a proto je prostorově diferenciovaná na jednotlivých řádovostních úrovních (Wilson 2009). Jednotlivá strategická rozhodnutí farmy pak představují základní trajektorii předpokládaného směřování, které je součástí širších koridorů rozhodovacích možností v celkovém rámci produktivistického a ne-produktivistického chování a myšlení. Náhlé změny směřování (prodej farmy, ztráta chovaných zvířat atd. či extrémnější příklady jako nemoc BSE) farmy vedoucí k snížení či snížení multifunkcionality označuje jako tzv. přechodové přetržení *(transitional ruptures)*.

Multifunkcionalita je také spojována s tzv. bimodální politikou venkova, dle níž regiony s příznivými podmínkami pro zemědělství jsou schopné konkurovat na světovém trhu a můžou mít „svobodu k farmaření“ (být produktivisticky orientované), zatímco regiony a farmy v méně příznivých podmínkách (např. vyjádřením LFA oblastí) jsou významně podporovány za mimoprodukční funkce uskutečňované ve venkovském prostoru spotřeby

(Potter, Tizley 2005). To se promítá i do nastavení jednotlivých pilířů SZP a podpoře LFA oblastí, které lze chápat jako teritoriální dimenzi podpor směřujících do zemědělství.

3 Česká cesta

Třebaže nelze řadit českou geografii venkova či zemědělství ke stěžejním a dominantním proudům českého geografického zájmu, prací zaměřující se na problematiku venkova a zemědělství byla v posledních dvou desetiletích publikována celá řada. Jak uvádí Chromý a kol. (2011, s. 26), *„Zatímco ještě v nedávné době v geografii venkova dominovaly studie socioekonomické (ekonomickogeografické) povahy (např. Jančák, Götz 1997; pro další citace viz zdroj), motivované potřebou zhodnotit dopady posttotalitní transformace, analyzovat (reálné a potenciální) zdroje a jejich územní distribuci (produkce, daně) ..., dnes se v geografii venkova (mj. pod vlivem potenciální hrozby degradace a prohlubování problémů venkovského prostoru) věnuje větší pozornost i dalším aspektům proměn venkovského prostředí – sociokulturním, institucionálním a environmentálním“*. v geografii zemědělství se stěžejním centrem pozornosti českých geografů stala transformace zemědělství (regionální diferenciace) na základě regionálně-popisného konceptu (Věžník, 1995; Bičík, Jančák 2001) a se vstupem České republiky do EU se zájem kontinuálně přetavil do hodnocení dopadů vstupu na české zemědělství a jeho strukturní a zejména regionální změny (např. Svobodová, Věžník 2008; Věžník, Konečný 2011).

V posledním desetiletí se i v Českém geografickém prostředí začíná objevovat pojem multifunkčního zemědělství, který je však užíván takřka výhradně v politicko-ekonomickém kontextu (jednoduše chápán jako zemědělství, oceňované nejen za produkční, ale také mimoprodukční funkce), - koncept multifunkčního zemědělství (multifunkcionality) je totiž v značné pozornosti a podpoře politik a institucí jak na evropské (SZP EU, OECD) tak na národní úrovni (jeden z OP pro období let 2004-2006 nesl v názvu multifunkční zemědělství). i proto je téma multifunkčního zemědělství významně rozpracováno řadou zemědělských ekonomů jako např. Doucha 2002, Svatoš 2005, v nichž však logicky absentuje geografický přístup.

V tomto rámci vznikají také studie přesahující do jiných témat a oborů jako je využití území, krajinné ekologie, v jejichž zájmu je tzv. multifunkční „model evropského zemědělství“, který je v historickém kontextu dlouhodobým „údržbářem“ evropské venkovské krajiny spolupodílejícím se na tvorbě jejího vzhledu, charakteru a ekologických vztazích (např. Kabrda, Jančák 2007). Na druhou stranu, spojení multifunkcionality s pokračujícími neoliberalizačními praktikami na poli světového obchodu, které je časté v diskuzích zahraničních autorů (např. Potter, Tizley 2005) v českém geografickém prostředí na základě politicko-ekonomických přístupů chybí (uplatnění nejen geografie zemědělství, ale i politické geografie).

4 Závěr: lze multifunkcionalitu využít i jinak?

Předchozí stručná analýza jednoduše naznačuje, že přestože na českém venkově došlo za posledních 20 let k řadě významných změn – ty byly nejprve odborníky vysvětlovány v kontextu posttotalitní transformace (resp. postsocialistické proměny) a relativně nedávné změny zasazeny do rámce přizpůsobování se českého venkova a zemědělství začlenění České republiky do struktur Evropské unie, vysvětlení sledovaných trendů za využití

teoretizovaného přechodu z produktivistického období směrem k multifunkčnímu režimu venkova a zemědělství setrvalo mimo území Česka a přístupového portfolia českých geografů. Přitom řada zahraničních geografů volala po ověření/vyvrácení tohoto konceptu i v jiném než anglosaském světě (častá kritika konceptu) a českému prostředí se tak otevřela zajímavá publikační možnost. To však představuje pouze „slabý faktor“ motivující rozvíjet tento koncept i v českých podmínkách.

Multifunkcionalitu dle názoru autora lze využít jako vysvětlující rámec k stále se prohlubujícím rozdílům mezi regiony, jak z hlediska zemědělství, tak celkového směřování podoby a charakteru venkova, neboť multifunkční zemědělský režim je dle Burtona a Wilsona (2006, s. 96) charakteristický „teritorializací“ zemědělských režimů – zemědělsky intenzivní regiony produkují potraviny a suroviny pro průmysl a post-produktivisticky orientované regiony zacilují na extenzifikaci, ochranu přírody a udržitelnou správu krajiny, která zahrnuje nezemědělské zájmy jako rekreaci, „spotřebu“, diverzifikaci atd.. Lze jej tak parciálně využít k hodnocení tendencí a podmíněností vývoje regionálních disparit vyspělosti a konkurenceschopnosti venkovských regionů (v rozdílném kontextu), což Chromý a kol. (2011, s. 27) označil za těžiště pozornosti odborníků zacílených na řešení spíše obecných problémů venkova.

Dle Wilsona (2009) je však možno multifunkcionalitu interpretovat „přímo“ pouze na nejnižší geografické úrovni (farma, lokalita – rurální komunita, částečně i region), zatímco na vyšších úrovních (regionální, národní a globální) se ukazuje „nepřímo“, zprostředkováváno lokálními aktéry do konkrétní podoby na nejnižším geografickém měřítku. Vyjádření multifunkcionality na regionální úrovni je poměrně důležité neboť, jak dále argumentuje Wilson (2009, s. 274), tato úroveň je stěžejní pro diverzifikační příležitosti farmářů, zapojení regionů do globální ekonomiky a potravinových řetězců (ovlivňující intenzitu multifunkcionality) a významným projevem místních aktérů mající možnosti pozměnit státní politiku. Zvyšující se regionalizace EU tento trend ještě více posiluje, přičemž rozdílná interpretace multifunkcionality v zemědělství je do jisté míry i výsledkem postupující regionalizace uvnitř EU.

Nalézt lze i další příležitosti motivující k využití tohoto konceptu: koncept multifunkcionality nabízí možnosti vhodného zahrnutí kvalitativních metod výzkumu změn v zemědělství a multifunkčního přechodu, které by doplnily běžně využívané metody kvantitativní, kdy např. vytváření datových souborů agregovaných dat a regionálních průměrů může zakrýt významné individuální multifunkční přechody jednotlivých farem (Wilson 2008). Vhodnost využití konceptu multifunkčního režimu zemědělství lze vidět i v aktuálním regionálně diferenciovaném vývoji ekologického zemědělství či diskuzích zaměřených na budoucnost geneticky modifikovaných organismů (GMO) v zemědělství v jednotlivých regionech.

Limitem „jednoduchého“ chápání multifunkčního zemědělství (jako typu zemědělství) může být skutečnost, že velikost poptávky společnosti po prezentovaných pozitivních externalitách vytvářených multifunkčním (popř. post-produktivistickým) zemědělstvím (a kolik by se tedy mělo za ně zemědělcům platit) nebyla téměř kvantifikována a „politická obhajoba“ takto chápané multifunkcionality zemědělství se proto může v delším časovém horizontu jevit jako značně problematická.

Literatura

[1] BIČÍK, I., JANČÁK, V. Czech Agriculture after 1990. Geografie, 106, č. 4, 2001. s. 209-221.

[2] BURTON, R., WILSON, G. Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: Towards a post-productivist farmer self-identity? *Journal of Rural Studies*, 22, č. 1, 2006. s. 95-115.

[3] DOUCHA, T. Multifunctionality of the Czech agriculture. In Bičík a kol.: Land use/land cover changes in the period of globalization – Proceedings of the IGU-LUCC International conference Prague 2001. UK, Praha, 2002. s. 58–66.

[4] EVENS, N., MORRIS, C., WINTER, M. Conceptualizing agriculture: a critique of post-productivism as the new orthodoxy. Progress in Human Geography, 26, č. 3, 2002, s. 313-332.

[5] HOLMES, J. Impulses towards a multifunctional transition in rural Australia: Gaps in the research agenda. Journal of Rural Studies, 22, 2006. s. 142-160.

[6] CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. Venkov – žitý prostor: regionální diferenciace percepce venkova představiteli venkovských obcí v Česku. Geografie, 116, č. 1, 2011. s. 23–45.

[7] ILBERY, B. W., BOWLER, I. R. From agricultural productivism to post-productivism. In Ilbery, B. (ed.). The geography of rural change. Longmann Limited, Essex: Longmann Limited, 1998, s. 57 – 84.

[8] JANČÁK, V., GÖTZ, A. Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. 1. vydání, Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy KSGRR, 1997. 81 s.

[9] KABRDA, J., JANČÁK, V.: *Impact of selected political and institutional factors on Czech agriculture and landscape*. Geografie, 112, č. 1., 2007. s. 48-60. ISSN 1210-115X

[10] Koncepce agrární politiky ČR pro období po vstupu do EU (2004 – 2013). Praha: Ministerstvo zemědělství ČR. Dostupný na WWW < http://www.mze.cz/attachments/koncepce_a_pol_CR.pdf>. [cit. 10. 8. 2012].

[11] KONEČNÝ, O. Geografie zemědělství: studium vybraných aktuálních témat a přístupů jako základ (nejen) disertační práce. In Studentská vědecká konference: Věda má budoucnost. Ostrava: Ostravská univerzita, 2010. s. 268–271. ISBN 978-80-7368-719-9.

[12] NIGGLI, U. Ekologické zemědělství – cesta pro udržitelnost v zemědělské praxi. In Šarapatka, B., Niggli, U. (eds.): Zemědělství a krajina: cesty k vzájemnému souladu. 1. vydání, Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 169 – 187. ISBN 978-80-244-1885-8.

[13] PERLÍN, R., HUPKOVÁ, M. a kol. Venkovy a venkované. Praha: UK, 2010. 44 s.

[14] POTTER, C., TIZLEY, M. Agricultural policy discourses in the European post-Fordist transition: neoliberalism, neomercantilism and multifunctionality. Progress in Human Geography, 29, č. 5, 2005, s. 581-600.

[15] Společná zemědělská politika. [on-line]. Evropská komise. Dostupný na WWW <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_cs.pdf>. [cit. 10. 8. 2012].

[16] SVATOŠ, M.. Global consequences of sustainable development of agriculture. *Agricultural Economics*, 51, č. 1, 2005. s. 20–26.

[17] SVOBODOVÁ, H., VĚŽNÍK, A. Dopady SZP EU na stav a možný rozvoj zemědělství v mikroregionu Hrotovicko. In Geografické informácie, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, 2008. s. 151-157.

[18] SVOBODOVÁ, H., a kol.. Synergie ve venkovském prostoru. 1. vyd. Brno: GaREP, 2011. 114 s. ISBN 978-80-904308-8-4.

[19] SYMES, D. Agriculture, the state and rural society in europe: trends and issues. *Sociologia Ruralis*, 32, č. 2/3, 1992. s. 193-208.

[20] The New Rural Paradigm – Policies and Governance. Paříž: OECD Publications, 2006. 164 s.

[21] VĚŽNÍK, A. Aktuální problémy ČR – 2. díl, Zemědělství 1. část. Ostrava: Ateliér Milata, 1995. 23 s.

[22] VĚŽNÍK, A., KONEČNÝ O. Agriculture of the Czech Republic after Accession to the EU: Regional Differentiation. Moravian Geographical reports, 19, č. 1, 2011. s. 50–60

[23] WALFORD, N. Productivism is allegedly dead, long live productivism. Evidence of continued productivist attitudes and decision-making in South-East England. *Journal of Rural Studies*, 19, 2003. s. 491-502.

[24] WILSON, G. A. From productivism to post-productivism ... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. Transactions of the Institute of British Geographers, 26, č. 1, 2001. s. 77-102.

[25] WILSON, G. A. Multifunctional agriculture: a transition theory perspective. Cambridge: CABI, 2007. 374 s. ISBN 978-1-84593-256-5.

[26] WILSON, G. A. From “weak” to “strong” multifunctionality: Conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. Journal of Rural Studies, 24, 2008. s. 367-383.

[27] WILSON, G. A. The spatiality of multifunctional agriculture: a human geography perspective. *Geoforum*, 40, č. 2, 2009. s. 269-280.

[28] WOODS, M. Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring. 1. vydání, London: SAGE, 2005. 330 s.

MULTIFUNCTIONALITY: GEOGRAPHY, RURAL AREAS, AGRICULTURE

The changing nature of rural areas and agriculture has been explained by many geographers as a transition from a productivist to post-productivist period. Some authors refer to the transition to multifunctional agriculture regime, which should reflect the current reported changes in a better way - the concept of multifunctionality has become central in these debates. It is suggested in this paper that while the Czech geographers use the term as a particular type of agriculture which is respectful also to non-productive functions of agriculture (as advocated for by the CAP), some foreign authors apply a normative approach, which is helpful not only to explain the overall changes observed in rural areas and agriculture in the last 20 years, but also to clarify the different trends in various regions. Therefore, this paper seeks to draw attention to this latter approach – still underdeveloped in the Czech geographical environment, and discusses its possible application.

Key words: Multifuncionality, multifunctional agriculture, rural areas, agricultural geography

REZIDENČNÍ STABILITA OBYVATEL ZÁZEMÍ PRAHY

Martina Kopečná

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Albertov 6, Praha 2 128 43

Kopecna2@natur.cuni.cz

Abstrakt: Proces suburbanizace ovlivňuje rozvoj obcí v zázemí velkých českých měst již téměř dvacet let. Masivní výstavba a stěhování obyvatel do zázemí měst výrazně působí na nejen fyzickou, ale i sociální strukturu obcí. Mezi důvody nespokojenosti rezidentů patří např. každodenní dojížďka do práce a škol nebo nedostatečná vybavenost obcí základní infrastrukturou. Klíčovou otázkou je, zda tyto negativní aspekty nutí rezidenty suburbií k návratu do měst a tento migrační proud se tedy stává součástí procesu reurbanizace. Tento příspěvek se zabývá rezidenční stabilitou obyvatel zázemí Prahy a faktory, které ji podmiňují. Důležitou roli hraje rezidenční spokojenost obyvatel s kvalitou jejich bydlení, která je ovlivněna převážně fází životního cyklu rezidentů a typem bydlení. Mezi faktory, které výrazně působí na setrvání obyvatel v suburbiích, patří zejména délka bydlení v suburbiu či předchozí zkušenosti s daným typem bydlením. Příspěvek rovněž obsahuje teoretický úvod do problematiky.

Klíčová slova: Rezidenční stabilita, rezidenční spokojenost, kvalita bydlení

Úvod

Proces suburbanizace ovlivnil složení obyvatel i fyzický vzhled nejedné obce v zázemí Prahy. Masivní stěhování se začalo významněji projevovat v polovině 90. let a i dodnes patří k hlavním procesům, které ovlivňují vývoj těchto obcí. Stěhování obyvatel do zázemí působí nejen na fyzickou strukturu obcí, ale také na jejich sociální prostředí. Sociální klima (Puldová, Ouředníček 2006) je podle řady kritiků suburbanizace narušeno nově příchozími, jejich odlišným životním stylem a způsobem chování k původním obyvatelům obce (např. Salomon 2005, Sýkora 2003). Nově přistěhovaní si často zachovávají městský způsob života, přestože již ve městě nebydlí. Z pohledu fyzické struktury obce hraje nezanedbatelnou roli forma nové výstavby, která se většinou liší v závislosti na tom, zda se jedná o individuální výstavbu či developerský projekt. Všechny tyto a další aspekty působí na spokojenost obyvatel s jejich bydlením. Domnívám se, že právě rezidenční spokojenost je jedním z důležitých atributů, který je nutné při studiu rezidenční stability obyvatel zázemí Prahy sledovat. Jak již bylo řečeno, rezidenční spokojenost do značné míry působí na mobilitu obyvatel (Golledge, Stimson 1997).

Cílem příspěvku je přispět k lepšímu pochopení rezidenční stability obyvatel zázemí Prahy. Stabilita obyvatel je však ovlivněna řadou faktorů. Tento příspěvek se zaměřuje převážně na jeden z nich a to na rezidenční spokojenost obyvatel. Snahou je ukázat jaký vliv má rezidenční spokojenost obyvatel na jejich setrvání v současném bydlení.

Rezidenční spokojenost

Pojem rezidenční spokojenost však není jednoduché přesně definovat s ohledem na fakt, že je založena na subjektivním hodnocení obyvatel vybraného území. Rezidenční spokojenost je nejčastěji využívána při hodnocení celkové kvality bydlení, sousedství a osob sdílející společný geografický prostor (Galster, Hesser 1981). Ovlivňují ji tedy jak objektivní aspekty prostředí, tak subjektivní vnímání těchto atributů. Není ovlivněna pouze samotnou kvalitou bydlení, ale také kvalitou rezidenčního prostředí (fyzického i sociálního), ve kterém se nachází. Důležitou roli sehrává také přítomnost denních služeb či sociokulturní charakteristiky lokality (Braubacher cit. v Rossi 1980). Významné aspekty, které ovlivňují spokojenost obyvatel s bydlením, představují jejich sociodemografické charakteristiky a potřeby či zkušenosti (Dvořáková 2008).

Celková rezidenční spokojenost se skládá z řady dílčích aspektů kvality bydlení, které na ni působí. Každý z těchto aspektů kvality bydlení ovlivňuje člověka odlišně a každý mu přikládá jinou váhu důležitosti. Jedná se např. o kvalitu bydlení, sociální a fyzické prostředí v lokalitě atd. (Kährik, Leetmaa 2009). Faktory kvality bydlení se liší také z hlediska charakteru. Aspekty mohou být objektivní či subjektivní povahy nebo se liší podle toho, zdali mají fyzický či sociální charakter. Přestože každý člověk vnímá tyto aspekty kvality bydlení odlišně, všechny hrají důležitou roli při hodnocení rezidenční spokojenosti (Amerigo, Aragones 1997). Rezidenční spokojenost nastává ve chvíli, kdy dojde k sjednocení rezidenčních snah a naplnění (Brown, Moore 1970). Pokud tato shoda nenastane, začnou na jedince působit tzv. stresory. Tyto stresory začnou významnou měrou ovlivňovat vztah rezidenční snahy – rezidenční naplnění, který se mění v závislosti na řadě faktorů, např. socioekonomický status, fáze životního cyklu či osobnost jedince (Reynolds, Beamish 2003). Změna socioekonomického statusu rezidentů představuje také jeden ze stresorů. Se změnou socioekonomického statusu může docházet ke změně životního stylu a hodnotové orientace člověka, které mohou vyústit ve změnu rezidenčního úsilí (Kopečná, Puldová 2012). Rezidenční spokojenost obyvatel s bydlením a rezidenčním prostředí má tedy významný vliv na rezidenční mobilitu obyvatel.

Podle některých autorů je nejdůležitějším faktorem, který působí na rezidenční mobilitu, fáze životního cyklu (Rossi 1980; Golledge, Stimson 1997). Rezidenti různého věku se nacházejí v odlišné fázi životního cyklu a mají tedy jiné požadavky na typ a kvalitu bydlení. Například mladému bezdětnému páru, který se osamostatnil, bude více vyhovovat menší bydlení např. v centru města. S příchodem potomků budou však nuceni řešit nedostatek prostoru. Nespokojenost s velikostí současného bydlení a zároveň snaha nalézt vhodnější bydlení pro život rodiny s malými dětmi, může vést až k přestěhování.

Přestože jsou všechny uvedené faktory (např. fáze životního cyklu, socioekonomický status, osobnost jedince) důležité, je nutné si uvědomit, že pouze ve výjimečných případech působí samostatně. Konečné rozhodnutí se přestěhovat ovlivňuje ve většině případů kombinace těchto faktorů, které jsou spolu navzájem propojeny (Kopečná, Puldová 2012). Například odchod od rodičů a nalezení vlastního bydlení je doprovázeno změnou ekonomického statusu, kdy si člověk nachází první zaměstnání.

Některé zahraniční studie poukazují na skutečnost, že část obyvatel suburbií se navrací zpět do měst (South, Crowder 1997). Rezidenční mobilita obyvatel představuje jedno ze základních témat sociální geografie města, jelikož poukazuje na vztah mezi sociální strukturou a bydlením obyvatel a mezi charakterem výstavby a strukturou města (Ley 1983).

Rezidenční mobilita se stejně jako další koncepty zabývající se sociálními charakteristikami potýká s problémem přesné definice. Podobně jako rezidenční spokojenost je ovlivněna objektivními vlastnostmi prostředí a osobním vnímáním prostředí. Dochází tedy k prolínání sociálních a osobních charakteristik (Gigliotti 1976). Obvykle je rezidenční mobilitou myšleno stěhování jednotlivců či domácností na krátké vzdálenosti v rámci určitého regionu (např. okresu). Oproti migraci na dlouhé vzdálenosti nebývá zpravidla motivována ekonomickými faktory, ale je více spojena se změnou charakteristik sociálních (Lux a kol. 2006). v současnosti se také v Česku objevují názory (např. Hnilička 2005), že stabilita obyvatel žijících v zázemí Prahy je slabá a část obyvatel se stěhuje zpět do hlavního města, odkud přišli.

Řada autorů považuje analýzu faktorů, které ovlivňují rezidenční stabilitu za důležitější a přínosnější, než vymezení přesné definice, kdy jsou rezidenti považovaní za stabilní či stálé (Ansolabehere, Lovett 2008). Někteří autoři zkoumají rezidenční stabilitu pomocí určitého podílu obyvatel bydlící ve vlastním bytě/domě, jiní pomocí procenta rezidentů, kteří ve sledované lokalitě bydlí po jistý počet let. Tato délka se však u různých výzkumníků liší, pro některé je to jeden rok, pro jiné minimálně pět let (Pinderhughes et. al 2007). Studium rezidenční stability je velice často spojeno s hodnocením celkové kvality života rezidentů (Ross, Reynolds, Geis 2000). Například při studiu komunity a sousedství se ukazuje, že rezidenční stabilita je důležitým prvkem pro pochopení mezilidských vazeb v lokalitě (Schieman 2005). Na rezidenční stabilitu významně působí tzv. stresory. Vznikají v důsledku nesouladu potřeb obyvatel s podmínkami jejich současného bydlení (Brown, Moore 1970). Již v minulosti klasifikovali Clark a Cadwallader (1973) pět faktorů souvisejících s bydlením, které vytvářejí stres. Jedná se o souvislost stresorů s charakterem domácností, fází životního cyklu, charakteristikami sousedství, faktory blízkosti a životním prostředím. Obecně lze definovat stresor jako jakýkoliv vliv vyvolaný vnitřními nebo vnějšími příčinami, které působí na rovnováhu jedince (Avitsur, Powell, Padgett et al. 2009). Vnitřními faktory působící jako stresor lze chápat např. změnu velikosti rodiny (narození potomka, odchod dětí atd.). Mezi vnější stresory patří např. výstavba jiných subjektů v těsné blízkosti bydlení, čímž dochází k narušení původního fyzického prostředí lokality.

Případová studie: Říčany u Prahy

V současnosti se objevují signály ukazující na nespokojenost obyvatel s bydlením v zázemí Prahy, a tudíž dochází k návratu části těchto obyvatel zpět do hlavního města. Stávají se tak součástí procesu reurbanizace. Zjednodušeně lze pod pojmem reurbanizace rozumět obnovení růstu jádrové oblasti města. Vlivem většího poklesu počtu obyvatel v zázemí však nedochází k obnovení růstu celého městského regionu (Sýkora, Posová 2011). Při tomto procesu dochází ke znovuoživení obytných funkcí v centrálních částech města (Champion 2001), kdy mírně narůstá počet obyvatel v jádrové části města a ubývá obyvatel v zázemí města (Musil 2010). Podle Musila (2009) je střídání vln suburbanizace a reurbanizace složitý a citlivý mechanismus a Praha tímto cyklem prochází nesmírně rychle. Je to vlastně rychlé opakování toho, co probíhalo pomalejším tempem v západní Evropě již od 70. let minulého století. Tento proces je také spojen se snahou politické reprezentace o znovuoživení center velkých měst (Ouředníček 2000).

Pro objasnění situace v zázemí Prahy byla provedena případová studie analyzující rezidenční spokojenost a stabilitu vybrané obce (Kopečná 2010). Předmětem studie byla obec Říčany

nalézající se v okrese Praha-východ v těsné blízkosti Prahy. Říčany jsou jednou z nejvýznamněji se rozvíjejících obcí v zázemí Prahy, kdy počet obyvatel v letech 1995-2008 narostl o třetinu. Nárůst nové výstavby zde začal v polovině 90. let, největší rozmach však lze pozorovat po roce 2000, kdy započala výstavba několika developerských projektů. V této případové studii byla za pomoci dotazníkového šetření zkoumána rezidenční spokojenost a stabilita obyvatel v šesti vybraných oblastech nové výstavby postavené po roce 1990. Do studie byly zahrnuty tři typy bydlení – rodinné domy, rodinné řadové domy a bytové domy. Lokality byly zvoleny i s ohledem na to, zda se nachází v blízkosti kompaktní zástavby města či nikoliv. v rámci dotazníkového šetření bylo osloveno 190 domácností z celkově 223 možných. Zvolená metoda osobního dotazování napomohla poměrně vysoké návratnosti vyplněných dotazníků a to 42 % (80 získaných dotazníků). Dotazníkové šetření ukázalo, že 60 % respondentů se do Říčan přestěhovalo z hlavního města Prahy. Z pohledu sociodemografických charakteristik respondentů dosahují nově přistěhovalí vzdělanostně nadprůměrné míry oproti celkové vzdělanostní struktuře Říčan. Podobně z hlediska věkového složení vykazují nově přistěhovalí odlišnosti oproti celkovému věkovému složení obyvatel města. Respondenti sledovaných lokalit jsou výrazně mladší, než je průměr obyvatel Říčan.

Před hodnocením samotné rezidenční stability respondentů je důležité pochopit jejich hlavní motivaci přistěhování do Říčan, důvody výběru typu bydlení, a zda byla jejich očekávání spojená s novým bydlením naplněna (Kopečná, Puldová 2012). Nejčastějším důvodem přestěhování do Říčan byla jednoznačně touha žít ve vlastním bydlení a mít zahradu, často v souvislosti s dalšími zmiňovanými faktory jako založení nebo růst rodiny či hledání prostředí přátelštější k dětem. Ačkoliv byla pro většinu respondentů hlavním důvodem přistěhování touha žít ve vlastním bydlení/mít zahradu, z šetření vyplynulo, že necelých 30 % dotázaných se plánuje v následujících 5–7 letech opět odstěhovat. Při srovnání s podobnými výzkumy je zřejmé, že zjištěná míra rezidenční nestability není nijak ojedinělá (Kopečná, Puldová 2012; Temelová a kol. 2007). Z pohledu sledovaných typů bydlení představují obyvatelé žijící v rodinných domech nejstabilnější rezidenty. Naopak respondenti žijící v bytových domech nejčastěji uvažují o přestěhování.

V rámci šetření byla zjišťována také rezidenční spokojenost obyvatel s jejich současným bydlením. Samotné hodnocení kvality bydlení a spokojenosti je subjektivní a proměnlivé v čase. Každý člověk hledá bydlení, které splňuje všechna jeho očekávání (Golledge, Stimson 1997). Nespokojenost s kvalitou bydlení i s jejími jednotlivými aspekty je jedním ze stresorů, které působí na stabilitu rezidentů. V rámci šetření byla zjišťována nejen spokojenost rezidentů s jednotlivými aspekty kvality bydlení, ale i s celkovou spokojeností. Někteří respondenti mohou být totiž nespokojeni s jednotlivými aspekty kvality bydlení, ale celkový dojem může zůstat pozitivní. Z pohledu celkové rezidenční spokojenosti respondentů s jejich bydlením, představují nejspokojenější skupinu rezidenti rodinných domů. Naopak nejméně spokojení se ukazují respondenti žijící v bytových domech. Nižší míra spokojenosti souvisela především s nižší kvalitou stavby bytových domů. Šetření spokojenosti respondentů s dílčími aspekty kvality bydlení přinesla již různorodější data. Některá kritéria považují obyvatelé za důležitější a kladou na ně vyšší nároky. Celkově jsou respondenti nejvíce spokojeni s kvalitou životního prostředí širšího okolí obce. Říčany jsou z velké části obklopeny lesy, které jsou ze sledovaných lokalit lehce dostupné. Vyšší spokojenost vykazovali respondenti s kvalitou sociálního prostředí (mezilidské vztahy v lokalitě). Ostatní kritéria se již značně lišila podle typu bydlení respondentů. Obyvatelé všech sledovaných typů bydlení jsou nejméně

spokojení s dopravní infrastrukturou lokalit. Nespokojenost pramení z absence chodníků ve třech zkoumaných lokalitách a nedostatečné kvality silnic. Ve třech sledovaných částech města se nachází prašné silnice. Nedostatek parkovacích míst je také významným prvkem nespokojenosti rezidentů všech typů bydlení ve sledovaných lokalitách. Podobně i nedostatečná kvalita bydlení z pohledu stavby představovala častý důvod nespokojenosti respondentů. K vyšší míře nespokojenosti přispěli převážně obyvatelé jednoho z bytových a jednoho z rodinných řadových domů, podle kterých jsou řadové i bytové domy postaveny nekvalitně.

Další dílčí aspekty kvality bydlení vykazují různou míru spokojenosti a to ve vazbě na typ bydlení respondentů. Při pohledu na velikost bydlení jsou nejméně spokojení obyvatelé bytových domů, kteří často považují současné bydlení za startovní. Obyvatelé rodinných řadových domů jsou zas nespokojeni s nedostatkem soukromí. Řadové domy nejsou podle respondentů dostatečně zvukově izolovány. Respondenti žijící v rodinných domech jsou, krom výše uvedených společných aspektů kvality bydlení, nespokojeni s politickou situací ve městě. Tato nespokojenost je spojena i s dalšími aspekty, např. s nedostatečnou kvalitou dopravní infrastruktury, které podle rezidentů nechce vedení města řešit. Šetření prokázalo, že důležitý je v rezidenční spokojenosti obyvatel zejména typ bydlení a nikoliv umístění bydlení v rámci města (blízkost kompaktní zástavby). Vzdálenost od kompaktní zástavby města hrála v rezidenční spokojenosti obyvatel marginální roli.

Součástí analýzy je také šetření hlavních motivů, které pravděpodobně povedou respondenty k dalšímu přestěhování. Kromě výše uvedených důvodů nespokojenosti volili respondenti také aspekty, související se změnami v jejich životním cyklu. Nejčastěji v souvislosti s očekávaným růstem nebo naopak snížením počtu členů rodiny a velikostí bytu/domu, která již nebude odpovídat potřebám domácnosti. Z šetření jednoznačně vyplývá souvislost mezi fází životního cyklu a velikostí bydlení. O stěhování uvažují nejvíce mladší bezdětné páry či rodiny s malými dětmi, kteří bydlí v menších bytech anebo ti, kterým je současná velikost bydlení nedostatečná. Rezidenti v určité etapě životního cyklu tak vykazují větší pravděpodobnost stěhování než jiné. Jedná se zejména o fázi hledání prvního vlastního bydlení a zakládání rodiny, částečně také odchod do důchodu (Kopečná, Puldová 2012).

Při pohledu na respondenty, kteří se plánují přestěhovat, je důležité sledovat i místo, kam se plánují stěhovat. Šetření ukázalo, že pouze třetina respondentů, kteří se plánují přestěhovat, by se chtěla, vrátila zpět do Prahy. Pokud tato třetina respondentů uskuteční své plány, stane se součástí reurbanizačních proudů. Druhá třetina respondentů je spokojená s bydlením v zázemí Prahy, pouze jim nevyhovuje to současné. Plánují se tedy přestěhovat do jiné obce v zázemí hlavního města. Zbývající části respondentů nevyhovuje ani bydlení ve městě, ani v zázemí Prahy. Plánují se odstěhovat dál na venkov.

Závěr

Obecně velká fluktuace obyvatel znesnadňuje možnost vytvořit si vazbu k novému bydlení. Těmto rezidentům často tolik nezáleží na příznivém rozvoji obce (Potočný 2006). Z důvodu zabránění nepříznivému rozvoji obcí v zázemí Prahy je potřeba nadále analyzovat rezidenční spokojenost a stabilitu obyvatel těchto obcí. Přestože byla provedena analýza rezidenční stability pouze na jedné obci zázemí Prahy, ukázala na některé hlavní důvody nespokojenosti respondentů, které mohou pociťovat i rezidenti jiných obcí. Studie rezidenční stability

a spokojenosti tak mohou napomoci pozitivnímu rozvoji obcí v zázemí a větší spokojenosti jejich obyvatel s kvalitou bydlení.

Poděkování: Děkuji projektu Technologické agentury ČR OMEGA č. TD010049 "Prognóza demografického vývoje a jeho důsledků pro kvalitu života obyvatel" za finanční podporu.

Literatura

[1] AMERIGO, M., ARAGONES, J. I. (1997): *Theoretical and methodological approach to the study of residential satisfaction*. Journal of Environmental Psychology, č. 17, s. 47-57.

[2] ANSOLABEHERE, S., LOVETT, J. (2008): *Measuring the political consequences of residential mobility*. CCES Working Paper Series.

[3] AVITSUR, R., POWELL, N., PADGETT, D. A., SHERIDAN, J. F. (2009): *Social interactions, stress, and immunity.* Immunol Allergy Clin North America, s. 285-293.

[4] BROWN, L. A., MOORE, E. G. (1970): *The intra-urban migration process: a perspective*. General systems, č. 15, s. 109-122.

[5] CHAMPION, T. (2001): *Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization*. In: R. Padison (ed.): Handbook of Urban Studies. London: SAGE Publication, s. 143 – 161.

[6] CLARK, W. A. V., CADWALLADER, M. (1973): *Residential preferences: an alternate view of intraurban space*. Environment and Planning, 5, č. 6, s. 693-703.

[7] DVOŘÁKOVÁ, N. (2008): *Senioři v centru Prahy.* Magisterská práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.

[8] GALSTER, G. C., HESSER, G. W. (1981): *Residental satisfaction. Compositional and contextual correlates*. Enviroment and behavior, 13, č. 6. s. 735-758.

[9] GIGLIOTTI, R. J. (1976): *Residnetial stability and academic sense of control*. Journal of black studies, Vol. 6, s. 257 - 276

[10] GOLLEDGE, R. G, STIMSON, R. J (1997): *Spatial behavior: a geographic perspective*. Guillford Press, New York, 648 s.

[11] HNILIČKA, P. (2005): *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Era, Brno 131 s.

[12] KÄHRIK, A., LEETMAA, K. (2009): *Residential preference towards suburban living in post-socialist metropolies*. Paper for the ENHR conference in Prague. Department of Geography, University of Tartu, Tartu, 19 s.

[13] KOPEČNÁ, M. (2010): *Analýza residenční stability a sokojenosti v suburbánním zázemí Prahy*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 112 s.

[14] KOPEČNÁ, M., PULDOVÁ,P. (2012): *Rezidenční stabilita obyvatel pražského zázemí: případová studie Říčany u Prahy*. In: Ouředníček, M., Temelová. J (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, s. 206 – 228.

[15] LEY, D. (1983): a *Social Geography of the City*. University of British Columbia, Harper a Row Publisher, NY, 449 s.

[16] LUX, M., SUNEGA, P., MIKESZOVÁ, M., VEČERNÍK, J., MATYÁŠ, F. (2006): *Analýza opatření bytové politiky směřující k podpoře flexibility práce v ČR*. 1. díl, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 58 s.

[17] MUSIL, J. (2009): *Krize a naděje urbanity*. [online] [cit. 2012-07-25]. Dostupné z internetu:<http://www.architekt-casopis.cz/files/uploaded/ca/ca_2009_01_rozhovor.pdf>

[18] MUSIL, J. (2010): *Modely vývoje měst a procesy deindustrializace.* In: Lubor Hruška-Tvrdý a kol.: Industriální město v postindustriální společnosti 1. díl vícesvazkové monografie. Ostrava 2010. s. 21 – 32.

[19] OUŘEDNÍČEK, M. (2000): *Teorie stádií vývoje měst a diferenciální suburbanizace*. Geografie – Sborník České geografické společnosti 105, č. 4, s. 361 – 369.

[20] PINDERHUGHES, E. E. et al. (2007): *Parenting in Context: Impact of Neighborhood Poverty, Residential Stability, Public Services, Social Networks, and Danger on Parental Behaviors*. [online] [cit. 2012-06-30]. Dostupné z internetu: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2760988/>

[21] POTOČNÝ, T. (2006): *Lidé na okraji*. IVRIS Papers, 06/01, FSS MU Brno [online] [cit. 2010-08-10]. Dostupný z internetu: <http://ivris.fss.muni.cz/papers/pdfs/ivriswp001_potocny_lide_na_okraji.pdf>

[22] PULDOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2006): Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In: Ouředníček, M. ed.:Sociální geografie Pražského městského regionu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha. s. 128 – 142.

[23] REYNOLDS, S. G., BEAMISH, J. O. (2003): *Residential satisfaction of older adults in age-segregated facilities.* Housing and society, 30, č. 1, s. 33-49.

[24] ROSS, C. E., REYNOLDS, J. R., GEIS, K. J. (2000): *The contingent meaning of neighborhood stability for residents psychological well-being.* American sociological review, č. 65, s. 581-597.

[25] ROSSI, P. H. (1980): *Why families move*. 2. vydání. Sage publication, California, US, 243 s.

[26] SALOMON, S. (2003): *Suburbanization of the Heartland*. The University of Chicago Press, Chicago, 245 s.

[27] SCHIEMAN, S. (2005): *Residential stability and the social impact of neighborhood disadvantage: Gender- and race-contingent patterns*. Social Forces, 83, s. 89-122.

[28] SOUTH, S. J., CROWDER, K. D. (1997): *Residential mobility between cities and suburbs: Race, suburbanization, and back-to-the-city moves.* Demography, 34, č. 4, s. 525-538.

[29] SÝKORA, L. (2003): *Suburbanizace a její společenské důsledky*. Sociologický časopis, 39, č. 2, s. 217-233.

[30] SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): *Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stádií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace*. Geografie – Sborník České geografické společnosti 116, č. 1, s. 1 – 22.

[31] TEMELOVÁ, J., OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J., PULDOVÁ, P. (2007): Socioekonomická analýza sídliště Kročehlavy v Kladně. Výzkumná zpráva. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

THE RESIDENTIAL STABILITY OF THE POPULATION IN PRAGUE SUBURBAN LOCALITY

The process of suburbanization has affected the development of suburban communities around Prague for nearly twenty years. The massive residential construction and migration of population to suburbs significantly affect not only physical, but also the social structure of these communities. The reasons of residents dissatisfaction include for example daily way to work and school or lack of basic amenities. The key question is, if these negative aspects force residents of suburbs back to the cities and this migration flow becomes part of the process of reurbanisation. This paper deals with the residential stability of residents of Prague´s suburbs. The important role plays the residential satisfaction with the quality of living, which is influenced by life-cycle stage of the respondents. Among the factors that significantly affect residents to remain in the suburbs, include length of living in the suburb or previous type of housing. Paper also contains a theoretical introduction.

Key words: Residential stability, residential satisfaction, suburbanization, quality of housing

PROSTOROVÉ ZMĚNY LOKALIZACE PRŮMYSLOVÝCH AKTIVIT VE MĚSTĚ SVITAVY

Libor Lněnička

Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta

Poříčí 7, 603 00 Brno

Email: lnenicka@ped.muni.cz

Abstrakt: Průmyslové aktivity 19. a 20. století znamenaly pro mnohá města a regiony významný rozvoj. Lokalizace průmyslových závodů, či dokonce komplexů do míst s přístupem ke zdrojům rychle vedla ke kumulovanému rozvoji doprovodných aktivit (občanská a bytová vybavenost měst, dopravní infrastruktura apod.). Následné společensko-ekonomické změny 90. let 20. století přinesly také viditelnou morfologickou změnu v prostorovém uspořádání sídel. Velký zásah utrpěla velikostně střední a malá města, která vyrostla na průmyslových tradicích a kde průmysl tvořil dominantní postavení v zaměstnanosti. Jedním z malých měst, kde průmysl hrál významnou roli, jsou Svitavy. Město ležící na rozhraní historických zemí Čech a Moravy, kterým procházela významná Trstenická stezka, patřilo k průmyslovým městům díky rychle se rozvíjejícímu textilnímu a později strojírenskému. Záměrem následujícího příspěvku je poukázat na změny v prostorovém uspořádání průmyslových aktivit ve městě Svitavy s akcentem na textilní a strojírenský průmysl. Průmyslové změny přinesly také změnu v urbanistické koncepci města Svitav. Prostřednictvím geografické saturace budou v příspěvku nastíněny změny a procesy přechodu industriálního města k městu postindustriálnímu.

Klíčová slova: Svitavy, sídlo, textilní průmysl, strukturální změny, brownfields

Úvod do problematiky

Studium problematiky starých průmyslových areálů a jejich transformace lze sledovat již od 70. let. 20. století. Právě v tomto období vycházejí tři monografie, které rámují kontextuální situaci formování starých průmyslových regionů proces deindustrializace. v dílech amerických autorů Bluestona a Harrisona (1982) *„The deindustrialization of America“ a* britských autorů Massey a Meegana (1979) *„The Anatomy of Job Loss“ a* Martina a Rowthorna (1986) *„The Geography of Deindustrialisation“* jsou diskutovány principy deindustrializačního procesu, jeho reálné projevy v USA a Velké Británii a dopady na trh práce, mezinárodní dělbu práce, strukturální změny a sociální situaci ve vybraných regionech (In Koutský, 2011). Od 90. let 20. století jsou výzkumné aktivity doménou především britských a německých autorů. v roce 1995 publikoval Cooke knihu *„The Rise of Rustbelt“*, další závěry výzkumných pac lze najít např. u Cumberse, Birche, MacKinnona (2006). Z německých autorů se problematikou revitalizace průmyslových areálů věnovaly např. Läpple (1994) nebo Eckart et al. (2003), kteří publikovali případové studie z Porúří, Horního Slezska a Ostravska. Z českých autorů se věnují průmyslu a jeho změnám především Hynek a kol. (1983), z novějších Toušek (2003), Toušek, Tonev (2002), Toušek, Kunc (2004) nebo Toušek, Vančura (1996a, 1996b, 1997). Transformací českého průmysl revitalizací starých

průmyslových areálů se zabývají také autoři ostravské školy – Kern (1992), Skokan (2004) či Rumpel, Slach, Koutský (2010).

Postindustrální změny rozmístění průmyslu ve městě Svitavy

Změny ve vnímání přechodu industriální krajiny na krajinu postindustriální jsou odrazem hospodářsko-ekonomické transformace konce 20. století. Hlavními znaky transformace průmyslu v České republice byla privatizace, liberalizace zahraničního obchodu, umožnění zahraničních investic a zavádění hospodářské soutěže na tržních principech. Důležitým bodem pro transformaci průmyslu byla novelizace zákona o podnicích se zahraniční účastí v roce 1990, která umožňovala 100% vlastnictví firem zahraničními subjekty. Československo bylo před transformací zemí s výrazným zastoupením státních podniků a družstev ve srovnání se soukromým sektorem. U průmyslové výroby byly průmyslové podniky ve 100% vlastnictví státu. Privatizace drobného podnikání („malá privatizace“) se průmyslu takřka netýkala. Jedině některé privatizované řemeslné výroby se později mohly rozvinout v průmyslové podniky. Velké průmyslové podniky byly v rámci „velké privatizace“ přímo prodány nebo vydraženy investorům anebo privatizovány kuponovou privatizací. Mnohé podniky byly předtím rozčleněny na několik menších subjektů. (Brada et al., 1994).

Významným prvkem transformace bylo snížení těžké průmyslové výroby na minimum (ukončení těžebních aktivit, zpracování druhotných surovin atd.) a orientace na nové druhy průmyslové výroby. Transformační změny měly za následek opouštění starých průmyslových areálů a komplexů, které později zchátraly (tzv. brownfields) a pouze v malé míře jsou dnes využívány pro jiné účely (lehký průmysl, bytové, administrativní, či obslužné účely). Problematiku těchto lokalit lze řešit buď obnovením jejich původní funkce, nebo nahrazením novým typem využití, které by mělo odpovídat jejich lokalizaci v rámci urbanizovaných prostorů a krajiny. Jedná se tedy o nemovitosti, které nelze efektivně využívat, aniž by proběhl proces její regenerace. Proces regenerace brownfields je většinou časově i finančně náročnou aktivitou investora a často naráží také na problémy se znečištěním území, nebo ve formě vlastnických vztahů.

Přítomnost brownfileds v urbanizované krajině generuje následně problémy, na které musí často jejich vlastníci reagovat. Ty nejvýznamnější zahrnuje ve své práci např. Kadeřábková, Piecha (2009):

- ekonomické – spojené zejména se zhoršením podnikatelského klimatu, ztrátou atraktivity území pro investory i obyvatelstvo a také pro návštěvníky, tedy ohrožení rozvoje cestovního ruchu,
- finanční – zahrnující zejména pokles daňové výtěžnosti, ztrátu daňové základny, pokles výnosu z místních poplatků, zmenšení objemu místních rozpočtů, riziko schopnosti financovat veřejné statky,
- územní – znamenající deprivaci okolí, podporování nové výstavby,
- ekologické – prohlubování ekologických škod, znečištění podzemních vod a horninového prostředí, kontaminaci technických staveb a technické infrastruktury,

- sociální aspekty – nesoucí vyšší nezaměstnanost, sociální degradaci, potřeby sociálních dávek, zvýšení kriminality.

Následkem transformace průmyslových činností se projevily mj. i negativní trendy způsobené úplným ukončením nebo přechodem na jiný typ výrobních činností velkých průmyslových podniků. Jedním z procesů, které probíhají od konce 90. let ve Svitavách je *komerční urbanizace*, která je tvořena zástavbou určenou pro podnikatelské účely. Mezi její běžné prvky patří průmyslové haly, nové výrobní závody, ale i prostory s obchodní a obslužnou funkcí (haly, skladiště, překladiště). Rekonstrukce, revitalizace starých průmyslových areálů (tzv. brownfields), případné zakládání nových průmyslových komplexů na zelených loukách a dosud nezastavěných lokalitách (tzv. greenfields) přinášejí nové rozvojové možnosti. Od roku 2005 probíhá projekt, který má průběžně zmapovat současný stav brownfields, vyčíslit jejich celkový počet a rozlohu. Projekt dostala na starosti agentura CzechInvest, která sestavovala databázi těchto lokalit. Brownfields ve Svitavách jsou ve většině případů pozůstatkem lehké průmyslové činnosti, především textilní a strojírenské, která byla před rokem 1989 velmi populární. Po roce 1989 a postupném přechodu od výroby ke službám, podpořeném vznikem soukromého sektoru, byla velká část z dříve využívaných areálů opuštěna. Ve správním území města Svitavy vznikly tři lokality, které splňovaly charakter brownfileds. Jejich rozmístění ukazuje obrázek č. 1.

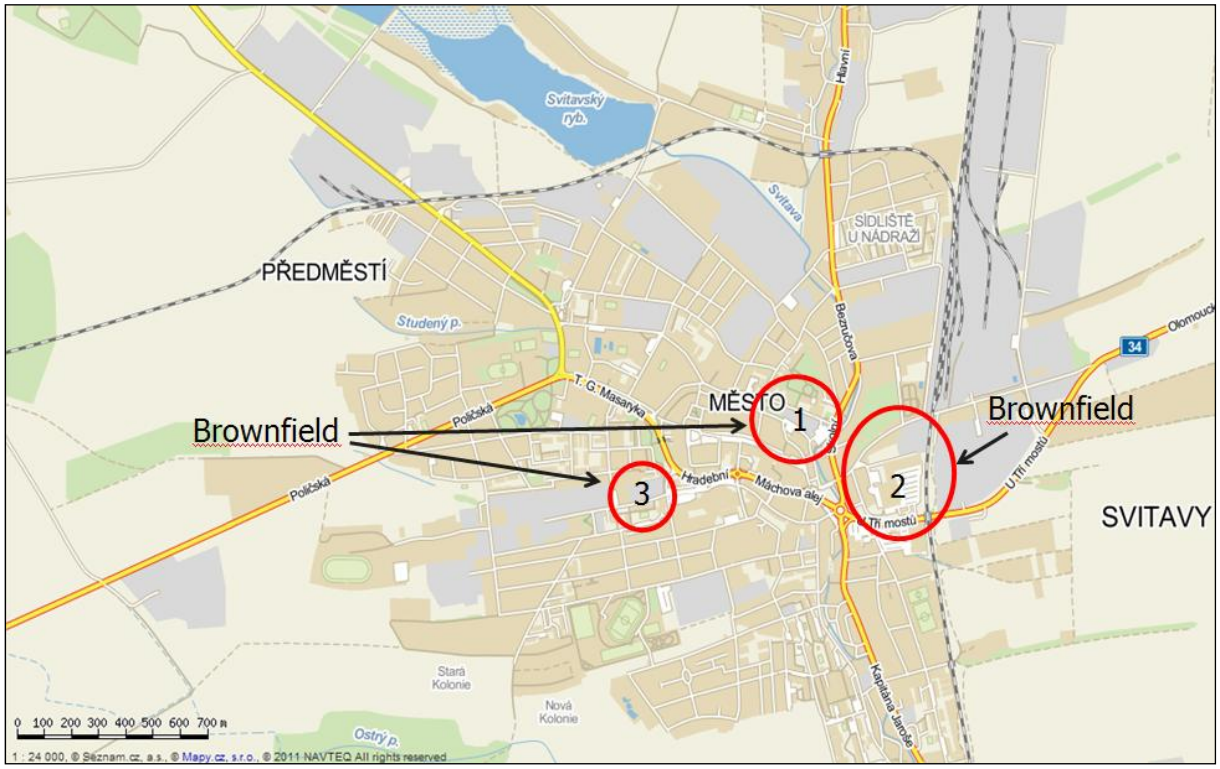

Obr. 1: Brownfields ve městě Svitavy
Pramen: www.mapy.cz; upraveno autorem.

V prvém případě se jedná o původní barvírnu textilního podniku Vigona Svitavy, s. p. Druhý významný areál významný areál (bývalý Pivovar a sodovkárna Svitavy, a.s.) se nachází v bezprostřední blízkosti železniční tratě č. 260 (Česká Třebová – Brno). Třetí areál vznikl po uzavření činnosti divize strojírenského podniku TOS Svitavy, a.s. Všechny areály prošly mezi

léty 1994–2009 různou mírou revitalizace, sanace a rekonstrukce. Výsledky těchto činností jsou prezentovány v následující části příspěvku.

Multifunkční vzdělávací, komunitní a kulturní centrum Fabrika Svitavy

Ve městě Svitavy, přímo v historickém centru, se nachází starý průmyslový objekt (500 m^2) jenž byl jedním z provozních závodů bývalého podniků Vigona Svitavy, s. p. (později Vigona Svitavy, a.s.). Průmyslový objekt bývalé továrny – barvírny látek – je bezprostřední součástí zadních traktů historického náměstí ve Svitavách. Potenciálně velmi cenné území v těsné blízkosti centra, jež mělo jeden hlavní problém, a to špatnou přístupnost a nedostatek parkovacích kapacit. Konverze továrny proto navazuje na možné využití volných ploch podél nového koryta řeky Svitavy. Po opuštění tohoto závodu firmou Vigona v rámci úsporných opatření výroby a restrukturalizací podniku (v roce 2004 firmu Vigona, a.s. koupil nadnárodní koncern Fibertex), došlo k chátrání objektu. v historickém jádru města tak najednou byla lokalizována opuštěná a zdevastovaná tovární budova. Rozsáhlou rekonstrukcí, která byla z 92,5 % financována ze Strukturálních fondů EU, změnila budova svůj účel. Nákladná rekonstrukce proběhla v letech 2005 – 2008. Fabrika změnila svůj účel a stalo se z ní vzdělávací, informační a kulturní centrum nejen města Svitavy, ale i celého regionu. Z industriálního objektu se stal objekt postindustriální, který navazuje na epochu a účel vzniku, ale má novou funkci – vzdělávací, kulturní a udržování komunitního života v regionu.

Obr. 2: Fabrika Svitavy
Pramen: Libor Lněnička, 2011

Centrem Fabriky je moderní knihovna, která poskytuje nejmodernější informační služby, sloužící ke vzdělávání a studiu. Mimo knihovny se zde nachází internetová kavárna,

restaurace Fabrika a multifunkční kongresový a divadelní sál s kapacitou 417 míst pro konání kulturních akcí. Pojmenování Fabrika evokuje původní účel budovy, kterou v roce 1925 nechal postavit podnikatel v textilním průmyslu Wilhelm Ettl. Budova Fabriky je specifická svou funkcionalistickou podobou a po rekonstrukci se stává dominantou centra města (Vařeka, 2008). Fabrika navazuje na centrum města a stává se jeho nedílnou součástí. Doplnění komplexu o parkovací plochy umožňuje návštěvníkům zaparkovat zdarma v blízkosti objektu.

Areál bývalého podniku Pivovar a sodovkárna Svitavy, a.s.

Právo vařit a čepovat pivo patří do souboru magdeburského městského práva, na jehož základě bylo v roce 1256 založeno město Svitavy. Právo vyrábět pivo bylo spojeno s vlastnictvím nemovitosti tzv. právovárečného domu, což znamenalo „rozdrobení“ výroby mezi jednotlivé majitele nemovitostí. Až v 19. století proběhla zásadní změna - přestěhování "kvašení piva" z jednotlivých domů od budovy pivovaru. Již v roce 1851 byl na Pivovarské ulici postaven sklep, kam se pivo vozilo z pivovaru na náměstí. Podnik se potýkal s nedostatkem výrobních prostor a počátkem šedesátých let docházelo k přestavbám. V roce 1965 dosáhla výroba 80 000 hl piva. v polovině 70-tých let se přistavuje stáčírna lahvového piva s klimatizovaným skladem a byla zahájena výstavba nové sodovkárny (dokončena 1986). Pivovar byl vybudován s celkovou kapacitou výstavu 350 tis. hl, ale po roce 1989, kdy dochází v menších pivovarech k všeobecnému poklesu výroby, se výstav piva za rok 1997 pohyboval kolem 90 000 hl. Dne 1. 12. 1993 vznikla společnost Pivovar a sodovkárna Svitavy, a.s. Jediným zakladatelem společnosti byl Fond národního majetku ČR, na který přešel majetek bývalého podniku. Postupné ukončování výroby piva ve Svitavách přišlo v roce 2002. Pivovar v roce 2002 vyrobil zhruba 10 300 hl piva, export činil asi 5 % produkce. Poté nastal útlum výroby a již září 2002 byl již celý areál pivovaru vyklizen. Historická budova pivovaru se během let 2003–2004 proměnila v obchodní centrum. Krajský soud v Hradci Králové prohlásil v lednu 2004 konkurz na společnost Pivovar a sodovkárna (http://www.pivovarsvitavyzavreny.estranky.cz/clanky/historie/).

Obr. 3: Areál bývalé společnosti Pivovar a sodovkárna Svitavy, a.s.
Pramen: Libor Lněnička, 2012

Část budov (především sklady a bývalá podniková prodejna) byla již v roce 2003 zbourána a místo nich dnes stojí na ploše 14 000m^2 hypermarket Albert s prodejní plochou 750 m^2 a 350 parkovacími místy, a od roku 2007 také a Centrum Svitavy na ploše 5 380 m^2. Obchodní areál leží ve východní části města na ulici u Tří Mostů. Park zahrnuje celkem jedenáct obchodních jednotek, např. DM DROGERIE MARKT s.r.o., SPORTISIMO Svitavy, Takko Fashion, s.r.o., Baťa obuv. Plánované je další rozšíření obchodní zóny o hobby market o rozloze 6 000 m^2 a další obchodní plochy o rozloze 2 800 m^2. Hlavní budova pivovaru však byla citlivě zakonzervována a již v roce 2003 byla prohlášena kulturní památkou. Dnes v bývalé varně sídlí firma Kozák Svitavy s.r.o., kde na 500 m^2 je umístěna vzorková prodejna. v objektu je i logistické centrum s možností uskladnění 3 000–3 500 ks EURo palet.

Areál bývalého podniku TOS Svitavy, a.s.

Tehdejší národní podnik TOS Svitavy byl založen v roce 1948 na místě zrušené textilky bratří Sponerů sloučením provozů továrny Reform, strojírny a slévárny Andrle a továrny na výrobu chladírenské techniky Starman. Na území města Svitavy disponovala celkem 2 významnými divizemi (ul. Říční a Dimitrovova). Koncem roku 1948 zaměstnával podnik pouze 170 dělníků, následujícího roku již 300 a v roce 1959 činil počet zaměstnanců 1 000 (Fikejz, Velešík, 2003).

S rozvojem strojírenského provozu došlo také k nejrozsáhlejší bytové výstavbě ve městě na ulici Kyjevská a Bratří Čapků. Podnik prošel několika obdobími rozvoje klasické strojírenské výroby, až se zde stabilizovaly dva základní výrobní programy, a to výroba dřevoobráběcích strojů a výroba sklíčidel. v roce 1996 byla firma plně privatizována a jejím většinovým vlastníkem je firma B.G.M. Holding, a.s. Praha. v současné době firma disponuje pouze jedním provozem na ulici Říční a zaměstnává 250 zaměstnanců. Provoz divize 04 na ulici Dimitrovova (7 066 m^2) byl ukončen v roce 1994 a později nastala rozsáhlá revitalizace areálu.

Obr. 3: Areál bývalé společnosti TOS Svitavy, a.s., divize 2 na ulici Dimitrovova
Pramen: Libor Lněnička, 2012

Z původních výrobních hal provozu 04 byla zachována hlavní hala o rozloze, která je využita pro obchodní a podnikatelské účely. v současnosti zde sídlí prodejna nábytku (Nábytek Čertovina) a finanční poradenská kancelář. Ostatní budovy byly zbourány a na jejich místě byly postaveny nové prostory, které využívá společnost CARNOVA s.r.o. Společnost v letech 1997 až 1998 vybudovala ve Svitavách prestižní autosalon v souladu s architektonickým konceptem automobilky Volkswagen a dále v areálu otevřela stanici technické kontroly.

Závěr

Výskyt nevyužitých ploch v urbanizované krajině je v postindustriální době velký problém. Pro malá města či obce představuje výskyt brownfileds obrovskou finanční zátěž. Malý zájem investorů a velké nároky na financování revitalizace a sanace území jsou příčinou nízké míry následného využití takovýchto ploch. Všechny brownfields se nachází v městské zástavbě, kde atraktivita území (mnohdy v historické zástavbě centra měst) hraje obrovskou roli. Příspěvek ukázal možnosti opětovného oživení a využití tehdejších tří brownfields na území města Svitavy, které byly v letech 1994–2009 zrevitalizovány. z pohledu opětovného využití byly 2/3 území brownfields ve městě Svitavy využity pro obchodní a podnikatelské účely. Pouze jeden areál, nacházející se v bezprostřední blízkosti historického parteru města je v současnosti využit pro vzdělávací či sportovně-relaxační aktivity. Výsledkem celého procesu regenerace brownfields ve Svitavách byl vstřícný přístup samosprávy kombinovaný s možnostmi financování, či vyjasněním majetkových práv ke všem nemovitostem. Příspěvek také reagoval na stále sílící potřebu využívat všechny plochy uvnitř zástavby s ohledem na tradiční urbanistické koncepce. Nové návrhy využití lokalit vycházejí především z finančních a majetkoprávních aspektů. Případové studie ve městě Svitavy ukázaly, že regenerace průmyslových brownfields je reálná a možná při spolupráci všech zainteresovaných subjektů. Při využití externích finančních zdrojů (ze strukturálních fondů EU či Státního rozpočtu ČR) je možné financovat nákladné regenerace ostatních lokalit nacházejících se nejen na území města Svitavy.

Literatura

[1] BLUESTON, B, HARRISON, B. *The Deindustrialization of America.* New York: Basic Books, 1982.

[2] BRADA, J. C. et al.: *Průmysl v České republice a Slovenské republice.* 1. vyd., Český institut aplikované ekonomie, Praha, 1994. 163 s.

[3] COOKE, P. (ed.). *The Rise of the Rustbelt.* New York: Saint Martin's Press, 1995.

[4] CUMBERS, A., BIRCH K., MACKINNON D. (2006). Revisiting the Old Industrial Region:Adaptation and Adjustment in an Integrating Europe. CPPR Working Paper 1, 2006.

[5] ECKART, K. et al. Social, Economic and Cultural Aspects in the Dynamic Changing Process of Old Industrial Regions - Ruhr District (Germany), Upper Silesia (Poland), Ostrava Region (Czech Republic). Münster: Lit Verlag Monster, 2003.

[6] FIKEJZ, R., VELEŠÍK, V. HIstroie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2003. ISBN 80-86699-14-5.

[7] HYNEK, A. et al. *Geografická analýza a syntéza Rosicko-Oslavanska*. Folia fac. sci.nat. Univ. Purk. Brun., Geographia 16. Brno: UJEP, 1983.

[8] KADEŘÁBKOVÁ, B., PIECHA, M. *Brownfields jak vnikají a co s nimi*. Praha: C. H. Beck, 2009. 138 pp. ISBN 978-80-7400-123-9.

[9] KERN, J. Problematika rekonstrukce ostravsko-karvinské aglomerace. Ostrava: VŠB TU, 1992.

[10] KOUTSKÝ, J. *Staré průmyslové regiony. Vývojové tendence, rozvojové možnosti.* Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2011.

[11] LÄPPLE, D. Zwischen gestern und übermorgen. Das Ruhrgebiet - eine Industrieregion im Umbruch. In: Kreibich, R., et al. (ed.), *Bauplatz Zukunft - Dispute über die Entwicklung von Industrieregionen*. Essen: Klartext Verlag, 1994. p. 37-51.

[12] MARTIN, R., ROWTHORN, B., (ed.). *The Geography of Deindustrialisation.* London: Macmillan, 1986.

[13] MASSEY, D. B., MEEGAN, R. The Anatomy of Job Loss: The How, Why and Where of Employment Decline. London: Methuen, 1979.

[14] Pivovar Svitavy [on-line]. 2012 [cit. 31-8-2012]. Dostupné z http://www.pivovarsvitavyzavreny.estranky.cz/clanky/historie/

[15] RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J. Creative Industries in Spatial Perspective in the Old Industrial Moravian-Silesian Region. *E+M Ekonomie a Management,* 8(4), 2010. p. 30-46.

[16] SKOKAN, K. Konkurenceschopnost inovace a klastry v regionálním rozvoji. Ostrava: Repronis, 2004.

[17] TOUŠEK, V. *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989.* Habilitační práce, Geografický ústav. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, 2003.

[18] TOUŠEK, V., KUNC, J. The Most Important Foreign Investors in the Manufacturing Industry of the Czech republic. In: Siwek, T., Baar, V. (ed). *Globalisation and its Geopolitical, Cultural, Economic and Ecological Context*. Ostrava: University of Ostrava, 2004. p. 318-328.

[19] TOUŠEK, V., TONEV, P. (2002). Změny ve struktuře zaměstnanosti v regionech České republiky; vliv zahraničních investic (na příkladu okresu Blansko a Jihlava). In *Vybrané aspekty kvality podnikatelského prostředí jako výchozího faktoru efektivnosti regionálních rozvojových projektů*. Brno: ESF MU, 2002. p. 51-92.

[20] TOUŠEK, V., VANČURA, M. *Aktuální problémy ČR*-I.díl. Průmysl-1.část. Ostrava: Scholaforum, 1996a.

[21] TOUŠEK, V., VANČURA, M. *Aktuální problémy ČR*-I.díl. Průmysl-2.část. Ostrava: Scholaforum, 1996b.

[22] TOUŠEK, V., VANČURA, M. *Aktuální problémy ČR*-I.díl. Průmysl-3.část. Ostrava: Scholaforum, 1997.

[23] VAŘEKA, K. Stará průmyslová budova ožila. In Naše město – svitavský kulturní a informační měsíčník. Svitavy: Městský úřad, 2008. Č. 5/2008.

SPATIAL CHANGES OF LOCALIZATION INDUSTRIAL ACTIVITIES IN TOWN SVITAVY

The localization of unused areas in urbanized landscape is in post-industrial time a big problem. For a small towns or villages, the occurrence brownfileds huge financial burden. Little interest from investors and big financing requirements for revetalization and remediation are the cause of low rates of subsequent use of such land. All brownfields are

located in urban areas, where the attractiveness of this area (in a historic area of town centers) plays a huge role. The paper showed the possibilities of reviving and using three brownfields in the town Svitavy, which were the years 1994-2009 revitalized. From the perspective of reuse were 2/3 brownfields in Svitavy used for commercial or business purposes. Only one area, located near the historic center is currently used for educational or sports activities and relaxation. The result of the process of regeneration of brownfields in Svitavy friendly approach was combined with self-financing options, or clarifying property rights to all properties. Post also responded to the ever growing need for the use of all areas within the estate with respect to traditional urban design. New proposals for use areas are based primarily on financial and property aspects. Case studies in Svitavy showed that regeneration of industrial brownfield is real and possible with the cooperation of all stakeholders. When using external financial resources (from the EU Structural Funds and the State budget) can finance costly regeneration of other sites located both in the city Svitavy.

URBANIZÁCIA A REGIONÁLNY ROZVOJ V KONTEXTE GLOBÁLNYCH ZMIEN

Alena Lukáčová, Ivana Sovičová

Katedra geografie a regionálneho rozvoja

Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita

Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov

alena.lukacova@unipo.sk, ivana.sovicova@smail.unipo.sk

Abstrakt: Príspevok rieši otázky súčasnej urbanizácie a vývoja miest sveta v súvislosti s globálnymi zmenami. Mestá ako ekonomické póly rastu a teda i proces urbanizácie je opodstatnené skúmať vo vzťahu k regionálnemu rozvoju. Urbanizácia, ako jeden z indikátorov regionálneho rozvoja je hlavným výskumným objektom predkladaného príspevku. Do akej miery môže urbanizácia ovplyvňovať, indikovať alebo negatívne ovplyvňovať regionálny rozvoj sa pokúsime vysvetliť hľadaním závislostí medzi mierou urbanizácie a vybranými indikátormi regionálneho rozvoja. Príspevok sa venuje teoreticko-metodologickému rámcu urbanizácie a regionálneho rozvoja, interpretuje prejavy vybraných ukazovateľov na globálnej a regionálnej úrovni. Osobitná pozornosť je venovaná komparácii závislosti urbanizácie a ukazovateľov regionálneho rozvoja v rozvinutých a rozvojových krajinách. Záverečná časť poskytuje náčrt prognóz vývoja urbanizácie a jej vzťahu k regionálnemu rozvoju vo vybraných regiónoch sveta.

Kľúčové slová: Regionálny rozvoj, urbanizácia, rozvinutá krajina, rozvojová krajina, miera urbanizácie, HDI, HDP.

ÚVOD

Príspevok rieši otázky súčasnej urbanizácie ako relevantného procesu vývoja miest sveta v súvislosti s globálnymi zmenami, akými bolo napríklad prekročenie svetovej miery urbanizácie nad 50% v roku 2010. Urbanizácia, ako jeden z indikátorov regionálneho rozvoja je hlavným výskumným objektom predkladaného príspevku. Cieľom príspevku je hľadanie závislosti medzi mierou urbanizácie a dvoma vybranými indikátormi regionálneho rozvoja (HDP na obyv. v parite kúpnej sily, HDI – Human Development Index) na základe komparatívnych analýz na globálnej i regionálnej úrovni, s dôrazom na analýzu závislosti v rozvinutých a rozvojových krajinách. Výskumy budú realizované na báze dát svetových organizácií UNDP, WORLD BANK, FACTBOOK.

MERANIE URBANIZÁCIE a REGIONÁLNEHO ROZVOJA

Urbanizácia, označovaná za rozsiahly súbor zmien sociálno-priestorových väzieb v spoločnosti, prebieha v rôznych častiach sveta vždy v určitom konkrétnom historickom období. Zmeny prebiehajúce pri procese urbanizácie sa netýkajú len hmotných a priestorových dimenzií mesta (zmena priestorovej štruktúry mesta – rast mesta do šírky, ale aj do výšky), ale ekonomickej, inštitucionálnej, sociálnej štruktúry, spôsobu života,

hodnôt, myslenia a celej kultúry (Horská, Maur, Musil 2002). Samotný pojem urbanizácie je pomerne nový, vznikol a vyvíjal sa v dôsledku zmien samotného predmetu skúmania a zmeny hľadísk jednotlivých vedných odborov. v štatistickom a demografickom slova zmysle, t.j. ako nárast počtu alebo podielu ľudí žijúcich v mestách sa v literatúre objavuje v 30.rokoch 20.stor. a to v anglickej verzii ako „urbanization“, francúzskej „urbanisation“, nemeckej „Verstädterung“. v dobe keď sa termín začal využívať bol najčastejšie definovaný ako koncentrácia obyvateľstva do mestských sídel. (Horská, Maur, Musil 2002). v elementárnej podobe je interpretovaný ako proces, v ktorého dôsledku sa zväčšuje podiel mestského obyvateľstva na celkovom úhrne obyvateľstva daného územia (inak miera urbanizácie). Za najexaktnejšie slovné spojenie pre urbanizáciu považujeme spojenie pochádzajúce z angl. „becoming urban“, čiže ide proces stávania sa mestským (Johnston a kol. 2000).

Komparatívne štúdie urbanizácie jednotlivých krajín sveta v súčasnosti čelia dvom problémom. Markantným sa javí problém zabezpečenia relevantných dát za jednotlivé krajiny, ktoré sa vyznačujú priestorovým nesúladom. v niektorých krajinách je štatistický zber realizovaný na základe administratívnych hraníc (mestá v politickom význame), zatiaľ čo v iných krajinách je založený na teritoriálnych jednotkách, ktoré sú determinované ekologickými kritériami. Ak sú dokonca dáta dostupné za rovnakú územnú jednotku existuje tu stále problém kompatibility. Administratívne hranice jednotlivých samospráv nie vždy zodpovedajú ekologickým hraniciam. Druhý veľký problém, ktorému čelí štúdium urbanizácie, je vo veľkom rozsahu problém metodologický. Miera urbanizácie (MU) je definovaná ako percentuálny podiel ľudí žijúcich v mestách z celkovej sledovanej populácie. Rozhodujúcim aspektom pri takomto skúmaní urbanizácie je určenie toho, čo je mestské sídlo. Je možné sa stretnúť s ekonomickými, právnymi, sociologickými, urbanistickými aj štatistickými definíciami mesta. Jedným z prístupov, ktorý sa snažil (60. roky 20.stor.) o zmiernenie tohto problému, bolo zavedenie štatistických jednotiek, ktoré sa označovali za mestské, aj keď sa nachádzali za hranicami miest (zjednotenie politického a štatistického vymedzenia mesta, v USA tzv. metropolitné oblasti, inde tzv. urbanizované oblasti, aglomerované obce a pod.) (Horská, Maur, Musil 2002). Za prelomovú sa považuje prvá spoľahlivá komparatívna analýza obyvateľstva metropolitných oblastí sveta, ktorú uskutočnila Kalifornská univerzita v Berkeley (UCB 1959). v našom príspevku budeme vychádzať z miery urbanizácie podľa metodiky Rozvojového programu OSN (United Nations Development Programme – UNDP), ktorá je založená na vnútroštátnych definíciách miest a metropolitných oblastí (HDR 2011).

Mestá, ktoré už v minulosti boli považované za centrá remesiel, obchodu, správy, neskôr priemyslu, služieb, sa dnes stali centrami rôznych inštitúcií, organizácií, niektoré sa premenili na rozvojové centrá a dokonca na inovačné póly rastu. Mesto si so sebou od minulosti nesie „auru“ rozvoja. Pojem rozvoj je komplexný a komplikovaný koncept. Vyplývajú z toho metodologické ťažkosti nielen v oblasti jeho merania, ale aj z hľadiska formulácie optimálnych stratégií rozvoja. v prípade merania úrovne a dynamiky spoločensko-ekonomického (regionálneho) rozvoja existuje zložitejšie spektrum možností a prístupov. Rozvoj je tiež relatívnym pojmom. Ak chceme označiť určitý región (štát) za viac alebo menej rozvinutý, musíme uskutočniť porovnanie rozličných ekonomických, sociálnych, environmentálnych, politických a kultúrnych parametrov (Czerny 2005, s. 35). Otázkou je výber vhodných parametrov a konštrukcia vhodných ukazovateľov (Matlovič 2010 in Michaeli, Matlovič, Ištok a kol. 2010, s. 92). Na porovnávanie úrovne rozvoja regiónov sa podľa Tvrdoňa (1995, s. 95 - 99) využívajú priame metódy (napr. metóda porovnávania

na základe tempa rastu HDP, na základe mernej rýchlosti alebo na základe koeficientu efektívnosti rozvoja) a nepriame metódy (napr. bodovacia metóda alebo metóda skálogramovej analýzy).

„Keďže rozvoj v regióne ovplyvňuje veľa faktorov, je potrebné rozvojový proces vyjadriť komplexnejšie“ (Belajová 2005, s. 108). Jeden z takýchto komplexnejších prístupov viaže rozvoj s maximalizáciou indexu ľudského rozvoja (Human Development Index – HDI). Tento štatisticko-analytický nástroj, ktorý slúži na meranie vyspelosti určitého územia (štátu, regiónu, mesta, mestskej štvrte a pod.) alebo spoločenskej vrstvy, zohľadňuje tri aspekty (zdravotný stav, vzdelanostnú úroveň a životný štandard). Index sformulovali r. 1980 Mahbub al Haq, Richard Jolly, Amartya Sen, Gustav Ranis a Meghnad Desai. Vypočíta sa ako súčet tretín troch parciálnych indexov (indexu pravdepodobnosti dožitia, edukačného indexu a indexu HDP) (Matlovič 2010 in Michaeli, Matlovič, Ištok a kol. 2010, s. 92). Ideálna hodnota HDI by bola rovná 1 (Kołodko 2008, s. 165). HDI sa pravidelne ročne vyhodnocuje v rámci Správy o stave ľudského rozvoja (Human Development Report) Rozvojového programu OSN (UNDP). v príspevku vychádzame z poslednej správy za rok 2011. (HDR 2011)

Odborná literatúra z oblasti regionálnych vied najčastejšie pracuje s jediným ukazovateľom – HDP (najčastejšie vyjadreného na základe tempa rastu HDP). Pre potreby nášho výskumu budeme využívať ukazovateľ HDP v parite kúpnej sily (PPP) na1obyvateľa, vychádzajúc z databázy Svetovej banky za rok 2009.

Miera urbanizácie, HDI a HDP na globálnej a regionálnej úrovni

Miera urbanizácie je geograficky diferencovaná. Je možné vyjadriť názor, že všetky moderné priemyselné spoločnosti sú značne urbanizované. Urbanizácia je v 20. storočí globálnym procesom, do ktorého sa stále viac zapája i tretí svet. Vysoký stupeň urbanizácie, dosiaľ typický pre vyspelé krajiny, sa začína preukazovať aj v ostatných novoindustrializovaných krajinách. Najviac urbanizovanými sú najrozvinutejšie kontinenty, teda Európa, Severná Amerika, Austrália, kde v mestách žije asi 72-89% obyvateľov. Najnižšiu úroveň miery urbanizácie dosahujú africké a juhoázijské štáty (Mapa 1) (Baginová 2008).

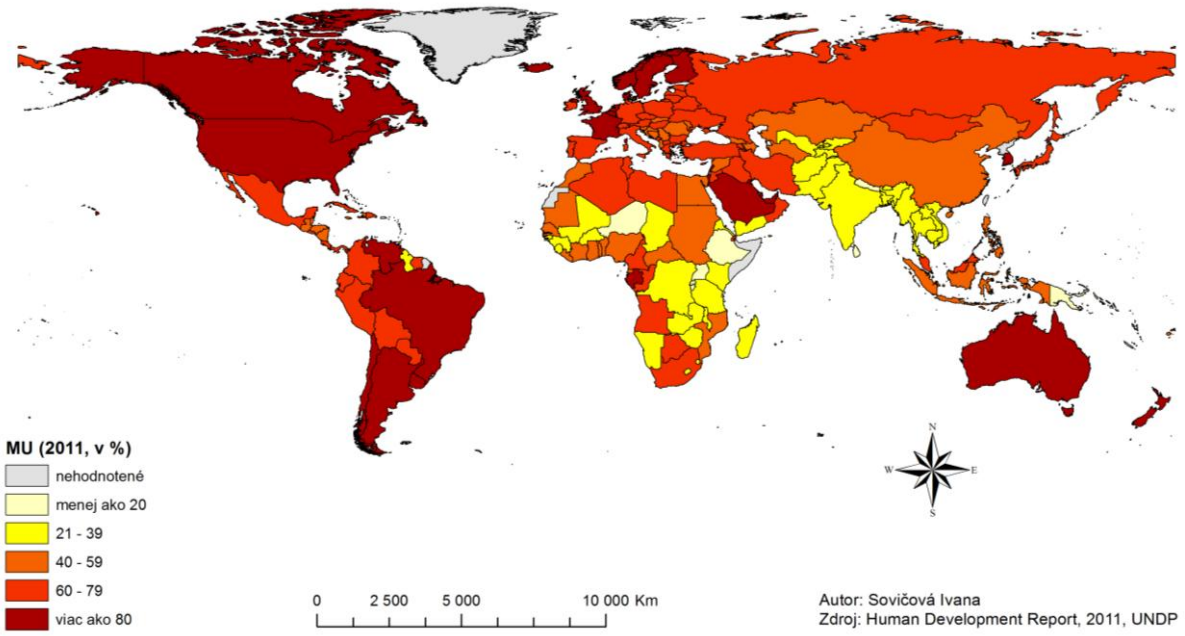

Mapa 1: Miera urbanizácie vo svete (2011)
Zdroj: HDR 2011

Z hľadiska priestorovej diferenciácie dosahujú maximálnu MU v roku 2011 (100%) najmä malé ostrovné, alebo mestské štáty, (Nauru, Singapur, Monako, Vatikán) alebo špeciálne administratívne regióny, či zámorské územia (Macau, Hong Kong, Gibraltár, Kajmanské ostrovy, Bermudy, Anguilla). Vysokú mieru urbanizácie (nad 90%) dosahujú tiež Kuvajt, Belgicko, Katar, Malta, Venezuela, Island, Uruguaj, Argentína a Izrael. Naopak najnižšiu mieru urbanizácie (pod 15%) dosahuje Srí Lanka, Trinidad a Tobago, Uganda, Papua Nová Guinea a Burundi (Mapa 1).

Pri analýze rebríčka HDI 2011 na globálnej úrovni dosahuje najvyšší index HDI Severná Amerika (0,910), nasleduje Európa a Oceánia (zhodne po 0,839), Latinská Amerika a Karibik (0,731), Ázia (0,645) a rebríček uzatvára Afrika (0,498). HDI pre svet dosiahol hodnotu 0,682. z hľadiska regionálnej diferenciácie dosiahli v roku 2011 najvyšší HDI spomedzi 187 hodnotených štátov sveta Nórsko (0,943) Austrália (0,929) a Holandsko rovnako aj USA (0,910). Slovensko s HDI 0,834 sa umiestnilo na 35. mieste a Česká republika na 27. mieste (0,865). Viaceré krajiny neboli do rebríčka zahrnuté – napr. Somálsko, Severná Kórea a niektoré miništáty v Európe a Oceánii – San Marino, Monako, Maršalove ostrovy, Nauru, Tuvalu. Najnižší HDI bol zaregistrovaný v Konžskej demokratickej republike (0,286) (Mapa 2). (HDR 2011).

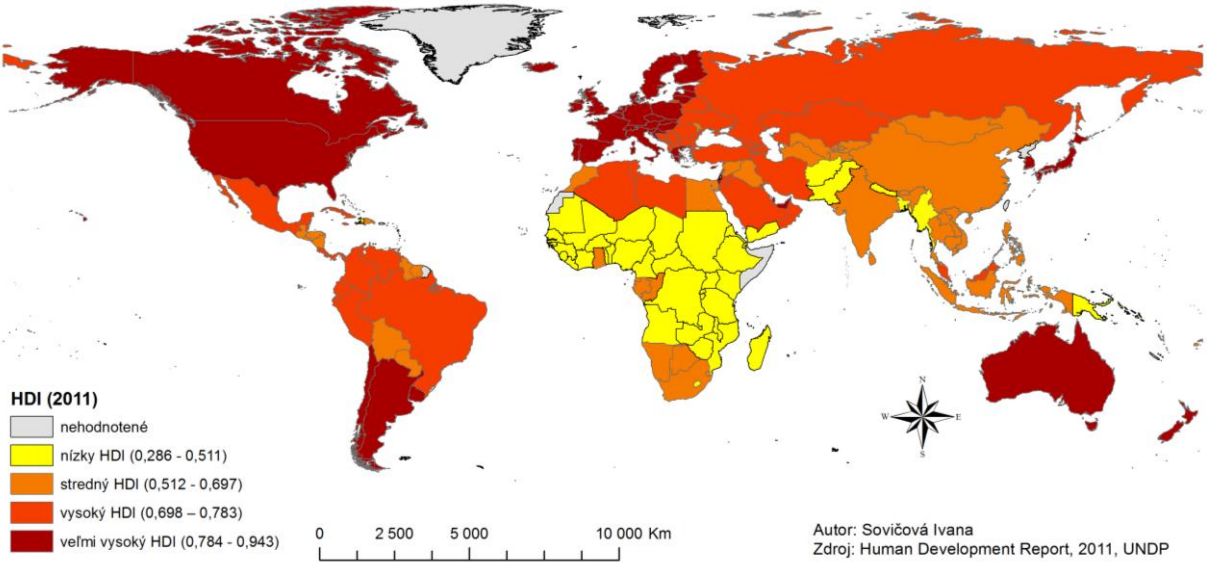

Mapa 2: Human Development Index (2011)
Zdroj: HDR 2011

Pri analýze úrovne HDP na obyv. v parite kúpnej sily (2009) je nutné poznamenať, že pre 14 krajín neboli dostupné dáta (Andorra, Bahamy, Bahrajn, Barbados, Brunej, Kuba, Kuvajt, Lichtenštajnsko, Mjanmarsko, Palestína, Omán, Palauské ostrovy, Surinam, Zimbabwe). Na čele hodnotených krajín rebríčka HDP na obyv. v parite kúpnej sily stojí Katar (91379 $), Luxembursko (83 820 $) a Spojené Arabské Emiráty (57 744 $). Naopak najnižšiu úroveň (pod 400 $) dosahujú najmä africké štáty: Konžská demokratická republika, Burundi a Libéria. Priemerná úroveň svetového HDP na obyv. v parite kúpnej sily predstavuje 10 715 $ (Mapa 3).

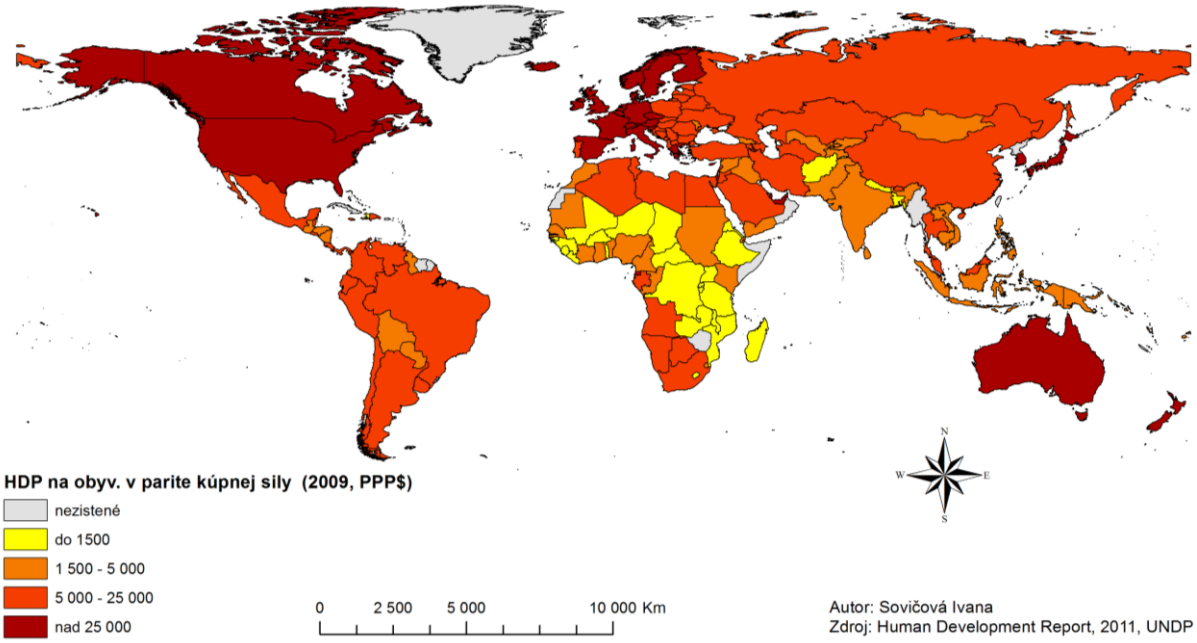

Mapa 3: HDP na obyv. v parite kúpnej sily (2009)

Zdroj: HDR 2011

Stav a vzťah vzájomnej závislosti vybraných indikátorov regionálneho rozvoja je možné vo všeobecnosti hodnotiť ako lineárny. s narastajúcou mierou urbanizácie rastie aj HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (Graf 1). Významným efektom sa javí usporiadanie štátov na základe indexu HDI, kde pozorujeme lokalizáciu jednotlivých kategórií HDI do pomerne ľahko identifikovateľných a ohraničených areálov (Graf 1). Je však možné badať niekoľko prípadov vychýlenia sa od predkladaného teoretického modelu, ktoré môžeme rozdeliť do základných skupín:

a) nízka MU; vysoký HDI, vysoké HDP na obyv.:

   Ide napr. o ekonomicky najvýkonnejší ostrovný štát Karibiku - Trinidad a Tobago (A), ktorý napriek veľmi nízkej miere urbanizácie (14,2%) dosahuje vysokú hodnotu HDP na obyv. (viac než 25 tis. $), za čo vďačí najmä ťažbe ropy, zemného plynu. Štát však tiež dosiahol reputáciu excelentného investičného miesta pre zahraničných investorov.

b) nízka MU, stredne vysoký HDI, vysoké HDP na obyv.:

   Rovníková Guinea (B), napriek svojej malej rozlohe, dosahuje mieru urbanizácie len necelých 40%, čo je spôsobené fyzicko-geografickými podmienkami (pestrá vertikálna a horizontálna členitosť). Avšak úroveň HDP nad 31 tis. USD. Naznačuje nerastné bohatstvo (zásoby ropy), pričom v poslednej dekáde sa Rovníková Guinea stala tretím najväčším subsaharským exportérom ropy. Napriek neočakávanému ekonomickému rozvoju krajiny, dosiahnutého vďaka ťažbe a exportu ropy, ktoré v posledných rokoch spôsobili masívny nárast vládnych príjmov, sa zlepšenie životnej úrovne jej obyvateľov vyvíja len veľmi pomaly.

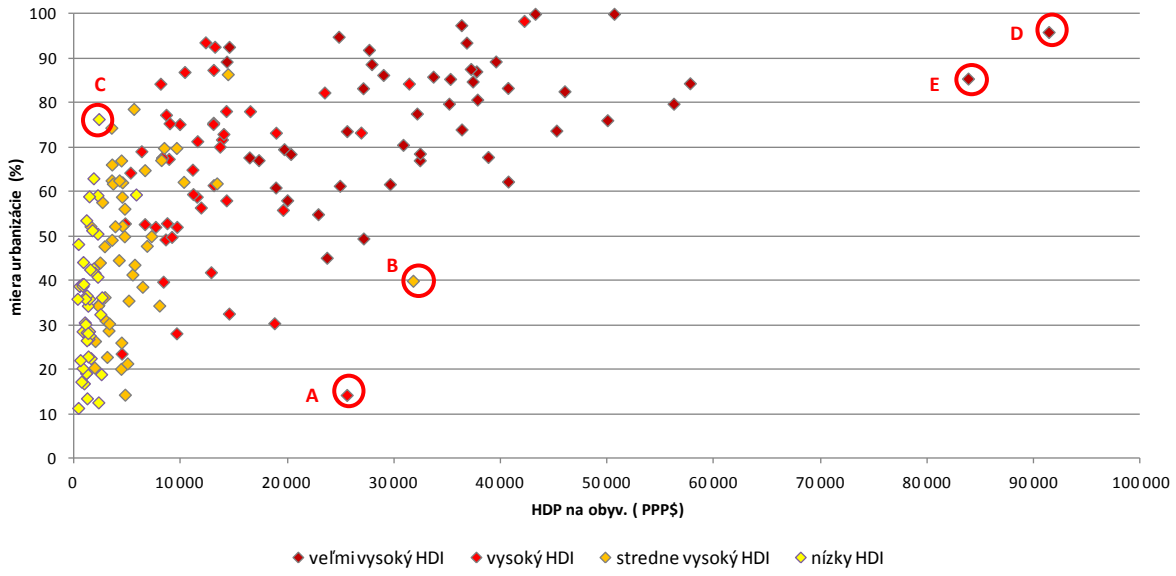

Graf 1: Vzťah medzi mierou urbanizácie (2011), HDP (2009) a HDI (2011)
Zdroj: HDR 2011

c) vysoká MU; nízky HDI, nízke HDP na obyv.:

Extrémnym prípadom je nepochybne Džibutsko (C), ktorého vysoká miera urbanizácie (76,3%) je spôsobená celkovou neveľkou rozlohou štátu, ktorá patrí medzi najmenšie na africkom kontinente.

d) vysoká MU; veľmi vysoký HDI, extrémne vysoké HDP na obyv.:

Zo skupiny hodnotených krajín tu patrí najmä Katar (D), ktorý taktiež profituje z ťažby a spracovania ropy a zemného plynu a jeho životná úroveň a stav rozvoja sú porovnateľné so západoeurópskymi krajinami. Až 84% všetkých mestských obyvateľov, zväčša prisťahovalcov, žije v dvoch mestách – v hlavnom mesta Dauhá a Ar Rayyan. Do tejto skupiny zaradzujeme aj Luxembursko (E), ktoré je po USA druhým najdôležitejším sídlom trhu s finančnými investičnými fondmi. v Luxembursku tiež majú svoje sídla významné spoločnosti zaoberajúce sa ekonomikou prostredníctvom internetu (Amazon.com, Apple Inc., eBay, Skype, Paypal, iTunes, AOL a i.)

Komparácia závislosti urbanizácie a ukazovateľov regionálneho rozvoja v rozvinutých a rozvojových krajinách

Medzi rozvinuté regióny (ev. viac rozvinuté) OSN zaradzuje všetky regióny v Európe, Severnej Amerike, Austrálii, na Novom Zélande, v Japonsku, pričom ide len o kategorizáciu pre uľahčenie štatistického porovnávania. Termín nemusí nutne naznačovať reálny dosiahnutý stupeň rozvoja. Naopak rozvojové regióny (ev. menej rozvinuté) zahŕňajú regióny Afriky, Ázie, Latinskej Ameriky a Karibiku spolu s Polynéziou, Mikronéziou a Melanéziu. OSN však samostatne vyčleňuje z poslednej kategórie aj ďalšiu skupinu – najmenej rozvinuté krajiny, kde je zaradených 49 krajín (33 z Afriky, 10 z Ázie, 1 z Latinskej Ameriky a Karibiku, 5 v Oceánii) (WUP 2011).

Pri vzájomnej komparácii miery urbanizácie (2010) je možné pozorovať výrazné diferenciácie, najviac rozvinuté regióny dosahujú 75,16% mestského obyvateľstva, menej rozvinuté regióny 45,08% a miera urbanizácie v najmenej rozvinutých krajinách je len 29,17%. z vývojového hľadiska pozorujeme do roku 2000 v najviac rozvinutých krajinách pokles tempa rastu miery urbanizácie, naopak v ostatných regiónoch sa tempo rastu zvyšuje, alebo sa drží na približne rovnakej úrovni. (Graf 2).

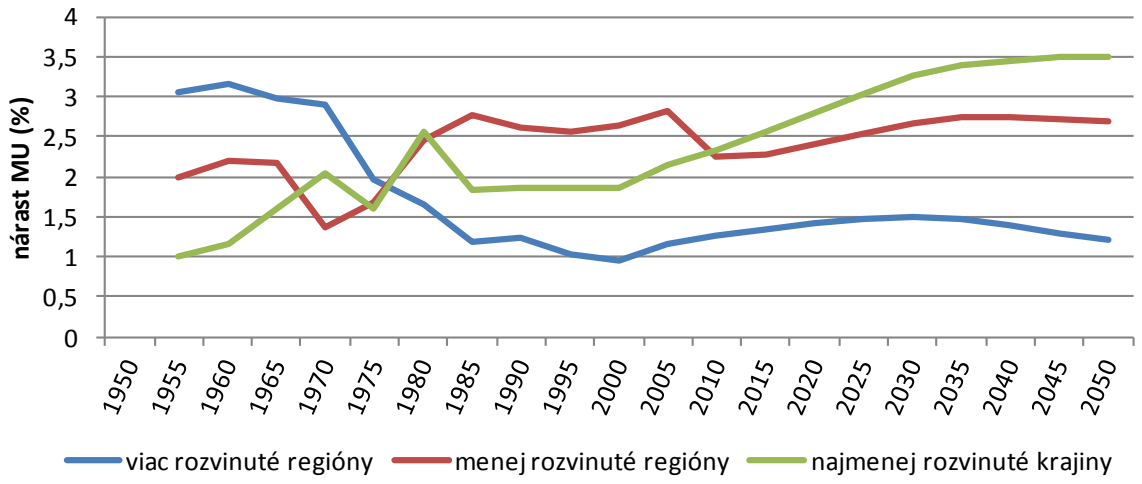

Graf 2: Vývoj zmien miery urbanizácie v regiónoch sveta (1950-2050)
Zdroj: WUP 2011

Pri porovnávaní vzťahu MU a HDP z pohľadu viac rozvinutých a menej rozvinutých regiónov (Graf 3) je možné si všimnúť výrazné sa prelínanie areálov kategórií, ako aj fakt, že táto kategorizácia je menej exaktná ako kategorizácia podľa indexov HDI (Graf 1). Prekvapivým z hľadiska tejto kategorizácie vychádza Katar (1), zaradený medzi menej rozvinuté regióny. Výrazným extrémom je tiež zaradenie Rovníkovej Guinei (2) (napriek faktu, že je to africký štát) do skupiny najmenej rozvinutých krajín.

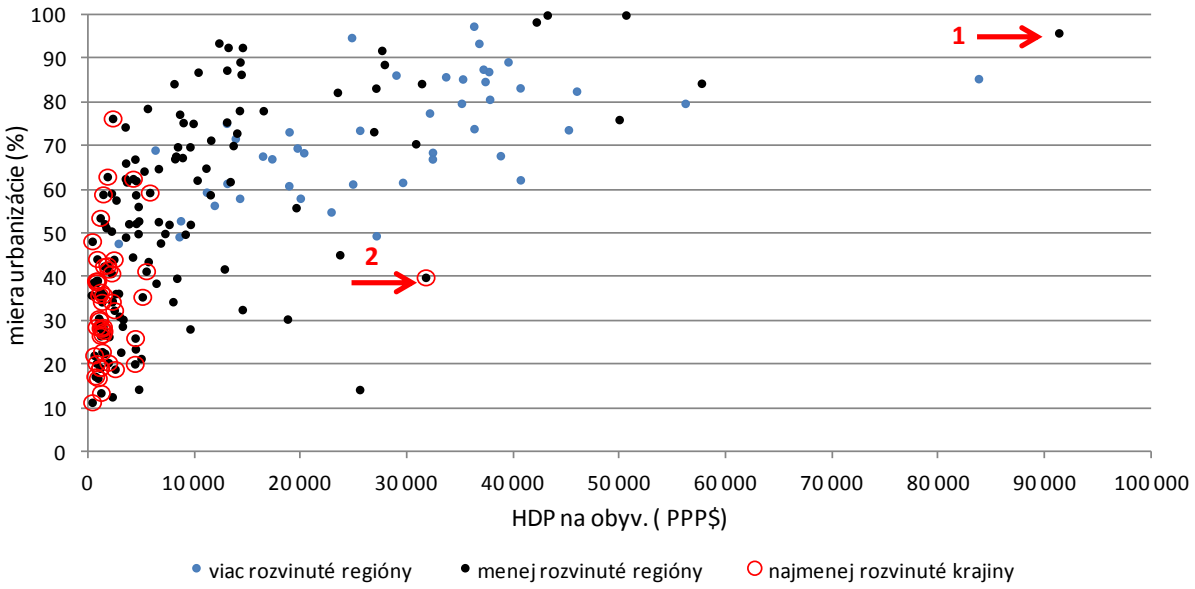

Graf 3: Vzťah medzi mierou urbanizácie (2011) a HDP (2009) v regiónoch sveta
Zdroj: WUP 2011

Prognózy vývoja urbanizácie

Vyrovnávanie sa s dôsledkami hospodárskej krízy je možné zaradiť do skupiny globálnych zmien dnešného sveta. Globálne zmeny sa realizujú na rôznych socioekonomických dimenziách. Pozorujeme postupný pokles západného sveta na svojej ekonomickej,

technologickej a politickej dôležitosti a svetovými lídrami sa v tomto smere stávajú ázijské krajiny, najmä Čína a India. Demografické globálne zmeny, ku ktorým radíme populačný rast, nárast MU, akoby geograficky kopírovali ekonomické a politické zmeny. Medzi rokmi 2011 až 2050 sa predpokladá nárast počtu obyvateľov o 2,3 mld., z dnešných 7 mld. na 9,3 mld. (UN 2011). Samozrejme s nárastom počtu obyvateľov bude rásť aj počet obyvateľov žijúcich v mestách (z 3,6 mld. v roku 2011 na 6,3 mld. v roku 2050). Populačný rast sa preto postupne stáva fenoménom mestských oblastí rozvojového sveta (Satterthwaite, 2007).

Zastávame názor, že viac rozvinuté krajiny sa v súčasnosti nachádzajú blízko maxima možnej miery urbanizácie, preto výrazné tempá rastu nie je v najbližších desaťročiach možné očakávať (Graf 2). Na druhej strane, naštartovanie ekonomík menej rozvinutých krajín má výrazný pozitívny vplyv aj na nárast miery urbanizácie. Najvýraznejšie tempá rastu MU sa po roku 2015 predpokladajú v najmenej rozvinutých krajinách, kde každých 5 rokov stúpne MU o 3-3,5% rádovo (Graf 2).

Z priestorového hľadiska je možné tieto vysoké prírastky miery urbanizácie sledovať najmä v Afrike a Ázii (nárast viac než 20%). Naopak minimálny nárast miery urbanizácie je predpokladaný v Oceánii (len necelých 6%). Z hľadiska regionálnej analýzy je predpoklad, že medzi rokmi 2000 – 2050 vzrastie počet obyvateľov v mestách Číny až o 98% a v mestách Indie o 70%. Ďalšími krajinami, v ktorých sa očakáva výrazný nárast miery urbanizácie sú: Bangladéš (78%), Indonézia (72%), Tanzánia (62%), Pakistan, Konžská demokratická republika (59%) (WUP 2011, s. 14).

ZÁVER

Svet prekonáva v každom historickom období istú vlnu urbanizácie. Pred rokom 2010 to bola jedna z najrozsiahlejších vĺn v histórii. Rok 2010 predstavuje míľnik z hľadiska osídlenia ľudstva, prekročenie pomyselnej hranice - 50% svetovej miery urbanizácie. Rok 2011 je zase rokom, kedy na Zemi žije už viac než 7 mld. ľudí. Miera urbanizácie je do istej miery schopná indikovať regionálny rozvoj. Pri analýze vzťahu medzi mierou urbanizácie a ukazovateľom HDP na obyv. v parite kúpnej sily sme zistili, že je možné načrtnúť model, ktorý je lineárny. Čiže s narastajúcou mierou urbanizácie rastie aj HDP, avšak to platí pri zohľadnení príslušnosti štátu k danej kategórii podľa HDI (Human Development Index). Z pohľadu viac rozvinutých a menej rozvinutých regiónov je možné určitý model načrtnúť len do istej miery, pretože areály výskytu jednotlivých štátov týchto dvoch/troch kategórií sa vzájomne prelínajú. Dokonca je možné tejto štatistickej kategórii OSN vytknúť zopár extrémnych prípadov neprislušnosti do danej kategórie (prípad Kataru, Rovníkovej Guiney a i.). Pri načrtnutí prognózy ďalšieho vývoja miery urbanizácie je potrebné zohľadniť fakt, že súčasné vyspelé krajiny sa už nachádzajú pri pomyselnom maxime rastu miery urbanizácie a nie je možné očakávať výrazné prírastky. Naopak v menej rozvinutých krajinách (Afriky a Ázie) sa v nasledujúcich štyroch desaťročiach očakáva extrémny nárast miery urbanizácie, a sledujúc aktuálne trendy presunu ekonomickej, politickej a technologickej dôležitosti najmä do ázijských krajín, pôjde nárast ruka v ruke s ekonomickým rozvojom.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu č. GaPU 2/6/2012: Výskum brownfields ako novej príležitosti rozvoja východoslovenského rozvojového pólu dvojice miest Košice a Prešov. Vedúci projektu – Mgr. Ivana Sovičová a grantového projektu VEGA

č.1/0325/12 *Dynamika intraurbánnych štruktúr na Slovensku v prvom decéniu 21. storočia. Vedúci projektu – prof. RNDr. René Matlovič, PhD.*

Literatúra

[1] BAGINOVÁ, M. Pražský model OSN. II. Výbor VS. Urbanizace. Praha: Asociácia pre medzinárodné otázky, 2008. 12 s.

[2] BAUMAN, Z. Globalizace. Důsledky pro člověka. Praha: Mladá fronta, 1999. 157 s. ISBN 80-204-0817-7

[3] BELAJOVÁ, A., FÁZIKOVÁ, M. Regionálna ekonomika. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2005. ISBN 80-8069-513-X.

[4] CZERNY, M. Globalizacja a rozwoj. Warszawa: PWN, 2005. 240 s.

[5] SATTERTHWAITHE, D. The transition to a predominantly urban world and its underpinnings. International Institute for Environment and Development. Human Settlements Discussion Paper Series, 2007.

[6] HDR. Human Development Report. UNDP. United Nations Development Programme 2011. URL <http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>. [cit. 8. 7. 2012].

[7] HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J., Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha-Litomyšl: Paseka 2002. 352 s. Dostupné na WWW <http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0CEUQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.vscht.cz%2Fdocument.php%3FdocId%3D3782&ei=4EEyUManF8HQtAaBhYHwAg&usg=AFQjCNGYWUUWxru7uKsSBdaOs58HQ6h2Mw&sig2=75p-BnQjAWNRrNAUyNXuyA>.[cit. 20. 7. 2012].

[8] JOHNSTON, R.J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., eds. The Dictionary of Human Geography, fourth edition, Oxford: Blackwell Publishers, 2000. p. 883-4

[9] KOŁODKO, G. W. Wędrujący świat. Proszyński i S-ka, Warszawa, 2008. 440 s.

[10] MATLOVIČ, R. Teórie regionálního rozvoja. 2010, s. 90-170 In MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R., a kol.: Regionálny rozvoj pre geografov. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2010. 717 s. ISBN 978-80-555-0065-2.

[11] MIHÓK, P. Alternatívy urania úrovne rozvoja regiónov a ich aplikácia v regionálnej politike Európskej únie. Dizertační práca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. 204 s.

[12] TVRDOŇ, J. 1995. Meranie regionálneho rozvoja. In: TVRDOŇ, J., HAMALOVÁ, M., ŽÁRSKA, E. 1995. Regionálny rozvoj. Bratislava: Ekonóm, 1995, s. 83 - 99. ISBN 80-225-0671-0.

[13] UCB (University of California, Berkeley). The World 's Metropolitan Areas, International Urban Research, - Los Angeles, 1959

[14] UN (United Nations). Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects: The 2010 Revision, 2011, New York. URL <http://esa.un.org/wpp/unpp/panel_population.htm>. [cit. 9. 8. 2012].

[15] WORLD BANK: Gross domestic product 2010, PPP. World Bank. World Development Indicators diabase. 2011. 4 s. Dostupné na WWW <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP_PPP.pdf>. [cit. 5. 7. 2012].

[16] WUP 2011. World Urbanization Prospect. The 2011 Revision. Highlights. New York: United Nations. 2012. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. 33 s. Dostupné na WWW <http://esa.un.org/unup/pdf/WUP2011_Highlights.pdf>.[cit. 19. 7. 2012].

URBANIZATION AND REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

Urbanization as a relevant process of the development of cities in the world is examined in the context of global changes, such as world population growth, increase in the rate of urbanization, the movement of political, economic and technological importance into the Asian countries. Urbanization can be considered as one of the important indicators of regional development. The rate of urbanization is analyzed in the paper on the global, as well as regional level. Considering the multidimensional nature of regional development, we have chosen to analyse and examine the correlation (or interrelation) based on HDI (Human Development Index) and GDP per capita in purchasing power parity. Evaluating the relations we have found that there is a linear relationship between observable rate of urbanization, HDI and GDP. Thus, with the increasing rate of urbanization GDP is growing, but this is true only of the country with regard to its category according to HDI (Human Development Index). In terms of the more developed and less developed regions, it is possible to outline a model only to some extent, because the areas of these two / three categories are mutually intertwined.

Key words: regional development, urbanization, developed and developing country, urbanization rate, GDP, HDI

KREATIVITA, KREATIVNÍ TŘÍDA A KREATIVNÍ KAPITÁL

František Murgaš

Katedra geografie Technická univerzita Liberec

Studentská 1402/2, Liberec I-Staré Město, 46001 Liberec 1

fmtren@gmail.com

Abstrakt: Cílem příspěvku je nástin konceptu kreativní třídy, kreativity a kreativního kapitálu. Richard Florida (2002), autor konceptu, jej považuje za klíčový prvek současného socio-ekonomického rozvoje. Koncept kreativity a jeho kvantifikace v podobě Indexu kreativity 3T a Indexu Euro-kreativity byly podrobeny ostré kritice. Z axiologického hlediska pravděpodobně nejvýraznější charakteristikou kreativní třídy je souběžně také destrukce sociálního kapitálu kreativních lidí a jeho nahrazení kreativním kapitálem. Vzestup kreativní třídy probíhá paralelně s implozí hodnot. Florida na to reaguje vágně s konstatováním, že ne všechny socioekonomické změny, provázející vzestup kreativní třídy budou mít pozitivní vliv na společnost.

Klíčová slova: Koncept kreativní třídy, kreativita, kreativní kapitál, konceptu kreativní třídy

1. Úvod

V posledním desetiletí vyvolala velkou pozornost kniha Američana Richarda Floridy, působícího na University of Toronto, *The Rise of the Creative Class and How It´s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* (Florida, 2002c). Její podstatou je konstatování klíčového postavení talentovaných lidí, obdařených kreativitou v současném sociálním, ekonomickém a urbánním rozvoji, protože tento rozvoj se opírá o kreativitu jako o svoji hlavní složku. Autor formuluje koncept ekonomicky chápané kreativní třídy, tvořené kreativním jádrem a kreativními profesionály. Úroveň kreativity měří ve velkoměstech a státech USA Indexem kreativity 3T, o několik let jako spoluautor ve vybraných evropských zemích Indexem euro-kreativity (Florida a Tinagli 2004). Jedním z indikátorů je gay index, což bylo přijato výrazně kontroverzně. Index kreativity 3T byl vypracován pro kraje České republiky (Kloudová 2009). Jednou z nejdůležitějších premis konceptu kreativní třídy je destrukce sociálního kapitálu jako nevyhnutnosti umožňující rozvoj kapitálu kreativního.

Floridův koncept byl podroben silné kritice (Clark 2003, Hansen a Nedomysl 2009) vyvracející jeho podstatu. Bez ohledu na to, Floridovou zásluhou se fenomén kreativity stal důležitou součástí vědeckého, politického i veřejného diskursu a byl dále aplikován v konceptech kreativní ekonomiky nebo kreativních městech. Funkci kreativity jako určujícího prvku současného sociálního a ekonomického rozvoje nikdo nezpochybňuje. Z geografického aspektu je důležitý výrazný prostorový kontext jak původního konceptu kreativní třídy, tak jeho aplikací. Cílem příspěvku je popis kreativity, konceptu kreativní třídy a jeho kritiky a kreativního kapitálu, a to z geografického aspektu.

2. Kreativita

Kreativita, synonymicky tvořivost, je mentální kognitivní proces, podle převládajícího vědeckého názoru je „přinejmenším částečně oborově specifická (Franková 2011, s. 33). Nositelem kreativity je člověk, jejím kriteriem je originalita. Panuje obecná shoda v tom, že kreativita se nerovná inteligenci, zároveň si však nadprůměrnou inteligenci vyžaduje (Dacey a Lennon, 2000). Rozdíl mezi kreativitou a inteligencí nejlépe ilustruje rozdílné myšlení. v kreativitě se uplatňuje divergentní myšlení, jehož podstatou je nalézání nového (myšlenek, nápadů). v inteligenci je nevyhnutné najít správné (nejvhodnější) řešení problému, na to je potřebné konvergentní myšlení. Ve výzkumu kreativity nepanuje shoda v tom, jestli je kreativita v člověku, procesu nebo produktu (Franková 2011). v souvislosti s kreativitou lze odlišit její „západní“ vnímání jako nástroje řešení problémů a „východní“ vnímaní jako způsobu osobní realizace, nezávislé na komerčním využití (Westwood a Low 2003).

Florida nepřináší vlastní definici kreativity, uvádí definici z Websterova slovníku: „Kreativita je kvalita kreativního bytí nebo schopnost být kreativní“ (Merriam-Webster on line). Podle Žáka (2004, s. 34): „Kreativita je jedna ze základních psychologických potencialit člověka […] Psychologie považuje za kreativní také chování, uvažování a myšlení, které splňuje následující kriteria: (1) originalita, (2) správnost, (3) aplikovatelnost (4) hodnota – přínos.“ z ekonomického aspektu je kreativita „Schopnost tvořit, přicházet s novými nápady. Je projevem lidské inteligence ve spojení se znalostmi a kreativním myšlením. Lidská kreativita se může projevovat v oblasti vědecké, ekonomické nebo umělecké“ (Kloudová 2010, s. 25).

„Kreativita je jeden z hlavních základů moderní civilizace. Porozumění kreativitě je podstatným komponentem humánní geografie a zvlášť ekonomické geografie. […] Řada změn v humánním geografickém prostředí může být, na různém stupni, spojena se zodpovídajícími změnami v původu nebo směrování lidské kreativity“ (Currah 2009, s. 327). Florida a Tinagli (2004) považují současnost za *věk kreativity.* v lidské historii byla motorem růstu inteligence jako schopnost učit se a využívat získané znalosti. v blízké budoucnosti jej nahradí kreativita jako schopnost tvořit nové poznatky (Dacey a Lennon, 2000). Člověk kreativní je nazýván *homo creator,* společnost, vytvářející optimální podmínky pro rozvoj kreativity je považována za *kreatogenní* (creativogenic society).

3. Koncept kreativní třídy a jeho kritika

Autorem, který jako první přišel s myšlenkou kreativity jako motoru ekonomického růstu, byl John Howkins v práci *The Creative Economy. How People Make Money from Ideas* (Howkins 2001). Celosvětovou pozornost v souvislosti s kreativitou však vzbudila až kniha Richarda Floridy *The Rise of the Creative Class and How It´s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* (Florida 2002c). Její podstatou je konstatování klíčového postavení talentovaných lidí, obdařených kreativitou, v současném sociálním, ekonomickém a urbánním rozvoji, protože tento rozvoj se opírá o kreativitu jako o svoji hlavní složku. Kreativní lidé vytvářejí novou, ekonomicky chápanou kreativní třídu, která svoje privilegované postavení odvozuje od tvořivých schopností svých členů. Kreativní třídu možno rozdělit do dvou typů: *kreativní jádro*, kam patří architekti, programátoři, inženýři, dizajnéři, přírodovědci, umělci, učitelé a *kreativní profesionálové*, kterými jsou finančníci, právníci, manažeři, lékaři, obchodníci. Důležitým rysem kreativní třídy je její vysoká mobilita. Kreativitu měří Florida indexem kreativity (Creativity Index) 3T s doménami Talent, Technologie a Tolerance. *Talent* obsahuje dva indikátory: lidský kapitál, kreativní třídu,

Technologie dva indikátory: inovace, hi-tech, *Tolerance* je měřená „Composite Diversity Indexem“ se třemi indikátory: gay indexem vyjadřujícím zastoupení gayů v regionu na celkovém počtu obyvatel regionu, indexem bohémů (Bohemian Index) vyjadřujícím populaci regionu s uměleckým zaměřením a indexem imigrace (Melting pot Index) vyjadřujícím procento imigrantů v regionu. Počet členů kreativní třídy v USA se v průběhu 20. století zvýšil z 3 mil. v roku 1900 na 38, 3 mil. v roku 2000, co představovalo asi třetinu pracovní síly, a tihle kreativní pracovníci vydělávali 50 % mezd. Mzda kreativního pracovníka představuje zároveň dvojnásobek průměrné mzdy pracovníka v sektoru služeb. Nárůst počtu členů kreativní třídy si vyžádala potřeba investic do vědy a výzkumu. Tyto investice vzrostli z 5 mld. dolarů začátkem 50. let na víc jak 250 mld. dolarů v roku 2000. Výsledkem uvedených investic bol exponenciální nárůst počtu patentů (Florida 2002c). Index 3T Florida spolu s Irene Tinagli upravily na podmínky evropských zemí (Euro-Creativity Index). v Indexu tolerance původní indikátory nahradili indikátor postojů, indikátor hodnot a indikátor sebevyjádření (Florida a Tinagli, 2004). Koncept kreativní třídy byl dále rozvinut do konceptu kreativního města, koncept kreativní ekonomiky byl rozšířen do kreativních odvětví (creative industries).

V konceptu kreativní třídy je důležitý jeho prostorový aspekt. Florida nahrazuje tradiční lokalizační teorie, založené na blízkosti zdrojů surovin, energií a dobré dopravní dostupnosti i novější lokalizační teorie, založené na získávání investičních zdrojů a tvorbě pracovních příležitostí. Kreativní lidé se stěhují do kreativních center s hi-tech průmyslem, podněcujícím kreativitu a inovativnost. To vyvrací ideu „smrti geografie“ v konceptu nové ekonomiky. Florida odmítá myšlenky Kevina Kellyho, formulované v práci *New Rules for the New Economy* (Kelly 1998), podle kterých se ekonomické vztahy budou odehrávat ve virtuálním prostoru, a teda je jedno, kde člověk žije. Podle autora konceptu kreativní třídy se kreativní lidé stěhují a žijí v kreativních centrech, co se výrazně projevuje v sídelních preferencích. Jediným akceptovaným lokalizačním faktorem pro kreativní třídu je existence univerzity, to však není postačující podmínka, univerzita musí být doplněna o komunitu úspěšných podnikatelů, business angels a rizikových investorů. Na to, aby se centra stala kreativními, potřebují navíc bohémy, přistěhovalce a homosexuálně orientované lidi. Význam přistěhovalců, kteří svou odvahou odejít z vlasti a změnit svůj život a kteří jsou v kreativní třídě ceněni, Florida ilustruje na příkladu Silicon Valley. Po roce 1995 třetinu firem, založených v tomhle kalifornském technologickém středisku založili právě přistěhovalci. (Florida 2002c).

Floridův koncept kreativní třídy byl podroben výrazné kritice. Terry Clark ve své studii zkoumal stejná statistická data, jaké použil Florida (2002c) a došel k výsledkům o žádné, resp. téměř nulové korelaci percentuálního zastoupení homosexuálů a hi-tech růstu, což zpochybňuje podstatu Floridových tvrzení (Clark 2003). Hansen a Niedomysl (2009) na příkladu migrace kreativní třídy ve Švédsku empiricky dokazují, že migranti upřednostňují výběr práce před výběrem místa, což vyvrací Floridův postulát o prioritě místa[14]. Kritice byl podroben také Euro-creativity index (Florida a Tinagli, 2004) z důvodu problematičnosti přenesení metodiky, použité pro reálie Spojených států do zcela jiného evropského kulturního a geografického kontextu (Murgaš 2011a).

Z axiologického hlediska se v souvislosti se vzestupem kreativní třídy stává mimořádně závažnou souběžná destrukce sociálního kapitálu kreativních lidí a jeho nahrazení kreativním

[14] O kritice konceptu kreativní třídy včetně kritiky českými autory podrobněji viz Murgaš (2011a).

kapitálem. Vzestup kreativní třídy probíhá paralelně s implozí hodnot západní civilizace. Život kreativních lidí bez závazků ke komukoliv a čemukoliv je neukotveným životem, povrchním a osamělým. Florida na to reaguje vágně s konstatováním, že ne všechny socioekonomické změny, provázející vzestup kreativní třídy budou mít pozitivní vliv na společnost. Sociální kapitál s tradičními vazbami autor konceptu kreativity odmítá s odůvodněním, že tlumí kreativitu.

Se zásadně odlišným přístupem ke konceptu kreativity, vypracovaným pro podmínky ekonomiky asijských zemí a lišícím se od Floridova chápaní, přišli Hui et al. (2005). Jejich model *Indexu kreativity 5C* vychází ze čtyř kapitálů: s*trukturálního/institucionálního*, *lidského*, *sociálního* a *kulturního* a z *výstupů kreativity* (outcomes of creativity). Výrazná odlišnost jejich přístupu spočívá v zařazení sociálního kapitálu.

Odmítnutí konceptu kreativní třídy jako nevědeckého v podobě, jak jí formuloval Florida, logicky následně vyvolává otázku o relevanci kreativity. Tento kognitivní proces v spojení s tvorbou a difuzí inovací je obecně akceptován jako jeden z klíčových prvků současného socio-ekonomického rozvoje. Zda dojde k oživení konceptu kreativity v jiné než „Floridově“ podobě, a to se zahrnutím sociálního kapitálu (Hui et al. 2005) nebo se stane dominantním studium tvorby tacitních znalostí a jejich šíření (spillovers) ukáže budoucnost.

4. Kreativní kapitál

Z geografického hlediska je třeba se ptát: Je geografické studium procesu kreativity odůvodněné? Odpověď je: není. Geografie nemá nástroje na studium prostorové diferenciace mentálních kognitivních procesů, ke kterým patří kreativita. Geografy zajímá prostorový kontext kreativního člověka jako nositele (subjektu) kreativity, v mysli kterého probíhá kreativní proces. Druhou podobu zájmu geografů představuje výstup z procesu kreativity, jenž představuje kreativní produkt. Geografický aspekt byl výrazně přítomen v konceptu kreativní třídy, a to od jeho vzniku. Počátky Floridova zájmu o kreativitu lze najít v jeho geograficky orientovaných článcích *Bohemia and economic geography,* (Florida 2002a) a The *Economic Geography of Talent* (Florida 2002b).

Dacey a Lennonová rozlišují biologické, psychologické, sociální faktory kreativity a jejich integraci (Dacey a Lennon, 2000). To, co geografy zajímá, jsou vlastnosti sociálního prostředí, generující kreativitu a zároveň zpětný vliv kreativity na toto prostředí, v terminologii uvedených autorů sociální faktory kreativity plus výstupy kreativity (kreativní produkty), spolu tvořící kreativní kapitál. Kreativní kapitál lze považovat za druh kapitálu, stejně jako kapitál lidský, sociální, kulturní, politický, ekonomický atd.

Z ekonomického aspektu je kreativní kapitál kapitálem firmy (Matthews 2008). Florida (2002 c) kreativní kapitál řadí k základním kapitálům, spolu s kapitálem lidským, sociálním a fyzickým. v geografii kreativní kapitál je hodnotou vztaženou k místu (městu) nebo regionu (vnitrostátní jednotce, státu), tedy tomu, co je měřeno jako Creativity Index ve vztahu k městům nebo státům USA (Florida 2002c), jako Euro-creativity Index ve vztahu k evropským státům (Florida a Tinagli 2004), Index kreativity 3T v krajích České republiky (Kloudová 2009) nebo Index kreativity v krajích Slovenska (Murgaš a Ševčíková, 2011). Toto chápání umožňuje geografické studium kreativního kapitálu v podobě sociálních a ekonomických faktorů, kreativitu generujících a kreativitou zpětně ovlivňovaných. Hodnoty

kreativního kapitálu lze měřit v podobě jeho domén a indikátorů, podobně jako u lidského kapitálu, sociálního kapitálu nebo kvality života.

Přínos geografického studia kreativního kapitálu je v studiu struktury jeho prostorových vazeb a prvků a procesů tuto strukturu ovlivňujících. Z nejdůležitějších lze identifikovat lidský a sociální kapitál a znalosti, zejména tacitní s procesy jejich šíření (Murgaš 2011b).

5. Závěr

Cílem příspěvku byl popis kreativity, konceptu kreativní třídy a jeho kritiky a kreativního kapitálu. Konceptualizace kreativní třídy vychází z kreativity jako klíčového prvku současného sociálního a ekonomického rozvoje. Z axiologického hlediska je mimořádně závažnou destrukce sociálního kapitálu kreativní třídou. Floridův koncept byl podroben ostré kritice, zpochybňující nebo vyvracející jeho podstatu. Výsledkem je poznání nevědeckosti konceptu kreativity, na druhé straně však kreativita jako kognitivní proces v spojení s tvorbou a difuzí inovací je obecně akceptována jako jeden z klíčových prvků současného socio-ekonomického rozvoje. Možné řešení této ambivalence z geografického aspektu jsou v zásadě dvě. Prvním je studium sociálních faktorů kreativity (Dacey a Lennon 2000) v podobě kreativního kapitálu ve smyslu Hui et al. (2005), tj. včetně sociálního kapitálu jako jednoho z indikátorů. Druhým je studium tvorby tacitních znalostí a jejich šíření (spillovers).

Literatura

[1] CLARK, T. N. (2003). Urban Amenities: Lakes, Opera, and Juice Bars Do They Drive Development? *Research in Urban Policy*, vol 9: 103-140. [online] [Citováno 2010-03-03] Dostupné z <http://www.coolcities.com/useruploads/files/UrbanAmeneties.pdf>.

[2] CURRAH, A. (2009). Creativity. In Kitchin, R., Thrift, N. (eds.) *International encyclopedia of human geography*. p. 327-333. Elsevier (Amsterdam).

[3] DACEY, J. S., LENNON, K. H. (2000) *Kreativita*. Grada Publishing (Praha).

[4] FLORIDA, R. (2002a). Bohemia and economic geography. *Journal of Economic Geography,* 2 (1): 55-71.

[5] FLORIDA, R. (2002b). The Economic Geography of Talent. *Annals of the Association of American Geographers*, 92 (4): 743-755. [on line] [citováno 2010-01-07] Dostupné z <http://www.informaworld.com/smpp/95829685-48759114/content~content=a788921239~db=all~order=page>.

[6] FLORIDA, R. (2002c). The Rise of Creative Class: And How It´s Transforming Work, Leisure and Everyday Life. Basic Book (New York).

[7] FLORIDA, R., GOODNIGT, J. (2005) Managing for creativity. *Harvard Business Review*, 7, [on line] [citováno 2010-01-07] Dostupné z <http://www.hbr.org/managing-for-creativity/a r/1.

[8] FLORIDA, R., TINAGLI, I. (2004). *Europe in the creative age*. New York & London: Alfred P. Sloan Foundation &Demos.

[9] FRANKOVÁ, E. (2011) *Kreativita a inovace v organizaci*. Grada Publishing (Praha).

[10] HANSEN, H. K., NIEDOMYSL, T. (2008) Migration of the creative class: evidence from Sweden. *Journal of economic geography* 9 (2): 191-206.

[11] HOWKINS, J. (2001). The Creative Economy. How People Make Money from Ideas. Penguin Books (London).

[12] HUI, D., Chung-kung NG, Mok, P. (2005). A *Study on Creativity Index*. Hong Kong: (Home Affairs Bureau, The Hong Kong Special Administrative Region Government). [online] [Citováno2009-07-08] Dostupné z <http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/Hui.pdf>.

[13] KELLY, K. (1998). *New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world.* Penguin Books (New York).

[14] KLOUDOVÁ, J. (2009). Kreativní ekonomika a její měření. *Ekonomický časopis.* 57, (3): 247-262.

[15] KLOUDOVÁ, J. (2010). Kreativní ekonomika a vymezení pojmů. In Kloudová, J. a kol.: *Kreativní ekonomika, trendy, výzvy, příležitosti*, s. 21-44. Grada Publishing (Praha).

[16] MATTHEWS, J. S. (2008) Developing Creative Capital: What can we learn from the workplace? In *Proceedings Creative Value: Between Commerce and Commons,* Brisbane. [on line] [citováno 2012-07-27] Dostupné z <http://www.eprints.qut.edu.au/15772/15772.pdf.

[17] MERRIAM-WEBSTER (20O2). *Creativity.* [on line] [citováno 2012-08-11] Dostupné z <http://merriam-webster.com/dictionary/creativity.

[18] MURGAŠ, F. (2011a) Kreatívna trieda, kreatívna ekonomika a múdra spoločnosť ako riešenie ich kontroverznosti. *Creative and Knowledge Society,* 1, (2): 120-140.

[19] MURGAŠ, F. (2011b) Znalostná ekonomika, tacitné znalosti, spillovers znalostí a ľudský kapitál. In Lőster, T., Langhamrová, J. (eds.) *RELIK 2011: Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti.* Sborník z konference s mezinárodní účastí, Praha, 5. a 6. 12. 2011, Slaný (Melandrium). CD ROM.

[20] MURGAŠ, F., ŠEVČÍKOVÁ, M. (2011) Geografický prístup k meraniu kreatívneho kapitálu. Prípadová štúdia: Index kreatívneho kapitálu Slovenska. *Creative and Knowledge Society,* 1, (2): 37-56.

[21] WESTWOOD, R., LOW, D. R. (2003) The multicultural muse: culture, creativity and innovation. *International Journal of Cross-Cultural Management*, 3(2): 235-259.

[22] ŽÁK, P. (2004) *Kreativita a její rozvoj*. Computer Press (Brno).

CREATIVITY, CREATIVE CLASS, AND CREATIVE CAPITAL

The purpose of the article is briefly introduces the notion of the concept of creative class, creativity and creative capital that are considered by Richard Florida (2002) as the driving force of the current social and economic development. The concept of creativity and it quantification in form the Creative Class Index 3T and Euro-Creativity Index were submitted to strong critique. From point of view of axiology probably the most significant characteristic of the creative class is its accompanying destruction of the social capital of creative people and it substitution of the creative capital. The rise of creative class takes place in parallel with

the implosion of values. To this Florida expresses rather vague attitude by a statement that all socio-economic changes that accompany the rise of the creative class will have no favorable impact on society.

Key words: Concept of creative class, creativity, creative capital, critique of the concept of creative class

REGIONÁLNA IDENTITA V SLOVENSKO-POĽSKOM POHRANIČÍ
REGIONAL IDENTITY OF THE SLOVAK-POLISH BORDER REGION

Richard Nikischer

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF, Univerzita Karlova v Praze. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

KSGRR PřF UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2

richard.nikischer@soc.cas.cz

Abstrakt: Príspevok informuje o rozbiehajúcom sa projekte výskumu regionálnej identity slovensko-poľského pohraničného regiónu. Výskum regionálnej identity záujmového územia spočíva v štúdiu jej dvoch základných zložiek - identity obyvateľstva slovensko-poľského pohraničného regiónu a identity samotného regiónu ako sociálno-ekonomickej štruktúry, nadväzujúc na Paasiho koncept inštitucionalizácie regiónov. Príspevok pojednáva o vzájomnom prepojení troch elementov – identít, regiónov a hraníc, pričom na zreteľ bere najmä zložitú stratifikáciu a pluralitu regionálnej identity v pohraničnom priestore.

Kľúčové slová: regionálna identita, slovensko-poľský pohraničný región, inštitucionalizácia regiónu, identita regiónu, identita obyvateľstva.

ÚVOD

Nevyhnutnosť vzťahu človeka a priestoru sa prejavuje aj v základnej potrebe každého človeka – potrebe životného priestoru. Ľudia odjakživa pociťovali potrebu získavať pod svoju kontrolu zdroje, ktoré boli nevyhnutné k napĺňaniu ich životných potrieb. Podobne aj pre národ, pre organizovanú spoločnosť sledujúcu napĺňanie vlastných kolektívnych cieľov, je zvrchovaná kontrola nad časťou geografického priestoru nevyhnutnou podmienkou determinujúcou jeho existenciu. Dialektický vzťah medzi spoločnosťou a priestorom vyústil do stavu, v ktorom každé miesto a každý región má v očiach spoločnosti svoj špecifický význam. Ku každému regiónu prináleží skupina ľudí, ktorí pokladajú región za „svoj“, žijú s ním v dialektickom spojení a región je súčasťou ich identity, podobne ako oni sú súčasťou identity regiónu. Regionálna identita je dôležitou súčasťou identity každého človeka, vzťah človeka k určitému geografickému priestoru je jednou zo základných veličín, pomocou ktorej možno povedať o človeku, čím skutočne je, aké je jeho miesto v spoločnosti. Stačí nazrieť do osobných dokladov každého z nás, sú plné regionálnych identít, pomocou ktorých nás spoločnosť kategorizuje a na základe ktorých formujeme svoju identitu (identifikujeme sa) a chápeme svoje miesto na tomto svete.

Problematika regionálnej identity a hraníc je úzko prepojená. Podobne, ako každé teritórium niekde končí a niekde začína, niekde sa začína a aj končí geografický priestor, ku ktorému má človek vyvinutý vzťah. Samozrejme, priestor, s ktorým žije človek v spojení, nemusí byť vždy pevne ohraničený deliacou líniou, tak ako je to v prípade administratívnych hraníc. Vzťah človeka a územia je navyše premenlivý v čase, územie, s ktorým sme sa identifikovali pred desiatimi rokmi, nám už dnes môže pripadať cudzie. Preto, ak chceme skúmať regionálnu identitu, mali by sme regióny chápať ako dynamické sociálne konštrukcie (napr. Bourdieu

1980, MacLeod 2001, Paasi 2002, Mutanen 2010) a dbať pri výskume regionálnych identít na historicko-geografický prístup. z dynamického charakteru regionálnych identít a regiónov vyplýva aj značná premenlivosť regionálnych hraníc (ak chápeme regióny ako dynamické sociálne konštrukcie), zatiaľ čo administratívne hranice regiónov ostávajú oproti nim výrazne statické – z tohto faktu vyplýva množstvo spoločenských problémov a konfliktov. Aj napriek jasnej súvislosti problematiky regionálnych identít, regiónov a hraníc, tieto sú skúmané väčšinou oddelene (Paasi 2009). v našom príspevku predstavíme začínajúci výskumný projekt „Regionálna identita v slovensko-poľskom pohraničí“, ktorý bude brať na zreteľ prepojenosť vyššie spomínaných problematík, podobne ako aj dynamický charakter regionálnych identít a spoločensko-priestorovej organizácie.

Slovensko-poľské pohraničie je už dlhodobo polohovo periférnym regiónom, oblasťou, ktorá z dlhodobého historického pohľadu ležala na periférií dobových štátnych útvarov. Súčasná hranica medzi Poliakmi a Slovákmi nadobudla svoje hrubé rysy už v období utvárania oboch etník (Nikischer 2010) a prirodzená bariéra v podobe Karpát spôsobila, že oba národy, hoc kultúrne a jazykovo pomerne blízke, nikdy nenaviazali výraznejšie a užšie sociálne kontakty. Vplyv poľského živlu na Slovenskom území a opačne bol minimálny. Slovensko-poľské pohraničie je aj tak regiónom s pestrou kultúrnou a tiež prírodnou diverzitou, preto štúdium jeho identity iste prinesie zaujímavé vedecké výsledky. v neposlednom rade by výskum identity slovensko-poľského pohraničia mal prispieť k teoretickej báze štúdia regionálnych identít, regiónov, sociálnej identifikácie, imaginative geographies a k poznaniu možnosti uplatnenia spomínaných konceptov vo výskumnej praxi. v prvej časti nášho príspevku bližšie predstavíme problematiku regionálnej identifikácie a regionálnej identity. v ďalšej časti predstavíme výskumný projekt „Regionálna identita v slovensko-poľskom pohraničí“, ktorý bude pozostávať z výskumu regionálnej identity obyvateľstva (povedomia) pohraničného regiónu a z výskumu identity slovensko-poľského pohraničia (Paasi 1986).

Identita a priestor

Termín identita má v západnej filozofii dlhú históriu, od čias antického Grécka až po súčasnú analytickú filozofiu a bol (a aj stále je) používaný v súvislosti s večným filozofickým problémom manifestácie zmeny, jednoty a diverzity (Brubaker, Cooper 2000). Koncept identity teda vyjadruje vnútornú jednotu, ako aj vzájomnú odlišnosť jednotlivých elementov, z tohto pohľadu je koncept identity značne ambivalentný. Keď pod identitou rozumieme rovnakosť, jednotu, reps. vzájomnú prepojenosť elementov, vtedy možno chápať identitu ako súbor presvedčení a významov, ktorý odpovedá na otázku, „Kto som?“, resp., „Kto sme?“ (Mead 1934; Foreman, Whetten 2002). Tí, ktorí zdieľajú iné presvedčenia o sebe samých, alebo ktorým sú priradené iné význami, tí sú zvyčajne označovaný za „tých druhých“. Zo sociálno-psychologického hľadiska je práve rozdelenie spoločnosti na „nás“ a na „tých druhých“ ústredným bodom celej problematiky identity (Tajfel 1974; Tajfel, Turner 1979), ktorá sa v sociálnych vedách začala výraznejšie presadzovať v Spojených Štátoch v 60. tych rokoch minulého storočia (Brubaker, Cooper 2000). Potreba zaoberať sa otázkou identity vyplynula z multikulturalizmu urbánnych spoločností v Severnej Amerike a v Európe a z požiadavky kritických vedeckých prístupov, týkajúcej sa posilnenia doposiaľ znevýhodnených skupín spoločnosti a vykorenenia stereotypov rozloženia moci medzi jednotlivými sociálnymi skupinami (Heřmanová, Chromý 2009).

Spolu s kultúrnym obratom a s nástupom novej kultúrnej geografie, sa identita stala dôležitým pojmom a nástrojom analýzy aj na poli geografie. v rámci nej sa výskum venuje predovšetkým dialektickému vzťahu medzi človekom a priestorom a vzťahu spoločenských skupín a priestoru, pričom tento vzťah je dôležitou súčasťou identity človeka, spoločenských skupín, ale aj priestorových jednotiek rozličnej geografickej mierky. Okrem identity samotnej, sa patričná pozornosť venuje aj procesu identifikácie človeka s priestorom, teda nadobúdania a formovania obojstranného vzťahu. Úloha geografie v rámci výskumu identít a procesu identifikácie je nenahraditeľná, pretože výskum identity (a regionálnej identity predovšetkým) musí byť kontextuálne špecifický (Paasi 2002), pretože pri procese identifikácie pôsobí na formovanie identity rozličný sociálno-priestorový kontext (pozri napr. Haslam et al. 2009) a pri výskume identity zase zohrávajú dôležitú úlohu význami, prisudzované jednotlivým subjektom spoločnosťou, ktoré sú značne premenlivé v časopriestore (Nikischer 2012a). Štúdium regionálnych identít musí brať na zreteľ regionálne špecifiká, pod vplyvom ktorých prebieha proces identifikácie. Keďže je proces identifikácie kontinuálny a prebieha počas celej existencie skúmaného objektu (v prípade človeka v piebehu celého života), treba vnímať vplyv už skončených spoločenských procesov na charakter súčasnej identity objektu. To neplatí iba v prípade živých bytostí, premenlivá v čase je aj identita neživých objektov, pretože sa menia význami, ktoré týmto objektom pripisuje spoločnosť. Význami sú teda diferencované v rámci dvoch dimenzií – v rámci sociálno-priestorového kontextu, ktorý je v praxi reprezentovaný konkrétnou kultúrou (pre kultúrneho geografa, pre sociálneho psychológa to je sociálne prostredie a pod.) a v rámci času. Vplyv sociálno-priestorového kontextu na proces identifikácie jednotlivca zohľadňuje aj medzikultúrna psychológia, ktorá skúma prepojenie medzi kultúrnym kontextom a vývojom správania sa jednotlivca (Berry 1997). Výskum regionálnej identity spočíva v dvoch rovinách – v štúdiu toho, aký je vzťah človeka ku geografickému priestoru a akú úlohu plní tento vzťah pri formovaní komplexnej ego-identity (Erikson 1956) človeka a tiež v štúdiu identít jednotlivých regiónov, teda toho, čím sú jednotlivé regióny v očiach spoločnosti. Podobne chápe dve základné dimenzie regionálnej identity aj A. Paasi (1986), ktorý v rámci regionálnej identity vyčleňuje regionálne povedomie (identitu) obyvateľstva a identitu regiónu (obr. 1).

A. Paasi (2002) pod identitou regiónu chápe také prírodné a kultúrne prvky regiónu, ktoré ho v spoločenskej praxi odlišujú od ostatných regiónov. Ide teda o význam regiónu z celospoločenského pohľadu, ktorý je konštruovaný, význami sú však tvorené na základe určitých primordiálne daných vlastností regiónu. Paasi ho teda nechápe iba ako imidž regiónu a vo svojom koncepte regionálnej identity zdôrazňuje aj objektívne vlastnosti regiónu (Paasi 1986), ktorého podstatu teda neredukuje iba na úroveň významov. Pod pojmom regionálna identita (povedomie) obyvateľov vo svojom koncepte Paasi (2002) chápe identifikáciu obyvateľstva so svojim regiónom a považuje ju za nevyhnutnú súčasť širšieho priestorového povedomia založeného na osobnej biografii jednotlivca. Identita obyvateľstva teda vyjadruje vzťah človeka (spoločnosti) k regiónu, zatiaľ čo identita regiónu vyjadruje skôr vzťah regiónu k spoločnosti (to, akým spôsobom je región ukotvený v spoločenskej praxi a v spoločenských významoch). Na základe presvedčenia, že identifikácia je kontinuálnym a v priebehu existencie regiónu nikdy nekončiacim procesom (Hall 1996), vytvoril Paasi (1986) svoju teóriu inštitucionalizácie regiónov, v ktorej chápe regióny ako sociálne konštruované. Identitu považuje za súčasť inštitucionalizácie regiónu (Paasi 2002), región vzniká a zaniká vtedy, keď vzniká alebo zaniká regionálna identita jeho obyvateľstva. Takýto pohľad na vznik regiónov vychádza z premisy, že regionálna identita vyjadruje vzťah, teda identifikáciu človeka s priestorom a identita regiónu, ako ani identita obyvateľstva nemôžu existovať bez

tohto obojstranného vzťahu. Inštitucionalizácia regiónu podľa Paasiho (1986) pozostáva z nasledujúcich procesov, ktoré môžu prebiehať aj simultánne:

- Nadobúdanie teritoriálneho tvaru regiónu – hranice sú konštruované spoločnosťou a zjavujú sa pomocou rozličných sociálnych praktík, ktoré odlišujú región od regiónov ostatných. Začína sa formovať dialektický vzťah spoločnosti a regiónu, utvára sa regionálna identita obyvateľstva.
- Formovanie symbolického tvaru (symboliky) regiónu, pomocou ktorého sa región reprezentuje napr. v kultúrnej či ekonomickej oblasti a ktorá je významná pre formovanie a udržiavanie regionálnej identity v spoločenskom diskurze.
- Formovanie inštitucionálnej základne regiónu – vznik formálnych inštitúcií potrebných pre spravovanie regionálneho teritória a symboliky regiónu, rovnako ako na udržiavanie a reprodukovanie regionálneho povedomia obyvateľstva.
- Ukotvenie regiónu vo všeobecnom povedomí a v spoločenskej praxi, v rámci regionálnej i mimoregionálnej spoločnosti. Región je používaný ako nástroj na dosahovanie kolektívnych cieľov (Paasi 1986, 2001, 2002).

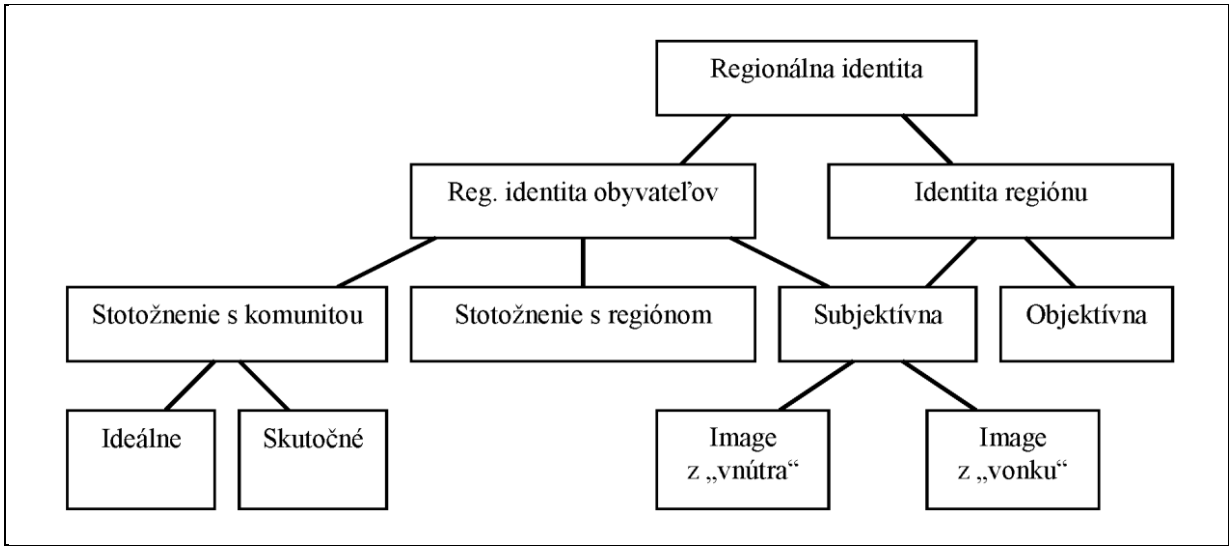

Obr. 1: Dimenzie regionálnej identity podľa A. Paasiho.
Prameň: Paasi 1986

Teória inštitucionalizácie regiónov bola použitá pri analýzach vzniku regiónov v rôznych sociálno-priestorových kontextoch a to napr. v Dánsku, Fínsku, Spojenom Kráľovstve, USA, Španielsku, Nemecku či Taliansku (Paasi 2009). Cristina Del Biaggio (2010) použila teóriu inštitucionalizácie regiónov pri analýze vzniku pan-alpského regiónu. Pri svojej analýze využila aj myšlienky sociológov Avanzu a Lafertého (2005), ktorí v rámci identity rozlišujú nasledujúce dimenzie: identifikáciu, sociálny imidž a sunáležitosť. Pod identifikáciou autori chápu spoločenskú činnosť, v rámci ktorej sociálne inštitúcie vplývajú na jednotlivcov a identifikujú ich (formujú ich identitu) s konkrétnym sociálnym prostredím, nasledujúc kodifikované spoločenské praktiky a techniky. Sociálny imidž predstavuje spoločensky produkované symboly a diskurz, viažúci sa na danú identitu. Sunáležitosť je definovaná ako participácia ľudí na kolektívnej veci a na skupinových cieľoch (Avanza, Laferté ibid.). Pohľad Avanzu a Lafertého na otázku identity je viac sociologický než koncept A. Paasiho a je

zameraný predovšetkým na sociálnu identitu organizovaných spoločností, no ak vnímame regióny ako sociálne konštrukcie, oba koncepty sa vhodne dopĺňajú a môžu simultánne poslúžiť potrebám analýzy regionálnych identít (pozri Del Biaggio 2010). Laferté a Avanza totiž vo svojom koncepte identity zohľadňujú aj priestorový kontext identifikácie a problematiku imidžu, ktorá v rámci komplexity identity prepája jednotlivca resp. spoločnosť s „jeho" životným priestorom (regiónom). Na základe uvedených teoretických poznatkov možno vysloviť konštatovanie, že základnú zložku regionálnej identity tvorí regionálne povedomie obyvateľstva a imidž regiónu (zahŕňajúci imidž obyvateľstva ako aj nehumánnych zložiek regiónu) v očiach celej spoločnost (Paasi 1986). Objektívnu identitu regiónu možno z dôvodu premenlivosti významov v čase a priestore a z dôvodu relevancie problematiky imaginative geographies (pozri Nikischer 2012b) považovať iba za kvázi objektívnu a stotožniteľnú s imidžom regiónu. Uvedené teoretické koncepty by mali byť východiskom aj pre analýzu regionálnej identity slovensko-poľského pohraničia.

REGIONÁLNA IDENTITA v SLOVENSKO-POĽSKOM POHRANIčí – Výskumný projekt

Slovensko-poľské pohraničie je v rámci projektu chápané ako záujmové územie, na ktoré sa bude vzťahovať výskum regionálnej identity, nie je teda považované za región s fungujúcimi sociálnymi väzbami. Skúmaná bude identita slovenskej časti slovensko-poľského pohraničia, čo by v terminológii používanej Krystiánom Heffnerom (1998) znamenalo, že výskum bude zameraný na slovensko-poľský prihraničný región. v danom projekte však nebudeme termíny pohraničný a prihraničný región dôkladnejšie rozlišovať. Aby sme v rámci výskumu zohľadnili kultúrnu diferenciáciu záujmového územia, slovensko-poľský pohraničný región vymedzujeme ako územie hraničných tradičných (kultúrno-historických) regiónov Slovenska – Kysúc, Oravy, Liptova, Spiša, Šariša, Horného Zemplína (niekedy severný Zemplín) a tiež Zamaguria, ktoré možno považovať za časť regiónu Spiša, ale z dôvodu jeho špecifického sociálno-kultúrneho prostredia ho vyčleňujeme ako samostatný tradičný región. Pri niektorých analýzach bude záujmové územie vyčlenené na základe hraničných samosprávnych krajov Slovenska (Žilinský samosprávny kraj a Prešovský samosprávny kraj) a to z dôvodu dostupnosti štatistických údajov. Medzi tradičnými regiónmi Slovenska neexistuje vždy jasná líniová hranica a hranice medzi nimi majú charakter prechodných pásiem. Väčšia časť výskumu však bude realizovaná v modelových obciach, ktoré sú typickými zástupcami a strediskami kultúry týchto tradičných regiónov. Vybrané boli tieto modelové obce – Skalité (Kysuce), Liesek (Orava), Východná (Liptov), Lendak (Spiš), Spišká Stará Ves (Zamagurie), Zborov (Šariš), Osadné (Horný Zemplín).

Vychádzajúc z teoretickej základne načrtnutej v predchádzajúcej kapitole, študovaná bude osobitne regionálna identita (povedomie) obyvateľstva regiónu a osobitne identita regiónu, tomu budú prispôsobné aj plánované výskumné úlohy. Výsledkom výskumu by malo byť aj syntetické zhodnotenie toho, ako sociálno-priestorový kontext vplýva na identifikáciu obyvateľstva a tiež, ako sú regióny konštruované v spoločenskej praxi, teda ako je konštruovaná ich identita. Dôjde teda k syntéze poznatkov nadobudnutých v rámci výskumu oboch základných dimenzií regionálnej identity. Výskum regionálnej identity obyvateľstva slovensko-poľského pohraničia zahŕňa tieto výskumné úlohy:

- Analýza písaných identít na facebookovom profile.

- Analýza migračných pohybov obyvateľstva (podieľ rodákov a prisťahovaného obyvateľstva).
- Hĺbkové rozhovory s miestnymi elitami.
- Hĺbkové rozhovory s miestnymi obyvateľmi.
- Analýza regionálneho povedomia obyvateľstva na základe údajov získaných z prieskumov realizovaných v rámci programu ISSP „Národná identita“ v rokoch 2003 a 2013 a z výskumu kolektívnych identít na Slovensku v roku 2003 (Nikischer 2012b).

Proklamácia regionálnej identity na sociálnej sieti môže byť použitá ako indikátor miery regionálneho povedomia, zohľadnená však musí byť relatívna veľkosť skúmanej komunity (v tomto prípade obecnej komunity) a tiež miera informatizácie jej obyvateľstva. Hĺbkové rozhovory s miestnymi elitami budú realizované v rámci modelových obcí, plánované sú rozhovory so starostami jednotlivých obcí. v každej modelovej obci bude navyše realizovaný hĺbkový rozhovor so šiestimi obyvateľmi obce, ktorí budú reprezentovať rôzne vekové generácie a vzdelanostné skupiny obyvateľstva. Analýza regionálneho povedomia obyvateľstva na základe údajov získaných s prieskumov realizovaných v rámci programu ISSP môže poskytnúť cenné informácie o regionálnom povedomí obyvateľstva jednotlivých samosprávnych krajov, výhodou štatistických údajov, ktoré poskytuje program ISSP je ich vysoká reprezentatívnosť (pozri obr. 2,3,4,5).

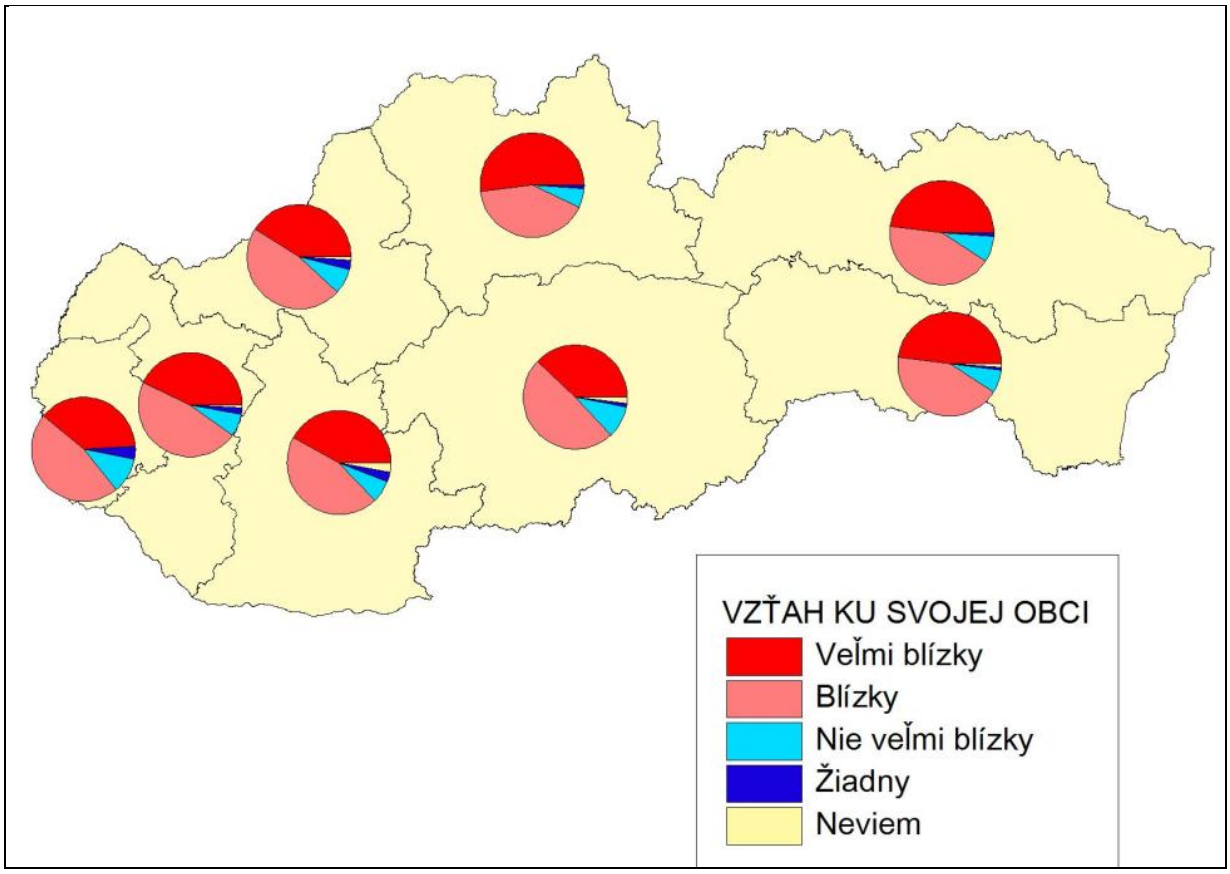

Obr. 2: Vzťah obyvateľstva samosprávnych krajov Slovenska ku svojej obci v roku 2003.
Prameň: ISSP 2003

Na obr. 2 môžeme vidieť mieru identifikácie obyvateľstva jednotlivých krajov Slovenska s lokalitou svojho bydliska (vzťah k obci ich bydliska). Zaujímavé je, že v Žilinskom samospr. kraji (ďalej len ŽSK) a v Prešovskom samospr. kraji (ďalej len PSK) sa obyvateľstvo so svojou obcou identifikuje o niečo výraznejšie než v ostatných krajoch Slovenska, s výnimkou Košického kraja. Najmä obyvateľstvo ŽSK sa vyznačuje veľmi blízkym vzťahom ku svojej obci, ktorý deklarovalo až 52 % respondentov a až 93 % respondentov má k svojej obci veľmi blízky alebo blízky vzťah. Obyvateľstvo PSK sa so svojou obcou identifikuje v trochu menšej miere, veľmi blízky vzťah k obci pociťuje 48 % respondentov a veľmi blízky alebo blízky 91 % respondentov. Aj PSK však vykazuje nadpriemernú identifikáciu obyvateľstva so svojou obcou, celoštátne údaje totiž hovoria, že veľmi blízky vzťah so svojou obcou má 44 % respondentov a veľmi blízky alebo blízky má 89 % odpovedajúcich (ISSP 2003).

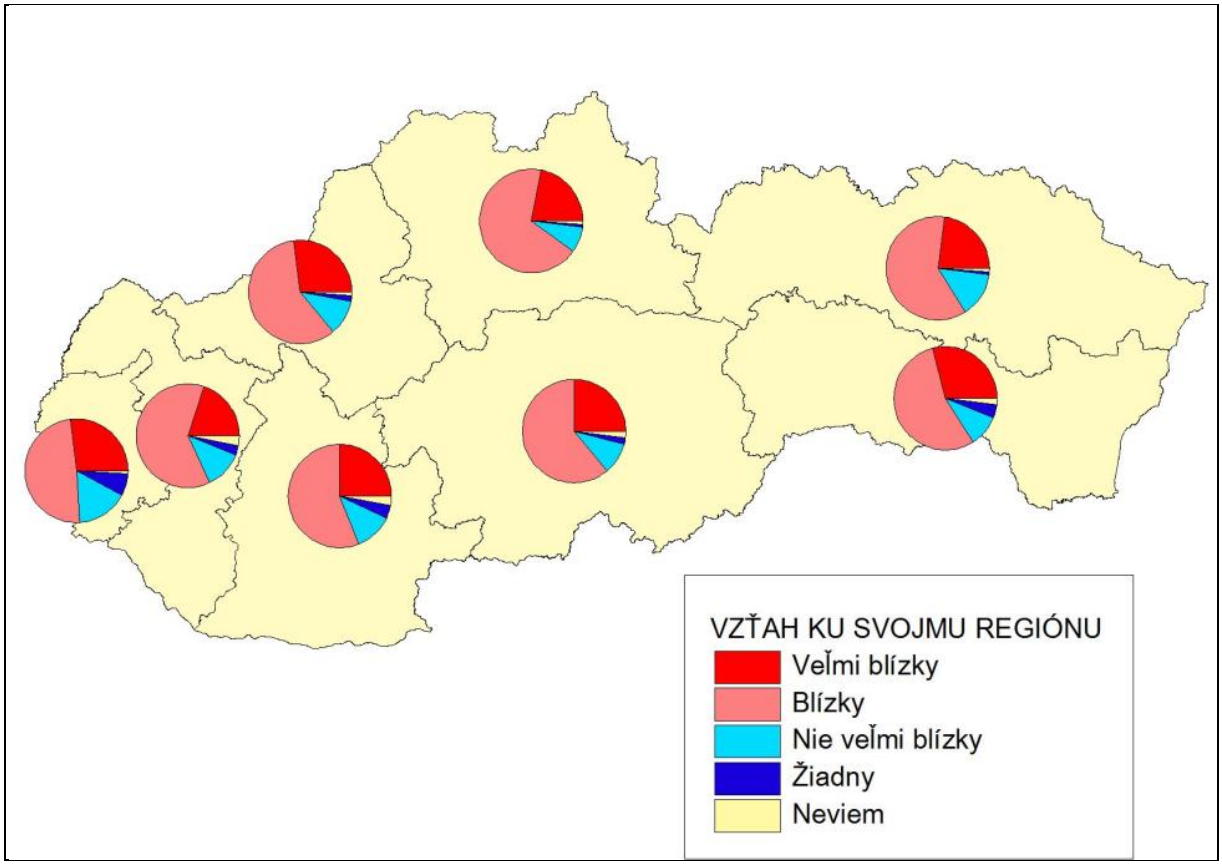

Obr. 3: Vzťah obyvateľstva samosprávnych krajov Slovenska ku svojmu regiónu v roku 2003.
Prameň: ISSP 2003

Obr. 3 vyjadruje mieru identifikácie obyvateľstva s jeho regiónom, pod ktorým mali respondenti rozumieť kraj resp. okres. Aj so svojím regiónom majú obyvatelia ŽSK a PSK pomerne silný vzťah, ten nie je až taký intenzívny ako vzťah s ich obcou. Veľmi blízky vzťah so svojím regiónom má 22 % respondentov zo ŽSK a 23 % odpovedajúcich z PSK. Veľmi blízky alebo blízky vzťah uviedlo až 91 % respondentov zo ŽSK, pričom slovenský priemer je na úrovni 84 %. Prešovský kraj sa pohybuje na hranici celoštátneho priemeru (84 %). v oboch krajoch bolo minimum opýtaných, ktorí by nemali ku svojmu regiónu žiadny vzťah. Možno konštatovať, že obyvatelia slovensko-poľských pohraničných krajov sú pomerne silno previazaní s geografickým prostredím, ktoré je im priestorovo blízke a s ktorým majú silnejšiu osobnú skúsenosť. Pomerne vysokú regionálnu identitu obyvateľstva sledovaných krajov

potvrdzuje aj fakt, že 6 % respondentov v ŽSK a 8 % respondentov v PSK označilo regionálnu identitu za najdôležitejšiu súčasť svojej identity (treba však podotknúť, že respondenti vyberali z uzavretého zoznamu možných odpovedí), celoslovenský priemer pritom činil 5 % odpovedajúcich. Za najdôležitejšiu súčasť svojho života označili opýtaní svoju rodinu a rodinný status (ISSP 2003).

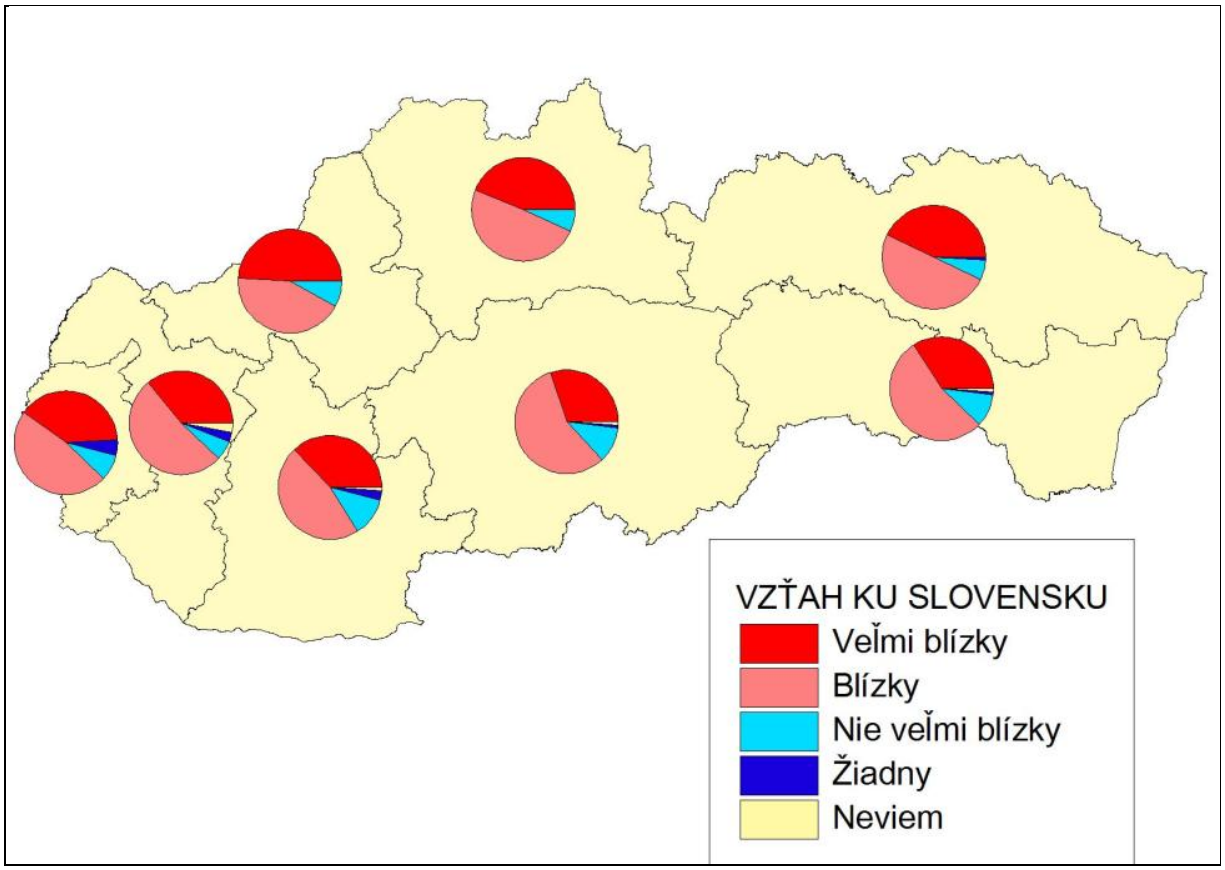

Obr. 4: Vzťah obyvateľstva samosprávnych krajov k Slovensku v roku 2003.
Prameň: ISSP 2003

Na obr. 4 si môžeme všimnúť, že obyvateľstvo severných krajov Slovenska (ŽSK, PSK a Trenčiansky samospr. kraj) sa vyznačuje silnou národnou identitou, čo je zrejme dané aj národnostnou homogenitou obyvateľstva týchto krajov. Na základe realizovaného prieskumu sa javí, že obyvateľstvo ŽSK a PSK vykazuje pomerne silnú regionálnu identitu od lokálnej až po národnú úroveň, v rámci ktorej funguje pomerne silný vzťah človek-geografické prostredie. Veľmi blízky vzťah k svojmu štátu deklaruje takmer 44 % opýtaných zo ŽSK a 43 % respondentov z PSK. Ak pripočítame aj respondentov s blízkym vzťahom ku svojej krajine, zistíme, že pozitívny vzťah k Slovensku má 93 % respondentov z oboch krajov, pričom v rámci celého Slovenska má rovnaký vzťah k svojej krajine 89 % opýtaných. Národnú identitu (v otázke týkajúcej sa najdôležitejšej identity respondenta tvorili regionálna a národná identita oddelené kategórie) považujú za najdôležitejšiu súčasť svojho života 4 % respondentov zo ŽSK a 2 % z PSK, z celoslovenského pohľadu vybrali národnú identitu ako najdôležitejšiu súčasť svojho života 4 % opýtaných. v roku 2003 bol zisťovaný aj vzťah respondentov k Európe (obr. 5). Identifikácia obyvateľov ŽSK a PSK s Európou je na nižšej úrovni, než ich identifkácia s obcou, regiónom či Slovenskom. Veľmi blízky vzťah k Európe uviedlo 18 % opýtaných zo ŽSK a iba 15 % respondentov z PSK, v rámci celého Slovenska má veľmi blízky

vzťah k Európe 17 % opýtaných a veľmi blízky alebo blízky vzťah 66 % odpovedajúcich. v celoslovenskom porovnaní sa ukazuje, že obyvatelia ŽSK sa pomerne výrazne pozitívne identifikujú aj s Európou, pretože veľmi blízky alebo blízky vzťah k nej uviedlo až 74 % respondentov, kým v prípade PSK to bolo iba 64 % opýtaných. Na záver tohto stručného rozboru regionálnej identity obyvateľov slovensko-poľských hraničných krajov možno konštatovať, že ich obyvatelia pociťujú nadpriemerné regionálne povedomie v pomere k celoslovenským ukazovateľom. Predovšetkým identifikácia obyvateľstva ŽSK s územnými celkami od lokálnej mierky až po supranárodnú mierku Európy je na pomerne vysokej úrovni (ISSP 2003).

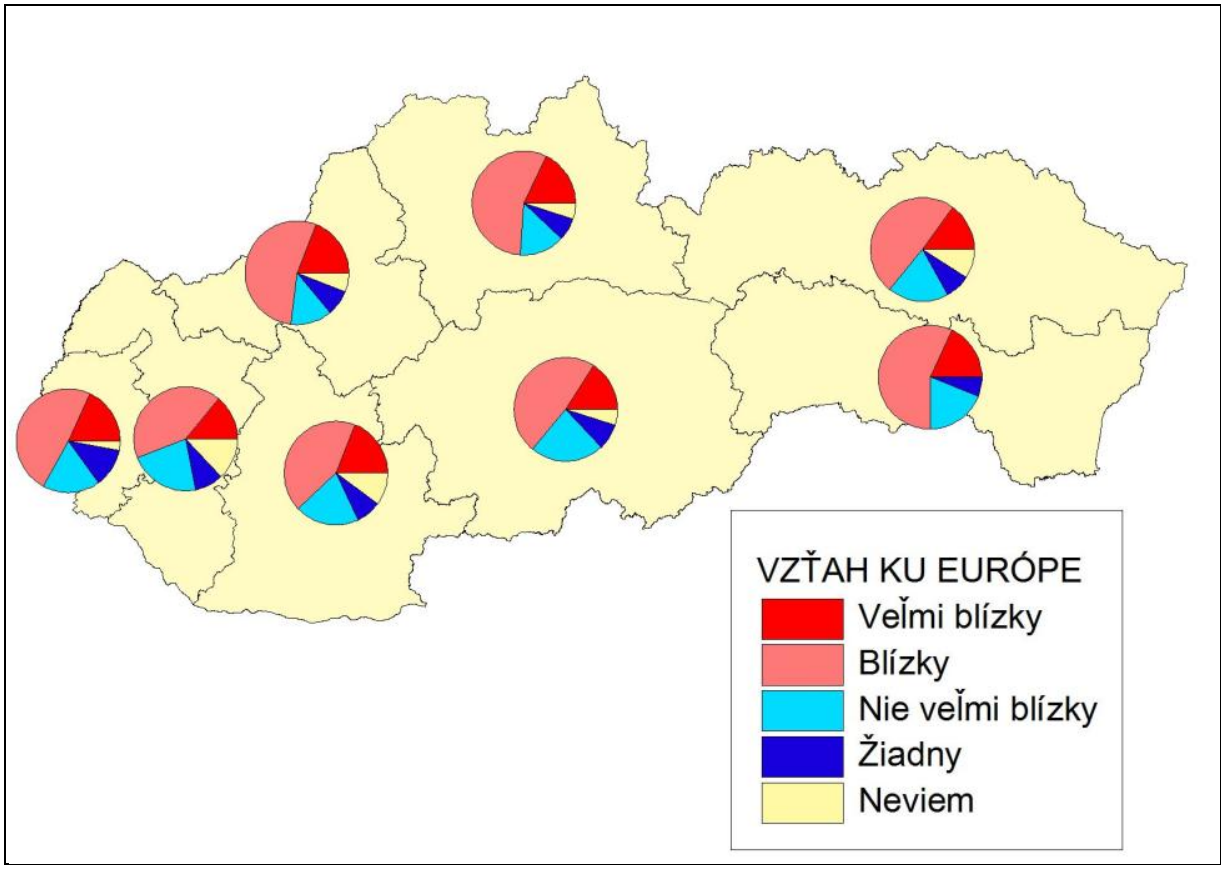

Obr. 5: Vzťah obyvateľstva samosprávnych krajov Slovenska k Európe v roku 2003.
Prameň: ISSP 2003

Druhá časť výskumu regionálnej identity slovensko-poľského pohraničia sa bude venovať výskumu identity regiónu (bude hľadať odpoveď na otázku: „Čím je slovensko-poľské pohraničie a jeho obyvateľstvo?“). Výskum identity slovensko-poľského pohraničia zahŕňa nasledujúce výskumné úlohy:

- Výskum vnútorného imidžu regiónu na základe vedenia hĺbkových rozhovorov s miestnymi elitami.
- Výskum vnútorného imidžu regiónu na základe vedenia hĺbkových rozhovorov s miestnymi obyvateľmi.
- Analýza identity regiónu na základe údajov získaných z prieskumov realizovaných v rámci programu ISSP „Národná identita“ v rokoch 2003 a 2013 a z výskumu kolektívnych identít na Slovensku.

- Analýza inštitucionalizácie záujmového územia (existujúcich formálnych inštitúcií v slovensko-poľskom pohraničí, symboliky a pod., predo- všetkým vo vzťahu k tradičným regiónom).
- Výskum vnútorného imidžu regiónu na základe analýzy *written identities* (predmetom výskumu bude identita regiónu proklamovaná v regionál- nych médiách).
- Výskum vonkajšieho imidžu regiónu pomocou dotazovania obyvateľstva žijúceho mimo záujmový región (internetové dotazovanie – náhodný stratifikovaný výber obcí Slovenska a v rámci nich výber obyvateľstva, ktoré by približne zodpovedalo štruktúrnym vlastnostiam slovenskej populácie z pohľadu veku a vzdelania).
- Výskum vonkajšieho imidžu regiónu na základe analýzy *written identities*(predmetom výskumu bude identita regiónu proklamovaná v celoštátnych a zahraničných médiách).
- Analýza kvázi objektívnej identity regiónu na základe štúdia odbornej a vedeckej literatúry zaoberajúcej sa záujmovým regiónom (Nikischer 2012b).

Výskum identity slovensko-poľského pohraničia sa teda bude venovať predovšetkým analýze imidžu regiónu (vnútorného a aj vonkajšieho), teda toho, čím je slovensko-poľské pohraničie v očiach regionálnej i mimoregionálnej spoločnosti, menšia časť výskumu sa bude zaoberať aj „objektívnou“ povahou regiónu, zaznamenanou v odbornej a vedeckej literatúre (Paasi 1986). Domnievame sa však, že najobjektívnejší pohľad na povahu regiónu môže poskytnúť práve obyvateľstvo v ňom žijúce, ktoré žije s regiónom v obojstrannom spojení, práve preto sa časť realizovaných hĺbkových rozhovorov bude zameriavať práve na identitu regiónu. Cenné informácie o identite regionálneho obyvateľstva nám poskytnú aj realizované výskumy v rámci programu ISSP a v rámci výskumu národnej identity na Slovensku (obr. 6), prípadne výskumu kolektívnych identít na Slovensku (Kolektívne identity na Slovensku 2003, Národná identita na Slovensku & ISSP 2003/ 2004). Obr. 6 vyjadruje časť identity obyvateľov Žilinského samosprávneho kraja, tzv. imidž z „vnútra“ (Paasi 1986).

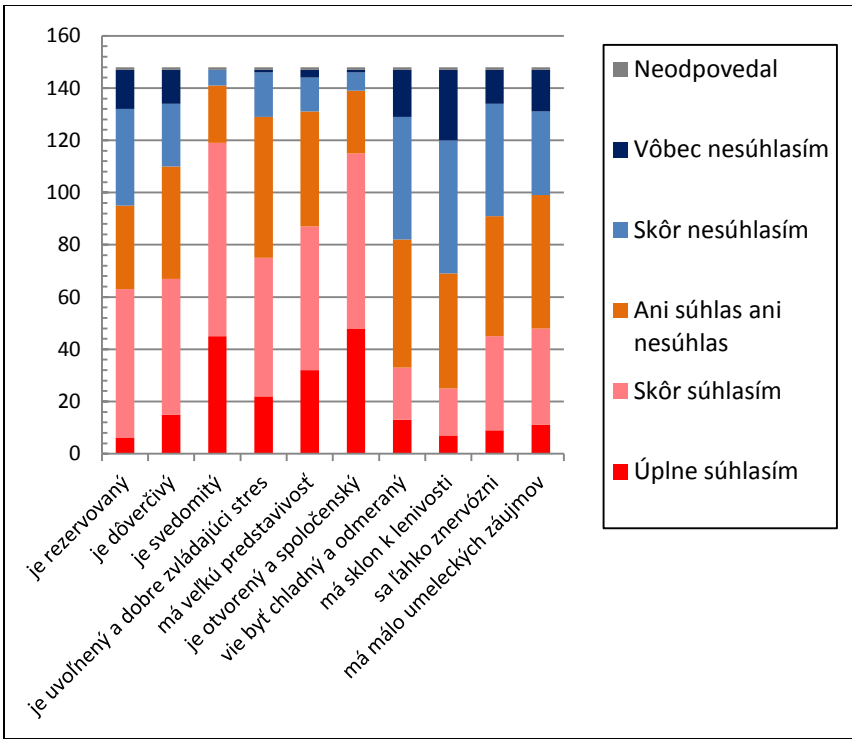

Obr. 6: Odpovede respondentov zo ŽSK na otázku: „Považujem sa za niekoho, kto... .“
Prameň: Národná identita na Slovensku & ISSP 2003/ 2004.

ZÁVER

Regionálna identita je dôležitou súčasťou identity každého človeka a vyjadruje jeho vzťah ku geografickému priestoru, vyjadruje, ku ktorému priestoru človek prináleží. Tiež charakterizuje podstatu regiónov, ich „miesto“ na tomto svete a ich úlohu v spoločnosti, ich spoločenský význam. Výskum regionálnej identity slovensko-poľského pohraničia bude preto pozostávať z výskumu regionál-neho povedomia jeho obyvateľstva a z výskumu identity regiónu (Paasi 1986), dôraz bude kladený na výskum imidžu regiónu, teda tej zložky identity, ktorá je konštruovaná na základe premenlivých spoločenských významov.

Príspevok vznikol v rámci grantu GA UK Regionální identita v slovensko-polském pohraničí (č. 587712) a grantu GA ČR Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech (č. P404/12/1112) a s podporou na dlhodobý koncepčný rozvoj výzkumnej organizácie RVO: 68378025.

Literatura

[1] AVANZA, M. – LAFERTÉ, G. Dépasser la ʻconstruction des identitésʼ? Identification, image sociale, appartenance. *Genèses*, 2005, roč. 61, č. 4, s. 134-152. ISSN: 1155-3219.

[2] BERRY, J. W. Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 1997, roč. 46, č. 1, s. 5-68. ISSN: 0269-994X.

[3] BOURDIEU, P. L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1980, roč. 35, č. 4, s. 63-72. ISSN: 0335-5322.

[4] BRUBAKER, R. – COOPER, F. Beyond identity. *Theory and society*, 2000, roč. 29, č. 1, s. 1-47. ISSN: 0304-2421.

[5] DEL BIAGGIO, C. Theoretical reflection on the making of the Alpine region: the role of transnational networks of local actors on regional identity and institutionalization. *Fennia*, 2010, roč. 188, č. 1, s. 137-148. ISSN: 0015-0010.

[6] ERIKSON, E. H. The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1956, roč. 4, č. 1, s. 56-121. ISSN: 0003-0651.

[7] FOREMAN, P. – WHETTEN, D. A. Member's identification with multiple-identity organizations. *Organization Science*, 2002, roč. 13, č. 6, s. 618-635. ISSN: 1047-7039.

[8] HALL, S. Who needs identity? In Hall, S., du Gay, P. (eds.): *Questions of cultural identity*. Thousands Oaks: Sage, 1996. s. 1-17. ISBN: 9780803978836.

[9] HASLAM, S. A. – JETTEN, J. – POSTMES, T. et al. Social identity, health and well-being: an emerging agenda for applied psychology. *Applied Psychology: An International Review*, 2009, roč. 58, č. 1, s. 1-23. ISSN: 0269-994X.

[10] HEFFNER, K. *Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska-Czechy*. Opole: PIN Instytut Śląski, 1998. 144 s. ISBN: 83-7126-109-8.

[11] HEŘMANOVÁ, E – CHROMÝ, P. a kol. *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha: Aspi, 2009. 348 s. ISBN: 978-80-7357-339-3.

[12] *International Social Survey Programme: National Identity II* [databáza online]. Cologne: GESIS, 2003 [citované 2012-08-20]. Dostupné z URL < http://www.issp.org/>.

[13] *Kolektívne identity na Slovensku* [databáza online]. Bratislava: Centrum excelentnosti „Kolektívne identity" SAV, 2003 [citované 2012-08-21]. Dostupné z URL <http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_20 03001>.

[14] MACLEOD, G. New regionalism reconsidered: globalization and the remaking of political economic space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2001, roč. 25, č. 4, s. 804-829. ISSN: 0309-1317.

[15] MEAD, G. H. *Mind, self, and society*. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 440 s. ISBN: 0-226-51668-7.

[16] MUTANEN, A. About the notion of identity. *Limes*, 2010, roč. 3, č. 1, s. 28-38. ISSN: 2029-0187.

[17] *Národná identita na Slovensku & ISSP 2003* [databáza online]. Bratislava: UK v Bratislave. Filozofická fakulta. Katedra sociológie, 2004 [citované 2012-08-20]. Dostupné z URL <http://sasd.sav.sk/sk/pristup_formular. php?id=sasd_2004001 >.

[18] NIKISCHER, R. *Politickogeografické aspekty vývoja slovensko-poľskej štátnej hranice a cezhraničnej spolupráce*. Prešov: FHPV PU, 2010. 129 s. Diplomová práca.

[19] NIKISCHER, R. *Od identity jednotlivca k priestorovým identitám: príspevok k štúdiu regionálnych identít*, 2012a. Rukopis.

[20] NIKISCHER, R. Imaginative geographies: formovanie umelej regionálnej identity. *Geografický výzkum: příroda a společnost v období krize, workshop doktorandov*. Brno: Masarykova univerzita v Brně. Přírodovědecká fakulta. Geografický ústav, 2012b.

[21] PAASI, A. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 1986, roč. 164, č. 1, s. 105-146. ISSN: 0015-0010.

[22] PAASI, A. Europe as a social process and discourse: considerations of place, boundaries and identity. *European Urban and Regional Studies*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 7-28. ISSN: 0969-7764.

[23] PAASI, A. Bounded spaces in the mobile world: deconstructing regional identity. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 2002, roč. 93, č. 2, s. 137-148. ISSN: 0040-747X.

[24] PAASI, A. The resurgence of the region and regional identity: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 2009, roč. 35, č. S1, s. 121-146. ISSN: 0260-2105.

[25] TAJFEL, H. Social identity and intergroup behavior. *Social Science Information*, 1974, roč. 13, č. 2, s. 65-93. ISSN: 0539-0184.

[26] TAJFEL, H. – TURNER, J. C. An integrative theory of social conflict. In Austin, W. G., Worchel, S. (eds.): *The social psychology of intergroup relations*. Monterey: Brooks/Cole, 1979. s. 33-74. ISBN: 0818502789.

REGIONAL IDENTITY OF THE SLOVAK-POLISH BORDER REGION

The paper informs about the recent research project on the regional identity of the Slovak-Polish border region. Identity has become a notable notion in social sciences since the 1960s. The notion expresses the inner unity and mutual difference of elements simultaneously and it's considerably ambivalent. Research on the regional identity is primarily devoted to dialectical relationship between man and space, and between space and social groups, and this relationship is an important part of human identity, social groups identity, as well as the identity of territorial units. The role of geography in the research on the identity is indispensable because research must be contextual specific (Paasi 2002), because the process of identification is influenced by different socio-spatial contexts and in research of the identity also play an important role meanings atributed to each entity which are highly variable in space-time. The first part of this paper discusses further the concept of regional identity, in the second part we apply theoretical knowledge to the research on the regional identity of the Slovak-Polish border region. Paasi (1986) in his concept of regional identity distinguishes two dimensions – the identity of the region and regional consciousness (regional identity of the inhabitants). The analysis of these dimensions of regional identity will be the basis for research on the regional identity of the Slovak-Polish border region. The paper deals with the interconnection of three elements – identities, regions and socio-spatial borders, and particularly taking into account the complex stratification and pluralism of regional identity in the examined territory.

Key words: regional identity, Slovak-Polish border region, institutionalization of region, identity of the region, identity of the inhabitants

DUALITA EVROPY JAKO FENOMÉN A OBJEKT VÝZKUMU

Aleš Nováček

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie

Jeronýmova 10, 37115 České Budějovice

anovacek@pf.jcu.cz

Abstrakt: Příspěvek seznamuje s fenoménem duality Evropy, věnuje se pojetí této problematiky v odborné literatuře a informuje o zaměření a výsledcích autorova dlouholetého výzkumu. Tento výzkum vycházel z hypotézy trvalého a dějinného „rozdělení“ Evropy na dva subregiony: Západ a Východ, či pro starší období Sever a Jih. Na dualitu při něm bylo pohlíženo jako na komplexní, dynamický a v minulosti ve svém prostorovém vymezení proměnlivý jev. Cílem provedeného výzkumu proto bylo nalezení, definování a fyzické vymezení duality Evropy na základě historickogeografické analýzy jejího dlouhodobého vývoje. Závěr příspěvku je věnován přehledu dosažených výsledkům vč. ukázky vybraného kartografického výstupu.

Klíčová slova: Evropa, dualita, vývoj, Východ, Západ

Fenomén duality Evropy v odborné literatuře

Dualita Evropy, tj. její základní rozdělení na dva subregiony, byla ještě v nedávné minulosti pojímána v podobě protikladů: kapitalistický a demokratický Západ vs. socialistický a totalitární Východ. Duální vnímání Evropy se stalo zcela dominantním po 2. světové válce. Ani po roce 1989, kdy ostrá poválečná bipolarita ztrácí svou striktní a „přehlednou“ podobu, nedošlo k rozpadu tohoto pojetí (byť paralelní koncepční alternativy samozřejmě existují). Fenomén duality lze ostatně v Evropě kontinuálně sledovat hluboko do minulosti, pravděpodobně již od období starověku. Současné období lze navíc z tohoto pohledu označit za dynamické, čímž je míněna hlavně transformace střední Evropy a její postupný příklon k Západu. Na druhé straně krizový vývoj ekonomik jihoevropských států poukazuje na možnou aktivizaci reliktů dříve v Evropě dominantní severo-jižní duality. Uvedená problematika se tímto stává vysoce aktuální, což vybízí k hlubšímu poznání historické podoby evropské duality a pochopení příčin a důsledků procesů, které ji formovaly.

Dosavadní výzkum fenoménu evropské duality se spíše než na jeho historický původ a dlouhodobý vývoj soustředil na jeho obraz ve 20. století. Příkladem mohou být práce Russetta 1967, Colea 1996, Huntingtona 1996 a Hampla 2009, v nichž je rozdělení na západní a východní Evropu součástí širší regionalizace světa. Jinou skupinu představují studie, které se snaží aktuální dualitu Evropy zkoumat a vymezovat na základě vybrané skupiny aspektů, např.: Aldcroft, Morewood 1995 a Jordan 1996.

Historický pohled na problematiku duality lze zaznamenat více u autorů, kteří svůj výzkum zaměřili na oblast střední Evropy, resp. na otázku, zda historicky patřila spíše k Západu či k Východu, nebo nejedná-li se o svébytný celek. v této souvislosti je nutné zmínit zejména předválečný koncept německé „Mitteleuropy“ (mj. Naumann 1915). Podnětné zde jsou také práce: Forst de Battaglia 1960, Bibó 1997, Davies 2007, Halecki 2000, Lemberg 2000, Szücs 2001 a Wandycz 2004. v českém (resp. českofrancouzském) prostředí se touto

problematikou zabývali např.: Kundera 1986, Krejčí 2010, Křen 2005, Rupnik 1992 nebo Stehlík 1996.

Jen minimum studií ale opravdu pracuje s delší dějinnou perspektivou a i ty se většinou zaměřují pouze na jediný aspekt duality (např. kulturně-náboženský), podle něhož následně odvozují a konstruují historickogeografické rozdělení Evropy vedví. Nejčastěji je takto na dualitu pohlíženo z kulturně-náboženského hlediska. Jako všeobecně známý lze uvést příklad Weberova průkopnického díla „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus“ (Weber 1934). Podle náboženství, jazyka a rasy dělí evropský prostor už zmíněná studie Jordana 1996, náboženské okruhy použil při vymezení svých civilizací ostatně i Huntington 1996. Za příklad aplikace kulturního, potažmo etnického či náboženského klíče v praktické politice můžeme považovat koneckonců také návrh tzv. Curzonovy linie, demarkační hranice mezi Polskem a SSSR, vznesený spojenci po 1. světové válce a de facto realizovaný po 2. světové válce. Silná skupina autorů naopak vidí za dualizací Evropy primárně ekonomické determinanty, mj.: Chirot 1991, Purš 1973 a Wallerstein 1974. Za poněkud specifický historický koncept duality lze chápat i tzv. Hajnalovu linie oddělující od sebe oblasti dominance dvou modelů tradiční evropské rodiny pojmenovaných jako severozápadní a jihovýchodní (Hajnal 1983).

Obecně lze říci, že v pracích, které určitým způsobem výrazněji reflektují fenomén duality Evropy, převažují pojetí statická a průřezová, tedy vztažená jen k jednomu časovému období. Pojetí, které by ve svém konceptu duality dokázalo lépe reagovat na komplexní změny v dlouhodobém vývoji geografické organizace společnosti, až na několik specifických výjimek (Barraclough 1970, Cahnman 1949) vesměs chybí.

Roviny autorova výzkumu a metodika

Jak je z výše uvedeného patrné, prostor pro novátorský výzkum fenoménu duality Evropy se otevírá především v jeho vývojovém a komplexněji vymezeném pojetí. Právě tímto směrem se zaměřil autorův výzkum, jehož výsledky byly nedávno publikovány i v podobě ucelené monografie (Nováček 2012a). Hlavním cílem celého výzkumu bylo nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymezit dualitu Evropy na základě historickogeografické analýzy jejího dlouhodobého vývoje. První rovina výzkumu směřovala k formulování vlastního konceptu duality. Druhá rovina spočívala v pokusu strukturovat a hierarchizovat jednotlivé historickogeografické aspekty duality. Ty byly rozděleny na kulturní, ekonomicko-sociální, politické a etnické. Třetí rovina patřila návrhu a aplikaci vhodného metodického postupu historickogeografické analýzy. Poslední rovina výzkumu se věnovala syntéze vývoje duality Evropy od jejího předpokládaného zformování vztaženého přibližně k polovině 1. tisíciletí př. n. l. až po současnost, včetně objasnění příčin dnešního stavu a vývoje.

Takto široce časově i prostorově koncipovaná problematika nutně narážela na omezené možnosti řady metod, zvláště kvantitativních. Vyžadovala si citlivý přístup a použití v mnohém inovativních metod a postupů. Výsledkem byla flexibilně pojatá historickogeografická analýza vývoje duality Evropy. Spíše než jako konkrétní aplikovanou metodu, ji lze chápat jako obecný analytický přístup a výzkum geografické územní reality v minulosti. Vlastní analýza se týkala proměnlivého souboru historických územních jednotek a vztahovala se na 14 časových průřezů. Územním jednotkám při ní byly na základě hodnot, které vykázaly ve sledovaných ukazatelích duality přidělovány body na škále 0 až 6. Použité ukazatele byly strukturovány podle čtyř výše zmíněných aspektů duality: kulturního,

ekonomicko-sociálního, politického a etnického (blíže Nováček 2012a, 2012b). Přidělené body byly dále zpracovávány pomocí vybraných statistických metod do tzv. souborných indexů. Teprve podle nich byly územní jednotky pomocí přesně stanovených pravidel rozřazovány do dvou skupin: mezi ty, které patří do první nebo do druhé části duální Evropy, tedy například k Západu či k Východu. Jednalo se o přesně určený a strukturovaný proces, který kombinoval prvky kvantifikace s tzv. „měkkým“ přístupem ke komplexní realitě. Účelem tak nebyla složitá kvantifikace duální geografické reality (navíc tato aspirace by byla pravděpodobně ve své podstatě lichá), ale rámcová a komplexní charakter problematiky zohledňující kategorizace a rozřazení sledovaných území na pomyslné ose duality.

Výsledky výzkumu

Výstupy založené na závěrech provedené historickogeografické analýzy představují sice podstatný nikoliv však jediný výsledek celého výzkumu. Výsledky lze spatřovat ve více rovinách, a to:

- *Formulování vlastního konceptu duality Evropy a vymezení jejích aspektů.*
- *Navržení a aplikace metodiky historickogeografické analýzy.*
- *Vytvoření souboru 14 map zachycujících podobu duality Evropy* v různých časových průřezech (ukázka viz Obr. 1) prostřednictvím jádrových oblastí, hranice duality, přechodové zóny apod. Prostorové vymezení těchto objektů vycházelo z výsledků provedené analýzy.
- *Objasnění konkrétních prostorových změn* a *procesů* spojené s hledáním jejich hybatelů a determinantů za jednotlivá období.
- *Vytvoření syntézy vývoje duality Evropy*. Ta byla zaměřena zejména na proměny vztahu a poměru obou částí historicky rozdělené Evropy, jejich identity, postavení jejich jádra, rozdílů ve vyspělosti, charakteru a rozlišení dvou typů duality (tzv. primárního a sekundárního). Dále se soustředila na dlouhodobé trendy ve změnách prostorového vymezení hranice duality a přechodové zóny a především na rozlišení základních etap vývoje duality. Důraz byl kladem také na určení hlavních determinantů a kauzalit dlouhodobých tendencí vývoje a na jeho reflexi z pohledu některých teorií a obecně platných zákonitostí prostorového vývoje.

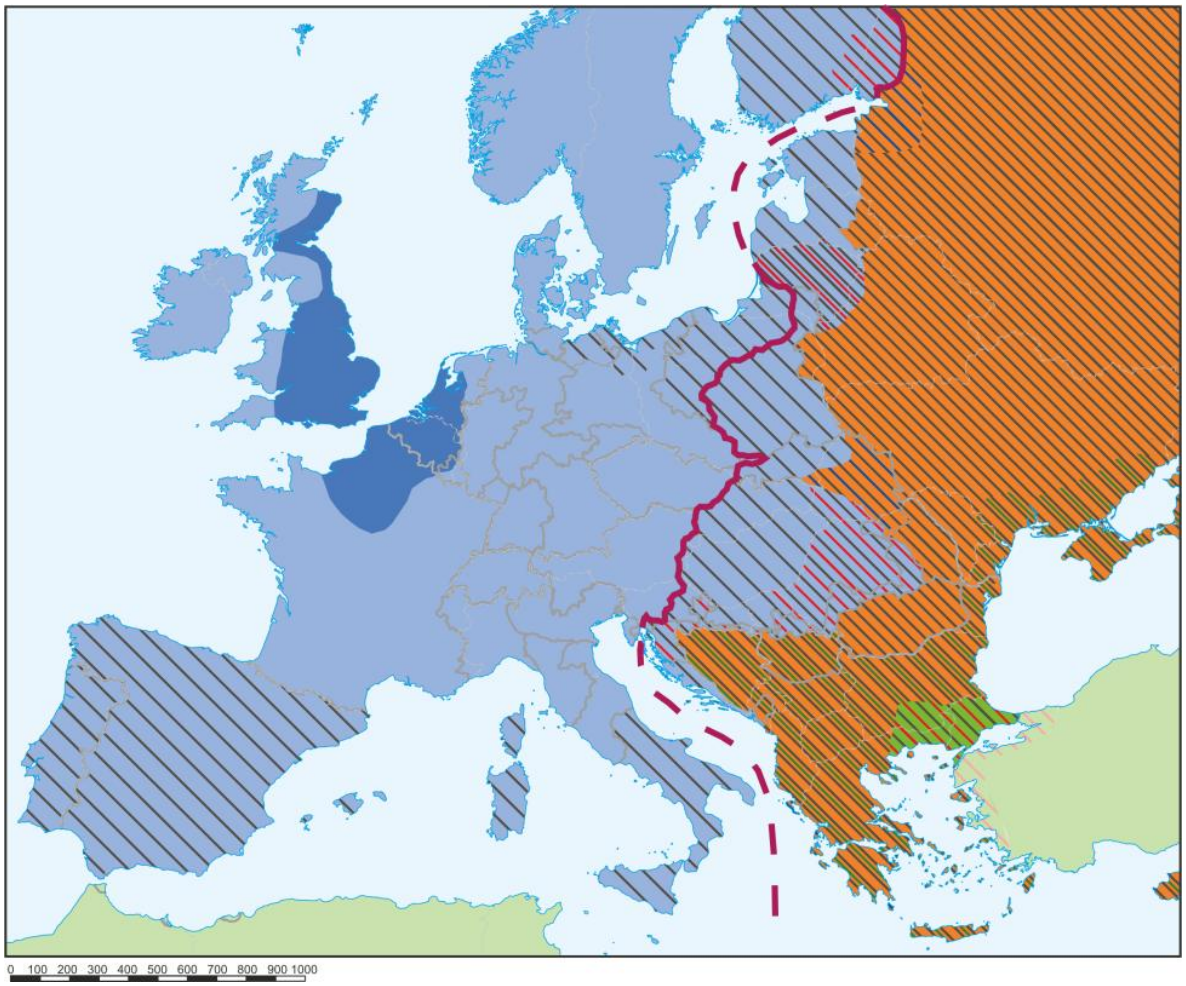

Obr. 1: Příklad mapy duality pro rok 1815/1820
Pramen: Nováček 2010, s. 144

Legenda:

– vybrané historické hranice

– současné hranice států

– hlavní hranice duality

– Západ (jeho kulturní okruh); tmavě: nejvyspělejší jádrová oblast Západu

– Východ (jeho kulturní okruh)

– Orient, tj. neevropská/islámská civilizace; bledě pro mimoevropská území

– silný vliv Západu mimo vlastní Západ

– silný vliv Východu mimo vlastní Východ

– silný vliv Orientu mimo vlastní Orient

– ekonomicky a sociálně zaostávající/méně rozvinuté oblasti Evropy; hustší rastr použit pro oblasti s vyšším stupněm zaostávání

Výsledky výzkumu a pojetí duality prezentované citovanou monografií lze považovat za osobitý pohled na prostorovou diferenciaci Evropy. Fenomén duality vidí tato studie jako jev komplexní a svým obsahovým i prostorovým vymezením dynamický. Výsledky představují určitý argument a důkaz toho, že vnímání Evropy jako prostoru historicky rozděleného na dvě části má své opodstatnění. Ve vztahu ke střední a středovýchodní Evropě se tak hlásí k názoru, že toto území netvoří z historického hlediska jednotný a dostatečně svébytný celek, za nějž jej považují některé jiné koncepty, nýbrž specifickou přechodovou zónu mezi Západem a Východem.

Literatura

[1] ALDCROFT, D. H., MOREWOOD, S. Economic change in Eastern Europe since 1918. Aldershot: Elgar, 1995. 277 s.

[2] BARRACLOUGH, G. (ed.) Eastern and Western Europe in the Middle Ages. London: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1970. 216 s.

[3] BIBÓ, I. Bída malých národů východní Evropy. Vybrané spisy. Brno – Bratislava: Doplněk – Kalligram, 1997. 612 s.

[4] CAHNMAN, W. J. Frontiers between East and West in Europe. In Geographical Review, 39, 1949. s. 605–624.

[5] COLE, J. Geography of the World´s Major Regions. New York: Routledge, 1996. 474 s.

[6] DAVIES, N. Europa miedzy wschodem a zachodem. Kraków: Znak, 2007. 351 s.

[7] FORST de BATTAGLIA, O. Zwischeneuropa. In Geographisches Rundschau, 12, 1960. s. 305–317.

[8] GURŇÁK, D. Dejepisný atlas Štáty v premenách storočí. Bratislava: Mapa Slovakia, 2004. 50 s.

[9] HAJNAL, J. Two kinds of pre-industrial household formation system. In Wall, R. et al. (eds.): Family forms in historic Europe. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. s. 65–104.

[10] HALECKI, O. Historia Europy – jej granice i podzialy. Lublin: Institut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. 186 s.

[11] HAMPL, M. Globální systém: stav, současné tendence a možné perspektivy distribuce mocenského potenciálu. In Geografie – Sborník ČGS, 114, č. 1, 2009. s. 1–20.

[12] HUNTINGTON, S. The clash of civilisation and the remaking of the World order. New York: Simon and Schuster, 1996. 367 s.

[13] CHIROT, D. (ed.) The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economic and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century. Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press, 1991. 260 s.

[14] JORDAN, T. G. The European Culture Area. New York: HarperCollins College Publishers, 1996. 428 s.

[15] KREJČÍ, O. Geopolitika středoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy. Praha: Ekopress, 2010. 399 s.

[16] KŘEN, J. Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005. 1109 s.

[17] KUNDERA, M. Únos západu aneb Tragédie střední Evropy. In Proměny, 23, č. 1., 1986. s. 134–147.

[18] LEMBERG, H. Ke vzniku pojmu „východní Evropa“ v 19. století. Od „severní“ k „východní“ Evropě. In Lemberg, H. (ed.): Porozumění: Češi – Němci – východní Evropa 1848–1949. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 350 s.

[19] NAUMANN, F. Mitteleuropa. Berlín: Reimer, 1915. 299 s.

[20] NOVÁČEK, A. Dualita Evropy: Historickogeografická analýza vývoje a její vymezení. Disertační práce. Praha: PřF UK, 2010. 223 s.

[21] NOVÁČEK, A. Dualita Evropy: historickogeografická analýza. Praha: Nakladatelství ČGS – edice Geographica, 2012a. 220 s.

[22] NOVÁČEK, A. Historickogeografické aspekty duality Evropy. In Historická geografie, 38, č. 1, Praha: HÚ AV ČR, 2012b, s. 185–203.

[23] PURŠ, J. Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce, Praha: Academia, 1973. 733 s.

[24] RUPNIK, J. Jiná Evropa. Praha: Prostor, 1992. 352 s.

[25] RUSSETT, B. M. International Regions and the International System: a Study in Political Ecology. Chicago: Rand McNally, 1967. 252 s.

[26] STEHLÍK, J. Zařazení České republiky v evropském prostoru. In Mezinárodní vztahy, 2, 1996. s. 95–106.

[27] SZÜCS, J. Tri historické regióny Európy. Bratislava: Kalligram, 2001. 131 s.

[28] WALLERSTEIN, I. The Modern World-System. Vol. I: Capital Agriculture and the Origins of European World-Economy in the Sixteenth Century. New York – London: Academia Press, 1974. 410 s.

[29] WANDYCZ, P. S. Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Praha: Academia, 2004. 302 s.

[30] WEBER, M. Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1934. 206 s.

DUALITY OF EUROPE AS THE PHENOMENON AND THE OBJECT OF RESEARCH

This contribution presents the phenomenon of duality in Europe, deals with the perspectives of literature on this issue and informs on the focus and results of the author's research which he published this year in his scientific monograph (Nováček 2012a). This research is based on the hypothesis of permanent and historical "division" into two sub-regions: the West and the East, or for the older times the North and the South. The duality is perceived here as a phenomenon which is complex, dynamic and within the past variable in its spacious delimitation. The aim of the research was to find and to try to conceptually define and physically delimit the duality of Europe and its long-lasting development on the basis of the

historical-geographical analysis. The conclusion is devoted to an overview of achieved results, incl. one example of the map of European duality.

Key words: Europe, duality, development, East, West

SOUČASNÉ ZMĚNY MIGRAČNÍ BILANCE NEJMENŠÍCH ČESKÝCH OBCÍ

Martin Ouředníček, Jakub Novák, Martin Šimon

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř

Albertov 6, Praha 2 – Nové Město, 128 43

E-mail: slamak@natur.cuni.cz

Abstrakt: v posledních dvou desetiletích dochází k významné proměně migračních preferencí i migračního chování obyvatelstva v Česku. Tato tendence je ovlivňována postsocialistickou transformací i demografickými, ekonomickými a technologickými změnami uplatňujícími se v Evropě. Příspěvek přináší dokumentaci migrační bilance v posledních dvou desetiletích (1992-2010) se zvláštním zaměřením na kategorii nejmenších obcí s méně než 500 obyvateli. Empirická část využívá individuální migrační data v podrobnosti obcí Česka a členění sídelního systému na urbánní, suburbánní a rurální obce. Právě vymezení suburbánní zóny umožňuje odlišit předměstské lokality integrované do městských regionů od odlehlejšího venkova. Cílem příspěvku je zodpovědět na otázku, zda současné migrační zisky velmi malých obcí souvisí s postupnou difúzí suburbanizačního procesu, či získávají spíše venkovské oblasti. v další části hodnotíme strukturu migrantů a diskutujeme důvody a přínosy migrace na venkov pro lokální komunity.

Klíčová slova: migrace, malé obce, suburbanizace, kontraurbanizace, Česko

1. Úvod

Rezidenční decentralizace a s ní spojené změny v sociálně prostorové struktuře obyvatelstva i v sociálním prostředí jednotlivých sídel patří v současnosti mezi klíčová témata geografického výzkumu nejen v Česku, ale i v dalších postsocialistických zemích. Dosavadní výzkum ukázal, že obecné tendence v migraci z měst do suburbánního zázemí a na venkov se do určité míry podobají dřívějšímu vývoji osídlení v západních zemích (Cheshire 1995, Geyer, Kontuly 1996, Champion 2001, TESG 2003). To se týká zejména suburbanizace, ale v poslední době se oživila rovněž diskuse o síle a významu kontraurbanizace - tj. stěhování z měst mimo metropolitní oblasti (Šimon 2012). Proměny v migračním chování obyvatelstva jsou ovlivňovány vzájemným vztahem mezi migračními preferencemi obyvatelstva a charakteristikami (podmínkami, push a pull faktory) v cílových a zdrojových oblastech migrace. Protože jsou tyto podmínky posuzovány především v závislosti na životním cyklu domácností a jednotlivců, hrají významnou úlohu i obecnější změny ve společnosti, které souvisí se stárnutím populace, diverzifikací životních stylů i změnami v charakteru bydlení a práce.

Cílem příspěvku je charakterizovat vývoj rezidenční decentralizace a zhodnotit její dopady na měnící se sociální strukturu i revitalizaci nejmenších obcí v Česku od 90. let 20. století do současnosti. Jádrem příspěvku je analýza migrační bilance obcí s populační velikostí do 500 obyvatel, u kterých se dlouhodobě projevovaly depopulační tendence a patřily již v období socialismu mezi nerozvojová území. Tyto obce se do dneška potýkají s celou řadou problémů, které pramení z nevýhodné geografické polohy, nedostatečného lidského

kapitálu, nevýhodného systému přidělování financí v rámci rozpočtového určení daní i jednoznačné dřívější diskriminace v rámci střediskové soustavy osídlení. Důsledkem tohoto znevýhodnění je v mnoha takových obcích chybějící technická i sociální infrastruktura, zanedbaný bytový fond a velmi nízký sociální status obyvatelstva. Proto je do značné míry překvapivý migrační obrat, který nastává ve vývoji této kategorie obcí po roce 2000.

Populační nárůsty v kategorii nejmenších obcí byly v dřívějších pracích většinou přisuzovány suburbanizaci difundující do stále vzdálenějších oblastí od jader metropolitních regionů (Čermák 2005). Příspěvek se opírá o zásadní metodologickou inovaci, která zohledňuje vymezení suburbánních zón českých měst a odděluje tak suburbánní a odlehlý venkov. Za použití kvantitativních dat dále příspěvek nabízí diferencovaný pohled na migrační bilanci malých obcí podle intenzity bytové výstavby, dopravní polohy a přítomnosti rekreační funkce. Tato klasifikace přibližuje výzkum k vysvětlení faktorů migračního růstu nejmenších obcí mimo metropolitní oblasti Česka.

2. Vývoj názorů na rezidenční decentralizaci a vývoj nejmenších obcí

Čermák, Hampl a Müller (2009) vyslovují závěr, že možnosti další územní koncentrace obyvatelstva jsou v Česku omezené a že po klasické fázi urbanizace nastupuje metropolizační fáze zahrnující i suburbanizaci. K další dekoncentraci mimo metropolitní oblasti zůstávají autoři skeptičtí a současné procesy distribuce obyvatelstva považuje za řádově nesrovnatelné v porovnání s rozsahem přesunů v industriálním období. S tímto názorem do značné míry souhlasíme (Ouředníček 2000, Šimon 2011), přesto je oprávněné předpokládat, že migrační příliv do malých obcí má zejména pro cílové oblasti stěhování velký význam. Dekoncentrace obyvatelstva s sebou přináší i dopady na mikroúrovni, které mohou být vnímány spíše z pozice jednotlivých obcí a ve vztahu ke změnám sociální struktury, sociálního prostředí, sociálního a lidského kapitálu venkovských obcí. Vycházíme z předpokladu, že současné dekoncentrační procesy sice nemají sílu a intenzitu srovnatelnou s migrací v průběhu industrializace, avšak mohou znamenat podstatné změny v sociální a demografické struktuře venkovských oblastí a zejména přinést impulsy k rozvoji a revitalizaci dlouhodobě stagnujících venkovských a depopulačních regionů v Česku (Ouředníček, Špačková, Feřtrová 2011). Roli přílivu migrantů do venkovských oblastí jsme již dříve popsali na příkladu suburbanizace (Špačková, Ouředníček 2012) i kontraurbaniuzace (Šimon 2011).

Polistopadové tendence ve vývoji malých obcí a jejich postupný populační růst si lze také spojovat s dezintegrací obcí na počátku 90. let 20. století. K dezintegraci obcí došlo v zásadě v letech 1990 a 1991, kdy vzniklo zhruba 2000 nových obcí a jejich celkový počet se ustálil okolo čísla 6250 (podrobněji viz Illner 2006). Pro hodnocení populačního vývoje má zásadní význam to, že 88 % nově vzniklých obcí po roce 1989 bylo ve velikostní kategorii do 500 obyvatel (Šašinka 2011). Vznik vysokého počtu malých obcí (počet sídel se významně nemění) znamenal vyjádření touhy po lokální autonomii, tj. snahy spravovat lokální věci veřejné lokálně. Vysoký vznik malého počtu obcí také znamenal nové výzvy pro organizaci veřejné zprávy (Maříková 2005). Malé obce často nemusejí mít dostatečné ekonomické, organizační či lidské zdroje pro vykonávání svěřených funkcí (Vajdová, Čermák, Illner 2006, Hampl, Müller 1998). Analýza, která zkoumala, zda se více rozvíjí malá sídla, která jsou samostatnými obcemi, nebo ta, která nejsou samostatná, nevedla k jednoznačné odpovědi (Bernard, Kostelecký 2010). Současné populační zisky nejmenších obcí však svědčí o oživení

potenciálu této velikostní kategorie a jsou pravděpodobně i výsledkem seberealizace nových obecních samospráv.

3. Metodika

Metodika článku se opírá o definování migračních procesů vzhledem ke zdrojovým a cílovým oblastem migrace. Tabulka 1 ukazuje tři základní typy sídel (prostředí), za které považujeme jádra metropolitních regionů (města), jejich zázemí (suburbia) a ostatní venkovské osídlení. Jelikož se v článku věnujeme především migračním přírůstkům malých venkovských obcí mimo metropolitní oblasti, je v tabulce zvýrazněn proces kontraurbanizace. Kontraurbanizace je tedy chápána jako migrace z metropolitních oblastí (měst nebo suburbií) na venkov.

Tab. 1: Matice zdrojových a cílových oblastí migrace a definice kontraurbanizace (a dalších procesů)

Typ prostředí		**Cílové místo migrace**		
		Město	**Suburbium**	**Venkov**
Zdrojové místo migrace	Město	Meziměstská migrace	Suburbanizace	KONTRAURBANIZACE
	Suburbium	Reurbanizace	Tangenciální migrace (vnitrometropolitní)	KONTRAURBANIZACE
	Venkov	Urbanizace (ev. reurbanizace)	Urbanizace (ev. reurbanizace)	Meziregionální migrace (venkovská)

Pramen: Ouředníček (2009)

Článek navazuje na předchozí studie zaměřené na diferencovaný vývoj migrace na základě velikostní struktury obcí. Navíc však přidává z metodického i obsahového hlediska zásadní informaci o lokalizaci obcí vzhledem k jádrům městských regionů. Podstatou je využití typologie suburbánních obcí, která vzešla z dlouhodobého výzkumu suburbanizace v České republice (Ouředníček, Špačková, Novák 2012). Tato typologie vymezuje tři zóny suburbánních obcí v zázemí měst s více než 10000 obyvateli na základě intenzity bytové výstavby a migračních zisků obce z jádrového města. Podrobnější informace jsou k dispozici v publikaci Ouředníček, Špačková, Novák (2012). Rozhodující pro zařazení do velikostních kategorií byla populační velikost v roce 2008. Přestupy mezi kategoriemi obcí tedy neprobíhaly. Obce s méně než 500 obyvateli tedy tvořily necelých 8 % populace, ale také 55 % jednotek v celém souboru obcí viz tabulka 2).

Tab. 2: Základní charakteristika sídel typů sídel

Název	Počet obcí	Podíl obcí	Počet obyvatel	Podíl na počtu obyvatel
Krajská města	13	0,2	2835206	27,1
Města nad 25000	34	0,5	1383744	13,2
Města 10000 - 25000	82	1,3	1294350	12,4
Suburbánní zóna	894	14,3	1386363	13,2
v tom:				
zóna1	83	1,3	113193	1,1
zóna2	179	2,9	205355	2,0
zóna3	632	10,1	1067815	10,2
2000 - 10000	336	5,4	1460726	14,0
500 - 2000	1467	23,5	1308120	12,5
Méně než 500	*3423*	*54,8*	*799033*	*7,6*
Celkem	6249	100,0	10467542	100,0

Pramen: ČSÚ

Poznámka: počty obyvatel k roku 2008

Do analýzy vstupovala především individuální anonymizovaná data o jednotlivých stěhováních v letech 1992-2010 zpracovaná ČSÚ, dále data o dokončených bytech v letech 1997-2010 rovněž poskytnutá ČSÚ. Charakteristiky jednotlivých budov, zejména vymezení podílu objektů sloužících rekreaci poskytl ČÚZK. Dostupnost a vybavenost obcí spoji hromadné dopravy byly převzaty z podkladových databází připravených pro Atlas sociálně prostorové diferenciace (Ouředníček, Temelová, Pospíšilová 2011). Pro podrobnější rozpravu o metodických úskalích odkazujeme z důvodu omezeného rozsahu tohoto příspěvku zejména do metodických kapitol Atlasu.

4. Vývoj migrační bilance malých obcí v kontextu sídelního systému Česka

Graf na obrázku číslo 1 znázorňuje soubor nejmenších obcí ležících mimo metropolitní oblasti Česka, tedy za hranicí suburbánních zón desetitisícových a větších obcí. Soubor čítá 3423 obcí (55 % z celkového počtu obcí; zhruba 800 tis. obyvatel, tj. 8 % populace Česka) vymezených na základě stavu v roce 2008. Vývoj mezi lety 1992-2010 ukazuje na postupné zvyšování počtu obcí s pozitivním migračním saldem a "otočení" podílu růstových a ztrátových obcí. Zatímco na počátku transformačního období vykazovala migrační přírůstky zhruba tisícovka obcí (1/3), dva tisíce obcí migračně ztrácelo (2/3). v současnosti je situace zcela opačná a 2/3 nejmenších českých obcí vykazuje přírůstky stěhováním. Z vývojového hlediska lze tvrdit, že po celé transformační období dochází k postupnému zmenšování depopulačních oblastí v Česku. v návaznosti na recentní migrační paradigmata lze přirovnat současnou situaci k polarizačnímu obratu v teorii diferenciální urbanizace (Geyer,Kontuly 1996, Ouředníček 2000).

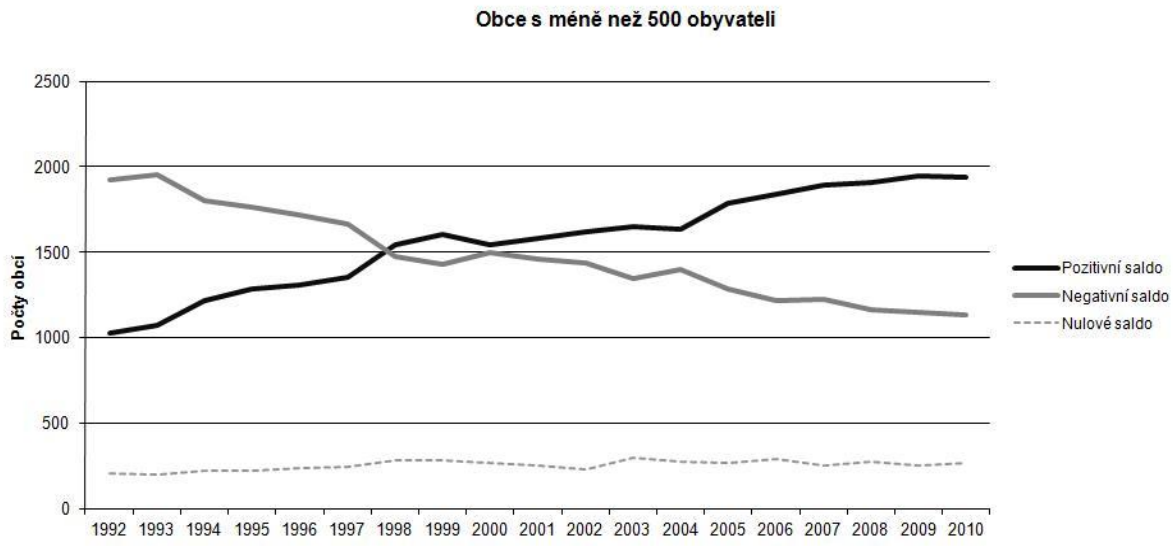

Obr. 1: Obce s méně než 500 obyvateli podle migračního salda v letech 1992-2010
Pramen: ČSÚ 1992-2010

Typologie obcí umožňuje rozlišit růst jednotlivých velikostních kategorií obcí, ale také jejich polohu vzhledem k metropolitním oblastem. Rozhodující je tedy odlišení suburbánního a vzdáleného venkova. Obrázek 2 vykazuje kromě vývojových tendencí ostatních velikostních typů sídel rovněž vysokou dynamiku suburbánních zón českých měst a významný obrat migrační bilance obcí s méně než 500 obyvateli. Tato kategorie obcí mimo metropolitní zázemí vykazovala počátkem 90. let 20. století nejvyšší migrační ztráty, v polovině 90. let se však dostává do kladných hodnot migračního salda a dnes představuje právě po suburbiích nejvíce preferované oblasti migrace v Česku. v kladných hodnotách migračního salda se nacházejí ještě obce s populací do 2000 obyvatel, zatímco soubor všech ostatních velikostních kategorií obcí (měst) vykazuje společnou klesající tendenci v průběhu celého sledovaného období.

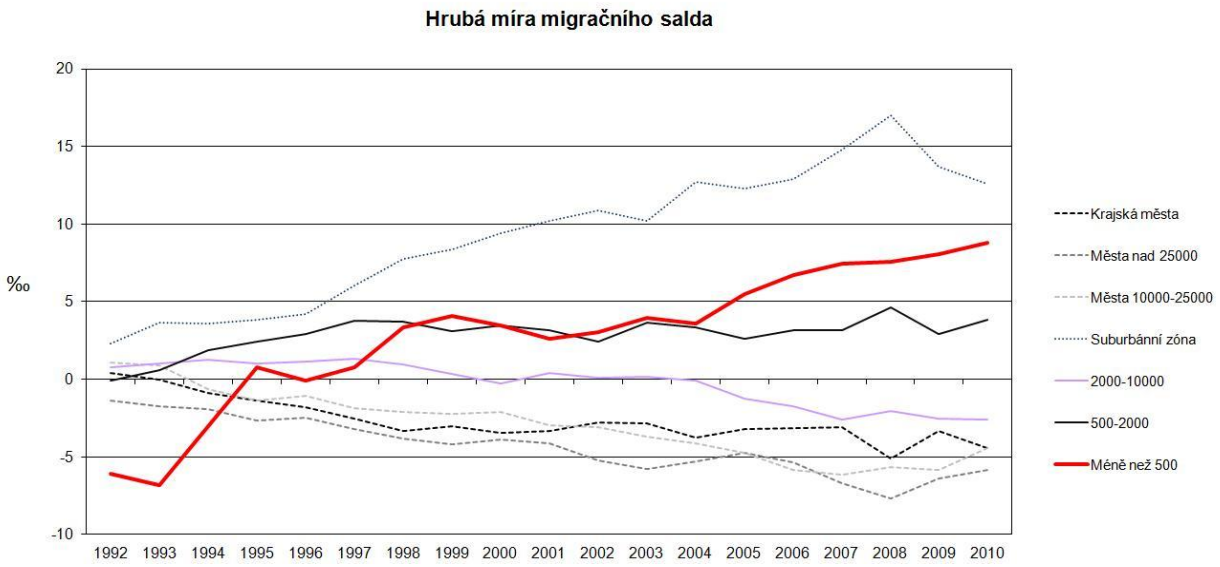

Obr. 2: Hrubá míra migračního salda podle typů obcí v letech 1992-2010
Pramen: ČSÚ 1992-2010

4.1 Suburbanizace versus kontraurbanizace

Protože jeden z hlavních argumentů vysvětlujících tento nárůst spočívá v rozšiřování (difúzi) procesu suburbanizace do oblastí sousedících s metropolitními oblastmi, pokusili jsme se vymezit některé faktory, které by odlišovaly proces suburbanizace od ostatních urbanizačních procesů (viz např. sedm popsaných procesů transformujících příměstskou zónu v článku Ouředníček 2007). v tabulce 3 jsou vypočteny některé faktory, které mohou jemněji specifikovat podmínky malých obcí s populací pod 500 obyvatel. Za reliabilní a dosažitelná data jsme považovali především dostupnost mikroregionálních center osobním automobilem a počet spojů v pracovní den, dále intenzitu bytové výstavby a podíl rekreačních objektů v obci. Výběr těchto ukazatelů měl ověřit následující otázky: zda existuje závislost migračních přírůstků malých obcí a jejich relativní geografické polohy, zda rostou pouze obce s vyšší intenzitou bytové výstavby, či dochází také ke stěhování do starší existující zástavby a zda je významný trend stěhování do chat a chalup jako alternativy suburbanizace.

Výsledky naznačené ve sloupcích s vývojem intenzity migračního salda vypovídají spíše o rozšiřování suburbanizačních tendencí, tedy o souvislosti migrace s novou bytovou výstavbou spíše v sousedství metropolitních regionů s dobrou dopravní dostupností i vybaveností spoji hromadné dopravy. Vedle tohoto trendu lze potvrdit i vyšší migrační zisky obcí s vyšším podílem rekreačních funkcí.

Tab. 3: Závislost intenzit migračního salda na vybraných faktorech malých obcí

Dostupnost mikroregionálních center autem v minutách, z Atlasu sociálně prostorové diferenciace					
Dostupnost	Počet obcí	int_92_95	int_96_00	int_01_05	int_06_10
0 - 10	1006	0,77	3,99	5,66	6,20
10 - 20	1706	-0,38	2,16	3,30	5,17
20 - 30	606	-2,28	-0,41	1,49	3,13
30 - 50	95	-1,96	1,60	1,67	3,51
Počet spojů za pracovní den 2007, z Atlasu sociálně prostorové diferenciace					
Spoje	Počet obcí	int_92_95	int_96_00	int_01_05	int_06_10
65+	131	1,85	3,07	3,75	9,20
33-64	831	0,84	3,22	4,41	5,17
17-32	1271	-0,92	1,94	3,31	4,97
0-16	1193	-1,35	1,65	3,58	4,37
Intenzita bytové výstavby (1997-2010, na 1000 ob.)					
Intenzita byty	Počet obcí	int_92_95	int_96_00	int_01_05	int_06_10
0-0.25	667	-4,30	0,79	0,48	1,05
0.25-0.5	615	-2,42	0,83	1,66	1,32
0.5-1	961	-0,58	1,48	2,94	3,50
1-2	788	2,26	3,46	5,62	8,02

2+	379	5,25	7,93	11,24	15,86
Podíl rekreačních objektů (způsoby využití 8/(6+7+8)*100)					
Podíl OIR	Počet obcí	int_92_95	int_96_00	int_01_05	int_06_10
50+	977	0,31	1,91	4,20	6,21
pod_50	2425	-0,56	2,48	3,60	4,79
Celkem	3426	-0,35	2,32	3,74	5,11

Tato hrubá analýza však nemůže odhalit některé nuance migračního chování obyvatelstva. Proto je vhodné využít případové studie využívající kvalitativních metod sledování vybraného území, která odhalí zejména rozdíly mezi suburbanizačními a kontraurbanizačními tendencemi v daném území. Rozdíl totiž spočívá, při dynamickém rozšiřování urbanizovaného prostředí, především ve vztahu migrantů k jádrovému městu, k potřebě dojíždět za prací, službami a dalšími aktivitami lokalizovanými v jádrovém městě. Tato propojenost zejména dojížďkou, ale i například informačními vazbami je podle našeho názoru rozhodující pro odlišení obou procesů. Intenzita centripetálních vazeb se přitom může lišit u různých domácností nebo dokonce jednotlivců a může být dokonce proměnlivá i v čase, například v sezónním nebo týdenním rytmu. Z tohoto důvodu není podle našeho názoru možné oba dekoncentrační procesy efektivně vymezit pouze na základě kvantitativní analýzy migračních bilancí obcí jako celku.

4.2. Struktura migrace a dopady na sociální strukturu

Za nejdůležitější parametr stěhování považujeme věkovou strukturu migrantů. Obrázek 3 nabízí vývoj migračního salda suburbánních obcí a obcí s populací pod 500 obyvatel ve čtyřech etapách v letech 1992-1995, 1996-2000, 2001-2005 a 2006-2010. Průběh křivek na rozdíl od analýzy faktorů v předchozím textu ukazuje na diferencovaný vývoj obou typů obcí. Vývoj struktury obyvatelstva příchozího do suburbií byl již několikrát v našich pracích popsán (Ouředníček 2007, Novák, Čermák, Ouředníček 2011, Špačková, Ouředníček 2012 aj.). Spíše heterogenní struktura přistěhovalých v 90. letech je v současnosti výrazně věkově specifická a suburbánní bydlení je atraktivní především pro mladé rodiny s dětmi. v případě malých obcí se v průběhu sledovaných let dostávají všechny věkové kategorie do kladných čísel migračního salda, což je překvapivé zejména u mladých dospělých. Za významnou věkovou skupiny sytící kontraurbanizační tendence lze však považovat především osoby na konci produktivního věku, ale stále více také mladší rodiny s dětmi (Šimon 2012). Z metodického hlediska je potřeba upozornit, že se jedná o absolutní počty, které jsou výrazně ovlivněny celkovou strukturou populace Česka. Například struktura přistěhovalých i vystěhovalých u obou typů sídel je téměř identická a velmi podobné jsou i změny ve vývoji struktury stěhování. Významnější rozdíly ve struktuře jsou viditelné až v případě salda.

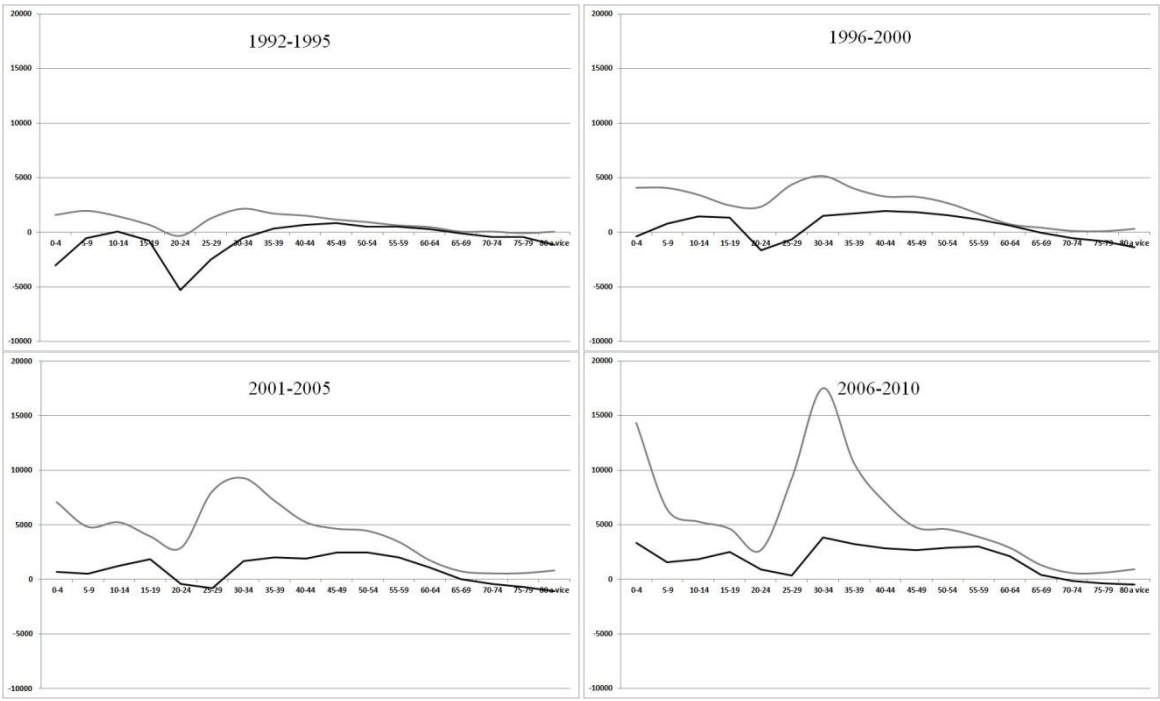

Obr. 3: Saldo migrace podle věku v suburbiích a obcích s méně než 500 obyvateli ve vybraných letech

Pramen: ČSÚ 1992-2010

Poznámka: Šedé čáry představují hodnoty pro suburbánní zónu, tmavé čáry pro venkovské obce mimo metropolitní oblasti s méně než 500 obyvateli (k roku 2008).

Grafy malých venkovských obcí v jednotlivých letech sledování lze stručně interpretovat jako (1) 1992-1995 pokračující únik z venkova mladých ve věku 20-30 let; (2) 1996-2000 stabilizace a růst atraktivity pro střední věk nad 30 let; (3) 2001-2005 venkov jako místo pro spokojený předdůchod (kategorie 45-60 let); (4) 2006-2010 venkov i jako místo pro mladou rodinu, předdůchodový a důchodový věk se rovněž posiluje. Jediná věková kategorie, která se nedokáže efektivně vypořádat s nedostatečnou nabídkou (zřejmě zejména sociálních služeb) jsou nejstarší důchodci, jejichž migrační saldo je dlouhodobě negativní (Litwak, Longino 1987).

5. Závěr

Výsledky příspěvku vypovídají o rozšiřování urbanizovaného prostoru Česka propojeného z venkovských sídel nejen na jádra metropolitních regionů, ale i vzájemně a globálně. Nové druhy komunikace, práce a bydlení přinášejí pro současného výzkumníka znesnadnění měření a snižující se validitu a reliabilitu dat o prostorové mobilitě. Decentralizace správy a ustavení samosprávy malých obcí zřejmě přispělo k jejich revitalizaci, oživení a aktivizaci navzdory velmi znevýhodněným podmínkám – nízkému finančnímu i lidskému kapitálu. Někdy právě představitelé nové samosprávy a nově přistěhovalí z měst přinášejí přemosťující vazby, dovednosti, kontakty do dlouhodobě stagnujícího sociálního prostředí malých obcí. Do této skupiny můžeme řadit jak nové rezidenty, tak rekreanty. v dalším výzkumu se chystáme zaměřit na otázku, jakou roli hraje bytová politika a obecně aktivita malých obcí

v přitažení nových obyvatel. Za podnětné rovněž považujeme komparativní studie zaměřené především na výzkum podobných tendencí v ostatních postsocialistických zemích

Poděkování: *Děkujeme naší milé kolegyni RNDr. Daně Fialové, Ph.D. za poskytnutí dat o objektech OIR z databáze ČÚZK a dále projektu Technologické agentury ČR OMEGA č. TD010049 za finanční podporu.*

Literatura

[1] BERNARD, J., KOSTELECKÝ, T. (2010): Části obcí s vlastní samosprávou a bez ní: Vliv administrativního statusu části obce na její rozvoj. Acta Politologica, 2, č. 1, s. 58–76.

[2] CHAMPION, A. (2001): Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In: Paddison, R. ed.: Handbook of Urban Studies. Sage Publications, London, s. 143-161.

[3] CHESHIRE, P. (1995): a New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s, Urban Studies 32, s. 1045-1063.

[4] ČERMÁK, Z. (2005): Migrace a suburbanizační procesy v České republice. Demografie, 47, č. 3, s. 169–176.

[5] ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? Geografie, 114, č. 1, s. 37-51.

[6] GEYER, H.S., KONTULY, T.M. eds (1996): Differential Urbanization: Integrating Spatial Models. Arnold, London.

[7] HAMPL, M., MÜLLER, J. (1998): Jsou obce v České republice příliš malé? Geografie, 103, č. 1, s. 1-12.

[8] ILLNER, M. (2006): Velikost obcí, efektivita jejich správy a lokální demokracie. In: Vajdová, Z., Čermák, D., Illner, M.: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990. Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 15–26.

[9] MAŘÍKOVÁ, P. (2005): Malé obce – sociologický pohled (1,2). Obec a finance 1,2/2005, [online]. [cit. 2011-01-20]. Dostupné z WWW: http://denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6176636

[10] NOVÁK, J., ČERMÁK, Z., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Migrace. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. eds.: Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky. Nakladatelství Karolinum, Praha, s. 87-102.

[11] OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTROVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. Sociologicky časopis / Czech Sociological Review, 47, č. 4, s. 777-803.

[12] OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., NOVÁK, J. (2012 v tisku): Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice. In: Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. eds.: Sub Urbs. Nakladatelství Academia, Praha.

[13] OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L. eds. (2011): Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky. Nakladatelství Karolinum, Praha.

[14] LITWAK, E., LONGINO, C. F. (1987): Migration Patterns Among the Elderly: a Developmental Perspective. Gerontologist, 27, č. 3, s. 266–272.

[15] ŠAŠINKA, P. (2011): Malé obce v České republice. Diplomová práce. ESF, Masarykova universita, Brno.

[16] ŠIMON, M. (2011): Kontraurbanizace: chaotický koncept? Geografie, 116, č. 3, s. 231–255.

[17] ŠIMON, M. (2012): Exploring counterurbanisation in post-socialist context: case of the Czech Republic. Sociologia Ruralis (v tisku, dostupné u autora).

[18] ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2012): Spinning the web: New social contacts of Prague´s suburbanites. Cities, 29, č. 5, s. 341-349.

[19] TESG (2003): Differential urbanisation. Special issue of Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 94, č. 1.

[20] VAJDOVÁ, Z., ČERMÁK, D., ILLNER, M. (2006): Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990, Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 108 s.

CONTEMPORARY CHANGES IN MIGRATION BALANCE OF THE SMALLEST CZECH MUNICIPALITIES

Migration preferences and migration behaviour of population has been changing in the Czech Republic during the last two decennia. This tendency is influenced by post-socialist transformation and demographic, economic, and technological changes within Europe. The contribution brings evidence of migration balance during the last two decennia (1992-2010) with special attention to the smallest municipalities. Empirical part deals with individual migration data and the division of settlement system into urban, suburban and rural municipalities. The delimitation of suburban zone enables to make differences between suburban localities integrated within the metropolitan regions and more peripheral countryside. The paper raises the question, whether the contemporary gains of very small municipalities correspond with diffusion of suburbanisation or rather rural areas gain more. The structure of migration and discussion of reasons and consequences of migration for local communities are then evaluated.

Key words: migration; counterurbanisation; Czech Republic

IDENTIFIKÁCIA A EVALUÁCIA MIGRAČNÝCH PRÚDOV OBYVATEĽSTVA V ZÁZEMÍ ČESKÝCH BUDĚJOVÍC

Dagmar Popjaková

Katedra geografie, Pedagogická fakulta JCU v Českých Budějovicích

Jeronýmova 200/10, České Budějovice 6, 37001 České Budějovice 1

dpopjakova@pf.jcu.cz

Abstrakt: Transformácia českej spoločnosti po roku 1989 priniesla postupne so sebou aj očakávané zmeny migračných vzorcov. Napriek tomu, že sa oproti predchádzajúcemu obdobiu, spätému so silnou urbanizáciou, intenzita presunov populácie podstatne redukovala, stále je opodstatnené študovať procesy jej premiestňovania v priestore. Článok sa obmedzuje na hodnotenie troch druhov migračných prúdov, označovaných v širších súvislostiach ako postsocialistická suburbanizácia – kontraurbanizácia – reurbanizácia, na báze analýzy tvrdých dát, na príklade migračných tokov medzi juhočeským stotisícovým krajským mestom a jeho zázemím. Hranice záujmového územia sú totožné s administratívnymi hranicami okresu. Priemerná hrubá miera migračného salda v obciach v rokoch 1992 – 2009 nad 10 ‰, vzdialenosť od centra mesta do 10 km, resp. dostupnosť prostriedkami mestskej hromadnej dopravy, vymedzuje mesto a jeho suburbánnu zónu na jednej, a vidiek na strane druhej.

Klíčová slova: migrácia obyvateľstva, migračné toky, suburbanizácia, kontraurbanizácia, reurbanizácia

Úvod

Migrácie, sťahovanie obyvateľov, sú vnímané z individuálneho pohľadu ich aktérov ako závažný sociálno-psychologický životný moment. Široko spoločensky – sú všeobecne hodnotené ako proces priestorovej redistribúcie populácie, ktorý významne spoluformuje usporiadanie sídelného systému, ako aj komplexnú socioekonomickú štruktúru spoločnosti na rôznej regionálnej úrovni[15]. v porovnaní s obdobím intenzívneho rozvoja urbanizácie a koncentračnej orientácie migračných procesov časovo siahajúcich v Českej republike (ČR) až do 80. rokov 20. storočia (Hampl a kol. 1987, 2005 s. 28), sa po roku 1989 kvantitatívne zredukoval objem a intenzita migračných presunov. Zároveň sa výraznejšie diverzifikovali typy migračných prúdov, zosilneli procesy dekoncentračné, prejavuje sa decentralizácia osídlenia (Bartoš a kol. 2011; Čermák 2001, 2005 s. 175; Čermák a kol. 2009; Hudec 2011, Librová 1997; Musil, Müller 2008 s. 341; Sýkora 2002 ai.).

Predložený príspevok vychádza z teoretických a empirických poznatkov o urbanizačných procesoch koncentrácie – urbanizácie, reurbanizácie; a dekoncentrácie – suburbanizácie,

[15] Čermák (2005 s. 169) migráciu označuje ako jeden z kľúčových mechanizmov vývoja osídlenia; diskusiu o tom, či migrácia zohráva pozitívnu alebo negatívnu úlohu pri pôsobení na systém osídlenia, jednotlivé sídla a lokálne spoločnosti, otvára Ouředníčk a kol. (2011 s. 781)

kontraurbanizácie/deurbanizácie[16] (Berg a kol. 1982; Enyedi 1992; Hampl 2005; Novotný 2011; Panebianco, Kiehl 2003; Sýkora, Posová 2011; Šimon 2011 ai.). Jeho zámerom nie je kritické hodnotenie rôznych prístupov ich štúdia, ani ich komplexné zhodnotenie. Cieľom príspevku, v súvislosti s používaním štatistických dát týkajúcich sa migrácie populácie ako objektívneho nástroja pri skúmaní vývoja systému osídlenia a opierajúc sa o náčrt väzieb medzi jednotlivými druhmi migračných tokov a urbanizačných procesov (Ouředníček 2005; Ouřeníček a kol. 2012; Geyer a Kontuly 1993), je na príklade konkrétneho územia identifikovať a zhodnotiť migráciu medzi rozlíšenými tromi typmi urbánneho prostredia: metropolitným centrom, jeho suburbánnou zónou a vidiekom. Príspevok sa obmedzuje len na kvantitatívnu descripciu prúdov migrácie bez ich paralelného kvalitatívneho skúmania, predstavuje tak akýsi základný rámec, úvodný vstup do ďalšieho štúdia spomínaných procesov.

V prvej časti časti príspevku je definovaný záujmový región Českých Budějovíc (RCB), a jeho vnútorné hranice. Nosnú časť príspevku tvorí hodnotenie prúdov vnútornej migrácie populácie. v súlade so všeobecnými poznaním a konkrétnymi poznatkami, najintenzívnejšie migračné väzby prebiehajú medzi jadrom a suburbánnou zónou, podstatnejšie však bude overiť vývoj veľkosti a charakteru kontraurbanizačných a reurbanizačných tokov v území.

1. Vymedzenie územia a metodické poznámky

Zásadný prístup k vyčleneniu vonkajších hraníc regiónu bol, aby išlo o územie dostatočne veľké, a aby zahŕňalo aj tzv. vidiecke, resp. periférne územia[17]. Zároveň, aby kvôli možnosti komparácie korešpondovalo s územím, na ktorom sa migračné procesy študovali už v predchádzajúcom období. v tejto súvislosti ako najoptimálnejšie vychádzalo prevziať región Českých Budějovíc vyčlenený Čekalom (2009) na základe viacetapovej a viackriteriálnej analýzy migračných centier Juhočeského kraja (JCK). Vyčlenený migračný región je tvorený obcami spadajúcimi do správnych obvodov obcí s rozšírenou pôsobnosťou (SOORP) České Budějovice a Trhové Sviny. Do tohto regiónu patrí ďalších 22 obcí zo susedných SOORP[18]. Jadrom regiónu je mesto České Budějovice (CB) v jeho administratívnych hraniciach. v zmysle recentnej komplexnej regionalizácie a vyčlenenia suburbánnych zón vybraných miest ČR (Ouřeníček a kol. 2012), za suburbium metropolitného mesta CB bolo vzaté kompaktné územie 43 obcí[19] v jeho zázemí. Zvyšných 73 obcí v severozápadnej, severo a juhovýchodnej časti regiónu spadá do širšieho, vidieckeho zázemia mesta. Vidiecke územie bolo ďalej členené jednak podľa počtu obyvateľov obcí na päťveľkostých typov s 0-199 (25

[16] v odborných publikáciach českej a slovenskej proveniencie sú používané ako preklady z angličtiny aj termíny disurbanizácia, dez(s)urbanizácia, de-urbanizácia; spresnenie chápania procesov – kontraurbanizácia, deurbanizácia – vysvetľuje napr. Champion (2001 s. 151), Šimon (2011 s. 235), ai.

[17] v zmysle Havlíček a kol. 2005; Chromý a kol. 2011; Kubeš, Kraft 2011; Musil, Müller 2008; Perlín 2003; Perlín a kol. 2010; Vobecká 2009 ai.; Periférne oblasti ako špecifické typy vidieckeho priestoru uvažujú Havlíček a kol. (2008), tým podľa nich periférne a vidiecke územia nemožno absolútne stotožňovať. V tejto štúdii sú podobne periférie uvažované, v užšom slova zmysle – ako nie presne určené okrajové časti vidieka; v širokom zmysle ako synonymum s vidiekom

[18] obce Dolní Bukovsko, Modrá Hůrka (SOORP Týn n. Vltavou); Velešín (SOORP Kaplice); Ponědraž, Smržov (SOORP Třeboň); Dolní Třeboní, Holubov, Chlumec, Křemže, Mojné, Věžovaná Pláne, Zubčice (SOORP Český Krumlov); Babice, Chvalovice, Lhenice, Mahouš, Malovice, Mičovice, Němčice, Netolice, Olšovice + kvôli kompaktnosti územia aj Lužice (SOORP Prachatice) a ďalej 79 obcí SOORP České Budějovice (zjednodušene bez výnimky, tj. vrátane obce Bošilec) a 16 obcí SOORP Trhové Sviny; spolu má vyčlenený región Českých Budějovíc 117 obcí

[19] obec Ločenice bola vyradená zo suburbánnej zóny z dôvodu zachovania jej územnej celistvosti

obcí), 200-499 (30), 500-1000 (8), 1000-2499 (5), 2500-4999 (4) obyvateľmi, a jednak v súvislosti s priemernou dostupnosťou územia ČR od centier SOORP (podľa Musila, Müllera 2008 s. 340; Kubeša, Krafta 2011 s. 815) na priestory s obcami so vzdialenosťou od metropolitného alebo lokálneho centra (České Budějovice, Trhové Sviny, resp. príslušné SOORP) do a nad 18, 30 a 40 minút. Zdrojom migračných údajov bola anonymizovaná databáza migrantov JCK Českého statistického úřadu (ČSÚ 2012c), spracovaná bežnými kvantitatívnymi metódami.

2. Toky vnútornej migrácie v RCB

Pri ošetrovaní migračných prúdov medzi tromi základnými typmi území vyčlenenými v rámci RCB – jeho jadrom, suburbiom a vidiekom, sa predpokladane potvrdzuje, že najväčší objem migrantov je viazaný na suburbánne zázemie metropolitného jadra (vyjadrené hrubou mierou migračného obratu – HMMO 41,0 ‰), nasleduje vidiek (28,3 ‰), najnižšiu relatívnu migračnú aktivitu vykazujú samotné České Budějovice (17,2 ‰). Nielen v relatívnom vyjadrení, ale i absolútne či už v jednotlivých rokoch alebo priemerne za celé obdobie, počet migrujúcich osôb v suburbánnej zóne prevyšoval počet osôb migrujúcich vo väzbe na jadro RCB. Nižší význam vidieka v tejto súvislosti signifikantne dokumentuje jeho podiel na počte migratov v rámci regiónu – necelá štvrtina (graf 1).

Graf 1 Podiel typov území na obrate migrácie v regióne Českých Budějovíc v r. 1992-2010

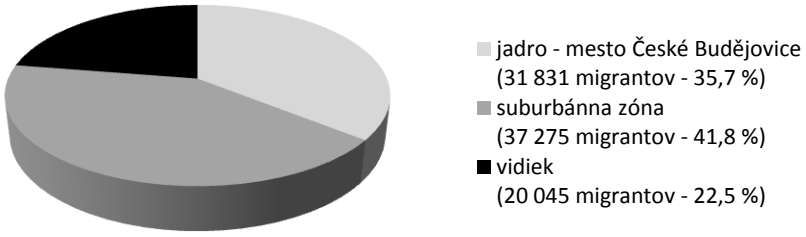

Zdroj: ČSÚ 2012c

2.1. Evaluácia intenzity tokov vnútornej migrácie

Vnútorná migrácia obyvateľov v rámci RCB vyjadrená na základe HMMS (tab. 1) je charakterizovaná relatívne vysokou negatívnou bilanciou metropolitného jadra, ktorá je výsledkom nielen záporného salda migrácie, ktoré vykazuje mesto s obcami v jeho suburbánnom zázemí, ale aj vo vzťahu mesta s malými vidieckymi obcami do 200 obyvateľov. Tak popri postupnom náraste kladnej miery migrácie najmenších obcí vyčleneného vidieckeho priestoru RCB sledujeme nielen mierny pokles intenzity migrácie v obciach suburbia, ale dokonca prvýkrát za sledované obdobie po roku 2006 priemerne vyššiu migračnú aktivitu (skupiny) vidieckych obcí v porovnaní s migračnou aktivitou obcí suburbánneho zázemia mesta CB. Táto skutočnosť by mohla poukazovať na začiatok slabnúcich suburbanizačných a zosilňujúcich kontraurbanizačných a reurbanizačných tendencií v regióne (čiastočne v tab. 2). Zároveň sa potvrdzuje, že vzdialenosť nie je faktor, ktorý by vplýval na intenzitu migrácie vidieckych obcí. Tá je skôr ovplyvňovaná ich veľkostnou štruktúrou (tab. 1).

.

Tab. 1 Vývoj intenzity zmien vnútornej migrácie v regióne Českých Budějovíc v rokoch 1992-2010

Rok/obdobie	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	priemer						
																				1992-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	1992-2000	2001-2010	1992-2010
Jadro regiónu (mesto České Budějovice)	0,7	-0,7	-1,9	-2,6	-2,6	-3,0	-5,5	-6,3	-9,1	-8,3	-10,1	-10,7	-9,2	-8,7	-7,9	-9,1	-10,1	-8,8	-7,5	-1,1	-5,3	-9,4	-8,7	-3,4	**-9,0**	**-6,3**
Suburbánna zóna	-0,3	3,2	5,8	5,8	5,8	6,6	10,6	11,2	15,4	14,0	16,6	17,2	15,4	14,1	11,9	13,8	14,6	13,3	10,3	3,6	10,0	**15,4**	**12,8**	7,2	14,0	**11,0**
Metropolitný areál spolu	0,4	0,5	0,4	-0,1	-0,1	-0,1	-0,5	-0,9	-1,4	-1,1	-1,3	-1,4	-0,8	-0,9	-1,0	-1,0	-1,2	-0,7	-0,9	0,3	-0,6	-1,1	-1,0	-0,2	-1,0	-0,6
Vidiek spolu	0,3	-2,4	1,4	3,4	0,9	2,7	4,6	5,8	7,2	6,0	8,2	9,2	5,3	5,6	7,7	8,0	6,4	5,1	6,3	0,7	4,3	6,9	6,7	2,7	6,8	4,9
Vidiek - obce s počtom 0-199 obyvateľov	-5,1	-2,0	-2,1	2,9	-0,8	-3,4	7,1	6,3	14,5	0,8	3,2	6,0	0,8	8,3	15,2	9,9	16,6	11,9	13,1	-1,6	4,8	3,9	**13,3**	1,9	8,7	5,6
- obce s počtom 200-499 obyvateľov	-2,4	-3,0	-5,8	0,2	-0,4	0,7	3,5	7,1	8,6	8,7	7,9	8,3	6,9	8,8	7,1	9,1	11,8	6,4	6,2	-2,8	3,9	8,1	8,1	0,9	8,1	4,9
- obce s počtom 500-999 obyvateľov	-0,7	-0,9	-1,4	1,6	-0,5	-2,0	1,3	7,4	13,5	3,5	2,3	5,9	0,5	7,1	5,5	2,7	4,1	6,7	6,1	-0,4	4,0	3,9	5,0	2,0	4,5	3,4
- obce s počtom 1000-2499 obyvateľov	3,8	-0,7	-0,7	4,6	1,0	3,2	0,7	5,5	5,5	11,0	9,1	2,1	7,0	1,2	1,0	1,6	2,0	1,0	4,2	1,7	3,2	6,1	2,0	2,5	4,0	3,3
- obce s počtom 2500-4999 obyvateľov	-3,6	-3,2	-0,2	-2,7	0,9	0,4	1,6	-2,7	-1,7	-2,4	1,6	1,9	-0,1	-2,3	-1,0	-0,3	-1,5	-1,9	-3,2	-2,4	-0,3	-0,3	-1,6	-1,2	-0,9	-1,1
- obce s dostupnosťou do 18 min. od centra	-6,5	-4,4	-2,6	2,0	3,1	-2,5	1,0	8,3	5,8	5,1	3,7	5,6	4,5	4,3	4,4	6,0	2,0	6,0	-2,1	-2,9	3,2	4,7	3,3	0,5	3,9	2,34
- obce s dostupnosťou nad 18 min. od centra	-0,9	-1,5	-1,5	0,0	-0,3	0,9	2,4	2,1	5,1	3,8	5,3	4,2	2,7	3,0	3,3	3,0	4,7	1,8	4,3	-1,0	2,0	3,8	3,4	0,7	3,6	2,26
- obce s dostupnosťou do 30 min. od centra	-2,7	-3,2	-1,9	-0,8	-0,5	-0,6	2,1	4,1	5,2	2,7	7,5	6,1	3,4	4,0	4,0	5,3	3,9	3,3	0,5	-2,1	2,1	4,7	3,4	0,2	4,0	2,27
- obce s dostupnosťou nad 30 min. od centra	-0,9	-0,5	-1,5	1,9	1,3	1,3	2,2	2,1	5,4	5,8	1,9	2,2	2,5	2,4	2,8	1,2	4,7	1,6	6,5	-0,3	2,5	3,0	3,4	1,3	3,2	2,28
- obce s dostupnosťou do 40 min. od centra	-2,5	-3,0	-2,2	-0,7	0,0	-0,3	1,4	3,5	4,9	3,4	5,9	5,2	3,4	4,5	4,5	5,2	4,4	3,5	0,9	-2,1	1,9	4,5	3,7	0,1	4,1	2,26
- obce s dostupnosťou nad 40 min. od centra	-0,7	0,0	-0,6	2,5	1,0	1,4	3,7	2,7	5,9	5,3	3,3	2,8	2,3	0,8	1,3	0,1	3,8	0,6	7,8	0,3	2,9	2,9	2,7	1,8	2,8	2,32

Vidiek - obce s dostupnosťou nad 40 min. od centra:	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	priemer						
																				1992-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	1992-2000	2001-2010	1992-2010
- a zároveň s počtom 0-199 obyvateľov	-8,8	-0,7	-0,7	-4,5	0,8	-6,1	5,4	-1,5	9,2	0,0	-3,0	-6,1	-7,7	-3,1	16,7	-2,3	17,9	5,1	13,8	-3,7	1,5	-4,0	**10,2**	-0,8	3,2	1,3
- a zároveň s počtom 200-499 obyvateľov	0,0	4,4	-9,3	19,0	8,2	-5,3	8,7	1,9	3,3	16,4	0,5	7,5	6,0	5,0	3,2	5,4	10,8	1,8	5,3	3,5	3,4	7,1	5,3	3,4	6,2	4,9
- a zároveň s počtom 500-999 obyvateľov	-9,5	9,0	4,7	-6,4	-1,1	-4,3	2,1	10,7	12,2	0,5	2,7	10,6	-3,7	8,8	5,7	-3,6	-1,0	-2,0	11,7	-0,5	4,0	3,8	2,1	2,0	3,0	2,5
- a zároveň s počtom1000-2499 obyvateľov	3,1	-1,1	2,5	7,6	1,5	7,5	2,6	9,2	9,3	10,2	11,8	2,1	8,4	2,1	1,2	0,2	1,8	1,6	7,9	3,0	6,1	6,9	2,6	4,7	4,7	4,7
- a zároveň s počtom 2500-4999 obyvateľov	2,6	-7,4	-3,0	-8,9	-4,1	3,7	1,8	-11,1	-3,7	-6,2	-6,2	-1,2	-2,7	-9,3	-11,3	-0,8	-2,0	-2,7	3,5	-4,2	-2,7	-5,1	-2,6	-3,3	-3,9	-3,6

Región Českých Budějovíc spolu - obce s počtom obyvateľov:	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	priemer						
																				1992-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	1992-2000	2001-2010	1992-2010
obce s počtom 0-199 obyvateľov	-6,3	-2,3	-1,8	-0,4	1,8	0,4	9,2	6,6	15,2	4,2	9,4	11,7	10,5	9,0	14,7	18,3	16,3	16,0	13,6	-2,6	6,7	9,0	**15,8**	2,6	12,5	**8,1**
obce s počtom 200-499 obyvateľov	-1,6	0,0	-0,6	4,4	1,7	2,6	7,7	8,9	12,0	13,6	13,8	12,7	11,0	12,2	11,3	16,1	18,0	8,6	9,6	0,6	6,6	12,6	12,7	3,9	12,7	**8,8**
obce s počtom 500-999 obyvateľov	-7,1	-4,2	0,2	0,4	2,6	0,3	0,6	8,6	11,4	8,1	10,2	16,4	12,2	10,9	10,9	2,7	14,5	14,7	11,4	-2,7	4,7	11,6	10,9	1,5	11,2	7,0
obce s počtom 1000-2500 obyvateľov	4,9	7,9	8,6	9,1	7,3	8,6	16,2	14,8	18,7	20,1	23,5	18,0	16,5	17,5	14,2	16,0	15,5	14,3	12,2	7,6	13,2	19,1	14,4	10,7	16,6	**14,0**
obce s počtom 2500-4999 obyvateľov	-2,5	-2,0	0,0	0,0	1,3	2,0	1,5	1,4	3,8	0,8	1,7	4,2	3,2	1,0	0,3	2,8	-0,2	0,9	-0,5	-1,2	2,0	2,2	0,6	0,6	1,4	1,0

Poznámka: intenzita migračných zmien = hrubá miera migračného salda vnútornej migrácie v ‰

Zdroj: ČSÚ 2012c

Tab. 2 Intenzita migračných prúdov podľa typu územia regiónu Českých Budějovíc
obdobie 1992-2010

	Vysťahovaní z:			
		JADRO	SUBURBIUM	VIDIEK
Prisťahovaní do:	JADRO	x *intra-urbánna migrácia*	**3,8 *(6957)*** ***reurbanizácia***	**1,7 *(3123)*** ***reurbanizácia***
	SUBURBIUM	18,8 *(16924)* *suburbanizácia*	5,0 *(4518)* *intra-suburbánna migrácia*	**2,7 *(2444)*** ***reurbanizácia***
	VIDIEK	**6,6 *(4840)*** ***kontraurbanizácia***	**3,2 *(2366)*** ***kontraurbanizácia***	4,8 *(3500)* *vidiecka migrácia*

obdobie 2006-2010

	Vysťahovaní z:			
		JADRO	SUBURBIUM	VIDIEK
Prisťahovaní do:	JADRO	x *intra-urbánna migrácia*	**4,7 *(2220)*** ***reurbanizácia***	**1,7 *(921)*** ***reurbanizácia***
	SUBURBIUM	21,2 *(5643)* *suburbanizácia*	5,7 *(1514)* *intra-suburbánna migrácia*	**2,8 *(751)*** ***reurbanizácia***
	VIDIEK	**8,0 *(1607)*** ***kontraurbanizácia***	**3,6 *(731)*** ***kontraurbanizácia***	4,7 *(952)* *vidiecka migrácia*

Poznámka: x – nejestvujúci údaj; údaj pred zátvorkou v ‰, tj. intenzita migračných prúdov = hrubá miera imigrácie; údaj v zátvorke = počet migrantov absolútne

Zdroj: ČSÚ 2012c, Ouředníček a kol. 2012

2.2. Evaluácia migračných tokov v RCB vo väzbe na metropolitné centrum

Ako uvádza Čermák (2005 s. 172), mesto České Budějovice (CB) má spolu s Plzňou dlhodobo najvyššiu mieru emigrácie do zázemia spomedzi českých miest. v súčasnosti podiel vysťahovaných do obcí v zázemí CB osciluje okolo 60 % zo všetkých vysťahovaných z mesta. Čo sa týka štruktúry emigračných prúdov do zázemia, CB vykazujú 2,5 krát vyššiu migračnú aktivitu s obcami v subrbánnej zóne ako s obcami za jej hranicou, s obcami vidieka. Vo vzťahu k suburbiu České Budějovice strácajú obyvateľstvo nepretržite počas sledovaného obdobia 1992-2010 (priemerne takmer 20 osôb ročne na 1000 obyvateľov, presne 18,8 ‰), s tým že intenzita negatívnej bilancie progresívne rástla a vrchol dosiahla v r. 2003, kedy sa vysťahovalo do suburbia 849 osôb a zo suburbia prisťahovalo len 272 osôb. Aj keď sa intenzita vysťahovávania z jadra do suburbia relatívne za posledných 5 rokov znížila (priemerný ročný počet vysťahovaných na 1000 obyvateľov klesol z 22,6 ‰ v r. 2001-05, na

21,2 ‰ v r. 2006-10), vzhľadom aj na relatívne vysoké absolútne počty vysťahovávaných do suburbia, treba potvrdiť, že suburbanizačný proces v regióne naďalej pokračuje. Vo vzťahu k vidieckym obciam do roku 1994 ešte prevládal počet prisťahovaných z vidieka do mesta CB (graf 2). Avšak po tomto roku definitívne rastie popri emigrácii z CB do suburbia aj emigrácia na vidiek, pričom jej intenzita v zásade neklesá ani absolútne, a v relatívnom vyjadrení dosiahla za posledných 5 rokov medzi r. 2006-2010 najvyššiu úroveň 8 ‰ (tab. 2). Tieto fakty potvrdzujú v zmysle uvedeného vyššie zvyšujúcu sa intenzitu kontraurbanizačných procesov.

mapa 1

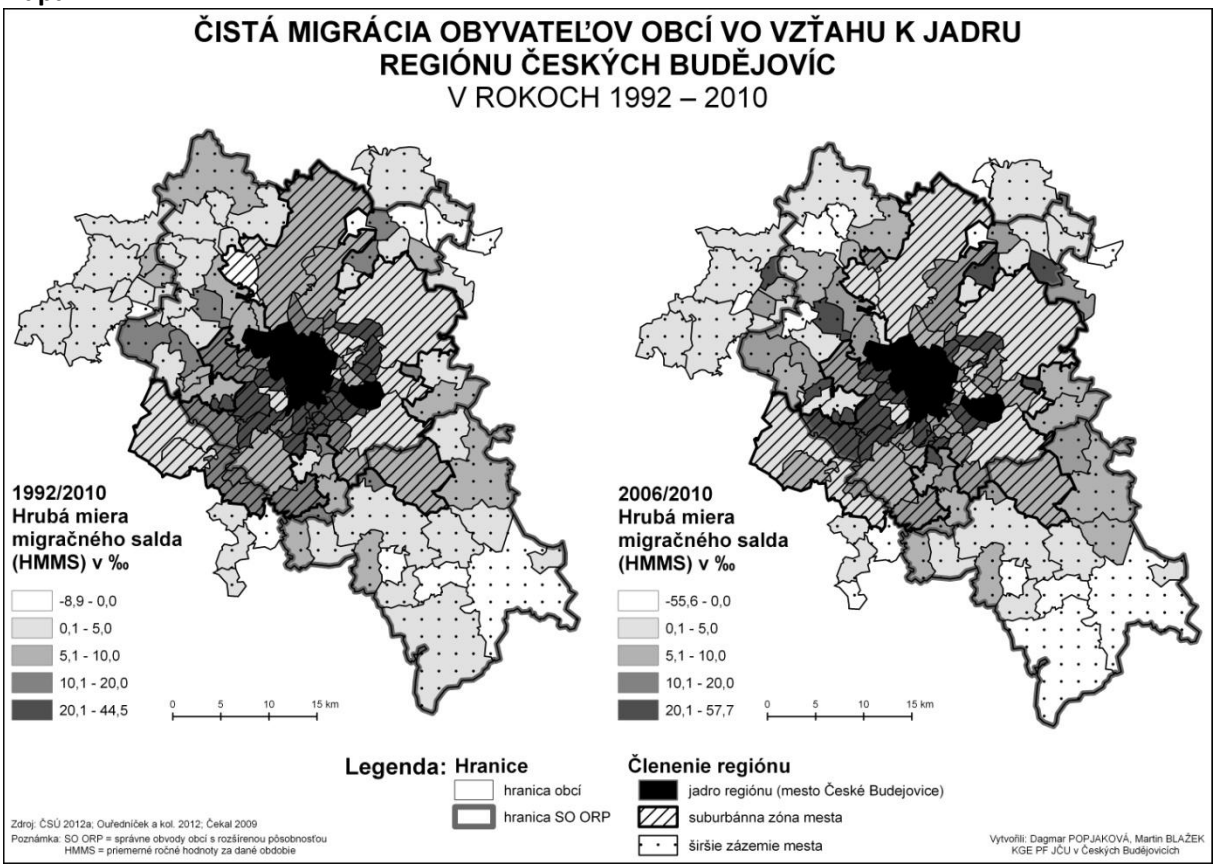

Pri detailnejšom pohľade na mapu bilancie migrácie obcí vo vzťahu k jadru (mapa 1) môžeme stále sledovať proces rozširovania počtu obcí v rámci suburbánnej zóny aj na vidieku, ktoré migračne získavajú obyvateľstvo oi. na úkor jadra, čo potvrdzuje vyššie uvedené pokračovanie a priestorové rozširovanie suburbánneho procesu v RCB[20]. Na druhej strane však

sledujeme zvýšenie miery negatívnej bilancie a mierny nárast obcí, ktoré migračne na jadre strácajú, tj. prisťahováva sa do nich menej osôb z mesta CB, ako sa z nich vysťahováva do CB. Ide hlavne o malé vidiecke obce na periférii regiónu, zväčša časovo vzdialené od CB viac

[20] suburbánne obce Roudné – HMMS v r. 2006-2010 57,7 ‰; Vidov 56,5; Homole 40,7; Hradce 40,2; Závraty 37,2; Litvínovice 33,7; Boršov n. V. 28,0 ai.; vidiecke obce, malé do 200 obyvateľov s časovou dostupnosťou nad 40 minút – napr. Hradce 40,2 ‰; Závraty 37,2; Olšovice 34,1; Mokrý Lom 17,2; Smržov 12,7; Strýčice 11,5; ďalej Hvozdec 32,1; Heřmaň 28,5; Kvítkovice 27,0; Břehov 22,7; malé vidiecke obce do 500 obyvateľov, napr. Vitín 23,6; Mazelov 23,4; Záboří 19,6; Drahotěšice 16,6; Čakov 14,8 ai.

ako 40 minút, tiež vidiecke mestá[21]. Ich príklady by mohli naznačovať isté tendencie reurbanizácie v RCB (ktoré sa však pri zovšeobecnení v texte nižšie, v regióne ako celku, nepotvrdia).

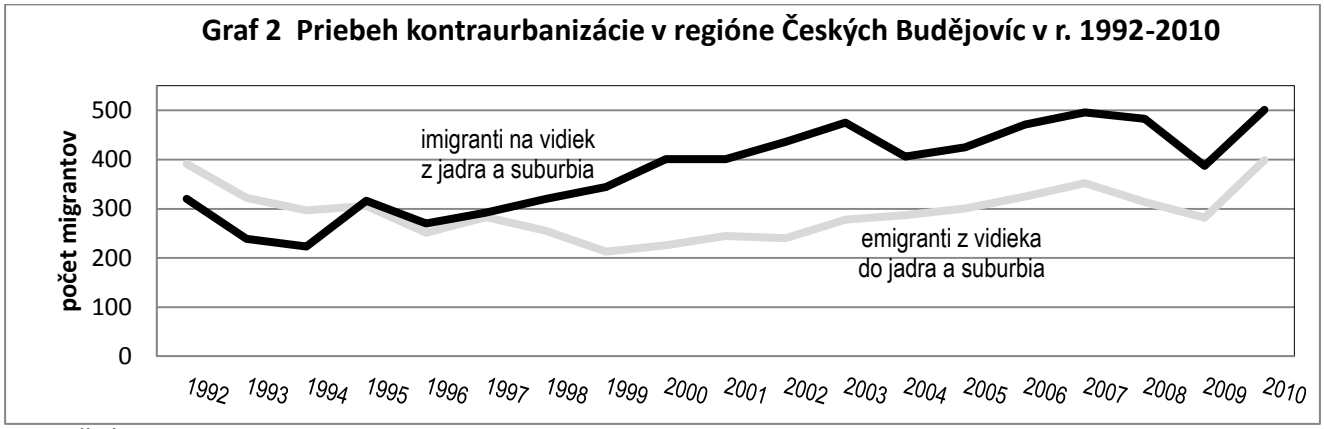

Zdroj: ČSÚ 2012c

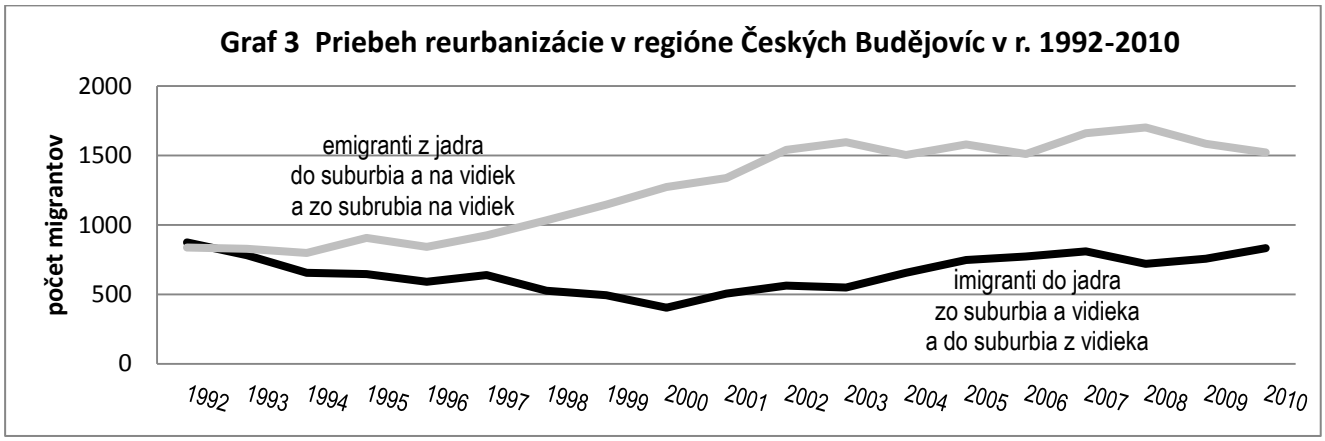

Zdroj: ČSÚ 2012c

Na základe priemetu migračných tokov vo forme tab. 2 môžeme konštatovať zvyšujúcu sa intenzitu migračných tokov medzi sledovanými typmi územia za ostatné roky. z údajov sa dá zároveň vyčítať, že kontraurbanizačné a reurbanizačné prúdy zďaleka nedosahujú úroveň suburbanizačných. Vychádzajúc z koncepcie Geyera a Kontulyho (1993), dochádza ku kontraurbanizácii vtedy, keď dekoncentračné prúdy, dané počtom imigrantov na vidiek z jadra a suburbia, sú vyššie ako prúdy koncentračné, tj. počty emigrantov z vidieka do jadra a suburbia. Obdobne potom sa dá parafrázovať, že k reurbanizačným procesom dochádza v situácii pokiaľ počet prisťahovaných zo suburbia a vidieka do mesta, tiež z vidieka do suburbia je väčší ako počet vysťahovaných do suburbia a na vidiek z mesta plus zo suburbia na vidiek. Ak vychádzame z týchto premís a súčasne ošetrujeme veľkosti migračných presunov v regióne RCB, dochádzame k záveru, že sa na sledovanom území potvrdzuje priebeh kontraurbanizácie (vychádajúc z porovnania tab. 2 a grafu 2 za obdobie 1992-2010 platí, že: 4840 + 2366 > 3123 + 2444) a zásadne vyvracia priebeh reurbanizácie (porovnávajúc údaje tab. 2 a grafu 3 neplatí, že: 6957 + 3123 + 2444 > 16924 + 4840 + 2366; a obdobne aj za r. 2006-2010).

[21] Vlkov – HMMS v r. 2006-2010 -55,6 ‰; Žár -9,4; Ponedraž -7,4; Radošovice -3,4; Modrá Hůrka -2,8; Věžovatá Pláně -1,6; Nákří -0,7; Lužice 0,0; mestá Velešín -1,8; Nové Hrady -0,7; veľká obec Horní Stropnice -0,4

Záver

Výsledky výskumu poukazujú na niekoľko tendencií vo vývoji migračných tokov v regióne Českých Budějovíc a ich dôsledkoch. z nich vyberáme:

1. Metropolitné jadro, mesto České Budějovice síce vykazuje malý prirodzený prírastok, populačne však stráca nepretržite od r. 1996, a to v dôsledku silných emigračných prúdov predovšetkým do suburbia, ale aj na vidiek; mesto tak vykazuje jednu z najvyšších mier emigrácie obyvateľstva do zázemia spomedzi českých miest.

2. Priemerne všetky veľkostné typy obcí RCB v suburbánnom zázemí mesta populačne významne rastú vďaka intenzívnej imigrácii obyvateľstva (rozdiely medzi jednotlivými obciami suburbia sú dôsledkom viacerých kauzálnych súvislostí, ktorých výskum nebol cieľom štúdie). Napriek zaznamenaniu mierne sa znižujúcej intenzity, možno potvrdiť pokračovanie a priestorové rozširovanie suburbánneho procesu v RCB. Vývoj migrácie v regióne naznačuje, že táto tendencia by mala v budúcich rokoch pokračovať, v dôsledku čoho sú a budú procesy reurbanizácie v regióne naďalej potláčané.

3. Populačne všeobecne rastú aj najmenšie vidiecke obce do 200, resp. 500 obyvateľov, predovšetkým v posledných rokoch, majú však záporný prirodzený prírastok. Ich rast zabezpečujú výraznejšie migračné prírastky. Na druhej strane, v rámci tejto skupiny obcí sú aj malé obce s lokalizáciou zväčša na periférii, ktorých počet obyvateľov neustále klesá v dôsledku negatívnej prirodzenej a migračnej bilancie obyvateľov. v zmysle Weeklyho (1988) sa teda aj v populačnom vývoji RCB potvrdzuje paralelné pôsobenie kontraurbanizácie na jednej strane a depopulácie niektorých častí vidieka na strane druhej. Bližšie poznanie príčin rozdielov vo vývoji vidieckych obcí regiónu by mohol objasniť podrobnejší kvalitatívny výskum.

Zoznam literatúry:

[1] BARTOŠ, M. a kol. (2011): *Amenitní migrace do venkovských oblastí České republiky*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, 196 s.

[2] BERG L. van den, DEWETT, R., KLAASSEN, L. H. ROSSI, A. VIJVERBERG, C.H.T. (1982): Study of Growth and Decline. *Urban Europe,* Vol. 1. Pergamon Press. Oxford. 162 s.

[3] ČEKAL, J. (2009): Migrace obyvatel v regionu Českých Budějovic v letech 1992-2004. In: Kubeš, J. a kol.: *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 73-86.

[4] ČERMÁK, Z. (2001): Vývoj migrační mobility v devadesátých letech v České republice. In: Hampl, M. a kol: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Praha, Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 87-98

[5] ČERMÁK, Z. (2005): Migrace a suburbanizační procesy v České republice. *Demografie* 47, č. 3, s. 169–176.

[6] ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie* 114, č. 1, s. 37–51.

[7] ČSÚ – ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: Časové řady [online]. 2012a [cit. 2012-06-25]. Dostupný z WWW: < http://www.czso.cz/xc/redakce.nsf/i/casove_rady_regionalni>.

[8] ČSÚ – ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: Databáze demografických údajů za obce ČR [online]. 2012b [cit. 2012-06-26]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm>.

[9] ČSÚ – ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2012c): Anonymizovaná databáze migrantů Jihočeského kraje. Krajská správa ČSÚ v Českých Budějovicích.

[10] ENYEDI, G. (1992): Urbanisation in East Central Europe: Social Processes and Societal Responses in the State Socialist System. *Urban Studies* 29, č. 6, s. 869-880.

[11] GEYER, H. S., KONTULY, T. (1993): A Theoretial Foundation for the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review* 15, č. 3, s. 157-177.

[12] HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext.* Praha: DemoArt pro Univerzitu Karlovu, Přírodovědeckou fakultu, 147 s.

[13] HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.

[14] HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M.: *Problémy perifférnych oblastí.* Univerzita Karlova v Praze. Praha, s. 6-24.

[15] HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M.: Innere und äussere Peripherie am Beispiel Tschechiens. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 150, s. 299–316. [online]. 2008 [cit. 2012-07-15]. Dostupný z WWW: <http://www.periphery.cz/download/mitteilungen08.pdf>.

[16] HUDEC, R. (2011): Centralizácia a decentralizácia obyvatelstva vo vývoji funkčného mestského regiónu Levice. *Acta Geographica Univestitatis Comeniane* 55, č. 1, s. 67-92

[17] CHAMPION, T.: Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In R. Padison (ed.) *Handbook of Urban Studie*s. London: SAGE Publication, s. 143-161. [online]. 2001 [cit. 2012-06-15]. Dostupný z WWW: <http://upenn-envs667660.webs.com/Readings/Urbanization%20Suburbanization%20Counterurbanization%20and%20Reurbanization%20-%20Champion.pdf>.

[18] CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Venkov – žitý prostor: regionální diferenciace percepce venkova představiteli venkovských obcí v Česku. *Geografie* 116, č. 1, s. 23–45.

[19] KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47, č. 4, s. 805 - 829.

[20] LIBROVÁ, H. (1997): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 33, č. 1, s. 27–40.

[21] MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008). Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis* 44, č. 2, s. 321–348.

[22] NOVOTNÝ, L.: Regióny najväčších slovenských miest v modelech urbánneho vývoja. Subrubanizace.cz [online]. 2011 [cit. 2012-06-01]. Dostupný z WWW: <http://www.suburbanizace.cz/analyzy/Novotny,_L._(2011)_Regiony_najvacsich_slovenskych_miest_v_modeloch_urbanneho_vyvoja.pdf>.

[23] OUŘEDNÍČEK, M. (2005): New Suburban Development in the Post-socialist City: the Case of Prague. In: Eckardt, F. ed.: *Paths of Urban Transformation*. Peter Lang, s. 143-156.

[24] Dostupný z WWW: <http://web.natur.cuni.cz/~slamak/gacr/weimar.html>.

[25] OUREDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTOVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47, č. 4, s. 777–803.

[26] OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., NOVÁK, J. (2012 v tisku): Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice. In: Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. eds.: *Sub Urbs*. Nakladatelství Academia, Praha.

[27] PANEBIANCO, S., KIEHL, M.: *Suburbanisation, Counterurbanisation, Reurbanisation? An empirical analysis of recent employment and population trends in Western Europe.* [online]. 2003 [cit. 2012-06-01]. Dostupný z WWW: <http://www.raumplanung.tu-dortmund.de/rwp/20060929/DokuRwp00/2003_MKSP_ERSA.pdf>.

[28] PERLÍN, R.: Venkov, typologie venkovského prostoru. [online]. 2003 [cit. 2012-06-13]. Dostupný z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/odbor/reforma/perlin.pdf>.

[29] PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostroru Česka. *Geografie* 115, č. 2, s. 161–187.

[30] SPENCER, D. (1995): Counterubanization: the Local Dimension. *Geoforum* 26, č. 2, s. 153-173.

[31] SÝKORA, L. (2002): *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Ústav pro ekopolitiku, o.p.s. Praha. 191 s.

[32] SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stadií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace. *Geografie* 116, č. 1, s. 1–22.

[33] ŠIMON, M. (2011): Kontraurbanizace: chaotický koncept? *Geografie* 116, č. 3, s. 231-255.

[34] VOBECKÁ, J. (2009): Dojížďkový přístup k vymezení městského, příměstského a venkovského obyvatelstva v České republice. *Demografie* 51, s. 14–22.

[35] WEEKLY, I. (1988): Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography* 33, č. 6, s. 849-858.

IDENTIFICATION AND EVALUATION OF POPULATION MIGRATION FLOWS IN THE REGION OF ČESKÉ BUDĚJOVICE

Transition of Czech society after 1989 also brought with itself progressively the expected changes of migration patterns. Although in comparison to prior period marked by strong urbanization the intensity of population transfers substantially reduced, it is still justifiable to study the processes of its movements in space. The article limits itself to evaluating three types of migration streams widely labelled as post-socialist suburbanization – counterurbanization – reurbanization, based on analysis of raw data and an example of migration flows between the southern Czech administrative region center of a 100 thousand inhabitants and its surroundings. Borders of the area of interest are identical to borders of the administrative region. Over 10 ‰ rate of net migration in the communes between 1992 – 2009, the distance from the city centre within 10 km and the accessibility by local public transport, define the city and its suburbs on the one hand, and the country on the other.

Key words: migration, population migration flows, suburbanization, counterurbanization, reurbanization

ZKUŠENOSTI S PROGRAMEM LEADER V ČR A VE FINSKU: KOMPARAČNÍ ANALÝZA

Jan Procházka[1], Kiira Noponen[2], Antonín Věžník[3], Hana Svobodová[4]

[1, 3] Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav

Kotlářská 2, 611 37 Brno

[1] jan.prochaz@mail.muni.cz, [3] veznik@sci.muni.cz

[2] University of Eastern Finland, Department of Geographical and Historical Studies

FI-80101 Joensuu, Finland

[4] Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra geografie

Poříčí 7, 603 00 Brno

hsvobodova@ped.muni.cz

Abstrakt: Způsob rozvoje českého venkova prochází po vstupu ČR do EU velkými změnami. v aktuálním programovacím období 2007–2013 se na český venkov postupně rozšiřuje přístup Leader. Jedná se o nový způsob vládnutí ve venkovských regionech, tedy přístup zdola založený na lokálním partnerství. Nedávné výzkumy provedené v Česku, poukazují na využívání přístupu Leader spíše jako finančního nástroje pro již naplánované investice ve venkovských obcích. Přesto lze v Česku nalézt i pozitivní příklady využití tohoto přístupu při rozvoji venkova, které byly zatím identifikovány hlavně na národní úrovni v rámci Národní sítě místních akčních skupin. Pro objektivní zhodnocení aplikace přístupu Leader na regionální úrovni je potřeba provést další výzkum přímo v regionech.

Klíčová slova: přístup Leader, vládnutí, místní akční skupina, Finsko, venkov

1. Úvod

Přístup Leader je prezentován jako nový způsob vládnutí ve venkovských regionech, tedy nový způsob řízení regionálního rozvoje, v rámci kterého jsou kompetence přesunuty do venkovských regionů do rukou místních akčních skupin (MAS). Ty musí být tvořeny z více jak z poloviny nestátními institucemi. Každá MAS musí mít vlastní strategii rozvoje oblasti, na jejímž základě žádá o evropské dotace. Na tyto dotace by měly dosáhnout pouze ty MAS, které mají propracované strategie rozvoje oblasti. Přístup Leader má za cíl dosáhnout přidané hodnoty, která by měla vyplývat z přístupu zdola-nahoru (bottom-up) a partnerství při rozvoji venkovských oblastí. MAS mají na jednu stranu být zodpovědné za regionální rozvoj, ale na druhou stranu jsou zcela závislé na rozpočtových a politických podmínkách, které jsou ustanoveny na úrovni EU a národních států. Většinu financí totiž získávají ze IV. osy Programu rozvoje venkova. Na příkladu MAS můžeme sledovat přesun kompetencí do venkovských regionů a utváření nového způsobu vládnutí pro potřeby rozvoje venkova. Přesto jsou regiony stále závislé na evropské politice a financích přidělených shora, proto

nastává otázka, zda přístup Leader není pouze nový způsob centralizovaného ovládnutí rozvoje venkova?

Teoretická diskuze na začátku nejdříve představí koncepty vládnutí[22], nového způsobu regionálního vládnutí[23] a víceúrovňového vládnutí, které nám budou dále sloužit jako nástroje k lepšímu uchopení a vysvětlení přístupu Leader. Následně bude představena kritika předchozího programu Leader+ a na příkladu Finska bude ilustrován úspěšný příklad komplexního rozvoje venkovských oblastí. Na závěr bude diskutována současná situace v Česku a navržena témata budoucího výzkumu.

2. Způsob vládnutí

Způsob vládnutí byl poprvé identifikován v rámci regulační teorie jako nástroj „k vysvětlení zprostředkovatelských mechanizmů, v rámci kapitalistického boje“ (Jones a kol. 2004: 59). Regulační teorie se řadí ke strukturalistickým přístupům a klade důraz na to, jakým způsobem je kapitalizmus organizován v rámci státu, ekonomie a sociálních interakcí (Florida a Jonas 1991). Odhalení způsobu vládnutí mělo propojit regulační teorii s lokální politikou. Národní státy totiž v té době začaly měnit svoji organizaci, a způsob regulace se nenacházel ve vakuu národního státu, ale byl založen i na způsobu lokální organizace a lokálních aktérech (Goodwin a kol. 1995). Způsob vládnutí se v rámci regulační teorie snažil vysvětlit vztahy mezi národní vládou, státními organizacemi a nestátními institucemi působícími na různých měřítkových úrovních. Hlavním cílem samotné regulační teorie bylo nalézt, jaká byla struktura vztahů mezi jmenovanými institucemi v průběhu různých režimů akumulace.

Analýza způsobu vládnutí v rámci regulační teorie poukazovala na strukturu zúčastněných institucí. Tento strukturalistický přístup však byl překonán a způsob vládnutí je dnes chápán jako soubor vnitřních a vnějších interakcí veřejného a soukromého sektoru, které umožňují vyřešit problémy ve společnosti a vytvořit budoucí příležitosti. Jinými slovy se jedná způsob vládnutí, který překonává centralizovaný způsob řízení, aby mohl úspěšněji řešit národní a regionální problémy.

Kooiman a Bavick (2003) vládnutí vysvětlují pomocí teorie strukturace v rámci společnosti tvořené aktéry a strukturami. Aktéři jsou aktivní jednotky, jejichž akce jsou umožněny, ale i omezeny strukturami. Aktéři si vytváří vzájemné vztahy mezi sebou. Způsob vládnutí je chápán jako interakce, která má společný cíl pro větší počet aktérů. Mezi aktéry můžeme například zařadit firmy, občany, lokální a národní vládní organizace, zastupitelstva obcí a krajů, nevládní organizace. Struktury jsou chápány jako rámec vytvořený k dosažení určitých cílů jednotlivých aktérů. Vládnutí tak vytváří příležitosti ve společnosti, jak můžou být tyto cíle dosaženy společnou akcí aktérů.

V posledních letech probíhá změna způsobu vládnutí spojená s vertikálním a horizontálním přesunem kompetencí. Aplikace přístupu Leader v sobě zahrnuje oba tyto přesuny. Prvním je horizontální přesun pravomocí mimo státní sektor v rámci sub-národní geografické úrovně.

22 Vládnutí je překlad anglického slova „governance“. Výraz vládnutí se postupně začíná využívat i v české literatuře viz Blažek a Uhlíř 2011.

23 Regionální vládnutí a způsob vládnutí ve venkovských regionech jsou překlady anglických výrazů regional governance a rural governance, tak aby co nejvíce vystihovaly význam těchto slov.

v rámci přístupu Leader se jedná o vytváření partnerství ve venkovských regionech, díky kterému poté mohou být snadněji definovány strategické cíle, kterých je dosaženo společnou akcí více aktérů. Druhým je vertikální přesun kompetencí do regionů, protože rozhodování o tom jak definovat a dosáhnout regionálních cílů, není již prováděno na státní úrovni, ale může ho být efektivněji dosaženo v samotných regionech. v rámci regionu totiž můžou být lépe zastoupeni regionální aktéři z různých sektorů a společnou akcí mohou vytvořit nový rámec pro účel splnění dílčího cíle. Nový způsob vládnutí je tedy spojen s decentralizací vlády a přesunem kompetencí aktérům na nižších geografických úrovních, kteří získávají zodpovědnost za formulaci cílů a vytvoření nových rámců pro jejich splnění. Jedná se tedy o vznik nového způsobu regionálního vládnutí.

2.1 Nový způsob regionálního vládnutí aplikovaný na rozvoj venkova

Zahraniční literatura pracuje s pojmem vládnutí v rámci rozvoje venkova, jedná se o způsob regionálního vládnutí ve venkovských regionech. Venkovské regiony jsou pro účel výzkumu přístupu Leader vymezeny v soulady s legislativou EU, tedy všechny obce s nižším počtem obyvatel než 25 tisíc. Způsob regionálního vládnutí je v současné geografii často spojován s Michaelem Foucaultem, který se snažil o „analýzu neviditelných vazeb ve společnosti, které svazují jednání člověka. Hovoří především roli moci jako kritériu pravdivosti a kritizuje modernistické pojetí racionality, logiky a rozumu“ (Blažek a Uhlíř, 2011). Moc a její přesuny jsou předmětem zájmu jeho následovníků zabývajících se regionálním a venkovským rozvojem (Shucksmith 2009). Vládnutí v rámci rozvoje venkova je chápáno jako „rámec zastřešující propojení pojmů venkovského rozvoje řízeného v rámci místní komunity a přesunu převládajícího způsobu státní intervence od welfarizmu a sociální demokracie k selektivnímu a nepřímému způsobu intervence skrz místní komunitu“ (Mackinnon 2002: 321). v tomto případě je tak vládnutí v rámci venkovského rozvoje viděno jako nástroj ovládnutí lokální společnosti. S tím, ale na příkladu programu Leader, nesouhlasí Shucksmith (2009: 4), který definuje pojem nový způsob regionálního vládnutí v rámci kterého „chápe moc jako produkt společnosti a ne jako nástroj kontroly společnosti. v konceptu nového způsobu venkovského vládnutí se přiklání k chápání moci jako vlády pro komunitu, než ovládání komunity.“

Národní stát a nadnárodní instituce jsou viděny jako aktéři, kteří vytvoří rámec pro různé akce, ale regiony jsou následně hlavním místem, kde je tento rámec naplňován (Jones 2001). Nový způsob regionální politiky tak z regionů udělal místo pasivních příjemců pomoci aktivní hráče, kteří zodpovídají za svůj budoucí ekonomický rozvoj. Politika rozvoje venkova EU je postavena na těchto principech, které jsou uvedeny v deklaraci z Corku v bodu 5 (Evropská komise, 1996). Ten říká, že politika rozvoje venkova musí být co nejvíce decentralizována a založena na lokálním partnerství a kooperaci mezi všemi úrovněmi zainteresovanými úrovněmi. Přístup Leader tyto principy naplňuje. v České republice probíhá přesun od centralizované k decentralizované politice rozvoje venkova až v aktuálním programovacím období 2007–2013. Přístup Leader má za cíl dosáhnout stavu decentralizovaného více-úrovňového vládnutí, který bude tvořen „zdola“ (Hudson, 2005).

2.2 Více-úrovňové vládnutí v politice rozvoje venkova

Více-úrovňové vládnutí v rámci politiky rozvoje venkova pracuje se třemi různými geografickými úrovněmi s předem definovanou strukturou a hierarchií. Jedná se o nadnárodní úroveň EU, národní úroveň České republiky (ČR) a sub-národní regionální úroveň. Tyto geografické úrovně mají největší vliv na rozvoj venkova v ČR. Podíváme-li se na více-úrovňové vládnutí v rámci politiky rozvoje venkova EU, nadnárodní úroveň je zastoupena Společnou zemědělskou politikou (SZP). Politika rozvoje venkova je součástí SZP a její obecné cíle jsou definovány v Nařízení Rady (ES) č 1698/2005. Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova (EAFRD) slouží jako finanční nástroj pro naplnění těchto cílů. Na národní úrovni si státy následně vytvářejí vlastní strategické dokumenty jako Národní strategii politiky rozvoje venkova (dále NSPRV) a Program rozvoje venkova (PRV), které musí být v souladu s cíli definovanými na úrovni EU, ale přitom respektovat místní podmínky. PRV je implementován na regionální úrovni. Jeho regionální implikace může být chápána jako akce s cílem splnit představy Evropské komise a národní vlády. Z tohoto pohledu regionální aktéři nemají rozhodovací roli v rámci politiky venkovského rozvoje. Přesto se v pro programovací období 2007–2013 zavedl přístup Leader, který naopak přesouvá zodpovědnost za rozvoj venkova do venkovských regionů do rukou regionálních aktérů. Role lokálních aktérů v rámci systému více-úrovňové vládnutí určitě nebude tak významná, jako jejich role na sub-národní úrovně při novém způsobu regionálního vládnutí. „Model více-úrovňové vládnutí ovšem neodmítá pohled, že národní vlády a národní území ztrácí svůj význam, ale naopak tyto státy zůstávají nejdůležitějšími částmi EU“ (Marks a kol. 1996, 346). Politika rozvoje venkova je jedním z nejlepších příkladů vzájemných interakcí různých měřítkových úrovní v rámci EU a přesunu kompetencí z národní úrovně na nadnárodní a regionální úroveň. Více úrovňové vládnutí tak může být chápáno i jako proces, ve kterém politiky, které se dříve prováděly na určité geografické úrovni, jsou přesunuty na novou úroveň. Tento přesun je ovšem spojen s přeměnou politických praktik, předefinováním měřítkových úrovní, ze kterých byly politiky přesunuty a těch do kterých jsou nově zařazeny. Tím se změní i způsob interakcí mezi těmito měřítkovými úrovněmi (McCann 2003). Tyto přesuny kompetencí jsou v centru našeho zájmu, jelikož chceme zjistit, zda leží zodpovědnost za regionální rozvoj ve venkovských regionech.

3. Leader+ a jeho kritické hodnocení

Leader+ je předchůdcem současného přístupu Leader. Evropský účetní dvůr (2010) vydal zvláštní zprávu č. 5/2010, ve které se zabývá hodnocením přístupu Leader+. Ze zprávy vyplývá, že realizace nového způsobu regionálního vládnutí, tedy přístupu zdola-nahoru založeném na lokálním partnerství je finančně náročnější a navíc předává kontrolu nad rozpočtem EU do rukou velkému počtu MAS. Evropská komise si od tohoto kroku ovšem slibuje lepší formulaci a naplňování individuálních regionálních cílů a potřeb. Tento ideální stav je ovšem vystaven kritice Evropského účetního dvora, jelikož samotné využívání přístupu zdola-nahoru bylo omezené. MAS totiž udělily většinu grantů svým členům. Přidaná hodnota projektů a partnerství se mezi místními aktéry v rámci MAS dostatečně nerozvinuly, jelikož rozhodovací role často zůstala orgánům místní správy. Navíc pouze některé MAS byly schopny prokázat příklady inovací a interakcí mezi různými sektory, jejichž budování je cílem na úrovni EU. Většina MAS při přidělování projektů nezohledňovala cíle formulované v místně specifické strategii a tak většinou ani nedošlo k jejich naplnění. Projekty tedy

v rámci MAS byly vybírány bez ohledu na jejich efektivnost a postupy výběru nebyly vždy dostatečně transparentní. Evropský účetní dvůr tedy doporučuje svým členským zemím, aby pro programovací období 2007–2013 vyžadovaly po MAS stanovení měřitelných a pro místní oblast specifických cílů, které mají prostřednictvím programu Leader dosáhnout. MAS by měli být zodpovědné za dosažení těchto cílů, ale i za dosažení přidané hodnoty pomocí uplatnění přístupu Leader a za efektivnost využití přidělených financí.

3.1 Příklad nového způsobu regionálního vládnutí ve Finsku

OECD ve svých „Rular Reviews“ z roku 2008 považuje Finsko za jednu z průkopnických zemí v budování institucionálních struktur v otázkách rozvoje venkova a používání nástrojů určených přímo pro venkovské oblasti. Ve Finsku lze politiku rozvoje venkova rozdělit na široce a úzce zaměřenou. Široce zaměřená politika rozvoje venkova garantuje zohlednění venkovského rozvoje v rámci všech teritoriálních politik prováděných ve Finsku. Zatímco úzce zaměřená politika rozvoje venkova už operuje s nižší finanční alokací a je zaměřena na specifické regionální cíle (OECD 2008). Úzce zaměřená politika je v posledních letech realizována v souladu s evropskou politikou rozvoje venkova. Noponen (2010) se snažila zachytit úzce zaměřenou politiku rozvoje venkova na příkladu více-úrovňového vládnutí v Severní Karélii. Na základě řízených rozhovorů zjistila, že národní aktéři nejsou spokojeni se způsobem přerozdělování peněz v rámci SZP na úrovni EU. Tento systém byl navrhnut zemědělským mocnostmi a finští zemědělci dostávají pouze malý obnos z prvního pilíře (přímé platby zemědělcům) a proto druhý pilíř (rozvoj venkova) byl na národní úrovni modifikován, aby částečně nahradil zemědělcům ztráty. Národní aktéři tedy zdůrazňují, že formulace politiky rozvoje venkova funguje stále na centralizovaném přístupu shora-dolů. z PRV ve Finsku je velké množství peněz využito na podporu místních zemědělců, aby si zachovali konkurenceschopnost v rámci EU. Ve finském PRV je 70 % financí alokováno do druhé osy na podporu oblastí s nepříznivými podmínkami pro zemědělství a zlepšení zemědělského životního prostředí. Toto rozhodnutí bylo provedeno na národní úrovni a zúžilo množství financí směřujících na vlastní rozvoj venkova.

Tab. 1: Alokace finanční podpory Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EAFRD) podle jednotlivých os a geografických úrovní v procentuálním vyjádření

Osa	Hlavní cíle	EU 27	ČR	FIN
Osa 1	Zlepšení konkurenceschopnosti zemědělství a lesnictví	34	23	11
Osa 2	Zlepšování životního prostředí a krajiny	44	53	73
Osa 3	Kvalita života ve venkovských oblastech a diverzifikace hospodářství venkova	13	8	11
Osa 4	Leader	9	6	5

Zdroje: Noponen 2011, Program rozvoje venkova ČR na období 2007–2013, Praha: Ministerstvo zemědělství, 2007.

Na národní úrovni tedy ve Finsku panuje značná nespokojenost s možností ovlivnit politiku rozvoje venkova EU. Regiony tak většinou přijímají pokyny shora a pracují pouze

s omezenými finančními prostředky alokovanými na osy III a IV. Finské národní instituce nejsou spokojeny ani s využíváním těchto omezených prostředků regionálními aktéry. Problémem regionů z pohledu národních institucí je, že se snaží hlavně využít většinu financí a tak financují i méně ambiciózní projekty, jen aby vyčerpaly veškeré alokované prostředky určené v tomto případě pro Severní Karélii. To se nelíbí národním institucím, které by si představovaly financování více ambiciózních projektů s větším vlivem na rozvoj venkova.

Noponen (2010) se snažila nalézt příklady nového způsobu venkovského regionálního vládnutí na úrovni Severní Karélie a to se ji nakonec podařilo hlavně v rámci horizontálních interakcí regionálních aktérů. Politika rozvoje venkova je tedy ve Finsku řízena shora, ale na regionální úrovni Severní Karélie je rozvoj venkova zařazen do širší strategie regionálního rozvoje celé oblasti, která je vytvářena Centrem regionálního rozvoje Severní Karélie. Strategie je diskutována v rámci „steering group". Jedná se o skupinu lidí, kteří mají co říct k regionálnímu rozvoji v Severní Karélii a jsou mezi nimi i zástupci aktérů venkovského rozvoje. Zodpovědnost za rozvoj venkova má místní MAS, která jednou měsíčně pořádá neformální „ranní kafe", při němž se setká asi deset odborníků zabývajících se rozvojem venkova. Toto jsou konkrétní příklady nového způsobu vládnutí ve Finsku, které je považováno za zemi, která dokáže úspěšně aplikovat rozvoj venkova do praxe. Navíc jak bylo naznačeno na začátku, Finsko v současném programovém období dostává pouze minimální prostředky, které lze použít na komunitou řízený regionální rozvoj. Rozvoj venkova v Severní Karélii je součástí širší strategie rozvoje celé oblasti a na regionální úrovni lze nalézt konkrétní příklady neformálních interakcí mezi účastníky rozvoje venkova.

3.2 Nový způsob vládnutí v českých venkovských regionech

Ve Finsku se nový způsob regionálního vládnutí projevil hlavně na regionální úrovni, proto se zaměříme na MAS v českých regionech, které jsou nejnižší geografickou úrovní PRV a mají jen krátkou tradici. z tohoto hlediska bude zajímavé podívat se, jaký způsob vládnutí v nich nalezneme – zda není v případě České republiky pojem nového způsobu regionálního vládnutí pouze „módním pojmem a všelékem" jak ho nazývá Böcher (2008: 385), nebo lze v českých venkovských regionech opravdu nalézt konkrétní úspěšné příklady vládnutí v rámci venkovských regionů. Tedy způsobu rozvoje regionů zdola-nahoru na základě partnerství, tak jak je definován v rámci přístupu Leader.

Více-úrovňové vládnutí v rámci politiky rozvoje venkova EU zdůrazňuje v poslední době přístup Leader, v rámci kterého můžeme hovořit o rozvoji zdola-nahoru, ale české MAS byly většinou založeny pomocí finančního impulzu shora. Přesto se v posledních letech dokázaly sjednotit v rámci Národní sítě MAS (dále NS MAS) a v současné době lobbují za rozšíření využití přístupu Leader. V roce 2011 dokonce NS MAS vydala strategický dokument Národní strategický plán Leader 2014+, v němž definovala hlavní cíle. Mezi nimi také rozšíření přístupu Leader i do ostatních operačních programů mimo SZP, které budou realizovány ve venkovském prostoru. Leader by se tak stal mezi-sektorovým a integrovaným přístupem. Podobně již rozvoj venkova funguje ve Finsku, kde jsou místní strategie rozvoje venkova součástí širší strategie rozvoje celé oblasti. NS MAS navíc v poslední době organizuje velké množství krajských konferencí v souvislosti s analýzou bílých míst pokrytí místními akčními skupinami ve venkovských oblastech, kterou si u NS MAS objednalo Ministerstvo zemědělství. Jedná se o snahu rozšířit přístup Leader na celé území českého venkova.

NS MAS je ovšem organizace působící na národní úrovni, která však hájí zájmy svých regionálních členů.

Přesuneme-li se na český venkov, je již hodnocení přístupu Leader v regionech složitější a bude vyžadovat terénní šetření. Binek a Svobodová (2009: 18) říkají, že „v podmínkách České republiky jsou doposud svět zemědělců a svět venkovských obcí dvěma izolovanými stránkami venkova.“ Správná aplikace přístupu Leader by tuto izolaci ovšem měla překonat. Existuje oficiální hodnocení MAS v Česku prováděné NS MAS, které hodnotí strategické dokumenty, personální zajištění, administraci výzev a výběr projektů v rámci strategického plánu Leader, integraci a rozvoj, monitoring a evaluaci, propagaci a nadstavbu aktivit. Na základě těchto témat jsou MAS obodovány a zařazeny do jedné ze čtyř kategorií A, B, C a D. Na tomto hodnocení záleží následně i finanční ohodnocení MAS pro následující rok. Při pohledu na obr. 1, můžeme konstatovat, že v roce 2011 došlo ke zkvalitnění fungování MAS, tedy že aplikace přístupu Leader se stává efektivnější.

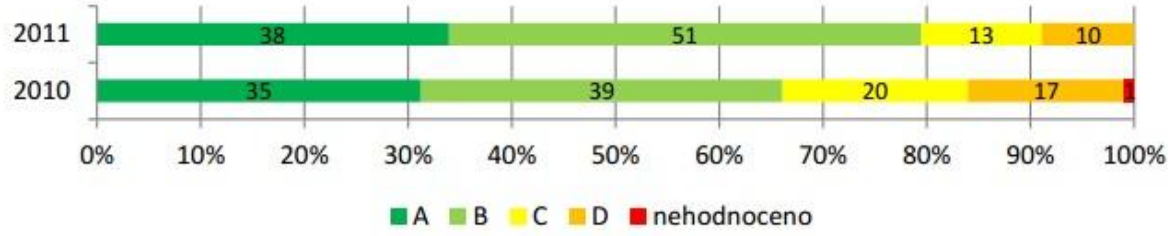

Obr. 1: Hodnocení MAS v ČR 2011
Zdroj: NS MAS (2011): Výsledky hodnocení místních akčních skupin v roce 2011

Pokud se ovšem podíváme na nezávislé hodnocení přístupu Leader, je jeho aplikace v ČR hodnocena spíše záporně. Leader je v ČR stále „chápán spíše jako dotační zdroj než jako metoda rozvoje území“ (Binek a kol. 2011: 47). Některé země EU implementují některou osu, nebo několik opatření výhradně metodou Leader, zatímco Česko metodu Leader „degradovalo na nižší vývojový stupeň předchozího období, neboť z ní učinily věcně a finančně vymezenou část PRV, stojící vedle ostatních os“ (Binek a kol. 2011: 48). Přístup Leader tak pouze doplňuje PRV, tím že má vymezeno, která opatření tří tematických os lze financovat a musí plně respektovat pravidla pro opatření těchto os. Tím se z přístupu Leader v ČR vytrácí jeho prvotní předpoklady, jako přístupu zdola-nahoru založeném na lokálním partnerství a lokálních inovativních řešení. Další problémy přístupu Leader v Česku identifikuje Svobodová a kol. (2011). Zaprvé v některých českých MAS je nízké zastoupení subjektů mimo veřejnou správu, jelikož MAS musí být tvořeny více jak z poloviny subjekty mimo veřejnou správu, jsou členy MAS často mikroregiony obcí, které ovšem zastupují velký počet svých členských obcí, ale na úrovni MAS jsou registrovány pouze jako jeden subjekt. Druhým problémem je již zmiňované uchopení přístupu Leader spíše jako zdroje peněz, než jako metody vnitřního rozvoje území, kdy „více než 70 % finančního objemu je směřováno do projektů zacílených pouze do dvou opatření Obnova a rozvoj vesnic a Občanské vybavení a služby“ (Svobodová a kol 2011: 97). Projekty v rámci těchto opatření nejsou v drtivé většině rozvojové a pouze doplňují obecní rozpočty a obecní projekty.

4. Závěr a diskuze

Předchozí diskuze literatury poukazuje na to, že přístup Leader je teoreticky velmi dobře formulovaný, ale jeho implementace již pokulhává. v České republice je na jednu stranu prezentován jako nový způsob regionálního vládnutí. NS MAS prezentuje na národní úrovni přístup Leader jako úspěšný a snaží se o jeho rozšíření v poslední době zejména pomocí národního strategického plánu Leader 2014+. Ten se snaží překonat současnou kritiku Evropského účetního dvora a kritiku na národní úrovni. Strategie má za cíl rozšířit přístup Leader jako jediný způsob distribuce PRV a zároveň obsažení regionálních operačních programů, které cílí na venkov do přístupu Leader.

Na druhou stranu je potřeba mít na paměti nezávislé hodnocení aplikace přístupu Leader na území ČR. Identifikované hrozby (Binek a kol 2011 a Svobodová a kol 2011), které poukazují na využívání přístupu Leader spíše jako finančního nástroje, než metody, je potřeba odstranit, dřív než se přístup Leader rozšíří pro následující programovací období. Na příkladu Finska je vidět, že úspěšný rozvoj venkova lze provádět s menším objemem financí, pokud je aplikován spolu s širokou politiku rozvoje venkova zaměřenou na integraci s ostatními politikami a partnerství regionálních subjektů.

Otevírá se nám tedy značný prostor pro budoucí výzkum, který bude mít za cíl podívat se na aplikaci přístupu Leader na regionální úrovni. Lze v Česku opravdu nalézt příklady vnitřního rozvoje venkovských regionů, založeného na partnerství a inovacích, nebo je program Leader pouze dalším zdrojem financování již naplánovaných projektů v rámci obcí?

Literatura

[1] BINEK, J. a kol. Synergie ve venkovském prostoru: Paradoxy rozvoje venkova, Kritické zhodnocení bariér, nástrojů a šancí rozvoje venkova. Brno: GaREP, spol. s r. o., 201. 64 s.

[2] BINEK, J., SVOBODOVÁ, H. Rozvoj venkova a rozvoj regionů: Společná zemědělská politika a regionální politika na jednom hřišti. Regionální studia, vol. 03, č. 01/2009, s. 12–19.

[3] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace. Praha: Karolinum, 2011.

[4] BÖCHER, M. Regional Governance and Rural Development in Germany: the Implementation of LEADER+. *Sociologia Ruralis*, vol. 48, č. 4/2008, s. 372–388.

[5] Evropská komise. The Cork Declaration: a living countryside. Brussels: CEC, 1996. URL <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm> [cit. 24. 4. 2012]

[6] Evropský účetní dvůr. Zvláštní zpráva č. 5: Provádění přístupu Leader pro rozvoj venkova. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie, 2010.

[7] FLORIDA, R., JONAS, A. US urban policy: the postwar state and capitalist regulativ. *Antipode*, vol. 23, 1991. s. 349–84.

[8] GOODWIN, M., CLOKE, P., MILBOURNE, P. Regulation theory and rural research: theorizing contemporary rural change. *Environment and Planning A*, vol. 27. 1995. s. 1245–1260.

[9] HUDSON, CH. Regional Development Partnerships in Sweden: Putting the Government Back in Governance?. *Regional and Federal Studies*, vol. 15, č. 3/2005, s. 311–327.

[10] JONES, M., JONES, R., WOODS, M. An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics. London: Routledge, 2004.

[11] JONES, M. The rise of the regional state in economic governance: 'partnerships for prosperity' or new scales of state power?. *Environment and Planning*, vol. 33, 2001. s. 1185–1211

[12] KOOIMAN, J., BAVICK, M. Fish for Life: Interactive Governance for Fisheries. 3 ed., Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005.

[13] MACKINNON, D. Rural governance and local involvement: assessing state–community relations in the Scottish Highlands. *Journal of Rural Studies,* vol. 18, č. 3/2002, s. 304–327

[14] MARKS, G., HOOGHE, L., BLANK, K. European integration from the 1980s: State centric multi-level governance. Journal of Common Market Studies, vol. 34, č. 3/1996, s. 341–378.

[15] McCANN, E. Framing space and time in the city: urban policy and the politics of spatial and temporal scale. *Journal of Urban Affairs*, vol. 25, č. 2/2003, s. 159–178.

[16] Národní strategický plán rozvoje venkova ČR na období 2007–2013. Praha: Ministerstvo Zemědělství České Republiky, 2006.

[17] Národní strategický plán: Leader 2014+. NS MAS ČR, 2011. Plná verze. URL: <http://is.hvjdesign.eu/dokumenty/nsmascr/narodni_strategicky_plan_vize_2014+/nsmascr_1305911855.pdf> [cit. 24. 4. 2012]

[18] NOPONEN, K. Rural Governance in North Karela: Adjusting EU's Rural Development Programme on the national and Regional Scales of Policymaking. University of Eastern Finland Joensu, Dep. of Geographical and Historical Studies, 2011. Master Thesis. 101 s.

[19] Program rozvoje venkova ČR na období 2007–2013. Praha: Ministerstvo Zemědělství České Republiky, 2007.

[20] Rural Policy Reviews: Finland. OECD publications. Paris: OECD, 2008.

[21] SHUCKSMITH, M. Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *European Society for Rural Sociology,* vol. 50, č. 1/2009, s. 1–14.

[22] SVOBODOVÁ a kol. Synergie ve venkovském prostoru. Brno: GaREP, spol. s r. o., 2011. 116 s.

[23] Výsledky hodnocení místních akčních skupin v roce 2011. NS MAS ČR: Hanušovice, 2011. URL <http://is.hvjdesign.eu/aktuality/nsmascr_1323071148.pdf> [cit. 24. 4. 2012]

EXPERIENCE WITH THE LEADER PROGRAMEM IN THE CZECH REPUBLIC AND IN FINLAND: COMPARATION ANALYSIS

Leader is an approach for implementing the EU's rural development policy through local action groups (LAG). On the one hand this promises an added value from following a bottom-up and local partnership approach; on the other hand this involves specific costs and risks. Leader is a good example of multi-level governance. This approach was developed on the EU level, but it is implemented on the regional level and it have to be in unity with the National Rural Development Program. We can speak about governance, because there is a visible shift of responsibilities to rural regions. To be more precise, responsibilities are shifted mainly into hands of LAGs.

This article examines application of Leader approach in the Czech Republic and compares it with situation in Finland. The first difference was found in the proportion of rural development budget. The Finish rural development budget is mainly focused on a support of agriculture thought second axis, compare to the Czech budget which is more equitably divided between all four axes. Both countries are far behind the EU average budget for forth axis the Leader approach. In Finland the reason is that rural development policy is a part of wider strategy on the regional development. The EU's rural development policy is just a part of Finnish rural development policies called the narrow rural development policy. In the Czech Republic a rural development is made mainly through the EU's programs, but Leader approach does not have tradition in Czech regions. There was a boom of LAGs establishments after introduction of Leader approach. Problem of the Czech Republic is that the Leader is still more taken as financial tool and not as an approach towards the innovative way of rural development, but there is a visible progress in functioning of LAGs mapped by the Czech national network of LAGs in last year's. Especially the national network of LAGs is making own researches towards wide spreading Leader approach to all Czech rural areas and also to include some parts of cohesion policy in to Leader.

There is a big clash of interest visible in multi level governance of the Czech rural development. Regional players are trying to increase importance of Leader approach and making pressure on it trough national organization. The EU commission is afraid to spread the Leader approach, because it gives responsibility for EU's budget into hands of thousands LAGs and European Court of Auditors criticizes usage of monies trough the Leader approach. The same criticism can be found on the national level by Czech researcher. The question raised from this article is: Can we really find examples of rural development based on local partnership and innovations in the Czech Republic? It has to be answered by future research in the Czech regions.

Key words: Leader Approach, governance, local action group, Finnland, rural areas

SČÍTÁNÍ LIDU 2011 – KONFRONTACE ADMINISTRATIVNÍCH DAT S VÝSLEDKY TERÉNNÍHO ŠETŘENÍ

Robert Šanda

Český statistický úřad

Na padesátém 81, 100 82 Praha 10

robert.sanda@czso.cz

Abstrakt: Od 70. let 20. století dochází v evropských populačních cenzech k postupnému prosazování administrativních registrů jako alternativního zdroje dat k tradičnímu terénnímu zjišťování. Při sčítání v roce 2011 již registry využila většina států EU, mezi nimi i Česká republika. Výsledky českého sčítání lidu byly získány propojením vyplněných sčítacích formulářů se záznamy evidence obyvatel. Konfrontace těchto zdrojů umožňuje posoudit spolehlivost základních údajů o obyvatelstvu (včetně její územní diferenciace). Zásadní metodickou změnou oproti minulým cenzům bylo přijetí konceptu obvyklého pobytu. Po propojení formulářů s evidencí obyvatel tak lze porovnat rozdíly mezi evidovaným a skutečným rozmístěním obyvatelstva.

Klíčová slova: obyvatelstvo, sčítání lidu, administrativní zdroje dat, obvyklý pobyt

1. Současná sčítání lidu v zemích Evropské unie

Jedním z nejdůležitějších cílů mezinárodní spolupráce na přípravách sčítání lidu je zajištění srovnatelnosti výsledků. Při sčítání 2011 v Evropské unii dospěly tyto snahy o harmonizaci do zajímavé fáze. Skončilo dlouhé období, kdy se koordinace sčítání zakládala na nezávazných džentlmenských dohodách. Byly přijaty evropské legislativní předpisy, jejichž smyslem je zajistit dostupnost srovnatelných výsledků za všechny členské státy, a to v přesně definovaných strukturách a v požadované kvalitě (základní *nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008, o sčítání lidu, domů a bytů a k* němu prováděcí předpisy – blíže Čtrnáct 2007, Šigutová 2010).

Zároveň však v posledních desetiletích došlo ke značnému – a nyní citovaným nařízením posvěcenému – rozrůznění cest vedoucích k získání vstupních dat, především k využívání rozličných administrativních registrů. Ty však nezřídka slouží primárně k plnění agend jednotlivých rezortů. Mnohdy tak nejsou koordinovány ani na národní, natož na mezinárodní úrovni. Jejich využitím ve sčítání se proto srovnatelnost výsledků nepochybně významně snižuje.

Administrativní registry a databáze se v populačních cenzech (ale i v dalších statistikách) prosazují od 70. let 20. století, kdy z nich začaly čerpat statistické úřady v zemích severní Evropy. Od té doby se počet zemí využívajících tyto zdroje postupně rozrůstal (např. UNECE

2007).[24] Citované nařízení k cenzům tento trend akceptuje a za sčítání lidu považuje následující způsoby sběru dat:

- tradiční vyčerpávající dotazníkové šetření
- sčítání založené na administrativních zdrojích
- kombinace tradičního sčítání s využitím administrativních zdrojů
- kombinace některého z uvedených tří způsobů s daty z výběrových šetření (prováděného primárně pro jiný statistický účel nebo přímo pro účely sčítání lidu)
- šetření založené na rotujících výběrech

Při sčítání 2011 již využila administrativní zdroje většina členských zemí EU (Valente 2010, UNECE 2010). Plánům pro budoucí sčítání v EU dominuje představa úplného zrušení terénního zjišťování a provedení čistě administrativního sčítání.[25] Tradiční sčítání je podle zkušeností členských zemí stále obtížněji realizovatelné (podrobněji Šanda 2012).

Zásadní problém administrativních sčítání spočívá v tom, že stav populace zachycený administrativními zdroji se od skutečného stavu vždy více či méně odchyluje.[26] Míra tohoto nesouladu se zřejmě stát od státu liší a bývá obtížně kvantifikovatelná. Zatímco tradiční sčítání je možné chápat i jako jakousi fyzickou inventuru evidovaného stavu, při administrativním sčítání se přímý kontakt s obyvateli ztrácí.

1.1 Obvyklý pobyt

V uvedeném kontextu stojí za pozornost koncept obvyklého pobytu, který mají podle nařízení členské země respektovat (viz také Šigutová 2009). Byl zaveden (původně pro účely statistiky migrace) proto, že z důvodu vysoké mobility obyvatel EU již místo oficiálního pobytu nemusí vypovídat o faktickém rozmístění obyvatelstva (zde je zřejmý určitý paradox mezi snahou Eurostatu přiblížit se skutečnosti a vstřícným postojem vůči administrativním sčítáním). Místo obvyklého pobytu je definováno jako *„místo, kde osoba obvykle tráví období každodenního odpočinku bez ohledu na dočasnou nepřítomnost pro účely rekreace, dovolené, návštěv u přátel a příbuzných, služebních cest, léčení nebo náboženských poutí.“* Za obvykle bydlící se považují *„pouze osoby, které*

- *bydlely v místě svého obvyklého pobytu nepřetržitě alespoň dvanáct měsíců před referenčním datem nebo*

[24] Mezi hlavní důvody tohoto trendu patří nutnost snižovat zátěž kladenou na respondenty, resp. narůstající neochota obyvatel sdělovat své osobní údaje, dále tlak na rozpočet (sčítání založené na registrech je obvykle výrazně levnější než tradiční dotazníkové šetření) a také zvyšující se poptávka po aktuálních statistických údajích (sčítání založené na registrech lze provádět častěji a výsledky zpracovávat rychleji než u klasického šetření).

[25] Termín *administrativní sčítání* je zde používán jako ekvivalent k anglickému *register-based census*, označující sčítání provedené bez jakéhokoliv dotazníkového šetření organizovaného primárně pro účely sčítání.

[26] Příkladem může být nízká kvalita evidence zahraniční migrace (např. Holá 2005, 2007, Drbohlav a kol. 2010).

- *se přistěhovaly do místa svého obvyklého pobytu během období dvanácti měsíců před referenčním datem s úmyslem zůstat tam alespoň jeden rok.“*

(článek *2*, písmeno *d* nařízení 763/2008)

Doporučení ke sčítání lidu (UNECE 2006) dále specifikují, jak určovat místo obvyklého pobytu u studentů vysokých škol, u zaměstnaných přespávajících přes týden mimo bydliště apod. Dodržet tuto definici však při administrativním sčítání prakticky není možné. Nařízení proto obsahuje dovětek, že pokud uvedené okolnosti *„nelze prokázat, rozumí se ‚místem obvyklého pobytu‘ místo zákonného nebo hlášeného pobytu.“*

Existuje tak dvojí přístup k určení obvykle bydlícího obyvatelstva, který snižuje srovnatelnost výsledků. Vzhledem k volnému pohybu osob v rámci schengenského prostoru se přitom může jednat o nezanedbatelné zkreslení.

2. Obvykle a trvale bydlící obyvatelstvo Česka podle výsledků sčítání lidu 2011

V českém sčítání lidu 2011 je obvykle bydlící obyvatelstvo určeno v souladu s výše uvedenou definicí. Protože však byla zvolena forma kombinovaného sčítání, byly záznamy z formulářů propojeny se záznamy z informačního systému evidence obyvatel (dále ISEO). K dispozici jsou tak i údaje o evidovaném pobytu. Je to poměrně vzácná příležitost zhodnotit, do jaké míry odpovídají údaje v evidenci skutečnému stavu. Toto porovnání je přínosné jako příklad možných rozdílů mezi výsledky tradičního a administrativního cenzu, ale má hodnotu pro všechny oblasti, kde jsou statistická data o trvale bydlícím obyvatelstvu využívána. To se týká i intercenzální bilance po roce 2011, která vychází z výsledků SLDB podle oficiálního pobytu (demografické události nejsou sledovány podle obvyklého pobytu). V neposlední řadě může být konfrontace údajů o trvalém a faktickém pobytu zajímavá v kontextu efektivity určování daňových příjmů obecních rozpočtů.[27]

2.1 Metodika

Ve srovnání s předchozími cenzy bylo určování obyvatel ve sčítání 2011 poměrně komplikované. Z ISEO obdržel ČSÚ záznamy o 10 715 tisících osob, které měly k rozhodnému okamžiku platný trvalý, přechodný (občané EU) či dlouhodobý pobyt na území státu, resp. kterým byl udělen azyl.[28] Záznamy měly při sčítání sloužit mimo jiné k doplnění osob, které se v terénu nepodařilo sečíst. Musely však být vyřazeny záznamy těch osob, které ve skutečnosti emigrovaly či zemřely, ale u nichž evidence tuto událost nezachytila.[29] Byly proto zvoleny následující podmínky, z nichž alespoň jedna musela být splněna, aby byl záznam ISEO zahrnut do zpracování výsledků:

[27] V současné době se rozpočtové určení daní stále řídí údaji z bilance obyvatelstva k přelomu roku. Lze pravděpodobně očekávat, že v dohledné době se referenčním zdrojem stane základní registr obyvatel (ačkoliv v poslední novelizaci znění zákona stále k této změně nedošlo). Rozpočtové určení daní pak bude již plně vycházet z administrativních dat.

[28] Pro přehlednost textu dále používáme většinou pojem trvale bydlící obyvatelstvo, čímž je však vždy myšleno veškeré obyvatelstvo s evidovaným pobytem zahrnuté do sčítání.

[29] Případně kde musela být z rozhodnutí Úřadu pro ochranu osobních údajů vymazána informace o dlouhodobém pobytu občana v zahraničí (např. Holá 2007).

- Evidovaná osoba odevzdala vyplněný sčítací formulář (záznam ISEO pak sloužil zejména pro doplnění místa trvalého pobytu, které se na formuláři nezjišťovalo).
- Evidovaná osoba (resp. někdo z domácnosti) v místě trvalého bydliště převzala předvyplněný sčítací formulář, který však neodevzdala (tuto skutečnost bylo možné zjistit, protože předvyplněné formuláře byly provázány se záznamy ISEO a při distribuci bylo registrováno, zda se konkrétní formulář podařilo úspěšně doručit do domácnosti).
- V posledních pěti letech před rozhodným okamžikem došlo v záznamu ISEO ke změně (např. se osobě narodilo dítě, změnilo se místo pobytu, rodinný stav apod.)

Tímto způsobem bylo vyloučeno 274 tisíc evidovaných osob, které žádnou z podmínek nesplnily, tj. nepodařilo se je zastihnout v místě bydliště (a ani nikdo z domácnosti za ně formulář nepřevzal), přitom se nesečetly nikde jinde v Česku a jejich záznam v evidenci zůstával nejméně pět let beze změny (delší historii záznamů neměl ČSÚ k dispozici). Neobjevila se tak žádná indicie, podle které by bylo možné usoudit, že se daná osoba na našem území vyskytuje[30].

Sloučením zbylých záznamů ISEO s údaji z formulářů vznikl základní soubor dat pro zpracování. Podle záznamu v ISEO bylo zjištěno trvale bydlící obyvatelstvo.[31] Obvykle bydlící obyvatelstvo bylo určeno z formuláře kombinací otázek na faktické bydliště v rozhodný okamžik a na bydliště rok před sčítáním. Obvykle bydlícími obyvateli byli ti, kteří měli k rozhodnému okamžiku faktické bydliště v Česku a zároveň buď žili v Česku i rok před sčítáním (údaj z formuláře), nebo měli platný záznam v ISEO (přihlášení k pobytu bylo chápáno jako záměr strávit na našem území alespoň rok – tento zjednodušující předpoklad byl vynucen hlavně omezeným prostorem na sčítacím formuláři). Konečně u osob nesečtených v terénu, ale doplněných do sčítání z ISEO, bylo místo obvyklého pobytu ztotožněno s evidovaným bydlištěm, ovšem s výjimkou osob přihlášených k pobytu na ohlašovně (ty nebyly do obvykle bydlícího obyvatelstva zahrnuty).

2.2 Hlavní výsledky

Základní výsledky jsou uvedeny v tabulce 1 (veškeré zde uváděné údaje jsou však neoficiální, protože zpracování výsledků sčítání nebylo v době přípravy příspěvku ukončeno). Počet sečtených trvale bydlících obyvatel Česka byl o 54 tisíc vyšší než počet obvykle bydlících.[32] Mírně převažoval skoro ve všech krajích, nejvýrazněji v Karlovarském, Ústeckém a Moravskoslezském. Výjimku představovaly Praha a Středočeský kraj, v nichž bylo obvykle

[30] Vytipování záznamů k vyřazení ze sčítání proběhalo i v dalších zemích. Neaktuální záznamy osob, které již v zemi nežijí (tzv. over-registration) představují obecný problém administrativních cenzů. Jako vhodné řešení bývá využíváno porovnání centrálního populačního registru (CPR) s dalšími registry, kdy jsou vyřazovány záznamy osob nenalezených v kontrolním zdroji (např. Dolenc 2012, Lenk 2012). Především kvůli legislativním omezením však Český statistický úřad nemohl využít jiný administrativní zdroj dat o osobách než ISEO, proto zvolil výše popsaný způsob.

[31] V některých případech, kdy např. z důvodu nekonzistence záznamu nebylo možné zjistit místo pobytu z ISEO, bylo ztotožněno s faktickým (obvyklým) bydlištěm uvedeným na formuláři.

[32] Předběžné výsledky, zveřejněné v prosinci 2011, uváděly 10 562 214 trvale bydlících obyvatel. Vycházely totiž ze zjednodušeného postupu zpracování, který neumožňoval spolehlivě identifikovat krátkodobé návštěvníky.

bydlících obyvatel dohromady o 53 tisíc více (podíl těchto krajů na obyvatelstvu země byl tak o 0,7 procentního bodu vyšší).

Podle údajů o obvyklém pobytu bylo obyvatelstvo rozmístěno mírně nerovnoměrněji, než ukazují data za trvale bydlící obyvatelstvo. To se projevilo v měřítku krajů i správních obvodů obcí s rozšířenou působností (dále ORP, tab. 2). Patrný byl „nedostatek“ obvykle bydlících obyvatel v některých horských a příhraničních oblastech, zejména v Jeseníkách, jihozápadní části Krušných hor, v hlavních výběžcích území Česka (především v Osoblažském). Vysokým absolutním i relativním rozdílem se vyznačovala ostravsko-karvinská oblast, hlavně její východní část (obr. 1). Celkově byl u 69 % obcí zaznamenán nižší počet obvykle bydlících obyvatel než trvale bydlících.

Obvykle bydlící obyvatelstvo bylo relativně více soustředěno v největších metropolitních areálech (kromě zmíněného Ostravska) – především v suburbánních zónách, ale i v samotných centrech. Mimořádně vysoké byly počty obvykle bydlících hlavně v zázemí Prahy. v ORP sousedících s Prahou bylo pouze 18 obcí (ze 189), kde obvykle bydlící nepřevažovali nad trvale bydlícími. V zázemí Brna vynikal nejvíce obvod ORP Kuřim, v zázemí Plzně ORP Stod (hlavně kvůli obci Dobřany).

Tab. 1: Počty trvale a obvykle bydlících obyvatel krajů podle výsledků SLDB 2011

Kraj	Počet obyvatel		Podíl na Česku (%)		Hustota zalidnění (obyv,/km^2)	
	s trvalým pobytem (TP)	s obvyklým pobytem (OP)	TP	OP	TP	OP
Praha	1 235 958	1 268 786	11,8	12,2	2 491,2	2 557,4
Středočeský	1 268 915	1 289 217	12,1	12,4	115,2	117,0
Jihočeský	635 750	628 334	6,1	6,0	63,2	62,5
Plzeňský	571 358	570 402	5,4	5,5	75,6	75,4
Karlovarský	303 609	295 594	2,9	2,8	91,6	89,2
Ústecký	828 510	808 963	7,9	7,8	155,3	151,6
Liberecký	437 894	432 443	4,2	4,1	138,4	136,7
Královéhradecký	554 155	547 921	5,3	5,3	116,5	115,1
Pardubický	516 123	511 626	4,9	4,9	114,2	113,2
Vysočina	512 019	505 562	4,9	4,8	75,3	74,4
Jihomoravský	1 164 033	1 163 510	11,1	11,1	161,8	161,7
Olomoucký	638 873	628 429	6,1	6,0	121,3	119,3
Zlínský	589 790	579 940	5,6	5,6	148,8	146,3
Moravskoslezský	1 233 622	1 205 833	11,8	11,6	227,3	222,2
Česko	10 490 609	10 436 560	100,0	100,0	133,0	132,3

Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

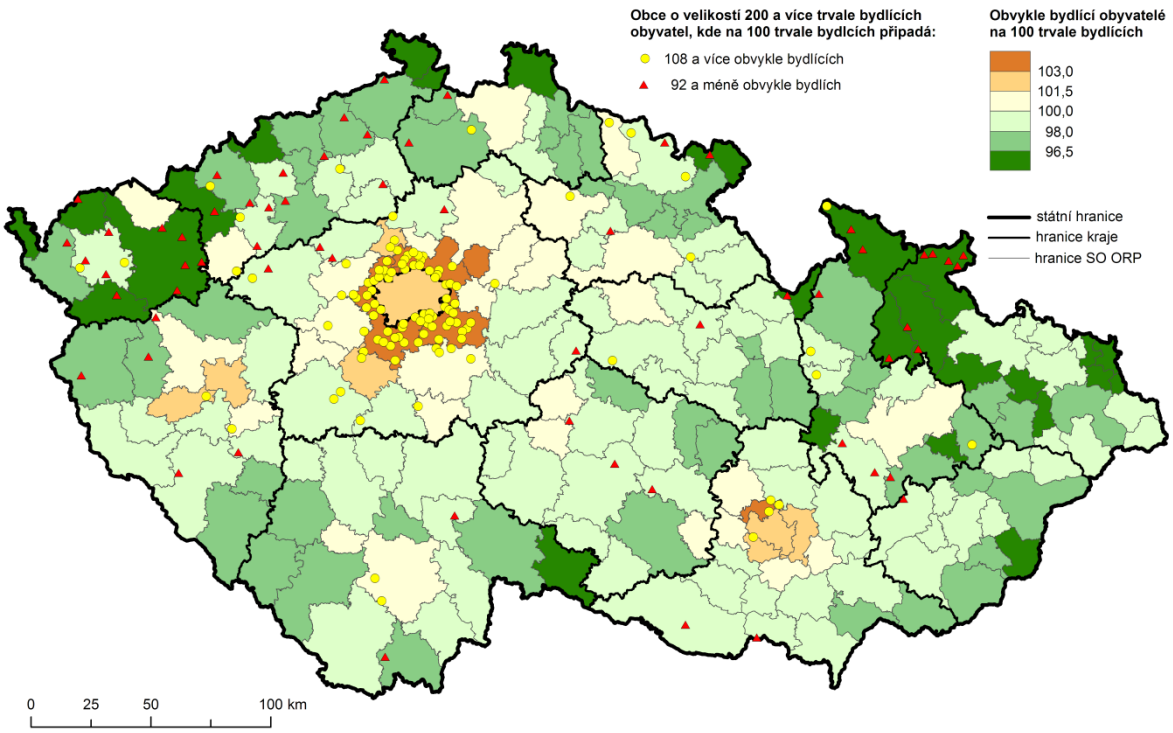

Obr. 1: Relativní odchylky v počtech obvykle a trvale bydlících obyvatel Česka
Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

Kromě velkých měst a jejich zázemí se vysokými relativními počty obvykle bydlících vyznačovaly také některé rekreačně atraktivní lokality, především střediska v Krkonoších (v obcích Špindlerův Mlýn a Pec pod Sněžkou byl počet obvykle bydlících obyvatel zhruba o pětinu vyšší než počet trvale bydlících).

Zcela specifickou kategorii představují obce, na jejichž území jsou situována velká hromadná zařízení sloužící k dlouhodobému pobytu, především věznice. v případě delšího pobytu byli respondenti sečteni jako obvykle bydlící v daném zařízení, čímž někdy markantně navýšili počet obyvatel obce. Z prvních deseti obcí s největší relativní převahou obvykle bydlících mají všechny na svém katastru věznici (nepočítáme-li vojenský újezd Březina s pouze dvěma trvale a třemi obvykle bydlícími obyvateli). Jsou to většinou menší obce s řádově stovkami trvale bydlících obyvatel, ale jsou mezi nimi i Valdice se 1480 trvale a 2412 obvykle bydlícími obyvateli. Valdice se tak staly obcí s nejvyšší hustotou zalidnění v Česku (2693 obvykle bydlících obyvatel / km^2, to je o 136 více než v Praze). Vůbec největší relativní rozdíl byl zjištěn v obci Všehrdy (okres Chomutov), kde bylo sečteno 124 trvale bydlících, ale 634 obvykle bydlících obyvatel (kapacita všehrdské věznice byla podle údajů Vězeňské služby ČR 558 míst[33]).

[33] http://www.vscr.cz/veznice-vsehrdy-96/o-nas-1634/zakladni-informace-151/, citováno 30.8.2012

Tab. 2: Ukazatele koncentrace obvykle (OP) a trvale (TP) bydlícího obyvatelstva

Jednotky	Giniho koeficient koncentrace (%)			Ukazatel nerovnoměrnosti (%)		
	2001 (TP)	2011 - TP	2011 – OP	2001 (TP)	2011 - TP	2011 - OP
Kraje	23,11	23,64	23,94	65,91	66,60	66,97
SO ORP + Praha	41,68	42,40	42,97	79,97	80,38	80,80

Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

Poznámky: Ukazatel nerovnoměrnosti vyjadřuje podíl plochy, na které žije rozptýlenější polovina obyvatelstva. Na úrovni krajů byla Praha spojena se Středočeským krajem, na úrovni obvodů ORP byly „městské“ obvody spojeny s okolními ORP, viz poznámka k tabulce 3.

Tab. 3: Vybrané metropolitní areály podle obvykle (OP) a trvale (TP) bydlícího obyvatelstva

Areály	Počet obyvatel					
	absolutně			podíl na obyvatelstvu Česka (%)		
	2001 (TP)	2011 - TP	2011 - OP	2001 (TP)	2011 - TP	2011 - OP
Prahy	1 357 051	1 506 374	1 557 172	13,3	14,4	14,9
Ostravy	636 890	609 834	596 361	6,2	5,8	5,7
Brna	468 210	487 536	495 973	4,6	4,6	4,8
Plzně	279 570	294 348	298 155	2,7	2,8	2,9
Celkem	**2 741 721**	**2 898 092**	**2 947 661**	**26,8**	**27,6**	**28,2**

Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

Poznámka: Areály byly vymezeny zjednodušeně jako centrální město (resp. obvod ORP daného města) a okolní obvody ORP: Praha s ORP Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Černošice a Říčany; Brno s ORP Kuřim, Šlapanice a Rosice; Ostrava s ORP Bohumín, Havířov, Hlučín, Karviná a Orlová; Plzeň s ORP Blovice, Nýřany, Přeštice a Stod.

Popsané rozdíly mezi počty obvykle a trvale bydlících obyvatel jsou způsobeny jednak osobami, které mají oba typy pobytu na našem území, ale v různých jednotkách, a jednak osobami patřícími pouze do jedné z kategorií obyvatel (tab. 4). Pro vysvětlení rozdílů je vhodné zhodnotit každou skupinu zvlášť.

2.3 Osoby trvale i obvykle bydlící na území Česka

Z celkového počtu obyvatel trvale i obvykle bydlících v Česku (10 386,1 tis.) mělo 558,2 tisíc (5,4 %) rozdílné obce pobytů, 407,4 tisíc (3,9 %) i rozdílné ORP a 250,4 tisíc (2,4 %) i rozdílné kraje[34]. Více než polovinu rozdílů na úrovni krajů tvořily osoby, které měly jeden z pobytů v Praze, častá byla zejména kombinace Praha – Středočeský kraj (přičemž ve Středočeském

[34] Je možné (ovšem tuto domněnku nelze podložit), že ve skutečnosti byly rozdíly o něco větší, protože část respondentů nemusela otázku na faktické bydliště správně pochopit a uvedla bydliště trvalé (kolonka na sčítacím formuláři byla nazvána *bydliště v rozhodný okamžik*, vysvětlení uvedené dále mohli někteří respondenti ignorovat).

kraji fakticky žilo zhruba dvakrát tolik Pražanů, než kolik Středočechů žilo fakticky v Praze – Přílohy 1 a 2). Území Prahy se Středočeským krajem mělo se všemi ostatními kraji kladnou „bilanci“. Relativně výrazně ziskový byl také Jihomoravský kraj, kde ve větším počtu žili obyvatelé hlášení k pobytu hlavně v Moravskoslezském a Zlínském kraji. Nejvíce „rozptýleným“ obyvatelstvem do ostatních krajů se v absolutním vyjádření vyznačovaly kraje Moravskoslezský (do Prahy a do Jihomoravského kraje) a Ústecký (do Prahy a Středočeského), v relativním vyjádření Karlovarský kraj (do Prahy a do Plzeňského kraje).

Již při zběžném prozkoumání výsledků je zjevné, že popsané disproporce mezi trvalým a obvyklým pobytem v měřítku krajů velmi dobře odpovídají současným vzorcům vnitřní migrace. Při porovnání sald mezikrajské migrace v období 2009 – 2011 se „saldy“ obvykle bydlících obyvatel dosáhla hodnota Pearsonova korelačního koeficientu 0,91. Poněkud se vymykala Praha, která měla ve srovnání s relativní velikostí evidovaných migračních toků (vztažených k celkovému objemu mezikrajské migrace) se všemi kraji lepší bilanci obvykle bydlících – se Středočeským krajem ztrácela relativně méně obyvatel než evidovanou migrací, od ostatních krajů získávala relativně více. Také celkové saldo vnitřní migrace měla Praha záporné, ale bilance obvykle a trvale bydlícího obyvatelstva byla kladná.

Z uvedených poznatků je možné vyvodit (očekávaný) závěr, že data založená na trvalém pobytu v měřítku krajů poněkud podhodnocují intenzitu změn v rozmístění obyvatelstva. Evidovaný pobyt byl ve většině případů původně i skutečným pobytem a obvyklý pobyt rozdílný od evidovaného je buď dočasným pobytem (ten se ve statistice stěhování neprojeví), nebo jde o trvalé přestěhování, které bude nahlášeno se zpožděním (až k tomu bude mít daná osoba důvod)[35].

Zjištění získaná na úrovni krajů se potvrzují i při podrobnějším pohledu, na úrovni okresů i správních obvodů ORP. Byla potvrzena velmi těsná korelace mezi významem migračních toků a kombinacemi trvalých a faktických pobytů, projevila se popsaná situace u vztahu Prahy se zázemím a s ostatními regiony. Analogie v menším měřítku byla zřetelná ve vztahu Brna s jeho blízkým okolím a vzdálenějšími oblastmi.

2.4 Obvykle bydlící obyvatelé bez trvalého pobytu

Další skupinou tvořící rozdíl mezi trvale a obvykle bydlícím obyvatelstvem byli obvykle bydlící obyvatelé bez trvalého pobytu na území České republiky. Mohli to být cizinci nepřihlášení k pobytu (ať již legálně či nelegálně pobývající), případně občané ČR s ukončeným pobytem, ale fakticky u nás přebývající. v době přípravy příspěvku bohužel nebylo zpracování výsledků sčítání v takové fázi, aby bylo možné analyzovat strukturu této skupiny obyvatel podle občanství, ekonomické aktivity a dalších charakteristik. Lze tedy hodnotit pouze jejich počty.

Celkem bylo sečteno 50 444 obvykle bydlících obyvatel bez trvalého (evidovaného) pobytu. Jejich rozmístění podle očekávání korespondovalo s rozmístěním cizinců (obr. 2). Ve východní části republiky bylo jejich absolutní i relativní zastoupení nižší než v západní

[35] Větší význam dočasných pobytů je možnou příčinou uvedeného specifika Prahy, kde lidé zřejmě častěji zůstávají v nájmu, aby si později (např. po skončení studia) nalezli trvalé bydliště v zázemí Prahy nebo jinde. Významnější vliv odkládaných přihlášení k pobytu lze předpokládat hlavně v oblastech s vysokou intenzitou bytové výstavby. To by mohlo být důvodem relativně nižšího počtu Pražanů obvykle žijících ve Středočeském kraji, kde pokles intenzity bytové výstavby v posledních letech mohl způsobit „dohánění“ reálného stavu stavem evidovaným.

polovině, výjimkou bylo Brno se 4 tisíci neevidovaných osob (mírně přes 1 % obvykle bydlících). Zdaleka nejvíce (44 %) těchto obyvatel bylo sečteno v Praze, kde tvořili necelá 2 % obvykle bydlícího obyvatelstva. Vysoké počty byly dále zaznamenány v obvodech ORP Mladá Boleslav, Pardubice a Plzeň (regiony charakteristické vyššími stavy přímých zahraničních investic a s tím souvisejícími vyššími počty cizinců s pracovním povolením).

Bližší poznání skupiny obvykle bydlících, ale neevidovaných obyvatel bude možné po zpracování definitivních výsledků sčítání. Podle metodiky byli lidé s neregistrovaným pobytem zahrnuti do obvykle bydlícího obyvatelstva pouze v případě, že deklarovali faktický pobyt na území Česka k rozhodnému okamžiku a zároveň i k okamžiku rok před sčítáním. Mělo by se tedy jednat o osoby pobývající na našem území déle než rok, ať již legálně či nelegálně. Nelze ovšem předpokládat, že by se sčítáním podařilo podchytit větší část nelegálních imigrantů, to je patrné již z poměrně nízkého celkového počtu sečtených neevidovaných osob (50 tisíc).[36]

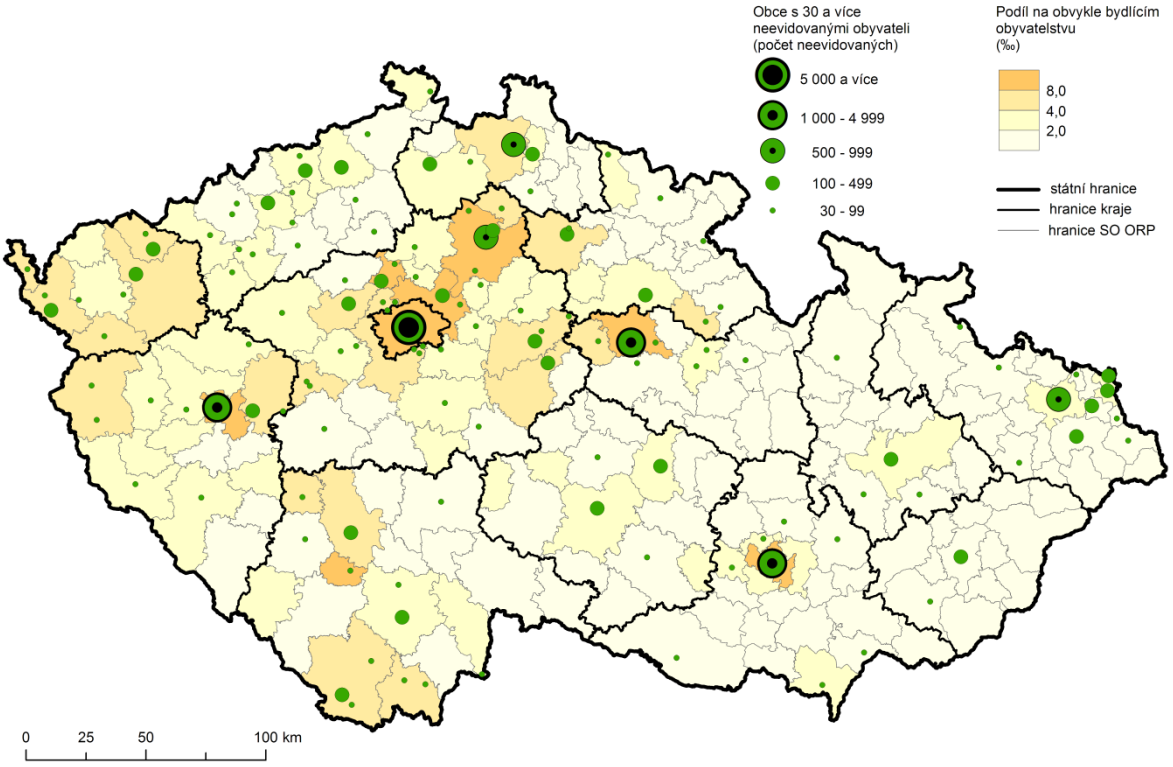

Obr. 2: Obvykle bydlící obyvatelé bez evidovaného pobytu v Česku
Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

2.5 Trvale bydlící obyvatelé bez obvyklého pobytu

Poněkud problematickou skupinou z hlediska spolehlivosti dat jsou trvale bydlící obyvatelé, kteří podle výsledků sčítání neměli v Česku obvyklý pobyt. Jejich celkový počet přesahoval

[36] Je nutné upozornit, že část těchto neevidovaných osob mohla být do obvykle bydlícího obyvatelstva zahrnuta chybně, pokud např. krátkodobí návštěvníci nepochopili správně otázky na formuláři – podezřelý je například údaj ve Frymburku (rekreační středisko u Lipna), kde podle výsledků 9 % obvykle bydlícího obyvatelstva tvořili lidé bez evidovaného pobytu.

100 tisíc. Byli soustředěni na severozápadě našeho území, a to zejména v Karlovarském kraji a na Chomutovsku, dále v ORP Jeseník a na většině území Moravskoslezského kraje (obr. 3).

Ve skutečnosti však pouze necelých 40 tisíc z těchto obyvatel odevzdalo sčítací formulář, v němž deklarovali obvyklý pobyt mimo území Česka. Většinu představovaly osoby fyzicky nesečtené, ale doplněné z evidence obyvatel a hlášené na adrese ohlašovny pobytu. Takové osoby podle metodiky nebyly zařazeny mezi obvykle bydlící. Je otázka, kolik z nich bylo mezi trvale bydlící započteno oprávněně. v evidenci obyvatel sice došlo v nedávné době k nějaké změně (čímž splnili podmínku pro zahrnutí do trvale bydlícího obyvatelstva), ale v těchto případech to nemusí vždy indikovat přítomnost evidované osoby na našem území. Změnou v evidenci byla většinou změna adresy pobytu. U osob s pobytem na ohlašovně se nezřídka mohlo jednat o jejich úřední „přestěhování“ na adresu ohlašovny, které se může uskutečnit bez vědomí dané osoby.[37] Do výsledků za trvale bydlící obyvatelstvo tak tyto osoby vnášejí určitou míru nejistoty. Opět je třeba počkat na dokončení zpracování výsledků, aby bylo možné tuto skupinu obyvatel podrobněji charakterizovat a vysvětlit příčiny zjištěného stavu.

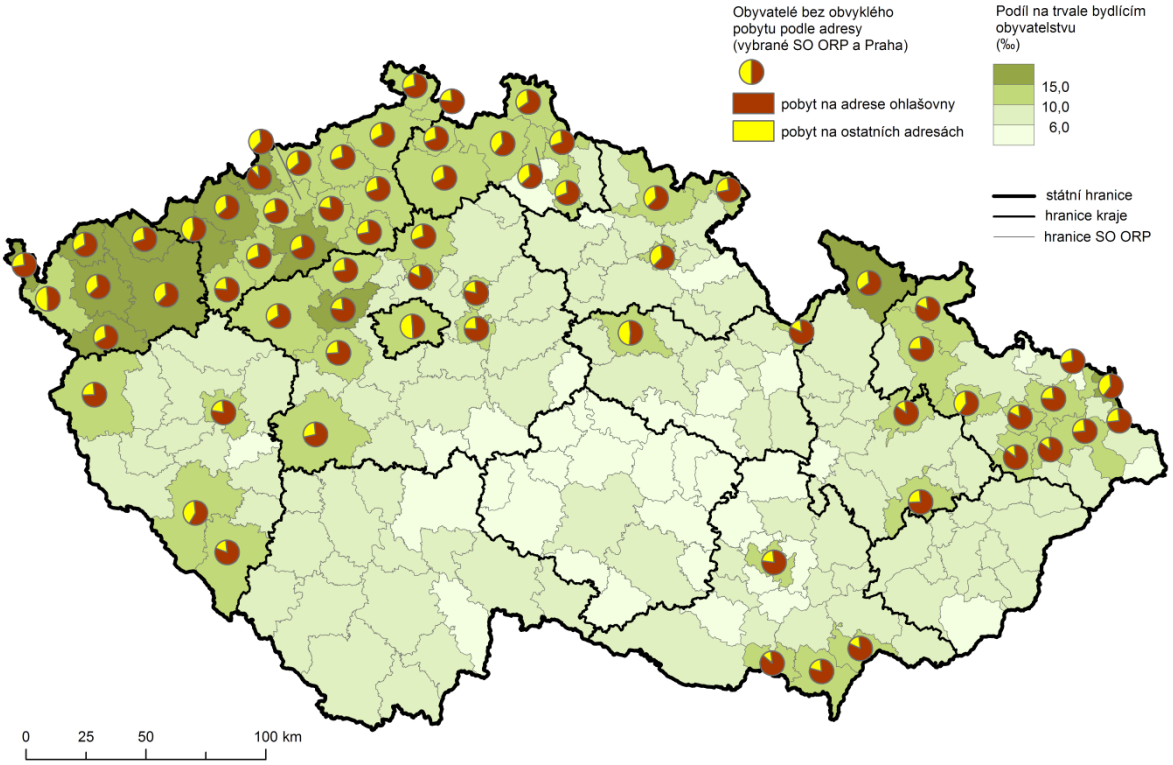

Obr. 3: Trvale (dlouhodobě) bydlící obyvatelé bez obvyklého pobytu v Česku
Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

[37] Zajímavým příkladem ilustrujícím tuto situaci je obec Křimov na Chomutovsku. V Křimově byla řada lidí formálně hlášena k pobytu na adresách objektů využívaných k podnikání (často nevěstinců), fakticky se však v obci nevyskytovali. Po zprovoznění úseku silnice I/7 z Chomutova k německým hranicím však tyto podniky přestaly prosperovat. Nemovitosti nyní kupují pro účely bydlení noví majitelé, kteří se snaží zbavit fiktivně hlášených osob. Obecní úřad pak tyto osoby „stěhuje“ na svoji adresu. Podobné případy formálních změn v evidenci tak mohly vzhledem k přijaté metodice vést k zahrnutí těchto osob do sčítání. Identifikace úředních adres (ohlašoven pobytu, sídel cizinecké policie aj.) však v datech získaných z ISEO nebyla úplná a dostatečně spolehlivá, nebylo tak možné tyto případy metodicky ošetřit.

2.6 Celková shoda obvykle a trvale bydlícího obyvatelstva

Rozdíly mezi počty obvykle a trvale bydlících obyvatel, popsané v kapitole 2.2, nemusí vždy plně vystihovat odlišnost mezi sledovanými typy obyvatelstva, protože může docházet k jejich částečnému vyrovnávání. Nesoulady mezi trvale a obvykle bydlícím obyvatelstvem se tak vůbec nemusí projevit v celkových počtech, ovšem mohou mít velký dopad na disproporce ve strukturách obyvatel. Jednoduchým ukazatelem, kterým je možné vyjádřit celkovou míru shody obou populací, je průnik množin obvykle a trvale bydlících obyvatel vztažený k jejich sjednocení (tj. podíl jedinců patřících do trvale i obvykle bydlícího obyvatelstva dané územní jednotky na celkovém počtu všech sečtených osob v jednotce).

Na úrovni celé republiky byla shoda poměrně vysoká (98,5 %). Na nižších úrovních byly patrné významnější nesoulady (tab. 4, obr. 4). Ty byly v měřítku krajů i ORP větší v západní polovině území. Úzce souvisely s intenzitou migračního obratu. Velké byly rozdíly zejména v Praze, Středočeském a Karlovarském kraji (mezi prvními dvěma jmenovanými byla výrazná „výměna“ obvykle bydlících obyvatel – viz kapitola 2.2, ale i při jejich spojení byla celková míra shody v tomto regionu nízká). Naopak nejvyšší mírou shody srovnávaných populací se vyznačoval Moravskoslezský kraj, přestože rozdíly mezi celkovými počty zde byly jedny z nejvyšších. V Moravskoslezském kraji totiž žilo ze všech krajů zdaleka nejméně (absolutně i relativně) obvykle bydlících obyvatel, kteří měli trvalý pobyt jinde.

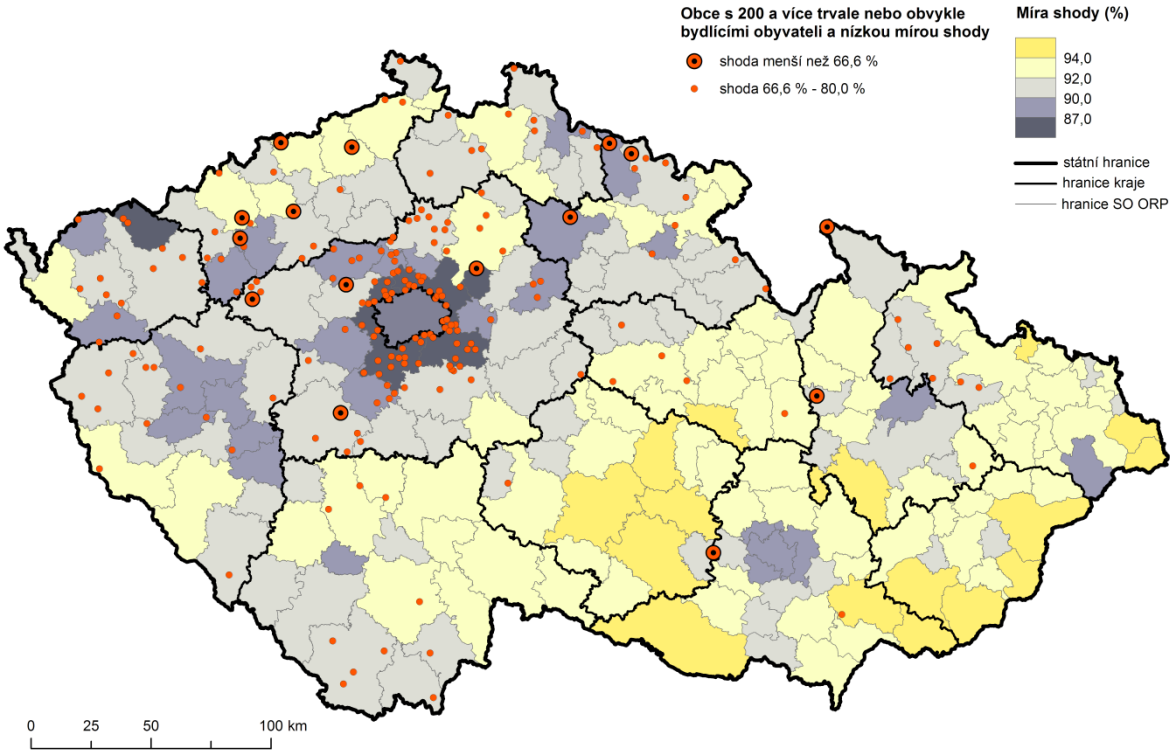

Obr. 4: Míra shody trvale a obvykle bydlícího obyvatelstva Česka
Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

V měřítku ORP měly vazby mezi jádrem a zázemím velký podíl na nesouladech v Praze, Brně, Plzni a ORP v jejich zázemích (viz tab. 4). v případě Ostravska byla shoda znatelně lepší, přičemž důvod byl stejný jako u Moravskoslezského kraje. Větší rozdíly byly patrné například v Krkonoších, a to kvůli fluktuaci obyvatel mezi sousedními regiony a také mezi touto oblastí

a Prahou. Za povšimnutí stojí obvod ORP Ostrov. Ten se vyznačoval jedním z největších nesouladů (shoda pouhých 85,8 %, což je po ORP v zázemí Prahy nejnižší hodnota), přestože rozdíl mezi počtem trvale a obvykle bydlících byl ze všech ORP nejmenší (pouze dva obyvatelé). Důvodem je vzájemná výměna obvykle bydlících s Karlovými Vary a také vyrovnávání počtů osob bez trvalého a bez obvyklého pobytu v Česku. Na úrovni obcí byly nesoulady samozřejmě ještě výraznější, extrémní byly v obcích věznicemi a dalšími hromadnými ubytovacími zařízeními.[38]

Tab. 4: Počty obyvatel vybraných územních jednotek podle kombinace trvalého a obvyklého pobytu

Pobyt / Území		TP i OP v území	OP v území celkem	z toho s TP: jinde v Česku	z toho s TP: bez TP	TP v území celkem	z toho s OP: jinde v Česku	z toho s OP: bez OP	Míra shody (%)
Praha	město	1 167 808	1 268 786	78 593	22 385	1 235 958	53 971	14 179	**87,3**
	zázemí	256 858	288 386	29 838	1 690	270 416	11 450	2 108	**85,1**
	město se zázemím	1 453 245	1 557 172	79 852	24 075	1 506 374	36 842	16 287	**90,2**
Brno	město	360 412	385 912	21 570	3 930	379 452	14 180	4 860	**89,0**
	zázemí	103 372	110 061	6 437	252	108 084	4 109	603	**90,1**
	město se zázemím	469 775	495 973	22 016	4 182	487 536	12 298	5 463	**91,4**
Plzeň	město	175 670	188 045	10 428	1 947	184 912	7 182	2 060	**89,0**
	zázemí	104 093	110 110	5 727	290	109 436	4 396	947	**90,2**
	město se zázemím	285 822	298 155	10 096	2 237	294 348	5 519	3 007	**93,2**
Ostrava	město	315 947	326 018	9 309	762	331 399	10 961	4 491	**92,5**
	zázemí	265 762	270 343	4 100	481	278 435	9 577	3 096	**93,9**
	město se zázemím	588 952	596 361	6 166	1 243	609 834	13 295	7 587	**95,4**
SO ORP Jeseník		37 868	38 779	872	39	40 630	2 071	691	**91,2**
SO ORP Bruntál		35 874	36 925	1 028	23	38 322	2 020	428	**91,1**
Karlovarský kraj		289 273	295 594	4 909	1 412	303 609	9 284	5 052	**93,3**
Česko		**10 386 116**	**10 436 560**	**x**	**50 444**	**10 490 609**	**x**	**104 493**	**98,5**

Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

Poznámky: Vymezení zázemí měst je uvedeno u tabulky 3. Výpočet míry shody je vysvětlen v textu.

[38] Zahrnutí vězňů do obvykle bydlícího obyvatelstva obce je přitom poněkud problematické. Je sice při přijetí konceptu obvyklého pobytu logické, nicméně vzhledem k izolaci těchto osob od dění v obci nemusí být pro některé účely využití dat vhodné.

3. Závěr

Cílem příspěvku bylo zhodnotit na základě porovnání trvalé a obvyklé populace soulad evidence administrativních dat v ISEO se skutečným (fyzickým) stavem. Není třeba zdůrazňovat, že údaje zjištěné v terénu o obvykle bydlícím obyvatelstvu rovněž nejsou dokonalým obrazem skutečnosti. Přesto snad prezentované porovnání může poskytnout alespoň rámcovou představu o vypovídací hodnotě údajů o trvalém pobytu. Zhodnoceny byly pouze počty a rozmístění obyvatel, po dokončení zpracování výsledků sčítání bude možné zaměřit se na další charakteristiky. Zjištěné rozdíly nebyly v celorepublikovém měřítku a v měřítku krajů markantní, nicméně nebyly ani zanedbatelné. Na nižších úrovních již byly odlišnosti místy dosti výrazné.

Zprovozněním základního registru obyvatel, který má být podle platné legislativy referenčním, v principu nezpochybňovaným zdrojem dat pro veřejné instituce, nabývá otázka aktuálnosti administrativních záznamů na významu. Byl zmíněn dopad na rozpočtové určení daní, kdy obce, u nichž koncept trvalého pobytu nadhodnocuje skutečný stav, čerpají prostředky na úkor obcí, ve kterých je situace opačná. Obce s převahou faktického obyvatelstva mají však velmi omezené možnosti, jak motivovat obyvatele k přihlášení k pobytu.

Zřejmě hlavní příčinou, která způsobuje rozcházení evidovaného a faktického stavu, je poměrně velká administrativní zátěž spojená s nahlášením změny pobytu (výměna občanského průkazu). Ta není vyvážena žádnými podstatnějšími výhodami, které by aktuální údaje v ISEO přinášely evidované osobě. Dalším problémem, který místy může skutečnost značně zkreslovat, jsou fiktivní pobyty cizinců. Zde nelze nezmínit případy, kdy se zejména občané Německa u nás hlásí k pobytu, aby mohli snadněji získat řidičské oprávnění. (Například ve městě Výsluní na Chomutovsku bylo k rozhodnému okamžiku sčítání v ISEO evidováno 370 osob, z toho zhruba čtvrtinu představovali Němci hlášení ve dvou jednobytových domech. Podobných případů je známo více.)

Cesta, kterou lze dosáhnout zvýšení kvality administrativních dat, je ze zkušeností řady zemí dobře známá – registry mohou být spolehlivé pouze v případě, že jejich aktuálnost přináší přímý užitek samotným evidovaným subjektům. Je tedy třeba co nejvíce snížit administrativní zátěž spojenou se změnami v evidenci a hledat opatření, která by motivovala obyvatele hlídat aktuálnost svých údajů v evidenci. Na spolehlivosti administrativních dat závisí nejen kvalita příštího sčítání lidu, je to nutný předpoklad pro efektivnější fungování celé veřejné správy.

Literatura

[1] ČTRNÁCT, P. (2007): Evropská unie i Česká republika připravují příští sčítání lidu na rok 2011. Demografie, 49, č. 3, s. 202 – 205. ISSN 0011-8265

[2] DOLENĆ, D. (2012): Register-Based Census 2011 in Slovenia – Some Quality Aspects. Příspěvek přednesený na setkání UNECE-Eurostat Expert Group Meeting on Censuses Using Registers, Geneva, 22. – 23. května 2012 (dostupné z: unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2012/use_of_register /WP_10_Slovenia.pdf

[3] DRBOHLAV, D, MEDOVÁ, L., ČERMÁK, Z., JANSKÁ, E., ČERMÁKOVÁ, D., DZÚROVÁ, D. (2010): Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme? SLON, Praha, 207 s. ISBN 978-80-7419-039-1

[4] HOLÁ, B. (2005): Srovnatelnost statistiky zahraniční migrace. Demografie, 47, č. 3, s. 177-187. ISSN 0011-8265

[5] HOLÁ, B. (2007): Cizinci v ČR – regionalizace dat a další problémy a výzvy. Sborník příspěvků XXXVII. konference České demografické společnosti, 23. – 24. května 2007, s. 235 – 246.

[6] LENK, M. (2012): Challenges in the transition from traditional to register–based census in Austria. Příspěvek přednesený na 60. plenárním zasedání Conference of European Statisticians, Paříž, 6. – 8. června 2012. (dostupné z: unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2012/20-Census_paper_-_Austria. pdf)

[7] ŠANDA, R. (2012): Sčítání založené na registrech – vytoužený cíl, nebo nutný kompromis? Demografie, 54, č. 2, s. 162 – 165. ISSN 0011-8265

[8] ŠIGUTOVÁ, L. (2009): Sčítání 2011 podle místa obvyklého pobytu. Demografie, 51, č. 1, s. 50 – 51. ISSN 0011-8265

[9] ŠIGUTOVÁ, L. (2010): Legislativní rámec předávaní výsledků SLDB 2011 Eurostatu. Demografie, 52, č. 4, s. 271 – 272. ISSN 0011-8265

[10] UNECE. (2006): Conference of European Statisticians Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing. United Nations, New York and Geneva, 205 s. ISSN 0069-845

[11] UNECE. (2007): Register-based statistics in the Nordic Countries. Review of best practices with focus on population and social statistics. United Nations, New York and Geneva, 51 s.

[12] UNECE. (2010): Main results of the UNECE-UNSD survey on the 2010-2011 round of censuses in the UNECE region. Příspěvek přednesený na setkání UNECE-Eurostat Group of Experts on Population and Housing Censuses. Geneva, 7. – 9. července 2010 (dostupné z: http://www.unece.org /fileadmin/DAM/stats/ documents/ece/ces/ge.41/2010/mtg1/sp.1.e.pdf

[13] VALENTE, P. (2010): Census taking in Europe: how are populations counted in 2010? Population & Societies, č. 467, s. 1 – 4. ISSN 0184 77 83 (dostupné z: http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1506/ publi_pdf2_pesa467.pdf

POPULATION CENSUS 2011 – CONFRONTATION OF ADMINISTRATIVE DATA WITH RESULTS OF FIELD ENUMERATION

Since 1970s many European countries have gradually adopted administrative registers in population censuses as an alternative source next to traditional field enumeration. In 2011 census, most EU member countries employed registers. According to Regulation (EC) No 763/2008 of the European Parliament and of the Council on population and housing censuses, a concept of usual residence was implemented in 2011 census. However, different census methods mean different definitions of the usual residence. While traditional

enumeration can provide information on de-facto resident inhabitants, in register based censuses only de-iure population can be counted (i. e. legal place of residence is considered to be usual place of residence). This situation causes the lower comparability of census results on international level.

In the Czech Republic, combined census was carried out in 2011, where data from census questionnaires were linked to records from central population register (ISEO). Linking these two sources enables to compare how place of permanent (de-iure) residence differs from place of usual (de-facto) residence. Such comparison can illustrate the possible gap between results of register based and traditional approach. It also enables to assess whether statistical data based on permanent residence correspond to reality.

According to the census results the concentration of usually resident population was slightly higher than permanent population. The most significant difference was in suburbs of the largest cities (especially Prague), where the number of usual residents was substantially higher. Usually resident inhabitants prevailed also in some recreational areas, mainly in Krkonoše (Pec pod Sněžkou, Špindlerův Mlýn). The extreme differences were found in minucipalities where large scale facilities were situated (especially prisons, psychiatric hospitals etc). Prevalence of persons living in permanent residence was recorded mainly in mountain and border areas (Jeseníky, south-western part of Krušné hory or the main promontories of Czechia).

The main cause of these differences is in incomplete or belated registration of migration. One of the main reasons is that registration of new place of residence lays a serious administrative burden on a moving person, while advantages are often negligible. It is therefore important to find a way to lower the burden and to motivate people to take interest in administrative data about themselves. Reliable administrative data is a necessary condition not only of employing registers in statistics, but also of effective public administration.

Key words: population, census, administrative data, usual residence

Příloha 1 Obyvatelstvo Česka podle kombinace kraje trvalého a obvyklého pobytu

Kraj trvalého pobytu	Kraj obvyklého pobytu (OP)															
	CZ010	CZ020	CZ031	CZ032	CZ041	CZ042	CZ051	CZ052	CZ053	CZ063	CZ064	CZ071	CZ072	CZ080	bez OP	celkem
CZ010 Praha	1 167 808	37 222	2 632	1 937	704	2 520	1 873	1 708	1 097	1 326	1 266	555	474	657	14 179	1 235 958
CZ020 Středočeský	19 138	1 224 807	1 438	1 541	520	2 152	1 507	1 495	1 007	831	919	370	236	447	12 507	1 268 915
CZ031 Jihočeský	5 994	2 167	617 258	1 310	340	362	233	353	188	1 070	899	217	245	221	4 893	635 750
CZ032 Plzeňský	3 598	1 466	900	556 654	1 010	402	194	269	198	201	382	138	88	172	5 686	571 358
CZ041 Karlovarský	3 541	1 089	369	2 240	289 273	735	198	221	142	162	295	100	67	125	5 052	303 609
CZ042 Ústecký	8 344	3 824	650	1 216	830	797 657	1 849	781	380	304	707	338	177	286	11 167	828 510
CZ051 Liberecký	3 974	2 267	282	266	123	1 237	422 367	1 282	273	159	455	167	74	178	4 790	437 894
CZ052 Královéhradecký	4 779	1 981	283	241	163	372	1 252	536 073	2 476	279	878	284	138	253	4 703	554 155
CZ053 Pardubický	3 626	1 438	255	224	145	281	347	2 247	500 293	564	1 518	581	250	276	4 078	516 123
CZ063 Vysočina	3 917	1 210	1 053	253	116	181	205	359	790	497 128	3 217	301	204	232	2 853	512 019
CZ064 Jihomoravský	4 834	1 517	572	415	245	410	303	435	917	1 925	1 137 907	1 426	1 628	967	10 532	1 164 033
CZ071 Olomoucký	4 248	1 039	290	194	142	242	233	409	831	233	2 931	618 739	1 321	1 974	6 047	638 873
CZ072 Zlínský	4 068	852	226	175	102	171	127	233	251	232	3 347	1 526	572 802	1 305	4 373	589 790
CZ080 Moravskoslezský	8 532	2 364	451	519	469	485	437	709	634	365	3 745	2 820	1 548	1 196 911	13 633	1 233 622
bez TP	22 385	5 974	1 675	3 217	1 412	1 756	1 318	1 347	2 149	783	5 044	867	688	1 829	X	50 444
celkem	1 268 786	1 289 217	628 334	570 402	295 594	808 963	432 443	547 921	511 626	505 562	1 163 510	628 429	579 940	1 205 833	104 493	10 541 053

Zdroj dat: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011

Příloha 2 Trvale a obvykle bydlící obyvatelstvo Prahy a Brna podle místa obvyklého/trvalého pobytu

Obyvatelstvo obvykle bydlící v Praze podle trvalého pobytu

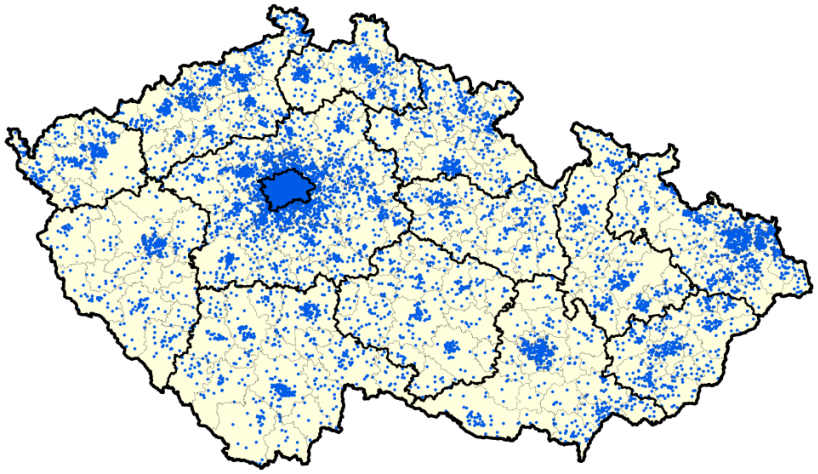

Obyvatelstvo s trvalým pobytem v Praze podle obvyklého pobytu

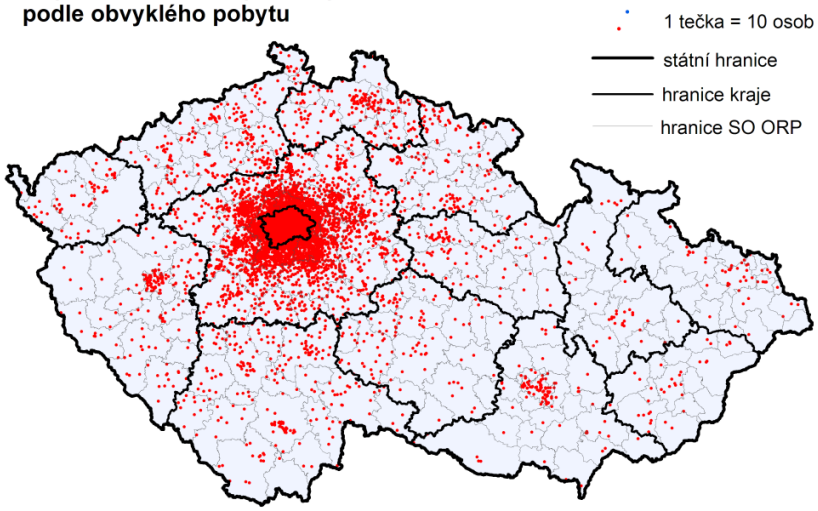

Obyvatelstvo obvykle bydlící v Brně podle trvalého pobytu

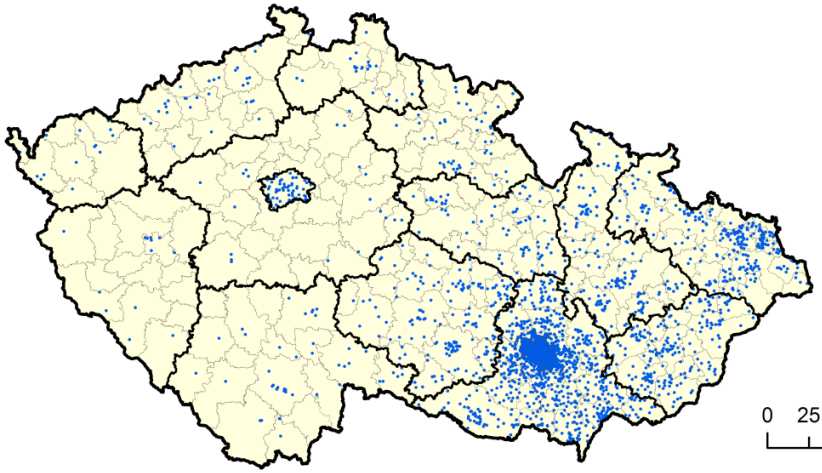

Obyvatelstvo s trvalým pobytem v Brně podle obvyklého pobytu

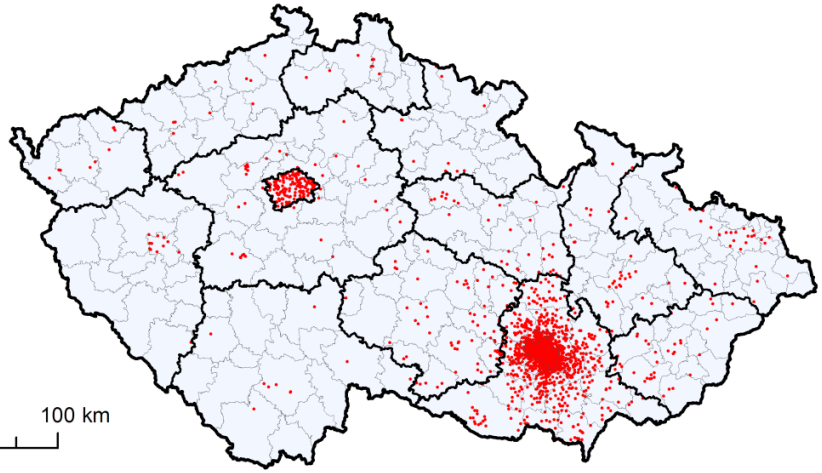

0 25 50 100 km

ZMĚNY V ROZMÍSTĚNÍ ČESKÉHO ZPRACOVATELSKÉHO PRŮMYSLU V OBDOBÍ LET 1989 AŽ 2011

Václav Toušek, Ondřej Šerý

Geografický ústav Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Kotlářská 2, 611 37 Brno

tousek@mail.muni.cz, ondrej.sery@mail.muni.cz

Abstrakt: Cílem příspěvku je hodnocení změn českého zpracovatelského průmyslu po roce 1989 včetně identifikace jejich příčin s důrazem na vývoj v prvním desetiletí 21. století. Základem hodnocení jsou data o struktuře zaměstnanosti získaná sčítáními lidu v letech 2001 a 2011 (která jsou dále objektivizována) a databáze Výzkumného centra pro regionální rozvoj MU. Zvláštní pozornost je věnována roli přímých zahraničních investic a vlivu globální ekonomické krize na změnu odvětvové struktury.

Klíčová slova: průmysl, zaměstnanost, přímé zahraniční investice, ekonomická krize, odvětvová struktura

ÚVOD

Transformace centrálně plánovaného hospodářství do podoby tržní ekonomiky po roce 1989 s sebou přinesla výrazné změny, které se samozřejmě nevyhnuly ani českému zpracovatelskému průmyslu. Cílem tohoto příspěvku je zhodnotit změny odvětvové struktury, jež nastaly v posledních více než dvaceti letech a zároveň vytvořit typologii okresů České republiky podle odvětvové specializace (resp. zaměřit se na její proměny v čase). Text zároveň využívá předběžných výsledků SLDB 2011, čímž přináší i pohled na procesy, které se odehrály v prvním desetiletí 21. století.

Proměny odvětvové struktury

V rámci vývoje hospodářství ČR po roce 1989 je třeba si uvědomit rozdíly mezi pojmy „přechod (transition)“ a „transformace (transformation)“. Zatímco první označení už předem předjímá konečný stav (tj. přechod mezi dvěma systémy, ze státního socialismu do kapitalismu), pojem „transformace“ klade důraz na probíhající procesy, během nichž často dochází k propojování nových prvků s již existujícími prvky v rekombinované podobě (Pavlínek 1997, 2002). Podle Domańského (2011) má zásadní vliv na podobu současných procesů v postsocialistickém regionu minulost (path-dependence), zároveň je však možné tento „odkaz“ změnit (path-shaping).

Z hlediska střední a východní Evropy upozorňuje Popjaková (2008) především na snižování významu průmyslu v rámci procesu deindustrializace, resp. na zvyšování podílu služeb (terciarizace). S tímto pohledem souhlasí i Barta, Czirfusz a Kukely (2008), kteří však zmíněné procesy rozšiřují ještě o pojem „reindustrializace“. Skrze nadnárodní společnosti a přímé zahraniční investice totiž dochází k přesunu jednotlivých výrob z vyspělých západních zemí

dále na Východ. Toto potvrzují i Pavlínek, Domański a Guzik (2009) na příkladě automobilového průmyslu, kdy sice nepovažují postsocialistický prostor za jádra produkce, ale za státy integrující se s jádrem. Všechny výše zmíněné proměny ekonomiky pak označuje Dicken (2011) termínem „globální posuny či změny (global shifts)“.

Strukturálními změnami českého hospodářství v 90. letech 20. století se zabývala řada autorů (Švejnar et al. 1997; Toušek 2000; Toušek, Vančura a Viturka 2000; Slaný 2001 či Kadeřábková 2002). Na přelomu tisíciletí se však stále významnějším faktor stávají přímé zahraniční investice, které podle některých názorů proměnily středoevropské země až na „závislé tržní ekonomiky“. Na jedné straně sice přispěly k restrukturalizaci průmyslu, záchraně některých pracovních míst a přinesly potřebný kapitál, na druhé straně vytvořily závislost na zahraničním kapitálu a na rozhodnutích zvnějšku, nenavazují pevné vazby s místními dodavateli a jsou často spojené s příchodem výrob s nižší přidanou hodnotou (Pavlínek 2004; Rachwał 2011). Přitom je žádoucí výroby náročné na pracovní sílu nahradit výrobami náročnými na znalosti. Mezi další potenciální rizika patří především neprovázanost s místní ekonomikou a již naznačený příliv investic hraničících až s tzv. maquiladoras (výroby s velmi nízkou přidanou hodnotou využívající / zneužívající nekvalifikované pracovníky k pouhé kompletaci importovaných komponent za účelem následného vývozu finálních výrobků). Adekvátní odpovědí by tak měla být orientace na tzv. progresivní model dlouhodobých investic, jak jej definuje Barta (2005), tj. vysoce kvalifikovaní pracovníci, výroby s vyšší přidanou hodnotou, propojení s místní ekonomikou (concept of embeddedness) a se zaměřením i na domácí trh.

Zdroje dat a metodika

Původním záměrem tohoto příspěvku bylo provést hodnocení vývoje na počátku 21. století na základě dat ze SLDB 2001 a 2011. Jenže při porovnání tří zdrojů dat vztahujících se k přelomu let 2000 a 2001 (tabulka 1) byly zjištěny podstatné rozdíly. Je vysoce nepravděpodobné, že by například elektrotechnický průmysl zaměstnával na konci roku 2000 více než 12 % osob z celkového počtu pracovníků ve zpracovatelském průmyslu (podle tzv. časových řad ČSÚ a dat MPO) a o dva měsíce později při SLDB 2001 už jen 6,4 %. Navíc průměrná odchylka sčítání lidu 2001 od časových řad ČSÚ i od dat MPO činí více než 2,0. z toho důvodu bylo SLDB 2001 nahrazeno databází Výzkumného centra pro regionální rozvoj MU, jež disponuje daty ke konci roku 1999 a průměrná odchylka od časových řad 1999 je 0,21 a od dat MPO 1999 pak 0,39.

Tab. 1: Podíl odvětví na zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu (%) k 1. 3. 2001 (eventuálně k 31. 12. 2000)

Odvětví zpracovatelského průmyslu	SLDB 2001	ČSÚ 2000	MPO 2000
potravinářský	13,4	10,8	11,0
textilní	8,2	5,0	5,3
oděvní	3,0	4,5	4,3
kožedělný	1,8	1,5	1,6
dřevozpracující	7,3	5,3	4,2
papírenský	3,2	1,4	1,7

polygrafický	1,3	3,0	2,8
chemický	6,3	7,7	8,4
sklářský a stavebních hmot	5,0	6,4	6,6
hutnický a kovozpracující	14,7	17,1	16,6
strojírenský	21,0	18,7	19,2
elektrotechnický	6,4	12,5	12,2
ostatní zpracovatelský	8,4	6,2	6,2
Zpracovatelský průmysl	100,0	100,0	100,0
Průměrná odchylka	SLDB x ČSÚ 2,21	SLDB x MPO 2,16	

Pramen: ČSÚ (2001); ČSÚ (2005); MPO ČR (2001) + vlastní výpočty

Vzhledem k nedostatkům SLDB 2001 zmíněným výše byla provedena srovnávací analýza i u předběžných výsledků SLDB 2011, avšak pouze s daty MPO 2010, jelikož ČSÚ publikoval časové řady v relevantní podobě naposledy v roce 2006. Jak je patrné z tabulky 2, také v případě sčítání lidu 2011 lze identifikovat jisté rozdíly. Jejich maximální hodnota však činí 2,5 p.b. (u strojírenství) a průměrná odchylka je 0,79, což jsou akceptovatelné nesrovnalosti.

Tab. 2: Podíl odvětví na zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu (%) k 26. 3. 2011 a 31. 12. 2010; srovnávací analýza předběžných dat ze SLDB 2011a dat MPO 2010

Odvětví zpracovatelského průmyslu	SLDB 2011	MPO 2010	SLDB 2011 versus MPO 2010
potravinářský	10,1	10,2	0,0
textilní	3,1	2,3	0,8
oděvní	1,4	1,6	0,2
kožedělný	0,5	0,5	0,0
dřevozpracující	3,1	3,4	0,3
papírenský	1,2	1,7	0,5
polygrafický	2,0	1,7	0,3
chemický	9,6	10,8	1,2
sklářský a stavebních hmot	4,2	4,6	0,4
hutnický a kovozpracující	17,4	15,8	1,6
strojírenský	28,4	30,9	2,5
elektrotechnický	13,4	11,7	1,7
ostatní zpracovatelský	5,6	4,8	0,8
Zpracovatelský průmysl	100,0	100,0	0,0
Průměrná odchylka	-	-	0,79

Pramen: ČSÚ (2012); MPO ČR (2012) + vlastní výpočty

Příspěvek je zpracován za zaměstnané osoby, které byly definovány jako součet kategorií „zaměstnanci, zaměstnavatelé, samostatně činní, pomáhající“, „pracující důchodci“, „pracující studenti a učni“ a „ženy na mateřské dovolené (28 nebo 37 týdnů), pokud před nástupem pracovaly“.

Srovnání let 1989, 1999 a 2011 však bylo negativně ovlivněno skutečností, že při sčítání lidu 2011 nebyla zjištěna ekonomická aktivita u 670 611 osob a u dalších 549 390 osob byla sice zjištěna ekonomická aktivita, ale zároveň nebylo uvedeno odvětví ekonomické činnosti. Za přijetí teze, že struktura nezjištěných je podobná jako struktura zjištěných (tato teze byla navíc ještě rozšířena o další dílčí podmínky vzešlé z konzultací s pracovníky ČSÚ), byla data dále upravena do stavu umožňujícího srovnání.

V případě typologie okresů ČR podle odvětvové specializace muselo být přikročeno ke sloučení některých okresů. Nově tak vznikly „okres Praha“ sloučením hlavního města Prahy a okresů Praha-východ a Praha-západ; „okres Brno“ z okresů Brno-město a Brno-venkov; „okres Plzeň“ z okresů Plzeň-město, Plzeň-jih a Plzeň-sever; „okres Ostrava“ z okresů Ostrava-město a Karviná a „okres Šumperk“ z okresů Šumperk a Jeseník. Důvodem tohoto kroku byla rozdílná povaha dat (za roky 1989 a 1999 jsou totiž publikována podle místa pracoviště, zatímco za rok 2011 podle místa trvalého bydliště). Sloučení tudíž umožnilo eliminaci vzniklých dojížďkových proudů, které snižují porovnatelnost jednotlivých let (v případě okresů Šumperk a Jeseník bylo sloučení provedeno kvůli neexistenci dat za samostatný okres Jeseník v roce 1989).

ZPRACOVATELSKÝ PRŮMYSL PO ROCE 1989

V roce 1989 pracovalo v průmyslu více než 40 % zaměstnaných osob, v rámci zpracovatelského průmyslu pak jen o něco méně (asi 35 %). Mezi nejvýznamnější odvětví patřily obory těžkého průmyslu charakteristické pro socialistické hospodářství, tj. strojírenství a hutnický a kovozpracující průmysl.

Tab. 3: Zaměstnaní v odvětvích zpracovatelského průmyslu na konci let 1989 a 1999

Odvětví zpracovatelského průmyslu	1989		1999		rozdíl 1999-89	index změny
	abs.	%	abs.	%		
potravinářský	144 959	2,8	146 551	3,1	1 592	101,1
textilní	155 423	3,0	72 575	1,5	-82 848	46,7
oděvní	55 235	1,1	55 233	1,2	-2	100,0
kožedělný	67 437	1,3	21 990	0,5	-45 447	32,6
dřevozpracující	56 837	1,1	68 487	1,4	11 650	120,5
papírenský	28 865	0,6	20 516	0,4	-8 349	71,1
polygrafický	17 077	0,3	35 902	0,8	18 825	210,2
chemický	118 971	2,3	101 884	2,1	-17 087	85,6
sklářský a stavebních hmot	123 023	2,3	78 089	1,6	-44 934	63,5
hutnický a kovozpracující	250 498	4,8	229 594	4,8	-20 904	91,7
strojírenský	593 573	11,3	239 104	5,0	-354 469	40,3

elektrotechnický	152 072	2,9	149 584	3,1	-2 488	98,4
ostatní zpracovatelský	83 464	1,6	75 312	1,6	-8 152	90,2
Zpracovatelský průmysl	1 847 434	35,3	1 294 821	27,2	-552613	70,1
Průmysl	2 114 882	40,4	1 429 508	30,0	-685 374	67,6
Celkem	5 236 908	100,0	4 768 338	100,0	-468 570	91,1

Pramen: ČSÚ (1990); Toušek, Tonev (2002)

Mezi výrazné zaměstnavatele patřily také obory s dlouhou tradicí jako textilní, oděvní a kožedělný průmysl či sklářství a průmysl stavebních hmot. Významný počet pracovníků vázal i elektrotechnický průmysl, který však při srovnání se Západem nenabízel příliš kvalitní a konkurenceschopné zboží.

Během následujících deseti let se odehrály zásadní změny. Počet zaměstnaných osob poklesl jak v průmyslu, tak ve zpracovatelském průmyslu na téměř dvě třetiny původního stavu. Vlivem nižší konkurenceschopnosti českého zboží na Západě a ztrátou tradičních trhů na Východě zaznamenalo největší absolutní odliv pracovníků strojírenství. Výrazně se propadlo rovněž textilnictví a kožedělný průmysl (dovoz západních výrobků, tlak asijské konkurence a celková neatraktivita oboru). v menší míře si podobným vývojem prošlo také sklářství a průmysl stavebních hmot. Naopak růst vykázalo zpracování dřeva; k tomu je však potřeba poznamenat, že se zde projevilo osamostatnění některých provozů, které byly dříve řazeny jako součást rozsáhlých podniků do priméru (nejčastěji se jednalo o pily). Nejvýznamnější nárůst proběhl u polygrafie v souvislosti s větším množstvím vydávaných knih a časopisů a zejména s rozvojem audiovizuálních nosičů (více viz tabulka 3).

Mezi lety 1999 a 2011 se zastavil propad počtu osob zaměstnaných v průmyslu i ve zpracovatelském průmyslu (obojí lze označit za stagnaci). Příchod zahraničních investorů podpořený systémem investičních pobídek a soustavou strategických průmyslových zón v podstatě ukončil deindustrializaci a v rámci některých odvětví a regionů spustil dokonce reindustrializaci. z těchto trendů však víceméně profitovala jen odvětví spojená s automobilovým průmyslem, na něhož se česká ekonomika začala specializovat. Jak ukazuje tabulka 4, reindustrializace se týká především strojírenství (přímá výroba dopravních prostředků a jednotlivých komponent), chemického průmyslu (v rámci tohoto odvětví došlo k útlumu výroby klasických chemických látek na úkor plastikářství a gumárenství) a elektrotechnického průmyslu (elektrosoučástky a kabely do automobilů). Nepříznivá situace však panuje ve sklářství a průmyslu stavebních hmot (pokles o třetinu), dřevozpracujícím průmyslu (propad téměř o polovinu) a v agregovaném odvětví textilního, oděvního a kožedělného průmyslu, jež je možné nazvat „hlavním poraženým“ změn v prvním desetiletí 21. století.

V rámci dosavadního vývoje je třeba ještě zmínit vliv současné ekonomické krize, která se v ČR poprvé projevila ve IV. čtvrtletí roku 2008 a její následky jsou patrné stále. Podle Touška a Nováka (2012) byly nejvíce postiženy výroba textilií, oděvů a usní (krize jejich nepříznivou situaci dále více prohloubila), sklářství a výroba stavebních hmot, výroba nábytku, výroba počítačů a elektroniky, hutnictví a strojírenství. Při srovnání II. čtvrtletí let 2008 a 2010 pracovalo ve zpracovatelském průmyslu o zhruba 190 tis. osob méně.

Tab. 4: Zaměstnaní v odvětvích zpracovatelského průmyslu na konci roku 1999 a k 26. 3. 2011

Odvětví zpracovatelského průmyslu	1999		2011		rozdíl 2011-99	index změny
	abs.	%	abs.	%		
potravinářský	146 551	3,1	131 090	2,6	-15 461	89,5
textilní	72 575	1,5	40 118	0,8	-32 457	55,3
oděvní	55 233	1,2	18 670	0,4	-36 563	33,8
kožedělný	21 990	0,5	6 387	0,1	-15 603	29,0
dřevozpracující	68 487	1,4	40 242	0,8	-28 245	58,8
papírenský	20 516	0,4	15 753	0,3	-4 763	76,8
polygrafický	35 902	0,8	25 519	0,5	-10 383	71,1
chemický	101 884	2,1	124 175	2,5	22 291	121,9
sklářský a stavebních hmot	78 089	1,6	53 867	1,1	-24 222	69,0
hutnický a kovozpracující	229 594	4,8	224 564	4,5	-5 030	97,8
strojírenský	239 104	5,0	366 437	7,3	127 333	153,3
elektrotechnický	149 584	3,1	172 732	3,4	23 148	115,5
ostatní zpracovatelský	75 312	1,6	72 772	1,4	-2 540	96,6
Zpracovatelský průmysl	1 294 821	27,2	1 292 326	25,6	-2 495	99,8
Průmysl	1 429 508	30,0	1 412 756	28,0	-16 752	98,8
Celkem	4 768 338	100,0	5 040 366	100,0	272 028	105,7

Pramen: Toušek, Tonev (2002); ČSÚ (2012) + vlastní výpočty

Měřeno indexem změny zaměstnanosti v období let 1989 až 2011 zaznamenaly nárůst pouze průmysly polygrafický (149,4), elektrotechnický (113,6) a chemický (104,4); jen mírný pokles pak potravinářství (90,4), hutnictví a kovozpracující průmysl (89,6) a ostatní zpracovatelský průmysl (87,2). Výraznější pokles vykázaly průmysly dřevozpracující (70,8), strojírenský (61,7) a papírenský (54,6). Vůbec nejvýraznější propady nastaly u průmyslů sklářského a stavebních hmot (43,8), oděvního (33,8), textilního (25,8) a kožedělného (9,5).

Typologie okresů ČR podle odvětvové specializace

Data z let 1989, 1999 a 2011 byla také využita ke zpracování typologie okresů ČR podle odvětví zpracovatelského průmyslu (obrázky 1, 2 a 3). Pomocí podílů daného odvětví na celkové zaměstnanosti a indexů specializace bylo určeno převažující zaměření okresu. Za specializaci bylo považováno překročení hodnoty indexu specializace ve výši 2,0 a současně podílu na celkové zaměstnanosti ve výši 5,0 % (výjimku tvořilo překročení podílu ve výši 10,0 %, kdy byla specializace uznána bez ohledu na výši indexu specializace).

Na základě výše popsaného způsobu bylo definováno osm základních typů specializace, a to potravinářství; TOK (textilní, oděvní a kožedělný průmysl); dřevozpracující průmysl (včetně papírenství, polygrafie a výroby nábytku, resp. ostatního zpracovatelského průmyslu);

chemický průmysl; sklářství a výroba stavebních hmot; hutnický a kovozpracující průmysl, strojírenství a elektrotechnický průmysl. Devátý základní typ představují okresy s diverzifikovanou průmyslovou strukturou, tj. žádné odvětví nevykázalo specializaci. Do typologie byly zařazeny také tzv. subtypy, pokud byla v okrese zaznamenána specializace na dvě odvětví (v případě roku 1989 i na tři odvětví).

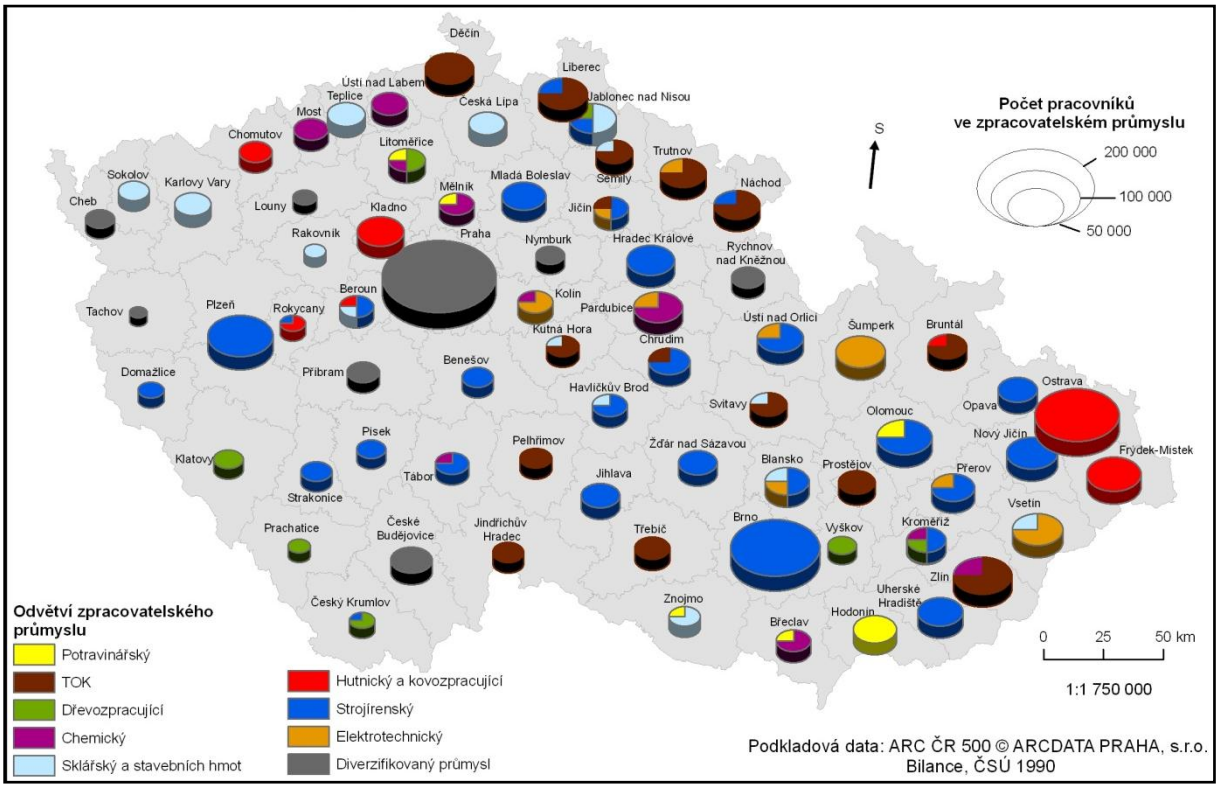

Obr. 1: Typologie „okresů“ České republiky podle odvětvové specializace zpracovatelského průmyslu k 31. 12. 1989
Pramen: ČSÚ (1990)

Zajímavý vývoj prodělalo především strojírenství. Ještě v roce 1989 dominovalo ve třetině okresů, o deset let později už jen v osmi okresech. Vlivem zahraničních investic a narůstající specializace na automobilový průmysl se jejich počet do roku 2011 zvýšil na patnáct. Mezi ně patří pochopitelně Mladá Boleslav (přítomnost Škody Auto), Rychnov nad Kněžnou (výrobní závod Škody Auto v Kvasinách) či okresy s dodavateli do autoprůmyslu, tj. například Liberec (Magna Exteriors & Interiors, Denso Manufacturing Czech), Česká Lípa (Johnson Controls), Jihlava (Bosch Diesel, Motorpal) nebo Havlíčkův Brod (Futaba Czech).

Druhým odvětvím v počtu okresů v roce 1989 bylo agregované odvětví TOK (13 okresů). To však zaznamenalo strmý pád, a tak se počet specializovaných okresů do roku 1999 snížil na devět a v roce 2011 už zbyl jen Prostějov. Vzhledem ke krachu největší tuzemské oděvní firmy OP Prostějov však lze předpokládat, že dnes by specializaci nevykázal už ani tento okres. Ostatní firmy jsou příliš malé a málo významné, aby změnily celkové zaměření nějakého okresu. To se týká jak největších textilek Juta Dvůr Králové nad Labem a Veba Broumov, tak výrobce denního a nočního prádla Pleas z Havlíčkova Brodu i největší české obuvnické firmy Prabos plus ze Slavičína.

Podobný vývoj je patrný také u sklářství a průmyslu stavebních hmot. v roce 1989 se na toto odvětví specializovalo sedm okresů, do roku 1999 jejich počet dokonce o jeden vzrostl. Následoval ale zásadní pokles na pouhé dva okresy, a to Jablonec nad Nisou (producent broušeného křišťálového skla Preciosa Jablobec nad Nisou a s ním propojený výrobce skleněných tyčí a tyčinek Preciosa Ornela s provozy v Desné a Zásadě) a Teplice (výrobce bezpečnostních skel do automobilů AGC Automotive Czech Bílina či firma Ideal Standard zabývající se v Teplicích sanitární keramikou a vybavením do koupelen).

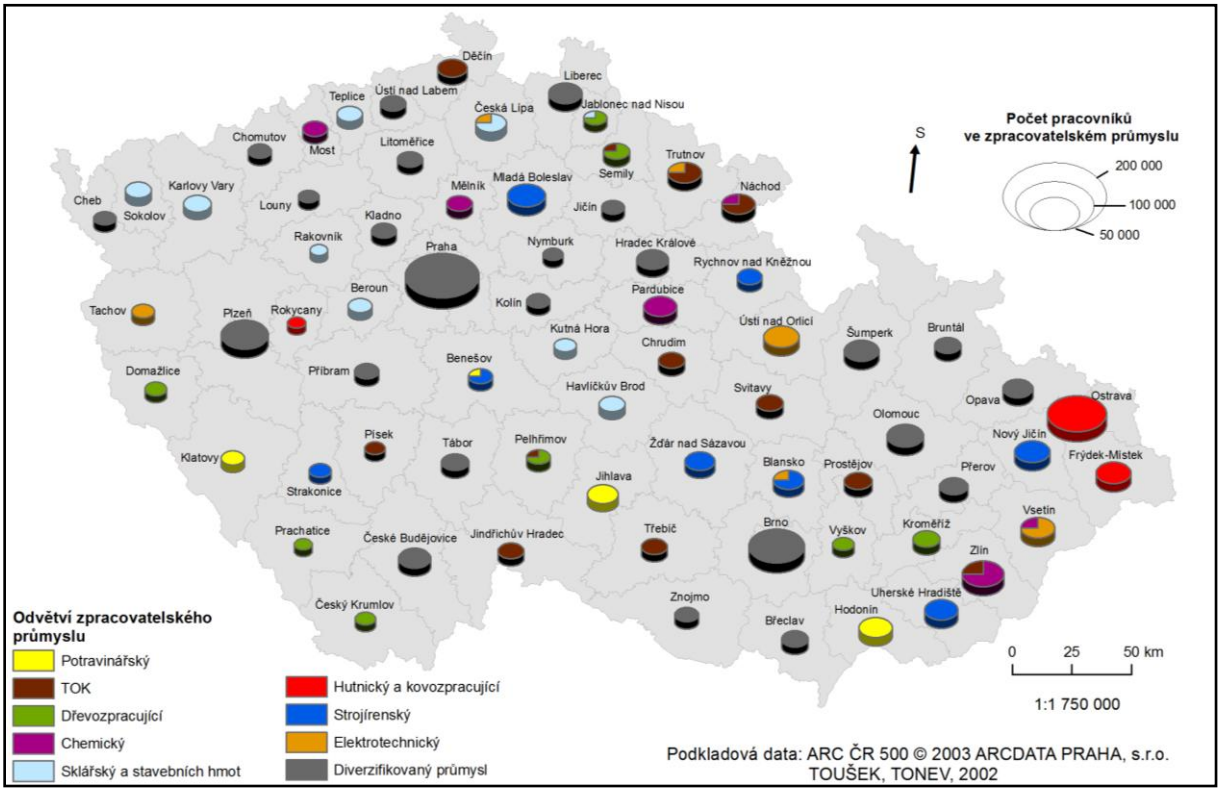

Obr. 2: Typologie „okresů“ České republiky podle odvětvové specializace zpracovatelského průmyslu k 31. 12. 1999
Pramen: Toušek, Tonev (2002)

Chemický průmysl vykazoval na začátku transformace specializaci v pěti okresech. Také díky přesunu těžiště z klasické výroby chemických látek směrem k plastům, gumárenství a farmacii si i v roce 2011 udržel specializaci v pěti okresech. Jednalo se tak o odvětví s druhým nejvyšším počtem okresů vykazujících nějaké zaměření. Například ve zlínském okrese k tomu přispěli výrobci pneumatik Barum Continental v Otrokovicích a společnost Mitas se svými závody v Otrokovicích a ve Zlíně. v okrese Vsetín se projevila přítomnost Gumáren Zubří a zpracovatele surového dehtu a benzolu DEZA ve Valašském Meziříčí, na Mostecku působí producent rafinérských petrochemických a agrochemických surovin Unipetrol RPA Litvínov nebo v mělnickém okrese chemička Spolana Neratovice.

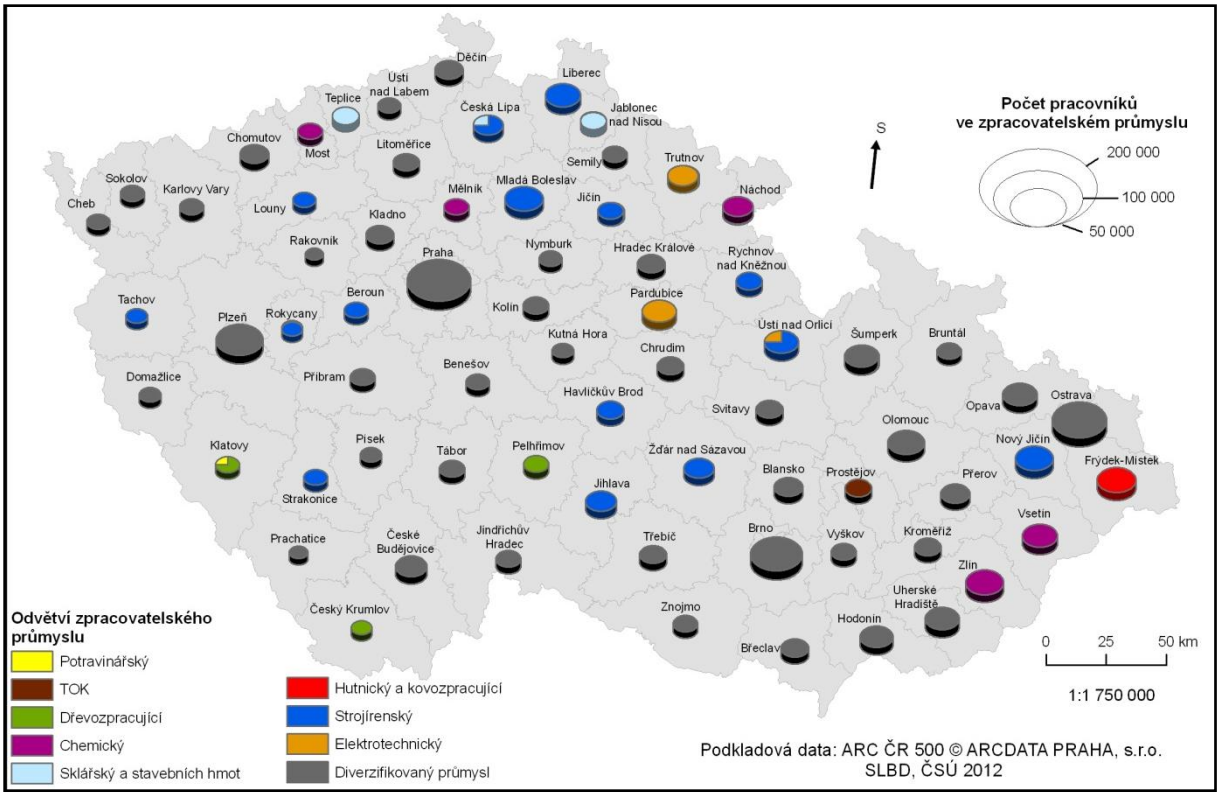

Obr. 3: Typologie „okresů“ České republiky podle odvětvové specializace zpracovatelského průmyslu k 26. 3. 2011
Pramen: ČSÚ (2012) + vlastní výpočty

Útlum těžkého průmyslu postihl především hutnictví a kovozpracující průmysl, což se projevilo i v postupně se snižujícím počtu specializovaných okresů. Nejdříve ubyly okresy z Čech, následně ztratila specializaci i Ostrava, a tak v roce 2011 zbyl pouze Frýdek-Místek. V tomto regionu se nachází společnost Třinecké železárny, momentálně druhá největší firma v rámci zpracovatelského průmyslu (zhruba 6,0 tis. zaměstnanců), dále pak podnik ArcellorMittal Frýdek-Místek (patřící stejnojmenné společnosti sídlící v Ostravě) zaměřující se na produkci elektrotechnické oceli či Slévárny Třinec.

Celkový počet okresů specializujících se na elektrotechnický průmysl se příliš nezměnil, i když se v každém sledovaném roce jednalo o jiné okresy. Konkrétně v roce 2011 o Pardubice (hlavně kvůli firmám Foxconn CZ zabývající se montáží počítačů různých značek a produkcí elektrosoučástek a Panasonic Automotive Systems Czech vyrábějící autorádia) a Trutnov (výrobce elektrosoučástek Tyco Electronics EC Trutnov). Je však třeba dodat, že elektrotechnika se v roce 1989 objevila ještě šestkrát na druhém či třetím místě v rámci subtypů, v roce 2011 pak už jen jednou v okrese Ústí nad Orlicí (AVX Czech Republic v Lanškrouně, OEZ Letohrad).

V případě dřevozpracujícího průmyslu nastal v 90. letech 20. století mírný nárůst počtu specializovaných okresů, částečně však vlivem započítání výrob, které byly dříve řazeny k priméru (vysvětleno výše). Do roku 2011 pak následoval úbytek okresů, které se na dřevovýrobu zaměřují. Zůstaly tak dva okresy základního typu, tj. Pelhřimov (Dřevozpracující družstvo Lukavec či Spojené kartáčovny Pelhřimov) a Český Krumlov (JIP - Papírny Větřní nebo krumlovský výrobce obrazových lišt a rámů Lira a rovněž krumlovský producent

dřevěných tužek a pastelek Schwan-STABILO ČR). U okresu Klatovy se jedná o subtyp s potravinářstvím.

A právě potravinářský průmysl je jediné odvětví, na něž v roce 2011 žádný okres nevykázal specializaci (vysoké počty okresů však nebyly zaznamenány ani v letech 1989 a 1999). Jedinou výjimku tak tvoří již zmiňovaný subtyp dřevozpracující-potravinářský průmysl v okrese Klatovy. Dříve bylo potravinářství silné také v okresech Jihlava (Kostelecké uzeniny) či Hodonín.

Tab. 5: Počty „okresů" České republiky podle jednotlivých typů specializace zpracovatelského průmyslu v letech 1989, 1999 a 2011

Typy	1989	1999	2011
potravinářský	1	3	0
textilní, oděvní a kožedělný	13	9	1
dřevozpracující	5	8	3
chemický	5	4	5
sklářský a stavebních hmot	7	8	2
hutnický a kovozpracující	5	3	1
strojírenský	23	8	15
elektrotechnický	3	3	2
diverzifikovaný	8	24	41
Celkem	70	70	70

Pramen: ČSÚ (1990); Toušek, Tonev (2002); ČSÚ (2012) + vlastní výpočty

Tabulka 5 ukazuje jasný trend zvyšujícího se počtu okresů s diverzifikovanou průmyslovou strukturou. Jestliže v roce 1989 byla zaznamenána u zhruba desetiny okresů, o deset let později to bylo již u třetiny okresů a v roce 2011 pak u více než poloviny okresů. Totožný typ specializace ve sledovaných letech vykázalo 14 okresů. v případě odvětví TOK to byl okres Prostějov, v rámci chemického průmyslu Mělník a Most, u sklářství a průmyslu stavebních hmot okres Teplice a u hutnictví a kovozpracujícího průmyslu okres Frýdek-Místek. Centry strojírenského průmyslu jsou po celou dobu okresy Mladá Boleslav, Nový Jičín, Strakonice a Žďár nad Sázavou. Naopak okresy České Budějovice, Cheb, Nymburk, Praha a Příbram měly vždy diverzifikovanou strukturu průmyslu.

ZÁVĚR

Ve střední Evropě (a v ČR tudíž nevyjímaje) probíhaly po roce 1989 procesy deagrarizace, deindustrializace a terciarizace hospodářství. v prvním desetiletí 21. století se však propad druhého sektoru, a to především zpracovatelského průmyslu, v podstatě zastavil. Změnu přinesla relokace výrob ze západních zemí prostřednictvím nadnárodních korporací a zahraničních investic. České hospodářství se pod jejich vlivem začalo čím dál více specializovat na automobilový průmysl. Toto dokládá i nárůst zaměstnaných osob mezi lety 1999 a 2011 ve strojírenském, chemickém (plastikářství, gumárenství) a elektrotechnickém

průmyslu. Zaměstnanost v ostatních odvětvích i nadále klesala. Také specializace jednotlivých okresů ČR v roce 2011 (pokud se vůbec nějaká projevila) byla až na výjimky právě na tyto tři obory.

Z výše uvedeného textu tedy lze zároveň vyvodit riziko pro budoucí vývoj hospodářství ČR. v případě, že by se autoprůmysl dostal do problémů, nemá česká ekonomika v podstatě rozvinutou žádnou jinou alternativu. To už částečně prokázala i globální ekonomická krize, kdy se tento segment trhu na světové úrovni podařilo uchránit od zásadních potíží jen díky státním zásahům (např. v podobě šrotovného), z nichž čerpalo i české hospodářství.

Tento příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu „Projevy globální environmentální změny v krajinné sféře Země“ (PROGLEZ), který je financovaný Masarykovou univerzitou (MUNI/A/0966/2009).

Literatura

[1] BARTA, G. The Role of Foreign Direct Investment in the Spatial Restructuring of Hungarian Industry. In Barta, G. et al. (eds.): Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Pécs: Centre for Regional Studies, 2005. pp. 143-160. ISBN 963-9052-46-9.

[2] BARTA, G., CZIRFUSZ, M., KUKELY, G. Re-industrialisation in the World and in Hungary. European Spatial Research and Policy, 2008, vol. 15, no. 2, pp. 5-26. ISSN 1231-1952.

[3] DICKEN, P. Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy. 6th edition, Los Angeles and London: Sage, 2011. 606 pp. ISBN 978-1-84920-767-6.

[4] DOMAŃSKI, B. Post-socialism and Transition. In Pike, A., Rodríguez-Pose, A., Tomaney, J. (eds.): Handbook of Local and Regional Development. London and New York: Routledge, 2011. pp. 172-181. ISSN 978-0-415-54831-1.

[5] KADEŘÁBKOVÁ, A. Regionální charakteristiky strukturálních změn. In Kadeřábková, A. et al. (eds.): Hospodářský růst a strukturální změny. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2002. s. 114-130. ISBN 80-245-0466-9.

[6] PAVLÍNEK, P. Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalismu. Sociologický časopis, 1997, roč. 33, č. 1, s. 41-56. ISSN 0038-0228.

[7] PAVLÍNEK, P. Teoretické interpretace transformace ve střední a východní Evropě. Politická ekonomie, 2002, roč. 50, č. 5, s. 717-732. ISSN 0032-3233.

[8] PAVLÍNEK, P. Regional Development Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe. European Urban and Regional Studies, 2004, vol. 11, no. 1, pp. 47-70. ISSN 0969-7764.

[9] PAVLÍNEK, P., DOMAŃSKI, B., GUZIK, R. Industrial Upgrading Through Foreign Direct Investment in Central European Automotive Manufacturing. European Urban and Regional Studies, 2009, vol. 16, no. 1, pp. 43-63. ISSN 0969-7764.

[10] POPJAKOVÁ, D. Globálna verzus postsocialistická transformácia priemyslu (na príklade Slovenska). Acta geographica Universitatis Comenianae, 2008, č. 51, s. 3-25. ISSN 0231-715X.

[11] RACHWAŁ, T. Industrial Restructuring in Poland and Other European Union States in the Era of Economic Globalization. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2011, vol. 19, pp. 1-10. ISSN 1877-0428.

[12] SLANÝ, A. Ekonomický růst v devadesátých letech. In Slaný, A. (ed.): Česká ekonomika na přelomu tisíciletí. Část druhá. Brno: Masarykova univerzita, 2001. s. 231-239. ISBN 80-210-2537-9.

[13] ŠVEJNAR, J. et al. Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě. Praha: Academia, 1997. 359 s. ISBN 80-200-0568-4.

[14] TOUŠEK, V. Transformace průmyslu v ČR a jeho odvětvová struktura v nových krajích. In Čuka, P. (ed.): Geografické štúdie Nr. 7 „Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov“. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2000. s. 112-118. ISBN 80-8055-443-9.

[15] TOUŠEK, V., NOVÁK, V. Ekonomická krize a trh práce v České republice. 2012 [v tisku]

[16] TOUŠEK, V., TONEV, P. Změny ve struktuře zaměstnanosti v regionech České republiky; vliv zahraničních investic (na příkladu okresu Blansko a Jihlava). In Viturka, M. et al. (eds.): Vybrané aspekty kvality podnikatelského prostředí jako výchozího faktoru efektivnosti regionálních rozvojových projektů. Brno: Masarykova univerzita, 2002. s. 51–92. ISBN 80-210-2813-0.

[17] TOUŠEK, V., VANČURA, M., VITURKA, M. Geographical Aspects of Industrial Transformation in the Czech Republic. Geografie (Sborník ČGS), 2000, vol. 105, no. 2, pp. 155-165. ISSN 1212-0014.

Prameny

[18] ČSÚ: Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství v ČSR za rok 1989. Praha: Český statistický úřad, 1990. 193 s.

[19] ČSÚ: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce (1948-2000). Praha: Český statistický úřad, 2001. 129 s.

[20] ČSÚ: Sčítání lidu, domů a bytů 2001: pramenné dílo. Praha: Český statický úřad, 2005. 426 s.

[21] ČSÚ: Předběžné výsledky SLDB 2011 - struktura obyvatelstva podle ekonomické aktivity a odvětví. Praha: Český statistický úřad, 2012 [databáze].

[22] MPO ČR: Panorama českého průmyslu 2000. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2001. 550 s.

[23] MPO ČR: Panorama zpracovatelského průmyslu ČR 2010. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2012. 245 s.

CHANGES IN THE DISTRIBUTION OF CZECH MANUFACTURING INDUSTRY IN THE PERIOD 1989–2011

The aim of this paper is to review changes in the Czech industry after 1989, including the identification of their causes, with emphasis on development in the first decade of the 21st century. Basis of assessment provide the employment structure data from censuses 2001 and 2011 (which are further objectified) and the database of the Research Center for Regional Development at Masaryk University. Particular attention is paid to the role of foreign direct investment and the impact of the global economic crisis on the change of branch structure.

DYNAMIKA KRAJINY V ZÁZEMÍ MĚSTA BRNA POD VLIVEM SUBURBANIZAČNÍCH PROCESŮ

Hana Vavrouchová, Iva Křenovská, Mária Pákozdiová

Mendelova univerzita v Brně

Zemědělská 1, 613 00 Brno

hana.vavrouchova@mendelu.cz

Abstrakt: Významným faktorem podílejícím se na změnách struktury a funkce krajiny je bezesporu suburbánní výstavba v okolí větších měst. Pro základní vyhodnocení rizik spojených s rozšiřováním zástavby je nutné provést kvantitativní analýzu širších územních vztahů. Vhodným nástrojem jsou územní indikátory napomáhající porozumění procesům probíhajícím v okolí měst a umožňující návrh odpovídajícího managementu. Územní indikátory byly aplikovány na souboru obcí v zázemí města Brna. Analyzované území je tvořeno homogenizovaným prstencem obcí navazujících na periferie města Brna (celkem 95 obcí a měst). Dynamiku změn krajiny v okolí jihomoravské metropole lze v poslední dekádě hodnotit jako méně intenzivní, zejména ve srovnání s vývojem v jiných metropolích. Největší změny byly ve sledovaném období zaznamenány v rámci zemědělského půdního fondu. Mezi lety 2001 a 2011 došlo ve sledovaném území k úbytku orné půdy cca o 1 % a o stejnou hodnotu se zvýšil podíl zastavěné plochy. Největší změny logicky zaznamenávaly obce v těsné blízkosti hranic krajského města Brna. Prvním krokem k eliminaci rizik by mělo být povinné posouzení rozsáhlejších projektů dle zákona 100/01 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí a komplementární doplnění o proceduru SIA (Social impact assessment).

Klíčová slova: suburbanizace, dynamika krajiny, indikátor, Brno a okolí

Úvod

Proměny krajiny v zázemí větších měst jsou významným symptomem dnešní postmoderní společnosti. Je nesporné, že tento proces vyvolává řadu negativních primárních i sekundárních vlivů. Aby bylo možné tyto vlivy identifikovat ad hoc dle konkrétně vymezeného území, je vhodné nejprve analyzovat strukturální a funkční proměny území. Vhodným nástrojem analyticko-syntetického vyhodnocení těchto proměn jsou územní indikátory (index změny využití území, relativní změna jednotlivých kategorií land use apod.). Tyto ukazatele jednoduchým a srozumitelným způsobem dokumentují změny ve využití půdy dle kategorií land use v časovém intervalu a identifikují právě ty kategorie, ve kterých dochází k nejvýraznějším proměnám a objektivizují tak hlavní krajinotvorné procesy.

Zázemí města Brna je ve svém suburbánním vývoji velmi specifické. Zejména vlivem fyzicko-geografických předpokladů dochází k polarizaci zázemí města Brna (severní a jižní část) a přerozdělení dominantních funkcí mezi nimi (residenční a komerční výstavba). Pro racionalizaci využívání území a odstraňování disparit v kontextu plánovacích nástrojů, je právě tento specifický fenomén předmětem podrobnější analýzy pomocí výše zmíněných indikátorů (s důrazem na období mezi lety 2000 a 2011) a na jejich základě jsou vyvozována doporučení pro strategický rozvoj.

Kvantifikací i kvalitativním zhodnocením změn krajinné struktury i struktury společnosti v zázemí větších měst se zabývá řada autorů – v České republice např. Bičík, Kupková (2006) [2], Cílek, Baše (2005) [3], Seidenglanz, Mulíček (2008) [4], na Slovensku např. Švéda (2010) [5].

Metodika

Do suburbání zóny brněnského prostoru bylo zahrnuto celkem 95 obcí a měst Jihomoravského kraje (5 z okresu Vyškov, 8 z okresu Blansko a 82 z okresu Brno-okres). Území je tvořeno homogenizovaným prstencem obcí navazujících na periferie města Brna splňující kritéria: nová výstavba a kladné migrační saldo v posledních dvou dekádách a relativně snadná dostupnosti z centra Brna (do 20 km). Vizualizace viz obr. 1.

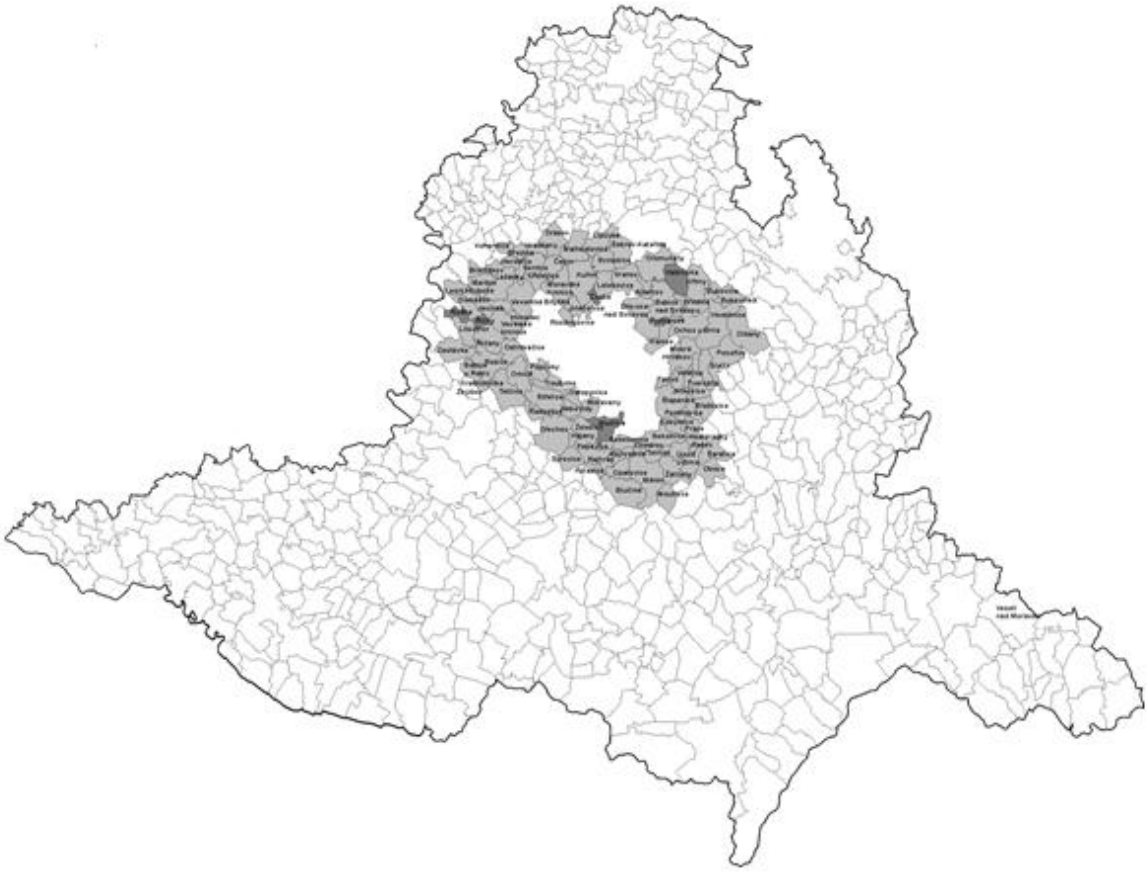

Obr. 1: Vymezení zájmového území (šedá zóna) v rámci Jihomoravského kraje
Pramen: vlastní zpracování (Jana Pokorná)

Pro takto vymezené území byly počítány následující ukazatele:

a) **Index změny** – podávající základní informaci o intenzitě změn v daném území v daném období.

   Obecný vztah pro výpočet indexu změn (*IZ*) [1]:

$$IZ_{(a-b)} = \frac{\sum_{i=1}^{n} |r_{ib} - r_{ia}|}{2c} * 100[\%]$$

$IZ_{(a-b)}$ – index změny v období a (2001) až *b* (2011),

n – počet kategorií využití území (tj. 9),

r_{ia} – rozloha kategorie využití území i v roce a (počátek sledovaného období),

r_{ib} – rozloha kategorie využití území i v roce *b* (konec sledovaného období),

c – celková rozloha územní jednotky.

b) **Relativní změna vybraných druhů využití území** (s ohledem na charakter suburbanizace byla sledována poměrná změna zejména u výměry orné půdy, TTP a zástavby). Obecný vztah pro výpočet relativní změny (*ZP*) [5]:

$$ZP_{k(a-b)} = \left(\left(\frac{r_{ib} \div c_{ib}}{r_{ia} \div c_{ia}} \right) \times 100 \right) - 100[\%]$$

$ZP_{k(a-b)}$ – změna rozlohy dané kategorie využití území

r_{ia} – rozloha kategorie využití území i v roce a (počátek sledovaného období),

r_{ib} – rozloha kategorie využití území i v roce *b* (konec sledovaného období),

c_{ia} – celková rozloha územní jednotky v roce a (počátek sledovaného období),

c_{ib} – celková rozloha územní jednotky v roce *b* (konec sledovaného období).

c) Stanovení dominantní krajinotvorné funkce[1]

Metoda stanovení dominantní krajinotvorné funkce determinující charakter změn v území je založena na vyhodnocení absolutní změny výměry daného druhu využití území. Na základě takovýchto hodnot jsou pak definovány následující determinanty krajinných změn: odlesnění/intenzifikace zástavby/zatravňování/ rozšiřování vodních ploch/intenzifikace zemědělství.

Vstupními hodnotami pro výpočet směrných ukazatelů byla data České statistického úřadu (druhy využití pozemků v letech 2001 a 2011 na úrovni obcí).

VÝSLEDKY

Soubor obcí, které lze zahrnout do suburbánní zóny města Brna, je velmi heterogenní – velikost obcí dle počtu obyvatel se pohybuje mezi minimem 123 obyvatel a maximem 10 833 obyvatel (medián souboru 916 obyvatel). Nárůst počtu obyvatel v poslední dekádě se pohybuje mezi 11 až 1829 obyvateli (medián souboru je 108 obyvatel). Při srovnání s vývojem počtu obyvatel v předchozí dekádě je více patrná depopulace obcí či měst

postižených změnami na trhu práce (Rosice, Adamov, Mokrá-Horákov), nárůst počtu obyvatel v ostatních obcích je pozvolný a naznačuje trend následující dekády (maximální nárůst dosahuje hodnoty 325 obyvatel, medián souboru je 25).

Ad a) **Index změn**

Rozsah hodnot tohoto ukazatele vztažených k předmětnému souboru obcí a měst se pohybuje v rozmezí 0,1-10,3 %, pouze u třetiny obcí a měst dosahuje hodnota alespoň 1 % (medián souboru je 0,7 %). Pouze pět měst vykazuje hodnotu nad 5 % a jediné z nich nepatrně přesahuje hranici 10 %. Výsledky analýzy naznačují, že změny zaznamenané v poslední dekádě nedosahují výraznější intenzity a dochází ke zpomalování suburbanizačního trendu v zázemí města Brna.

Významnější změny byly zaznamenány v obcích Chudčice (3 %), Malhostovice (3,1 %), Sokolnice (3,3 %), Syrovice (3,9 %), Česká (4,2 %), Kratochvilka (4,2 %), Zbýšov (5,2 %), Modřice (5,4 %) a Rudka (5,9 %), Říčky (6,0 %), Řícmanice (10,3 %). Většinou se jedná o obce ve velikostní kategorii do 1000 obyvatel a významnější změny v počtu obyvatel byly zaznamenány právě až v období let 2001-2011 (v předchozí dekádě byl zaznamenáván spíše úbytek či jen nepatrný nárůst počtu obyvatel – s výjimkou České a Modřic).

Významné proměny krajiny (a charakter změn) dokumentuje Obr. 2.

Kuřim

Moravany u Brna

Obr. 2: Ortofotomapa – časový průřez (rok 2003 a aktuální snímek)
Pramen: www.mapy.cz

Ad b) **Relativní změna vybraných druhů využití území**

Typickým symptomem suburbanizačního procesu je bezesporu nárůst zastavěné plochy. Kladné hodnoty tohoto ukazatele lze sledovat u 86 % sledovaných obcí, procentní nárůst zastavěné plochy se pohybuje v rozmezí 1-67 % (medián souboru kladných hodnot je 6 %). Třetina obcí přesahuje hranici 10-ti % nárůstu zastavěné plochy a pouze 7 % obcí přesahuje hranici 20 %. v rámci tohoto ukazatele lze sledovat několik územních trendů – nárůst výměry zastavěné plochy severním směrem (ve směru na Tišnov a podél Svitavské radiály), východním směrem (podél dálnice D1 směrem na Vyškov), jižním směrem (zejména residenční zástavba podél rychlostní komunikace R52 směrem na Vídeň, zejména komerční zástavba podél dálnice D2 směrem na Bratislavu).

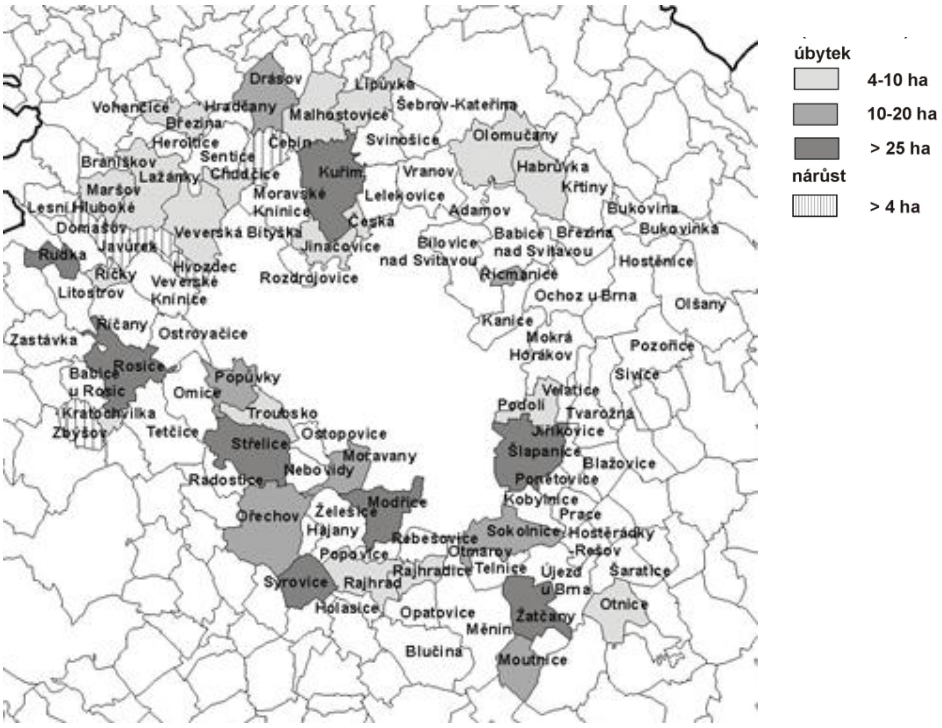

Obr. 3: Absolutní změna orné půdy mezi lety 2001 a 2011 v zázemí města Brna
Pramen: vlastní zpracování (Jana Pokorná)

K poklesu výměry orné půdy dochází u 82 % sledovaných obcí, ve třetině případů dochází v poslední dekádě k poklesu výměry trvalých travních porostů (viz obr. 3).

Ad c) **Stanovení dominantní krajinotvorné funkce**

K růstu výměry zastavěné plochy dochází u velké většiny sledovaných obcí, pouze u necelé třetiny obcí lze však hodnotit výstavbu jako dominantní krajinotvorný proces. Velmi výrazným trendem v území je však výrazný útlum zemědělské činnosti. v 95ti % případů docházelo v období let 2001-2011 k redukci zemědělského půdního fondu, zejména pak orné půdy – která byla nejčastěji zastavována a zatravňována, méně častěji pak zalesňována. Tabulka 1 dokumentuje charakter změn (dominantních krajinotvorných procesů) dle velikostních kategorií obcí.

Tab. 1: Dominantní krajinotvorné funkce dle velikostních kategorií obcí

Dominantní krajinotvorná funkce	Velikostní kategorie obcí - dle počtu obyvatel (počet obcí ze souboru)							
	<250	250-500	501-750	750-1000	1001-1500	1501-2000	2001-3000	>3000
bez významnějších změn	4	4	6	5	1	0	1	1
zalesňování/rozšiřování vodních ploch	2/0	1/|0	1/1	0/0	1/0	0/1	1/0	1/0
zatravňování	3	6	4	8	4	2	2	0
intenzifikace zemědělství	2	1	0	0	0	0	0	0
intenzifikace zástavby	1	6	3	3	7	3	3	3

Pramen: vlastní zpracování.

Závěr

Významným faktorem podílejícím se na změnách struktury a funkce krajiny je bezesporu suburbání výstavba v okolí větších měst. Se současnou formou suburbánní výstavby je spojena řada bezpečnostních rizik (potravinová soběstačnost, povodňová rizika ad.). Pro základní fázi vyhodnocení těchto rizik se jeví metodika aplikovaná v prezentovaném výzkumu jako vhodná – s vědomím možných zkreslení vycházejících z charakteru databáze vstupních údajů. Na základě analýzy dat vztažených k druhům využití pozemků (zastavěná plocha, orná půda, atd.) ve dvou časových horizontech lze determinovat širší územní souvislosti a trendy. v konkrétním případě analýzy změn krajiny v zázemí města Brna lze konstatovat následující:

Dynamiku změn krajiny v okolí jihomoravské metropole lze v poslední dekádě hodnotit jako méně intenzivní, zejména ve srovnání s vývojem v jiných metropolích (např. Praha [2], Bratislava [4]). Tento logický vývoj je podtržen specifickými fyzicko-geografickými předpoklady území, které jsou pro další rozvoj limitní (specifický reliéf v severní části území, ochranný režim v severovýchodní části ad.) a signalizují jistou nasycenost kapacity analyzovaného prostoru. Vývoj poslední dekády navíc naznačuje změnu trendů

v preferencích bydlení, nabídce pozemků a designu developerských projektů. v posledním desetiletí je možné sledovat širší nabídku bytových domů v obcích za hranicí města Brna, celkový impakt na strukturu a funkčnost krajiny se tak samozřejmě v důsledku koncentrace zástavby zmenšuje. Lze též předpokládat, že intenzita změn krajiny je v městských částech (jejich území nebylo do výzkumu zahrnuto) vyšší než v obcích navazujících na periferie Brna.

Největší změny byly ve sledovaném území zaznamenány v rámci zemědělského půdního fondu. Pokud bychom vzali v úvahu sledované území jako celek – mezi lety 2001 a 2011 došlo k úbytku orné půdy cca o 1 % a o stejnou hodnotu se zvýšil podíl zastavěné plochy. Největší změny logicky zaznamenávali obce v těsné blízkosti hranic krajského města Brna.

Velké developerské projekty pro komerční či residenční výstavbu mají velmi často negativní dopad na životní prostředí, přesto nebývají předmětem zákonného posouzení. Prvky racionalizace výstavby lze nalézt ve stavebním zákonu, který obsahuje řadu mechanizmů omezujících nekontrolovatelný rozvoj zástavby (povinné odůvodnění nově vymezených zastavitelných ploch, provázanost zásad územního rozvoje s územními plány ad.). Nicméně vždy bude územní plán silně subjektivizovaným dokumentem a je potřeba též brát v potaz setrvačnost platných územních plánů s vysokým podílem zastavitelných ploch. Nově plánované suburbie by však vedle nepovinného strategického posouzení územních plánů (SEA) měly podléhat i posouzení na projektové úrovni (EIA). Při plánování rozsáhlejší výstavby by pak měla být povinně uplatňována procedura SIA (Social Impact Assessment) či rozvíjející se procedura TIA (Territorial Impact Assessment) jako komplement stávajících procedur.

Literatura

[1] ANTROP, M. Landscape chaange and the urbanisation proces in Europe. In: Landscape Urban Plan, vol. 67. 2004. s. 9–26.

[2] BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L. Využití ploch v pražském městském regionu. In: Ouředníček, M. ed.: *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha. 2006. s. 42-63

[3] CÍLEK, V., BAŠE, M. Suburbanizace pražského okolí: dopady na sociální prostředía krajinu, dostupné na: http://www.krstredocesky.cz/portal/odbory/zivotniprostredi/suburbanizace-prazskeho-okoli.htm. 2005

[4] SEIDENGLANZ, D., MULÍČEK, O. Brno agglomeration – changing dynamism. Socio-demographic change of European cities and its spatial consequences (Lepzig, 14. - 16.4.2008). 2008.

[5] ŠVEDA, M. Zmeny vo využitízeme vo funkcnom mestskom regióne Bratislava. ACTA GEOGRAPHICA UNIVERSITATIS COMENIANAE, Vol. 54. No. 1. 2010. pp. 137-155.

Výzkum je podporován Interní grantovou agenturou Mendelovy univerzity v Brně v rámci projektu s názvem „Změny krajiny na okraji velkých měst. Je suburbanizovaný venkov ještě venkovem“?.

LANDSCAPE DYNAMICS UNDER THE INFLUENCE OF THE SUBURBANIZATION IN BRNO SURROUNDINGS

In surroundings of the larger cities there are possible to observe one of the symptoms of today's postmodern society – suburbanized surface. a number of primary and secondary negative effects of this process are undisputed. To identify these influences in specific locality, analyze of structural and functional changes of territory are appropriate to make first. Spatial indicators are a suitable analytical tool for the synthetic evaluation of these changes. The indicators are simple and able to document the changes within land use categories in the time period, to identify just those categories with the most significant transformations and to objectify the main landscape processes. In frame of the suburbanization, Brno´s agglomeration is polarized (northern and southern part with individual development) with redistribution of dominant functions (residential and commercial). To rationalize land use and to balance the spatial disparities by planning tools, it is just this specific phenomenon which is detailed analyzed by these indicators (with emphasis on the period between 2000 and 2011) and on their basis are derived recommendations for strategic development.

The analyzed area is formed by homogenized ring of communities related to the Brno periphery (total of 95 communities). In Brno surroundings, there is possible to evaluate the landscape dynamics as less intense, especially in comparison with development in other cities (Prague, Bratislava). The largest changes were recorded within agricultural land resources. Between 2001 and 2011 there was a decline in arable land about 1% and a growth – about the same value of urbanized area. The biggest changes recorded the villages near the Brno border. The first step to eliminate risks should be mandatory assessment under Act 100/01 Coll., on the environmental impacts assessment and the addition of complementary procedure SIA (Social Impact Assessment).

Key words: landscape, landscape changes, suburbanization, Brno agglomaration

ORIENTAČNÝ SYSTÉM UNIVERZITY POSTAVENÝ NA TECHNOLÓGII MAPOVÉHO SERVERA

Martin Jedlák

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská Univerzita v Prešove

17. novembra 1, Prešov, 081 16

martin.jedlak@smail.unipo.sk

Abstrakt: Geografické informačné systémy sa v súčasnosti stále viac zapájajú do mnohých oblastí nášho života. Predkladaný príspevok prezentuje tzv. orientačný systém univerzity, ktorý využíva geografické informačné systémy na priestorovú správu budovy (v tomto prípade univerzity), a ktorý budujeme na Prešovskej univerzite. v úvodnej fáze je jeho úlohou pomáhať študentom univerzity zorientovať sa v jej rozsiahlych priestoroch prostredníctvom mapovej aplikácie umiestnenej na internetovej stránke univerzity. Tieto priestory sú prezentované vo forme mapy pozostávajúcej z viacerých vrstiev, ktoré zobrazujú jednotlivé podlažia budovy so seminárnymi a prednáškovými miestnosťami. Študent bude schopný miestnosť na mape jednoducho vyhľadať a po kliknutí na jej plochu bude možné zobraziť jej základné informácie. Za najzaujímavejšiu považujeme možnosť načítať priamo z tejto aplikácie rozvrh hodín danej miestnosti. Táto funkcia bude zabezpečená prepojením mapovej aplikácie s akademickým systémom MAIS.

Klíčová slova: GIS, mapserver, orientačný systém

ÚVOD

Keď sa v literatúre objaví pojem mapa, každý si zvyčajne predstaví to, čo obsahuje slovníková definícia tohto termínu. „Zjednodušený, generalizovaný a zmenšený obraz zemského povrchu, oblohy alebo iného astronomického telesa, zvyčajne v rovine.“ (Paulička, 2002, s. 61) Geografické informačné systémy (GIS) sa primárne taktiež orientujú na reprezentáciu povrchu Zeme a na rôzne analýzy súvisiace s javmi prebiehajúcimi na ňom. My sme sa pokúsili preniesť mapovanie a využitie GIS-ov do pomerne netradičnej mierky. Rozhodli sme sa pre spracovanie takého malého územia, akým je budova univerzity. Samozrejme, spracovaniu pôdorysov budov sa už dlhé roky v informatickej praxi venujú CAD programy. Dôvodom pre využitie GIS-ov je ich schopnosť riešiť priestorové súvislosti jednotlivých mapových prvkov a pomerne dobrá prenositeľnosť geografických údajov do prostredia internetu. Aplikácia GIS-u pri spravovaní budovy a jej objektov je zatiaľ pomerne ojedinelý jav. Toto spojenie so sebou prináša množstvo výhod, z ktorých pravdepodobne najviac oceňujeme možnosť využiť plán budovy na interaktívnu orientáciu študentov v jej rozsiahlych priestoroch.

Ciele projektu

Orientačný systém univerzity predstavuje projekt, ktorého primárnym cieľom je poskytnúť študentom, zamestnancom a návštevníkom univerzity nástroj na zlepšenie orientácie v jej objektoch. Táto funkcia bude doplnená o databázu údajov o jednotlivých objektoch a miestnostiach, ktorá bude používateľom systému poskytovať široké spektrum informácií.

Sekundárnym cieľom je vytvorenie administratívnej úrovne systému, ktorá by okrem základných charakteristík miestností obsahovala aj technicko-hospodárske informácie o objektoch univerzity – podlahová plocha, spôsob vykurovania, osvetlenia, inventár miestností a podobne.

METODIKA SPRACOVANIA PROJEKTU

Pri tvorbe orientačného systému univerzity sme v jeho úvodnej fáze postupovali rovnako ako v prípade tvorby akejkoľvek digitálne spracovanej mapy. Primárnym zdrojom dát boli papierové podklady vo forme architektonických plánov jednotlivých budov a ich podlaží. Tie sme pomocou veľkoformátového skenera zoskenovali do rastrového formátu *.tif. Od tohto bodu začala práca s geografickým informačným systémom ArcGIS od firmy ESRI. Pre umiestnenie pôdorysu univerzity do súradnicového systému sme tieto plány zgeoreferencovali a tým pripravili na ďalšie spracovanie (obr. 1).

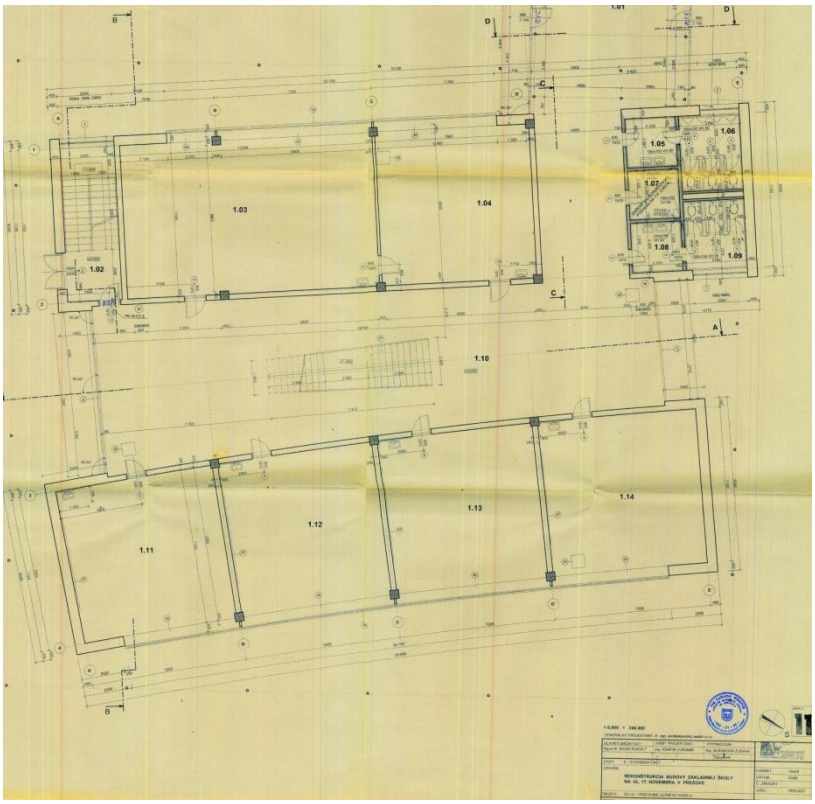

Obrázok 1: Zoskenovaný architektonický plán budovy
Zdroj: Vlastný sken plánu budovy Prešovskej univerzity

Rastrové údaje sme teda použili ako podklad pre vektorizáciu budov univerzity. Otázkou pri tejto činnosti bola podrobnosť spracovania vektorizácie. Pôvodne malo ísť len o jednoduchý schematický plán obsahujúci miestnosti ohraničené stenami. Postupne sme však s tvorbou plánu pridávali okná, dvere, schodištia a podobne. Použili sme pomerne prácnu metódu ručnej vektorizácie, ktorá produkovala najpresnejšie výsledky pri spracovávaní jednotlivých línií (obr. 2). Poloautomatické ani automatické metódy neprichádzali do úvahy najmä kvôli neprehľadnosti podkladových výkresov.

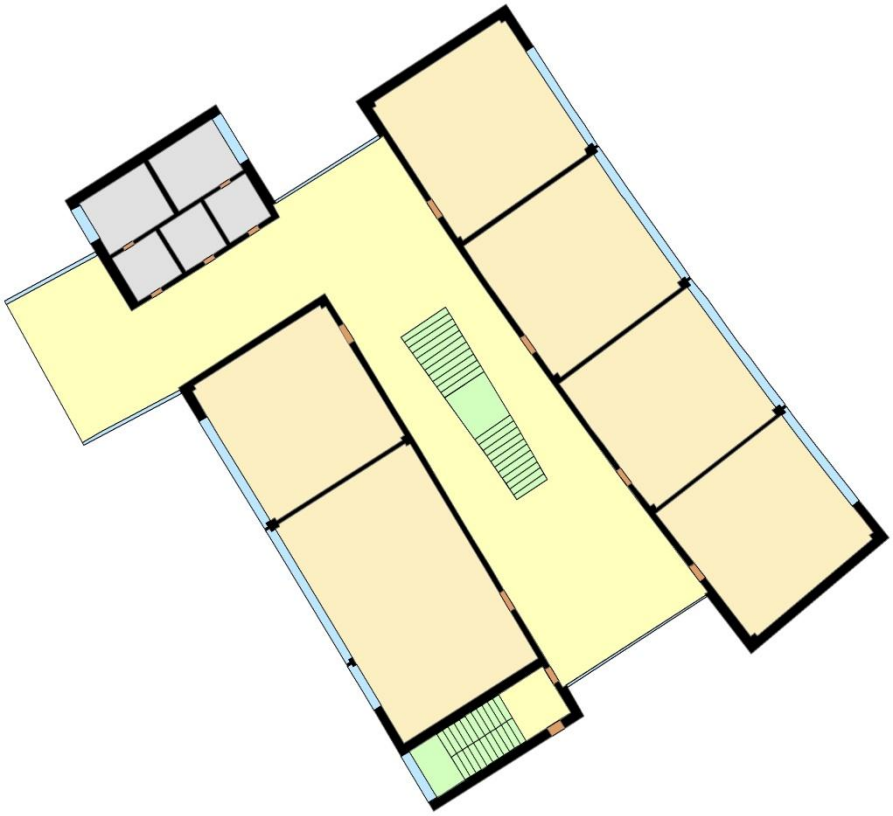

Obrázok 2: Zvektorizovaný plán jednej z budov univerzity
Zdroj: Vlastná tvorba

Po vytvorení všetkých plánovaných „mapových“ prvkov nasledovala fáza tvorby databázy údajov o jednotlivých miestnostiach. Každú z nich sme popísali príslušnými atribútmi, z ktorých sú asi najpodstatnejšie číslo miestnosti, zodpovedné pracovisko, kapacita miestnosti a sekcia, v ktorej sa nachádza. Atribútový popis jednotlivých prvkov však nepovažujeme za konečný a predpokladáme jeho ďalšie rozširovanie s rastrom aplikačných možností orientačného systému univerzity.

Takto vytvorená vektorová mapa s prvkami popísanými v atribútovej tabuľke však nemá takmer žiadny význam, pokiaľ nie je vhodným spôsobom prezentovaná verejnosti. Za vhodný spôsob považujeme taký, ktorý umožní jednoduché a intuitívne ovládanie užívateľského prostredia a prístup k údajom kdekoľvek a kedykoľvek. Samozrejme, v súčasnosti je najlepším riešením takejto prezentácie dát ich umiestnenie na internete. Umiestnenie vlastného obsahu v podobe textu, fotografií, či dokonca zvuku alebo videa je dnes triviálna záležitosť. v prípade digitálnych máp situácia so zdieľaním až taká jednoduchá nie je.

Publikovať na internete obrázok plánu budovy univerzity v niektorom z bežných rastrových formátov je výrazne nedostačujúce riešenie. Budova by síce zobrazená bola, avšak získanie akýchkoľvek ďalších údajov o jednotlivých prvkoch mapy by bolo problematické. Ďalšou možnosťou by bolo zdieľanie originálnych vrstiev (shapefilov, v ArcGIS formát *.shp) vytvorených v GIS-e. Tu by sme museli počítať so skutočnosťou, že každý užívateľ disponuje softvérom na zobrazenie tohto typu súborov, že s ním dokáže pracovať, pričom by aj tak nebola zaistená dostatočná prezentácia práve tých údajov, ktoré chceme na užívateľa zamerať. Rizikom je taktiež voľné šírenie podkladových materiálov, do ktorých bolo investovaných množstvo hodín práce a energie. Ako najlepšie sa nám javí riešenie prezentácie geografických údajov o budove univerzity prostredníctvom webmapovej aplikácie. Technicky sme sa rozhodli túto časť projektu riešiť na základe technológie mapového servera, ktorý predstavuje aplikáciu umožňujúcu publikovanie digitálnych máp na internete obohatených o možnosti interakcie s používateľom. z dostupných produktov sme sa rozhodli pre mapový server, ktorý pôvodne vyvíjala University of Minnesota a ktorého názov je MapServer (http://mapserver.org). Ide o Open Source platformu slúžiacu na publikovanie priestorových údajov a tvorbu interaktívnych mapových aplikácií na internete, ktorú sme zvolili z dôvodu nízkych nákladov a širokých možností prispôsobenia aplikácie pre naše potreby. (MapServer, 2012) MapServer je v podstate softvér nainštalovaný na serveri s prístupom na internet, ktorý na základe vstupu užívateľa vezme vstupy v podobe mapových vrstiev, upraví ich a vypublikuje v rastrovom formáte zobraziteľnom v okne internetového prehliadača. Okrem toho umožňuje aj základné geografické analýzy ako je meranie vzdialeností, zmena mierky atribútový výber a podobne. Okrem toho disponuje MapServer aj širokými možnosťami manipulácie s dátami, ktoré zahŕňajú nástroje na riadenie databáz, import rôznych dátových formátov, integrovanie dát z rôznych zdrojov a mnohými ďalšími. (Kropla, 2005, s. xxiv) Tieto jeho prednosti využijeme pri prepojení mapovej aplikácie a databázy akademického informačného systému MAIS. Štruktúra MapServera je schematicky zobrazená na obrázku 3.

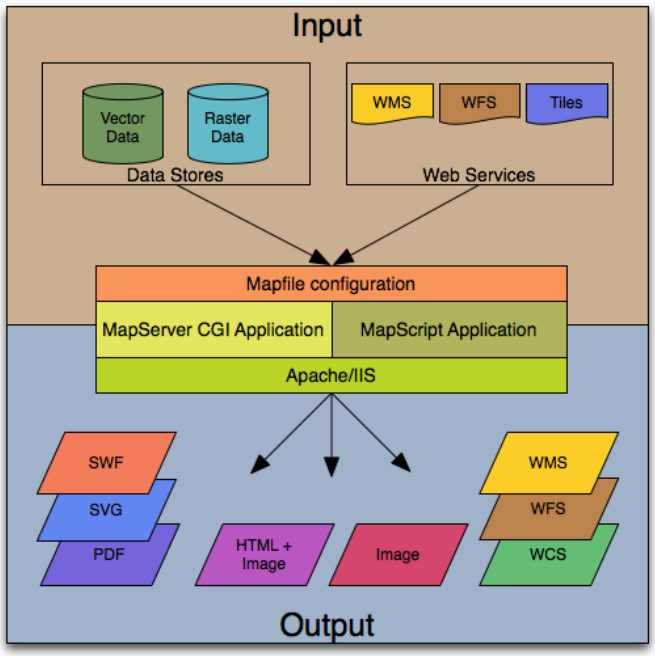

Obrázok 3: Štruktúra riešenia postaveného na aplikácii MapServer
Zdroj: http://mapserver.org/introduction.html

Využitím MapServera pracujeme na tvorbe aplikácie, v ktorej sa po výbere podlažia (mapovej vrstvy) zobrazí plán miestností na tomto podlaží. Kliknutím na ľubovoľnú miestnosť sa zobrazí informačné okno (prípadne samostatná internetová stránka) s údajmi o danej miestnosti načítanými z databázy. Súčasťou tohto informačného okna bude aj odkaz na zobrazenie rozvrhu predmetov vyučovaných v tejto miestnosti, ktorý bude načítaný z databázy systému MAIS. k jednotlivým miestnostiam, resp. katedrám, bude možné pripojiť aj multimediálny obsah využiteľný na ich lepšiu prezentáciu – fotografie, schémy, grafy, audio a video nahrávky. Mapovú aplikáciu vytvorenú pomocou MapServera máme v pláne oživiť modernými ovládacími prvkami a atraktívnym vzhľadom, ktoré ponúka nadstavba k MapServeru s názvom OpenLayers. Ide o softvérovú knižnicu zameranú na tvorbu interaktívnych webových máp zobraziteľných v ľubovoľnom prehliadači bez potreby inštalácie doplnkového softvéru. (Hazzard, 2011, s. 8) Porovnanie aplikácie vytvorenej v MapServeri a pomocou OpenLayers je možné vidieť na obrázku 4. Kompletný systém bude následne postavený tak, aby ho bolo možné priebežne aktualizovať a inovovať.

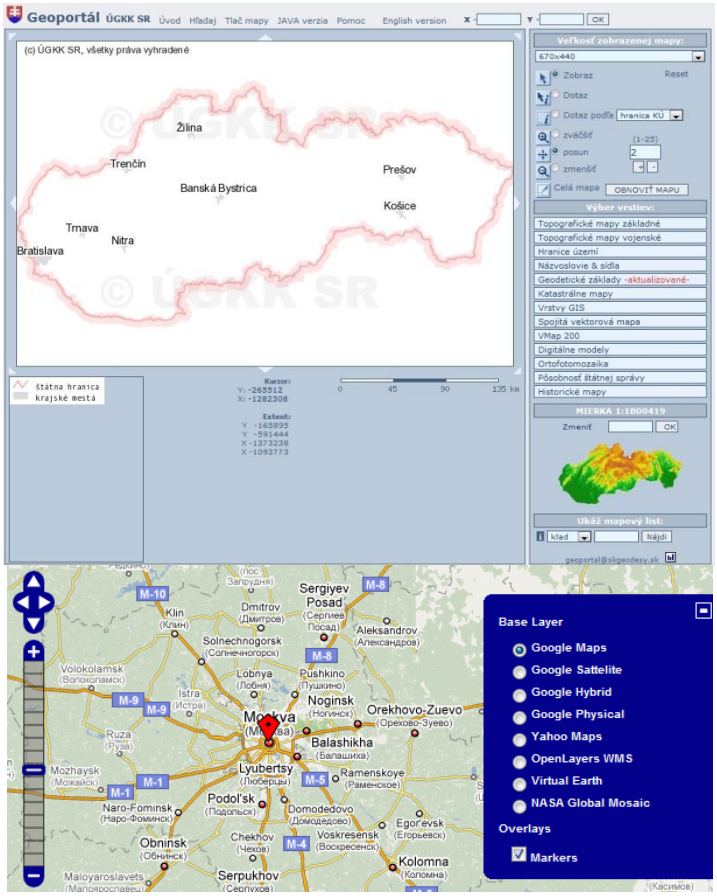

Obrázok 4: MapServer aplikácia (hore); OpenLayers aplikácia (dole)
Zdroj: http://www.geoportal.sk; http://blog.bn2vs.com/2009/07/13/semantic-maps-open-layers/

Orientačný systém univerzity v tejto podobe naplní svoj primárny cieľ a bude nápomocný pri orientácii študentov, zamestnancov a ďalších osôb v priestoroch univerzity. Možnosti využitia tohto riešenie sú však pomerne široké a okrem naplnenia primárneho cieľa máme ambíciu naplniť aj cieľ sekundárny. Ďalšiu etapu projektu teda predstavuje tvorba druhotnej

databázy orientačného systému univerzity, ktorá bude obsahovať technické informácie o objektoch univerzity. v spolupráci s pracovníkmi rektorátu je možné do tejto databázy vložiť detail informácie o jednotlivých miestnostiach. Išlo by o podlahovú plochu, kapacitu miestností, spôsob vykurovania, spôsob osvetlenia, inventár miestností, ich technický stav a podobne. Vstup do tejto úrovne orientačného systému by bol podmienený prihlasovacími údajmi, ktorými by disponovali poverené osoby. v budúcnosti by bolo našou ambíciou vytvoriť na tejto báze systém spätnej väzby, ktorý by bolo možné využiť na oznamovanie prianí a sťažností súvisiacich s technickým stavom miestností kompetentným pracoviskám univerzity.

VEDECKÝ a SPOLOČENSKÝ PRÍNOS PROJEKTU

V súvislosti s vedeckým prínosom tohto projektu by išlo o pomerne zriedkavé využitie geografických informačných systémov na správu budovy. Na spracovania architektonických plánov sa zvyčajne používajú CAD softvéry. Geografické informačné systémy (GIS) sa naopak využívajú najmä na priestorové analýzy a ich webmapové aplikácie na prezentáciu informácií o určitých priestorových jednotkách krajinnej sféry Zeme. My teda používame na spracovanie budovy univerzity ArcGIS od spoločnosti ESRI, čím vzniká prepojenie geografie a spravovania veľmi malých objektov, akými sú budovy a miestnosti. Práve využitie GIS-u nám dáva pri plánoch možnosti zobrazenia presnej mierky, presného merania vzdialeností, priestorových analýz – hľadanie najkratšej cesty, zvýraznenie a vyhľadanie susediacich objektov, vyhľadanie objektov najviac vyhovujúcich zadaným kritériám. Toto riešenie teda poskytuje potenciál na zlepšenie efektivity spravovania nehnuteľnosti na základe využitie priestorových informácií.

Najväčší spoločenský prínos vidíme v možnosti zlepšenia orientácie a informovanosti študentov, uľahčenia prístupu k informáciám o miestnostiach, o rozvrhu, o pracovniach pedagógov. Na administratívnej úrovni by bolo prínosom zlepšenie a zefektívnenie procesu správy budovy – v tomto prípade univerzity – použiteľné aj pre iné kontexty – budovy štátnej správy, súkromné firmy, správa majetku. Podobné riešenie by mohlo uľahčiť údržbu objektov v budove a celkovo znížiť náklady na jej prevádzku. Zaujímavá by bola využiteľnosť na úrovni samosprávy, kde existuje veľký potenciál v možnostiach lokalizovanej spätnej väzby obyvateľstva.

ZÁVER

Napriek tomu, že orientačný systém univerzity je pomerne ojedinelým využitím geografických informačných systémov, pri jeho tvorbe sme použili technológie, ktoré sú dostupné už niekoľko rokov. z technického hľadiska teda nejde o žiadny prelom no spomínané prepojenie je dosť zriedkavé. Vzhľadom na súčasnú výraznú informatizáciu mnohých aspektov nášho života bolo našou snahou posunúť do novej roviny aj informatizáciu Prešovskej univerzity. Jednoduchý, intuitívny prístup možný kedykoľvek odkiaľkoľvek je dnes základným atribútom každého úspešného informačného systému. Veríme, že projekt orientačného systému univerzity na Prešovskej univerzite bude úspešný, a že naplní očakávania, ktoré doňho vkladáme. Jeho využívanie budeme merať počtom prístupov a prípadným dotazníkovým prieskumom najmä v radoch študentov, ktoré má

potenciál byť nenahraditeľným zdrojom spätnej väzby nevyhnutnej pre ďalšie napredovanie projektu.

Orientačný systém už v tejto podobe predstavuje pomerne veľký projekt, no stále tu vidíme možnosti jeho rozširovania a skvalitňovania. Okrem použitia už zabehnutých technológií by sme v ďalších fázach radi prešli k využitiu populárnych mobilných platforiem, ktorými sú systémy Android a iOS. Tie spolu s využitím všadeprítomných GPS prijímačov poskytujú neuveriteľné možnosti v kombinácii s orientačným systémom univerzity. Stále však budeme mať na zreteli primárny cieľ každého informačného systému, ktorým je skvalitnenie života človeka prostredníctvom šírenia informácií.

Literatúra

[1] Hazzard, E. OpenLayers 2.10: Beginner's Guide. Birmingham: Packt Publishing Ltd., 2011. 351 s. ISBN 987-1-849514-12-5.

[2] Kropla, B. MapServer: Open Source GIS Development. New York: Springer-Verlag, 2005. 417 s. ISBN 1-59059-490-8.

[3] MapServer: *Welcome to MapServer* [online]. OSGeo: ©2011 [cit. 28.8.2012]. Dostupné z: http://mapserver.org

[4] Paulička, I. a kol. Všeobecný encyklopedický slovník M – R. Praha: OTTOVO nakladatelství, 2002. 1000 s. ISBN 80-7181-708-2.

ORIENTATION SYSTEM OF THE UNIVERSITY

Geographic Information Systems (GIS) facilitate human life by processing spatial information for decades. In this paper we describe the project of the Orientation system of the University built on the basis of GIS. The University building in this project is perceived as an area to be digitized and presented to the public in an appropriate manner. We used ArcGIS software from ESRI to create digital plan of the building. If such work is stored locally on the computer, only few people can use it. We decided that this project will be published on the Internet through webmapping application built on the technology of map server. With it you can put an interactive digital map of the building of the University on the website, which will students use for easy orientation in its major areas. The map will be enriched by the large amount of data, so students get an overview of classroom schedules, consulting hours of teachers and many other details. Our goal is also to create the administrative level of the orientation system of university administered by authorized persons. It will contain technical information on individual rooms, for example floor area, type of heating and lighting, classroom equipment, and so on. The system is built in a way that it can be continuously extended by new options that will improve life of people who are studying it and working there.

Key words: GIS mapserver orientation system

VIZUALIZACE HODNOCENÍ VÝZNAMU CYKLOSTEZKY JIHLAVA – TŘEBÍČ – RAABS

Aleš Ruda

Katedra geografie, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

Poříčí 7, Brno, 603 00

ruda@ped.muni.cz

Abstrakt: s masivním rozvojem cykloturistiky v poslední dekádě není třeba zvlášť usilovně zmiňovat význam vznikajících cyklostezek. Jejich přínos je s ohledem na využití dotací z Evropských fondů více než zřejmý. Mnohé z nich ovšem marketingově dobře zdůvodněný význam nenaplňují. Na jedné straně se jedná zejména o ty cyklostezky, na jejichž vybudování byly vynaloženy nemalé finanční prostředky, ale ve výsledku představují pouze propojení aktuálních cyklotras. Na druhé straně jsou označovány jako nenáročné pro rodiny s dětmi, ale jejich převýšení je neadekvátní. Cílem příspěvku je zhodnotit sklonitostní poměry uvedené cyklostezky a navrhnout vhodný model kartografické generalizace pro vizualizaci výsledku.

Klíčová slova: mapová algebra, kartografická generalizace, vyhlazení linie

ÚVOD

Jak již je v názvu příspěvku naznačeno, význam cyklostezek by měl být hodnocen, ať už s ohledem na uvedené skutečnosti, nebo vzhledem k jejich funkčnosti jako páteřní infrastruktury spojující významné atributy cestovního ruchu s ohledem na jeho udržitelný rozvoj. Metodika, která by tuto problematiku řešila, ovšem neexistuje. Dalším kamenem úrazu je mnohdy neadekvátní forma kartografické vizualizace ať již celé, nebo určitou analýzou podrobné části. Výsledný obraz objektů, jevů, vztahů a procesů však není vždy možné přesně geometricky na mapě vyjádřit (Čižmár, Droppová, 2009). Zde většinou dochází k pochybení v procesu generalizace, která by měla mimo jiné analýzami pozměněné výsledky zpět přiblížit původní podobě. Proces kartografické generalizace je však ovlivněn mnoha aspekty a zahrnuje kombinaci více operací (Pravda, Kusendová, 2004). Navíc ani není jednotný a spíše představuje určitý kompromis.

CYKLOSTEZKA JIHLAVA – TŘEBÍČ – RAABS

Kraj Vysočina je v přepočtu jak na rozlohu, tak i na počet obyvatel krajem s nejnižším zastoupením cyklostezek. Přesto je potenciál rozvoje cykloturistiky v tomto kraji vysoký. Kraj Vysočina má vhodný reliéf, celkově dobré životní prostředí, které turisty na Vysočinu láká i řadu atraktivit cestovního ruchu (Svobodová, Ruda, 2012). Strategie rozvoje cestovního ruchu v Kraji Vysočina na období 2008–2013 [13] ve slabých stránkách SWOT analýzy poukazuje na nedostatečnou doprovodnou infrastrukturu a služby sportovně rekreačního charakteru. Toto negativum lze však využít jako příležitost a začít koordinovaně „budovat cyklostezky, tematické cyklotrasy a naučné stezky včetně odpovídajícího doplňkového vybavení (Svobodová, Ruda, 2012). Ukázkou rozvoje trvale udržitelného cestovního ruchu je

také cyklostezka Jihlava – Třebíč – Raabs (obr. 1). Z geografického hlediska prochází cyklostezka na území ČR přes 28 obcí, které jsou sdruženy do 7 mikroregionů. Její délka je téměř 130 km, realizace začala v roce 2008 a pokračuje i v roce 2012. Financování je zajištěno díky Regionálnímu operačnímu programu NUTS II Jihovýchod. Při celkové alokované částce téměř 150 mil. Kč jsou průměrné náklady na výstavbu 1 km cyklostezky ve výši 1,16 mil. Kč.

SKLONITOSTNÍ POMĚRY CYKLOSTEZKY

Nejjednodušší a zároveň nejpřínosnější způsob, jak laické veřejnosti zobrazit informace o náročnosti cyklostezky je kromě profilu cyklostezkou zobrazení úseků s různou obtížností (vyjádřenou sklonitostí cyklostezky).

Použitá data

Pro účely dokumentace významu hodnocení a zobrazení výsledků sklonitostních poměrů v celé délce cyklostezky byla „on screen“ digitalizací pořízena zkušební data. Podkladem pro digitalizaci potřebných topografických prvků byla data Národního geoportálu INSPIRE dostupná přes webové mapové služby. Touto cestou byly digitalizovány vrstevnice, výškové body, vodní toky, silniční infrastruktura, cyklostezky, cyklotrasy a objekty cestovního ruchu. Další podkladová data (sídla a území obcí) byla získána z datové sady ArcČR 500.

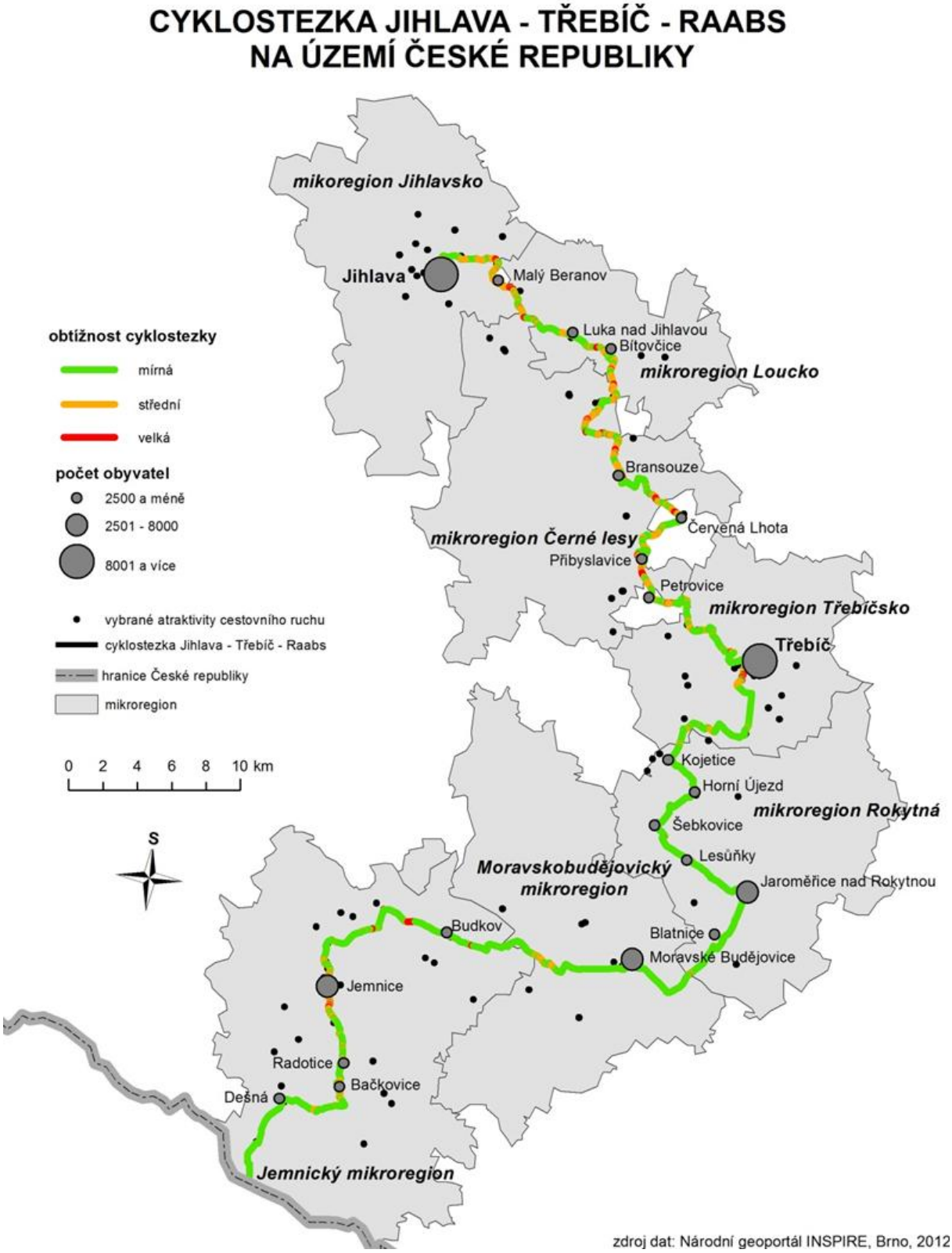

Obr. 1: Cyklostezka Jihlava – Třebíč – Raabs na území ČR
Pramen: vlastní zpracování

Analýza sklonitostních poměrů

Pro analýzu sklonitosti cyklostezky bylo potřeba vytvořit s použitím nástroje Topo to Raster rastrový digitální model reliéfu (DMR), implementující metodu ANUDEM umožňující tvorbu hydrologicky korektního DMR, s délkou strany čtverce 5 m.

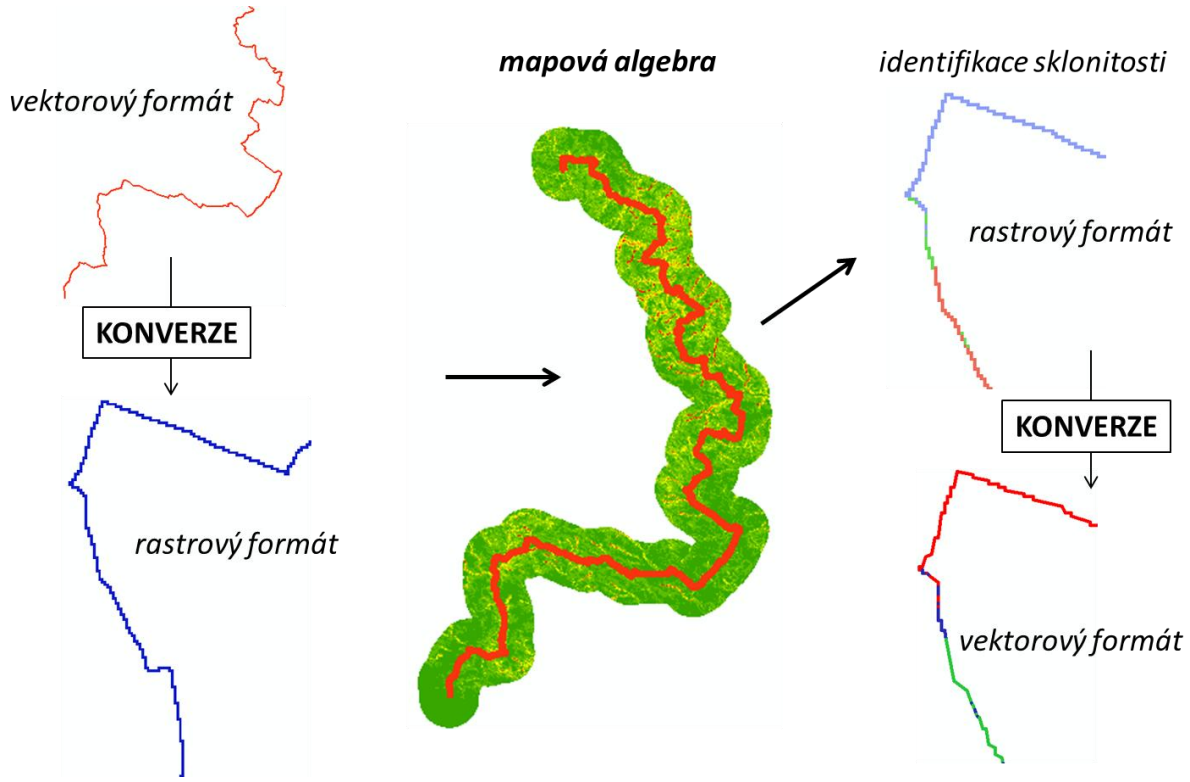

Obr. 2: Postup analýzy sklonitostních poměrů
Pramen: vlastní zpracování

Na podkladu digitálního modelu reliéfu byl vytvořen model sklonitostních poměrů řešeného území v intervalu po 10° (obr. 2). Vstupní vektorový formát cyklostezky byl nejdříve konvertován do rastrového formátu s velikostí pixelu stejnou jako DMR (5 m). Pro analýzu obtížnosti cyklostezky byla využita mapová algebra. S její pomocí se sklonitostní poměry promítly do průběhu cyklotrasy, čímž se získala segmentace cyklostezky podle stanovených intervalů sklonu. 75 % délky cyklostezky má sklon do 10 %. Dalších 14,6 % pak vykazuje stoupání mezi 10 % – 20 % a stoupání do 30 % je zastoupeno na 6,5 % trasy. Analýza nad digitálním modelem reliéfu identifikovala i stoupání v dalších intervalech až do 80 %, ale ty v souhrnu představují pouze 3,9 % délky trasy souhrnu kolem 5 km). Úseky ohodnocené vysokými sklony jsou jako možný důsledek nepřesností digitálního modelu reliéfu navíc dlouhé maximálně 115 metrů, což ve výsledku poukazuje na jejich vysokou fragmentaci a tedy nízkou relevanci. Největší hodnoty převýšení byly zjištěny mezi Třebíčí a Jaroměřicemi a Moravskými Budějovicemi a Jemnicí.

Aby se mohl získaný výsledek lépe vizualizovat, musel být převeden zpět do vektorového formátu. Tím se sice získala vektorová reprezentace cyklostezky s rozlišenými úseky podle sklonu, ale vzhledem k převodu do rastrového formátu s odlišným průběhem oproti vstupnímu shapefilu cyklostezky. Pro vyhlazení průběhu takto lomené linie bylo potřeba kartografické generalizace.

GENERALIZACE PRŮBĚHU CYKLOSTEZKY

V případě generalizace liniového prvku je možné použít dvou metod. v nástrojích programového prostředku ArcGIS 10 jsou uvedeny jako SMOOTH (vyhlazení) a SIMPLIFICATION (zjednodušení). Metoda SMOOTH (obr. 3) dále nabízí dva algoritmy, a to PAEK (Polynomial Approximation with Exponential Kernel) s volitelně zadanou tolerancí pro volbu vzdálenosti vyhlazování od vstupní linie a vyhlazující lomovou linii pod vrcholy a Beziérovu interpolaci upravující tvar linie do podoby Beziérových křivek bez zadávání tolerance. Metoda SIMPLIFICATION (obr. 4) používá také dva algoritmy řešení. POINT REMOVE ponechává ty body, které jsou nezbytné pro tvar linie, a ostatní odstraní. Druhý algoritmus (BEND SIMPLIFY) zachovává podstatné oblouky (zakřivení linie) a odstraňuje okolní, nepodstatné. Pro oba algoritmy se zadává vzdálenostní tolerance. v testovaném modelu byly s ohledem na příliš zachovalé lomené linie nástroje SIMPLIFICATION detailněji vyšetřovány parametry algoritmu PAEK, který se s ohledem na zachování tvaru linie jevil jako nejvhodnější. Z vyšetřovaných parametrů (Tab. 1) se sledoval výsledný počet úseků linie, minimální délka úseku, maximální délka úseku, celková délka, průměrná délka úseku a směrodatná odchylka.

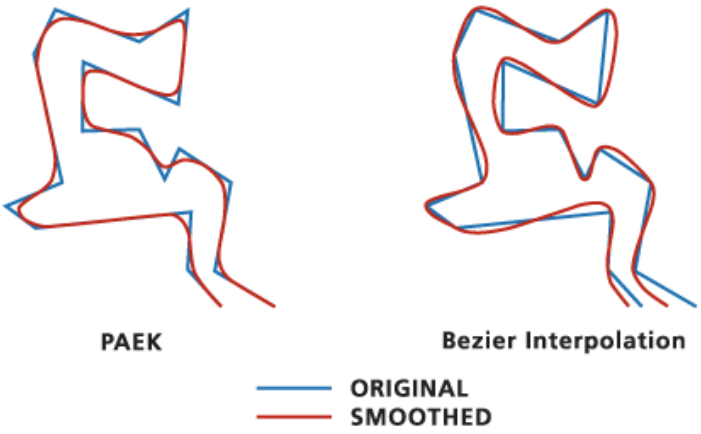

Obr. 3: Algoritmy nástroje SMOOTH
Pramen: ArcGIS online

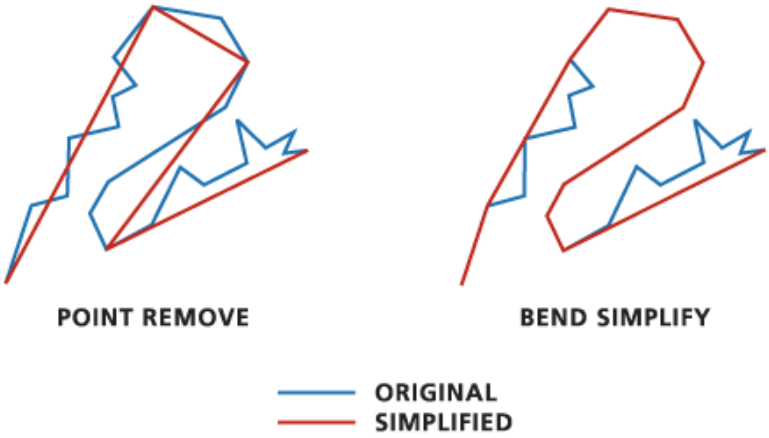

Obr. 4: Algoritmy nástroje SIMPLIFICATION
Pramen: ArcGIS online

Tab. 1: Vyšetřované parametry různých příkladů generalizace

	počet úseků	min. délka (m)	max. délka (m)	délka (m) celkem	průměr	směrodatná odchylka
VÝCHOZÍ	-	-	-	**129 226**	-	-
GRID_CODE	2 376	3,53554	6 485,5	142 884	60,13	321,2
SM_BEZIER	2 376	3,53554	6 981,138	150 910	63,51	341,04
SM_PAEK_10	2 376	3,53554	5 965,56	133 512	56,19	295,74
SM_PAEK_30	2 376	3,53554	5 762,97	129 832	54,64	285,19
SM_PAEK_50	2 376	3,53554	5 745,16	129 382	54,45	283,815
SM_PAEK_60	2 376	3,53554	5 740,726	129 253	54,39	283,406
SM_PAEK_70	2 376	3,53554	5 736,63	129 145	54,35	283,04
SI_PR_10	2 376	3,53554	5 753,17	129 212	54,38	285,15
SI_BS_10	2 376	3,53554	6 305,21	141 076	59,37	312,77

Pramen: vlastní zpracování, popis v textu

VÝSLEDKY

Během testování nejvhodnějšího modelu kartografické generalizace liniového prvky cyklostezky byla uvažována vektorová reprezentace odvozená z výsledku analýzy mapovou algebrou (GRID_CODE), vyhlazení s pomocí Bezierových křivek (SM_BEZIER), vyhlazení s pomocí algoritmu PAEK se vzdálenostní tolerancí 10, 30, 50, 60 a 70 pixelů (SM_PAEK_10 až 70), zjednodušení algoritmem POINT REMOVE (SI_PR_10) se vzdálenostní tolerancí 10 pixelů a zjednodušení algoritmem BEND SIMPLIFY (SI_BS_10) se vzdálenostní tolerancí 10 pixelů (Obr. 5). Testování se více zaměřilo na vyhlazení s pomocí algoritmu PAEK, protože výsledná linie nejlépe vystihovala průběh původního průběhu cyklostezky a protože průběh ostatních modelů se odchyloval od vstupní linie. Ze zjištění (Tab.1) vyplynulo, že počet úseků linie byl ve všech případech totožný, stejně tak nenastala žádná změna délky nejkratšího úseku. Výchozím argumentem pro určení nejvhodnějšího modelu se kromě co největší podobnosti ukázala také celková délka, která by se měla co nejvíce přibližovat vstupní linii. To bylo potvrzeno u modelu generalizace SM_PAEK_60, který se délkou lišil od původní linie o 27 km. Zpřesnění by se mohlo dosáhnout detailnějším nastavením vzdálenostní tolerance pro vyhlazení linie. Zajímavá je také podobnost celkové délky s modelem SI_PR_10, který v důsledku viditelného lomového průběhu nevhodný.

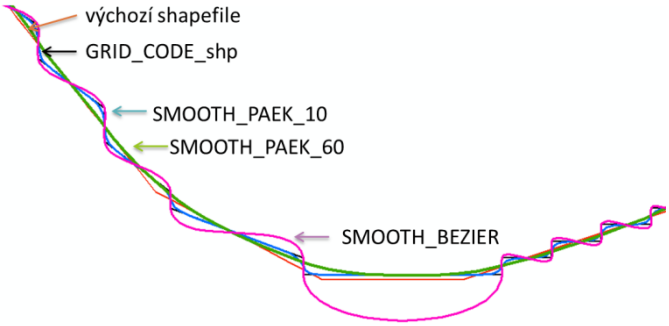

Obr. 5: Komparace modelů generalizace linie cyklostezky
Pramen: vlastní zpracování

Literatura

[1] PRAVDA, J., KUSENDOVÁ, D. Počítačová tvorba tematických máp. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 264 s.

[2] ČIŽMÁR, J., DROPPOVÁ, V. Generalizácia mapového obsahu v počítačovém prostředí. In: Geodetický a kartografický obzor, 2009, č. 9, roč. 55/97. s. 198 – 201.

[3] SVOBODOVÁ, H., RUDA, A. Cykloturistika jako forma udržitelného cestovního ruchu. In: Studia turistica, červenec 2012. s. 35 – 45.

[4] ArcGIS 10 Desktop help. [on-line]. ESRI. Dostupný na WWW <http://help.arcgis.com/en/arcgisdesktop/10.0/help/>. [cit. 10. 9. 2012].

VISUALISATION OF THE IMPORTANCE OF JIHLAVA – TŘEBÍČ – RAABS CYCLE PATH

Cycling in the Czech Republic is relatively young branch of sustainable tourism which came and still comes through dynamic changes in recent years, whether in terms of building a network of cycle paths and lanes or related infrastructure. Inappropriate investments, often in inappropriate locations and also a lack of supporting infrastructure meet the new cycling infrastructure building. However, the situation is gradually improving. Jihlava – Třebíč – Raabs cycle path, proclaimed as an easy family cycle path, represents an example of an investment in the Vysočina region representing the smallest density of cycle paths in the Czech Republic. However, is it an appropriate investment that meets the requirements? In fact of the best suitability assessment slope analysis was considered. The output line must have been generalized. Eight models were tested and according to assessed parameters SM_PAEK_10 was chosen as the most suitable.

Key words: mapping algebra, cartographic generalization, smoothing lines

VOJENSKÉ MAPY A LETECKÉ SNÍMKY – DOKLADY EXISTENCE VĚZEŇSKÝCH TÁBORŮ V KRAJINĚ JÁCHYMOVSKA

Hana Svatoňová

katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita
Poříčí 7, Brno
svatonova@kerio.ped.muni.cz

Abstrakt: Krajina Jáchymova a jeho okolí je známá především těžbou uranu ve 20. století a smutnou skutečností existence pracovních táborů pro vězně a zajatce. Pro geografy je tato krajina dokladem rychle mizejících stop po některých lidských aktivitách i celkové proměny krajiny hornického města a jeho okolí. Článek představuje ukázku výzkumu využití vojenských map a ortofotosnímků z 50. let 20. století pro účely dokumentace rozmístění zaniklých vězeňských táborů k okolí Jáchymova. Ve většině případů jsou stopy po existenci táborů v okolí Jáchymova jen málo znatelné či zcela neznatelné. Na současných mapách zobrazující aktuální stav krajiny vyznačeny většinou nejsou. Pro rekonstrukci krajiny Jáchymovska 50. let je proto nutné vyhledat dobové dokumenty – vojenské mapy a letecké snímky. Výzkum zjišťoval, zda - vzhledem k utajování existence vězeňských táborů - byly na dobových mapách vůbec zakresleny či bylo provedeno retušování (jako v případě řady jiných citlivých objektů na vojenských a civilních mapách). Bylo zjištěno, že výsledné zpracování mapového listu Jáchymov obsahuje i tyto „citlivé objekty“, ovšem mapa nebyla ani pro vojenské potřeby řadu let vytištěna.

Klíčová slova: Vojenské mapy, letecké snímky, postindustriální krajina, Jáchymov, vězeňské tábory, koncentrační tábory

Úvod

Letecké snímky z 50. let 20 století se po odtajnění staly důležitým zdrojem informací pro řadu studií, významným materiálem dokládajícím stav krajiny v době snímkování. Ve spojení s vojenskými mapami z 50. let 20. st. zaznamenávají obraz krajiny své doby. Letecké snímky i vojenské mapy podléhaly přísnému utajení, řada vojenských objektů i na snímcích určených vojákům byla retušována – zabílena. Obdobně je na některých mapách vynecháno zakreslení vojenských objektů. V rámci výzkumu postindustriálních krajin bylo zkoumáno Jáchymovsko, které je dokladem rychle se měnící tvářnosti krajiny. Vojenské mapy a letecké snímky z 50. let 20. st. byly využity jako zdroj informací mapy pro dílčí studii k existenci vězeňských táborů na Jáchymovsku.

Těžba na Jáchymovsku

Osud krajiny a lidí Jáchymova a jeho okolí je silně ovlivněn rudným bohatstvím. Těžba stříbra a uranu zásadně ovlivnila urbanistický vývoj města i krajinu v okolí. K roku 1520 je již Jáchymov uváděn jako svobodné hornické město o 1200 domech a přibližně 5000 obyvatelích. Se stříbrnou horečkou se počet obyvatel prudce zvyšoval (r. 1524: 10 tis. obyvatel, 1528: 16 tis. obyv., r. 1534: 18 tis. obyv). Po vyčerpání zásob stříbra došlo k velmi rychlému úbytku lidí i počtu domů (již v roce 1601 má Jáchymov jen 2 tis. obyvatel a 500

domů), [1]. Nový rozvoj města souvisí s těžbou uranu a lázeňstvím provozovaným již od počátku 20. století (Jáchymovské radioaktivní lázně vznikly r. 1910). Hlubinná těžba uranu v Jáchymově započala v 19. století (uranové a kobaltové barvy), do konce druhé světové války bylo těženo cca 35 tun uranové rudy ročně. Město bylo po 2. sv. válce vysídleno a začalo opět další „ uranovou“ kapitolu své existence.

Jáchymovské ložisko bylo jediným těženým zdrojem uranové rudy pro východní blok po konci 2. světové války. Potřeba uranu pro jaderný výzkum v SSSR vyústila již v listopadu 1945 v podepsání tajné smlouvy mezi SSSR a československou vládou týkající se prodeje uranu do Sovětského svazu. Sovětský svaz měl eminentní zájem na zvýšení těžby uranu. Intenzivní geologický průzkum československých a sovětských geologů vyústil v otevírání nových dolů. Z jáchymovského ložiska bylo vytěženo přes 100 tisíc tun materiálu, který z větší části lemuje původní těžební jámy v rozsáhlých haldách. Tyto antropogenní tvary jsou označeny na některých mapách. Většinu lze identifikovat na leteckých snímcích díky vegetaci (březové lesíky, nízké smrky) porůstající tyto kamenité plochy viz obr. 1. v současné době se využívají dvě haldy na stavební materiál – halda dolu Barbora (obr. 2) a dolu Eva.

Obr. 1: Jáchymovské haldy (zde údolí na dole Eliáš) porůstá vegetace bříz a zakrslých smrků.
Foto Hana Svatoňová, září 2012.

Obr. 2: Těžba a drcení kamene na haldě dolu Barbora.
Foto Hana Svatoňová, září 2012.

Rozsáhlé těžební a průmyslové stavby byly postupně zlikvidovány, v poslední době - po r. 2009 i na dolech Eva a Adam. Dobře patrným pozůstatkem jedné z průmyslových staveb je budova tzv. turba (zařízení na stlačení vzduchu pro pohon důlních zařízení), která se nachází na dole Eliáš (obr. 3). Stojící průmyslovou stavbu lze spatřit na dole Rovnost I, v terénu však většinou dochovaly jen rozvaliny či základy budov, mnohé byly postupně zřejmě překryty materiálem z hald. Podrobnější popis stávajícího stavu vybraných prostorů dolů a táborů jsou popsány v Tab. 3 až Tab. 6.

Obr. 3: Jedna z mála ruin průmyslových staveb – zařízení tzv. turba pro stlačování a vhánění vzduchu do dolů jako pohonu důlních zařízení – pneumatické vrtáky apod.
Foto Drahomír Svatoň, září 2012.

Na hlubinnou těžbu uranové rudy navazovalo její zpracování. Ve 2. polovině 40. let byla využívána existující gravitační úpravna Bratrství v Jáchymově, r. 1948 byla uvedena do provozu gravitační úpravna Eliáš, které produkovaly tzv. fyzikální koncentrát pro přímý odbyt a jako vstupní produkt pro chemickou úpravnu v Nejdku a Vlčí u Karlových Varů, další zpracování uranové rudy bylo soustředěno do tábora ve Vykmanově u Ostrova – tzv. Věž smrti s drtičkami a síty na uranovou rudu (obr. 4).

Obr. 4: Věž smrti – drcení a mletí uranové rudy v likvidačním („L“) táboře ve Vykmanově, kde byli nasazováni vězni určení k likvidaci, především kněží.
Foto Drahomír Svatoň, září 2012.

Vzhledem k malé technologické vyspělosti se prosadilo nahrazení techniky lidskou prací. Jáchymov a jeho okolí se tak staly v následujících letech místem vzniku pracovních táborů soustřeďujících vězně a zajatce. Těžba uranu na Jáchymovsku byla ukončena v roce 1964, na celkové produkci uranu na území České republiky se podílela 6,3%. [2].

Vznik vězeňských táborů

Potřeba velkého množství pracovníků pro uranové doly byla řešena náborem pracovní síly, prací vězňů a zajatců. v bezprostřední blízkosti Jáchymova byly budovány dělnické – hornické kolonie (např. na Mariánské) pro civilní zaměstnance přicházející do Jáchymova z jiných těžebních oblastí České republiky. Především byly budovány vězeňské tábory soustřeďující až 14 tisíc vězňů.

Tábory se dělily do tří základních skupin: zajatecké tábory, tábory nucených prací a pracovně-nápravné tábory. v zajateckých táborech pracovali němečtí zajatci do r. 1951 (krátce po válce bylo ze Sovětského svazu přepraveno na 4000 německých válečných zajatců, na konci 2. sv. války byli na těžbu uranové rudy nasazeni francouzští a sovětští zajatci v počtu kolem 100 mužů). Dále vznikly tábory nucené práce pro lidi s kratšími (max. 2 roky) tresty.

Počtem vězňů největší byly tzv. PNP tábory – pracovně-nápravné tábory, v literatuře označované často jako koncentrační, ve kterých byli na Jáchymovsku vězněni především političtí vězni, dále vězni s kriminálními delikty příp. retribuční vězni (odsouzení podle retribučního zákona, např. kolaboranti). v srpnu 1952 bylo na Jáchymovsku vězněno 13 500 vězňů, z toho kolem 8000 vězňů politických. v roce 1953 bylo v táborech nucených prací vězněno 12 tisíc politických vězňů [4]. Nasazení vězňů na Jáchymovsku bylo ukončeno na jaře r. 1961 (s koncem těžby uranu v jáchymovských dolech), celkem prošlo jáchymovskými tábory na 65 tisíc mužů [4]. Vývoj počtu vězňů v poválečných letech ukazuje obr. 5. Základní údaje k pracovním táborům v okolí Jáchymova představuje tabulka 2.

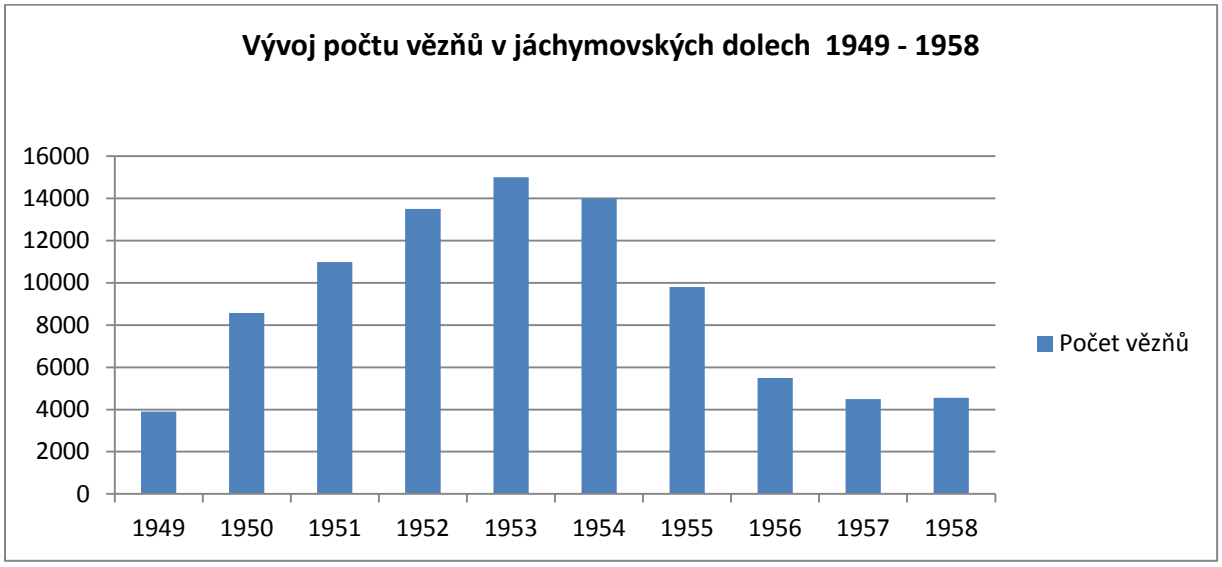

Obr. 5: Vývoj počtu vězňů v pracovních táborech na Jáchymovsku v letech 1949 – 1958
Pramen: Muzeum Jáchymov – graf počtu vězňů na Jáchymovsku a http://protikomunisticke.misto.cz/

Tab. 2: Základní přehled táborů na Jáchymovsku

název tábora	Pracovní místo - důl	zřízení	zrušení	kapacita tábora, počet vězňů
Nikolaj	Eduard, Nikolaj	1951	1958	900
Eliáš I	Eliáš	1949	1951, přestěhován	650
Eliáš II	Eliáš	1950	1959	600
Mariánská	Adam a Eva	1949	1960	700
Rovnost i	Rovnost i a „XIV“	1949	přestěhován	1300
Rovnost II	Rovnost II		1961	1300
Svornost	Svornost	1949	1954	720
Ústřední	Bratrství	1950	1954	nezj.
Bratrství	Bratrství	1950	1954	nezj.
Barbora - Vršek	Barbora	1949	1957	800–1100
Plavno	Důl Plavno	1950	1951	300
Vykmanov I.		1949	dodnes – věznice Ostrov	nezj.
Vykmanov II	Úprava uranu	1951	1956	300

Pramen: http://protikomunisticke.misto.cz/

Doklady existence koncentračních táborů na dobových mapách a leteckých snímcích

Území Jáchymovska s tábory nucených prací uvedených v tab. 2 je zobrazeno na třech mapových listech vojenských map v měřítku 1: 25000: M-33-50-D-d (list Jáchymov), M-33-50-D-c (list Abertamy) a M-33-62-B-b (list Ostrov). Většina dolů a táborů je zobrazena na listu Jáchymov. Mapování území uvedených listů proběhlo v roce 1953. Listy Abertamy M-33-50-D-c a Ostrov M-33-62-B-b byly vytištěny v roce 1954. List Jáchymov byl vytištěn až v r. 1960, na mapovém listu je uvedeno první vydání r. 1958. Obdobná prodleva mezi mapováním a vytištěním mapového listu (7 let) nebyla v celé mapové sadě zjištěna. Lze se pouze domnívat, že po dobu existence koncentračních táborů bylo nevytištění mapy jednou z forem utajení informací o těchto místech.

Detailním studiem mapových listů s využitím bylo zjištěno zakreslení 8 neaktivních a 23 aktivních dolů na listu Jáchymov, tři aktivní doly na listu Abertamy a jeden na listu Ostrov. U 14 aktivních dolů byl uveden název (důl Barbora, důl Eduard, důl Nikolaj, důl Eliáš, důl Rovnost I, důl Rovnost II, důl Adam, Důl Eva, důl Svornost, důl Bratrství, důl Tomáš, důl Plavno, důl Popov důl Panoráma).

Na mapových listech byly vyhledány objekty splňující základní **identifikační znaky zakreslení koncentračního tábora a dolu** tj. plošné objekty s vyznačením kompletního oplocení (obehnání) ostnatým drátem s budovami uvnitř areálu a plošné objekty s haldami a značkou aktivního dolů. Identifikační znaky splňovalo na listu Jáchymov 17 objektů, na listě Abertamy dva objekty a na listu Ostrov dva objekty. Dle způsobu zakreslení v mapě byly potenciální objekty – pracovní (koncentrační) tábory postupně blíže identifikovány s využitím:

1. černobílých leteckých snímků z 50. let 20. st.
2. mapových listů v měřítku 1: 25000: M-33-50-D-d (list Jáchymov), M-33-50-D-c (list Abertamy) a M-33-62-B-b (list Ostrov), mapování z r. 1953.
3. současných vojenských map – rastrových ekvivalentů (měřítko 1: 25 000)
4. aktuálních ortofotosnímků ČUZK
5. terénního šetření a mapování pozůstatků pracovních táborů
6. vizualizací geografických databází ČUZAK a DMÚ 25 přístupných on-line na Geoportálu INSPIRE, mapy.cz. a turistického atlasu Česka (nakl. Shocart).

Jako ukázková území táborů a dolů byly vybrány:

- důl Eduard a důl tábor Nikolaj, tvořící pracovní jednotku,
- důl a tábor Rovnost, největší tábor, prostor tábora je využíván jako chatová kolonie,
- důl a tábor Eliáš, které nejsou v krajině patrny a na některých mapách je již nelze identifikovat.

Výsledky identifikace objektů vězeňských táborů, dolů a jejich pozůstatků v zdrojích viz výše shrnují přehledové tabulky doplněné ukázkami výřezů mapových listů, leteckých snímků a uvedených databází.

Tab. 3: Objekt důl Eduard – přehledová tabulka

Název objektu	důl Eduard
Aktuální stav v krajině, terénní mapování	Patrné pozůstatky budov, zarůstající svah haldy, zachovaná silnice spojující tábor Nikolaj a důl Eduard, rekreační stavby lemující přístupovou silnici, bývalé oplocené koridory částečně využity pro sjezdovou trať, na vlastní haldě biatlonová trať s chátrajícími stavbami.
Č. voj. map. listu, popis zakreslení v map. listu	M-33-50-D-d (list Jáchymov), značka aktivního dolu, halda 25 m, 5 budov, obehnání ostnatým drátem z cca ¾, obehnání silnice ústící do dolu od tábora Nikolaj.
Popis identifikace podle LMS z 50. let	Kompletní obehnání - koridor, aktivní halda, min. 5 budov.
Aktuální snímek	Lze identifikovat příjezdovou komunikaci, prostor haldy, zbytky budov.
Topografická mapa ČUZK	Uveden název Eduard bez označení „důl“, zakresleny zbytky haldy.
Vojenská mapa, rast. ekvivalent	Uvedena šachta, název Eduard, značka pro neaktivní důl, podrobně vyznačeny haldy, budovy, slepá silnice.
DMÚ 25	Označení šachty jako „šach“, terénní tvary (haldy) pouze značkou, umístěna chybě, není uveden žádný název.
Mapy.cz	Uvedeno „býv. důl Eduard“,značka pro neaktivní důl, komunikace tvoří smyčku – tj. není zakreslena jako slepá silnice
Turistická mapa - Shocart	název „býv. důl Eduard“, značka neaktivního dolu, haldy označeny.

Voj. mapa, r. 1953 **ortofoto 50. léta 20. st.** **aktuální ortofoto**

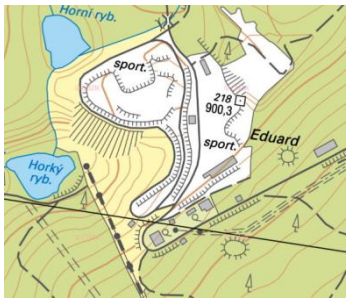

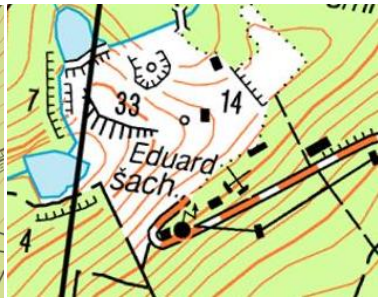

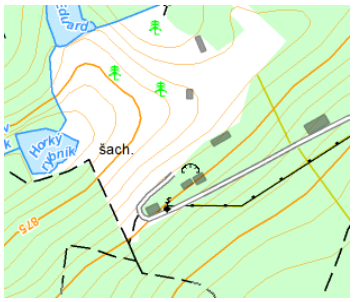

topografická mapa **vojenská mapa akt.** **DMÚ25**

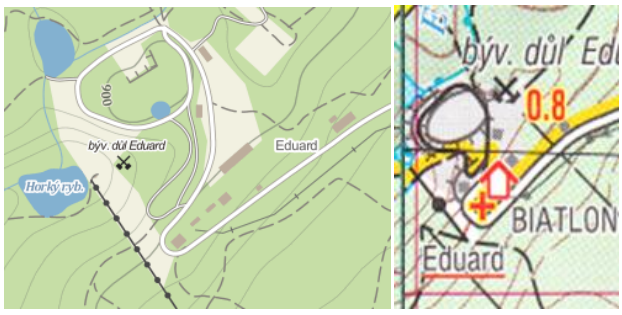

Mapy.cz **turistická mapa - Shocart**

Obr. 6: Zakreslení prostoru dolu Eduard na ortofotosnímcích a mapách.
Zdroj: List Jáchymov, Geoportál INSPIRE, mapy.cz, turistický atlas Česka - Shocart.

Tab. 4: Objekt tábor Nikolaj a důl Nikolaj – přehledová tabulka

Název objektu	Tábor Nikolaj a důl Nikolaj
Aktuální stav v krajině, terénní mapování	Důl Nikolaj: dvě budovy, jehličnany porostlá halda s dobře patrnou hranou. Tábor Nikolaj: žádné pozůstatky po táboře, les s loukou, na okraji nápadněji snížená a srovnaná plocha, při silnici místy patrný val lichoběžníkového průměru – po oploceném koridoru, u silnice nápis na stromě „Nikolaj“, deska hornického spolku Barbora s textem a mapkou.
Č. voj. map. listu, popis zakreslení v map. listu	M-33-50-D-d (list Jáchymov), tábor v těsném sousedství silnice, přístupová slepá komunikace oplocena, 13 budov, bezprostředně navazuje důl Nikolaj, značka aktivního lomu, halda, označení výšky haldy – 11 m, dvě budovy, oplocení částečné.
Popis identifikace podle LMS	Dobře identifikovatelné oplocené koridory, zřejmě i oddělující tábor a důl, 14 budov, na snímku obtížně identifikovatelné budovy u haldy, aktivní halda.
Aktuální snímek	Mírně patrná hrana haldy a řidší les oproti okolnímu porostu.
Topografická mapa ČUZK	Vyznačení haldy, dvě budovy.
Vojenská mapa, rast. ekvivalent	Vyznačení haldy, dvě budovy, značka neaktivního dolu, název „šachta Nikolaj“.
DMÚ 25	Označení zkr. „šach“, naznačení haldy - pouze značkou, dvě budovy.
Mapy.cz	dvě budovy, není uvedeno žádné označení býv. dolu, jeho názvu apod.
Turistická mapa - Shocart	Dvě haldy, budova, uvedeno „ Nikolaj“, značka pro neaktivní důl.
poznámka	V mapě uváděn název „Důl Nikolaj“ včetně zakreslené haldy a značky aktivního dolu, dle dobových svědectví však vězni z tábora Nikolaj pracovali na dole Eduard vzdáleného cca 800 m. Důl Nikolaj objektivně také existoval, zda v něm pracovali vězni z přilehlého tábora, bude zjišťováno.

voj. mapa, r. 1953 **ortofoto 50.léta 20. st.** **aktuální ortofoto**

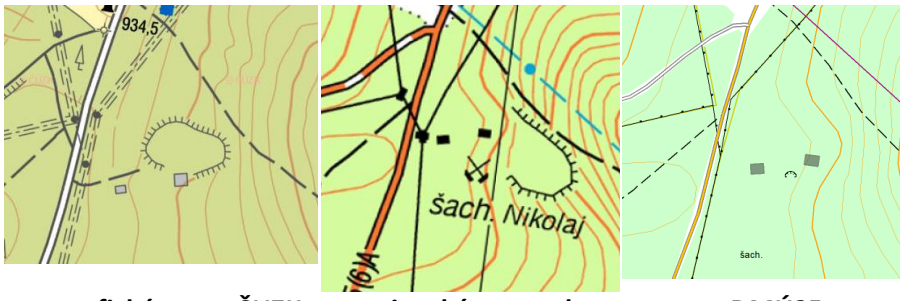

topografická mapa ČUZK **vojenská mapa akt.** **DMÚ25**

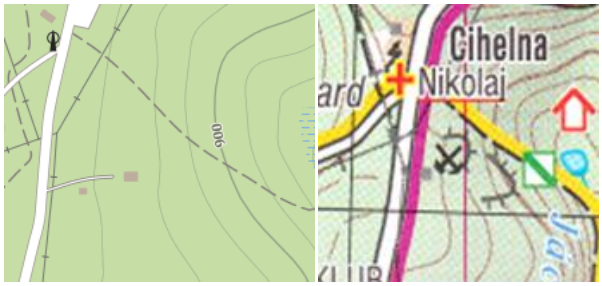

Mapy.cz **turistická mapa - Shocart**

Obr. 7: Zakreslení prostoru tábora a dolu Nikolaj na ortofotosnímcích a mapách.
Zdroj: List Jáchymov, Geoportál INSPIRE, mapy.cz, turistický atlas Česka - Shocart.

Tab. 5: Objekt tábory Eliáš i a Eliáš II, důl Eliáš - přehledová tabulka

Názvy objektů	Tábory Eliáš i a Eliáš II, důl Eliáš
Aktuální stav v krajině, terénní mapování	Zalesněné svahy a údolí, rozsáhlé haldy uložené na dně Eliášova potoka, průmyslové stavby odstraněny vyjma dvou budov – mohutné budovy tzv. turba s další budovou samostatně stojící. Téměř žádné zbytky po táboře Eliáš II, nalezena pouze jedna přízemní budova stráží, rozvaliny zdiva v lese a kanalizovaný tok potoka. Místy tehdejšího oploceného koridoru prochází cesta. Dochována silnice spojující pracovní prostory Rovnost a Eliáš.
Č. voj. map. listu, popis zakreslení v map. listu	M-33-50-D-d (list Jáchymov), Tábor a důl Eliáš i – plocha ohraničena ostnatým drátem, jedna kruhová a dvě nepravid. haldy, 14 budov, vlečka, slepá silnice do tábora, značka pro aktivní důl, potok, název „Eliáš“, další plocha ohraničená ostnatým oplocením cca 300 m proti toku potoka, 5 budov, neuvedeno pojmenování (Eliáš II.)
Popis identifikace podle LMS	Eliáš i – plocha ohraničená koridorem, holé plochy, cca 14 budov různé velikosti, vlečka, uvnitř cesta.

	Eliáš II – plocha ohraničená koridorem, 10 budov.
Aktuální snímek	Zalesněné údolí s patrnými cestami, jedna budova, porostlé haldy.
Topografická mapa ČUZK	Les a louka lemující vodní tok, stupňovité svahy, bez označení pův. účelu – není označen neaktivní důl ani jméno.
Vojenská mapa, rast. ekvivalent	Zalesněné údolí s cestami, značka neaktivního dolu a označení „šach.“
DMÚ 25	Zalesněné údolí, označení „šach.“, značka haldy.
Mapy.cz	Luční a lesní porosty, cesty, bez jakéhokoliv označení.
Turistická mapa - Shocart	Luční a lesní porosty, cesty, bez jakéhokoliv označení, pouze rybník uvedeno „Eliáš“.
poznámka	V prostorách dolu skautský kříž – památník vězňům.

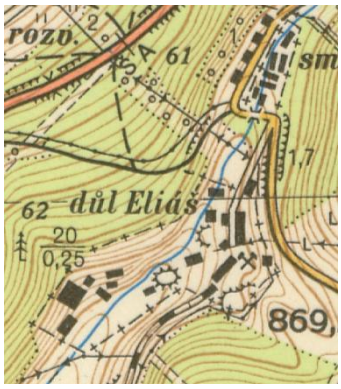

voj. mapa, r. 1953

ortofoto 50. léta 20. st.

aktuální ortofoto

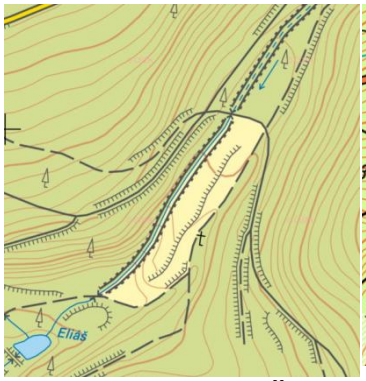

topografická mapa ČUZK

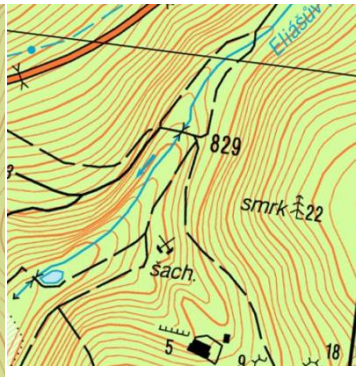

vojenská mapa akt.

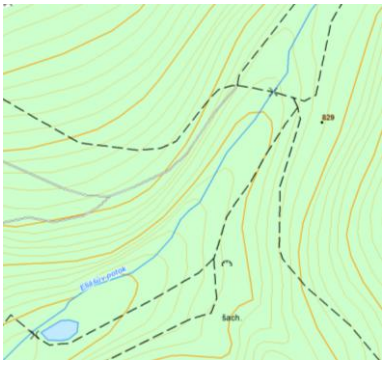

DMÚ25

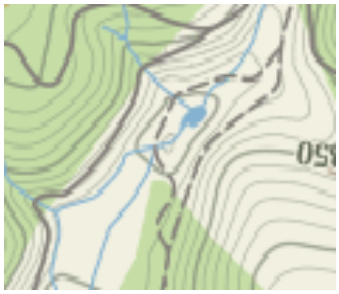

Mapy.cz

turistická mapa - Shocart

Obr. 8: Zakreslení prostoru tábora a dolu Eliáš i a II na ortofotosnímcích a mapách.
Zdroj: List Jáchymov, Geoportál INSPIRE, mapy.cz, turistický atlas Česka – Shocart.

Tab. 6: Objekt tábor a důl Rovnost i a Rovnost II - přehledová tabulka

Názvy objektů	Tábor a důl Rovnost i a Rovnost II
Aktuální stav v krajině, terénní mapování	V prostorách vězeňského tábora Rovnost dnes chatová osada, nalezeny jen dva“svědci“ doby – betonové základy baráku a model hradu (stavba vězňů na příkaz vedení tábora) v tehdejším prostoru nástupů - tento prostor zatravněn, podmáčen, označen deskou hornického spolku Barbora. Vlastní prostor dolu – chaty, zachován vstup do šachty Rovnost – obehnán železným plotem, jedna patrová budova a zbytky prům. budovy na zahradě jedné z chatek. Poblíž tábora Rovnost také důl XIV – zcela odstranén,nalezena pouze betonová deska překrývající vstup do šachty. Tábor a důl Rovnost II – dnes louka zcela beze stop po původním účelu. Na haldě penzion.
Č. voj. map. listu, popis zakreslení v map. listu	M-33-50-D-d (list Jáchymov), Tábor a důl Rovnost i – plocha tábora ohraničena ostnatým drátem, na ni navazující plocha dolu z větší části obehnaná ost. dráty, v táboře 9 budov, areál dolu: značka aktivní lom, dvě haldy o výšce 15 a 20 m, 11 budov, uvedeno „důl Rovnost I“. Rovnost II - od Rovnosti i vzdálena cca 750 m, areál lemován ost. drátem, značka akt. dolu, halda, název „důl Rovnost II“
Popis identifikace podle LMS	Na snímcích výrazně identifikovatelné oba tábory a areál dolu Rovnost I. Rozsáhlá halda na dole Rovnost I, budovy, tábory s patrnými lemujícími koridory, budovy.
Aktuální snímek	Patrný tvar zarostlé haldy na dole Rovnost I, na ploše tábora Rovnost i chatová zástavba, plocha tábora Rovnost II nadále odlesněna.
Topografická mapa ČUZK	Uveden název „důl Rovnost“, na místě tábora chatová osada, se zakreslením hald a dalších antropog. tvarů po těžbě. u tábora Rovnost II – bez značení pův. účelu plochy.
Vojenská mapa, rast. ekvivalent	Zakresleny tři haldy s udáním výšek 22, 21, 18 m, značka neaktivního dolu a označení „šach.“ a „hot“ (hotel). Chatová osada na místě tábora. U tábora Rovnost II – bez značení pův. účelu plochy.
DMÚ 25	Na místě dolu Rovnost bez označení antropog. tvarů, značka pro haldu, označení „šach.“, chatová osada na místě tábora, u tábora Rovnost II bez bez značení pův. účelu plochy.
Mapy.cz	Označeno „býv. důl Rovnost“, značka pro neaktivní důl, haldy, chatová osada
Turistická mapa - Shocart	Označeno „býv. důl Rovnost“, značka pro neaktivní důl, haldy, chatová osada

voj. mapa, r. 1953 **ortofoto 50.léta 20. st.** **aktuální ortofoto**

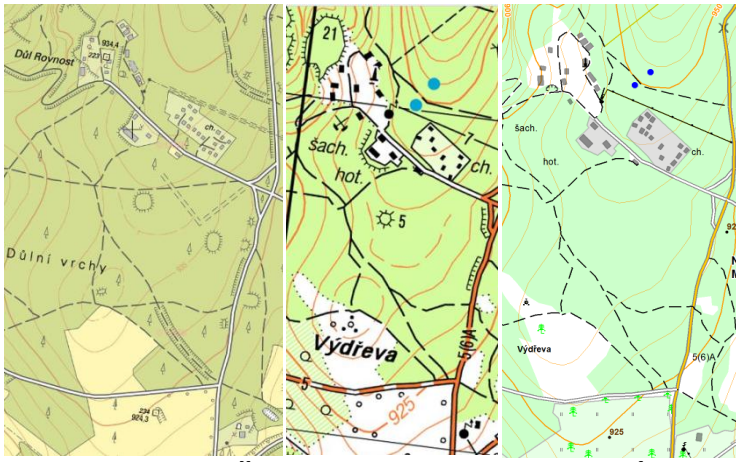

topografická mapa ČUZK **vojenská mapa akt.** **DMÚ25**

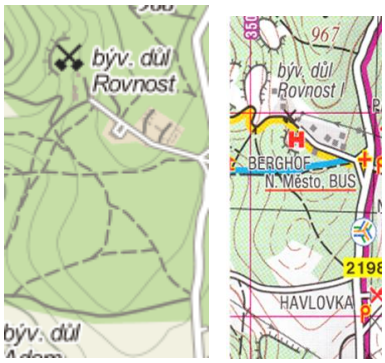

Mapy.cz **turistická mapa - Shocart**

Obr. 4: Zakreslení prostoru tábora a dolu Rovnost i a II na ortofotosnímcích a mapách.
Zdroj: List Jáchymov, Geoportál INSPIRE, mapy.cz, turistický atlas Česka - Shocart.

Zhodnocení možností využití vojenských map jako dokladů existence vězeňských pracovních táborů na Jáchymovsku.

Detailní studium mapových listů M-33-50-D-d, M-33-50-D-c a M-33-62-B-b zaměřené na zakreslení pracovních táborů na Jáchymovsku prokázalo velmi dobrou využitelnost těchto zdrojů pro dokladování existence pracovních táborů. Pracovní tábory jsou na mapových listech zakresleny všechny, stejně tak jsou vyznačeny aktivní i pasivní doly.

U nejvýznamnějších dolů je uvedeno i jméno dolu. Z porovnání s leteckými snímky vyplynulo, že u některých objektů (dolů) není přesně zaznačeno obehnání ostnatými dráty kompletně ohraničující doly. U některých objektů se neshoduje počet vyznačených budov na mapě s budovami na leteckém snímku, což ale odpovídá potřebné generalizaci mapy.

Vojenské mapy z 50. let věrně zachycují i tyto „citlivé“ objekty. Je nutné připomenout, že mapový list Jáchymov nebyl vytištěn do r. 1960 a že všechny vojenské mapy byly tajné a veřejnosti nedostupné. Porovnání zakreslení ploch tehdejších táborů a dolů na soudobých mapách zveřejněných na internetu ukazuje na velké rozdíly v podrobnosti, způsobu vizualizace a celkové informační hodnotě mapy pro čtenáře. Zpracováním mapy pracovních táborů na Jáchymovsku bude výzkum map a krajiny Jáchymovska pokračovat.

Literatura

[1] KUČA, K. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II.díl. Dotisk prvního vydání. Praha: Libri.2000. ISBN 80-85983-14-1.

[2] VACULA, R. 60 let těžby a výroby uranu. URL < http://proatom.luksoft.cz/> [cit. 10. 8. 2012]

[3] Topo-IV-4. Smluvené značky, vzory písma a zkratky topografických map.ČAPraha:Ministerstvo národní obrany. 1954.

[4] Historická naučná stezka Jáchymovské peklo. Dostupný na WWW < http://protikomunisticke.misto.cz/>. [cit. 10. 7. 2012]

[5] Národní geoportál INSPIRE. URL < http://geoportal.gov.cz> [cit. 15. 8. 2012].

[6] Turistický atlas Česka. Shocart. ISBN 978-80-7224-202-3

[7] Mapové listy M-33-50-D-d (list Jáchymov), M-33-50-D-c (list Abertamy) a M-33-62-B-b (list Ostrov), měřítko 1: 25000. Vydal Generální štáb československé lidové armády v letech 1954 – 1960.

MILITARY MAPS AND AERIAL PHOTOGRAPHS – DOCUMENTS OF THE EXISTENCE OF PRISON CAMPS IN THE COUNTRYSIDE JÁCHYMOV

Landscape of Jáchymov is known for uranium mining in the 20th century and for the sad fact of existence of prison camps. It represents the example of disappearing traces of some human activities as well as the exampe of transformation of the mining area. In the most cases, the traces of the existence of camps near Jáchymov are little noticeable or completely unnoticeable.This article presents the sample of research of using of military maps and orthophotos of 50s of the 20th century for documentation of existence and placement of camps on Jáchymov area and using maps on map server for documentation the rest of camps in landscape.

Key words: Military maps, aerial photographs, post-industrial landscape, Jáchymov, prison camps, concentration camps

ZPRACOVÁNÍ GEOGRAFICKÝCH DAT S POMOCÍ SPATIAL SQL

Daniela Szturcová[1], Pavel Švec[1], Václav Hönig[2]

[1] Institut geoinformatiky, VŠB-TU of Ostrava, 17. listopadu 15, 708 33, Ostrava – Poruba

[2] Parazitologický ústav, Biologické centrum AV ČR, Branišovská 31, 370 05 České Budějovice

daniela.szturcova@vsb.cz, pavel.svec1@vsb.cz, honig@paru.cas.cz

Abstrakt: Pro zpracování geografických údajů je možné využít celou řadu různých nástrojů. v našem příspěvku jsme se snažili ukázat, že je možné mezi takové nástroje zahrnout i databázové systémy. Vzhledem k prudkému nárůstu zpracování prostorové složky v datových sadách různého charakteru, reagují výrobci databází rozšířením svých produktů o možnost uložení a následného zpracování dat s prostorovou složkou. Cílem praktického použití databáze Oracle se Spatial modulem bylo ověřit, zda lze pomocí dotazovacího jazyka Spatial SQL ověřovat hypotézy nad sadou geografických dat. Výhody a slabiny databázového prostředí jsou předvedeny nad daty, která byla získána při realizaci projektu "Klíšťata a jimi přenášené nemoci v Jihočeském kraji a Bavorsku" spolu se sadou dat z ČHMÚ.

Klíčová slova: Spatial SQL, prostorová databáze, klíšťata

Úvod

V posledních letech se na trhu objevují nové technologie pro zpracování prostorových dat. Ať už z důvodu tlaku uživatelů, kteří objevují pohodlí při získávání informací s prostorovým kontextem, nebo vývoj v oblastech spojených s prostorem tlačí výrobce k zařazení práce s prostorovými daty do svých produktů.

Jedním z výrobců, kteří nejen že tento trend zachytili, ale můžeme i říct, že dnes určují standardy, je firma Oracle. Už od svého počátku koncipovala svou filosofii na novinkách. V 70. letech minulého století patřila k prvním, kteří dokázali implementovat novou myšlenku ohledně zpracování dat. Jednalo se tehdy o relační model, který zcela odlišným způsobem přistupoval k ukládání a následné manipulaci s daty. Na rozdíl od tehdy rozšířeného hierarchického modelu byl princip, poprvé popsaný E. Coddem [1], založen na využití matematických základů – pojmu relace, jako formálního popisu vztahů mezi prvky.

Tato technologie po desítkách let ukázala svoji životaschopnost a naprosto převládla v databázových technologiích. V dnešní době se rozšiřuje ještě o objektové principy, které v případě propojení obou vede k databázím označovaným jako objektově-relační.

Jak databázové technologie souvisí s prostorovými daty? Výrobci systémů řízení báze dat, kteří zachytili trend zpracování prostorových dat, dnes uživatelům nabízejí možnost pracovat nikoli jen s klasickými atributovými daty, ale také nabízejí zpracování dat svázaných jak s geometrickou složkou, tak i topologickými vztahy. Ukážeme si takovou nabídku, která případného uživatele bude stát pouze čas na

- stažení aplikací,
- jejich instalaci

– a na naučení se, jak je používat.

My předvedeme propojení databáze Oracle s vizualizační extenzí GeoRaptor. Firma Oracle nabízí instalaci svého produktu Oracle ve verzi Express Edition, označované jako Oracle XE, zcela zdarma. Také prostředí pro ovládání databáze je možno ze stránek firmy stáhnout bez poplatku - jedná se o klientskou stranu označovanou SQL Developer. k vizualizaci prostorových dat jsme pak použili prostředí GeoRaptor, který je dnes již integrován právě do klientského prostředí SQL Developer.
V našem příspěvku chceme ukázat některé možnosti takové technologie, která ukazuje na prolínání dvou dříve oddělených skupin software. Následný text je rozdělen do kapitol, kde v první popíšeme data, se kterými jsme prostorovou databázi zkoušeli a posléze ukážeme několik příkladů použití.

Data a metody

Data se kterými jsme pracovali pro účely tohoto příspěvku jsme získali v rámci tříletého projektu „Klíšťata a jimi přenášené nemoci v Jihočeském kraji a Bavorsku“, který probíhal v letech 2009-2011. Projekt byl zaměřen na geografické zmapování výskytu klinických případů klíšťové encefalitidy (KE) a lymeské boreliózy (LB) v Jihočeském kraji a v Bavorsku, stanovení aktivity klíšťat, modelování predikce rizika infekcemi klíšťaty přenášených onemocnění a další aktivity v tomto území. v rámci projektu došlo ke sběru klíšťat na 30 lokalitách v Jihočeském kraji a 20 lokalitách v částech Bavorska. Klíšťata byla sbírána v Jihočeském kraji v roce 2008 a v Bavorsku v roce 2010. Sběry proběhly ve třech vlnách reprezentujících aktivitu klíšťat v rámci sezóny - jarní sběr (květen), letní sběr (červenec), podzimní sběr (září). Celkem bylo v Jihočeském kraji nasbíráno 20 057 jedinců, kteří byli dále laboratorně testováni na přítomnost klíšťaty přenášených nákaz (Hönig et al. 2011). v rámci tohoto příspěvku jsme pracovali pouze s daty Jihočeského kraje.

Po celou dobu projektu byly využity geografické informační systémy (GIS), konkrétně software ArcGIS verze 9.X od firmy ESRI a dále program Statistica a MS Excel. GIS byl použit pro nalezení vhodných lokalit pro sběr klíšťat, tvorbu mapových podkladů např. o rozšíření počtu onemocnění KE a LB či vizualizaci počtu nasbíraných klíšťat a údajích o prevalenci klíšťat (Obr. 1). v prostředí GIS byly také zjišťovány různé fyzicko-geografické charakteristiky,

environmentální data (NDVI, teplota povrchu v době sběru klíšťat), klimatologická data z ČHMÚ a další. Zjištěné hodnoty byly vždy vztaženy k jednotlivé lokalitě či konkrétnímu sběru klíšťat. v kombinaci GIS a statistického software Statistica bylo také provedeno modelování a predikce rizika klíšťaty přenášených onemocnění. Výsledky jsou pro veřejnost dostupné prostředím mapového portálu na gis.vsb.cz/klistata.

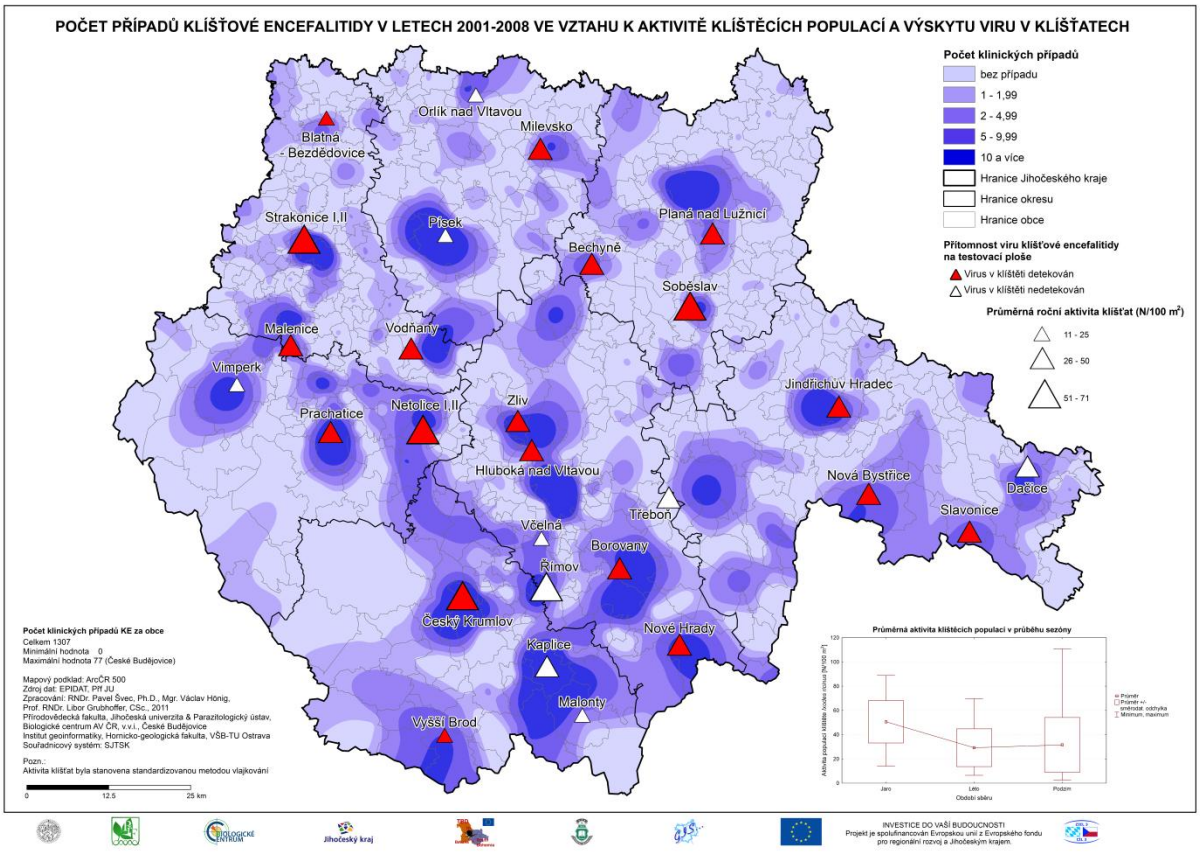

Obr. 1: Ilustrace mapového výstupu. Ukázka vizualizace výstupů v rámci projektu v prostředí ArcGIS.

Data, se kterými jsme pracovali, může obecně rozdělit do dvou skupin:

Data vztahující se k lokalitě sběru - data se vztahují k lokalitě, ve které byl sběr klíšťat prováděn. Jedná se o údaje o lokalitě sběru, které jsou v průběhu sledovaného období v podstatě neměnné (např. nadmořská výška, expozice vůči světovým stranám, sklon svahu, vegetační pokryv) a data průměrovaná za celou sezónu nebo její část (např. průměrná roční teplota povrchu, vzduchu).

Data vztahující se ke sběru - v tomto případě již se jedná o data, vztažená na jednotlivé sběry. Ke každému sběru jsou pak uvedeny údaje vztažené pro daný časový okamžik sběru. Příkladem dat z této kategorie je například hodnota NDVI jenž je závislá na ročním období, počet klíšťat nasbíraný za jednotlivý sběr a výsledky laboratorního testování, výsledky fytocenologického snímkování, klimatická data z ČHMÚ pro jednotlivé sběry (min. a max. teplota, srážky) atd.

Celkem jsme měli k dispozici sadu 120 atributů (charakteristik) pro každou lokalitu. Data byla uložena v souborové geodatabázi.

Použití technologie Oracle Locator

Zkusme se teď podívat na možnost použít databázové technologie, jak získat odpovědi na otázky, které v projektu "Klíšťata a jimi přenášené nemoci v Jihočeském kraji a Bavorsku" vyvstaly. Jednalo se zejména o ověřování souvislostí mezi polohou lokalit sběru a různými vlivy, u kterých se předpokládalo, že mohou mít vliv na velikost populace klíšťat. Jak již bylo

zmíněno výše, v projektu se používaly Gis firmy ESRI a statistika byla tvořena výpočty v MS Excel či programu Statistica. Ovšem ukázalo se, že v prostorové databázi můžeme pomocí dotazů vytvořit statistické výstupy i vyhledat geoobjekty vyhovující prostorovému filtru. Některé takové úlohy jsme ověřili v prostředí databáze Oracle.

Firma Oracle je vedoucí společností na trhu s databázovými technologiemi. První náznaky práce s prostorovými daty lze najít už ve verzi 7 z devadesátých let minulého století, kdy se objevila možnost ukládat bodová data, později i se k bodům přidávají i linie a polygony a první prostorové operátory. Od verze 8i už je možné pracovat s referencováním, transformací souřadnic apod. Od verze 9i jsou to už prostorové agregované funkce, ve verzi 10g práci s rasterovými daty, topologií a síťovými analýzami. v Oracle 11g přibývá 3D support, WMS, modelovací nástroje.

Rozšířením svého produktu o prostorová data nabídla svým zákazníkům nejen systém řízení báze dat (laicky označované jako databáze Oracle), ale také možnost pracovat s prostorem. Uživatelé mohou – jak jsou klienti znalí GIS aplikací zvyklí – ukládat prostorové objekty jako geoprvky a mohou s nimi provádět i některé analytické úlohy nad prostorovými daty. Do této změny se prostorová data do běžné relační databáze ukládala jako dva či tři sloupce s hodnotami souřadnic, nyní lze opravdu pracovat s prostorovými prvky včetně funkcí, které jsou postaveny na geometrii geoprvku. u Oracle databáze bylo toto rozšíření dáno i změnou na úrovni paradigmatu – technologie zpracování dat se posunula od relačního modelu k objektově-relačnímu.

Zde si popišme, co nám vlastně objektově-relační databázový model nabízí. Jako důležité pro uživatele vidíme princip prolínání atributových dat a reprezentace prostorové složky. Každý záznam v databázové tabulce lze chápat jako řádek obsahující popisná data spolu s objektově pojatým popisem geometrické a metadatové složky objektu. v *čem vidíme zásadní rozdíl od pojetí GIS software je možnost ukládat do jedné tabulky bodové, liniové i polygonové prvky.* Je to umožněno způsobem implementace standardu OGC. Teprve naplněním hodnot atributů každého vkládaného objektu, je rozhodnuto o typu prvku. Pokud vyplníme hodnotu atributu SDO_POINT, bude se jednat o bodový prvek, v případě vyplnění atributů SDO_ELEM_INFO a SDO_ORDINATES deklarujeme linie, polygony či pole různých prvků. Jediné omezení spočívá ve stejné dimenzi – takže nelze kombinovat do jedné tabulky prvky dvou- a tří-dimenzionální zároveň.

Vložení jedné ze stanic ČHMÚ jako dat typu bod pak vypadalo takto:

```
INSERT INTO stanice_geo VALUES (2, 'Temelín', 'C1TEME01',
        SDO_GEOMETRY(2001,
                NULL,
                SDO_POINT_TYPE(-762023.5,-1140243.6, NULL),
                NULL,
                NULL));
```

Po vytvoření prostorového indexu pak prostorové funkce využívají charakteristiku danou „umístěním“ prvku ve virtuální prostorové struktuře. Vyhodnocování dotazu pak probíhá ve dvou fázích. v prvním filtru se hledají kandidáti vyhovující vyhledávací podmínce, čímž se omezí množina prvků, nad kterými probíhají náročné prostorové výpočty. Teprve v druhé fázi je ověřováno, zda kandidát splňuje prostorový filtr či ne.

Co uživatel potřebuje znát k tomu, aby mohl námi nabízené řešení použít? Je vhodná znalost jazyka SQL. Jedná se o silný nástroj, který dovoluje uživateli přistupovat k datům z mnoha hledisek. Díky dlouholetému vývoji a všeobecně uznávanému standardu je dotazovací jazyk SQL (Structured Query Language) používán uživateli, kteří chtějí nad daty zjistit více, než kolik jim nabízí „klikací“ aplikace. Tento jazyk můžeme chápat jako sadu příkazů, které uživateli dovolují ve vlastní režii tvořit novou strukturu databáze, manipulovat s daty, konstruovat pohledy na data z různých úhlů, apod.

Pro prostorová data implementovala firma Oracle v rámci standardu ISO [4] rozšíření jazyka SQL o několik důležitých prvků. Jednak – v souladu s definováním databázových entit – lze nadefinovat geoprvek jako entitu společně s jeho prostorovou složkou. K ní se dají uložit i metadata jako je souřadnicový systém, prostorové okno – souřadnice osy X (Longitude) a Y (Latitude) (případně i Z), včetně přesnosti, s jakou budeme moci daná data v souřadnicovém systému používat.

Dále pak tato data je nutné pro použití některých prostorových funkcí zaindexovat. To řeší tvorba prostorového indexu založeném na R-stromu, který zrychlí práci s daty při operacích vyhledávání a umožní také využít topologických vazeb, vyplývajících z prostorových vazeb uložených prvků. V samotném jazyce se pak objevila nová klíčová slova, která při jejich použití umožňují zjistit například vzdálenost geometrií prvků, či nejbližšího souseda apod.

Co je však podstatné, uživateli databáze je nabízeno pracovat s daty v rámci celého souboru dat najednou během jedné operace. Oproti GIS prostředí lze nadefinovat filtr nad několika různými typy geoprvků současně. v GIS technologiích se komplikovanější výběr řeší postupným vypracováním nad jednotlivými vrstvami, vytváří se vrstvy s mezivýsledky a ty se poté „skládají“ do konečné podoby.

Datová struktura

Ukažme si princip použití jazyka SQL rozšířeného o prostorovou složku. Nejprve si stručně popišme, jaká data máme k dispozici. Tabulky v databázi můžeme rozdělit na dva typy. Jeden typ obsahoval pouze hodnoty datového typu text, číslo, datum (atributové položky), u druhého typu byly pro každý záznam ještě navíc uložena data popisující prostorovou složku. Omezili jsme se na data vektorová, pro která lze využít topologických vztahů vzniklých po prostorovém zaindexování. Tabulky pak měly tento význam:

sber_jaro, sber_leto, sber_podzim – data o sběrech v lokalitách, kde probíhaly sběry klíšťat ve třech obdobích roku 2008 (jaro, léto, podzim)

lokality_jk – popis lokalit v Jihočeském kraji,

KE – data o počtu případů klíšťové encefalitidy (KE) v obcích, kde se sledované lokality nacházejí

LB – data o počtu případů lymeské boreliózy (LB) pro sledované lokality

stanice_geo – seznam stanic ČHMÚ, které obsahují polohu stanic a jejich označení

Poslední typ dat je v databázi uložen z důvodu zasazení pořízených údajů do prostorového kontextu. Jedná se o data zakoupená Institutem geoinformatiky u firmy ARCDATA PRAHA, kdy jsme využili vrstvu okresů a ořezali ji hranicemi Jihočeského kraje. Takto upravená data byla do databáze Oracle přenesena pomocí funkce určené k importu dat ve formátu

shapefile. Pomocí této funkce byla data nejen uložena, ale během přenosu byla vyžadána i automatická tvorba prostorového indexu. Ten je dle uživatelova požadavku vytvořen na základě metadat spojených s geodaty.

hranice_okresy – hranice okresů Jihočeského kraje

Veškeré zde uvedené ukázky byly zpracovány v prostředí Oracle XE 10g[39] s přístupem přes klienta SQL Developer. Aby výsledky práce s prostorovými daty byly viditelné pro pro lepší pochopení souvislostí, budeme je vizualizovat v extenzi GeoRaptor[40].

Nyní přistupme k ukázkám, jak nám rozšíření Spatial SQL může pomoci ověřovat hypotézy spojené s výskytem klíšťat v různých oblastech.

Úloha 1:

Nejprve, co nám výše popsané prostředí nabízí. Chceme-li se „podívat“ na geobjekty v databázi uložené, postačí využít funkce pro vizualizaci prostorové složky objektů v prostředí GeoRaptor, jak je vidět na obrázku 2.

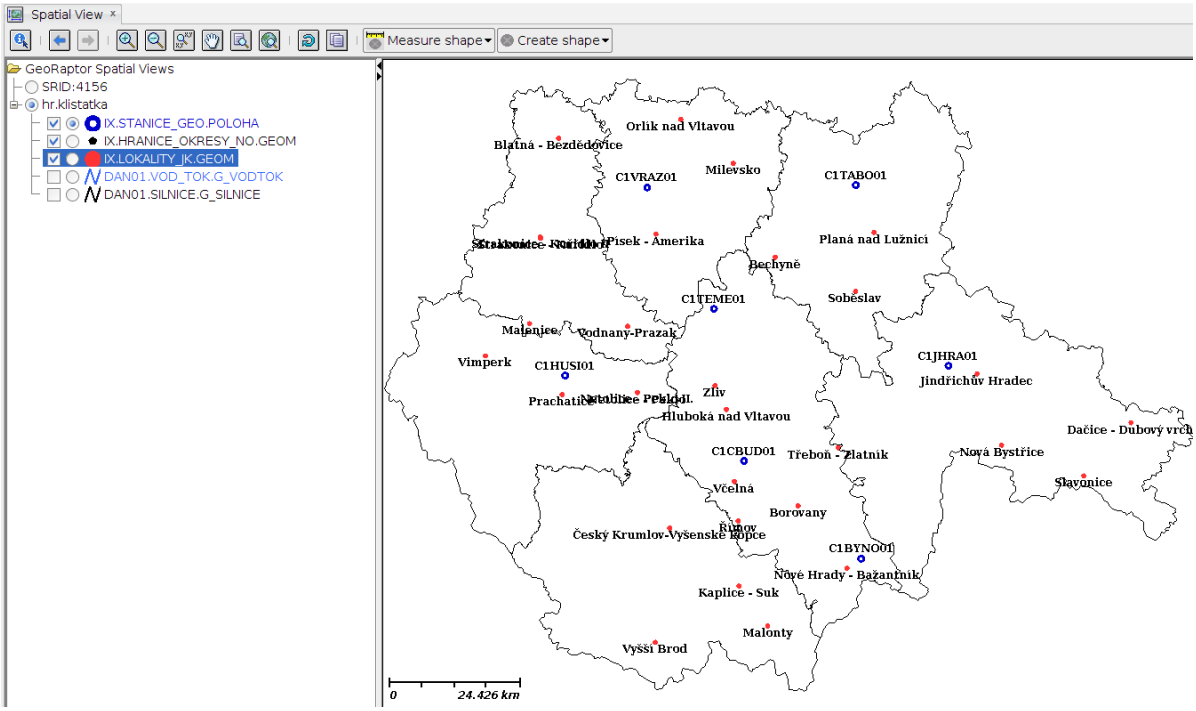

Obr. 2: Ukázka vizualizace prostorových dat v prostředí GeoRaptor. Lokality jsou vyznačeny červenou barvou a stanice ČHMÚ modře. Hranice okresů vymezují prostorový kontext sledovaných geoobjektů.

Chceme-li vytvořit základní statistiku o datech, která používáme, většinou máme k dispozici funkce v tabulkových procesorech nebo použijeme některý ze statisticky orientovaných

39 Zdarma poskytovaná licence firmy Oracle včetně možnosti zpracování prostorových dat v modulu Locator. Placené verze Oracle – Standard Edititon a Enterprise Edition – obsahují rozšíření Spatial s větším množstvím prostorových funkcí.

40 GeoRaptor je volně šiřitelná aplikace, publikovaná na webových stránkách *sourceforge.net/projects/georaptor/*. Uživateli je tak dán k dispozici nástroj pro zviditelnění prostorových prvků, nadefinovaných v databázi či ve výsledku dotazu.

software. v databázi jsou nám k dispozici agregované funkce, jejichž použití takovou stručnou statistiku pomůže vytvořit.

Úloha 2:

Zkusme si nyní ukázat, jak pomocí jednoduchého dotazu zjistíme, ve které lokalitě bylo hlášeno maximální množství případů klíšťové encefalitidy v jarním období v roce sběru? Maximum je jedna z agregovaných funkcí, definovaných v jazyce SQL. Protože máme taková data propojena i na prostorovou složku, lze z výsledku dotazu ihned zjistit polohu místa s maximálním výskytem KE.

Dotaz pak může vypadat takto:

select l.cislo, l.geom from lokality_jk l

where l.cislo in (select ke.cislo_lokality from ke where ke2008 =

(select max(ke2008) from ke));

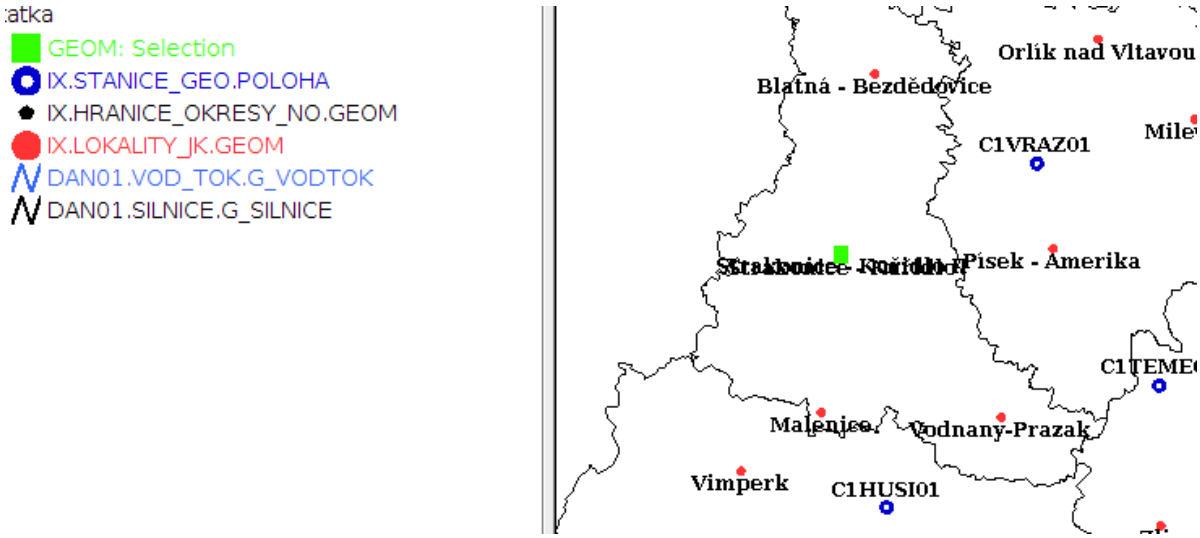

Obr. 3: Lokalita s nejvyšším výskytem KE. Výsledek vyhledání lokality s maximálním počtem případů klíšťové encefalitidy. Lokalita Strakonice s nejvyšším počtem případů klíšťové encefalitidy – je na obrázku 3 zvýrazněna zelenou barvou.

Úloha 3:

Bude-li nás zajímat, kolik bylo nasbírano všech jedinců klíšťat (nymf, samic i samců) při jarním sběru na všech lokalitách, využijeme další typ agregované funkce – sumaci. Její použití je předvedeno na obrázku 4.

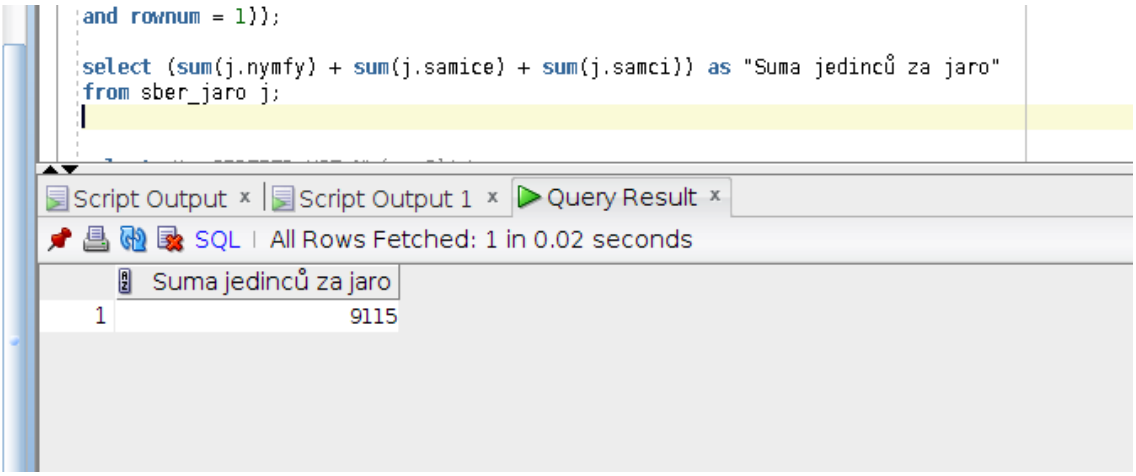

Obr. 4: Agregovaná funkce sum. Ukázka použití agregované funkce sum a aritmetické operace při tvorbě jednoduchých statistických charakteristik.

V prostředí relační databáze jednoduchý dotaz, v prostředí ArcGIS to znamená vytvořit nové atributové pole pro součet počtu nasbíraných jedinců za lokalitu a pak je následně nechat sečíst pomocí nástroje Field Calculator.

Úloha 4:

Budeme-li chtít zjišťovat vliv klimatických poměrů na počet nasbíraných jedinců klíštěcí populace, pak je dobré vědět, které lokality spadají do určité vzdálenosti od měřicích stanic. Díky prostorové funkci *sdo_distance* jsme schopni zjistit vzdálenost mezi všemi bodovými geoobjekty navzájem. My ovšem výpis omezíme na vyhledávání pěti nejbližších lokalit sběru u každé stanice ČHMÚ. Pro lepší přehlednost setřídíme výsledná data podle abecedního pořadí v názvech stanic a vzdálenosti mezi stanicí a lokalitou. Část výsledku je vidět na obrázku 5, včetně zápisu dotazu v klientském prostředí SQL Developeru.

```
select l.nazev as "Lokalita sběru", s.name as "Stanice CHMU",
mdsys.sdo_geom.sdo_distance(l.geom,s.poloha,1) as "Vzdálenost"
from lokality_jk l, stanice_geo s
where (sdo_nn(l.geom, s.poloha, 'sdo_num_res=5',1)='TRUE')
order by 2, 3;
```

Query Result 1 × Query Result 2 ×

SQL | All Rows Fetched: 35 in 0.047 seconds

	Lokalita sběru	Stanice CHMU	Vzdálenost
1	Nové Hrady - Bažantník	Byňov	3177.04554494558
2	Borovany	Byňov	15364.793032563
3	Třeboň - Zlatník	Byňov	21108.6486330959
4	Malonty	Byňov	21504.5535172084
5	Kaplice - Suk	Byňov	23428.4927430429
6	Prachatice	Husinec	3607.85869867659
7	Malenice	Husinec	11743.5436986249
8	Netolice - Peklo II.	Husinec	13878.2891236105
9	Netolice - Peklo	Husinec	13892.5689630503
10	Vodnany-Prazak	Husinec	14883.5254550026
11	Jindřichův Hradec	Jindřichův Hradec	5557.91199210984
12	Nová Bystřice	Jindřichův Hradec	17796.2291951444
13	Soběslav	Jindřichův Hradec	22237.2840576468
14	Třeboň - Zlatník	Jindřichův Hradec	25663.5557997
15	Planá nad Lužnicí	Jindřichův Hradec	28549.4184385789
16	Zliv	Temelín	14301.5650816808
17	Bechyně	Temelín	15012.5715404436
18	Vodnany-Prazak	Temelín	16425.1072788214

Obr. 5: Vyhledávání nejblíže umístěných lokalit. Seznam pěti nejbližších lokalit pro každou stanici ČHMÚ včetně uvedení vzdálenosti mezi geoobjekty v metrech.

Úloha 5:

Zkusme zjistit, kolik bylo v každém okrese nasbíráno jedinců při jarním sběru.

Postupujeme tak, aby na základě topologických vztahů byly lokality přiřazeny do patřičného okresu (využití funkce *sdo_join*) a teprve potom je provedeno sečtení hodnot pro nymfy, samice, samce a všechny jedince na lokalitě.

```
select o.nazev as "Okres", sum(j.nymfy) as "Počet nymf",
sum(j.samice)  as "Počet samic", sum(j.samci) as "Počet samců",
(sum(j.nymfy) + sum(j.samice) + sum(j.samci)) as "Suma jedinců za jaro"
from table(sdo_join(
  'lokality_jk', 'geom',
  'hranice_okresy_no', 'geom',
  'mask=ANYINTERACT')) c,
  lokality_jk l, hranice_okresy_no o, sber_jaro j
  where c.rowid1 = l.rowid and c.rowid2 = o.rowid
  and j.lokalita = l.objectid
  group by o.nazev
  ORDER BY o.nazev;
```

Query Result 2 | Query Result 4 | Query Result 5

SQL | All Rows Fetched: 7 in 0.129 seconds

	Okres	Počet nymf	Počet samic	Počet samců	Suma jedinců za jaro
1	Jindřichův Hradec	1245	73	68	1386
2	Prachatice	1286	85	83	1454
3	Písek	566	22	20	608
4	Strakonice	1326	85	102	1513
5	Tábor	873	37	34	944
6	České Budějovice	2014	80	86	2180
7	Český Krumlov	965	32	33	1030

Obr. 6: Výpočet nasbíraných klíšťat. Pro jednotlivé okresy jsou na základě polohy lokalit spočteny sumy jedinců v jarním sběru.

Pokud bychom chtěli v prostředí ArcGIS výsledky stejné aritmetické operace museli bychom postupovat jinak. Možnosti práce s atributy jsou v prostředí ArcGIS poněkud omezené. Výběry se provádějí také pomocí jazyka SQL, ovšem jedná se o stavebnici dotazů (Building a query). Je možné provádět výběry současně s více atributy v jedné vrstvě, nelze však definovat například minimální či maximální hodnotu. Často jsme však nuceni provádět sekvence jednotlivých výběrů na již provedeném výběru. Pro pokročilejší práci a výpočty v atributové tabulce se často neobjedeme bez exportu a následného zpracování např. v software Statistica či MS Office a zpětném importu do ArcGIS (tak tomu bylo i při přípravě modelů rizika nákazy klíšťaty přenášených patogenů).

Závěr

V našem příspěvku jsme se pokusili ukázat, že na trhu se objevují technologie, které uživatelům pro práci s prostorovými daty nabízejí nová řešení. Jednu z takových možností, zajímavou nejen prakticky nulovými finančními nároky, ale také možností aktivní práce s daty, jsme aplikovali nad daty týkající se aktuální zdravotní problematiky. V příkladech jsme předvedli několik ukázek, které na jednoduchých příkladech demonstrují propojení prostorového kontextu a jednoduchých statistických funkcí.

Za silné stránky použitého řešení považujeme možnost ukládání geoprvků různé geometrie (body, linie, polygony) do jedné tabulky, kde jsou uloženy v jednom sloupci. Důležitá je možnost vyhledávat informace o geoprvcích bez toho, že bychom museli vytvářet řadu po sobě jdoucích dotazů nad již vybranými prvky. S pomocí agregovaných funkcí můžeme nad daty provádět jednoduchou statistiku bez exportu do externích programů.

Co je dále podstatné, že nad stejnými daty může pracovat více uživatelů současně bez nutnosti databázi replikovat pro každého zvlášť. Každý z uživatelů může samostatně pracovat nad stejnými daty, pouze je nutno vnímat omezení plynoucí například z editačních operací,

kdy po zamknutí záznamu je aktuální hodnota dat výhradně známa vlastníkovi této operace. To jsou však situace, které má databáze Oracle již vyřešeny transakčním zpracováním.

Slabší stránku funkčnosti použitého řešení lze považovat vizuální stránku výstupů. Například je nemožné přemístit popisky jednotlivých prvků – pro všechny z dané tabulky platí stejné pravidlo pro umístění (viz obrázek 3). Vnímáme také celkově menší komfort a možnosti, na které jsme zvyklí v GIS prostředí, což je dáno primárním určením databázové technologie – práce s daty ve formě tabulek. Pro laika se může jevit import dat a jeho nastavení jako komplikovaná záležitost, kdy při přenosu jednoduché shapefilové vrstvy je nutno nastavit několik parametrů (souřadnicový systém, klíčové atributy, kontrolu datových typů apod.). Zpracování rastrových podkladů v této variantě není možné, neboť je nabízena pouze v plné verzi databáze Oracle. Pro mnoho uživatelů může být překážkou alespoň základní znalost jazyka SQL.

Nabízené řešení je vhodné pro uživatele, kteří potřebují pracovat současně s databází i prostorovými daty, nemají možnost investovat do komerčních produktů a jsou ochotni přistoupit na některá omezení – například velikost databáze do 4GB, nemožnost pracovat plnohodnotně s rastrovými daty a s jednodušší vizualizací výstupů.

Poděkování: *Příspěvek vznikl za podpory projektu FRVŠ 1521/2012/F1/d.*

Literatura

[1] Codd, E. F. a Relational Model of Data for Large Shared Data Banks. Communications of the ACM, Volume13 (6), 1970. 377–387.

[2] Hönig V., Zubriková D., Vögerl D., Švec P., Pfister K., Grubhoffer L. Klíšťata a jimi přenášená onemocnění v Jihočeském kraji a Bavorsku/ Zecken und zecken-übertragene Krankheiten in Südböhmen und Bayern. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 2011. 80 s. ISBN: 878-80-7394-309-7.

[3] Oracle Sun server: http://www.xbitlabs.com/news/cpu/display/20111004222532_Oracle_We_Will_Continue_to_Sell_Systems_with_x86_Microprocessors.html

[4] http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=53698 [cit. 5. 8. 2012].

PROCESSING OF GEOGRAPHIC DATA WITH SPATIAL SQL

We tried to show how to process spatial data using the Oracle diabase engine in this paper. We demonstrated the usage of the Spatial SQL with the various examples of real data. Description of strengths and weaknesses of the tested solutions are also included.

Key words: Spatial SQL, spatial database, tich

Nové výzvy pro geografii

Výroční konference České geografické společnosti. 3.–7. září 2012, Brno. Sborník příspěvků.

Editor: Hana Svobodová

Grafická úprava: Hana Svobodová

Vydala: Masarykova univerzita, 2013

1. vydání

Tiskárna: Amaprint – Kerndl, s.r.o., Pražská 343/20, Třebíč

ISBN 978-80-210-6110-1